

8/2235



183

# BUDAPESTI SZEMLE

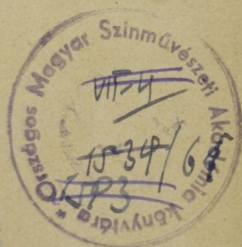
A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

**GYULAI PÁL.**

HARMINCZÖTÖDIK KÖTET.

(79. 80. 81. SZÁM.)



BUDA-PEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1883.

Leltárnapló 4744  
tétele alatt bevezetve.  
Bp. 185 3 IV. 22

Dr. Lovász Tibor  
1895. 6. 1. sz.

26. -



# TARTALOM.

## LXXIX. SZÁM.

TÖKÖLI A LEGUJABB VILÁGITÁSBAN. — Károlyi Árpádtól ...	1
AZ ELSŐ MAGYAR VASUT (II). — Fenyvessy Adolftól ...	19
TÖRTÉNELMI TANULMÁNYOK (IV.) — <i>A szeptemberi napok 1848-ban.</i>	
Kovács Lajostól ...	65
VOLTAIRE ÉS II. FRIGYES. — m. ...	86
<u>EZ A SZÖLŐ ELADÓ.</u> (I.) Beszély. — Belényesi Gábortól ...	96
A FELHŐPOSTA. Költemény. Kálidásza után, szánszkritből. — Fiók	
Károlytól ...	128
A RUMÁNOK EMLÉKIRATA. — s. ...	131
ÉRTESITŐ. Trefort Ágoston: <i>Kisebb dolgozatok az irodalom, közgazdaság és politika köréből.</i> Beksics Gusztávtól. — Acsády Ignác: <i>Zsidó és nem zsidó magyarok az emancipatio után.</i> — r. — Kiss József: <i>Költemények.</i> — rt. — Egy névtelen levelei a szerkesztőhöz. (II.)...	138

## LXXX. SZÁM.

AZ ALLAM TEENDŐI AZ ISZÁKOSSÁG ELLENÉBEN. — Imre	
Józseftől ...	161
AZ ELSŐ MAGYAR VASUT. (III.) ...	188
PESTY MUNKÁJA A VÁRISPÁNSÁGOKRÓL. — Tagányi Károlytól...	227
TÖRTÉNELMI TANULMÁNYOK. (V.) — <i>A szeptemberi napok 1848-ban.</i>	
Kovács Lajostól ...	251
<u>EZ A SZÖLŐ ELADÓ.</u> (II.) Belényesi Gábortól ...	280
KÖLTEMÉNYEK: <i>Bücsu</i> Beöthy Zsoltól. — <i>A kezesség.</i> Schiller után, németből. Vargha Gyulától ...	304
ÉRTESITŐ: Bartók Lajos: <i>Ujabb költemények.</i> —i. — Hunfalvy P.: <i>Vámbéry's Ursprung der Magyaren.</i> Sz. J. — <i>Egy névtelen levelei a szerkesztőhöz.</i> (III.) ...	309

## LXXXI. SZÁM.

A PÁPASÁG FÖLEMELKEDÉSE A XI. SZÁZADBAN. — Mika Sándortól...	321
CABANIS, BICHAT ÉS SCHOPENHAUER. — <i>Ruzsicska</i> Kálmántól	337
TÖRTÉNELMI TANULMÁNYOK. (VI.) — <i>A szeptemberi napok 1848-ban.</i>	
Kovács Lajostól ...	349

KI FESTETTE A MURILLÓT. (I.) Beszély. Névtelen után, angolból. — Csurgó Györgytől	386
KÖLTEMÉNYEK: <i>Ifju lantos</i> . Lévy Józseftől — <i>Az örök zsidó</i> . Lenau után, németből. — Perényi Istvántól	409
A MILLENIUM. — Pauler Gyulától	417
A MAGYAR ZENE ÉS A FRANCZIA SAJTÓ. — Bertha Sándortól	440
KÖZGAZDASÁGI SZEMLE: <i>Ujabb nézetek az agrar-politikáról</i> . — <i>A parasztok helyzete Németországban</i> . — <i>A földbirtok Éjszak-Ameri- kában</i> . — <i>A földbirtok Franciaországban</i> . — <i>A jelzálogteher Olasz- országban</i> . F. B.	451
ÉRTESÍTŐ. Szabó József: <i>Geologia</i> . Téglás Gábortól — Legrelle A.: <i>Louis XIV. et Strasbourg</i> . L. B. — <i>Jó könyvek</i> . — i — Egy névtelen levelei a szerkesztőhöz (IV.)	460



ÁLLAMI  
KÖNYVTÁR

## TÖKÖLI A LEGÚJABB VILÁGÍTÁSBAN. \*)

Annyan és oly sokat írtak már az 1683-dik évről, hogy bizony nem volna érdemes egy új könyvet, ha e tárggyal foglalkozik, csak azért mert új, fölemlíteni is. Bécs kitűnő topographusának, az Istenben elnyugodt vén magyarfólo Comesinának szorgalmas, minutiosus munkája ez eddigi dolgozatok koronájaúl tekinthető. S ha mind a mellett Klopp művét e füzetek hasábjain megbeszélni érdemesnek tartom: okom van rá. Míg Klopp elődeit Bécs ostroma s fölszabadítása történeténél vagy kizárólag vagy túlnyomóan localis viszonyok és érdekek vezették s annál a körnél, melyből a Szent-István tornya belátszik, tovább nem hatott szemök: Klopp egész Európában széttekint s olasz és francia, német és lengyel, török és magyar földön magvát és gyökerét kutatja s meg is találja annak, a mi a híres ostromhoz s a még híresebb fölszabadításhoz vezetett. És ez Klopp művének főérdeme. — Eddig nagyrészt fölhasználatlan levéltári anyag alapján ismerteti velünk a pápa s a francia király, Leopold és Sobieski, a porta s a magyar «lázadók» politikáját. Az általános bevezetés után, mely az ozmán s a keresztyén hatalmak küzdelmeit jellemzi a vasvári békeig, XIV. Lajos titkos üzelmei s nyílt, el nem titkolt törekvései eseteleléseével kezdi; átkalauzol aztán a keletre bennünket, okát adja a francia befolyás ottani növekvésének; élénk vezeti a nagyravágyó kajmakámot (a későbbi nagyvezért) Kara Mustafát; tájékoztat bennünket a lengyel és ma-

---

\*) Onno Klopp. *Das Jahr 1683 und der folgende grosse Türkenkrieg bis zum Frieden von Carlovitz 1699.* Graz, 1882. Nagy 8-ad, XIV. és 580.

gyar viszonyokkal; föltárja Leopold helyzetét a portán s a német birodalomban. — Ez a munka bázisa, melyen az a becsi fölszabadítás elbeszéléseig, egy harmonicus, organicus egészsze épül föl. A fölszabadításig, mondom, mert már az 1684—99. évek története szakgatott s bélyegét hordja magán annak, a mit a szerző — bár indirecte — bevall előszavában, hogy tudniillik a keleteurópai viszonyok bővebb fejtegetését nagy munkája: *Der Fall des Hauses Stuart und die Succession des Hauses Hannover in England, im Zusammenhange der europäischen Ereignisse* nem engedvén meg, a mit ott elmulasztani kénytelen volt, pótolja itt.

Az az apró ember, azokkal a nyugtalanúl ragyogó szemekkel, kinek tétlenséget nem ismerő lelke még teste mozgásán is fölismerszik, ki fejt az utcán is úgy hordja, mintha régi actacsomagok közt kutatna járasközben is, — Onno Klopp a protestans Németországon terjedt hírnevnek, de nem a legjobbnak örvend. Hü hannoverai; az elűzött s őseihez tert királynak tántoríthatatlan híve, tanácsosa s historiographja, ki előtt az ígért földjét, hazáját, porosz rendőrség elzárva tartja. Elkeseredésében — a fama mondja ezt — még egy valláson sem akart lenni a poroszszal. Bizonyos csak az, hogy a ki volt az előtt ő conservativ lutheranus, lön túlbuzgó híve új vallásának, a katolikusnak. Elég érdem s elég ok, hogy a porosz-német történeti iskola hívei félvállról beszéljenek róla, vagy ignorálják.

A túlbuzgó katolikus fölfogás, a mit neki azóta szeméretnek Németországban, e könyvén is meglátszik. Ennek a fölfogásnak ép úgy meg van a maga jogosultsága, mint az ellenkezőnek s nekem se czélom, se hivatásom Kloppot itt akár védelmezni akár megtámadni. Nem helyeselhetem azonban azt az exclusiv álláspontot, melyet ő ezzel a fölfogással összeköt, melyre tudniillik a német császári politika megítélésével, vagy kerekebben s szabatosabban kimondva Leopold bámulásánál helyezkedik. Mi, német emlők dajkatején növekedve, XIV. Lajost sokkal önzőbbnek, hitetlenebbnek szoktuk meg tartani, mint a minőnek őt egy teljesen elfogulatlan szemlélő látná; s mégis, még így is, lehetetlen föl nem ismernünk a tulzást Klopp rajzában. Nagyot gondolni, nagyra törni, építeni s terveznie csak Leopoldnak szabad, — s ha IV. Henrik unokájában is forr a Bourbon-vér, ha az egységes Franciaország



mindenható ura «merészet és nagyot» gondolva, e gondolatot végrehajtani is igyekszik: ez akkor Klopp szerint sacrilegium, bűnös szentségtörés. Mindig könnyebb Leopold pártján lenni, az bizonyos — s nekünk magyarokul ha kellemetlen visszaemlékezés köt is Leopold nevéhez, nincs okunk Lajosért se rajongani, mikor a rajongás árát eleink oly drágán adták meg. Mindamellett idegenszerűen hat ránk, a méltányosság erzetét sérti bennünk, ha látjuk azt, hogy Klopp mindent Leopold részére confiscál, mintha szépre, jóra és nemesre csak ő neki lett volna kizárólagos monopóliuma.

Hát az hol van megírva, hogy a császári sasnak több joga volna előretörni, mint a felholddal ékitett zászlónak? Kérldhetné a művelt török, ki apái történetén lelkesül. S ha nem keresztyén volt is Kara Mustafa, vajon a tetterőt, lelke gondolatának merész voltát, azt hogy öntudatosan tört kitűzött célja fele, méltányosan elvitathatni-e tőle? A ki az ulemák s jancsárok uralmának rákfenejét akarta nemzete testéből kimetszeni s a poshadt testet betegségéből kigyógyítván, bele új lelket önteni: vajon oly hitvány szörny-e csak azért mert török? Olvasta volna Klopp az agg Ranke munkáját az ozmánokról, jobban meg tudná itélni Kara Mustafát is. De persze Klopptól alig lehet ázt kívánni, hogy Ranke után induljon.

Hát még a magyar rebellesek, a «bujdosók»! Ezek kapják csak ki a magokét. Megvallom, csupán azért fogtam Klopp műve ismertetéséhez, mert a rebellesek dolga érdekelt. Tudom, nem csalódom, mikor azt hiszem, hogy érdekelni fogja e füzetek olvasóit is.

Nem túlzok, midőn azt állítom, hogy e művön vörös zsinorként az a gondolat, az a tétel vonul keresztül, miszerint a francia király, a nagyvezér s Tököli azért szövetségtek, hogy egymást annál könnyebben rászedhessek. E gyönyörűséges mákvirágok szemenszedett trifoliumához járul negyediknek (Kloppnál és nem a történetben) a lengyel király nemes alakja, hogy mert őszinte, becsületes, a társak által megcsalassék. Az régi dolog, hogy szövetségek egyes tagjai igyekeztek előnyöket elérni szövetséges társaik rovására is; de födolog mégis csak a szövetség. Klopp előadása után mi egy egészen új nemével ismerkedünk meg a politikai consociationak, olyannal, melynek célja nem közös, kölcsönös előnyök ered-

ményezése, hanem egymás megkurtítása, eláltatása. Furesa biz ez, de Klopp mondja. Ám védjék Kara Mustafát s XIV. Lajost honfitársaik; ha azonban hiszi azt (mint hinni látszik) Klopp, a mit a francia királyról idéz, hogy tudniillik mielőtt sikerül vala neki a német császári koronát elnyernie, komoly szándéka volt Tökölit magyar királylá tenni s ezzel, tehát közös erővel a török ellen fordúlni\*): akkor legalább Tökölit nem akarta rászedni az a furfangos francia s akkor legalább is illogicus attól, a ki ezt hiszi s leírja, tüstént utána kölesőnös rászedés céljából alakult társulásról beszélni, melyben azé a pálma, a kinek legjobban sikerülend a más kettőt fölül tetni (143. l.). Ismétlem, ám védjék Lajost a francziák s mos-sák fehérre fekete (= Kara) Mustafát a törökök, minket Tököli, a nevezetes szövetekezés harmadik, legkisebb, leghitlenebb, legárulóbb tagja érdekel.

A ki azt vélné az eddig mondottakból, hogy Klopp, mint csaknem kivétel nélkül valamennyi német s osztrák collegája, a magyar iránt ellenszenves elfogultságot táplál: csalatkoznék. Főntebb említett nagy munkájában kimutatta már, hogy országunk, nemzetünk iránt sympathiát érez. Látszik ez jelen munkájából is. Hogy példát említek, fölhozom azt, a mit az agg primásról Szelepcsényi Györgyről elmond. Bebizonyítja, hogy nem egvedül Starhemberg és Kolonics érdeme Bécs hősi védelme, abban nagy, sőt oroszlán része van a 83 éves egyháznagynak is. Kolonics csak azért tudott Starhembergnek pénzt teremteni, mert teljhatalma volt Szelepcsényitől ennek 400 ezer forintját Bécs védelmére fordítani\*\*); ezzel a pénzzel lón a zsoldosok fizetése s a legszükségesebb dolgok beszerzése lehetővé téve. «Böven jutalmazó kötelessége a történeti kutatásnak — mondja ez alkalomból Klopp — gondot viselni, hogy az erényt feledés ne borítsa!» (211. lap). — Másik példája rokonszenvének az a lelkesültség, melylyel a hős Koháry Istvánról, a királypárti Fülel hű védőjéről beszél, a kit börtön és sanyarúság nem volt képes eltéríteni koronás ura hűsége mellől (124. lap). Irálya is szinte melegebbé válik s jól esik neki, hogy e hősről az egykorú Wagnert idézheti. «Még ma is

\*) A császári internuntius Caprara jelentése a konstantinápolyi lengyel és francia követek beszéde nyomán. (142. lap.)

\*\*) Vesd össze ezzel a mit Horváth M. mond *M. O. Tört.* VI. 143.



el — mondja az idézett író a történetek után 30 évvel — ez a férfi, a magyar hűség e mintaképe, ki származása és hős tettei, tudománya és jósága által egyaránt kitünő. És az emberek emlékében élni fog neve mindaddig a míg történetírás lesz, s a míg hűség és nemeslelkűség becsben áll a földön!»

Tehát éppen nem mondhatjuk azt, hogy a magyarok ellen Klopp antipathiával viseltetnék. Ámde Tököli s a bujdosók: ezek rebellisek. Ezekről annyira meg van győződve, miszerint egytől egyig a francia arany rabszolgái, önzők, hitványak, nyughatatlanok, rablók és vadak, hogy meg sem kísérti, még gondolathban sem, nem menteni, de legalább magyarázni a lázadók rebelliójának okát; holott oka — régi példabeszéd mondja — mindennek van. És elfogultságában vak is. Egész terjedelmében, fordításban közli (195. s köv. lap.) Eszterházy Pál nádornak a királyhoz intézett panaszos fölterjesztését 1683. június 30-ról, mely a becsi kormány mulasztásainak egész lajstromát tartalmazza, azt is megemlíti (111.), hogy még a hű nádorhoz is bizalmatlan volt a császári udvar: és még sem jut eszébe, hogy ha a nádor annyi szemrehányást tudott tenni, mennyit tudhattak azok a bujdosók! — Éppen nem szándékom Tökölire hymnust zengedezni. Gyöngösege és kapdosása, nagyravágyása s rövidlátása eleget ártott a magasztos ügynek, melynek zászlóvivőjéül kente föl egy fensőbb akarat. S ha Rákóczi confessióinak teljes hitelt adunk, talán a privát ember jelleme sem volt oly kifogástalan, mint kellett volna lennie. De ha még legádázabb ellenünk s nem vérünk-ből való vér, nem a mi igazainkért küzdő lett volna is: még akkor sem tarthatjuk helyén valónak azt a becsmérő, megvető modort, melylyel Klopp ítél minden lépése, minden tette fölött. Fölfogása a sokat hányatott kuruczkirályról az, hogy csalt és rászedett mindenkit, ellenséget és jóbarátot egyaránt s jellemtelenség dolgában méltó vetélytársa a koronás kigyónak XIV. Lajosnak. Csupán csak csalt: ebből élt, mint a zsidó, — mondaná ha magyarul tudna Klopp a tiszaháti emberrel. — Alkalmazzuk, a mit ő elmulasztott, az «aequa lance metiri» elvét; felejtjük el, hogy Tököli miénk; ítéljünk nyugodtan — s vegyük sorba úgynevezett «árulásait».

1681 végén vagyunk, mikor Tököli Imre, hogy Zrínyi Ilonát nőül vehesse, hajlandó a fegyvert Leopold lábaihoz lerakni, sőt közbenjáró lenni a portán a vasmári béke meg-

hosszabbítása érdekében (111. lap.) Báró Saponarát, Szathmár egykori parancsnokát, ki Tököli előtt persona grata volt, küldi hozzá a bécsi udvar. Tököli elmondja föltételeit s ismer-  
ven a bécsi udvar huzó-balasztó politikáját, hat hétig kész várni Saponara visszatértére s az udvar válaszára. Eltelik hat hét, eltelik tizenhat hét is — s ha aztán végre valahára határozatlan válaszzal Saponara visszatér, Tököli pedig azalatt, reményét szegre akasztva, a törökhöz mind jobban közeledik: vajon oka van-e Kloppnak ezt árulás nével illetni? Hiszen Szalay Pál a legutolsó pillanatban is inté még Strasoldót; siettesse az udvart, mert a török segély minden pillanatban kész a bujdosók számára; de meg sem mozdultak intésére. Aztán rossz néven veszi Klopp, hogy Tököli megegyezett Saponarával, miszerint Budára megyen a béke ügyét a budai basánál is elősegíteni, holott nem csak ezért, hanem saját érdekei, nevezetesen a törökkel való egyesség megkötése végett tette meg a budai útát. Ez igaz; de kérdem: árulás ez, mikor Tököli annyi ideig oly hiába várt s az udvart őszintén engedni hajlandónak nem tapasztalta? Hiszen csak kellett hátát földnie valamivel. Vagy csalás-e az a mit Klopp Tököli szemére hány, hogy Saponarához nem volt «mindenben» őszinte? Nagy diplomatának nem ismerjük Tökölit, valóban nem; azonban olyan együgyűnek mégsem kellene talán tartani, hogy Saponara szép szemei kedvéért «mindent» kifecseljen. Aztán különös fölfogás ez; mintha a politicus és diplomata földadata az volna: a más és nem a maga hasznát nézni. Ez lehet igen moralis diplomacia, valóban krisztusi; de még Klopp is csak akkor kívánhatja jogosan ennek követését Tökölitől, ha be tudja bizonyítani, hogy ideálja, Leopold szintén így cselekedett. Ezt pedig soha sem fogja tenni.

Tököli első «árulásával» első «csalásával» készen volnánk, nézzük a másodikat. Ez már súlyosb vád; a mellett egészen új, úgy annyira, hogy mint historiai tény is nevezetes.

A budai basával kötött egyezmény után is még mindig hajlandó volt Tököli az udvarral méltányos föltételek alatt kiegyezkedni, annál inkább mert a «bujdosók» nagyobb, túlnyomóan nagyobb része a vándorbotot már lelkéből megunt. Klopp ezt tagadja — s azt mondja, hogy Bécsben hittek ugyan Tököli bekecszandékai őszinteségében, örömet is akar-



ták volna — még a velencei követ óvó intései ellenére is — további közbenjáróul a császár és porta közt fölhasználni (137. lap); de Tököli már el volt tökéelve verembe ejteni az udvart. Az a követség, melyet 1682 novemberében a békepon-  
tok tárgyalása végett Bécsbe küldött: tulajdonkép kémszemle volt volna, még pedig az aljasabb fajtaból. Máskor Tököli követeit a belvárosba be sem eresztették, oda lábokat betenni sem volt szabad. Most a belvárosban laktak gróf Daun házában s éltek a császár költségén; teljes fegyverzetben jártak-  
keltek az udvarnál s a mi leginkább föltűnést keltett, kardosan jelentek meg a kihallgatáson a király előtt. Ilyen Bécsben soh' sem történt még rebellisekkel. «Bizonyára azt hittek Leopold és tanácsosai — így vélekedik Klopp — hogy a túlságos kegyelem e ténye Tökölit s pártosait a koronás király részere nyeri meg. De más hatása volt!» — Szirmay és Jánoky, a kurucz király e követi társaságában találunk egy szerzetétől  
elszökött kapuczinust, ki később Kara Mustafa seregében mint első mérnök tűnik föl. Mialatt a követek küldőjök békehajlamait dicsérték, addig a kapuczinus mérnök az időt jól fölhasználva, az úgynevezett «Bory»- és «Löbel»-bástyákat s a kettő közti ravelint lerajzolá, vagyis elkészíté tervét a támadásnak, úgy a mint az het hó múlva csakugyan fogamatba vétetek. Hogy Tökölinek követi Bécsbe küldésénél e terv elkészítése s nem a békealkú volt czélja, azt Klopp abból következteti, a mit Proski, a portai lengyel követ, Caprarának, Leopold, portai internuntiusának az nap beszélt, a mely nap Szirmayek kihallgatást nyertek Leopoldtól. E szerint Tököli Kara Mustafát fölszólítá tervbe vett hadjáratát egyenest Bécs ellen  
intézni, mert ez által az udvar megfélemlülve, Magyarországgal keveset gondol s a magyarok így könnyen a porta szolgálatára állanak (137—138. lap). Még nevezeteseb azonban Caprarának 1683 márczius 20-dikáról intézett jelentése a császárhoz, melyben Tököli bécsi követjárátását azok után jellemzi, a mi-  
ket időközben (1682 november óta) kitudott. «Tököli Bécsben — így szól a császári internuntius — abbeli szándékát jelenti, hogy kész a töröknél közbejárni; de ide (Konstantinápolyba) csak azt írja, hogy készen legyen a nagyvezér Magyarország békén hagyásával Bécsset megtámadni. Beküldé Bécs térképét s most csak erről beszél itt mindenki. A nagyvezér egész nap csak e térképet tanulmányozza. Tököli azt írja, hogy e tárgya-

lásokat Béccsel azért folytatja, hogy az udvart jobban eláltassa. Dicsekszik, hogy Bécs a török készületlen fogja találni, a város nem lesz képes magát védelmezni. Dicsekszik, hogy az övei szabadon járnak-kelnek Bécsben, felővezve, oly karddal, mely német vérben fürdött, s hogy azért küldötte őket, hogy a város tervét elkészítsék. (180. lap és 538-dik lapon az eredetiről lenyomatva.)

Mennyire higyük vagy ne higyük a Caprara e jelentésében foglaltakat: az két dologtól függ. Az egyik: utána nézni, honnan vette Caprara a maga híreit? Senkitől mástól, mint az általa megkent ügynevezett «jóbarát»-csauzőktől, s alacsony rendű renegát portai hivatalnokoktól, kiknek semmi nem volt könnyebb, mint rémesen sívító kacsákat költeni bármi dolog felől, a melyből hasznót húzni reméltek. A ki csak egy kevéssé is foglalkozott a XVI. és XVII. századbeli portai viszonyokkal, tudhatja mily kimeríthetetlenek voltak a Bethlen és Rákóczi György idejéből ismeretes «Zülfikár aga»-féle pénzsóvár portai proletárok a legphantasticusabb hírek gyártásában.

Köztudomású dolog, hogy épen ez időben ajándékozták meg a hollandi kereskedők a szultánt Európának egy pazarul kiállított térképével. Ilyennek azelőtt híret sem hallották a portán. Szultán és nagyvezér egyaránt bámulta s mindkettőnek föltűnt a mappán Bécs vakmerősége, hogy alig pár mérföldnyire a hatalmas padisah ditiójától s mégis létezni merészkedik. Nem valószínűbb-e, hogy Bécs tervét, ha csakugyan kapott ilyent Kara Mustafa, az ügyes hollandiak készítették s ajándékozták a nagyvezérnek, nem pedig az a szerencsétlen megszökött kapuczinus, a ki ügyetlenségét Bécs ostrománál oly minden kétséget kizáró módon bizonyította. Én azt hiszem, hogy valószínűbb, főként ha szemünk előtt tartjuk azt a másikat körülményt is, melytől szintén függővé tehetni: vajon higyük-e a Caprara tudósításának. Kantemir a török birodalom történetírója, ki egykorú Tökölivel, ezt ismerte s beszélt is vele, az állítja — s még megjegyzi mellé, hogy Tököli saját szájából hallotta — hogy ez az eszéki tanácskozásban a basák közt határozottan ellenezte Bécs ostromát (193. l.). E positiv tudósításra félenken mondja Klopp, hogy a magyar koronára áhító kuruczkirály a nagyvezér terveit messzimenőknek találta s talán ezért nem pártolá Bécs támadása tervét. Lám! lám!

Engedjük meg azonban, hogy Caprara jelentése igazat mond s nézzünk így a vádak szemébe. Az első vád, hogy Tököli a nagyvezért Bécs ellen izgatta, hogy Magyarországot békén hagyja. Erre csak az a felelet: vajon ha a francziák a német birodalom ellen hadjáratot indítanának, örömeztőbb nézné-e a hannoverai Klopp, ha hazáját Hannovert pusztítaná, mintha Berlint szállná meg a franczia sereg? Ha Berlin Kloppnak jobban szíven fekszik: akkor elismerem, hogy Tököli rútúl cselekedett. — Kapcsolatban áll ezzel a másik vád is ennél a «második árulásnál», hogy tudniillik békealku ürügye alatt Bécs városa térképét készítetté el Tököli; tehát olyat tett, mely a nemzetközi jog legprimitívebb fogalmain alapuló becsület ellen van. Erre legelőbb is meg kell jegyeznünk, hogy ha Tököli hazájáról elhárítani s Bécs felé indítani akarta a rettenetes ozmán ostort, okosabban nem cselekedhetett e célja előmozdítása körül, mint mikor olyas valamit adott a nagyvezér kezébe, a mi ezt Bécs ostromára határozza el döntőleg. A térkép pedig ilyes valami volt; látjuk Caprara jelentéséből, hogy a nagyvezér ugyancsak mohón «studiorozta». — Hogy békealku ürügye alatt tön ilyet Tököli: biz' azt morális szempontból senki sem fogja helyeselni; effele dolog az egyszerű becsületes ember elveivel mindig ellenkezni fog; talán Tököli is azért használta erre azt az elzüllött kapuczinust, mert magyarjai közt ilyen spionra nem talált. Két válaszunk van azonban erre is. Az egyik az, hogy vagy naiv ember vagy szemforgató farizeus az, a ki azt állítja, hogy a prakticus politika és diplomatia tudománya az erkölces tan körébe tartozik. Immoralitás mindig van ott; csak a mértéke különböző, korok és emberek szerint; legesekélyebb akkor, mikor ürügykeresésre szorítkozik. Vajon a fényes portán, elkezdve I. Ferdinánd első követjárásától egész a Leopold alatti Caprara küldetéseig, béketárgyalások idején és tartama alatt nem kente-e valamennyi internuntius és residens s ünnepélyes orator a porta embereit? nem tartott-e titkos kémeket s nem igyekvé-e mindazt a mit kispionirozhatott, a porta kárára, saját ura hasznára fordítani? noha a francziák s velen-czeiek nagymérvű üzelmel mellett a bécsi udvar eljárása mindig föltűnően solid és becsületes. — Másik válaszunk pedig e vádra az, hogy mérjen Klopp különösen Tököli esetében is igazságos mértékkel s ne nevezze őt árulónak és csalónak

olyanért, a mit a török táborban tartózkodó császári exresidens, Kaniz, heteken keresztül cselekedett. Vagy a mint ez utóbbit e tetteért lépten-nyomon a «hü, a derék» epithetonokkal jutalmazza; ne tagadja meg legalább a második jelzőt Tökölitől, illetve embereitől s különösen a kapuczinustól.

Harmadik szemrehányás e második «árulásnál», hogy Tököli fönnen dicsekvék, miszerint békealkut a bécsi udvarral csak azért folytat, mert így könnyebben eláztatja ezt. Bizony jámbor, fonóházba vagy kukoriczamorzsolás mellé meselni való ember lett volna Tököli, ha ezt nem hazudja, ha e hazugsággal a portán nem dicsekszik. Nem megtörténhetik-e, hogy a bosszús császári kormány Tökölit compromitáló, tudatja ez alkudozásokat a portával? Mit csinál ekkor a kuruczkirály? Egyszer cselekvék Klopp kívánsága szerint, mert bízott a bécsi udvarban; de keservesen meg is bánta. 1685-ben volt ez, mikor az udvar Tököli ajánlatait a portával közlé s mikor aztán a kuruczkirályt lánczra verve vitte Drinápolyig a török. Klopp ezt az esetet nem hallgatja el (397. l.), de igazi helyén valónak látszik tartani a bécsi kormány eljárását. Ez aztán a méltányos historicus, ez aztán az «æqua lance metiri». Vagy talán úgy gondolkodik, hogy: Hja, paraszt! az más!?

Menjünk egy árulással odább. Tököli a törököt is megcsalja.

Bécs ostrománál vagyunk. Az ingerült nagyvezér méltán tart a fölmentő keresztyén sereg közeledésétől s érdekében, bőrében áll ez elé mentől több akadályt gördíteni. Augusztus 27-dikén Tökölit — persze seregestől — odaparancsolja magához; de az nem megy. A parancsot ismételve többször megújítja; de hiába. Nem azért, mintha Tököli nem tehetne, hanem azért, mert nem akar. «Ekkor tapasztalta a nagyvezér Tökölivel szemben legelőször, hogy ennek egyik árulása csak annyi mint a másik», mondja Klopp (243. lap). Itt ismét csak azt a különös erkölcsbarátot halljuk beszélni, a kinek érző szíve Kara Mustafán is megesik, mikor ez alkalmat nyújt neki Tökölit gyalázní, hogy őt is megesalta; de a ki rossz néven veszi ugyanattól a Tökölitől, hogy 1684-ben azt feleli a császár által hozzája küldött Eszterházy nádornak: megesküdtem a portának, hogy nem hagyom el, s el vagyok ezért határozva fegyverre bízni ügyemet. (384. l.). Tehát ha elfor-

dúl — a keresztyénség érdekében — a töröktől, az is baj; ha hű a portához, az is bűn. «Volt egyszer egy öreg molnár, annak volt egy fia, meg egy szamara . . .» ez a régi mese jut eszünkbe. — Önkéntelen is párbuzamot kell itt vonnunk Tököli s a főtebb említett kapuczinus közt, ki mint a török sereg főmérnöke Bécs ostrománál Achmed bej név alatt szerepel, vezényli a török tüzérség működését s ásatja a robbantó aknákat a bástyafalak alá. Már az egykorúaknak föltűnt, hogy a százezerre menő lövés, melyet Bécs házai kiállottak, oly végtelen csekély, számba alig vehető kárt okozott, s hogy alig tizedrésze a fölrobbant török aknáknak működött eredményel. Contarini, a velencei követ, arról tudósítja a tanácsot, hogy ezt, közhír szerint, a kapuczinus-mérnök tette. Őszinte megbánás ragadta volna meg lelkét az egykori szerzetesnek, lángot vetett lelkében a múltak emléke, a keresztyén vallás, melyben fölnövekvék. Ha ez igaz, mondja Klopp (228. lap), akkor Leopold s a keresztyén világ abban a kapuczinusban, ki Bécs térképét, a támadás tervrajzát elkészíté s kit így legádázabb ellenségeknek kelle tekinteniök, gondos barátira találtak. Itt nem jut eszébe Kloppnak csúfos árulásról, csalásról beszélni; itt a bűnbánó áll előtte, a ki tetteiben mutatta meg, hogy bűneit valóban megbánta, jóvá tette; noha ez a tett itt csakugyan a legfeketébb csalás és árulás. De Tököli, ki az által, hogy Kara Mustafa táborában az ostrom alatt meg nem jelent, legalább is annyit használt a keresztyénség ügyének, mint a száanalomig ügyetlen s tudatlan Achmed bej a maga állítólagos bűnbánatával, Tököli áruló és csaló. Was einem Recht, wir doch dem andern billig, nagy jó uram — s a kinek az igazságszolgáltatás e legelemibb principiuma is idegen, az ne akarjon ítélni holtak és elevenek fölött s ne játssza az erkölcs-bíró szerepét 600 lapon keresztül.

A dolog velejére pedig annyit kell még mondanunk, hogy Tököli magatartása Kara Mustafával szemben bizony nem mintaszerű volt, de kimagyarázható, sőt igazolható abból a viszonyból, mely a porta s a magyarok közt Zápolyától kezdve II. Rákóczi Ferenczig főnállott. Csak agyafurt gondolkodás eredménye (pedig fájdalom így gondolkodik rólunk majdnem kivétel nélkül minden osztrák s német történetíró) az a hiedelem, hogy a magyar elégületlenek vonzódtak a törökhöz, ahhoz a törökhöz, a ki az ország független állami éle-

tének gyökereit elmetszé. Épen úgy szívből gyűlölték a törököt azok, a kiknek fejét Báthory Zsigmond «török-barátság» bűneért leütteté, mint maga Báthory s ha mégis, még fejökkel is készek voltak a török-barátság mellett küzdeni, bizony nagy oka lehetett. Gondolná meg Klopp, mily kellemetlen helyzet az ütött vert helyzete üllő és kalapács közt, s hogy az a darab vas a kettő közt, ha érezni tudna, valami nagyon sem az üllőért sem a kalapácsért nem lelkesednék. Gondolná meg, hogy a két fal között a ruganyos lapda — míg lelek van benne, míg ruganyos — ide s oda ugrik. Ekkor talán Tököli eljárását is természetesnek találná. Természetesnek találná, hogy Kara Mustafát nem követte Bécs alá, hanem Sobieskihoz közeledett.

És most térjünk át arra a vádra, hogy Tököli Sobieskit is megcsalta, elárulta (327. lap). Mert mint fentebb mondtam, Tököli csak csalt, csalásból élt.

A kuruczkirály a lengyel királylyal megegyezett, hogy Kara Mustafa táborához Bécs alatt nem fog csatlakozni seregével, bármennyire parancsolná is a nagyvezér; így könnyítendő meg a keresztyén seregnek az ostromlott város felszabadítását. Ez egyezsége Tökölit rábírn Sobieskinak főleg azért sikerült, mert a bujdosók fejedelme nem alap nélkül bízhatott a lengyel király jóindulatában s mert hitte, hogy közbenjárása s a neki adott ígéret ténye hathatós eszköze lesz a bécsi udvarral való kibékülésnek. Hogy itt Tökölit a legtisztább szándék vezette, hogy lelkében e kibékülés, a sokat szenvedett ország nyugalmának visszaszerzése iránt a legőszintébb óhajt táplálta; az minden kétséget kizáró módon bizonyos. Mert a lengyel királynak már akkor adta ígéretét, mikor még Kara Mustafa hatalma tetőpontján állt, mikor mindenre lehetett gondolni, csak arra nem, a mi bekövetkezett (tudniillik a nagyvezér csúfos megveretése s Bécs felszabadulása), mikor a diadalában bizonyos nagyvezér rémitő bosszúállását is megkelle forgatnia elméjében. Tököli szavát tartá. Ezt Klopp alig méltatja figyelemre s kétségbe vonja azt, hogy Tököli ezzel használt volna a keresztyénség ügyének. Ez világos jele a csakugyan «közönséges» rosszakaratnak.

Maga a lengyel király egészen ellenkező véleményben volt. Fölfogván roppant horderejét Tököli ígéretének az ostrom alatt, s a beváltott szó teremtetten a felszabadítás

idején: minekutána a nagyvezér hadait tönkre verte, legelső dolga volt Tököli követeit fogadni Schwechatnál s tudatni Leopolddal, hogy a bujdosók feje mindent az ő, Sobieski, elhatározásától s lépéseitől vár. Leopold azonban erre még válaszolni sem tartá érdemesnek, sőt a mi több, gyanú támadt benne a lengyel király önzetlen, becsületes törekvései iránt. Azt hitték, hogy fiának akar Magyarországon az elégtelennek pártolása által uralmat, koronát szerezni. S ha aztán Sobieski, mondja Klopp, nem részesült a császáriak részéről abban a figyelemben, a melyre igényt gondolt formálhatni, csak eunek tulajdoníthatja. De Sobieski ezzel nem törődött; előtte a magasztos cél lebegett, a török hatalom teljes megtörése. Folytatni akarta a háborút s a célból óhajtá a császári udvart Tökölivel kiengesztelni. Kloppnak ott, a hol részletesen leírja Sobieski közbenjárását Tököliért, az utóbbinak követivel folytatott alkunál, esze ágában sincs kárhoztatni a bécsi kormány szűkkeblűségét vagy igazat adni a lengyel királynak, a ki nyíltan kimondá, hogy már a józan ész parancsa szerint is Tökölit, mert árthat, nem szabad kétségbeesésbe hajtani. Valóban jellemző fölfogás az, hogy mikor a lengyel király s a lothringeni herczeg a Tököli felőli tárgyalások után egymástól búcsúztak, a herczeg — Klopp szerint — azzal a tudattal távozott, «hogy a császár jogát Sobieskivel szemben megőrzé, az idegen beavatkozást souverain és alattvaló ügyeibe visszautasítá». A lengyel király e «tudat»-ról másként vélekedett; nevének meg is írta e súlyos pár szóban: az osztrákok kemények, hajthatatlanok.

Ő halála volt kötelezve Tököli iránt. Mikor Bécs fölszabadítása után a fölkelő magyarok számára adandó amnestia Rómában is szóba került s megbeszélték azt, hogy Sobieski Tökölinek pártját fogja: a pápa a lengyel követet magához hívatván, azt kívánta, hogy ura ne kedvezzen Tökölinek, sőt inkább segítsen leverni azt. A pápa e kívánságát a császári udvarnál székelő pápai nuntius Buonvisi is megírta Varsóba. Erre Sobieski egy lengyel püspökhöz írt levelében indirecte válaszolt, panaszkodván, hogy szemrehányásokat tesznek neki Tököli iránti hajlamaiért, holott ő Tökölinek halála van kötelezve azon adott ígéreteért, hogy Bécs ostrománál nem fog közreműködni, s hogy a keresztyén sereget Esztergom ostromában nem háborgatja. Mivel Tököli ez ígéretét Kara Mus-



tafa ismételt parancsai ellenére is beváltá: ezért, hálából, járt érte közbe Sobieski a császárnál. Ugyanezt ismétlé valamivel később magához a nuntiushoz, Buonvisihez intézett levelében is a lengyel király. \*)

Ezeket Klopp a legnagyobb higgadtsággal beszéli el s mégis a lehetőleg legtöbbet nyomó bizonyság — a lengyel király állítása ellenére nemcsak azt vitatja, hogy Tököli Bécsnek s a keresztyén seregnek semmi hasznót nem tön, hanem árulással vádolja, Sobieski megcsalásával, Tökölit.

Ugyan micsoda család voit ez? méltán lehetünk rá kíváncsiak.

Ugyanaz napon, melyen a lengyel király a lothringeni herczeggel a magyar bujdosók felől tárgyalat sátorában s azokat és fejüket oly hévvel védelmezte: november 5-dikén Tököli egy manifestumot vagy patenslevelet bocsátott ki a megyékhez, \*\*) melyben ezeket fölszólítja sietve hozzája seregleni, hogy közölhesse majd velök a lengyel királyhoz küldött követi jelentését, a czélból, hogy ha valóban jó kimenetelét lehet várni a tárgyalásoknak, az egyezés véghezviteleben a jóindulatú lengyel király törekvéseinek egy szívvvel-lélekkel segítsenek; az esetre pedig ha a szükség úgy hozná magával, hogy a török ditiójára (Magyarországban) kellene biztosság okáért a váradi basa segélyével szállni, olyan készülettel legyenek, a mely képesekké teszi őket kötelességeiknek a haza stb. iránt megfelelni. A tényt, hogy Tököli e manifestumot kibocsátá, árulásnak, Sobieski rászedésének mondja Klopp, úgy okoskodván, hogy míg a lengyel király Tököli ügyében oly buzgalommal fáradozott: e hitetlen kurucz a törökkel adta magát össze. Se jóakarát, se valami eles ész vagy interpre-

---

\*) Contarini, a velencei követ, sürgönye 1683 végéről és 1684 elejéről. Klopp 372. és 384. lapokon.

\*\*) Klopp a mellékletek közt (559. lap) közölván e patenst, megjegyzi: Obwohl das Ungar-Latein des folgenden Actenstückes dem Türken-Latein des Maurocordato ziemlich ähnlich, so ist doch der Sinn des Ganzen verständlich. Ez ízetlen megjegyzésre azt válaszoljuk, hogy ha Klopp úr több tájékozottsággal bírna e téren, láthatná hogy e latin irat fordítás. Arról, hogy a bécsi udvar portai tolmácsai dalmaták, olaszok, ritkán németek, oly rosszul tudtak latinul, arról mi magyarok ép oly kevésé tehetünk, mint arról, hogy Klopp úr élcei ízetlenek, ügyetlenek.

tálni tudó bölesesség, hanem egyesegyedül egy kis latinul tudás kell ahhoz, hogy az ember Tököli e manifestumát megértse s az árulás súlyos vádját olyan könnyen száján ki ne szalaszsa. E manifestumot úgy magyarázni (357. lap), hogy Tököli «fölszólítá a magyar mágnásokat\*) miszerint azok sich bei ihm einstellen sollen, wo immer er sich befinde, um mit ihm nach dem Berichte der vom Könige von Polen rückkehrenden Gesandten zu beschliessen, ob man auf die Verhandlungen ferner eingehen oder ob man gezwungen sei — sich völlig in den Schutz der leuchtenden Pforte zu begeben»: ehhez vagy határozott rosszakarat vagy tudatlanság kívántatik.\*\*) Lehet, hogy itt mindkettővel van dolgunk. «In ditionibus fulgidæ Portæ». Ez alatt, a ki csak egy kevéssé foglalkozott a török-magyar időkkel, tudnifogja hogy a szultán birta magyar földet (jelen esetben a Tiszántúlt) kell érteni. A mint volt a magyar királynak, az erdélyi fejedelemnek, úgy volt a fényes portának is s pedig legnagyobb ditiója Magyarországon. Akár tudta ezt Klopp, akár nem, rossz akarattal járt el. Ha nem tudta: akkor azért, mert általa nem tudott dologra positiv vádat épít. Ha tudta: akkor azért, mert elmagyarázta. Valószínűbb az utóbbi eset; mert neki amaz előre föltett theoriája szerint, hogy Kara Mustafa, XIV. Lajos és Tököli egymást és mindenkit megesaltak, új bizonyítékra volt szüksége Tököli csaló voltáról. Az eset annál föltünőbb, mert ha valóban az állana a patensben, a mit Klopp állít, még az se bizonyítana Tököli ellen; mert csak «necessitate ita cogente», nem pedig a lengyel király sikeres közbenjárása ese-

\*) Nem a mágnásokhoz, hanem a megyékhez volt e patens intézve.

\*\*) Könnyebb összehasonlítás kedvéért idézem a latin szöveget: Ita vero (se) moveant (Dominationes Vestrae) at ubicunque Nos esse subintellegerint, eo proporent, unde ab advenientibus ad serenissimum regem Poloniae expeditis legatis nostris, vel eorum etiam informatione accepta, cum Dominationibus Vestris communicare possimus, et si tractatus in spe existentis bonum progressum advertimus, eum cum serenissimi regis hactenus demonstrata propensione unanimi cordo et animo cum dominationibus Vestris promoveamus. Casu quo autem necessitate ita cogente in ditionibus fulgidæ Portæ pro maiori securitate, assistente bassa Varadiensi copiosiori numero cogeremur condescendere, tali modulitate veniant, at obligationi suas satis faciant... stb.

tére, lett volna hajlandó «sich völlig in den Schutz der leuchtenden Pforte zu begeben».

Ennyire volt reducálható a Tökölínek Sobieskivel szemben elkövetett famosus csalásáról való állítás értéke.

Nem üthették hát meg a patensen vagy manifestumon a bécsi miniszterek sem, mint Klopp mondja (358); sőt megfordítva, Tököli őszinte békülékenysége világos jeléül tekinthettek volna, ha nem voltak volna olyanok, a minők valának. A lengyel király itt is más véleményben volt, mint Klopp. Meg akkor is mikor már «der neue Verrath des Tököli dem Sobieski offen vor Augen lag» még akkor is egész hévvel igyekvék Tökölit az udvarral kibékíteni s panaszkodott, hogy hiába minden törekvése, a császár ez ügyben nem felel neki. Persze e lovagias uralkodó, ki a Tököli adott és beváltott szaváért cserében adott királyi szót szintén beváltani igyekvék, nem igen tetszett. Akarták is mindenképen lebeszélni e közbenjárásról. Buonvisi, nuncius, azt írja neki Linczből: ne hagyja magát felrevezettetni egy szegény rebellis által; gondolja meg mily szegény volna, ha a nagy török hatalom legyőzése után a lázadás e kis szörnyét nem lehetne megigázní! — Klopp az ilyenek örül.

Ezek volnának Tököli úgynevezett csalásai, árulásai. Többet ezeknél Klopp nem tud kisütni. Ha azokkal, a miket kisütni gondolt, bebizonyítottanak hiszi művében vörös fonalként áthúzódó gondolata, (hogy tudniillik az értekezés elején említett gyönyörűséges trifolium nem egyéb, mint egy mindenki és egymás rászedése czéljából alakult politikai consortium) Tökölit illető thesisét — ha hiszi mondom: biz' akkor ő csalja meg magát. — A kik úgy praecupálva vannak egy gondolattól: azokkal hiába minden vitatkozás. Klopp pedig praecupálva van; neki Tököli nem is ember. Csak két rövid példát idézek.

Contarini, a velencei követ, azt írja 1863 február 6-diki jelentésében, hogy Tököli párthíveit azzal hangolja odaadóbakká, buzgóbbakká, hogy reményt nyujt nekik az ország dúlásához, rablásához, a mi nagyon kevésbé egyezik meg azzal a czímmel, melyet néhány magyar adott neki, tudniillik «a védő és szabadító» czímével. A historicus Contarini pedig egész komolyan akarja elhitetni, hogy Tököli a szolgálatában volt tatárokat pénz helyett magyar parasztokkal fizette ki. Ez állí-

tásokra az, a ki csak kissé is ismerős a magyar viszonyokkal, megvetéssel von vállat. De Klopp elhiszi, utána mondja a velencei követ gyűlöletes szavait s a velencei historicus buta meséjét. S miért! Ez utóbbit talán azért, mert a múlt században a német hercegecskék csakugyan ütek embervásárt? s az előbbi azért, mert egy első rangú forrásból, a történelem terén elismert tekintélyű dispeccikből meríti? Azt kérdem én erre, hogy ez-e a történeti kritika? Felejtí Klopp, hogy ott a hol oly közel érdeke van a velenceinek a törököt s Tökölit gyűlölni, ott már nem a higgadt, körültekintő tudósítóval van dolgunk, hanem az elfogúlt, talán szenvedelye vakította taliánnal. Mindenesetre pártemberrel, a kinek annyit sem lehet hinnünk itten, mint a iegvéresebb szájú bujdosónak; mert ez legalább a maga baját jajgatná, a velencei tudósító azonban másról hazudik.

Szinte kedvem volna hinni, hogy Klopp nem annyira rossz akaratból, Tököli elleni praecupatióból, hanem inkább naivságból fogad el effélékét. Mert, hogy naiv: azt számtalan példa bizonyítja.

Főlemlíti (40. lap) azt a mit XIV. Lajos Zrínyi és társai kivégeztetése után Leopold császárhoz írt: azon magyarok «kárhoztatandó bűnéről» van itt szó, a kik «e bűnükért oly igazságosan fenyítették meg». Komoly állításnak, a francia király komoly meggyőződésének tartja Klopp azt, a mit Lajos miután az összeesküvés dugóba dőlt, savanyú udvariassággal — már csak saját követe Gremouville érdekében is — kénytelen írni a császárhoz. S hagyján még, ha aztán legalább tízszer nem hivatkoznék e mondásra könyvében!

1684 elején a Tököli iránt ellenszenves Kara Ibrahim, az új nagyvezér, egy divánban, hol a szultán is jelen volt, hevesen beszélt Tököli ellen. Ez már elég Kloppnak, hogy valami (nem idézett) historicus után két lapnyi szónoklatot adjon szájába a nagyvezérnek s valószínűleg bámulja annak demosthenesi tulajdonságát. Mintha valami Livius kifundálta szónoklat német fordításával volna dolgunk. A XVII. században a historicus tehetett még ilyet, de ma már nem járja.

Kezdetleges gondolkodásmódról tanúskodik az, mikor Tököliről ezt mondja (385): und dennoch hatte dieser Mann... die Dreistigkeit, sich an den Pabst Innocent XI. mit einem

Schreiben zu wenden. \*) Elnnek pendantja — a mi tudniillik a primitivségeet illeti — az a mit Klopp szintén elhisz, hogy tudniillik 1686-ban Buda visszavétele megkísértésére azért határozta el magát Leopold, mert a Buda (BVDA) szó egyes betűi neki ezt jelenték: *Beata Virgo Dabit Auxilium*. (400. l.)

Ilyen és efféle több helyt előfordúl a könyvben nemcsak magyar dolgokra vonatkozó. Fognak is rajta, hiszem, mosolyogni Németországon. Persze legszembetűnőbb a magyar dolgok körül való tájékozatlansága. Ott például, a hol vallási ügyekről beszél, nem tudja hogy nálunk egészen más alapviszonyok voltak, mint akár Franciaországban, akár Angliában. «Dragonnade»-ok persze más alakban nálunk is előfordultak. De az efféle a buzgó katolikusnak nem veszem rossz néven. A mint nem róhatom föl neki azt sem, hogy az összes magyar forrásirodalmat — Tököli idejére — vonatkozót, nem ismeri; mert utóvégre is nem kívánhatni tőle, a ki nem specialis magyar történettel foglalkozik, hogy magyarul megtanuljon. Úgy gondolom azonban, hogy a latin nyelvű magyar anyagból mégis csak többet használhatott volna, mint a mennyit a 88-dik lapon a *Török-magyarokori Történelmi Emlékek* 8. kötetéből idéz, hogy tudniillik a bujdosók így is írták alá okmányaikat: *Hungarorum pro Deo et Patria exulantium ac nunc in regno Transsilvaniae commorantium universitas*. (88. lap.) Mert száználmas benyomást tesz az, a ki abból a sok kötetű gyűjteményből csak ennyit tudott kihalászni!

Befejezem ez ismertetést azzal a tudattal, hogy Klopp füleihez mind az a mit mondtam, el nem hat s ő tovább is ép úgy fogja hinni, hogy Tökölinek ennyi meg ennyi hitszegését sikerült kisütnie, mint most hiszi. Pedig bizony szeretném úgy kiáltani, hogy ő is meghallaná: *Was einem Recht ist, ist dem andern billig!*

KÁROLYI ÁRPÁD.

---

\*) Csak melleleg jegyzem meg, hogy a velencei követ tudósításai szerint a pápa fölöttebb ingerült volt Tököli ellen. Leopoldnak azt tanácsolá, hogy ki kell őt az amnestiából rekeszteni s fejére díjat kell tűzni; mert a közjóra való tekintet ily eljárást ajánl oly istentelen ember ellen.

## AZ ELSŐ MAGYAR VASÚT.

Második közlemény. \*)

*A Duna jobb vagy balpartján építtessék-e?*

Pozsony és Bécs vasúti összeköttetése iránt megtörtént az első lépés még az 1836 : XXV. törvényczikk létrejötte előtt. Rothschild S. M. báró a Bécs és Bochnia közt épülő vasútról 1836. márczius 4-dikén kelt privilegium birtokosa márczius 7-dikén engedélyt kért ö fölségétől az említett vasút németwagrami állomásától Pozsonyig vezetendő szárnyvasút előmunkálataira. Az engedély 19-dikén megadatott és erről Pozsonymegye s városa 22-dikén értesítették. Ezzel közvetlen érdeklődés keletkezett Pozsony és a Rothschild privilegiuma alapján nem sokára megalakult Ferdinand császár éjszaki vaspályatársaság között. Pozsony városa külön bizottságot választ, mely e vasúti társaság igazgatóságával a kapcsolatot ügyben alkudozzék. A Rothschild-család főbbjei ekkor már egy évtized óta jelentékeny részt vettek a franczia, angol és német vasúti vállalatokban. A bécsi ház feje 1830-ban Riepel Ferencz és Wertheimstein Lipót bécsi műegyetemi tanárokat, kiknek elseje pendítette meg a bécs-bochniai pálya építését, Angliába küldötte, hogy közvetlenül tanulmányozzák a vasút építését és üzemét. Visszatérésök után megtörténtek a fölmérések és forgalmi tanulmányok, de a kivétel késett részint az akkori külpolitikai és pénzzavarok, de — úgy látszik — még inkább azon ellenszenv következtében, melylyel Ferencz császár a haladás ez erős emeltyűjét kísérte. Nemsokára Ferencz

---

\*) Az első közleményt lásd a *Budapesti Szemle* 78-dik számában.

császár halála után az említett vasút ügyében alakított bizottságból Riepel tanár és Siechnovszky Henrik ismét kiküldettek Belgiumba s Angliába az időközben történt haladások tanulmányozása végett. Hat évi készülődés után Rothschild privilegiumért folyamodott és azt 1836 márczius 4-dikén el is nyerte egy Bécs és Bochnia közt építendő fővasútra s ebből Brünn, Olmütz, Troppau városokba s a wieliczka-i s bochniai sóbányákhoz vezetendő szárnyvonalakra, minden egyéb szárnyvonalra külön engedélyezés tartatván fön-n. E privilegium megadja a kisajátítás jogát teljes kárpótlás fejében, a melyet, ha a minden esetben megkísérlendő egyezés nem sikerül, a rendes bíróság ítél meg. Külön adókedvezmény nem engedtetik. A kiváltság tulajdonosa társaságot alakíthat. A szállítás történhetik ló- vagy gőzerővel, a társaság saját üzemében folytatva vagy másra ruházva ez üzletet. A szállító bérek meghatározása egyedül a vállalatot illeti meg. A kizárólagos privilegium 50 évre szól; elmúltával új szabadsalom van kilátásba helyezve. Ha a privilegium kiadását követő hét év múlva két merföld s tíz év múlva az egész pálya ki nem épül, a kiváltság elenyészik.

1836 február 22-dikén Rothschild fölhívást intézett 4000 darab 1000 pengő forintos részvény aláírására, a mennyiben a 60 mérföld fővonal létrehozása az időközi kamatokkal együtt 12 millió pengő forintot igényel, de 8000 darab részvényt a privilegium birtokosán kívül egy bankáresoport, köztök báró Sina, s kis részben az említett szakemberek vettek át. A fölhívásban kimondatik egyúttal, hogy a mennyiben a 4000 darab túljegyeztetnék, akkor 6000 részvény fog kiosztatni, hogy ekként a szárnyvonalak kiépítése is biztosítva legyen. A 4000 darab helyett 27,000 részvény íratott alá. A tíz százalékos befizetési részletek elseje 1836 ápril 30-dikára, az utolsó 1840 október 15-dikére tüzetett ki. A társaság az év végén megalakult, 1837-ben az építés tényleg megindult és november 23-dikán az első szakasz Florisdorfból Wagramig, a honnan tehát kiágazandó volt a Pozsonyba tervezett szárnyvonal, meg is nyitattott.

Természetes, hogy a Ferdinand császár éjszakai vasút haladását érdeklél kísérték Magyarországon, különösen az Ausztriával, Morvaországgal és Sziléziával szomszédos megyékben, de mindenek fölött Pozsonyban. Az építés nem folyt



minden nehézség nélkül; és a részvényekkel üzött játék czéljából sokszor veszett híré is keltették a vállalatnak. Hírlelték, hogy a kisajátítást nem győzik födőzni, hogy Rothschild viszszaép a vállalatától és visszaadja a befizetett részleteket; később hírlelték, hogy a pálya hanyagúl épült és a kormány a privilegium megsemmisítésével fenyeget. De volt is tényleg sok baja ez új vállalatnak. Így vonatütközés történt a lundenburg-brünni vonal megnyitásának mindjárt első napján, 1839 június 7-dikén, a minek néhány kocsi összezúzása, s nyolcz egyén súlyos megsérülése lön következménye. Mind-ezen híreket és tényeket a magyar lapok is gondosan regisztráltak. Hogy a hazai tudomány is nagy fontosságot tulajdonított e vasúti vállalatnak, azt eléggé bizonyítja azon érdekes tanulmány, melyet a magyar tud. akadémia által kiadott *Tudománytár* 1838. évi harmadik füzetében *A vasútak, különösen a Bécs és Bochnia közötti vasút terve* czím alatt Bognár József közzé tesz, a mely tanulmányban az író a vasútügy akkori állásának alapos ismeretéről tesz tanúságot.

Pozsony városa, a mint híré veszi, hogy Rothschild a szárnyvasutat Pozsonyba építeni akarja, 1836 ápril 12-dikén azonnal fölirt ő felségéhez, hogy adná meg e kapcsolatra a privilegiumot a folyamodónak, és miután az ügy nem birt előrehaladni, deputatiót küldött ő felségéhez. Gróf Reviczky udvari kancellártól és a bécsi miniszterektől a küldöttség megnyugtató választ kapott; ennek következtében nem sokára társaság állott össze, mely föladatul tűzte ki magának Pozsonynyal a másik négy szabad királyi várost, ugymint Szent-Györgyöt, Bazint, Modort és Nagy-Szombatot vasut által összekapcsolni. 1837 január 13-dikán Pozsony városa újra kéri az udvari kancelláriától a szárnyvonal engedélyezését. Gróf Pálffy Fidél, az új udvari kancellár, átír a császár királyi egyesült kancelláriához, hogy eszközölné ki ő felségénél a Gänserndorftól Magyarország határáig építendő szárnyvonalra az engedélyt. Az osztrák kancellár válaszolja, hogy bizottság hívatott egybe azon szabályok megállapítása végett, melyeket ezentúl a vasútak engedélyezésénél és létrehozásánál követni kellend; a míg e szabályzat kidolgozva s ő felségétől helybenhagyva nem lesz, addig nem engedélyeztetik semmifele új vasút. Erre a magyar udvari kancellár sürgeti azon bizottsági tárgyalások befejezését, mire hosszas vártatra az egyesült

császári királyi kancellária jelenti, hogy a szabálytervezet ő felségéhez föl van terjesztve. Időközben az előbb említett négy szabad királyi város ápril havában fölkéri Pozsony városát, hogy sürgetné meg a kapcsolat engedélyezését; mire a megye ismét fölír május 4-dikén, és kéri az engedelem minél előbbi megadását, hogy a munka jókor megkezdhető, s a pálya a jövő évben forgalomba helyezhető legyen. Szeptember 25-dikén a város fölír a helytartótanácsához, és kéri már tekintettel arra is, hogy a Ferdinand-pálya igazgatósága nagy költségeket tett a vonal tanulmányozására, a szárnyvonal engedélyezését. Kijelenti, hogy nem akar a Duna jobbparti vállalat ellen szólni; de a balpart közlekedés dolgában szűkölködik. November 20-dikán Pozsonymegye ír föl ő felségéhez, minek következtében gróf Pálffy kancellár ismét átír az egyesült császári királyi udvari kancelláriához, hogy eszközölje ki ő felségének mielőbbi helybenhagyását a vasút-engedélyezési szabályzatra; mert a csatlakozási vonalnak Ausztria területén való biztosítása előtt Magyarországon vasúti vállalatok meg nem indulhatnak. Erre azt válaszolja a másik kancellária, hogy nincs kilátása, miszerint a helybenhagyás egy hamar bekövetkezzék. Mindezen folyton sürgető kérelmek azt eredményezik, hogy a helytartótanács végre november 28-án elküldi Pozsonymegye közönségének véleményes jelentéstétel végett a Rothschild, most már Ferdinánd császár éjszakai vasúti társaság, kérvényét az ország határától Dévényen át Pozsonyig vezető szárnyvasútra szóló privilegium iránt. Időközben, december 28-dikán fölterjesztést tesz gróf Pálffy a királyhoz, hogy engedélyezné a gänsendorf-magyar határszéli kapcsolatot. Pozsonymegye válaszol 1838 márczius 5-dikén a helytartótanácsnak, kijelentve, hogy a privilegium kiadása s a Gänserndorfból kiágazó és Dévényen át Pozsonyig építendő szárnyvasút engedélyezése ellen semmi nehézség sem forog fön, sőt a megye egyenesen kéri a privilegium megadását. A megyénél ez ügyben tartott tanácskozásban részt vettek a megye s a város küldöttein kívül a Ferdinánd-pálya igazgatóságának, a Pozsony és Nagy-Szombat közt tervezett vasút érdekeltjeinek és a szárnyvasút által érintett birtokosok képviselői. Érdekes, hogy ez utóbbiak földnek ingyen átadásáról mit sem akartak tudni, hanem a kisajátításra utaltak. Ugyanekkor kijelentette a pozsony-nagyszombati vasút létesítésére vállal-

kozók nevében báró Walterskirchen György Vilmos, hogy ők lemondanak arról, hogy az ország határáig magok létesítsenek vasúti kapcsolatot. Május 14-dikén Pozsonymegye körlevelet intéz a Dunán inneni és felső megyékhez, melyben fölkéri, hogy pártolják a királyhoz és helytartótanácsához intézett abbeli kérelmét, hogy a Ferdinand-pályának a Pozsonyig vezető szárnyvasútra osztrák földön engedélyt adni méltóztassék. Erre megindult a fölírások egész özöne. Fölírt a nyár folytán részint a királyhoz, részint a helytartótanácsához egyebek közt Bars, Nyitra, Árva, Liptó, Trencsén, Gömör, Nógrád, Hont, Bereg, Ung, Bács, kérve a pozsonyi szárnyvonal engedélyezését. Némely megye ellenzi egyúttal a jobb parti vasutat, mert két párhuzamos vaspálya a Duna mellett fönn nem állhat, és míg a balparti az ország háromnegyed részének szolgál, addig a jobbparti, melyet az 1836 : XXV. törvényezikk nem is enged meg, az országnak csak csekélyebb, és közlekedési eszközökkel úgy is rendelkező részének lenne javára.

Időközben ő felsége valahára megerősítette 1838 június 18-dikán az Ausztriára nézve kötelező vasútengedélyezési szabályzatot; ez közöltetett megfelelő rendtartás megállapítása végett a magyar udvari kancelláriával. Innen leküldetett a helytartótanácsához, a hol e szabályzatnak az 1836 : XXV. törvénnyel való összhangba hozatala fölött hosszas tanácskozás folyt; a javaslat azután a kancelláriánál újabb tárgyalás alá vétetett és így a szabályzat, mely Magyarországon vasutak és csatornák engedélyezésénél a kormánynak irányt adjon, 1838 november 24-dikén terjesztetett föl a királyhoz. Ezzel egyetemben kéri a kancellár a günsersdorf-pozsonyi szárnyvonal és a Pozsonytól Pestig Sztányi Ullmann Móríz által építeni tervezett vasút előmunkálatainak engedélyezését. Ő felsége megerősítette az említett szabályzatot és helyt adott a két rendbeli kérelemnek 1839 márczius 5-dikén. A helytartótanács ennek folytán ápril 2-diki üléséből megadta Ullmannnak az engedélyt, a melyről azonnal szó lesz, és fölhívta ugyancsak ápril 2-dikán a Ferdinand-pálya igazgatóságát, hogy terjeszsze elő a szárnyvonal tervezetét és a társaság alapszabályait. Rothschild az igazgatóság részéről ápril 24-dikén azt válaszolja, hogy a szárnyvasútnak magyar földön vezetéséről nem nyújthatja be azonnal jelentését, mint-

hogy a Pozsonytól Pestig tervezett vasutat újabb időben megint lóvonatra akarják szerkeszteni, a mi lényeges különbséget tesz a kapcsoló szárnyvonalra nézve. Fölterjeszti azonban addig is a Ferdinand császár éjszakai vasúti társaság privilegiumát, alapszabályait és azon maximalis tarifát, melyet e szárnyvonal magyar szakaszára nézve is érvényesíteni kíván. Ez személyenként I. osztály 45, II. 30, III.  $22\frac{1}{2}$ , IV. osztály 15 pengő krajczár az egész magyar szakaszon; árúkért mázsamérföldenként, terjedelmök és értékek szerint,  $2\frac{1}{2}$ — $1\frac{1}{2}$  krajczár.

Teljes három esztendő múlt el tehát, a míg a csatlakozási vonal az engedélyezésnek csak ez előző stádiumába volt hozható. Ferdinand király apathiája s idegenkedése minden komolyabb föladattól függőben hagyta a vasúti fölterjesztések elintézését; de az akkori fejetlen kormányzat, a kuszált büreaucraticus rendszer, a két udvari kancelláriának érintkezése egymással, a magyar kancellária iratváltása a helytartónácsal, ennek intézvényei a megvékhez és innen vissza az újabb érintkezés föl az egész hosszú fokozaton, már maga ez a szövevényes út, az akkori lassú közlekedés mellett, sokban érthetővé teszi, ha különben nem idegenkedett volna is oly annyira az udvar és a kormány az új közlekedési eszközöktől, érthetővé teszi, hogy kezdetben miért haladtak oly nehezen előre a vasúti ügyek. Ez a veszteglés különben épenséggel nem szorítkozott csupán magyar ügyekre; a legjobb szándékú pénz- és adóügyi tervek, melyeket az udvari kamara az osztrák égető finánczbajok enyhítése végett fölterjesztett és a melyek sürgős elintézését igényeltek, hónapokon, éveken át heverték az udvarnál.

Mialatt e táradozások a bécs-pozsonyi kapcsolat létrehozására folyamatban voltak, egyszersmind három vasút s egy csatorna ügye is előbbre viteték. Az egyik a már érintett pozsony-nagyszombati vasút, mely ama kapcsolatnak folytatását képezné s így e vállalatnak érdekátarsa; a másik a Duna jobb partján Béctől Győrig báró Sina által, és a harmadik a Duna balpartján Pesttől Pozsonyig Sztányi Ullmann Móríc által építeni tervezett vasút.

Az 1836: XXV. törvényczikk megalkotása után csakhamar alakult az előbb említett öt szabad királyi város vasúti összeköttetése végett egy 17 tagból álló társaság többnyire

az érdekelt vidék nagybirtokosai és nagy kereskedői köréből. Megtörténvén az előzetes tanulmányok, az alapítók bizottsága a helytartótanácsához folyamodott, hogy a tervek és költségvetés készítésére mérnököket engedne át. A helytartótanács e végre Hieronymi Ferencz Ottó Duna-terképező királyi igazgató mérnököt — Hieronymi Károly az osztrák-magyar államvasút mostani vezérigazgatójának atyját — és melléje Lechner Gyula, Reitter Ferencz, Rauschmann Gusztáv és Perleberg Gusztáv mérnököket rendelte ki. Nem sokára Hieronymi s Lechner vasútépítési ismereteik növelése végett állami költségén néhány épülőfélben lévő vasút tanulmányozására indultak. 1838 január 22-dikén a társaság alakuló közgyűlést tart Pozsonyban. Itt megállapítják Hieronymi tervezetei alapján az építési tőket 500.000 pengő forintban, a mely 2500 darab 200 forintos részvény útján beszerzendő. A részvények fele az alapítók részére tartatik fenn. A lövontatásra építendő  $6\frac{1}{2}$  német mérföld hosszú pálya építési s felszerelési költsége, két évi építési tartam mellett, 534.500 forintra volt fölvéve; az évi üzemi szükséglet 28.027 forinttal, a miben 55 ló egyenként 100—120 forintnyi beszerzési tőkéjének kamatja s 4—6 év alatti törlesztése is szerepel. A bevétel 60.000 személy és 600.000 mázsa árú évi szállítása alapján 64.555 forintra számíttatik, úgy, hogy a tiszta jövedelem az építési tőkének mintegy hét százalékát adja. A bevétel azon szállítási díjtételek alapján számíttatott, mely a linz-gmundeni lövönatú vasúton akkor érvényben volt, tudniillik személy után osztály szerint 5, illetőleg  $7\frac{1}{2}$  kr. mérföldenként, árúkért mázsamérföldenként  $1-1\frac{1}{4}$  kr. A közgyűlés azonban a következő maximalis tarifát állapította meg, a melynek 100 évre való engedélyezését kérlemzte: egy személyért mérföldenként I. osztály 15, II. osztály 10, III. osztály 8 krajczár, egy mázsa-mérföld kereskedelmi árúkért  $2\frac{1}{2}$ , csekély értékűekért 2 krajczár pengő pénz. Ez alakuló gyűlésen igazgatóknak megválasztattak egyebek közt gróf Dezasse Ferencz, báró Walterskirchen G. V. és báró Sina György, a ki a mellett, hogy a jobb parton szándékozott vasutat építeni, mégis kezdettől fogva részt vett e vasút létesítésénél, és a saját vasúti vállalataira szerződött Schönerer Mátyás mérnököt, az ausztriai vasutak egyik főbb építőjét, rendelkezésére bocsátotta az alapítóknak, hogy a po-

zsony-nagyszombati pályán az alapvető első fölvételeket megtegye.

A vállalat «Első magyar pozsony-nagyszombati vasút» czímét vette föl, de első közgyűlési jelentésének czíme így szól: *Die Pressburg-Tyrnauer Holz-Eisenbahn.* \*) Az igazgatóság június 15-dikén folyamodott az udvari kancelláriához az építési engedélyért, az alapszabályok és tarifa helybenhagyásáért és azon kedvezményért, hogy a pálya építésének vezetésére Hieronymi s még egy királyi mérnök kirendeltessek. Kéri, hogy a munka haladék nélkül, ha csak előleges engedély mellett is, megindítható legyen, minthogy a helytartótanácsnak volt módja saját közegei által már előbb a tervek helyességéről meggyőződni; az alapítók nem üznek semmiféle tözsdei szédelgést a részvényekkel, «ausserdem ist dies — mondja a kérvény — in jeder Hinsicht ein so harmloses Unternehmen». A folyamodás csak hamar elintézés végett leküldetett a helytartótanácsához.

Hosszas utánjárás, fölírás és sürgetés következtében végre megkötötte a helytartótanács a társasággal a szerződést, a mely «egyezkedési oklevél» 1839 május 13-dikán Pozsony-megye közgyűlésén kihirdettetett. Ez okiratban helybenhagynak a most fölsorolt föltételek, de a maximális szállítási díjak csak 50 évre engedélyeztetnek. E rövid pálya kilencz éven át épült ki, a hetvenes évekig lóvonatú maradt és a hazai közlekedési politikában a legutóbbi időig nem tett számba vehető tényezőt. Azért, habár az «első magyar» czímét vette is föl ez a rövid lóvonatú pálya s idő szerint is első, mindamellett, mai fogalmainkhoz képest az első valódi vasút Magyarországon a Pesttől Pozsonyig és Szolnokig épült gőzmozdonyú pálya, s ezt értem én a czímbe említett első magyar vasút alatt. Különben ha szorosan vesszük az időbeli elsőséget és ha a lóvonatú vasutat egy vonalba helyezzük a gőzmozdonyúval: akkor ismét nem a pozsony-nagyszombati illeti az elsőség. Legalább Bognár József 1838-ban megjelent, előbb emlí-

---

\*) A pozsony-nagyszombati vasútra vonatkozó adatok nagyobb részét báró Mednyánszky Dénes szívességének köszönöm. Együttal hálaomat kívánom itt kijelenteni az országos levéltárnak, a nemzeti múzeum és a képviselőház könyvtárainak az ezen munkám folyamán részükről nyert szíves támogatásért.

tett tanulmányában fölhozza, hogy «a mi magyar hazánkat illeti, a folyó század múlt tizedében itt is állíttatott föl vasút, mely Pestről Kőbányába vezetett, és leginkább építő kövek szállítására volt szánva; de hiányos szerkezete miatt csakhamar dugába dőlt és fája, vasa elhordatván, már nyoma is alig létezik».

Még korábban mint a gänserndorf-pozsonyi szárnyvonal ügye és jóval az 1836: XXV. törvényczikk megalkotása előtt megindult a bécs-győri vasút körüli vállalat. A magyar udvari kanczellária már 1836 február 26-dikán kiadta báró Sina Györgynek egy Bécsből Győrbe egyenesen és Sopronon át szintén Győrig építendő vasúti vonal helyszíni tanulmányozására az engedélyt. Sina megtéteti az előleges tanulmányokat Schönerer mérnök által és 1837 február 27-dikén már abban a helyzetben volt, hogy ő felségétől engedélyt kérhessen a bécsi glacistól Győrig és pedig egyenesen Lajtha melletti Bruckon és Mosonyon át szárnyvonallal Pozsonyba, valamint Bécs-Újhelyen és Sopronon át Győrbe, azon kijelentéssel, hogy az alakítandó társaság minden időben kész folytatni a vasutat egyfelől Budáig, másfelől Triesztig. Márczius 23-dikán a magyar udvari kanczelláriához folyamodik a magyar vonalak iránti felségi kérvényének támogatása iránt. Benyújtja az előmunkálatok iránti folyamodványt május 18-dikán a helytartótanácshoz, mely kedvező véleményét június 28-dikán fölterjesztvén, Sina 1838 január 2-dikán megkapja az ő felségétől 1837 december 19-dikén helybenhagyott *benignum privilegium exclusivumot*. Ennek következtében 1838 márczius 20-dikáról közze teszi a bécs-győri vasút programját osztrák, magyar és külföldi lapokban és részvények aláírására hív föl ápril 2-dikán. Időközben újabb tapasztalatok szerzésére kiküldi Schönerert, ki már 1827-ben járt az oceánon túl a vasútépítés tanulmányozása végett, és Kraft gépészt Belgiumba, Angliába s Amerikába. Egy trieszti társulat Bécsnek e kikötő várossal való vasúti összekapcsolására külön engedélyt kért, mire Sina az egyesült császári királyi udvari kanczelláriától augusztus 2-án azt az értesítést nyeri, hogy engedélyt csakis Bécsből Bruckon át Győrig és Gönyőig és egyúttal pozsonyi szárnynyal építendő vasútra kaphat. Csakhamar megegyezett azonban Sina a triesztiekkal, hogy Glocknitzen át az ő társasága fogja a tengerhez a vasutat építeni; s mivel a Bécsset Pesttel megszakítás nélkül egybekötő vasút mellett nagy izgatás folyt, Sina



ő felségéhez benyújtott folyamodványában engedélyt kér a győr-budai vonalon teendő előmunkálatokra is. Ugyanekkor kifejti, hogy nem tesz különbséget, hogy a tervezett Duna jobbparti vasút végállomása Buda, minthogy az általa szerződésileg elvállalt lánczhid úgyis Budát nem sokára össze fogja kötni Pesttel. Csakhamar fölszólítja Pozsony városát, hogy jelölje ki a Duna azon pontját, melynél a szárnyvasút a közönséges forgalomra is szolgáló vasúti hídát építse, hogy a vasút ekként a város közvetlen közelébe legyen vezethető. 1838. július 31-ikén báró Sina a vasút engedélyezése tekintetében a legfelsőbb helybenhagyó határozatokat veszi és miután kijelentette, hogy egész kiterjedésében akarja használni az engedélyt, nemsokára fölhívatott, hogy alakítsa meg a részvénytársaságot. Az április 2-diki aláírási fölhívás szerint a 12.500,000 forint társulati tőke 25,000 darab 500 pengő forint részvény útján volt beszerzendő; ebből 17,000 darabot Sina a program kibocsátása előtt «sokfelől érkezett megkeresésre» eladatott, más szóval felretétetett és részben barátai közt kiosztatott, hogy idővel agióval legyen eladható. A fennmaradt 8000 darabból 5500 ez úttal kerül aláírásra, 2500 pedig külön bizottság által részint Pesten, részint Moson-, Pozsony-, Sopron- és Győrvármegyékben és ez utóbbi városokban fog kiosztatni. Október 1-jén megtartatik Bécsben az első közgyűlés. Az első aláírók, a kik legtöbbszörre osztrák bankárok, nagykereskedők és birtokosok, meglehetősen számmal jelennek meg, köztük mint egyetlen magyar főúr gróf Szécsen Miklós, de van köztük az engedélyesen kívül még két báró Sina, azután Wodiáner, sőt a versenyre szállt Sztányi Ullmann Mór is. E közgyűlés bizottságot küld ki, mely a társaság részére Sinától az engedélyt végérvényesen átvegye s az alapszabályokat helybenhagyás végett fölterjeszse. A közgyűlés határozatai fölterjesztetvén az udvari kancelláriához s helytartótanácsához is, ez 1839. január hó végén fölhívja Moson-, Pozsony-, Sopronmegyét, Pozsony és Sopron városát, hogy a bécs-győri vasúttársaság kiküldendő képviselőivel teljesítsék a bejárást és tegyenek mielőbb jelentést. Mikor Sina megkapja az engedélyt a Győrtől Budáig vezethető vasút előmunkálatára, Buda fővárosa örömeiben őt díszpolgárnak nevezi ki. Pozsonymegye most a jobboldalon is vasúttal meg léven kínálva, május havában teljesítette a helyszíni bejárást, de nem

kesett kijelenteni, hogy ezzel semmiképen sem mond le azon óhajtasról, hogy a balparti vasút által Pozsony a Ferdinand császár éjszaki pályával s Pesttel összeköttessék. A társaság közegei elkészítik a terveket, ezek fölterjesztetnek 1839 szeptember 13-dikán a helytartótanácshoz azzal a kérrrel, hogy engedélyezze a Mosontól Győrig terjedő vonalon az építés végrehajtását; mire e főhatóság a terveket megküldi a nevezett két megyének a hely színén leendő megvizsgálás végett. Időközben a társaság alapszabályai a császári királyi egyesült udvari kancellária által 1839 május 6-dikán megerősítettnek és pedig Magyarországra is kiterjedő rendelkezésekkel. Megjegyzendő, hogy ez alapszabályok szerint a befizetett tőkek után a részvényeseknek addig is, míg az üzlet megkezdetik, e tőkeből négy százalék kamat fizettetik; oly intézkedés, melyet 1840-ben a törvény tiltott és a melynek fölvétele egy másik vállalat alapszabályaiba sok nehézséget okozott. Nevezetes továbbá ez alapszabályokban, hogy a közgyűlésre csak a legtöbb részvénynyel bíró 100 részvényes hívandó meg.

Mialatt báró Sina ily tevékenységet fejt ki a Duna jobb partján létesítendő vasút körül, a melyhez az ő pénzügyi vezérkedése alatt építendő lánczhíd, az ő patronatusa alatt tervezett duna-tiszai csatorna s a Bécsből Triesztig vezetendő vasút érdekei egyesültek: addig a Duna másik partjáról Bécsből éjszakknak irányuló Ferdinand-pálya érdekköréhez csatlakozott a pozsony-pesti vasút vállalata. Az éjszakai pálya társulat és annak élén alapítója Rothschild — mint láttuk — a csatlakozást Pozsonynyal már 1836 tavaszán kérte; az 1836: XXV. tezik létrejötte után Szitányi Ullmann Móricz, pozsonyi származású, gazdag pesti nagykereskedő, az első magyar bank, tudniillik a pesti commercialis bank egyik alapítója s kezdetben elnöke, Pest városának százas polgára, eszes és szívós vállalkozó, a mostani Szitányiak atyja, azonnal fölkarolta a Duna balparti vasút eszméjét. 1837 október 25-dikén Ullmann Pestről folyamodik a helytartótanácshoz és jelentvén, hogy sikerült neki vasútépítésre nevezetes pénzerőket megnyerni, — a rövid néhány sorból álló kérvényben név nem említettik, de köztudomású volt, hogy az Rothschild és általában a Ferdinand-pálya bankárcsoportja — előmunkálatokra engedélyt kér Pestről az osztrák határig és Budáról Győrig építendő fővonalra, Esztergomba s Komáromba vezető szárnyvonalakkal együtt, mint

a mely vasútakra még eddig semmi vállalkozó sem jelentkezett. Ez időpontig csakugyan Sina csupán a bécs-győri vonalra kért előmunkálati engedélyt. November 14-dikén megnyeri Ullmann a helytartótanáctól a kert fölhatalmazást és ugyanez időben fölhívja e főhatóság a tervezett két vonal által érintett megyéket és szabad királyi városokat, hogy a törvény értelmében támogassák Ullmann mérnökeit a fölvételeknél. 1838 január 1-jén folyamodik a helytartótanácshoz, hogy engedne át neki az előmunkálatokra királyi mérnököket. A meghallgatott királyi főépítészeti igazgatóság részéről jelenti Lechner József és Vásárhelyi Pál, hogy a pozsony-nagyszombati vasút terveinek készítésére őt, a Duna térképezésére több mérnök van kirendelve, azonkívül sok a munka a Dunán, Tiszán, és Kulpán, minélfogva a hivatal nem képes mérnököket rendelkezésre bocsátani. Vasúti vállalatához különben Ullmann vezérmérnökül megnyerte már 1837-ben az amerikai vasútak építésében résztvett Charles F. Zimpel főmérnököt, későbbben Bok A. porosz királyi építészeti főügyelőt és Confalonieri Antal osztrák főhadnagyot. Ápril 3-dikán engedélyt nyer a helytartótanáctól, hogy az előmunkálatokat Pestről Debreczenig folytathassa; az érdekelt megyék és szabad királyi városok egyúttal fölhívatnak, hogy Ullmann embereit e munkálatoknál kellőképen támogassák; fölhatalmaztatik továbbá, hogy a szokásos programot kibocsáthassa, s utasíttatik, hogy az engedély megadhatása és az esztendő meghatározása végett, melyek alatt e vasútaktól díj szedhető lesz, terjeszse föl a formaszerű terveket. A műszaki munka erőlyesen folytattatik, egyúttal lépések történnek a vállalat finanszírozására. E műszaki fölvételek annyira haladtak, hogy Ullmann 1839 június havában a befejezett előmunkálatok eredményeként egy térképvázlatot mutatott be a helytartótanácsnak a tervezett hálózatról és részletes tervet a pest-váczí szakaszcól. Az előbbi egy 30 centiméter széles és 17 centiméter hosszú térképvázlat, melyen a szélső pontok egyrészt Glocknitz és Nagy-Várad, másrészt Kassa és Arad. E vázlat fölírata így szól: «Áttekintete azon vasútak tervének, melyeket az 1832—1836 esztendei XXV. törvényezikkely értelmében Szitányi Ullmann Móricz név alatti társaság Buda és Pest szabad királyi városoknak felső Magyarországgal, Debreczennel és Erdélylyel, Ausztria, Cseh, Morva, Slézia és Galiczia császári

királyi örökös tartományokkal, továbbá Lengyel- és az egész éjszaki Németországgal leendő összeköttetésére javul, előadva azon előkészületeknek különféle stadiumai szerént, melyek az 1838-dik esztendőben Charles F. Zimpel éjszakamerikai vasúti földmérő által tétettek». E bőbeszédű fölíráson kívül a térkép alján még ez olvasható: «Megjegyzés. Részszerént, hogy a vonalak leghasznosabb fekvése s a legcsekélyebb építési költségek kieszközöltessenek, részszerént pediglen, hogy a magas törvényhatóságoknak és az egyes részvényeseknek is szabad választásuk legyen, ki vannak dolgozva minden fővonalakból kimenő egyesítő vonalak is, valamint ezt a rajzabroszon láthatni.» És Zimpel uram kínál amerikaiasan elég varianst, úgy, hogy mentül több megye pártolhassa az Ullmann vállalatát. A tervezett hálózat részint gőzerőre, részint lóerőre építendő vonalakra oszlik; az előbbieik közül a pozsony-pesti vonal részletesen föl van véve s «vízszínmérve» s ehhez képest ki van dolgozva a teljes építési terv a költségekkel együtt, míg a buda-győri csak általában van fölvéve s építési költsége csak megközelítőleg számítva. A pest-debreczeni két variáns lóerőre terveztetik és a fölvétel és költségvetés csak általános. Az egyik variáns a mai összeköttetés Czegléden és Szolnokon át, a másik Gödöllőn, Hatvanon és Mezőkövesden át, de innen azután mindjárt délkeletre fordúlva Újvároson át. Lóerőre terveztetik továbbá, de csak későbbi kivitel mellett egy vonat Török-Szent Miklósból Mező-Túron, Csabán Kétegyházán és Kurtitson át Aradig, továbbá Debreczenből egyfelől Tokajig, másfelől Nagy-Váradig. A mi már a Duna jobb s balpartján gőzerőre tervezett pályákat illeti, a pest-pozsonyinak és a buda-győrinek többféle variánsát mutatja be e vázlat. Ez utóbbi vonal építését Ullmann elejtette ugyan időközben, a mennyiben kijelentette a helytartótanácsnak, hogy a tett tanulmányok azt fölőtte költségesnek tüntették ki; de ezen elejtést bizonyára az a meggondolás ajánlotta, hogy minek biztosítson ő folytatást Budáig azon vasútnak, a melynek létrejöttét megakadályozni saját érdekében áll? A Zimpel-féle általános terv azonban tartalmaz a Duna jobb partján először egy vonalt Budáról Bicskén és Nagy-Igmándon át Győrig, szárnyvonallal Bánhidáról Tatán, Új-Szönyön át Gönyőig a bécs-győrihez csatlakozva. Tartalmaz továbbá vasutat Budáról Fehérvárig azon irányban, mint a mostani déli pálya s onnan

Móoron és Kisbéren át Győrig, azon kívül kapesoló vonalt Bieske s Martonvásár közt. Végre külön vonalt Budáról Esztergomba, nem a Duna mentén, hanem átszelve a bécsi országutat Pilis-Csabánál. A balparton azon vonalon kívül, mely csekély eltéréssel Pesttől Pozsonyig tényleg kiépült, egy másik vonal, mely Nánától tovább a Duna mentén Komárom mellett Csallóközén át Pozsonyig, és egy szárnyvonal Komáromtól Gönyőnél való áthidalással. Ezek a variánsok természetesen minél több vidéknél érdeklődést keltettek az Ullmann vállalata iránt. A Pesttől Váczig terjedő első szakaszcsoport mindjárt részletesen kidolgozott hosszszelvényt mellékel (a mérték: 1 bécsi hüvelyk = 960 öl). A térképen látható egy gőzmozdony William Norristól Philadelphiából, hozzácsatolva egy amerikai személy- és teherkocsi, úgy szintén egy platform, melyre nyitott hintó van erősítve, s ebben két hölgy és két úr egymással társalog. Amaz időben, a mikor a vasutak többnyire csak rövid szakaszokban épültek még, a jobb módúak lovaikat és hintóikat magokkal szállíttatták, ezekben foglaltak a vasúton is helyet, és elfogyván a vasút, saját kocsijokban folytathatták útjukat. E terveket megküldötte a helytartótanács 1839 június havában az érdekelt összes törvényhatóságoknak, hogy a vállalat mérnökeivel együtt a helyszínén az utak, hidak, folyók és építmények, úgyszintén a vonal mentén levő helységek tekintetéből a vizsgálatot megejtések és az eljárásról jelentést terjesztszenek föl. A megyék és szabad királyi városok ez újabb helyszíni vizsgálatot elvégzik és az év második felében fölterjesztik észrevételeiket.

Röviden említem itt még a duna-tiszai csatorna vállalatát is, mely lényegesen belejátszott a két vasúti vállalat közötti harcba. E csatorna a Tisza vidékének évtizedeken át táplált és az előző országgyűléseken folytonosan sürgetett hóhajtását képezte. Készültek e csatornára a harminczas években mérnöki tervek és ezeknek alapul vétele mellett vállalkozott Sina a csatorna létesítésére. Az 1839—40-diki országgyűlés a XXXVIII. törvényczikk által a törvény oltalma alá veszi s külön kedvezményekben részesíti «azon részvénytársaság vállalatát, mely báró Vécsey Miklós, szathmári főispán, és báró Sina György elnöklété s vezérlete alatt a Dunát a Tiszával Pestről és Bölcskéről vagy e pontok vidékeiről Szegeddel, Csongráddal és Szolnokkal vagy vidékeikkel csatorna

által összekötni szándékozik». A jobbparti vasút és e csatorna közt nem csak a fővállalkozó azonossága miatt, hanem közlekedési érdeknél fogva is solidaritás létezett, a mennyiben ez a csatorna a bécs-győr-budai vasútnak mintegy folytatását képezi. S ez a viszony megmagyarázza a magatartást, a melyet a közép Tisza vidékének és a Duna déli folyásával határos megyéknek követői a két vasút közötti harcban tanusítottak. A társaság megalakítása s a finanszírozás végett Ullmann 1839 május végén Pestről kibocsátja *Programmáját a középponti magyar vasútnak*, melyben az előbb említett helytartótanácsi határozatok melléklésével igazolja, hogy Pesttől Pozsonyig és Pesttől Debreczenig építendő vasúttakra előleges engedély birtokában van. E program a többi közt kijelenti: «Hogy a fő- s oldalvonalaival alkalmasint több mint hetven geographiai mérföld hosszú pályának nagy kiterjedésénél fogva a számtalan akadályok ne legyenek legyőzhetetlenek és mérsékelt építési költséggel a főczél, háborítatlan kereskedési összeköttetéseket lehető legrövidebb idő alatt létrehozni, elérsek, e pálya előlegesen nagyobb részint lóvonatásra fog építtetni, mindazáltal olyképen, a legújabb tapasztalásokkal összhangzó szilárd mód szerint, hogy az, ha az erőművészet láthatóan előrelépő javításai s a vasúti ügynek általában tökéletesb kifejlése által biztos sikerek mutatkoznak, idő folytával gőzerőművek járására is minden további akadályok nélkül használtassék.» A tíz millióban megállapított építési tőke tehát hetven mérföld lóvonatú vasútra szolt és ezt itt különösen ki akartam emelni, mert gyakran lehet olvasni lenéző véleményt arra nézve, hogy a középponti magyar vasút tervezésekor hetven mérföldre tíz millió költséget vettek föl, de azt nem teszik hozzá, hogy csak lóvonatú pályáról volt szó. A programmal Ullmann fölhívást intéz a részvények aláírására. A tíz millióból egyelőre csak nyolcz millió szereztetik be s pedig 32,000 darab 250 pengő forintos részvény útján. E nyolcz millióból hat már ki volt ekkor adva «korábban tett bejelentések és ígéretek» következtében, 750,000 forintnyi részvényeket főtart Ullman Magyarországbán való elosztásra, a további 1.200,000 forint szintén kizáróan Pesten tartandó aláírásnak van főtartva.

Ezek a részvények, úgy az Ullmann, mint a Sina vállalatának részvényei, sokszor szóba hozattak a sajtóban és a

következő országgyűléseken. Az alapítók kétségen kívül kedvezésképen engedték át a részvényeket az országgyűlési tagoknak és másoknak, kiket vállalatuk érdekkörébe vonni akartak. Hitték az alapítók és aláírók egyaránt, hogy rövid idő múlva cursus-nyereséget fognak elérni. Az országgyűlés tagjainak föntartott részvényekre a balparti vasút igazgatósága külön aláírási íveket küldött az elnökséghez és 1840. április 23-án az elnökök fölszólítása következtében a kerületi s országos ülésben nyíltan folytak az aláírások. Az ő jelentkezéseik, bár az aláírás csak három napra állott nyitva, május 3-dikáig fogadtattak el Pozsonyban. Természetes, nem a véletlen műve volt, hogy ugyanezen időtájban a részvények Bécsben és Pozsonyban magas cursust értek el. Sokan túladtak rajtok, mihelyt nyereség mutatkozott, de voltak tekintélyes országgyűlési tagok, a kik meg is tartották, részint mert támogatni akarták a vállalatot, részint mert bíztak a pálya jövedelmezésében. Mindamellett némileg részrehajlás gyanújába esett az a követ vagy főrendi tag, kiről a hír járt, hogy valamelyik vasútról vagy a hídról részvényei vannak. Az országgyűlési tárgyalások folyamán akár hányszor tiltakoznak a tagok az ellen, mintha a kérdés alatt levő vállalatnak részvényesei volnának.

A részvények kibocsátását és általában a vállalat ügyeit az előbb említett időtől fogva egy választmány intézte, mely a következő tagokból állott: Burg Ádám, Coith C. H., Dietrich József, báró, Landauer József, Libenberg Lipót, Löwenthal J. J., Myrbach Károly, gróf Pálffy Ferdinánd Lipót, gróf Sándor Móricz, Sigismund, schotteni s telki apát, báró Rothschild S. M., s maga Sztányi Ullmann Móricz. Ezek egy részben alapítói voltak a Ferdinand császár éjszaki vasúti társaságnak, többnyire nagybirtokosok, bankárok és nagykereskedők. Csak egy-kettőt kívánok különösen kiemelni. A néhány évvel ezelőtt elhalt Burg Ádám, már akkor a bécsi műegyetem tanára volt az erőmű- s géptanból (a helytartótanácshoz intézett magyar okiratok alatt neve mellé az «oktató» czímet szokta írni) a gépészet mezején történt haladások tanulmányozása végett a kormány által 1838—41-ben külföldre küldetett. Báró Dietrich József, egyik pénzügyi oszlopa volt a vállalatnak. Ivadéka ő egy nemzedékeken át hadi élelmézzel és fuvarozással foglalkozott és ebből meggazdagodott családnak,

mely az osztrák nemességet Mária Tereziától nyerte, később József által honfíusítottatott nálunk és 1824-ben báró lett. A főrendiháznak szorgalmas tagja volt. A nagyobb osztrák és magyar vállalatokban rendszerint részt vett. — A középponti vasútnak Ullmann mellett egyik legtevékenyebb tagja Myrbach Károly, vezérőrnagy volt, a bécsi udvari építési tanács főnöke, jeles mérnök, várerődítési s kataszteri ügyekben kiváló tekintély. A vállalat műszaki előrevitelében neki nagy érdeme volt, és néhány nappal reá, mikor a középponti vasút második közgyűlésén e vállalat sorsát biztosítottnak jelenthette ki s a mikor az ő honfíusítása az országgyűlésen már beczikkelvezendő volt, meghalt Bécsben 1844 október végén.

Mikor ekként a középponti vasút ügye a finanszírozás stadiumába eljutott, már régóta folyt a nyílt és alattomos harc a Sina s Ullmann vállalata, a jobb és balparti vasút két táborra közt. A törvényhatóságok és szabad királyi városok fölirtak a helytartótanácsához, kancellariához és királyhoz legnagyobb részt a balparti vasút érdekében, de néhány Dunán túli megye, Györmegyének körlevele következtében, a jobbparti pálya mellett. A sajtóban, úgy a magyar, mint a bécsi s németországi lapokban, folyvást jelentek meg apróbb közlések, melyek a Ferdinand császár éjszakai vasút viszonyait rossz színben tüntették föl és ebből káros következtetéseket vontak a magyar középponti vasút létrejöttére. A sajtó Sina vállalatainak általában és így a bécs-győri vasútnak is inkább kedvezett. A pozsonyi *Hirnök* melléklapja, a *Századunk* 1838. évi 61—63. számaiban valami Horváth János, kiről maga a szerkesztő azt mondja, hogy nem ismeri kilétét, cikksorozatot tesz közzé, melyben a bécs-győri vasút nagy előnyeit fejtegeti s a pozsony-pesti szerencsétlen vállalatnak tünteti föl és azt sürgeti, hogy ez utóbbi parallelvasúttól vonassék meg az engedély.

Midőn a párhuzamos iránynyal indokolja a cikkíró az engedély megtagadását, egyenesen az Ausztria számára alkotott vasútengedélyezési szabályzatra hivatkozik, a melynek főbb pontjai akkor (augusztus 6-dikán) már a németországi sajtóban ismertetve voltak, és a melyekről az említett író már előre hirdeti, hogy «böles főkormányunk» azokat szintén elfogadja. E szabályzat egyik pontja szerint — igaz — párhuzamos vasútak nem engedélyezhetők; azonban ez az elv nem



mondatik ott ki föltétlenül, hanem, miként a magyar udvari cancellária hasonló munkálatából látom, azon föntartással, hogy igenis engedélyezhető párhuzamos út, ha azt állami s gazdasági érdekek ajánlják. Nem is mondhatott volna ki magyar kormány más szabályt, miután az 1836 : XXV. törvény-czikk 1. §-ának 1. és 4. pontja a Dunával parallel menő két vasútvonalt tűz ki s a helytartótanács ezekre akkor már előleges engedélyt is adott. Mind a mellett egy évtizeden át folytonosan vitatták a czélszerűség szempontjából a párhuzamosság kérdését, hivatkozva a külföldi tapasztalatokra. Se Angliában, se másutt ekkor párhuzamos vasútak nem igen voltak, de erősen folyt Angliában a harc vasút és csatorna közt, a mely tusában ez utóbbiak egy része súlyosan szenvedett. De ott a párhuzamosságtól egyenesen üdvös versenyt vártak. Igaz, hogy Angliában és egyebütt a versenyzésre hivatott közlekedési vállalatok utóbb coalitióra s cartellekre tértek át; de tették ezt olyanok is, melyeknek vonalai épen nem párhuzamosak, holott viszont nagy folyók mindkét partján több vágányú parallel vasútak minden egyezkedés nélkül szépen prosperálnak egymás mellett. Az 1838 november 3-iki porosz vasúti törvény 44. §-a valamely meglevő vasúthoz parallelt csak 30 év leteltével enged építtetni; csakhogy párhuzamos vonal alatt e törvény azt érti, a mely ugyanazon végpontokat és ugyanazon főbb közbeeső helységeket köti össze. A parallelismus fölötti vita különben határozatlan és meddő marad, a míg meg nem állapíttatik, hogy milyen széles legyen az a köz, a melyen túl már nem tekinthető párhuzamosnak a vonal. Széchenyi 1840-ben a párhuzam miatt ellenezte a balparti vasutat; 1844 július havában még azt írta vasútról, hogy az «fölte nagy csorbát ütne a már fönnálló s a tervezett vasúttal párhuzamos vonalú gőzhajózás érdekein»; míg néhány héttel később különvéleményében ellenezte a párhuzamos jobbpárti vasút eltiltását, 1848-ban pedig *Közlekedésügyi Javaslataiban* e nevezetes elvi kérdésről így nyilatkozik: «Múlt országgyűlésen követeltetett a középponti és fiumei társaság által a párvonalak elleni tilalom 15 évre. Ki kell itt határozottan mondanom, hogy ez jogtalanság volna. Arra, hogy egyik vidék a raspálya jótéteményeit nyerve, nem lehet más vidéknek jövődjét áldozatul adni; nem ez a helyes mód, melylyel az ország a fölvirágzás eszközeit lehetővé teszi, hogy tudniillik virágzó vidékeket évek

hosszú soráig elzárjon azon jótéteménytől, melyért, hogy egyik vidéknek megszerezze, egyes helyeken saját népének érdekeit áldozza föl és leteszi a közlekedési egyedárúság talpkövét, mi fölvirulásra nem vezethet». A parallelismus nagy terjedelmű kérdéséről ezt a rövid észrevételt közbe kívántam itt vetni, tekintettel arra, hogy ezen és a későbbi cikkem folyamán sürűen találkozunk a párhuzamos vonalak elleni érveléssel.

A *Századunk* említett cikksorozatára egyebiránt nem soká felel Olgyay Gáspár egészen ellenkező érveléssel. Fölszólalását mindjárt azzal a nyájas gyanúsítással kezdi, hogy Horváth János kétségen kívül báró Sina ágense, hogy bizonyosan sok bécs-győri vasúti részvénye van, a melyeknek agiója nagyban fog emelkedni, ha sikerül e vállalatnak monopoliumot kivívni s akkor ő (Horváth) bizonyosan eladja ama részvényeket. Volt Ullmannak a sajtóval kezdetben sok más baja. Keserű panaszt emel ő maga a vállalata ellen épen a részvény-kibocsátási időtájban folyamatba tett üzelmek miatt a helytartótanácsnál. Június 30-dikán kelt hosszadalmas kérvényében elmondja, hogy ő vállalatára nézve, mely pedig az 1836 : XXV. törvénycikkben egyenesen ki van jelölve, nem kíván más elbánást, mint a mely Sina vállalatának, mely pedig a törvényben nem említettik, kijár. Ő is, Ullmann, fölhatalmazást kapott a helytartótanácsból programm közzétételére s részvények kibocsátására, s íme, nem engedtetett meg neki, a mi Sinának meg volt engedve, a pesti lapokban e fölhívást közzétenni s miután az a pozsonyi lapokban megjelent, akkor a *Századunk* legközelebbi számában (1839. 45. szám) figyelmeztetést közöl, a mely tudatja, hogy «folyamodó még eddig csak az előkészületek megtételére nyervén engedelmet, a vasút építésére netalán nyerendő forma szerinti engedelem elhatározásáig a tárgyalt és hirdetett részvények befizetési idejének meghatározása is szinte tervezettnek (projectum) tekinthető». Már pedig a bécs-bochniai, a győr-soproni s akár mely más vasútnál hasonló eljárás követtetett és kifogás nem tetetett ellene. Panaszolja hogy neki, illetőleg a vállalat bizottságának nem sikerült az említett lapban helyreigazítást fölvétni, minek következtében az engedélyest és a vállalat körül fárado bizottságot hírében, becsületében sértő ama figyelmeztetés czáfolatlanul maradt és még inkább ferdítve bécsi s németországi lapokba átment a vállalat hitelének nagy kárára.

Ullmann ezek ellenében hivatalos helyreigazítást kér a helytartótanáctól, minthogy a tőle nyert fölhatalmazás alapján járt el. De panaszosan említi azt is, hogy Sina emberei rossz híret terjesztik a középponti vasúti vállalatnak és a bécs-győri vasúti társaság utóbbi közgyűlésén maga az igazgatósági jelentés ellenséges célzásokat tett a balparti vasút ügyére. Hirdetik ő róla, hogy csak tőzsdejáték végett karolta föl e vasutat, melynek nincs is szemben a bécs-győrivel jogosultsága. Itt Ullmann hosszasan fejtegeti a Duna balparti pálya minden tekintetben való felsőbbbségét a jobbparti fölött és kijelenti, hogy ő éppen azért nem 500, mint Sina, hanem csak 250 frtra tette a részvényeket, hogy kisebb emberek is megszerezhessék és megtarthassák és hogy ne képezzék oly annyira a tőzsdejáték anyagát. Ha a speculatiót és cursusnyereséget tartotta volna szem előtt, akkor — úgy mond Ullmann — mindjárt az erre szóló engedély megnyerése vagyis 1838 április 3-dika után, a mikor ily papírok 10–12 százalékos ágiót élveztek és szédelgés divatozott, bocsátotta volna ki a részvényeket. De ő mindennek előtt a törvény igényeinek és a társulati érdekeknek akart eleget tenni s csak most fogja cotiroztatni a részvényeket, mikor pedig a bizalom az efféle vállalatok iránt teljesen meg van ingatva. A tőzsde hangulata azonban ő reá, Ullmannra, egészen közönyös, minthogy hat milliónyi részvény már el van helyezve s folyton újból kérik mindenfelől, de a maradék Magyarországnak van föntartva. Ullmann nem kívánt — úgy látszik — e terjedelmes emlékiratával pozitív határozatot kieszközölni a helytartótanácsnál, hanem el akarta oszlatni az említett rossz hírek hatását; mert Sinát sokkal jelentékenyebb pénzzerőnek és komolyabb vállalkozónak tekintették hazánkban, mint Ullmann, és Sinának sokkal jobb összeköttetései is voltak Bécsben a két kanczellariánál és az udvari kamaránál és Budán a helytartótanácsnál, és a sajtó is kezdetben inkább őt támogatta. Mindennek fölött azonban erősítette Sina positióját a Széchenyihez való viszonya, a mely már a Duna-gőzhajózási társaságnál veszi eredetét, de a mely azután őket a budapesti állandó híd érdekében szorosan összekötötte. Sina a hidügyi országos választmányhoz 1838 augusztus 20-dikán tett fölterjesztésében említi, hogy a híd jövedelmezősége súlyosan kockáztatva lenne, ha valaha a Duna bal partján vasút épül; ezt Széchenyi nem egyszer ismétli s

ő kezdettől fogva minden befolyását latba vetette a kormánynál, a mint később az országgyűlés tagjainál igyekezett összeköttetéseit és tekintélyének egész súlyát a balparti vasút ellen érvényesíteni.

A törvényhatóságok majd mind, de különösen azok, melyekhez Pozsonymegye körlevelét intézte, élénken foglalkoztak e vasúti kérdéssel és nem érték be a királyhoz és helytartótanácsához intézett fölrásokkal, hanem az országgyűlési utasításokba is foglalták kívánságukat. Hogy a harcz a bal és jobb parti vasút fölött mennyire dominálta akkor az elméket, azt egy különben csekély epizód nagyon élénken jellemzi. Az első kerületi ülések egyikén, 1839 június 12-dikén, midőn szó volt arról, hogy ne csak országgyűlési napló, de újság is adassék-e ki, Nagy Pál ezt jegyezte meg: Szeretné, ha mind a kettő létesülhetne, de fél, nehogy úgy, mint ha a Duna két partján gőzszekér, közepén pedig gőzhajó jár, majd egyiknek sem lesz annyi passagierje, hogy az intézet magát föntarthassa. — Igaz, hogy Nagy Pál, mint Sopronmegye követe, számos társánál inkább volt érdekelve e vasúti harcz kimenetele körül; de minden esetre jellemző, hogy ezt az idézett hasonlatot mindenkire nézve olyannyira csattanósnak hitte.

A kérdés érdemlegesen a sérelmek és kívánatok egybeeszedésére rendelt választmány által került az országgyűlés elé, a mennyiben ez az V. osztálybeli 15. pont alatt a követek táblájának 1839 október 10-dikén tartott ülésén Pozsonyvármegyének kívánatát bemutatta. A választmány tekintettel arra, hogy «az 1836 : XXV. törvényczikkben a törvényhozás magának nyilván föntartotta a haza közjavát előmozdító magános vállalatok iránt a jelen országgyűlésen kimerítően okvetetlenül rendelkezni; más részről pedig a jelen tárgy a közipar és honi kereskedés előmozdítása tekintetéből oly fontosságú, mely az országosan együtt levő karok és rendek figyelmét és forró részvétét méltán megérdemli; hogy tehát e kívánat is minden azt illető adatok figyelembe s tekintetbe vétele mellett köz- és osztatlan tárgyalás alá vétethessék: legalkalmasabbnak látta a kérdést országos tanácskozássra utasítani».

Mielőtt e sérelmek és kívánatok az országgyűlésen tárgyalás alá kerültek volna, Pozsonymegye december 2-dik és következő napjain tartott közgyűléséről körlevelet intézett a törvényhatóságokhoz azzal a kérelemmel, hogy miként e me-

gye, úgy ők is adnák utasításul követeiknek a középponti vasút lelkes pártolását és egy országgyűlési fölírásnak elfogadását, a melyben ő felségétől Gänserndorftól a magyar határszélig építendő szárnyvasút engedélyezése kéressék. E terjedelmes körlevélben Pozsonymegye kifejti a balparti vasút elsőbbségét a jobb parti fölött törvényességi és közgazdasági szempontból. Említi azt is, hogy Sina nem ellenezheti a budapesti híd szempontjából a balparti vasutat, mert a hídról kötött szerződés már azon számításra alapúl, hogy a Pesttől Vácznak menendő vasút csökkenteni fogja a híd jövedelmét. Nagy fölényt tulajdonít a megye a középponti vasútnak a bécs-győri fölött abból, a mi bizony gyöngéje volt, hogy míg tudniillik ez utóbbi gőzerőre épül és így a sinekért és gépelyekért a pénz külföldre vitetik: addig a balparti vasút «eleinte csak lőerőre leendvén alkalmazva, ehhez a magyar vas meg ló is használható leszén, következőleg a pénz bejön és benn marad, ekkép kétszeresen is nyertes hazánkban».

E körlevél még szét sem volt küldve a törvényhatóságokhoz, mikor az előbb említett pozsonyi kíváncsalom a deczember 6-diki kerületi ülésen a sérelmek során tárgyalás alá került.

Több követ az indítvány föl vételét egészen el akarta halasztatni, azonban Pozsonymegye követe Olgyay Titusz a halasztásra azért, mivel az országgyűlés a vasúti törvényhozással tüzetesen kíván foglalkozni, elegendő okot nem lát. Az országgyűlés ne avatkozzék abba, hogy melyik vasút épül előbb; ezt a vállalkozók szabad akaratára kell bízni; mindegyik azt kezdi, a melyik neki inkább áll érdekében, és minél több épül, annál jobb. Olgyaynak e nézete, melyből az 1832—1836-diki törvényhozás is kiindult, és a mely a vasútnak nagy állami s politikai jelentőségét föl nem fogta, általánosan uralkodó volt. E mellett ő a bal és jobbparti vonalak versengését ki szerette volna zárni a vitából, és úgy is tüntette föl megyéje kérelmét, hogy az országgyűlés intervenciója csak arra kéri, hogy eszközölje ki ő felségénél az ausztriai kapcsoló vonal engedélyezését a Ferdinand-pálya részére. Mert a mi a Pestről Morvaország és Szilézia felé vezetendő vasutat Magyarország földjén illeti, erre nézve áll a törvény és nem szükséges engedélyt kérni. A mikor szavait azzal végezte, hogy a rendek a kapcsolat leteremtését pártolják, általános volt a fölkiáltás:

Pártoljuk! E felhívás ellen mindjárt egy Dunántúli követ, Zarka János Vas megyéből, szólalt föl. A provincialis elfogultságot azzal a kifogással álcázta, hogy pártját fogni egyik vállalkozónak a másikkal szemben nem fér össze a törvényhozás méltóságával. Szluha Imre, Jászkún követe, e kerülgető érvelés ellenében nem takargatta a provincialis érdeket. Ezzel a vasúttal jó közlekedést nyer az ország azon alsó része, mely bár a legtermékenyebb, de nem lévén közlekedési eszközei, útai, el nem adhatja termékeit, úgy, hogy erről a vidékről mondhatni méltán, hogy a magyarnak önsírjában kell megfúlnia. A Duna jobb partján levő egy harmadrészben az országnak már úgy is vannak útai, nekünk pedig — úgymond — Pestig nincs. De föl sem tehetem az ország rendeitől, hogy mindent egy ember kezébe akarnának adni, kinek a híd és dohány-monopolium már úgy is kezében van; megelegedhetik ő azzal, ne töltsük tehát önkényt egy ember telhetetlen erszényét.

Ilyen kifakadás báró Sina ellen gyakran volt ez időtájban hallható az országgyűlésen és a nyilvánosság egyéb terein. Sina maga mondja 1838-ban a hídügyi választmányhoz intézett jelentésében: «meg fogom mutatni a világnak és ez legyen válaszom mindazon gyűlölködéssre, mivel a közönségnek egy része illetett, hogy nem alávaló pénzvágytól indítatva óhajtottam Buda s Pest városainak egybekapcsoltatását létesíteni»; mondja Wodiáner Sámuelről, a kinek vezetése alatt a híd vállalatára egy másik csoport versenyzett, hogy «személyemet gyűlölséges világba állítani kívánta, mintha engem mértéktelen nyereszkesedési vágy vezérelne s mintha követeléseim oly túlságosak lennének». De gyűlöletes volt a dohánytermelő vidéken Sina neve, azonban nemcsak az övé, hanem Ullmann és más nagy dohánykereskedőké, a kik az osztrák kincstár és a külföld számára tömegesen vásárolták a dohányt; sok visszaéléssel, zsarolással vádolták — méltán-e vagy sem, annak elbírálása nem ide tartozik — ezeknek ügynökeit és egyes törvényhatóságok ismételve fordultak a kormányhoz és az országgyűléshez a dohánykereskedésnél előforduló visszaélések megszüntetéseért.

A vita további folyamán szóltak Hont, Trencsén, Kraszna megyék követei a balparti mellett. Zsedényi Ede a halasztás mellett volt; nem pártolja egyiket sem, tárgyalja előbb az or-

szágygyűlés a vasúti ügyet egészben, a mint ezt az 1836 : XXV. törvényczikkben föntartotta. A Zsedényi érveléséhez és halogató magatartásához hasonlót mutat Deák Ferencz fölszólalása. Ő sem bírta magát a provinciális tekintetek alól kiszabadítani és csak úgy került ki a balparti vasút támogatását, melyet ő is kénytelen volt indirecte az országos érdeket inkább kielégítő vonalnak elismerni, hogy sem ezt, sem a jobb oldalt nem pártolta. Ez a beszéd lélektani szempontból, de a vasúti politikának akkori megítélése s a két párt tusája tekintetéből fölötte érdekes és méltó, hogy itt bővebben helyet foglaljon. Ha provinciális szellemből kellene kiindulnom — úgymond Deák — a Duna jobb partjabeli vasút mellett nyilatkoznám, mert megyémre s vidékére közvetlenül ez volna a hasznosabb ; de ha mint törvényhozó elfogulatlanul veszem föl a dolgot, úgy találok, hogy mind a két vonal ellen lehet több fontos kifogást tenni. Lehet mondani, hogy a jobbparti szállításnál a Bécsig levő különféle vámok és accisák miatt a termékek ára tetemesen fog csökkenni ; a balparti ellen pedig azt lehet mondani, hogy az éjszakai fővonal, melylyel a kérdéses szárnyvonal összeköttetni czéloztatik, oly rosszul van építve, hogy hozzáértők alig ígérenek neki néhány esztendő, sőt a rajta történt többszöri szerencsétlenségek miatt a kormány meg is intette már az igazgatóságot, hogy ha még több szerencsétlenség történik, elveszti szabadalmát és ez az oka, hogy az éjszakai vasút részvényei is alább kezdenek szállani s meglehet, hogy e szárnyvonal megnyitása által akarják azokat emelni s így agiotage lehet a dologban. Ezeket azonban mellőzve, hasonló körülmények közt én azt pártolom, a melyik hosszabb, jobb és biztosabb és azért ily fokozatot állítok föl : A vállalkozók egyike Debreczentől Bécsig, másika Pesttől Bécsig ígéri vonalát vezetni. Ha már most mindkettőnek létesülését hinném, bizonyosan a hosszabbikat pártolnám, valamint kisebb szakaszokban is inkább azt pártolnám, mely Gönyőtől Bécsig, mint mely csak Pozsonytól Bécsig visz ; inkább pártolnám azt, mely Pestről Bécsig, mint a mely csak Gönyőtől Bécsig megy. Továbbá, ha hasonló esetben Debreczentől Pestig két vállalkozó volna, s az egyik elegendő kezességet adna, a másik nem, akkor ahhoz állanék, a melyik kezességet nyújt. Végre különböző esetben, az egyik vállalkozó vasutat kívánna csinálni például Gönyőtől Bécsig, a másik Pozsonytól Gänsern-

dorfig, s ez elegendő garantiával bír, amaz pedig nem, akkor ehhez hajolnék, bár rövidebb vonalat akar, de mert inkább ad biztosítékot. Hanem én azt hiszem, hogy a Debreczen és Pest közti vonalra nézve alig van valaki a rendek között, ki velem együtt — tekintve a vasútaknak más országokbeli történetét, s hazánk ez alsó részének statisztikai és geographiai helyzetét, a fuvarnak e vidéken olesóságát — álomnak ne tartaná azt, hogy itt valaha vasút létezhesse; ha pedig mégis találkoznék olyan, a ki ezt hiszi, nem bánom, aludja tovább édes álmát, sőt adja Isten, hogy az én éberségem legyen álom, a ki ezt nem hiszem, az ő álma pedig valósuljon. Epen úgy nem hiszem azt sem, hogy Sina a vasutat Béctől egész Pestig vigye. A dolog tehát úgy áll, hogy a vasút inkább létesülhet Béctől Pozsonyig, vagyis a másik parton Gönyőig, mint ugyanonnan Pestig, de odáig mégis inkább, mint Debreczenig. Ily helyzetben mire alapítsam elhatározásomat, midőn sem egyik sem másik részről biztosító adatot nem látok? Meglehet, hogy mind a kettő létesül; de mint törvényhozó a nemzetre nézve ily érdekes tárgyban bizonytalan lépést tenni nem merek, s valamint egy részről Sina kezébe monopoliumot adni nem akarok, úgy más részről félek, nehogy a kérdésben forgó kis vonallal egy sokkal nagyobbat öljek el. Még a parallel vasútak megállhatóságára nézve sem tudtam magamat elhatározni. Néhol a tapasztalás azt mutatja, hogy ez föl nem állhat, más esetben pedig monopoliumot szül. Mindezek oly lépések, a melyek következéseire nézve a felelet terhet lelkiismeretemem nem vállalhatom. Ennélfogva azt hiszem, hogy miután itt a pozitív lépés nem kötelesség, én mint óvakodó ember következetes csak akkor leszek, ha sem egyikbe, sem a másikba nem avatkozom, hanem bizom mindegyiket a történetre. Most ugyan Pozsonymegye csak azt kívánja, hogy a magyar törvényhozás vesse magát közbe ő felsége előtt az éjszaki vasúttársaság mellett azon kis részért, mely az ausztriai határra esik; én ugyan arra is ráállok, hogy Angliánál vetné magát közbe ő felsége a hasonló esetben; de mindaddig, míg egyik vagy másik, vagy mindkettőre nézve biztosító adatok által megnyugtatta nem vagyok, egyiket sem pártolhatom.

Hertelendy Miksa, Torontálmegye követe, Deák e conclusiójára igen helyesen jegyezte meg, hogy az országgyűlés nem



viselheti magát közönyösen e kérdésben, mert oly vasút létesítéséről van szó, melyet az 1836: XXV. törvényczikk határozottan kijelölt. És valóban csak erről, nem egyébéről volt szó; a ki egyebet belevont a vitába, az csak kitérni igyekezett a törvény foganatosítása elől. És így tett Nagy Pál, Sopronmegye követe is, a ki a pozsonyi indítványnak szintén ellene nyilatkozott. Sokalja, hogy Béctől Pestig négy út legyen, míg azon túl oly hiányos maradna a közlekedés, hogy ismétlődhetik az, a mi nem egyszer történt, hogy míg Árvában fűrészpont és fahéjat ettek az emberek, az alföldön a sertéssel is búzát etettek. (Már pedig — azt beláthatta Nagy Pál — hogy erre legjobban szolgálna az alföldig való folytatással tervezett középponti vasút!) Az említett négy út lenne a Duna gőzhajóival, két oldalán a vasútak és az országút. Mikor három évvel ez előtt -- úgymond Nagy Pál -- megszavaztuk a vasúti törvényt, azt hittük, hogy a mostani országgyűlésre már vasúton jövünk, de az egész idő alatt nem történt semmi most parallel pályákat akarnak építeni. Kifogása van a két vállalkozó ellen, a kik nem pro gloria gentis, hanem a maguk hasznára dolgoznak; hogy semmi garantiát sem nyújtanak a pusztá nevükön kívül, sőt nem is magok, hanem részvényesek által akarják megcsináltatni. — De hisz Nagy Pál nagyon jól tudta, midőn ezt kifogásúl fölhozá, hogy az 1836-diki vasúti törvény epen abból a föltevesből indúlt ki, hogy e magános vállalatokat, mint a törvény nevezi, részvényes társaságok fogják építeni. Ép oly czélzatos és elfogult volt az a kívánsága, hogy az összes tervek és adatok terjesztessenek az országgyűlés elé. A törvény ugyanis az engedély megadását az országgyűléstől elvonta s a kormányra bízta; az Ullmann-féle vállalat, illetőleg Pozsonymegye nem is kéri a rendektől, hogy engedélyezzek ezt vagy azt a vasutat, hanem hogy szólaljanak föl ő felségénél a Günsnerdorftól a magyar határig, tehát az osztrák földön építendő szárnyvonal engedélyezése mellett. A jobbparti vasút vállalkozójának nem volt ilynemű pártolásra szüksége, mert Sina kapott Béctől Győrig engedélyt; azért a Dunántúli követek könnyen ellenezhették elvből a közbenjárást akármi vasút mellett. De meglepő a fordulat, melylyel Nagy Pál szavazatát befejezte. Azt mondja, hogy csak azt pártolhatná, a ki legtöbb cautiót tesz az ország pénztárába. Ez lehetne eldöntő tekintet, ha ugyanegy vasútra volna több vállalkozó, de semmi

esetre akkor, mikor különböző vonalak közt kell választani. És mikor Nagy Pál a nagyobb cautióval licitált, egyenesen arra számított, hogy a gazdagabb Sina nagyobb biztosítékot fog letenni, mint Ullmann. Általában hálásabb támadási pontnak látszott a balparti vasút megalapítójának személye, mint maga a kétségtelenül jogosult pálya ellen. Esztergommegye követte, — tehát a balparti vasútnak természetes ellenese — Andrássy József, fölveti a kérdést, vajon a két vállalkozó közül kibe helyezzen több bizalmat: abba-e, a ki azt mondja, hogy más vonal mellett ő építeni nem akar, vagy a ki azt hirdeti, hogy ő — itt Ullmann-t érti — kibír akárhány parallelát, mikor pedig más országok példája azt mutaja, hogy kettő sem boldogúlhat egymás mellett. Itt nem a legnagyobb dicsérrettel illették Sinát; hasonlót ő nem akar tenni Ullmann tetteire nézve, mert furesa eposz kerülne ki belőle. Gúnynak tartja, ha ez Debreczen és Pest közt vasutat ígér; ámde, ha komolyan veszi, akkor kezdje hát Debreczennél építeni.

Justh József, Turóczmegye követte, ki is mondja, hogy itt Sina s Ullmann közt forog a kérdés; Sináé már a híd és neki érdekeben van a hídon át irányozni a forgalmat. — Klauzál Gábor, Csongrádmegye követte, a parallelák miatt nem tudja magát elhatározni. Nem helyesli, hogy a vállalkozókról oly rosszul nyilatkoztak itten, de mint törvényhozónak mégis óvakodnia kell, hogy rá ne szedjék az országot. Franciaországban szép terveket csináltak a papíron, a részvények nagy agiót értek el, az alapítók a megtartott részvényeket ekkor kibocsátották és mindjárt milliókra ment a nyereség. Ullmann azt mondja — mert mi tagadás, mind a két fél informálni jár a követeknél — hogy Sina csak tőzsdejátékot üz, kibocsátja a részvényeket és azután oda veti a greplőt, de vasutat építeni esze ágában sincs. Sina pedig azt mondja: agiotage van Nordbahnban, ez miszerédtbe jöven, azért emelni akarják a Pozsony és Bécs közötti vonallal. Egyiknek a szavára sem lehet építeni, hanem adassék elsőbbség annak, ki vonalát legmesszebb viszi s erről legtöbb garantiát nyújt. Egyenlő viszonyok közt a balpartira szavazna.

Eddig a személyes támadások csak a vállalkozók ellen voltak irányozva, nemsokára a gyanúsítás a követi tábla tagjai ellen is fordult. Szluha ismételi felszólalása szenvedélyes fordulatot adott a vitának. Klauzál szavaira megjegyzi, hogy őt

egyik vállalat ágense sem informálta, de mert látja, hogy mindenik zsarolással akar magának kincset szerezni, kötelességének tartja fölszólalni. Mi, kik a balparti vasutat pártoljuk — úgymond — nem ellenezzük a jobbpártit is, sőt örülünk rajta, hogy concurrentia van. A hídnál is volt ugyan concurrentia; mert volt ki 36 évre vállalta volna el a hídépítést, de később összeolvadtak a concurrensek és így most már 87 évig kell a nemzetnek az ő rabigájokban görbedni! — Szluha itt a Wodianer Sámuel versenyzésére czéloz, a melyet már fönnebb érintettem. Arra czéloz ugyanis, hogy Wodiáner 1838 augusztus 20-dikán bejelentette a hídügyi országos küldöttségnek, a melynél 1837-ben versenyajánlatot tett, hogy a budapesti nagy árvíz után annyira megnehezült a híd vállalata, hogy ő és társai fölhagynak a versenyzéssel és egyesülnek Sinával. E miatt gróf Sztáray Albert, ki, valamint Ullmann Móricz, báró Dietrich József, Hegedűs Zsigmond, a kivel még találkozunk a középponti vasútnál, és mások, a Wodiáner társaságához tartozott, augusztus 25-dikén kelt nyílt levelében tiltakozik Wodiáner lépése ellen, a mennyiben ő Sztáray s társai nevében is egyesült volna Sinával. Ők — úgymond — versenyajánlatot akartak tenni az ország érdekében, hogy olcsóbb legyen a híd, és most Wodiáner a könnyebb és nagyobb nyereség érdekében földalta a versenyzést, a mi az országnak csak kárára van. «Őn érti a maga érdekét — így végzi Sztáray nyílt levelét — se szerint cselekszik; én értem azt, a mi illik én hozzám. A közvélemény fogja elhatározni, vajon mindenik állásához képest cselekedett-e». Nem sokára Sztárayt ismét Ullmann táborában látjuk; helyet foglal a középponti vasút igazgatóságában és nagy tevékenységet fejt ki a Sina vasútja elleni actióban.

Én ugyan szeretném — így folytatja Szluha — ha a Duna jobb partján is lenne vasút, mert így termékeimet Fehérmegyében jobban eladhatnám; de a mikor a haza közérdekéről van szó, azt tartom, hogy törvényhozónak nem kell zsebe körül forgolódni kezével. Majd eljön még az idő, midőn azok, kik most a haza érdekéről oly sokat beszélnek, kimutatják foguk fehéret. Ha már a törvény megengedi magánvállalkozóknak, hogy vasutat építhessenek, nekem mindegy, akár Ullmann, akár Sina építi; úgy is tudom, nem hazafiságból, hanem nyereségvágyból építi mindenik; hanem miután már Ullmann

a helytartótanáctól engedelmet is nyert és tervekre 100.000 forinton felül költött, ha most már azt mondanók neki, hogy azon vonalon nem építhet, akkor minden vállalkozó visszarettenne tőlünk.

Ez egyenes nyilatkozat után nyugtalanság fogta el a gyűlést és szavazásra bocsátattott a kérdés, hogy elfogadtatik-e Pozsonymegye kívánsága? Mellette szavazott 29 megye, 23 pedig az adatok közléseig az indítvány elhalasztására. A pártoló megyék közt a Duna balparti, némely felvidéki s Tisza menti megyén kívül előfordult még — a mi meglepő — Moson és Somogy is. A vitának azonban, miután a szenvedélyek már fölgyladtak, nem bírt a szavazással vége szakadni, történt még néhány fölszólalás ezután is. Így Pulszky Ferencz, Sárosmegye követe, még a szavazás közben azt hangoztatta, hogy a jobb partit a vállalkozóra, a balpartit az országra tartja hasznosnak. Ha mégis komoly a szándéka Ullmannak a balparton vasutat építeni, akkor kezdje Pesten, ne pedig Libalfvánál (Gänserndorf) és mutasson arra garantiát. Kende Zsigmond és Palóczy László nem tartja jogosnak a garantiák követelését, miután az országgyűlés e részben semmi jogot sem tartott fönn magának. A soproni követ által fölvetett azon kérdésre, hogy a múlt országgyűlésen hozott törvény után miért nincs még mindig vasútunk, az a felelete, hogy nagy részt a nemes megyék annak az oka, mert hasonlót tesznek ahhoz, a mit a hídra nézve tettek, de tenniök szabad nem volt. Több mint 20 megye fölírta ő felségéhez, többnyire olyanok, melyek nem akartak hídvámot fizetni, kérték ő felségét, hogy ne erősítse meg a szerződést; pedig mikor egyszer a törvény meg van alkotva, ezt nem volt többé szabad kérni. Szentiványi Anzelm, Nógrádmegye követe, attól tart, hogy valamint a pesti hídnál a nemzet 87 évre megberetváltatott, úgy a vasútaknál is megjárhatja az ország, ha monopoliumot engedünk, azért pártolja a pozsonyi indítványt. Deák Ferencz is fölszólalt még egyszer. Nagyon zokon vette Szluha gyanúsítását a Dunán túli követek ellen. Szerettem volna, — úgymond — felelni azokra, a mik itt mondattak, de fájdalommal tapasztalom, hogy e tanácskozások az ingerültségnek egy különös neme vezérlette, melyeken a legtisztább szándék sem volt képes magát a felreértéstől megóvni. Csupán a Jász-Kun kerület követének kívánok felelni. Én kezemmel soha zsebem

körül nem forgolódtam, midőn a baza érdeke forgott kérdésben; tiszta keblemben tartottam mindig kezemet és nyugodt lelkiismerettel húztam ki azt onnan. Különben gondolkozni kezdtem, nem volna-e jobb az angol rendszert követve, minden vállalatra specialis törvényt hozni, de a mai tanácskozás arról győzött meg, hogy az Isten ettől őrizze hazánkat. Szóltak még néhányan és azután vége szakadt a négy óra folyásán tartott keserű vitának, mely a provinciális elfogultságnak és egyéni érdekeltségnek tusáját ábrázolta.

Az eredmény a középponti vasút ügyére kedvező volt. E társulat igazgató bizottsága sietett is a fordulatot kihasználni s minden lehetőt előkészíteni arra az időre, mikor a követek és a főrendek táblái a kérdés fölött határozni fognak. Mindjárt december 10-dikén emlékiratot intéz Ullmann a középponti vasúti társaság bizottságához, melynek ő is tagja volt. Hosszasan czáfolgatja a december 6-iki kerületi ülésben az ő vállalata s személye ellen fölhozott kifogásokat. Elmondja, hogy ő már akkor, midőn hazánkban még senki sem jelentkezett vasúti vállalatra, nagy költséggel tétetett mérnökök által tanulmányokat, a Duna bal és jobb partján létesíthető vasútakról. Elmondja, hogy a buda-győri vonal építését miért ejtette el, és mely forgalmi és közgazdasági okokból állapodott meg a balparti vasút létesítésében, melyet az 1836: XXV. törvényezikk kijelöl, és a melyre 1837 november 14-dikén a helytartótanácsból előmunkálati engedélyt nyert. Említi, hogy e biztatás után szükségesnek találta erős gyámolítást keresni. Fordult tehát a Ferdinánd császár éjszaki pálya igazgatóságához, a mely az 1838 május 14-dikén tartott közgyűlés egyhangú határozata alapján értesíté őt, hogy minden tekintetben kész a középponti vasútat támogatni s nagyon kíváncsnak mondja a két vasút szárnyvonallal való összekapcsolását. Ekkor báró Rothschildhoz fordult és kérdé, hogy miután a tervezett nagy vasúti vállalat a saját pénzerejét túlhaladja, kész-e őt támogatni? Rothschild határozott támogatását ígérte. Ennek következtében ő, Ullmann, előleges engedélyt kért a helytartótanácsból a Pesttől Erdélybe, Kolozsvár irányában Debreczenig vivő vasútra szárnyvonalaival együtt. Erre is kedvező végzést nyert 1838 ápril 3-dikáról. Mikor az ügy ekként jól előrehaladt és a vállalat ellenségei annak létrejöttét biztosítva látták, gonosz híreket terjesztettek ő maga s

terve ellen; mondották, hogy az ő ereje elégtelen ily vasútra — pedig természetesen részvénytársaságra alapult a vállalat — és hogy csak tőzsdejáték van a dologban. Erre báró Rothschild 1838. ápril 26-ikán beadványt intézett gróf Pálffy Fidél udvari kancellárhoz, a melyben kijelenti, hogy a magyar középponti vasút tőkéjében ő tetemes részt akar venni, s hogy e bel- és külföldön oly visszhangra talál, hogy bár a mindennütt szokásos eljárás szerint addig, míg a részletes költségvetések el nem készülnek, aláírásról, vagy részvények kibocsátásáról szó sem lehet: e vállalat részvényeire a jelentkezések már is sokkal meghaladják a közelítőleg megállapított tőkét és még mindig érkeznek újabb ajánlatok. Kéri tehát báró Rothschild a magyar udvari kancellárt, hogy a vállalat kárára terjesztett híreknek ne adjon hitelt; egyúttal folyamodik az iránt, hogy minél előbb engedélyeztessék a Gänserndorftól a Morva vizéig és innen Pozsonyig építendő szárnyvonal. E nyilatkozatát közölni kéri Rothschild a nádorral és a magyar törvényhatóságokkal. Folytatólag elmondja Ullmann, hogy bár a helytartótanács 1838. ápril 3-iki határozatánál fogva módjában lett volna, úgy mint más vasúti társaságok tevék, azonnal a részvényeket kibocsátani illetőleg elosztani; de hazájának használni vélt azzal, hogy előbb a fölvételeket és terveket befejezze s a társasági viszonyt rendezze. Így történt, hogy az első befizetés 1838. november havára vagyis oly időre esett, mikor a Ferdinand császár éjszaki vasutat sok szerencsétlenség érte s a bizalom hasonló vállalatok iránt meg volt rendítve. A vállalat iránti összes jogait ő 1839. május 18-ikán a társaság részére átadta egy bizottságnak. És már most kéri ez emlékiratában a bizottságot, hogy közölje saját észrevételei mellett Pozsonymegyével mindazon okleveleket, a melyekre ez emlékiratban hivatkozás történt, hogy a megye követei képesek legyenek az ország rendeit, a mikor ez ügy az országos ülésben előfordul, minden irányban megnyugtadni.

Erre a középponti vasúti vállalat ideiglenes igazgatósága — az aláírók közt gróf Sztáray Albert és maga Ullmann is megjelen — december 30-ikán Pozsonymegyéhez fordul terjedelmes beadvánnyal. Ebben kifejti, mint az igazgatóság őt nevezi: «Szitányi Ullmann Mórész, több vármegyék táblabírája» imént előadott emlékiratában foglaltakat, és kijelenti a maga részéről, hogy a mint a helytartótanáccsal kö-

tendő szerződés leérkezik, azonnal kötelesnek érzi magát az igazgatóság közgyűlést összehívni, mely az egyidejű építést Pesttől úgy Pozsony mint Szolnok és Debreczen felé elrendeli s ez sürgősen folytatandó lesz, míg a végpontokig a vasút ki nem épül. E beadványt az igazgatóság mellékleteivel együtt kinyomatta s szétosztatta az országgyűlés tagjai közt. 1840 január 30-dikán a helytartótanácshoz ír föl az igazgatóság, jelentve azt, hogy a részvényesek egyenként és összesen nyilatkozatot küldöttek be Pozsonymegyéhez, melyben kötelezik a társaság igazgatóságát, hogy a helytartótanácshoz még 1839 július 20-dikán fölterjesztett alapszabályok megerősítésének és a végleges engedély leérkezése után azonnal közgyűlést hívjon egybe az épen említett intézkedések megtétele végett. És, hogy a közeledő országos ülésen, melyen a pozsonyi kívánat napirenden lesz, azon kifogásoknak, miszerint nincsenek kellő adatok, minél inkább elejét lehessen venni: Ullmann február 8-dikán kérvényt intéz a helytartótanácshoz, melylyel bemutatja az építési költségeket, meglehetősen sommásan. Lóvonatra építve, a költség Pesttől Pozsonyig 5.601,666 forintba van téve. Kéri a helytartótanácsot, hogy miután a társaság minden szabályszerű föltételnek eleget tett, a melyek mellett a pozsony-nagyszombati s a bécs-győri vasúti társaság a végleges engedélyt megkapta; miután a december 6-diki kerületi ülés nagy többséggel pártolta a balparti vasutat, és miután végre az igazgatóság előbb említett nyilatkozata eloszlathatta a december 6-dikán nyilvánult azon kételyt, mintha a társaság nem fogná Pesttől mindkét irányban a pályát kiépíteni: ennél fogva adná meg már most a középonti vasúti társaságnak a végleges engedélyt. Az itt említett kérvényeken és nyilatkozatokon kívül még más fölszólalások is történtek a középponti vasút érdekében; ilyen a gróf Sztáray Albert szózata Pozsonymegyéhez, azután báró Dietrich nyilatkozata az országgyűlés tagjaihoz. Továbbá az igazgatóság a városház nagy termében kiállította s az országgyűlés tagjainak Myrbach vezérőrnagy által magyaráztatta a pest-pozsonyi vonalra teljesen elkészült terveket.

E sokoldalú előkészület megtörténte után bekövetkezett február 28-dikán a pozsonyi kívánat fölvétele a karok és rendek országos ülésében. A vita majdnem az egész elég hosszú ülést foglalta el. Nagyrészt ismétlődtek a kerületi ülés érvelései,

azért csak a jellemző, új okoskodást fogom fölhozni. Elsőnek szólt báró Wenckheim Béla, Békésmegyei követ. Küldői elsőbbséget adnak a jobbparti vasútnak, mert ez a pest-szolnoki csatorna által folytatást nyer. Nem ellenezheti a két vasút egyikét sem, miután az 1836: XXV. törvényezikben mindkettő ki van jelölve; de a parallel vasútnak kérdése kifárasztotta egész Európát és az eredmény az, hogy azok egymás mellett fönn nem állhatnak. Biztosítani kellene tehát az országot arról, hogy két szék közt a földre ne essünk. A balparti vasút társaságába az ő küldői nem helyeznek bizalmat, mert Ullmann firmája alatt áll, a kinek nincs nagy hitele; míg a jobbparti vasút báró Sina firmája alatt áll, a ki kiterjedt hitellel bír és a Dunát a Tiszával csatorna által összekapcsolni ígéri. Ez küldőinek és a nemzetnek nagyobb hasznót helyez kilátásba, mint a balparti vasút; azért a kerületi végzés ellen szavaz. Most Beöthy Ödön, bihari követ, teszi meg indítványát, mely a vitának tengelyét képezte. Küldői kívánják, hogy a balparti vasút-társaságnak eszközöltessék ki a szabadíték ő felségénél azon két föltétel alatt, 1) hogy egyszerre két ponton, tudniillik Pesten és Pozsonyál kezdje meg az építést, de előbb Pozsonytól Günsersndorf-ig a vonal meg ne legyen nyitható, míg Pesttől Pozsonyig teljesen ki nem épült; 2) hogy tegyen intézkedést a vállalat, hogy ugyanegy időben Pesttől Debreczenig induljon meg az építés. A barsi követ, Lipovniczky Vilmos — eléggé különös — a balparti vasút ellen szólt. Ő nem lát sem a Beöthy kikötéseiben, sem a Rothschild támogatásában biztosítékot. Attól tart, hogy csak a günsersndorf-pozsonyi szakasz fog kiépülni. A pest-pozsonyi vonal igen költséges, Pesttől Vácig hegyenvölgyön keresztül nehéz lesz az építés, följebb a folyókon át hídakat kellend építeni. «Különben — így gúnyolódik — legjobb lesz egyúttal nemcsak locomotivekről, de csónakokról és halászati eszközökről is gondoskodni, hogy midőn a vaspálya a víz fenekén fog vesztegelni, legalább halászat-tal és vadkácsa-vadászattal mulathassanak.» Ezután kifogást tesz az ellen, hogy lóerőre van tervezve a vasút és nem gőzerőre; így nem fogja a versenyt a gőzhajókkal kiállani. Mindamellettt ő a világért sem ellenzi a balparti vonalat és nem pártolja a jobboldalit, mert ez sem ad biztosítékot a Budáig való folytatás iránt. Csakhogy ez nem is kíván pártfo-



gást, de Sina ki fogja építeni, csak azért, hogy lehetetlenne tegye a balparti vasutat. Jobb is a bécs-győri — így forgatja az okoskodást — mert belőle fog kiágazni a tengerhez vezető vonal, holott a pest-pozsonyi oda vezet, a hová a bochniai vasút. Küldői csak kellő biztosítás mellett kívánják a pozsonyi postulatumot fölterjesztetni, s e részben a báró Dietrich utóbb kiosztott nyilatkozata sem nyújt reális garantiát, hanem csak arra céloz, hogy újabb nimbusszal vétessék körül a balparti ügy. Helyes volna kikötni azt, hogy ha a társaság az egész vasutat ki nem építi, akkor a kész szakaszokat veszítse el és ezek szálljanak az országra. — Ez a beszéd is szép példánya a kétszínű okoskodásnak. Bars megye kezdettől fogva s pedig egyszerűen fekvése miatt, a balparti vasutat pártolta és határozottan utasította követeit e pálya támogatására. Lipovniczky azonban egyénileg a Sina vállalatát szeretné előmozdítani. A balparti vasútról csak rosszat, a jobbpartiról csak jót tud mondani, úgy az objectumot, mint embereit illetőleg, és végre szavaz, mert utasítása által kötve van, a balparti mellett.

Sajátszerű volt a Pulszky Ferencz, sárosi követ votuma is. Nem pártolja a pozsonyi kívánatot, de ha a többség igenis tenné, akkor ő a bilhari indítványhoz járul. Hogy miért nem támogatja a pozsonyi postulatumot, azt röviden így indokolja: «küldői azt hiszik, hogy annak, kit a törvény pártol, másnak pártolására szüksége nincsen.» — Ez az okoskodás kifogásnak elég jó, de komoly argumentum nem lehetett a gravamenek és postulatumok korában, a midőn a fölrások mindig oly ügyeket pártoltak, a melyek a törvény pártfogása alatt állottak, de azért mégis folyvást sérelmet szenvedtek. Érdekes még, bár nem épen szokatlan, az a szavazat, a melyet Mosonmegye követe, Sötér Ferencz, adott. Kiemeltük már, hogy a jobbparti Mosonmegye a kerületi ülésben a balparti vasút mellett szavazott. Most Sötér kijelenti, hogy utasítással szemben capacitationak nem lévén helye, csak utasítását adja elő. A múlt évi november havában azt az utasítást vette küldőtől, hogy pártolja a balparti vasutat és ehhez képest szavazott a december 6-diki kerületi ülésben; Pozsonymegyének december 2-dikán kelt körlevele folytán azonban Mosonmegye január 20-dikán tartott közgyűlésétől szóló s követtársa azon utasítást vette, hogy mind hazai, mind pedig provincialis ér-

dekeknel fogva, mely utóbbiakat mégis egészen el mellőzni nem lehet, a jobbparti vasút létesítését törekedjék lelkesen kivívni. Győrmege s Horvátország egyik követe ellenzi a pozsonyi kívánatot. Pogány József, beregi követ nem helyeselheti, hogy biztosíték követeltetik a balparti vállalkozótól, mikor erre az 1836: XXV. törvényezikk, mely e pályát kijelölte, semmi alapot sem nyújt, a mint ily garantiát a hídról szóló törvény, mely pedig a nemzet egy sarkalatos jogát közel egy századig fölfüggeszti, ki nem kötött. Szóló a balparti vállalatban több megnyugvást talál; mert abban oly emberek vesznek részt, kik vasútat már létrehozta, míg Sina, ki a jobbpartit sürgeti, a győri vasúti részvényeket már évek előtt eladta, és mindedig semmit sem tett. Szólt még igen érdekesen a vasútakról Tretter György Pest városi; azután Olgyay Pozsony- és Bónis Sámuel Szabolcsmegyei követ a balparti pálya mellett, többen ismét a Dunántúlról a jobbparti mellett. Sembery Imre, honti követ, azt hozza föl, hogy a hídnál Sina javára már számba vétetett a balparti vasút létesítése. Miért legyen Sina e hazában a szerencse azon gyermeke, ki mint a hídnál, úgy a vasútnál is mindent garancia s concurrentia nélkül nyerjen el? Nagy hiba volna célra nem vezető garanciák követelésével hazánktól oly pénzhatalmakat, a milyen Rothschild, Dietrich, Ullmann stb. elijeszteni; azért elfogadja a pozsonyi kívánatot a bihari pontok nélkül. A párhuzamosság kérdését szóba hozta a Győr városi követ. Vitatja, hogy az a vonal, melyet a középponti vasúti társaság tervez, nincs a törvényben; mert ez a balparton a morva-sziléziai határig vezetendő vonalt tűz ki, a melynek végpontja 10, illetőleg 30 mérfölddel magasabban fekszik Pozsonynál. A baloldalon tervezett vonal párhuzamos a bécs-győr-budaival. Az országra nézve nem közönyös, ha kettős költség fordítatik a pest-bécsi közlekedésre, mikor más vidékek forgalmi eszközökben szűkölködnék. Az 1836-diki törvényhozás — már az ő nézete szerint — ellene is nyilatkozott a parallel vasútnak, midőn a szentesítés alá terjesztett első javaslatában kimondotta, hogy: «A vállalkozók törvényenyl biztosítatnak, hogy a meghatározandó esztendők kiteléseig, vállalati munkáik két végpontjai között és annak egész vonalában hasonló munkát készíteni egyáltalában szabad nem lehet». E határozat ellen nem is tett a királyi leírat, mely a megerősítést megtagadta, semmi kifo-

gást, hanem az kimaradt a törvényből azért, mert a javaslatból el kellett ejteni az országos választmányt és az általa adandó engedélyt, a melynek az említett kikötés épen egyik záradéka lett volna. Miután e szerint a törvényhozás ellene van a párhuzamos vonalaknak, a bécs-győri vasútra pedig már hosszabb idő óta meg van adva úgy Ausztriában, mint nálunk az engedély, ennél fogva nem lehet azt többé a balparti vasútra megadni. A győri követ természetesen nem sejtette azt, hogy a párhuzamosságból vett érvelése négy évvel később, mikor a Sina társaságának a bécs-győri vasúttól való visszavonulása után egy újabb társaság akart engedélyt kérni a jobbparti vasútra, épen a legerősebb fegyverül használtatott az új engedély megadása ellen. Szemet hunyt továbbá és pedig — úgy látszik — szándékosan, azon két tény előtt, hogy először az országgyűlés, elejtván a javaslatból az országos választmányt és a parallelákra vonatkozó itt idézett szakaszt, névszerint kijelölt a szentesített törvényben a Duna két oldalán többé-kevésbbé párhuzamos vasutat; elfelejté továbbá, hogy a helytartótanács, melyre a törvény végrehajtása tartozik, ismételt határozataival a balparti vasútra Ullmannak engedélyt adott az előmunkálatokra s fölhatalmazást társaság alakítására s részvények kibocsátására.

Deák Ferencz nem vett részt az országos ülés vitáiban, megeléghette a kerületi ülésben tapasztalt keserőséget; de a miket ő ott kifejtett, azokat hiven ismételte Bezerédj István, Tolnamegye követe. Ő is megjegyezte, hogy megyéje provinciai érdekei őt a jobbparti vasút mellé vonnák; de be kellett neki is látni, hogyha ellenezni akarja a balpartit, akkor azt legfőlebb azzal a kifogással teheti, hogy az ország nem bír elég garantiával az iránt, hogy a középponti társaság Pesttől Pozsonyig kiépíti a vasutat. Ekkor azonban még kevésbbé pártolhatná a jobbpartit; mert ez meg semmi biztosítékot sem nyújtott, hogy ígéretét beváltja s előmunkálatokat sem tud fölmutatni. Bezerédj is ahhoz az expedienshez folyamodott, a melyhez Deák, és azt mondja, ilyenkor legjobb az a tanács: Ha nem tudod mit művelj, állapodjál meg kisse, s addig mit se tégy! Fejtegeti ő is az angol special bill rendszerét és a mi általános vasúti törvényünk közti különbséget, szerencsének mondván azt, hogy nem kell specialis törvenyt az egyes vasutakról alkotnunk. Különben ő veszélyt lát abban,

hogy épen a bécs-bochniai pályába szakad be a középponti vasút, a mely pályával nekünk versenyezni kell és ez az osztrák vasút «egyszerű administratív rendelkezéssel, tarifa-emeléssel, sorompóhúzással vagy tudja Isten hogyan, a mi in idea igen pompás hosszú vasútunkat akár Bécestől, akár éjszaktól, akkor és úgy zárna el, mint neki jónak látszanék». Íme hová ragadja a provincialis elfogultság a legtisztább elméket is!

Ezek után még órákon át folyt a vita; nyilatkozott mindegyik megye egy vagy mindkét követe által. Új érvet nem produkáltak már a szónokok, többnyire csak polemia járt; Klauzál Gábor azon indítványát, hogy hallgassa ki egy választmány a vállalkozókat, és hogy azután döntsön az országgyűlés, csak egy követ pártolta. Végre az elnök szavazásra bocsátotta a kérdést. Előre megjegyzni, hogy a három nézet egyike mellett sem mutatkozott abszolút többség és ha azok, kik Pozsony kívánatát merőben ellenzik és határozott kisebbségben vannak, hozzájárulnak a bihari kikötésekhez, a mint ezt többen föltételelesen ki is jelentették: akkor kimondja, hogy a bihari javaslat elfogadtatik. Az illető követek ebbe beleegyeztek és ennelfogva a határozat következőleg mondott ki: «Pozsony vármegye kívánatát mind azért, mivel a kívánatban érdekllett vonal az 1836: XXV. törvényczikkben kijelöltekkel nemcsak megegyezik, sőt egyenesen az e cikelyben kijelölt vonalak létesítésére eszközül szolgál, mind pedig azért, mivel figyelmezőleg a magyar középponti vasútársaságnak nyilatkozására, mely szerint Bécs városát Pozsony, Pest és Debreczen városokkal a Duna balpartján építendő vasúttal összekötni szándékozván, Pozsonyvármegye kívánatának teljesedése az ország nagyobb részének érdekében fekszik, a karok és rendek pártolják ugyan és ő felségének fölterjeszteni óhajtják: mindazonáltal, hogy a vállalkozó társaságnak szilárdságos kitüntetésére és bizonyítására, hogy tudniillik Pozsonyt Pesttel és Debreczennel valósággal és mielőbb összekapcsolni elszánt akarátja legyen, annál nagyobb alkalmatosság nyujtassék, a karok és rendek azt a biztosítást kívánják, hogy *a*) a Pozsonytól Günsersndorfig húzandó vonalat a társaság mindaddig ne használhassa, míg a pest-pozsonyi vonal összekötve nem lesz; és *b*) hogy Pesttől Debreczen felé való munkálkodását is a társaság elkezdje. Magától érte-

tödvén, hogy a Magyarországon készítendő vonalat akár egész kiterjedésében, akár részletesen, úgy tudniillik a mint az elkészítettetik, az 1832—36: XXV. törvényczikk világos értelménél fogva a társaságnak azonnal használni szabadságában álljon.»

A főrendeknél a sérelmek és kívánatok V. osztálybeli 15. pontja vagyis Pozsonymegye kívánata s vele a karok és rendek erre vonatkozó határozata márczius 21-dikén került sorra. A határozatot «maradjon!» helyeslő fölkiáltással fogadták, azonban mint a követek tábláján báró Wenckheim Béla, úgy a főrendeknél is a Sina által építeni tervezett duna-tiszai csatorna egyik érdekeltje, sőt itt egyik fővállalkozója, báró Vécsey Miklós szathmári főispán, szólalt föl első sorban a balparti vasút ellen és így az ugyancsak Sina által elvállalt jobbparti vasút mellett. A pozsonyi postulatumot azért nem pártolhatja, mert polgári becsülete — úgymond — nem engedi meg neki királyától kérni, hogy ő járuljon a közönség, a részvényesek megcsalásához, a mi pedig el nem maradhat, ha a Duna mentén két vasút engedélyeztetik. Ő felsége a bécs-győri vasutat már engedélyezte, részvények bocsáttattak ki, költség fordítottatott reá, nem lehet tehát utóbb a balpartit szőszegés nélkül pártolni. Vitatja azután, hogy a Pestino versus Viennam usque limites Austriæ-féle kijelentés alatt a buda-győrbécsi vonal értendő, s hogy a törvény szerint a pest-pozsonyi vonalt nem is lehet engedélyezni. Ezeknél fogva szóló a pozsonyi postulatumot teljesen mellőztetni kívánja; de mivel látja, hogy erre nem lesz többség, járul a karok és rendek javaslatához; mert fölteszi, hogy ő felsége kiérti a súlyosító kikötésekből, hogy a nemzet bizalmatlan e vállalat iránt és így meg fogja tagadni a kívánatot; hozzájárul továbbá azért, mert a helytartótanácsról fölteszi, hogy az 1836: XXV. törvényczikket a balparti vonalra szólónak nem tartja s az engedélyt megtagadja. — Hogy ez utóbbi meghaladott nyájas insinuatio volt, azt báró Vécsey maga is tudta; mert a helytartótanács ismételve a törvényben gyökerezettnek kijelentette a középonti vasutat.

Most főlsszólal gróf Széchenyi István. E beszéde méltó a bővebb közlésre, mert erősen jellemzi az ő magatartását e vasúti conflictusban és általában vonzalmát a vasúti vállalatok iránt. Komolyság és hideg vér helyett — úgymond —

melynek e tárgy taglalásában uralkodni kellene, oly ingerültségig fejlődtek ki a szenvedélyek, hogy akár magán, akár nyilvános tanácskozás folyt legyen e tárgyban, valóban sokszor jó lett volna előre szinte pisztolyokat a zsebbe tenni. Csak néhány évvel ezelőtt pénzes emberek, a kik nélkül vállalatok lehetetlenek, semmi magyar vállalatba bocsátkozni nem akartak; most többen versengnek. Ennek igen nagy hasznát lehetne venni s ezt előmozdítani lett volna az országgyűlés főadata; mert Magyarországon, hol a területnek majd negyed része mocsár, a legjutalmazóbb vállalatok lehetségesek. Azon kellett volna lenni, hogy inter duos litigantes végre az ország nyerjen; most azonban talán úgy fog kiütni, hogy mi vagyunk nemi ügyesek vagy ügyészek által fölingerelve, a litigansok, és nem mi fogunk örülni, hanem azok, kiknél a papírosok emissiója a legfőbb cél és évek múlva azt fogjuk tapasztalni, hogy hazánknak nem nyertünk egyebet, mint egy rövid vasutacskát Gänserndorftól Pozsonyig. Ezt kívánja Pozsonynak, de tiltja az országnak érdeke. Kesperü mea culpát kellene egyszer mondanunk, ha egy város érdekét pártoltuk az egész ország kárára. Félek, hogy mire a szenvedélyek megszűnnek és a mindent fölvilágosító nap elszeleszti az e tárgy fölötti mesterséges ködöt, rosszul fog kiütni a dolog. Legjobb lett volna, ha mindkét vasút ügye az országgyűlés elé hozatik; hadd láttá volna az ország, hogy ki mit ígér, mit biztosít, árt-e egyik a másiknak, nem egyeztethető-e össze mindakettő? Vagy ha ez nem tetszik, érte volna be mindegyik a törvényrel és végezte volna el a végrehajtó hatalommal, a melyre az, mint technikai tárgy tulajdonképen tartozik. A rendek azonban másképe cselekedtek és egy hallatlan záradékkal terheltek meg a pozsonyi postulatumot. Úgy látszik, itt véletlenül valami penna-csúszásnak kellett történni; mert arra kárhozzatni egy társaságot, hogy a netalán már előbb fölépült pozsony-gänserndorfi vonalt ne használhassa, igenis túlságos lenne. De a mi legfurcsább a dolognál és különös phänomenon, az, hogy mind a két rész megelégszik a végzéssel. Ennek oka az, hogy a jobbpártiak azt hiszik, hogy e záradék kényszeríteni fogja a balparti vonalat csakugyan kiépíteni s így az ország nem lesz kijátszva a rövid gänserndorf-pozsonyi szárnynyal, a mire remélhető atyáskodó kormányunk föl fog ügyelni; a balpártiak pedig azért elégszenek meg, mert —

mint egy balparti ismerősöm egyenesen megmondotta, — csak vesse az ország pondusát a balpartra, fogunk azután tenni, a mit akarunk. Többek közt ezért nincs legkisebb bizalmam a balparti vasúthoz. Ha kiépül a vasút, senki annak jobban nem örülne, mint én, ki Pestre szegeztem magamat, hol se rokonom, se jószágom, se különös dolgom . . . Nem vagyok én a balparti vasút ellen egy cseppet is, és valósággal crimen læsæ nationis volna a Debreczentől Pozsonyig való közlekedést legkisebbé is hátráltatni; csak a mystificatio ellen vagyok, hogy ki fog építtetni, holott csak a gänserndorf-pozsonyit akarják elkészíteni. Ezzel nem akarom mondani, hogy nem bízom a vállalkozók némelyikének bona fidesében; csakhogy ezek magasabb, titkos hatalmaknak, kiknek szándeka nem oly tiszta, szolgálnak eszközül és legjobb akaratuk mellett is ki lesz játszva a haza. Nagyon örülök, hogy *Naplónk* van, legalább a jövő kor át fogja látni, ha a mai ingerültsége miatt nem látja, hogy valamint a színház dolgában, melyet az ingerült többség elrontott, úgy itt is igazam volt, mikor kívántam, hogy az országgyűlés vizsgálja meg az egész ügyet, mielőtt jobbra vagy balra hajol. Minthogy azonban a rendek oly záradékkal látták el a pozsonyi postulatumot, mely bizalmatlanságot fejez ki a balparti vállalkozók iránt, én is megnyugsom benne.

A bevallott ok tehát, a miért Széchenyi a balparti vasút ellen izgatott, főleg a vállalkozók egynémelyike ellen táplált bizalmatlanság volt és a mystificatiótól való aggodalom, hogy csak a gänserndorf-pozsonyi szakasz fog kiépülni. Ez a bevallott kifogás pedig akkori időben sem volt eléggé indokolt, ha tekintetbe vesszük, hogy a középponti vasút igazgatósága igen nagy költséggel előmunkálatokat tett és részletes tervekkel készítette a pest-pozsonyi vonalról, holott Sina a jobb partiról semmit sem volt képes fölmutatni. De mit is kockáztatott volna az országgyűlés, ha pártolja a pozsonyi kívánatot? Hisz maga mondja Széchenyi, hogy a kormány, melyhez szerinte is az ügy tulajdonképen tartozik, gondoskodni fog arról, hogy ne csak ama rövid szakasz építtessek ki.

Széchenyi után gróf Andrássy Károly szólt. Néhány megjegyzésre akar szorítkozni, mert a közvélekedés úgy is nyilván a karok és rendek üzenete mellett van. A főrendeknél is inkább a két versenyző vállalkozó fölött folyt a vita. Így

Andrássy megjegyzi, hogy a firmát illetőleg sokkal jobban szeret oly consolidált társaságot, mely hat millió pengő forintot fölülhaldó tőkét mutat ki s több biztosságot lát benne, mint akármilyen néven nevezendő egyes személyi firmájában, főképp ha az a sajnos emlékeztető pesti hídnál maga iránt bizalmatlanságot keltett. Elfogadja az üzenetet, de nehogy a záradék a balparti vállalkozók iránt, mint ezt az előtte szólók kívánák, bizalmatlanságnak vétsék, azt kívánja, hogy a főrendek kijelentsék, miszerint nem a társaság iránti bizalmatlanságból fogadták el a záradékot, hanem egyedül azért, mert az országgyűlés előrehaladt stadiumában az ügyet késleltetni nem akarják. Gróf Desseffy Aurél sorba veszi Széchenyi tétéleit és több, kevesebb sikerrel reflectál mindegyikre. Mondja, hogy Széchenyi semmivel sem bizonyította, hogy a balparti vasút vállalkozói nem méltók bizalomra, mikor azok általánosan hitelre méltó férfiak. Semmivel sem bizonyította, hogy a balparti vonal rossz; semmivel sem indokolta azon gyanút, hogy a vállalkozók csak a gänserndorf-pozsonyi szárnyvonalat fogják kiépíteni. A bihari záradékot súlyosnak és igazságtalannak tartja, azonban elfogadja, miután köztudomású, hogy a vállalkozók a kikötésben megnyugszanak. Széchenyi újból fölszólal. Főntartja a maga állításait és gyöngéknek mondja az előtte szóló ellenvetéseit. A mi a bizalmat illeti, kénytelen bevallani, hogy azon nyolcz és fél ív nyomtatványban, melyet a vállalat érdekében kiosztottak, biztosítékot nem talál. Ebből azt látja, hogy ott van először is egy magyar mágnás neve, (itt gróf Sztáray Albertet érti, a ki, mint említém, egy ideig versenyben állott Sina ellen a hid ügyében) ki a dolgot, mint valami fölötté jót, pártolja s ajánlja. Tisztelet, becsület, de ezt garantiának nem veheti. Olvasom később — így folytatja — báró Rothschild nevét, hogy ő tudniillik jót áll, csak pártolják a rendek a pozsonyi postulatumot. Jót áll, és én már látom őt, mikép dolgozik szinte Debreczennél, hogy egy év leforgása, sőt kisebb idő alatt elvégzi — ugyan mit? Az egész vonalt Gänserndorftól a magyar határig! Valóban szép garancia az egészre nézve! Tapasztalom végre az érintett nyolcz és fél nyomtatott ívben, hogy báró Dietrich, vagy az ideig-órági válaszmány — pártolják csak a rendek addig is a pozsonyi postulatumot — mindjárt megkezdeni ígéri Pesttől föl és lefelé a vasút vitelét, midőn a helytartótanácsal e tekin-



tetben megegyez és — a körülmények engedik. Ilyfele garantiák a bizalmat nem emelték, sőt azt is, a mi volt megsemmisítették. Azt mondja tovább a gróf, hogy hasznosb a balparti út az országra nézve. «Már ha Debreczenből Pozsonyig megyen, ezt tagadni sem kívánom, tudniillik ha valóban létez és nem marad a papíroson. Ettől pedig nagyon félek, kivált ha Pesttől Párkányig a Duna partján látom a vasút vitelének szándékát, egy oly folyamnak, melylyel semmi vasút a világon, a legnépesebb környékek közt sem concurrálhat, kivált az ügy is kissé hosszadalmas kanyarulatában a folyónak. Egyébiránt épüljön. Hazudtoljanak meg a vállalkozók. Én igen fogok örülni, ha Pesten egy derek pályaudvar támadand és töltése az útnak, ha nem is a gőzkocsiknak, de legalább a Duna kiöntései ellen fog szolgálni. Áll a *Napló* s a jövő kor fogja eldönteni, nekem vagy a grófnak volt-e élesebb belátása a jövőndöbe? Ha épül az út és mi egymással gőzkocsin utazunk az érintett vonalon, akkor én hódolok a grófnak; ha pedig talán mégis gyalog lennénk kénytelenek menni Visegrád felé, akkor megint én állok magasban, s ezt ítélje el a jövő kor». Ilyen érvekkel küzdött Széchenyi a balparti vasút ellen; ilyen véleményt táplált még 1840-ben a vasútakról. És az ő jövőndölését a mystificatióról, a melyre idővel a *Napló* nyomán majd hivatkozni akar, az a fátum érte két évvel reá, hogy az általa pártolt Sina-fele vállalatról csakugyan joggal mondották országszerte, hogy mystificáltak vele a nemzetet!

Szóltak még többen, köztük gróf Batthyány Lajos is, a rendek üzenete mellett. Végre nyilatkozott a nádor. Szavai egy kis társadalmi képet adnak a pozsony-bécsi viszonyokról, és mutatják, hogy nem volt valami nagy rokonszenve a vasútak iránt. A mit a két pályáról mondott, azt a későbbi években sokszor idézgették, idézte nem egyszer Kossuth épen a balparti vasút javára. A nádor mindenekelőtt kimondhatni véli a többséget a karok és rendek kívánata mellett. Észrevételt tesz az egyik főrendi tag által fölhozott azon érvre, hogy a balparti vasúton szállítandó portékák accisa s vámtól mentesek maradnak, minthogy vonal egyenesen Morva-, Csehország és Európa éjszaki részeire vezet. Én nem vagyok ez értelemben — úgymond a nádor — még pedig azon tapasztalatnál fogva, mely e részben egész

Európában mutatkozik, és a mely szerint a vasútak ritkán portékák, hanem naggyobbreszt a személyek szállítására szolgálnak, különösen ott, a hol a vasúttakkal ugyanazon irányban folyók is vannak. Miután a mi terményeink súlyosak és kisebb értékűek, ennél fogva a Dunán fognak Bécsbe szállíttatni s így mint eddig, el nem kerülnek az accisát. A mi a személyek szállítását illeti, tudjuk, a kik itt Pozsonyban vagyunk, hogy az országgyűlés ideje alatt a hét végével a népesség nagy része Bécsbe menni s onnan hétfőn vagy kedden szokott visszajönni; ott megfizetik az accisát és elköltik minden pénzüket. Kérdelem tehát: származik-e a hazára naggyobb haszon a vasútból? — A nádor e fejtegetése adja népszerű magyarázatát azon hitnek, hogy nem fogják a gänserndorfpozsonyi szakasznál tovább építeni a vasutat. Jövedelmezőnek csak a személyforgalmat tartották és azt gondolták, hogy ez a rövid vonal igen nagy személyszállítást biztosít, holott a pozsony-pesti vonalon hosszúságához képest igen gyér lesz a személyforgalom. Látszik, hogy a nádor sem nagyon bizott az egész balparti vonal kiépítésében. Egyébként azt ő sem helyeselte, hogy meg ne engedessék a vállalatnak egy kész szakaszt megnyitni, mielőtt a többi elkészült. Ezzel a főrendek elfogadták a követek táblájának határozatát a pozsonyi kívánatra vonatkozólag és az úgy ez országgyűlésen el is intéztetett; azonban előkerült indirecte még egyszer a duna-tiszai csatorna kérdésénél.

Mikor a karok és rendek a duna-tiszai csatornáról szóló törvényjavaslatot ápril 23-dikán elfogadták, megállapították egyszersmind a fölíratot, melynek kíséretében a törvényjavaslat a királyhoz föl lesz terjesztendő. E fölírásban előfordul a következő tétel: «Mivel pedig az érintett csatorna közhasznossága, az ország nagy részének érdekeit tekintve, fölötte emeltetnék, ha hazánk termékeny síkjainak azon szállítandó ipar gyümölcsei a már munkába vett Duna jobbparti vaspályán nyugot és délnek is vitethetnők, jobbágyi alázattal kérjük felségedet: méltóztatnék fölügyelni, hogy báró Sina, ki a Duna-jobbparti vasút építésére kegyelmes engedelmet a törvény értelmében már meg is nyerte, ne csak az általa Ausztriában már megkezdett vaspályát kirekesztőleg a közelebb és bővebben jövedelmező pontokra szorítsa, hanem ajánlata szerint az érdekelt vasutat Ausztria szélétől egész Buda-

Pestig is minél előbb vinni törekedjék ; mert csak az ily hossz-szasb és külföldre s maga idejében az ádriai tengerig terjedő összeköttetésben lehet reménylenünk a haza nagy részének kereskedési fölvirágzását». Hogy mikép jutott a jobbparti vasút ügye e csatornaügyi javaslattal kapcsolatba, azt bajos ma constatálni ; valószínűleg a kerületi ülés alkalmi elnöke, ki az ily íratokat tervezi s bemutatja, a jobbparti vasútnak buzgó pártfogója volt. Tény az, hogy a követi táblán majdnem észrevétel nélkül elfogadtatott a bécs-győri vasútnak ajánlása, oly ajánlás, mely egyszersmind azt a gyanút árulta el, hogy Sina nem szándékozik a bécs-győri vasútnak magyar részét kiépíteni. Csak Zólyom követe, Osztróluczky Miklós, jegyezte meg röviden, hogy mivel neki újabb utasítása van a balparti vasutat pártolni s mivel itt kapcsolatba látja hozva a csatorna ügyét a vasút kérdésével, ezt a votumát kijelenteni kötelességének tartotta. A főrendek tábláján, mikor ápril 24-dikén e fölírás fölolvastatott, fölszólalt a temesi gróf Tihanyi Ferencz és megjegyezte, hogy ő nem látja át, mint jöttek a vasutak a vizek és csatornák iránti fölírásba, azokat kihagyatni s a fölírást tisztán a vizek és csatornák iránt kívánja fölterjesztetni. Az észrevétel itt is nyomtalanul elhangzott. Másnap azonban, mikor az országbirói ítélőmester, Dókus László, azt jelenti a főrendeknek, hogy a karok és rendek szívesen fogadták az ő beleegyezéseket a Dunát a Tiszával összekötő csatorna tárgyáról, fölszólalt gróf Desseffy Aurél és kijelenti, hogy ő azt a fölírást sohase látta, fölolvastatni tegnap nem hallotta s a temesi gróf észrevételét sem értette. Így járt a főrendi tábla legtöbb tagja, minthogy nem szokás ügyelni az ily fölírásokra, melyek egy-két sorból álló egyszerű comitivák. De ki is hitte volna, — úgymond — hogy a csatornát tárgyzó fölíratba ennek czéljához teljességgel nem tartozó nyilatkozat a jobbparti vasút mellett fölvetésék, mikor a kettő közt a legkisebb összeköttetés sincs, hacsak azt nem tartjuk kapcsolatnak, hogy mind a kettőt ugyanegy vállalkozó akarja építeni. Annál kevésbbé lehetett várni ily nyilatkozatot, miután az tökéletesen összeütközik a négy héttel ez előtt mind a két táblán folyt ünnepélyes tárgyalásokkal. Ha megfontolhatta volna, semmi esetre meg nem szavazza e fölírást, a melyben majdnem minden szó egy-egy fallacia. Ezután a kérdés érdemébe bocsátkozik és taglalja a jobbparti

vonat inferioritását és azzal végzi, hogy a hozott határozat alakilag teljes erejű, de azon meggyőződést ki kell jelentenie, hogy azon roppant többség, mely a márczius 21-iki határozatot pártolta, a fölratot, ha tegnap érdemileg tárgyalták volna, semmi esetre sem fogadta volna el.

Az elnöklő nádor erre kijelenti, hogy a tárgy be van fejezve, nem lehet reá többé visszatérni; tulajdonítsa szóló magának, ha nem vigyázott. *Vigilantibus jura.* Különben a főrendi tábla nem is jutott magával ellenmondásba; a múltkor a balparti vasútról volt szó s akkor azt pártolta, most a jobbparti forgott fönn és most ezt pártolják. Mindegyik vasút csak hasznára lesz a maga vidékének. Gróf Szapáry József szintén kimondja, ha ő tegnap tudja, hogy mi van a fölírásban, ellene szavazott volna. Hasonló értelemben nyilatkozik gróf Andrássy György, a ki, mellesleg mondva, nem érti azt a nagy szenvedélyességet, melylyel a bal- és jobbparti kérdést vitatják, mikor az, mint a kereskedési tárgy hideg megfontolást igényel. A nádor újból fölszólal, hogy ejtsék el ezt a vitát. Gróf Erdődy Sándor szintén Dessewffy mellé sorakozik és óvatosságra int a becsúztatások ellen; gróf Andrássy Károly meg egyenesen «szemfényvesztési mesterség»-ről beszél. «Ha ezt most szó nélkül hagyjuk, koronáztatik és jutalmaztatik az ily mesterkedés, és ha más titulus alatt ily dolgot — egy vállalatot — be lehetett csúsztatni: úgy lehet akárhol és akármikor ilyesmiket becsúsztatni». A nádor erélyesen tiltakozik a «mesterkedés» szó ellen; az eljárás rendes volt, tulajdonítsa kiki magának, ha nem vigyázott. Bárány Ambrózy Lajos hosszasan fejtegeti, hogy a határozat ellen nem lehet már kifogást tenni; neki nincs sem az egyik, sem a másik vasúttól actiája, nem is kínálták meg vele, nem agitált egyik vasút mellett sem, és mondhatja, hogy itt nem lehet átesúszásról beszélni. A nádor újra kéri a főrendeket, hogy hagyják abban a kérdést. A győri püspök a csatorna s a bécs-győri vasút közt kapcsolatot lát, mert mindkettőt Sina fogja építeni. Gróf Majláth János, a történetíró, a hibát onnan származtatja, mert más volt a rubrumban mint a nigrumban, és a míg a Tudós társaság más lexicont nem ír, a csatornát és vasutat synonymnak el nem ismeri. A temesi gróf sajnálja, hogy nem vettek tegnap figyelembe az ő fölszólalását. Gróf Széchenyi István az akadémiára tett czelzás miatt élesen felel Majláth-

nak; gróf Erdődy Sándor pedig Ambrózy szavára az actiák-ról megjegyzi, hogy neki sincs actiája sem a bal-, sem a jobb-parti vasútból. A nádor újból és újból közbe szól a vitaközlésbe, míg végre meghagyták a tegnapi határozatot.

Így jutott az 1839—40-diki országgyűlésen pártoló fölíráshoz a Duna jobbparti vasút, mikor pedig a túlnyomó többség mindkét táblán a balparti vasút mellett volt.

FENYVESSY ADOLF.

# TÖRTÉNELMI TANÚLMÁNYOK.

Negyedik közlemény. \*)

*A szeptemberi napok 1848-ban.*

## I.

Ha egy műtárlatban a kiállított festményekre vetjük szemünket, hol kivált csoportozatok vagy történelmi tárgyak vannak ábrázolva, azonnal kiemelkednek előttünk bizonyos részletek, melyek az alkotásnak fénypontjai, melyeken a művész alkotó ereje előnkbe lép és figyelmünket leköti.

A művész mesteri föladata megtalálni e fénypontokat és azokat úgy megalkotni, hogy a hatás megragadó legyen.

A történetíró is, ki egy kor vagy történelmi dráma hű képét akarja ecsetelni, különös gondot kell hogy fordítson az események azon fénypontjaira, melyek az egész képre világot vetnek, és ecsetelésait érdekessé és tanulságosokká tehetik.

Kossuth is valahára megtalálta a 48-iki történelmi dráma ecsetelésében a fénypontot, és pedig e fénypont a *pragmatica sanctio*, melynek akkori fátumaira senki sem ügyelt, de most *Írataim az emigrációból* című munkájának II. kötetében így kiált föl: «Ily végzetes szerepe volt az eseményekben a *pragmatica sanctiónak*, e jogilag nem is létező semminek, melyet ember nem látott soha».

Szép tőle, hogy valahára maga utalta a történetírókat a *pragmatica sanctio* végzetes szerepére 48-ban; de elmondhatjuk vele:

*quaesivi lucem, ingenuique repertam!*

---

\*) Az előbbi közleményeket lásd a *Budapesti Szemle* 66., 73. és 74. számaiban.

Ha nekem föladatom volna, hazánk történelmének azon fölötte érdekes részletét leírni, mely 1848 márcziustól, az európai népmozgalom idejétől, Világosvárig, 1849 augusztus 11-dikéig, lefolyt, és ki kellene jelölnöm magamnak azon kiváló pontokat, melyeknek gondos földolgozása az egész történeti képre világot vet, alig választhatnék az események nagy halmozában mást, mint: egyiknek, a július végnapjaiban letárgyalt olasz segély kérdését az első magyar parlamentben, hol a *pragmatica sanctio* érvénye döntetett meg; másiknak a szeptemberi napoknak fölötte változatos eseményeit.

Az előbbinel a nemzet első parlamentjében jelenik meg előttünk. Ott ül az első független magyar miniszterium, megalkotva a nemzet színe-javából, három korszakot alkotó történelmi alakkal a miniszteri székekben. Ott vannak sokan a múlt országgyűlések ünnepelt szónokai, a nagy rész ismert és a politika terén begyakorolt harcosok. De a helyzet annyira új volt, hogy abba senki sem találta bele magát, a kormány ép oly kevéssé, mint a képviselők.

A ház aránytalanul nagy többsége kormánypárti volt. A régi ellenzék leghatalmasabb egyéniségei lettek az új kormány leghűbb katonái.

Csak néhányan voltak a régi ellenzéki gárdából; mind összevéve öten: gróf Teleki, Nyáry, Patay, Kubinyi és Zsembery, kik nem bírtak azon gondolattal megbarátkozni, hogy ők kormányt pártoljanak, legyen az bárkiből alkotva.

Más értelme nem is lehet annak, midőn Batthyányi, Deák és Kossuth, az ellenzék vezérei, a kormány széken ülnek, és addigi elvtársai az első ülésben az ellenzéki padokra helyezkednek el.

De mindezek közt legkevesbbé bír kormánypárti lenni magának a kormánynak egy tagja, ki pedig a márcziusi napokban a helyzet urává lett, és kinek a kormányt sajátkép alkotnia kellett volna, s ki most a parlamentben társai megbízásából a kormány szónoka lett: a pénzügyminiszter.

Főntemlitett munkájában ma ő maga naivul elmondja: miként játszotta ki az olasz segélyt áhítózó dynastia várakozását, úgy ígérve a *pragmatica sanctio* alapján a meg nem tagadható segélyt, hogy az az olaszoknak ne ártson, és az ígért egyértelmű legyen a megtagadással.

En, ki figyelmes szemtanúja voltam e vitáknak és annak

hősét jól ismertem, nem tagadhatom az eredményt, melyet főntebb előad, de nem hiszem ma sem az előre föltett szándékot, melyet bevall.

Semmi sem feküdt kevésbbé Kossuth természetében, mint az — áltatás. Mihez sem értett kevesebbet, mint a ravaszsághoz. A kit ő rászedhetett volna, az a balekek fölötté ritka példánya fogott volna lenni.

Ha valaki képzeletében a diplomata eszményképének Talleyrandot tartotta, ki a beszédet arra mondotta alkotva lenni, hogy gondolatainkat eltakarjuk, annak Kossuth lett volna a legképtelenebb diplomata, mert ő sem gondolatait eltakarni, sem beszédét a szószéken fekezni nem volt képes soha.

Egyet azonban, s ezt is csak Kemény Zsigmond kedvéért, ki Kossuthnak némi ravaszságot tulajdonít, el akarok ismerni, és ez az, hogy néha kereste a ravaszság látszatát.

De e törekvés nála azonnal kirett s azért nem is sikerült. Efféle törekvést sokkal élesebb vonásokban találunk engesztelhetetlen ellenfelénél — gróf Széchenyi Istvánnál.

Ez szerette magáról elmondani: «Vén róka vagyok én már», és kedvét találta abban, hogy néha ravasznak vagy szívtelennek lássák. Kedvtelessel ostorozta Kossuthban is a misericordianus frateret, vagy a magyar kérkedést: «a mi szívén, az száján».

Aránytalanul magasabb szelleménél és mélyebb kedélyénél fogva bírt is az önuralom és önmegtagadás kellő mértékével, hogy ez sikerüljön is neki.

De képzelhetjük minő erőltetésébe került ez gróf Széchenyinek is, ki a világon a legsensitívember volt, s kinek minden benyomás azonnal arcán tükröződött vissza, mondhatni, mielőtt annak tudalma lelkéig juthatott volna.

Gróf Széchenyi épen úgy mint Kossuth, az impressziók embere volt, sőt Széchenyi végtelenül érzékenyebb volt Kossuthnál. De gróf Széchenyiben a benyomások csak kedélyére hatottak, eszméivel mindig tisztában volt. Ellenben Kossuthnál a benyomások eszméit támadták meg és néha egészen kiforgatták fölfogásait.

Gróf Széchenyinek mindenben erős meggyőződése volt s ezek uralkodtak érzeményein. Kossuthnak ellenben erős érzeményei voltak, s ezek uralma alatt álltak meggyőződése.



Ezért ő gyakran más eszmékkal szállt le a szószekekről, mint melyeket oda magával vitt, s ezt képzeltek nála némelyek ravaszságnak. De ki rá jól figyelmeztet, észrevehette, hogy nála a nézet-átalakulás valóban végbement, s ő midőn a tárgyalások folyamatán kiindulásának ellenkezőjét vitatta, benső hitét mondja.

A ki ezekben kételkednek, azt egyenesen azon tárgyalások figyelmes olvasására utalom, melyek az első parlamentben az olasz segély fölött lefolytak, hol Kossuth mint miniszteri szónok a vitákat vezette, és tízszer szólott.

A tárgyalás kezdetén, melyet ő indított meg, az olasz segély mellett ő oly érveket állít föl, melyek az eltérést alig engedik meg, és még is a végén az ő módosítványa fogadtatván el, a segély tényleg megtagadtatott.

E vitákból fölismerhetjük a kormányt egyes tagjaiban, senkit azonban jobban, mint magát Kossuthot.

Sokan mondták el róla, én csak ismétlem: ő a megtestesült forradalom volt. Ha akart volna, sem tudott más lenni.

Nekünk is, neki is nagy fátum volt, hogy miniszternek kelle lennie.

De már az nem a mi, se az ő hibája, hogy ő épen pénzügyminiszter lett, és hajlamainak kielégítésére épen a legalkalmasabb tárczát kezelte.

Nem tartozik e tanulmány keretébe kimutatni, hogy ő minden lépésében hű volt önmagához.

Az országgyűlésen az olasz segély kérdése lett volna az első alkalom, hol mint miniszter és kormánysszónok meg kellett volna önmagát tagadni.

Erre nem volt képes és július végén már mint miniszter proclamálja az új forradalmat.

Amaz első vitában, az olasz kérdésben, látjuk őt jellemének egész sajátosságában, kinek számára nem léteztek a helyzetnek vagy állásnak oly nyügei, melyek hajlamaiban őt fekezhették volna.

Az olasz segély elvégre megdőlt. És mert a monarchia territorialis épsége volt megtámadva az olaszok által, és még külellenség is támatta meg sergünket, a segély megtagadása a *pragmatica sanctio* érvényét támatta meg.

E kérdésben dőlt el tehát a birodalom egységének és nagy hatalmi állásának kérdése is.

Ebben dőlt el Európa egy vitális érdeke.

Ebben dőlt el a béke és háború kérdése köztünk és Ausztria közt.

Ebben dőlt el: meg akar-e maradni Magyarország a márcziusi vívmányok korlátainál, vagy folytatni a forradalmat beláthatatlan véletekig.

Ebben szakított nemzetünk egész múltjával és 125 év lassú fejlődésének minden eredményeivel.

Ezért jelöltem én ki az olasz kérdés letárgyalását, mint kiemelkedő pontot a 48-iki események nagy drámájában, mely az egész történeti képet azon korról megvilágítja és megfejtí.

Hasonló kiemelkedő pontot képeznek a szeptemberi napok eseményei.

Ezek képezik a béke utolsó vonaglásait.

És a háború megindulását, mely megkezdésének szerencsétlen modorában, és kimenetelében a dynastiára és monarchiára oly végtetes lett, reánk pedig gyászt hozott.

Szeptember első napja már Bécsben találja a magyar kormány két hatalmas tagját: gróf Batthyányit és Deákot, a béke legbuzgóbb képviselőit, hogy megkísértsék a dolgok rendezését és a béke megmentését.

Míg ők fönn vannak Bécsben, érkezik Pestre ő felségének augusztus 31-dikéről keltezett leirata, mely a bécsi miniszterium kiegyenlítési ajánlatait közli amaz államokiratban, mely annyi lármát keltett. E leiratban fölhívja ő felsége a magyar kormányt: küldjön fel kebeléből tagokat, kik a bécsi miniszteriummal a fönnálló differentiák rendezését megkísértsék.

E hó 4-dikén rászánja magát gróf Széchenyi, hogy Pestet elhagyja és 5-dikén indul végzetes útjára — Döblingbe.

E hó 5-dikén délután indul a gözösön Bécsbe az országgyűlés száz tagú nagy küldöttsége ő felségéhez, előadni az ország kérelmeit a bonyodalmak elosztatására.

A hó 11-dikén lépi át hadseregének élén a horvát bán, báró Jellachich, a Dráva-vonalat és betör hazánkba.

Egyidejűleg lemond az első magyar miniszterium, helyt adva új miniszteri alakulásnak.

A főherczeg nádor elfogadja a lemondást, és csakhamar gróf Batthyányit bízza meg újra a kormány alakításával.

A hó 12-dikén gróf Batthyányi ezt kijelenti, de ő a kor-

mányalakítást föltételekhez kötötte, erre várja a királyi választ, azonban mert az országnak kormánya lemondott, gróf Batthyányi ideiglenesen átveszi a kormányzást, s ezen csak napokra terjedő időszak képezi közpályájának fénypontját.

Mikor már az ellenség hazánkba betört, Csányi főkormánybiztos drávai sergünk fővezéréről igen megszorító tudósítást küld, mire az országgyűlés fölhívja a főherczeg nádort, mint az ország főkapitányát: szálljon a táborba és álljon a hadsereg élére.

A főherczeg nádor elfogadja a nemzet fölhívását, azonnal a táborba száll szeptember 16-dikán.

A főherczeg nádor a Balatonig előnyomúlt horvát bánt fölszólítja értekezletre s megállapodnak, hogy a Balatonon egy gőzösön találkozzanak.

A főherczeg néhány személy kíséretében megjelenik a kitűzött helyen, de ekkor a horvát bán komédiát játszik s tisztei által megakadályoztatja magát, hogy a hajóra evezzen a főherczeghez.

Ezek után a főherczeg Bécsbe siet. Onnét lemondását küldi le a kormányhoz és schaumburgi birtokára vonúl.

A horvát bán minden ellenállás nélkül bevonúl Székesfehérvárra.

E hó 25-dikéről két királyi leirat érkezik. Egyik idősebb Majláth Györgyöt nevezi ki királyi helytartónak Magyarországon.

Másik gróf Lamberg altábornagyot nevezi ki az összes Magyarországon lévő haderő főparancsnokának és a horvát és magyar ellenséges sergek összezapását betiltja.

Ezalatt Kossuth Czegléd, Kecskemet, Kőrös, Abony és Szolnokot útazza be és népfölkelést hirdet.

Szeptember 27-dikén gróf Batthyányi a táborba megy, és megjelenik Kossuth Pesten, fegyveresen lép a szószekre és meghallván gróf Lamberg főparancsnokká kinevezését, mint-hogy a leirat ellenjegyzés nélkül küldetett le, azt érvénytelennek nyilvánítja s az országgyűlésen indítványozza ennek kimondását és a hadseregnek eltiltását, hogy e királyi leiratnak engedelmeskedjék.

Szeptember 28-dikán gróf Lamberg Budáról Pestre jöve, a hídon meggyilkoltatik és holttestével a nép rakoncátlanodik.

Szeptember 29-dikén megkezdődik a csata. A horvát bán támadást kezd hadseregünk ellen, de minden ponton erőlyes és bátor ellenállásra talál.

A horvát bán visszahúzza sergét Székesfehérvárra, a mi seregeink kedvezőbb állást foglalnak Martonvásárnál.

A hadakozó felek közt fegyverszünet köttetik, mely októbor 3-dikán lett volna lejárandó.

Ezalatt a horvát bán hadsergével Bécsnek veszi útját és végrehajtja híres «Flankenbewegung»-ját.

Ezzel a hadviselési dráma első szakasza befejezve lön szeptemberben.

De a gróf Lamberg legyilkoltatásának megdöbbentő hatása Bécsben a katonapártot juttatja uralomra.

Ez által októberben már egészen más világ kezdődik Ausztria politikájában.

Októbor 2-dikáról már a bécsi hadügyminiszter Magyarország több oldalról kombinált megtámadásáról bocsát ki rendeleteket gácsországi és erdélyi katonai parancsnokokhoz.

Októbor 3-dikán a horvát bán Magyarország teljhatalmú biztosává neveztetik, az országgyűlés fölöszlattatik.

Az országgyűlés marad. Hadseregünk üldözi a bánt az ország határáig.

Októbor 6-dikán Bécs föllázad és a nép gróf Latour, hadügyminisztert, meggyilkolja.

Ezennel megindul a véres dráma, melyben a fegyver hatalma uralkodik, a katona-befolyás dönt, és tönkre megy a dynastia tekintélye, a monarchia benső nyugalma és megindul a bomlás folyamata, mely csak 1866-ban ér véget és 1867-ben csillapodik le.

A fönnebbieket rövid elsorolása elég világosan kitünteti a szeptemberi események jelentőségét a 48-iki korszak történelmében.

Már most áttekinthetők az események részletesebb ecsetelésére.

## II.

Az események mindig előzetes okok fejleményei. Ezekben nincs kezdet és vég. Minden, a mi történik, okozat, de egyszersmind ok is, mely új fejleményeket idéz és meg nem szűnő folytonosságban hat és működik.

Az állapotadási pontokat a történetíró teremti, ezek tényleg nem léteznek. Az ember teremt ünnepi napokat, az idő forgásában azok nem léteznek.

Midőn én egy nagy történeti drámának egy kis részletét akarom ecsetelni, nem tehetem, hogy az előzményekre is futólag ne tekintsek, de nem bocsátkozhatom az előző események oly részletezésébe, melyben a földolgozás alatti tárgy egészen elmosódnék, hol az előkészítő körülmények hosszadalmas útján kifáradva, jutnánk a szeptemberi napok történetéhez.

Ezért az előzményekre nézve most meg kell elégednünk egyes fővonásokkal.

A 48-iki korszaknak egyik fátuma volt, hogy a forradalmi láz, mely delejes hatásával forrongásba hozta a népeket, nem volt rövid lefolyású kórállapot.

A delejes áramlat, mely márcziusban előzőnlötte az európai szárazföld nagy részét, de kivált monarchiánk minden részeiben kedvező anyagra talált, még hónapok múlva sem mutatott csillapodásra kilátást.

Mi magyarok legvérmesebb reményeinkben várákozásunkon túl kielégítve, hamar csillapodásra jutottunk volna, mit körülményeink is parancsolóan követeltek, ha az általános láz delejes befolyása fővárosunkban a kedélyekre nem hat, vagy ha hatalmas kormányunk a folytonos izgatásoknak erélyesen határt szab.

A forradalmi lapok, a forradalmi clubbok s ezek által rendezett népgyűlések örökös izgalomban tartották a kedélyeket. A közhangulat mindinkább ingerült lőn, a megfontolás lehetetlenné lett, a mérséklés szava lassan elnémult, a szenvedélyek kerekedtek fölül, míg sorsunkat a véletlen vezette az örvény felé.

A márcziusi napokban oly mérvű átalakulást improvisáltunk egyszerre, melybe, hogy beilleszkedjünk, a legnagyobb nyugalomra, sok higgadt megfontolásra és minden erők őszinte összeműködésére lett volna szükségünk.

De mindenek fölött szükségünk lett volna szoros összetartásra a dynastiával és jó akaratú kölcsönös támogatásra a bécsi kormány részéről.

Ápril 11-dikén a nemzet képviselői a hála és ragaszkodás legőszintébb ovatioi közt váltak meg Pozsonyban a király-

tól és a kíséretében levő főhercegektől. Soha a magyar nemzet szíve őszintébben és általánosabban nem dobogott királyáért, mint ez időben. Soha a dynastia őszintébb hajlamot nem mutatott a nemzetnek, mint ekkor.

Ezt mértéken túl fokozta még a gróf Batthyányi által összeállított miniszteri névsor. Kibékülni látszottak Bécsben a magyar mozgalom szellemével, mely a kormány élére a nemzet legdynasticusabb embereit, e mellett a magyar értelmiség és birtok színe-javát állította az egész nemzet általános örömjaja közt.

Nemcsak a dynastia, hanem a közrendnek minden embere a monarchiában Magyarországot kezdé tekinteni azon biztos talajnak, hol a dolgok új rende gyökereket verve, megszilárdulhat és támpontúl szolgálhat az egész monarchia józan rendezéséhez.

Ha e bizalom hozzánk és állapotainkhoz, melyet azonban egész jelentőségében egyedül gróf Széchenyi fogott föl hazánkban, ha e bizalom meg nem ingattatik, ennek más kimaradhatatlan következése nem lehet, mint hogy a felség Bécsben folyvást nyugtalanítva — míg Prága és Lemberg is forrongott — Buda-Pesten keressen és találjon menhelyet.

A mint a király egyszer Buda-Pesten megjelenik, a mint akkor a nemzet hangolva volt, és Ferdinand király ártatlan jósága s páratlan bonhomiája a nemzet rajongó hajlammal kölcsönhatásba jutnak; nincs az az ékesszólás, nincs szónoki bővölet, mely forradalomba sodorja a magyart.

Deak e dolgokról beszélgetve 1856-ban, ezt mondá nekem: «Tudod mi különbség van a mostani és 48-iki hangulat közt? Ha akkor, midőn Kossuth hatalmának és népszerűségének tetőpontján állott, titkos szavazásra bocsátották volna népünknel a választást a király és közte, 1848-ban a király oly óriás többséget nyert volna Kossuth fölött a nép szavazatában, mint ma Kossuth a király fölött».

És ez szent valóság.

A dynastia hatalmának és a monarchia szilárdulásának európai hitele is egészen más lábra áll, ha a szekvárosában — Bécsben — nyugtalanított császár Magyarország fővárosába száll, s azt látja a világ, hogy a monarchia legnagyobb országának erejére bizton támaszkodik.

A nemes érzelmekre s lelkesedésre könnyen hajló ma-

gyar nép is büszkélkedve e megtisztelésben, királyának e bizodalmit még erősebb ragaszkodással viszonzozza és nincs erő, mely azt királyától eltántorítsa.

Annvi kiáltó előnyeik lettek volna a felség Buda-Pestre jövetelének mind a dynastiára, mind a monarchia érdekeire, mind reánk nézve, hogy bizton állíthatjuk, mikép a király pusztá megjelenése Budán minden ügyeknek okvetetlenül más fordulatot ad.

Gondolhat-e a horvát bán a betörésre, ha a felség Buda-Pesten van?

Mi reményeik lehetnek a szerbeknek, oláhoknak és szászoknak, ha a magyar nemzetet a királylyal legbensőbb viszonyban látják?

Nálunk a király jelenletében vagy elnémul, vagy közmevetés tárgya lesz minden forradalmi henczegés.

Európa más szemmel nézi a monarchia helyzetét, ha a magyarok a felséget a legőszintébb ragaszkodás és szeretet rajongásaival veszik körül.

De épen mivel a budapesti székelésnek fölszámíthatatlan jó következesei lettek volna, elleneink utalva voltak, azt minden áron akadályozni vagy legalább késleltetni.

A felség közvetlen tanácsosai a Buda-Pestre költözés roppant előnyeik látták is, de szokásos egyoldalú fölfogásuk szerint csak azon előnyökre figyelmeztek, melyeket mi húznánk ez átköltözésből, ezért ezt a dynastia legvitalisabb érdekében föl akarták használni, és szerencsetlenül czélt tévesztettek.

A zavargások elől ugyan is Innsbruckba vitték ő felséget, mi nem tehetett a világ szemében mást, mint hogy az osztrák császár és magyar király tág monarchiájának majdnem legkisebb tartományában talál csak menedéket lázongó népeinek nyugtalanítása ellen.

Midőn aztán a magyar kormány István főherczeg nádort, gróf Széchenyi és báró Eötvös minisztereket Innsbruckba küldötte rábírní ő felséget, hogy a magyar első parlamentet személyesen nyitná meg Buda-Pesten, már akkor ő felsége határozottan azon föltételt kötötte hozzánk jöveteléhez, ha a magyar országgyűlés az olasz segílyt megajánlja.

Ez esetre az azonnali jövetelt ő felsége a leghatározottabban megígérte.

Csakhogv — fájdalom — azt nem látták a dynastia ta-

nácsosai, hogy a felség Budán való mulatása mily fölszámíthatatlan erőt adott volna az a nélkül is nagyon túlnyomó békepártnak; s azt sem sejtették, hogy épen a felség távollétében volt lehetséges a forradalmi elemeknek a közhangulatot annyira elmergesíteni, hogy a várt eredmény meggyőztassék.

Elvégre az olasz segély megadása kijátszatott és a felség Budára jövetele elmaradt.

Bécsben igen jól tudták a dolgok lefolyását, de hiába, a segély megtagadásának sajnos hatásait a világ előtt elsimítani nem lehetett.

Magyarország és a dynastia, valamint a bécsi kormány közt a *pragmatica sanctio* megtagadása által örvény nyílt, melyet minden további lépés csak tágitott és mélyített és épen e viszály volt az alap, mire ellenségeink reményeiket építék. Ez volt az olaj a tűzre, és mi váltig pazaroltuk az olajat.

Nincs semmi adat kezünkben annak bizonyítására, hogy a dynastia vagy a bécsi kormány a szerb lázadást vagy horvát betörést ellenünk provocálta vagy támogatta volna, hogy ezt nem tette, arról van elég bizonyítékunk.

Természetesen itt a márcziustól szeptemberig lefolyt időről szölok.

Az ne hozzon tévedésbe senkit, hogy nemzeti történetírónk már márczius napjaiban megindítja a bécsi camarilla ármányos működését és annak tevékeny befolyását az események egész lefolyásán átszővi.

Ezt úgy látta a forradalom szemüvegén az elmergesített közhangulat, de a történetírótól adatokat és bizonyítékokat követelünk.

Az se téveszsen meg, hogy egy magyar miniszter az országos ülésben nyilván, a világ hallatára ily vádakkal lép föl határozott alakban a képviselők előtt —

A másik magyar miniszter pedig, s épen az egyedül *republicanus* hajlamú, tehát legkevésbé *dynasticus*, szintén az országos ülésben épen oly határozottan *desavouálja* azon hírt, hogy a bán magas támogatásban részesülne és a horvát és szerb lázadások keletkezését a valóság színében adja elő.

Az ily ellentétes dolgok akkor föltűnést sem keltettek, de a történetírónak ezeket ignorálni nem szabad.

A 48-iki nagy bonyodalmak közt a dynastia és Ausztria



számára a velünk szemben követendő politika a körülmények kényszerűsége által világosan elő volt szabva, ettől csak saját vesztére terhetett volna el.

A dynastia nagyhatalmi állása, a monarchia imponáló egysége Európában csak Magyarország őszinte szövetsége és egyetértése által volt föntartható. Ezt sem a horvát, sem a szerbek csatlakozása és erejük följárnlása nem pótolhatta.

A dynastiának és Ausztriának tehát mindenk fölött érdekében volt a szövetséget Magyarországgal a *pragmatica sanctio* alapján föntartani.

Ne képzeljük Ausztria államférfiait oly bárgyúknak, hogy azok az akkori föltötte szorongatott helyzetben, midőn Bécsben nem bírták a rendet helyre állítani, Magyarország felbőszítésére gondoltak volna, vagy a magyarok szövetségét ne bírták volna a horvátok és szerbek ajánlatai ellenében *appræciálni*.

A dolgok akkori fekvésében Ausztriának végtére is más választása nem volt, mint vagy velünk a horvátok és szerbek ellen, vagy velők mi ellenünk állást foglalni.

Ausztriának e választásban a lehetőség határáig velünk kelle tartani. Ez politikai kényszerűség volt.

Sőt miután viszályok támadtak köztünk és Ausztria közt, akkor is a békés kiegyenlítés útját a végsőig nyitva tartani, azt elősegíteni és keresni, e közben semmit sem tenni, mi nálunk méltó panaszra szolgálhat okúl — ez volt Ausztriának érdekei által parancsolt politikája.

Megfelelt-e a dynastia és a bécsi kormány a józan politika eme követelményeinek?

E kérdésre a pesti közvélemény határozott «nem»-mel válaszolt, sőt egyenesen állították és hittek Pesten, hogy a horvát pártütést és szerb lázadást Bécsben szították föl és onnan támogatják.

Ezt nálunk terjesztetni és velünk elhitetni csak azoknak állott érdekében, kik közöttünk forradalmat akartak és a törést keresték Ausztria és mi közöttünk.

Ebben találkozott a magyar forradalmiak politikája ellenségeink érdekeivel s becsületesen egymás kezére dolgoztak.

Ellenségeinknek volt annyi eszköz, hogy mozgalmait a felség nevével fődözzék, a szerbek császári zászlók alatt harcoltak ellenünk, a horvátok eleinte mindent a dynastia meg-

egyezésével takartak. A mi forradalmi lapjaink s embereink erre mutattak és velök egy sípot fújtak.

A történetírónak azonban nem szabad, a mit a felek érdekeiknél fogva állítanak, történelmi ténynek venni, annak az adatokból és czáfolhatatlan bizonyítékok után kell ítélni. Ezek alapján pedig ki kell mondanom azon nézetet határozottan, hogy semmi adatunk nincs, mely azt bizonyítaná, hogy a dynastia akár a bécsi kormány a horvát pártütést vagy a szerb lázadást ellenünk fölszították volna, sem azt bizonyítani nem lehet, hogy e mozgalmakat támogatták vagy azokkal solidaritásban lettek volna azon időpontig, a melyről most szólok, tudniillik 1848 szeptember végeig.

Az ellenkezőről pedig vannak adataink.

Szemere, a belügyminiszter, ki az ország határai közt történetekre nézve a legilletékesebb kútfő, ezeket mondja a július 21-iki országos förendi ülésben :

«Jöttünk, és hogy találtuk Horvátországot? Az aratás idejére jöttünk. A mi magvat idegenek politikája évek hosszú során gátolhatatlanul elvetett, elhintett, annak szomorú aratásideje most következett be.»

«A panszláv törekvés veszedelmes vonaglásba hozta szláv ajkú népeinket. S mivel székünk még nem volt a diplomatiában, a külső bujtogatások ellen sikerrel nem léphettünk föl, karjaink túl a határon nem értek.»

«Ennek folytában ütött ki hazánk alsó részein is a szerb faj lázongása» stb.

«A törvényes rendet tüstént helyreállítani Horvátországban nem lehetett máskép, mint fegyveres erővel. A hareznek kimenetele Magyar- és Horvátország közt nem lett volna bizonytalan elvégre, de a ki az ország határain túl is tekint, e lépésben a végtelen következményeknek csak kezdetét szemlélte volna.»

«Mi nem választottuk e politikát. Mivel éreztük, hogy erősebbek vagyunk szükség esetében, illetl hozzánk az előző, a békés bánásmód.»

«Előbb meg akartuk őket fosztani mindazon ürügyektől, melyeket a világ előtt használtak.»

«Ők azt mondták: a két ország közt a kapocs megszakadt. A felség azt megszakíthatatlannak jelentette ki.»

«Ők azt mondták: az 1848-iki törvények a felségtől ki

vannak csikarva — ő felsége kijelenté, hogy a miben meg-  
egyezett, azt szíve szabad sugallatából tette.»

«Ők azt mondták: a mit tesznek, nincs legmagasb értesítés nélkül, mire a főherczegek tagadóan feleltek, ő felsége pedig a június 5-iki tartományi gyűlést törvénytelennek nyilvánítja» stb.

«A felség nevét bitorolták és épen ez által hazudtoltattak meg. A királyi szó minden ürügyet ekkép rontott le és a horvátok hirdetett hűsége lepleztetvén, tettök mint álnokul rakogatott szemtelen pártütés jelent meg a világ szemei előtt.»

Így szól a magyar belügyminiszter július végén az országos ülésben a horvát és szerb lázadás keletkezéséről, természetéről és a dynastia magatartásáról.

Tudjuk azt is, hogy az alföldön a szerbek ellen az országban levő nem magyar rendes katonaság gróf Bechtold és Blomberg vezénylete és idegen tisztek vezetése mellett vitézül harczolt, az elfogott szerbekkel mint lázadókkal bánt el.

Ezek a bizonyított történelmi tények.

A dynastia és a bécsi kormány tehát minden pesti vádak ellenére semmiben sem szolgáltatott bebizonyítható okot, hogy a magyar szövetséget nem mindenek fölibe helyezi és annak nehezítésére elleneinkkel titkon egyetértene.

De hisz ha Magyarország a *pragmatica sanctio* terén áll, és ennek kötelezettségeit nemcsak elismeri, mint nem tagadta soha, hanem teljesíteni kész is, akkor a horvát pártütés és szerb lázadás a dynastiának és bécsi kormánynak épen oly alkalmatlan és ártalmas, mint nekünk, és nekik is minden eszközöket azok mielőbbi fékezésére kell alkalmazni.

Ez talán épen oly természetes, mint világos állása a dolgoknak.

Mint láthatjuk, minden attól függött: minő állást foglal el a magyar országgyűlés a *pragmatica sanctiora* nézve az olasz segély kérdésében.

Mint fönnebb elmondottam, az olasz segély megajánlása, elismertetvén jogilag a kötelezettség, tényleg kijátszatott.

Ennek végzetes következtetései nem maradhattak el.

Nálunk a forradalmi lapok újongó örömmel üdvözölték az országgyűlés végzését, mely nem több — mint helyesen kifejezték — annál «nesze semmi, fogd meg jól» a csekély számú és még csekélyebb jelentőségű hazai forradalmi ele-

meink diadalt ültek, de velök ült diadalt a magyarnak minden ellensége, élőkön a horvátok és szerbek.

Mi pedig a *pragmatica sanctio* megtagadása által oly lejtőre léptünk, melyen megállapodni többé nem lehet, de mint az események folyásából látni fogjuk, a körülmények kényszerűsége vitt és haladnunk kelle tovább az örvény felé.

Mert a horvátok és szerbek e végzés következtében a szakadást köztünk és Ausztria közt kikerülhetetlennek látták, föléledtek reményeikben és ebből merítettek küzdelmeikhez új erőt és ösztönt.

Ez által természetesen a veszély folyvást nőtt fejünk fölött és mert felkészülve nem voltunk, elleneink még vérszemet is kaptak.

A horvát betörés a varasdi táborgyűjtés által határozottabb alakot nyert. A szerbek három erősített táborban gyűjtöttek össze fölszaporodott haderejüket és szereiket.

Nekünk a horvátok ellenében a Dráva-vonalon mintegy 5000 főnyi katonánk volt, nagyrészt még betanítandó újonczok és nemzetörein. Haderőnk javát az alföldön használtuk, hol a harc már javában folyt.

De az alföldön is a szerbek ellen csak annyi erőnk volt, hogy sikon, nyílt csatában ellenök győztünk mindig, de közel sem annyi, hogy táborhelyeiket szétdőlni képesek lettünk volna.

Erőltettük, mennyire lehetett Szent-Tamás — mint Mézáros Lázár nevezi «e sárfészek» — ostromát és bevételét — de mindannyiszor felsültünk.

Kiss Ernő ezredesünk, az alföldön legmegbízhatóbb vezénylőnk, ki ott a viszonyokat legjobban ismerte, midőn egy fényes győzelemről tesz jelentést, hazafi bánattal írja, hogy ily győzelmeket ezentúl is nyerhetünk, de a szerb lázadás megfékezésére még a meglevő erőhöz 40 ezer főnyi katona és fölszerelés kell.

Ennyi veszélyek fenyegető növekedése elodázhatatlan kényszerűséggé tette, hogy katonát és pénzt teremtsünk minden áron, ha a nemzetet a leglesújtóbb kudarcznak kitenni nem akarjuk.

Az országgyűlés, mely a felség által epen e veszélyek indokából hívatott július 2-dikára össze, már a július 11-diki országos ülésben egyhangúlag megszavazott kétszáz ezer

katonát és annak kiállítására és felszerelésére szükséges pénzerőt.

De a megszavazott törvény még királyi szentesítést nem nyert és így életbe léptetni nem lehetett.

Törvényes úton tehát hadsereghez nem juthattunk. A nép milliói, a törvényadta haderő, tudniillik a nemzetőrség mennyit ért — alább meglátandjuk.

Mi már júniusban tíz zászlóaljat toborzás útján kiállítottunk, de e haderőből nemzeti katonaságot alkottunk a rendes királyi hadseregtől eltérő föltételek mellett. A szükséges költségekre magyar bankót nyomattunk.

Volt tehát nemzeti pénzünk és nemzeti hadseregünk, mely nemcsak nem volt egy a királyi sereggel, sőt el nem tartak gyanakodással viseltetett ezek iránt.

Az elválás és szakadás a hadseregben megtlett.

Ezekhez járult még azon bonyodalom is, hogy az országban levő rendes katonaság vezényletében nem bíztunk és a naponkint fokozódó gyanakodás az idegen tisztek eltávolítását követelte.

De ezeket tisztai állásaiktól megfosztani nem lehetett, mert bizonyítékaink nem voltak.

Hogy tehát a tisztikar epuratiojának nehézségeit kikérüljük, és a sorkatonaság megbízható kezekbe jusson, azon módot találtuk föl, hogy a rendes hadseregbeli katonáknak megengedettett a honvédzászlóaljakra való átlépés.

Nem tagadhatjuk el azon akkori fölfogást, hogy ez nem tett egyebet, mint hogy királyi katonából legyen nemzeti.

Ez átlépés kéz alatti pénzes izgatással összekötve és hadfogadási díj ígéréssel gyámolítva, azonnal megtette hatását.

A rendes katonaságnál a fegyelem azonnal megsemmisült. A mely katona minden perczben elhagyhatja zászlóját, az nem engedelmeskedik. E mellett a honvédeknel lazább volt a fegyelem, szabadabb a mozgás, jobb fizetés, még hozzá kézpénz — Handgeld — az átlépésért — ennyi csábításnak lehetett-e ellentállni?

A Buda-Pesten tanyázó sorkatonák leléptek magokról katonai jelvényeiket és átléptek a honvédek közé.

Számtalan ilyes rendszabályok mellé sorakoztak még, hogy az olasz kérdés letárgyalása után (július 23.) a forra-

dalmi lapok is nyíltan, tartózkodás nélkül kezdettek szólni az Ausztriától való szakadásról, Ausztriával való szövetségünket a Széchenyi-Deák politika szörnyszülöttének nevezvén.

Július 30-dikán már Kossuth saját lapjában saját neve alatt a teljes personal-uniót proclamálja, külön hadsereggel és külön diplomatiával.

E proclamációszerű nyilatkozatban a pénzügyminiszter egészen új államesoportosulást jelöl ki és a trón megmentésének egyedüli módját abban látja, hogy a felség azonnal Budára költözzék. De ha ez nem történhetnék, adjon nekünk ő felsége Ferencz József főherczegben Budára egy ifjabb királyt.

«E nemzet mint győzhetetlen óriás fogja őt védeni a poklok ellen is.»

«És az ausztriai ház jövődjéje biztosítva lesz» — így szól Kossuth.

A forradalmi lapok Kossuth elszakadási proclamatióját rajongással fogadták. Kijelentették, hogy vele solidaritásban vannak. Ő lett vezérok és fejek.

Az alkotmányos pénzügyminiszter forradalmi főnökké avatott és proclamálta a loyális magyar királyi forradalmat.

Ezt követve, augusztus 3-án az országos ülésben, Gorove István indítványára, a frankfurti német nemzetgyűlésnek nagy ovatio rendeztetett, főlöszlegül még ehhez hozzá tóldattak Ausztria elleni esetlen fenyegetések.

Alig bírjuk ma megfogni, miként történhetett az, hogy István főherczeg szeme láttára, gróf Batthyány, Széchenyi, Deák, Eötvös, Mészáros miniszterek határozott osztrák-szövetségi és az országgyűlés nagy többségének kétségtelen békés hajlamai mellett a szakadási s ez által forradalmi tények így halmozódtak ellenállás, sőt ellenmondás nélkül.

A csekély számú, de tevékeny forradalmi párt a nagy többség tétlenségében elbizakodva, lépésről lépésre vezette dolgainkat a törés örvénye felé.

Hogy e lépések Bécsben mély aggodalmakat keltettek és az irántunk való bizalmat megingatták, ellenségeink reményeit pedig mértéken túl is fokozták — ez természetes, valamint az is, hogy ez úton a bonyodalmak köztünk és Ausztria közt mindinkább halmozódtak.

Törésre dolgoztunk teljes erővel. De a töréshez fölkészülve sehogy sem voltunk.

Hogy ez állapotokról helyes fogalmunk legyen, azoknak képét leghűbben találjuk a lapokban — saját közlönyeinkben — az akkori időből.

Az akkori legtekintélyesebb lap — a *Pesti Hirlap* — 1848 szeptember 3-iki számának vezérczikkében ezeket olvassuk:

«Nemzetünk sajátszerű typusa, mely múltjában mutatkozik, melyet a jelenben sem vetett le, a sebes átmenet — a hányatás két gyarlóság — elbizakodás vagy csüggedés közt.»

«Legkisebb siker, s már csak lóhátról beszélünk; egy baleset, s meghunyászkodunk.»

«Innen van aztán, hogy az időt mindig eltevesztjük. Erőben hetvenkedünk, bajban alkuszunk, s meglehet, a sikert drágán fizetjük.»

«Előttünk mindig tisztán állott az alternativa: megvívni vagy kibékülni. S a politika azt követelte volna tőlünk, hogy az elsőre egész erélylyel készüljünk; a másikat mi készítsük elő, s megtegyünk mindent, még akkor is, ha erőnkben elbizakodhatunk.»

«Mi az erő kifejtésben hanyagok voltunk, s most, midőn fenyegetve vagyunk, hogy az események fejünkre nőnek, kapkodni akarunk, hogy mulasztásainkat új ballépésekkel tegyük súlyosabbakká.»

«Apró ügyekre napokat pazarlánk, hogy a nagyszerűekre órákból fogjunk ki» stb. stb.

«Vannak tagadhatatlanul nekünk közös ügyeink rendezni valók. Mert Európa irányában közös védelmi szövetség van szükségünk» stb.

«És e viszonyok rendezése az, miben az első lépést tenni Magyarországnak volt hivatása. Ez azon mulasztás, mit ki nem menthet, de minek súlyát már-már érzi a szomszéd népek ellenséges indulatában. Itt fekszik a baj gyökéroka, mi az alkotmányokat erősödni nem engedi, mi kölcsönös viszongást teremt, az erőket zsibbasztja, végkép mindent elsodorhat.»

Láthatjuk ez idézetből, hogy a helyzetet helyesen fogták föl, a bajok gyökérokára mutattak, és megjelölték, mit kell tennünk. Csak a ki tegyen, az nem volt.

Sőt hogy lássuk, hogy nem volt mire támaszkodnunk a szaporodó ellenségek ellen, lássuk a fő forradalmi lap, a *Márczius Tizenötödike*, augusztus 5-iki számát, mely így szól:

«A nemzetőrök általán rosszúl viselik magokat. Szent-Tamás be nem vételeit egyenesen a nemzetőröknek tulajdonítják. Előre küldött Bechtold 500 sorkatonát, utánok két ezer jászkúnt. Az öt száz katona bement Szent-Tamásba, s a két ezer híres verekedő s nagyszájú nemzetőr nem követi őket. E sorkatonákból sok elveszett, s egy szakaszt, úgy mondják, el is fogtak!»

«Nálunk pedig, midőn Turjánál a saját magunk ágyúi megszólaltak, egynéhány század nemzetőreink futásnak eredtek, pedig még egy hang sem jött Turjából.»

«Borjasnál három rácz átúszott a Tiszán s meggyújtotta a falut, hol kétezer csongrádi nemzetőr volt, azaz megfutott, mert a túlpartról valami harminczöt rácz lövöldözni kezdett.»

«Nálunk katonáknál e szó: «pecsovics» nem létezik, e helyett már «nemzetőr»-t használunk.»

Így jellemzi maga a forradalmi fő lap azon fegyveres erőt, melyre akkorban jobbadán támaszkodhattunk, a népek millióit, a nemzetőröket.

De hogy ismerjük akkori forradalmi embereinket és azok politikáját, alig tudnék valami találóbbat elmondani, mint a mit a *Pesti Hirlap* 1848 augusztus 31-dikérőlí vezércikkében olvasunk.

E jellemzés a *Márctius Tizenötödike* szerkesztőjéről, Pálffy Albertről szól, de teljesen ráillik e párt minden emberére, minden kivétel nélkül.

«Pálffy» — így szól a cikk — «a kenyértörés politikusa. Ő minden bokorból egy forradalmat szeretne kiugratni. Hideg-lelést kapna, ha a zágrábiaknak valami kívánata teljesített-nék. Első kötelességnek gondolja, függetlenségi háborúba ke-veredni Ausztriával. Mondja, hogy ha a német követelésekkel merészelné a magyarok ellen föllépni, előbb jól felkösse azt, a mi neki nincs. Szóval Pálffy a barricadok és háborúk jour-nalistája.»

Politikájáról pedig így szól ugyanazon cikk a *Pesti Hirlapban* :

«Hogy áll tehát az ő politikája? Minő kapcsolatban van az ő elmélete a gyakorlati életből összeszedett adataihoz?»

«A nemzetőrök általán rosszúl viselik magokat, tehát a sátán nagyapjától sem félhetünk, s menjünk neki akárminek.»

«Provocáljunk magunk ellen küzdesre minden elemet,



mert hogy Szent-Tamás is be nem vétetett, egyenesen a nemzetőröknek tulajdoníthatni.»

«A horvátokat támadjuk meg, mert a mi nemzetőreink, ha saját magunk ágyúi megszólalnak, mielőtt az ellenség löne, futásnak erednek, mint Turjánál történt, s különösen a verekedő s nagyszájú kúnokat arra sem lehet rávenni, hogy a sorkatonaságot kövessék.»

«A német pedig jól kösse föl azt, mi neki nincs, mert ha a Tisza balpartján harminczöt ember lövöldözni kezd, a Tisza jobb partján 2000 nemzetőr szalad meg, mint Borjasnál történt.»

«Üssünk minél több forradalmat, mert a pecsovics nem szereti a forradalmat, e szó pedig pecsovics annyit jelent, mint nemzetőr.»

«A gyakorlati élet szerint most mint nemzetőr harczol — leginkább a magyar faj. Minthogy pedig e faj általában pecsovics, azonkívül ha a Tisza bal partján lönek, a jobb parton megszalad, ha ágyúzni kezdenek, a maga ágyújától elfut, ha ostromot parancsolnak, nem kíséri a sorkatonaságot, ez emiatt tulajdonainál fogva különösen hívatva van a forradalmi politikára, s a győzelmi babérokon kívül egyébre számot sem tarthat.»

«Ily hypomoklionon nyugszik Pálffy barátomnak politikai doctrinája és hírlapszerkesztői eljárása.»

Képesek vagyunk-e már most megmagyarázni, hogy az ily alapokon nyugvó politika túlsúlyra jutott 48-ban és uralkodóvá lett sorsunk fölött.

Pedig ez az elsimíthatatlan valóság.

Nekünk az alföldön volt mintegy 6000 főnyi katonánk, elszórva több pontokon Bácsban és a Bánságban. Ezt pótolták a nemzetőrök ezrei.

De épen azon lapnak ugyanazon számában olvashatjuk Verbászról, hogy augusztus 19-dikén Szent-Tamás ellen intézett támadásnál 1005 nemzetőr közül csak 81 ajánlkozott ostromra, s ezek nagyobb részt főtisztek valának. Az ostrom elmaradt.

Így álltak tehát dolgaink augusztus hó végén. Egy ponton sem volt közel sem elegendő haderőnk, nem az alföldön, nem a Drávánál, hol a horvát bán tekintélyes serget vont össze és már-már indulókészen állt a betöréshez.

Mindennek daczára mi útunkat a megkezdett végzetes ösvényen folytattuk, de érezni kezdtük, hogy ez állapot tart-  
hatatlan.

Csak komoly határozott elszánásra lett volna szükségünk, és némi közeledés a dynastia és Ausztria felé — de erre hiányzott nálunk az erő.

Annyit végkép még is tett a kormány, hogy augusztus végnapjaiban gróf Batthyány miniszterelnököt és Deák igazságügyminisztert Bécsbe küldötte, hogy ott a dynastiával és a bécsi kormánygyal a differentiák kiegyenlítését megkísértsék.

Ez volt a helyzet, melyben 1848-ban szeptember havát elértük.

KOVÁCS LAJOS.

## VOLTAIRE ÉS II. FRIGYES.\*)

Broglie herczeg nagyérdekű munkája eddig nem ismert okiratok alapján világítja meg a Mária Terézia s II. Frigyes közti első hadviselések korszakát. A francziáknál nem mindennapi tárgyilagossággal írott könyvben kalauzoló fonalakat is találunk, a melyek segélyével tájékozhatjuk magunkat különösen a Francia- és Poroszország közti bonyolult politikai viszonyok útvesztőjében. Broglie herczeg nyíltan beismeri, hogy XV. Lajos és kormánya többszörösen hibáztak Németország ellen s e hibák keserű utóhatását föltalálni xéli még a legújabb idők eseményeiben is. Még kevésbbé vonakodik megbélyegezni a kis német udvarokat s azok corruptált üzelmét; élesen ostromozza II. Frigyes «perfídiájá»-t is s másfelől teljes méltányossággal adózik Mária Terézia felséges alakjának.

Megtudjuk e könyvből azt is, mily rendkívüli ügyességgel használta föl II. Frigyes Voltairt arra, a mit manapság hangulat-csinálásnak neveznének. A gyakorlati diplomatia tekintetében messze mögötte maradt a ferney-i bölcselő sanssouci-i fejedelmi kollegájának. II. Frigyes akként tudta fölhasználni az író tetszőségének, eszméinek, szándokainak terjesztésére, hogy ez mindig, legalább pillanatra, azt hitte hogy önnön dicsőségének használ. Húsz évvel utóbb, midőn nem ringathatta többé illusiókban magát a szerepre nézve, melyet játszott, bosszúsan jegyzi föl Voltaire emlékirataiba az egykori porosz trónörökösről: «Arra használta idejét, hogy leveleket

---

\*) *Frédéric II. et Marie-Thérèse*, par le duc de Broglie. Paris, 1882.

írjon oly francziáknak, kik egy kissé ismereteseek voltak az egész világon. Reám esett a levelek fő terhe. Voltak bennök költemények, metaphysikai, politikai, történeti értekezések. Úgy bánt velem, mint föld fölötti, isteni emberrel, én pedig ő vele mint Salamonnal: a czímeik olesók voltak mindkettőnknek. E balgaságok némelyike le van nyomtatva válogatott műveimben».

De vajmi nagyon csalódott, a ki az hitte, hogy a porosz trónörökös csak szépirodalmi időtöltésekben találja örömét. Alig lépett trónra s — itt Broglie herczeg szavait idézzük — «már az első pillanattól kezdve méltónak mutatta magát föladataira. Úgy a pénzügyek, mint az administratio, a hadszervezet s a diplomatia terén vagy eleve megfontolt mindent, vagy első pillanatra behatolt a dolgok mélyébe. Még huszonnégy óráig sem volt kezében a fejedelmi jogar s már is tudatára ébredt annak minden régi tanácsos és új kegyencz, hogy se az egyiknek egykori szolgálatai, se a másiknak irodalmi bizalmaskodásai nem adnak előjogot, hogy mindnyája oly urat fog szolgálni, ki éppen annyira tisztában van terveivel, mint a mennyire titokban tartja végeztéljait. Jellemzi a hatalomra lépését, hogy ragaszkodott atyja kormányának csaknem minden traditiójához és politikai eredményéhez, csak az erőszakost s excentricust távolította el belőle, de azért mégis azonnal reá nyomta saját személyiségének bélyegét. Azon barátai, kik bőkezűségében reméltek, mi hamar tapasztalni valának kénytelenek, hogy csak oly jól tud számítani, mint atyja. Bármennyire igénybe vették az állami ügyek, nem hagyott föl előbbeni foglalkozásaival. Meglehet, a genie ösztön-szerűségével érezte, mily hatalma leend a bölcséletnek s tudománynak a modern világ fölött; meglehet, hogy ő is, mint mindazok, kik irányadó befolyást gyakorolnak kortársaikra osztozott szenvedélyeikben s ízlésök irányában s tartózkodott elidegeníteni magától e lassanként megizmosodó hatalmakat. Ellenkezően, úgy látszott, mintha még szorosabban szolgálatába akarná azokat vonni. Elkísérték mindenhova, még a harcmezőre is, nem annyira szórakozásának s élvezeteinek, mint terveinek eszközeiként».

Értesíteni azokról a világot, késedelem nélkül fölhasználta francia philosoph barátját. Voltaire hiúsága módját ejtette annak, hogy fejedelmi levelezőjének közleményeit

gyorsan szárnyaira vegye a hír. Már az első levélben, melyet az új király hozzá intézett, e sorokat olvassuk: «Avval kezdek, hogy a hadsereg létszámát megszorítottam tizenhat zászlóaljjal, hat huszár- s egy testőr-szakasszal. E közben új akadémiát állítottam föl.»

A hadsereget s akadémiát egyaránt gondozni s fölhasználni politikai céljaira, ez jellemzi legjobban II. Frigyeset. A huszonnyolcz éves ifju általában uralkodása első napjaitól kezdve hasonló volt a későbbi dicsőségben s tapasztalásokban gazdag fejedelemehez. Igen érdekes képét adják a legújabb levéltári bűvárlatok annak, mily éles elmével ragadta már az első években kezei közé a versenyző felek közti ama közvetítést, mely lehetővé tette, hogy árt szabjon barátságának s a legtöbbet ígérőnek bocsássa magát rendelkezése alá. S egész életén át ragaszkodott e katonai s politikai alkusz-szerephez, üzérkedve szellemével s fegyveres erejével, mint valamely bankár a tökepenzeivel. «Csak az volt a különbség, hogy míg a kereskedők nem szokták kétségbe vonni az egyszer megkötött alkunak érvényét, II. Frigyes pillanatig sem habozott megszegni a már ratifikált szerződést, mihelyt előnyösnek látta magára nézve.»

Brogie herczegnek e jellemrajza épen nem túlszigorú. A «novitius a porosz trónon» kezdettől fogva teljes tudatában volt céljainak s az eszközöknek, melyekkel legjobban megvalósíthatja azokat. Jellemző, hogy épen ez időtájban bocsátotta közre *Anti-Machiavel*et is. S újra Voltairehez fordult. Bármily kicsinylőleg nyilatkozott is ez utóbb királyi barátja «styl-gyakorlatai»-ról, nem utasította vissza a könyvnek irodalmi keresztvíz alá tartását. S viszont Frigyes Párisba, XV. Lajoshoz küldvén Camas ezredest, meghagyta, hogy keresse föl Voltairét Brüsszelben, a hol hírneves barátnéja, du Chatelet marquisé, pörének érdekében tartózkodott. A király nem röstellette ezt írni Voltairenek: «Camas levelei oly sokat beszélnek Brüsszről, hogy azt lehetne hinni Voltairehez, nem pedig Lajoshoz küldetett.» Csakugyan fölötte olesók valának a bókók a költő s fejedelmi barátja között!

Barátságuk e virágzási szakában kivetkőzött Voltaire minden nemzeti s hazafias érzékenységből is, midőn hódolni akart a porosz király genie-jének. Strassburgi incognito láto-

gatása után ezeket írta hozzá Frigyes: «Most már láttam e francziákat, kiknek dicsőségét ön megénekelte —

O peuple fou, brutal et galant  
Léger, indiscret, imprudent.

Voltaire nem talált versében egy pár biczegő lábon kívül egyéb gáncsolni valót. Frigyes kiérezte, úgymond Broglie, hogy e nagy szellemnél, valamint tanítványainak s utánpótlóinak nagy rajánál is mindig háttérbe szoríthatni a nemzeti büszkeséget, ha hízelegnek írói hiúságuknak s e tapasztalatát ki is tudta zsákmányolni. Közvetlenül is igénybe vette Voltaire tollát; fölkérte a manifestum szerkesztésére, melylyel egy milliót kívánt a lüttichi püspöktől, mint váltságdíjat a némely birtokaira vonatkozó brandenburgi felségjogoknak. Főleg az volt a célja, hogy e lépésével függetlenségének adja tanújelét a legfőbb birodalmi hatósággal, VI. Károly császárral szemben s Voltaire a sorok közt annyira kiolvashatóvá tudta ezt tenni, hogy Valori, a porosz udvarnál levő francia követ ily jelentést küldött az okíratról kormányának: «Ez íratot itt első kifolyásaként tekintik ama főnhéjázásnak, a melyről már említést tettem s az idegenkedésnek oly bölcsek férfiak megkérdészetől, a kik tudják, miként kell a fejedelemlennek minden szilárdság mellett is mérsékelt hangon szólani.» Hogy a király mennyire rajta volt e «főnhéjázás» dokumentálásán, mutatják Voltairehez intézett egyik levelének íme sorai is: «A császár ősz árnyéka egy bálványnak, a mely hatalmas volt egykoron, de ma már nem létezik». Ha valaki, Voltaire alkalmas ember volt Frigyes e gondolatának finom, de mégis világos kifejezésére. Nem is mulasztá el soha királyi barátja óhajításának teljesítését, habár nem is volt mindig megelégedve szolgálatainak gyakorlati elismerésével. Midőn az *Anti-Machiavel* kiadása után egy pint magyar bort kapott ajándékban Frigyes-től, nem hallgathatta el, hogy e «folyékony adomány»-nál valamivel többet várt nagylelkűségétől.

Hanem azért ő is módját tudta ejteni a királyi barátság diplomatiái kiaknázásának. Tudvalevő dolog, hogy XV. Lajos majd dedelgette, majd rettegte őt, hogy egyidejűleg kamarás és száműzött volt Ferneyben. Midőn Frigyes megtisztelő szavakkal Berlinbe hívta, feszült viszonyban volt Fleury bíbornokkal, ki hiában várakozott azon ígéretének beváltására, hogy

röpiratot fog írni a jezsuiták érdekében, a jansenisták ellen. Akkortájt nem volt szokásos, hogy egy kiválóbb francia fölhatalmazás nélkül idegen udvarhoz menjen. Voltaire megtudta nyerni e fölhatalmazást a bíbornokhoz intézett hízelgő levelével, mely alkalmas volt kibékülésök előkészítésére is. Gyöngéden panaszkodott benne, hogy elveszté a főpap szeretetét; mellékelte az *Anti-Machiavel* egy példányát azon kijelentéssel, hogy szerencsésnek fogja magát érezni, ha Frigyes hajlandóságát fölhasználhatja királyának szolgálatára; s hogy eloszlassa a bíbornok esetleges egyházi aggályait a vele való érintkezéstől, beszötte a levélbe azt is, hogy tisztelettel viseltetik a vallás iránt s igaztalanok, a kik ezt kétségbe vonják.

Azonban Fleury bíbornok is ügyes diplomata volt s nem engedett egy könnyen a csábításnak. Válasza a keneteljesség és szeretetreméltóság összefüzésének valóságos mesterműve. Tele van szemrehányásokkal, de azok csaknem oly hízelgők, mint bókjai. «Nem lenne igaza, mondja egy helyütt, ha föltenné rólam, hogy valaha a legcekélyebb rosszat is akartam önnek, csak boszankodtam a rossz miatt, melyet önmaga okozott magának. Azt hiszem jól ismerem, ön jó, becsületes ember, de — fiatal volt s talán kissé sokáig volt az. Oly társaságban mozgott, melyet a nem eléggé beavatott világ a legjobbnak tart, mert nagy urakból áll. Élénk tetszéssel adóztak önnek s méltán, de ezt aztán mindenben megadták önnek s ebben igen messze mentek. Nagyon korán elkényeztették önt, hízelgek vele magamnak, hogy önmaga is elismeri ezt s a mi levelében leginkább megörvendezett, az a mit a vallás iránti tiszteletéről mond. Nagy szó ez s engedje, kérem, annyira kiterjesztenem, a mennyire ön iránti barátságom óhajtja. Vajon a kötelességek ama nagy számából, melyeket egy becsületes embernek teljesítenie kell, ki lehetne-e zárható a legfőbb urunk, teremtőnk iránti kötelesség?»

Az egyházfejedelem eleget tett ezzel, úgy hitte, az állásából folyó kötelességnek s két nappal utóbb a miniszter is teljesíté a magáét. Voltaire fölhatalmazást nyert a bíbornok második levelében a berlini útra. Az *Anti-Machiavel*ről így nyilatkozik a levél: «Bárki e könyv szerzője, ha nem fejedelem, megérdemli, hogy azzá legyen. A mit eddig belőle olvastam, oly böcs, oly észszerű, alapelvei annyira csodálatra-

méltóak, hogy a ki azokat leírta, ha van elég bátorsága gyakorlásukhoz, méltó lenne parancsolni az embereknek. A corruptio oly általános, a hűséget annyira száműzték e szomorú idők a szívekből, hogy a ki nem kapaszkodik szilárdan a magasabb motivumokba, bizonyos körülmények közt vajmi könnyen hajlandó lesz eltérni azoktól. De az én uram, a király, nem tartja magát ilyesmire följogosítottnak. Mindjárt az első pillanatban, a mint a császár haláláról értesült, kijelenté Liechtenstein herczegnek, hogy pontosan teljesíteni fogja kötelezettségeit . . . De íme, önkénytelenül is politikai elmélkedésekbe estem. Avval végzem, hogy rajta leszek méltónak mutatni magamat a kedvező véleményre, melylyel a porosz uralkodó irányomban viseltetik. Előnyei között az, hogy fejedelem, igen sok; ha egyszerű magán ember lenne, bárki is szerencsésnek érezné magát, társaságában élhetni. Irigylem öntől ezt s annnyival inkább szerencsét kívánok hozzá, mert csakis tehetségeinek s érzelmeinek köszönheti.»

Nagyon jól tudta Voltaire, hogy e levelet csakis a megmutatásért írták s eleget is tett föladatának, a mint Rheinsbergbe érkezett. «Engedelmeskedtem a parancsnak, írja, a melyet Eminentiád nem adott nekem: megmutattam levelét a porosz királynak.» Kész örömet vitt volna magával hasonló valamit haza, de Frigyes ravaszabb volt, mint ő és a bíbornok, s nem részesíté e közvetett iratot válaszbán. Különben is bármennyire ünnepelték Voltairét látogatása alkalmával, nem sikerült a királytól jelentősb politikai nyilatkozatot kicsalni. Sőt úgy tetszett, mintha örömét lelné Frigyes abban, hogy fölizgatja hírneves vendégének kíváncsiságát sokat mondó s mégis egészen határozatlan megjegyzésekkel, a minő volt például az, hogy «most már vége, a háború démonja el fog szakítani a költészetnek géniusától». Azt azonban egy szóval sem mondá meg, merre fogja «szakítani» a háború démonja, bármennyire rajta is volt Voltaire ennek megtudásán. Mintha megcsappant volna közlékenysége a fejedelemnek, ki mindjárt VI. Károly halála után ezeket írta «barátjá»-hoz: «A legváratlanabb esemény gátol benne, kedves Voltaireom, hogy mint közönségesen, kiöntsem ön előtt szívemet. A császár elhunyt . . . E halál megzavar békés terveimben s azt hiszem, júniusban több szó lesz ágyútöltényekről és futó sánczokról, mint színesznökről, balletről s színházról . . . Itt a régi politikai



rendszer teljes megváltoztatásának pillanata; íme az elvált szikla, mely Nabukodonozor látományában megsemmisítőleg zúdult a négy ércből készült szoborra. Gyorsan végezni fogok lázbetegséggel, mert szükségem van gépezetemre minden irányban. Éljen boldogul, kedves Voltaire s ne feledjen el».

A királyi levelezőnek látszólagos bizalmassága mintha elenyészett volna a személyes érintkezésben, bármely kiüntetésekben részesíté is egyébként Voltairét. A francia követ ezeket jelenti kormányának: «Okom van föltenni, hogy a király s Voltaire nagyon kevésbé valának egymással megelégedve, midőn elváltak, sőt azt hiszem, pénzbeli tekinteteknek is része lehet e kölcsönös elégtelenségben. Meglehet, szerzőségi czívódások is fordultak elő s alkalmat szolgáltatott az *Anti-Machiavel* nyomtatója is. Hozzá véve a versfaragási versenygést s Voltairenek túlságos őszinteségét a királylyal szemben, elképzelhetik önök, miként e két férfiú nincs arra teremtve, hogy egymással éljen. A király buzgón törekszik a dicsőségnek minden neme után, e tekintetben csakis takarékosága képes őt mérsékelni.»

Valori jól gyanította, hogy pénzbeli okok idézték elő a kölcsönös elkedvetlenedést, csak hogy mi köze sem volt azokhoz az *Anti-Machiavel* nyomtatási költségeinek. Voltaire nem átalította úti költségeinek fejében 1300 tallerről számlát nyújtani be. «Salamon király» azonban nem számított arra, hogy meg kell fizetnie «Saba királynéja»-nak látogatását; végre is csak kedvencze, Jordan könyvtárnok, sürgető kérései vehették rá. «Ám teljesedjék a zsugorinak gazdagodási vágya, így kiáltott föl, kapja meg 1300 tallérját. Hat napi időzése e szerint naponként ötszáz livrembe fog kerülni; bizonyára soha sem kapott még egy bohóc ily jutalmat.»

Annál inkább igyekezett Voltaire megkedveltetni magát Fleury bíbornokkal, ki előtt úgy nyilatkozott, hogy ámbár mindig jó francia volt, még jobb francziaként tér vissza Párisba. Valorinak meg ezt mondá Frigyes nagyralátó terveiről: Igaza van önnek, kalandos vállalathoz fog kezdeni s ha hajótörést szenved, ismét ráadja magát a bölcselésre.

Ám a gyakorlati érdekek nemcsak vállaszfalat, érintkezési pontokat is képesek teremteni. Midőn Frigyes zavarba hozva, az Anglia formulázta békepontozatoknak a bécsi udvar részéről történt határozott visszautasítása által, vídám, remény-

teljes hangon tartott jelentésekkel akarta Európát elámitani ismét visszanyerte kegyét s alkalmazást talált Voltaire. Hízolgő versekben, tetszetős formában ecsetelte, mily boldogoknak érzik magokat a sziléziaiak, mióta körükben tartózkodik a hódító. Minél kevésbbé feleltek meg e leírások a tényállásnak, annál örömebb vette azokat Frigyes. Kegyének napja ismét rá mosolygott a «zsugori»-ra, a «bohócz»-ra. Egyébként is föl tudta őt használni a király. Midőn a francia-porosz szövetség megkötése után jónak látta a dicsőítés tömjenfüstjét szórní Belle-Isle marsall elé, úgy hitte, hogy a közvetett bókók még hatásosabbak a közvetleneknél s Voltairehez is illetéknépen írt a marsallrol: «Láttam Belle-Islet s beszéltem vele; bármely országban az lenne, a mit nagy embernek mondanak. Legalább is Newtonja a háborúnak s társaságban épen oly szeretetreméltó, a mily értelmes és alapos az ügyletekben. A legnagyobb mértékben becsületére válik Franciaországnak, nemzetének s királyi ura választásának.»

Ha kevésbbé ismeri Frigvest, bizonyára meg lett volna lepetve Voltaire e levél által, mert csak néhány nappal előbb egész hidegen arról értesíté a király, hogy «a marsall és kísérete értelmes emberek benyomását tették reá, a mi annál csodálatosabb, mert a francziákat általában kötözni való bolondoknak tartják Németországban». Voltaire azonban nagyon jól bele tudta magát találni az ily kétértelmű nyilatkozatokba s versben és prózában ráadta magát Frigves diplomatai enthusiasmusának terjesztésére. Sőt még többet tett; annyira lemondott nemzeti érzületéről, hogy midőn Frigyes, nem gondolva szövetségesével, megkötötte a boroszlói békét, mely kezeiben hagyá Sziléziát s komoly veszélyeknek tette ki a francia csapatokat: e szószegés pillanatában, mely egész Franciaországot fölzúditotta, a király béke-dithyrambjára íme választ küldte Voltaire:

«Sire! Verseket, igen szép verseket vettem imádásra méltó királyomtól oly időpontban, midőn felségedet csak az által hittük elfoglalttnak, hogy Broglie marsallt szorongatott helyzetéből megszabadítsa. Felséged beigtatta levelébe a «béke» szót, mely oly kellemesen cseng füleimben. Értesültem róla, hogy kedvező bekegyezményt kötött, kétségkívül kedvezőt önmagára nézve, de hogy kedvező lenne-e reánk, francziánkra nézve is, Párisban nagyon kétségesnek tart-

ják. Némelyek kiabálnak, hogy ön csapatainkat a hadak ura discretiójának engedte át, mások nem kevésbé kiabálnak, a nélkül, hogy tudnák, miről van szó. Én azon bölcselek közé tartozom, kik azt hiszik, hogy ön minden hatalmasságot békére fog kényszeríteni, hogy a század hőse pacifikatorja lesz Németországnak, sőt egész Európának . . . . Most hát ismét eljött az idő, midőn felséged nagy lelkét, melyben annyi különböző tulajdonság egyesül, újra gyönyörködtetheti a művészetek által. Még egy hó sem telik bele s Brüsszelben leszek, hogy elhozzam az iratokat, melyeket felséged némi érdeklődésére méltatott. (Frigyes meg akart ismerkedni Voltaire *Siècle de Louis XV.*-jének kéziratával) . . . . Ön tehát nem szövetségesünk többé, de szövetségese lesz az emberi nemnek. További gond nélkül békében fogja meghagyni mindenkinek öröksége élvezését. Mondja: «azt akarom, hogy boldogok legyenek» s azok lesznek. Tartson jó operát s jó színtársulatot. Vajha tanúja lehetnék Berlinben dicsőségének s mulatozásainak.»

Ez a levél, melyet Voltaire jól bepecsételve egyenesen Berlinbe küldött, nemsokára kézről-kézre járt a párisi társaságban. Minden miniszternek s követnek megküldte valaki egy-egy másolatát s esténként a kávéházak látogatói előtt is fölolvasták. Általános volt a méltatlankodás, a polgárság körében csak oly nagy, mint az udvarnál. Már arról beszéltek, hogy a Bastillebe fogják küldeni Voltairt s barátnejá, du Chatelet asszony, Brüsszelbe való gyors elútaszra tett készületeket. Voltaire azonban kísérletet akart előbb tenni a tagadásnak s a hízegésnek kettős rendszerével; biztosítá Fleury bíbornokot, hogy a levél koholt, hogy a porosz királynál levő eredetije csakhamar véget fog vetni a rágalmaknak, de azért nem kérte vissza a levelet Frigyesről. Hogy a közkezen forgó levelek hamisítottak voltak-e, vagy nem, soha sem derült ki teljes bizonyossággal. Párisban mindenki hü másolatoknak tartotta azokat s a szellemes du Deffant kimutatta sajtóságos mondatköteiseiből, hogy csakis Voltaire írhatta azok eredetijét. Lett legyen azonban koholt vagy hiteles a levél, az volt a főkérdés, miként jutott nyilvánosságra. Természetesen Voltaire volt erre leginkább kíváncsi, «Isten vagy az ördög tudja, így ír Frigyesnek, mi lett felségedhez intézett levelemből s miként jutott más kezekbe. Én arra vagyok teremtve, hogy ne tudjam

mi történik a kulissák mögött.» A porosz király azt válaszolta hogy alkalmasint se Istennek, se az ördögnek nincs köze a dologhoz, hanem csak valamely postahivatalnoknak. Voltaire tette magát, mintha elhinné; de még ha ily úton került volna is a levél Fleury bíbornok kezeibe, ugyan mi érdeke lehetett volna benne, hogy egész Párisban elterjesztesse? Nem volt-e természetesebb, hogy megtartsa azt s azzal a fenyegetőzéssel, hogy közzé fogja tenni, nyomást gyakoroljon Voltairere? Csaknem általános volt a nézet, hogy Frigyes maga adta közre a levelet azon czélból, hogy végleges szakítást idézzon elő Franciaország és Voltaire között s a hírneves férfiút teljesen udvarához lánczolja.

E jellemző részlettel fejezi be a nagy király s a nagy bölcselő közti viszony ismertetését Broglie herczeg könyve, melynek lapjain egész halmaza a fölötte érdekes okiratoknak ezúttal jut először a nyilvánosság elé.

—m.

## EZ A SZŐLŐ ELADÓ.

Eredeti beszély.

Első közlemény.

### I.

Makó István uram ö kigyelme — a mint segédei és iparos társaiból a fiatal nemzedék czímezte — nem látott szükségét a tejbe aprítani valóban: üzlete jól ment, négy segéddel, három inassal dolgozott, a felesége, Boris asszony, szorgalmasan járta a vásárokat és rendesen üres ládával s tele erszény-nyel jött haza; távollétében sem szenvedtek a házi dolgok; helyettese a 18 éves Anka, a tisztos pár egyetlen gyermeke, úgy vezette a háztartást, hogy a nem könnyen kielégíthető mama is csak ritkán tudott hibáztatni valót találni, sőt a legtöbbször nagy elégtétellel s nem kisebb büszkeséggel nyilvánította: «Csak meglátszik rajtad a kezem szennyje; boldog ember lesz, a ki magáénak mondhat!» «A bölcs asszony megépíti az ő maga házát», idézé a bibliát a karos székében megelégedve füstölő István mester, az illetőkre bízva, hogy ez általánosságban odavetett bókából kiki vegye ki a maga részét.

István mester első czéhmestere volt a kolozsvári becsületes nemes csizmadia-czéhnek, e hivatalával, — a mint nevezni szerette — igen nagyra volt; de leánya és három fertály szőlője a hójai hegyben volt legnagyobb büszkesége. Ankával méltán is büszkélkedhetett, mert a leány gazdaasszonyi kiváló ügyességén kívül, csinos, eleven, eszes és csaknem állása fölött művelt egy teremtes volt. Barna-piros arczán a fekete fürtökkel koronázott keskeny homlok alól két bogárszem ragyogott, mosolygott s ha kellett villámlott is és ontott

olykor-olykor gyorsan elfutó tavaszi záporokat, melyek után csakhamar földerült az ég; fitos kis orra kérdő jelként emelkedett a piros ajkak fölött, melyek ritkán duzzogtak, de gyakran mosolyogtak, mutatva hófehér gyöngysorát az apró fogaknak; egyszerű, mindig tiszta és izletes öltözkéje összhangban állott idomzatos természetével és egész lényével. A csinos Makó Anka ismeretes volt a maga körében, és tárgya nem egy házasulandó ifju vágyainak, mert azt is tudta mindenki, hogy István uramék jól bírják magokat; a világ ez előtt 40 évvel is csak olyan volt mint most: kevés embernek tetszett az árkádiai szerelem és egyéb semmi. «Kóré volt a lapú szára akkor is és most is az!»

A csinos Anka szívére, kezére — s talán öröklendő vagyonára — legmohóbban Szarvas Péter vágyott, az István mester első segédje, kedvence, a kit a meglépesedett és már elnehezdedni kezdő mester örömet megbízott s minden megbízatásában ügyesnek, értelmesnek és hűnek tapasztalván, jutalom gyanánt bizalmának mindig nagyobb mértékével tisztelt meg. A mestert ugyanis, főleg az év nyári felében, inkább és inkább igénybe kezdette venni a másik kegyence: hójai szőlője. Itt töltötte minden üres idejét s később ha nem volt, csinált magának üres időt; de azért iparágát teljességgel nem akarta elhanyagolni; ezért lett előtte minden nappal kedvesebb a hű Péter, a ki a mestert pótolva a műhelyben, lehetővé tette neki, hogy követhesse szenvedélyét, azonban a mesterségben még se menjen hátra; mert István mester sokat tartott arra, hogy valamint első czełmestere a kolozsvári csizmadia-czełnek, szintúgy első mester legyen a kolozsvári csizmadiaák között. Nem is történt meg rajta az a szegény, hogy vissza vigyék a szegődött munkát, mivel vagy a mérték nem talál, vagy állása nem csinos, vagy a bőrben akár a talpban van valami fogatkozás. Boris asszony azzal dicsekedett, hogy a vásárokon is megvannak saját műveltetői, a kik ha az ő sátrában nem találhatnak lábukhoz illő csizmát, inkább elvárnak a jövő vásárig, de máshoz nem folyamodnak: «hiába, mert nálunk nincs különbség a vásári és a szegődött munka közt. A gyarló segéd nem sokszor törli száját az én abroszomhoz; az a fonál pedig, a melyet Ankámmal fonunk, olyan mint az aczéldrótt.»

István mester a tavasz kinyíltától novemberig délután-

jait habár rendesen a Hójában töltötte, otthon még sem volt semmi foglalkozás; a műhelyben Szarvas Péter elnőkölt és a mesterség ment mint a karikacsapás; a szőlőn pedig meglátzott a gazda szeme: nem találta volna benne gyomot, kioldott magfákat, ledőlt karót; a szőlőtők, mint annyi katonák, egyenes sorokban haladtak föl a hegyen sudar fenyőkaróikkal, melyeknek hegyes végei képviselték a szurony-erdőt. István mester minden Istenadta nap szemlét tartott felettök, teljes fegyverzetben: kapájával vállán, kezében kaczával és zsebében a nyirkos hársgombolyaggal; éles szemei rögtön észrevettek minden legkisebb rendetlenséget, kezei pedig rögtön helyreigazították. Csak is a szigorú szemle után, este felé ült le a szőlő derekán kiemelkedő ponkra épített fa kalibája elé egy kajszi barackfa árnyékába, és kurta szárú pipájából emelkedő kékes füsttel vegyesen szívta a lábai előtti virággyásban díszlő teljes violák és rezedák — az Anka kertészete és gyönyörűsége — illatját. Ezek az órák voltak István mesternek legélvezetesebb órái: el-elmerengett itt, míg szemei most a völgy fenekén kígyózdó Szamos folyását kísérték, majd a túlsó oldal erdőborította hegyei hullámvonalaira és felettök a nyári alkony bíborlángban úszó fellegeivel tündériesen szép egére bámultak. Fölkeltek ilyenkor lelkében a múlt emlékei s csodásan folytak össze a jövőre irányuló gondolatokkal, tervekkel. Élete eddig általában boldog volt: sok munkával, fáradsággal, törődéssel, nélkülözéssel bár, de fölküzdötte magát a közepes vagyoni polgárok sorába, saját házában lakott a belvárosban, volt néhány darab szántóföldje, ez a kedvencz szőlője és a láda fiában mindig készen néhány száz forintja; senkinek sem tartozott egy fillérrel is, feleségében igazi hű segítő társat birt, a ki vele soha sem ellenkezett, az igaz, hogy aztán saját szakmájába, a konyha és háztartás ügyeibe, nem sok beleszólást tűrt s ha az indulat hevében fölnyitotta száját, hosszabb prédikációt tartott, mint akármelyik pap a jól honorált temetéseken; de István mester ezt korán megszokta s meglehetősen hidegvérrel tűrte, mert másfelől a szakmáján kívüliekben Boris asszony föltétlenül engedelmeskedett férje-urának, a ki korlátlan hatalommal uralkodott családján. Iparos társai némi tisztelettel viseltettek a falusi iskolában szerzett csekély ismereteit természet adta józan eszével gyarapítani és kellőleg értékesíteni tudó társuk iránt; ismert be-

cüületessége jó hírben tartotta a polgárság előtt és takarékos-sága mellett szíves vendéglátása sok jó barátot, komát szerzett a Makó-párnak.

Az esztendő legnagyobb ünnepe Makóéknél a szüret volt. Ha az idő kedvezett István mester nem sokat vette számba a termés minőségét, mennyiségét, meghívta komjait családotól, el is jött mindegyik, otthon nem hagyva még a csecsszopó kisedet sem. Mohón neki estek a szedésnek, a melynek ebédig mindig be kellett végződnie, mikor a fakaliba előtt hosszú asztal nyúlt el az Anka széttaposott virágágyásai fölött és a szabadban készített ízletes ebédhez fokozott étvágy-gyal ült a tarka vendégsereg, vidám beszélgetés, nevetkezés között folyt az étkezés, míg meg nem zendült a cigányzene, ekkor azonban a fiatalság nyakra-főre sietett megszabadulni az asztal örömeitől, hogy berohanhasson a szőlő aljában elte-rülő szép gyepes lazába, melyen még az éltesebbek is tánczba kerekedtek. István mester és Boris asszony, habár az elsőt gazdai tiszte és a nyomó körül elfoglaltsága, ezt pedig az évő eszközök összeszedése, számbavétele — mert egy részök a ko-máktól volt ez alkalomra kölcsönözve — nagyban visszatar-totta, még sem állhatták meg, hogy pár perczre le ne szalad-janak és egy-két fordulásra a tánczolók közé ne vegyüljenek. Mily nagy jótétemény volt a hű Péter erre az esetre is; a mester mióta segédjét kiismerte, bátran gazdának hagyhatta a nyomó mellett is, épen mint otthon a műhelyben; a mivel Pétert megbízta, abban soha sem volt hiba. Mekkora segítség, mily nagy jótétemény ez a hű Péter! Ez a gondolat nagyon természetesen kelt föl az István mester lelkében, míg kali-bája előtt ült, és e gondolattal a múlttól a jövő felé fordult. Hát ezután, hogy lesz? Szarvas Péter már három esztendeje lakik nála, a mesterséget kitanulta, eljött az ideje, hogy czéhbe álljon és saját kezére s hasznára külön üzletet folytas-son. Ekkor aztán otthon kell ülni a műhelyben, csak vasárna-ponkint jut ideje, hogy itt ülhessen e kaliba előtt a csendes alkonyon s pipókálva nézzen a lemenő nap után! Akkor aztán jaj neked te szép műben tartott szőlő! Sorsod olyan lesz, mint az elárvult kényes gyermeké!

Szívébe nyilallott e gondolatra, homlokán veríték gyön-gyözött, melleből nehéz sóhajok emelkedtek. «Bár csak volna egy fiam is! Bár csak Anka fiú volna! Bár csak ez a Péter



az én fiam volna!» dünnöge magában. Fia?! de hát Pétert nem tehetné-e fiává? Egy gondolat villant meg az István mester agyában és pedig oly élénkséggel, hogy rögtön fölpattant ültéből és sebes léptekkel kezdett föl s alá járkálni a kaliba előtt. Ha . . . ha . . . ha! . . .» fölkiáltott végre; de nem kell elsietnünk a dolgot. Ehhez még Boriskának is szava van; hátha egészen az ő szakmájába valónak tartaná? De az nem lehet; a leány úgy az övé, mint az enyim is. Mindenesetre jobb lesz közös egyetértéssel fognunk a dologhoz.» Ezzel berakta szerszámaint a kalibába, bezárta ajtaját, pipára töltött és elindult szép csendesen haza felé.

Abban az időben a «Hójába» — a Kolozsvárral összeérő Kolozsmonostor nevű falu határán levő szőlőhegybe — a városból a Szamos egyik ágán keresztül egy keskeny palló vezetett, három-négy szál gerendából összetákolva, meglehetősen magasban a gyakran megáradó folyó fölött, mely itt szokatlanul mély volt, annyira hogy a lovaknak is úszniok kellett benne. Ide jártak fürdeni nyárban a tanodákból a jelesebb úszók és a lassan kerengő vizben fitogtatták ügyességöket. A Hójába járó gazdák és szőlőművesek, a palló gyarló voltát számba nem véve jöttek, mentek rajta, bátran, mint megannyi gyakorlott köteltánczosok a kifeszített kötélen. Az István mester hazatérve épen ennek a pallónak tartott; elmélkedései közben megtalált volt feledkezni az időről és gondolataiba elmerülve, meglehetősen lassan ballagott, mert mire a pallóhoz ért, az alkony már teljesen átment volt az estbe, a hegyből a munkások hazatakarodtak volt, mindenfelé mély csend uralkodott, a holdvilágtalan nyári éjben az a kétéles szürkület derengett, mely minden fát, bokrot szokatlan alakban tüntet föl, a mi nagyban fölizgatja a képzelődést. István mesternek legkisebb hibája volt a csapongó képzelődés; a költészet iránt oly kevés fogékonysága volt, hogy az akkor divó népdal e soraira: «Egyik utczában rózsa terem, a másikon petrezselyem» azt jegyezte meg, hogy ő a kettő közül a petrezselyem-termőt választaná. Ezen az este pedig esztét, szívét, lelkét csak az a szőlőjében született új eszme foglalta el, hogy mikép tehesse fiává az ő hú Péterét. Ily gondolatokkal lépett a teljesen elhagyatott pallóra s haladott lesütött fővel, minden figyelmét e ránézott oly fontos tárgyra központositva, így jutott el a palló közepére, a hol hirtelen megállott, fejét fölkapta, botja végét

a palló gerendájához csapta s önkénytelenül fölkiáltott: «meglesz! meg kell lennie, ha ég föld összeszakad is!» Azonban még ajkain volt a szó, mikor hegyes visítás ütötte meg fülét, erre egész testében reszketni kezdett, mint a nyárlevél, úgy hogy két kézzel kellett a karfához fogódznia, különben alá zuhant volna a zajtalanul kerengő mély vízbe; feje szédült, egész testét elborította a veriték; tántorgó leptekkel, folyvást a karfába csipeszkedve, olykor csaknem térdén csúszva, nagy remegés között, bajjal tudta elérni a palló végét s mihelyt biztonságban érezte magát, leült a földre, szíve hangosan vert, levette kalapját, zsebkendőjével törölgette, dörzsölgette fejét, homlokát s csak később vette észre, hogy botja és pipája hiányzik; ezeket a rémes sikoltásra alkalmasint kiejtette volt kezéből, lehet a vízbe hulltak, lehet a pallón maradtak; de István mesternek nem volt annyi bátorsága, hogy utánok nézen. Végre összeszedte magát s lassan hazaballagott.

Hogy e sikoltás emberi hang volt-e vagy álmából fölvert valamely madár sivitása, azt István mester soha sem tudta, nem is kutatta, de halála napjáig el nem feledte; később bizalmas körben, könnyes szemekkel sokszor elbeszélte, most azonban senkinek sem szólt róla, késő hazaérkezéseért neheztelő feleségének zsembjeit szóltan tűrte, vacsora nélkül feküdt le s egész éjjel álmatlanul forgott ágyában.

## II.

A csinos Anka bájai nem maradtak észrevétlenül, hisz a nyíló virágot fölkeresi a lepke; az anyai és apai gond hasztalan örködött a tizenennyolcz éves leány fölött, baljában megmozdult a szív; mert no «a virágnak megtiltani nem lehet!» Míg István mester a hű Péter fiúsítása iránti terveit szötte: míg Boris asszony a régi verset így travestalta:

«Az én Ankám, mint a tói  
réce-pipe olyan vad,  
nem voltak még csábítói  
szíve tiszta és szabad»;

a ravasz kis Ankának már meg volt a maga választottja, kinek a papa és a mama híre nélkül már örök hűséget is

esküdt volt. Lugi Miklós, egy jó házból való, szegény sorsú, de kellemes külsejű jó tanuló diák volt az az istentelen, a ki tói récze-pipe szívének szabadságát, de nem tisztaságát elrabolta.

Ismeretségük egy hántóban történt Csepű Andráséknál, az István mester egyik kedves komájánál, kinek Ankával egy ivású leánya Sári és egy diák fia, Elek, volt. A két ház öregje aprója nagyon jó barátságban élt. Lugi Miklós pedig Csepű Eleknek volt tanuló társa. A vén Csepű magyar szabó mester-ségen kezdette, de részint neje után szép örökséget nyervén, részint saját szorgalma és takarékosága után meglepesedvén, mesterségével rég fölhagyott s terjedelmes szántóföldjei, kaszálói és emeletes házának jövedelmétől élt. A mesteremberek sorából kiemelkedettnek érezte magát, nem vette rossz néven, a neje pedig éppen megkövetelte cselédjeitől a tekintetes czimezést.

Csepűeknél mindig nagy vígassággal ment véghez a kukoriczahántás. A bolthajtásos hosszú kapuköz rendesen anynyira megtelt hántatlan kukoriczával, hogy a földszinti szobákba alig lehetett bejutni. Nagy érdekében állott hát a gazdának, főleg az emelet lakóiért, hogy a fölhalmozott kukoricza minél gyorsabban elapadjon. Eleknek kötelessége volt elhozni a kollégyomból pajtásait, elkérték a szomszedság cselédjeit, meghívták jó embereik gyermekeit és a szeptember végén korán beálló estével megkezdődött a hántó; a kukoriczahalma aljában különböző csoportok alakultak, egyikben a cselédek, másikon a gyermekserg, a harmadikban pedig a fiatalság vegyesen. Megindult aztán a hántás, harsogott a csókról lefosztott levél, tompán dörögtek a halmazba dobált kukoriczacsők, mesét mondtak, daloltak, tréfáltak, s ha olykor véletlenül vagy szándékosan le találták ütni a boltozatról lecsüggő csillárt, és a kapu köze hirtelen éjbe borult, nem egy visítás hangzott a cselédség csoportjából és a gyermekek sorából, a fiatalság ellenben vagy jobban viselte magát, vagy jobban tudta tűrni a sötétben elkövetett csintalanságokat. Majd jöttek a kezdetleges maskarák, volt kacaj, láрма, enyelgés; gyümölcsöt, főtt kukoriczát stb. hordoztak; de e mellett a munka nem szünetelt, mert mindenki tudta, hogy a hántó utolsó estéje tánczban végződik.

Ily hántóban találkozott először Miklós a mi Ankánkkal,

a ki mellett kapott helyet; szeme rögtön megakadt a csinos barna leányon s diákos modorban el kezdett szépelegni, eleinte csak megszokásból, de később, mikor a leány mosolygó ajkairól elmés feleleteket kapott, mind inkább belemelegedett, annyira, hogy egy gyertyaoltás alkalmával neki bátorodott, az Anka kezét megfogta, gyöngén megszorította, és a kezét nem rántották vissza, sőt Miklós a szorítás alig észrevehető viszonzásával is merészelt hízelegni magának. Dehogy maradott volna ki azután a hántóból, mely azon évi gazdag termés következtében Csepüéknél eltartott egy álló hétig. Mindig az elsők közt volt a megjelenésben, s mint a hajdankori hős vezér, az utolsók közt a távozásban; Anka sem sietett oly nagyon haza, mint ezelőtt szokta volt; a szíves marasztást nem utasította azzal vissza, hogy korán kell fölkelni, mert otthon sok a dolog. A szemes Sári hamar észrevette, hányat ütött az óra, s mint hű barátnő közreműködött abban, hogy Anka és Miklós egymás mellé üljenek, s hogy annál jobban mulassanak, az Anka másik oldala mellé, ő maga telepedett és férfi-szomszédját annyira elfoglalta, hogy ennek, ha akarta volna, sem lett volna módja Ankára figyelni. Így aztán a barátság védő leple alatt, a fiatalok lassankint mind inkább közeledtek egymáshoz; a vidám zsvivajban bizalmas szavakat válthattak, s ha ajkuk néma is maradt, szemeik beszéltek, s kölcsönösen megértették egymást. Miklósnak az utolsó két este még az a szerencséje is akadt, hogy a szolgáló kíséretében karján vezethette Ankát egész hazáig; a szolgálónak volt annyi esze, hogy messzi hátra maradt, és a csendesen lépdelő pár tanúk nélkül kicserélhette gondolatait. A Csepüék házát csak egy szűk sikátor választotta el a Makó István mesterétől, legkényelmesebben sétálva sem tartott többet öt percznél; de Ankának Miklóssal belekerült fél órába.

A hetedik napon vig táncz után, melyben Miklós és Anka majd minden tánczot együtt járt, lesütött fövel, szóttan ballagott Miklós kedvesének oldala mellett. Anka várt egy darabig, de látva a Miklós folytonos nemaságát, mindenek fölött pedig az apai ház közeledtét, megállott s így szólítá meg:

«Mondtam úgy-e, hogy sok lesz a jóból? de ön nem hallgatott rám, s újra meg újra tánczolt; most már ki van merülve, nagyon elfárasztotta magát, még majd beteg lesz;

azért kérem, menjen haza és pedig szaporán, mert híves van s megárvhat.»

«Nem vagyok én fáradt, annyira nem, hogy örömet újból kezdeném az egészet, csak lehetne; de nagy teher nyomja lelkemet: gyorsan elröpültek e boldog órák, s most aggódva kérdelem magamtól, hol találkozhatunk ismét; vagy tehetem-e tiszteletemet édes atyja ura házában?»

«Nem, azt a viláért meg ne próbálja édes Miklós», válaszolt a leány határozottan; «apám áldott jó ember, jobbat képzelni sem lehet; de megvannak rögeszméi, a többi között egyik az, hogy a diák semmi, a kire becsületes leánynak jó szerivel még nézni sem szabad; sokszor mondta nekem: leány, ha diákra veted a szemedet, kitekerem a nyakadat!»

«Az Istenért! hát az apák legjobbika képes volna-e meggyilkolni gyermekét csak azért a kicsiért, hogy ízlésök nem talál?» kérdé Miklós.

«No, no,» válaszolt a leány, «tudom, hogy apám maga sem veszi szó szerint a fenyegetését; saját szavaival csak azért idézem, hogy ön láthassa, hogy minálunk teljességgel nem számíthat szíves fogadtatásra. Ha pedig önnek és épen nálunk, bármi méltatlanságot kellene szenvednie, az nekem nagyon, de nagyon fájna.» Tevé hozzá a megindulás hangján.

«Édes Anka!» fölkiáltott az ifju, a leánynak karjában nyugvó karját melléhez szorítva, részvétét köszönöm, de higye meg, önért bármit örömmel szenvednék.»

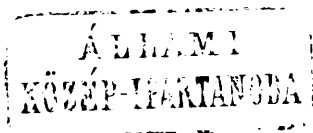
«Érettem vagy miattam?» kérdé a leány enyelegve. «Egyikre sincs szükség; ismeretségünk sokkal rövidebb, mintsem bármi követelésünk lehetne egymással szemben. Önnek nincs joga érettem szenvedni, nekem nincs jogom arra, hogy miattam önt bármily kellemetlenségnek kitegyem.»

«Édes Anka! soha sem tudtam, hogy ön még jogtanárságra is igényt tart;» — vágott bele Miklós, — «jog, jog és minden oldalról csak jog. Hát az együtt töltött kedves órák emlékeit van-e joga valakinek elvitatni tőlem? S ha volna is, megtilthatná-e, vagy enmagamnak volna-e annyi erőm enmagam fölött, hogy ki tudjam lelkemből szakítani az ön bájos képét, szavainak visszhangját, mosolyának fényét? Nem, nem és harmadszor is nem! S most már csak az emlékezéssel maradjak? Nincs-e remény önt viszont láthatnom? Az a nyaktekerő apa örökre elválaszszon bennünket, kik érezzük, hogy egy-

másnak vagyunk teremtvé, csak azért, mert diák vagyok és a diák semmi, holott oly semmi, a miből lehet valami, s részemről lesz is valami, csak egy sugara világítsa útamat annak a reménynek, hogy e valami . . . . .»

«Ugyan ki ne vágnék látni egy darabkáját a teremtés nagy műfolyamának?» — felelt a leány dévajkodva — «és ki lenne oly fősvény, hogy a semminek valamivé alakulásából megvonjon egy reménysugárt? De most Isten önnel, a viszontlátásig.» — Ezzel karját a Miklóséból kirántva, besuhant az útezaajtón, melyet az előre sietett szolgáló, kinek a szerelmes pár búcsuzódása szerfölött hosszasnak tetszett, végig nyitva tartott. Az útezaajtó becsapódott, s Miklós elragadtatva állt meg a bezárt paradicsom előtt, merőben más érzelmekkel, mint ős apánk, kinek oldala mellett állott Évája; de tudta, hogy örökre száműzve van az Éden kertjéből, míg Miklós, elszakítva Évájától, bizton remélte, hogy hozzá juthat és vele paradicsomot talál.

«Oh szív édes álma!»



### III.

A viszontlátás meg is történt. Miklós elérte az Anka homályos célzatát s ki ezelőtt csak távoli ismerőse volt Csepü Eleknek, szorosabban csatlakozott hozzá, kedvét kereste, míg végre a két ifju között benső barátság szövődött. Ezen a réven aztán mindennapos lett a Csepüék házánál, hol Anka varrójával sokszor hétköznapi is, de vasárnap délutánonkint rendesen megjelent, s a fiatalság vig csevegés vagy társas játékokkal töltötte az időt, nyárban künn az udvaron, télben a külső szobában, míg az öregek a belsőben egy kis borocska mellett mariásoztak, az asszonyok pedig házi dolgaikról beszélgettek, cselédjeik csínjait sorolták elő. Oh ezek a vasárnap délutánok! Miklós egész héten át csak azt számítgatta, hány nap, hány óra van még vasárnapig. Mily borzasztó csapás volt rá nézve, ha vagy egyszer akár Csepüék nem voltak otthon, akár Makó Anka nem mehetett Csepüékhez. Szegény Miklós ilyenkor szótlanul ült, szemeit az ajtóra szegezve, minden nyílásánál összerezett, elpirúlt, minden újabb csalatkozásra sötétebb lett a homlokán ülő ború, reménye minden

múló óranegyeddél fogyott és mégis mindig remélt, várt, bár tudta, hogy hasztalan remél, vár. Sári (a ki nagyban pártolta a hántóban szövődött viszonyt és sok alkalmat is szerzett a szerető párnak egy pár bizalmas szóváltásra, kézszorításra, később lopott, majd váltott csókra), ilyenkor a minden fiatal leány szívében bár csak kovászában meglevő kegyetlenséggel gyönyörködött a Miklós bánatján, levertségén s nem mulatta el csipős megjegyzéseivel szurkálni. Miklóson azonban nem fogott a gúny, teljes érzéketlenségéről az élczek lepattantak, mint damascusi pánczélról a nyílak; merő siket volt és vak is, csak az ajtót látta, csak azokat a lépteket hallotta, a melyek nem hallatták magokat. A Sári barátnői nem győztek csodálkozni rajta, mi lelhetette Lugi urat, hogy olyan, mint egy darab fa. Sári tudta, Elek sejtette; de sokkal jobb pajtások voltak, mintsem dobra ütötték volna a titkot.

Azt mondják: juhnyírás után enyhébb szelek fúnak, hogy a szegény páruk nagyon ne fázzanak. A classicus világ minden foglalkozásnak, állapotnak külön Istent adott, a kik véden-  
czeit szorultságukban megsegítették; így volt a tolvajoknak is külön Istenök; hát a szerelmeseknek hogy ne lett volna? Annak a nyavalyának, a melybe előbb-hátrább minden emberi lénynek legalább egyszer bele kell esnie, hogy ne kerestek, találtak volna orvosságot? Ma már, az igaz, ezek a külön istenek mind kimentek a divatból; de hogy nélkülök el nem lehet az emberiség, bizonyítja az a száma nélküli védszent, a kiknek pártfogása alatt nemzetek, városok, helységek, templomok, iparágak állanak. Nem lévén járatos a hagiographiában, nem tudom, kicsoda most a szerelmesek védszentje, mert azt előrehaladott és mindenek fölött keresztyén korunkról föltenni nem tudnám, hogy most is az ő divatú pogány istenekhez folyamodjék, azonban ha netán csalódnám e föltevesemben, úgy bizonyos vagyok benne, hogy e védszent nem Eros, hanem Cupido. De bármint legyen is, a mi szerelmes párunkat védszentjük nem hagyta magokra, hanem küldött nekik segítséget, pártfogót egy özvegy professornéban.

Tekintetes Szalmási Lőrinczné úrasszony, a hasonnevű nehai tudós professor özvegye, élte delén maradt el nálánál sokkal idősebb férjétől szép kis vagyunkával, mint a mennyit hagyhatott azon időben maga után egy olyan férfiú, a ki előkelő úri háznál hosszason nevelősködve, évi fizetésének jobb

részét tiszteséges uzsorácskával folyton szaporítva, végre volt tanítványai családi összeköttetése által bejuthatott egy professori kényelmes székbe, melyben könyvre nagyon keveset kötött, de mint mæcenásának præfectusa annál több zabot árult s végre elvett a város uralkodó családjából egy jól megtermett és elvágyó leányt — a gonosz világ nyelve szerint — nem épen osztatlan birtokúl. Az elmaradott özvegy úgy találta, hogy kecsseit nagyban emeli a gyászruha s nagyon kényelmes a független állás és szabad kéz némi vagyonka fölött, a mely, ha nem is vetélkedhetik a Dárius kincsével, de még is eltart-hat jó darab ideig, ha bár csak vesznek belőle s hozzá nem tesznek. Szabad folyást engedett hát könnyeinek, s mert a sirás vigasztaló nélkül unalmas multság, gondoskodott vigasztalókról, kiket mint legyeket mézzel, gazdag uzsonnáival csalogatott magához. Folyt hát a vigasztalás, de folyt az uzsonnázás is, s bár ehhez a vigasztalók is annyival járultak, hogy e miatt egynémelyike kényszerült, a kezére bízott idegen pénzhez is hozzányúlni, az özvegy professorné egyszer csak azt vette észre, hogy a sok uzsonna miatt nem telik a vacsora, ha pedig nincs uzsonna, nincs vigasztaló. Mikor aztán uzsonna, vacsora, vigasztaló s még az ifjuság is fogyatékjára jutott, ügyesen föltalálva magát, úgy tett, mint a színésznők, kik fiatal korukban szerelmes szerepekben aratják a diadalokat s idő haladtával szépen átmennek az anyaszerepekre: megbarátkozott olyan fiatal nőkkel, a kiket férjeik esztelen féltékenysége merőben elidegenített tőlök, de a kiknek egy vagy más okból még sem volna kellemes válópört kezdeni, vérmersékök pedig bevesebb, mintsem apáczákká lehessenek; e barátnőit aztán meghívta magához, s ha a meghívott történetesen nem egyedül talált megjelenni, vagy valamelyik férfi ismerőse az ablakban megpillantva, a tekintetes professorné engedelmével be talált menni, hogy elbeszéljen valamely nevezetes eseményt, üzenetet, hírt hozzon egyik vagy másik közös ismerősökről, mindig szívesen látta. Ilyenkor aztán csodálatosképen, mindig akadt valamely halaszthatatlan szorgos teendője, miért pár perczre, de csakis pár perczre, mulhatatlanul távoznia kellett. Sok bocsánat-kérés között esedezett barátnéjának, hogy e parányi kis időre vegye át a gazdasszonyi szerepet. Csodálatosképen azonban az a pár kis percz rendesen egy egész óráig tartott s mikor Szalmásiné végre



haza érkezett, az előszobában mindig föl talált döntenit valamit, a mit hangos magánbeszéd között oly nagy bajjal tudott újból fölállítani, vagy rendbe hozni, hogy eltelt öt, hat, sőt több percz is, míg a professorné az előszobából a nappaliba érkezett; a mi még csodálatosabb, a bennülőknek soha sem jutott eszébe, hogy segítségére siessenek, akár szemére lobantsák hosszas kimaradását.

De mint a színésznőnek az anyaszerepek nem termik oly bőven a koszorúkat, virágbokrétaikat, szint így Szalmásiné is kezdette észrevenni, hogy a mások vigasztalása sem nem oly kellemes, se nem oly hasznos, mint mikor minket vigasztalnak. A lejtőn megindult kő mindig gyorsabban és mindig lejjebb gurult. Összehúzta magát, lemondott az anyaszerepekről, melyek minél nagyobb hírre vergődött, annál ritkábban sikerültek, annál kevesebbet jövedelmeztek; hajdani nagysága romjaival, néhány díszesebb butordarabjával elvonult egy udvarra nyíló ablakú szűk szállásba; ez a szállás épen Csepüék-nél talált lenni az emeletben.

Szalmásiné, mint valódi tekintetes asszony, az arra aspiráló Csepünének, oda költözködése után, rövid időn példányképe lett. Az özvegy professorné jó beszédes, nyájas, szíves egy nő volt; tudott ügyesen hízelegni s a legnagyobb őszinteség álczája alatt kiszámított ügyességgel haladni kitérő útján; tudott uralkodni szenvedélyein, elnyelni a leggörcsőbb sértéseket s mint szokták mondani, jó arcot vágni a kellemetlen játékhöz. E tulajdonságaival rövid időn beszínelte magát az egyszerű Csepü-családba; elleste az öreg Csepü apró szükségzeit, kedvteléseit, s a legnagyobb előzékenységgel szolgálta; nyáiban, mikor Csepü bácsi izzadtan jött haza a mezőről, Szalmásiné mindjárt készen állott a házi sapkával, sáros öszszel mindig előre gondoskodott a gazda számára meleg cipőkről, készletben tartott számára saját készítményű nagyon jó rozsolist, melynek titkát, bár kereken meg nem tagadta, de Csepünének soha el nem árulta. Elek az ő szemeiben nagyon művelt tudós ifju volt, kiszemelve és kiválasztva híres professorrá. Sáríka kecses, gyönyörű és eszes kis leány lett, kit szeme fényének nevezett és senatornének candidált. A Csepüné nappaliját ízletesebben, úriasabban rendezte; lehozta metszett nagy tükrét, s minden ellenszegülés daczára fölfüggesztette a kanapé fölébe (ez aztán házbér-

ben utóvégre oda is veszett); utasította, miként öltözködjek, vele ment vásárolni ruhakelmét a boltba s itt oly lelkesen alkudott, hogy az örmény kereskedő utoljára szent Miklósrá esküdözve, mindegyre erősítette, hogy «kárommal adom»; a kalács-sütésnél ő elnökölt, nagyobb ebédek készítésénél buzgón közreműködött; e kívül a háznépet tudta mulattatni a városi előkelőbb családok belügyei, nevezetesebb eseményei elbeszélésével. Szóval a tekintetes professorné a Csepü-család páratlan kedvence lett, délben, este rendesen asztaluk vendége volt, a háznál semmi nevezetesebb dolog nem történt, hogy tanácsát ki ne kérnék s a legtöbb esetben ne követték volna, mert Szalmásiné ügyesen kipuhította mindenik fél véleményét s tanácsát úgy intézte, hogy az a többség vagy a tekintélyesebb rész nézetével talált. A gyermekek «édes néninek», Csepü uram kedves «komámasszonynak», Csepüné pedig «édes jó teens asszonynak» czímezte.

Az éles szemű özvegy figyelmét — habár vasárnap délutánonként inkább az élteesebbekkel töltötte idejét — még sem kerülte ki az Anka és Miklós viszonya egymáshoz s bár rég lemondott róla, újból föléledt benne a vágy az anyaszerepek után. Látva a szerelmesek feszélyezett helyzetét, kedve támadt segíteni rajtok. Mihelyt a szándék megszületett, kivételére csakhamar alkalom is nyílt. Egy vasárnap délután Csepüeknél beszéd közben Makóné előhozta, hogy az Ankája mily csinosan köt, varr, hurkol; de a finomabb női munkához, főleg a piperéhez nem ért. Szalmásiné rögtön belerugtatott: «Faj biz' az, édes Makóné ifjasszony, nagy fogyatkozás egy olyan jól nevelt leányban. Mert lássa, lelkem, ha férjhez talál menni, már pedig bizonyos, hogy minél hamarább férjhez megy, olyan derék, szép leány nem marad pártában, kapva-kapnak rajta. Mondom, ha férjhez megy, mennyit megtakarít avval, vagy csak azzal is, hogy minden főkötő-mosásért nem kell a masamodhoz (marchande des modes) szaladni és fizetni.»

«Azt, édes jó teens asszony, én is teljesen beláttam» — válaszolt Makóné — «s nem is tartom az Ankám növelését addig befejezettnek, míg erre is meg nem taníttatom. Csak abban fő a fejem, hogy melyik masamódhoz adjam; nem szeretném az én ártatlan Ankámat azok közé a varróleányok közé eresztetni, a kikről még Isten tudja mi ragadhatna rá.»

«Azt nagyon helyesen gondolta, édes Makóné ifjasszony»

— felelt Szalmásiné — «azoktól a varróleányoktól csak kaczérságot tanulhat. Hanem mondok én valamit, van nekem egy rokonom, talán az ifjasszony is ismerni fogja, Sallai Fáni, kissé időtöltött leány, de nagyon szép munkájú; tud az mindent, az első házakhoz dolgozik; télen által rendesen nálam tölti délutánjait munkájával, mert az én szobám melegebb, mint az övé — szegény fejének nem fölötte bőven jut tűzi fára — aztán olyan jó beszédes, mindig tudja, mi történik a városban; küldje hozzám Ankát délutánonként s Fánitól mindent megtanulhat.»

A szép ajánlatot két kezzel ragadták. Anka délutánonként rendesen Szalmásinénál volt, olykor-olykor megjelent Fáni is, de gyakrabban Miklós, kit a professorné azért rendelt oda, hogy levelet írasson Fehérvárott lakó rokonához. A levélhez sokszor hozzá is kezdettek, de egy vagy más okból mindig félre tették; azt sem tudom, bevégezték-e valaha, vagy ha be is végezték, postára nem tették; de annál jobban baladt a széptevés. A professornénak mindegyre akadt eligazítani való dolga, most Csepüékhez kellett leszaladni, majd a boltba, s mikor visszajött, az Anka orczája — miért, miért nem — mindig pirosabb volt, mint azelőtt. Az ifjak már tegezték egymást. Miklós sem volt diák, hanem a tanácsnál tiszteletbeli írnok s az értelmes és szorgalmas ifjat minden felől biztatták, hogy az első alkalommal fizetésbe teszik. Akkor, akkor aztán nyíltan föl fog lépni Ankája kezeért, a kivel addig is örök hűséget esküdtek egymásnak.

#### IV.

Ilyen volt a dolgok állapotja, mikor István mesternek az a fényes gondolat villant meg agyában, hogy hű Péterét fiává tegye. Az esteli rémülésre következett nyugtalan éj után nagyon felleges kedélyben költ fel, reggelijét szóltanul költötte el, egész délelőtt hallgatógúl szabott a műhelyben; a legények látva, hogy a mesternek rosszul kelt a lencséje, érette az ez úttal ártatlan Boris asszonyt okolták, de hallgattak és seregyen dolgoztak, mert tudták, hogy az István mester homlokán tornyosuló fellegek a legelső alkalomra kitörnek s ilyenkor aztán van mennykőhullás, felhőszakadás. Szóltanul folyt el

az ebéd is. Boris asszony aggódva és lopva tekintgetett férjére, a ki étvágy nélkül csak piszkált az ételben. Ankát lelkiismeret-furdalások fogták el, egész lelkében remegett a gondolatra, hogy apjának fülibe talált menni Miklóssal való viszonya; a szegény leány sejtette, hogy apja rossz kedvének ő az oka; de hogy miért, azt el nem találta volna a világért. Ebéd után a gazda rendelkezett Gábornak, azután fölhívta Boris asszonyt, hogy készüljön, menjenek a szőlőbe. Elindultak együtt; az asszony szótlanul követte férje fölhívását, mert már megszokta volt, hogy főben járó ügyekben a szőlőben tartották a titkos haditanácsot. Az úton nem sok szót váltottak, hanem a kaliba előtt letelepedve, István mester széliben, hosszában fölfejtette tervét. Boris közbeszólás nélkül hallgatott, s mikor a gazda elvégezte, hozzá fordult s azt kérdezte, hát te mit szólasz hozzája?

«Nekem» — felelé Boris — «kereken kimondva, nem tetszik az egész.»

«S miért nem?» — kérdé nyersen a gazda.

«Csak azért» — felelt az asszony — «mert nekem legkisebb kedvem sincs hozzá, hogy jól nevelt kedves, ügyes, szép, egyetlen leányunk se több, se kevesebb ne legyen, mint csizmadiáné.»

«Hm!» — szóló neheztelve István — «hát talán megbántad, hogy csak csizmadia felesége lettél?»

«Isten mentsen, én veled is, sorsommal is mindig meg voltam elégedve. Az igaz, sokat gúzslódtunk, dolgoztunk éjet napot egybetéve; hanem Isten kegyelméből eljutottunk oda, hogy meg tudunk élni a magunk emberségéből. De lásd, az ifjakkak már följobb lát a szemök. Az igazat megvallva, magam is szeretném, hogy Ankánk, a kinek növelésére annyit költöttünk, ne legyen egész életében fonásra meg vásárlásra járásra kárhoztatva. Úgy tartom, beillenék teens asszony-nak.»

«Elment az eszed, asszony!» — megdördüle István mester; — «no bizony, a lenne még a szép, hogy egy ehenkórász papiros-rontó üljön be az én házamba, keserves keresményembe; a főnhéjázás meg a nagyralátás miatt egymásután dobra kerüljön minden vagyonkám, s mikor mindenéből kifüröztöttek, azt vessék az én leányomnak, hogy csak egy csizmadia leánya. Én azt tartom, hogy kutya kutyaival, macska macskáival. Az esetnek előtte fölfuvalkodás vagyon, azt mondja

az írás. Vedd eszedbe, asszony, hogy a mesterembernek aranyos a körme. Nincs nap, a melyen pénz ne jőjjön a házamhoz, és pedig becsületes úton, míg ezek a hivatalbeliek sovány fizetésök mellett arra vannak utalva, hogy a szegény embereket igaztalanul húzzák, vonják. Pedig ebül gyült szerdeknek ebül kell elvesznie.»

«Abból épen nem következnek, hogy Ankának, ha csizmádiáné nem lesz, okvetetlenül egy éhenkórász tekergő hivatalbelihez kellene mennie. Akadhat még igazi jó szerencséje, van még arra idő.»

«Talán már ki is van nézve a jövődöbelő vő?» — csatant föl a mester; — «csak ki vele, hadd tudjam én is.»

«Ugyan hova gondolsz, István?» — kezét vállára téve, csendesíté Boris asszony. — «Hát volt-e valaha titkom előtted, mióta együtt vagyunk? Avagy nem híven közöltem-e veled minden csekélységet? Mikép hallgathattam volna el ily fontos dolgot, a melylyel szoros kapcsolatban van leányunk boldogsága?»

«Nem is tanácsolnám» — közbe szólt a mester megjúhászodva. — «Nem foghatom meg, miért vagy annak ellene, hogy Ankánk és Péterből egy pár legyen? Lásd te hosszú hajú, de rövid eszű teremtés; Istennek hála, még most mindketten jó egészségnek örvendünk, de — mi türes tagadás — már az élet lejtőjén vagyunk s nem remélhetjük, hogy ez így tartson mind végig. Aztán a kik annyit futottunk, fáradtunk, küzködtünk az étellel, nekünk sem ártana már egy kis könnyebbülés. Tudod a múlt télen is milyen köhögést hoztál haza az enyedi vásárból?»

«Idejét állotta s elmúlt, azért még nem szorúltam doctorra, se patikára» — vágott közbe az asszony.

«Hála Istennek, hogy elmúlt» — folytatá a mester — «de ki tudja, elmúlnék-e másodszor is olyan könnyen; nem tanácsos, az effélével tréfálni. Aztán látod, ha Anka meg Péter összekelnének, nem volna szükség elköltözniök a háztól; egy pár szobát ragaszthatnánk még számukra az épülethez. Péter mint jó mesterember, erőteljes fiatal, vezetné az üzletet, mi pénzünkkel, tanácsunkkal, mérsékelt munkánkkal segítnők; fölhagynánk a vásárba járással, boltot nyitnánk a piacon, te kényelmesen árulnál benne, vagy itthon renget-néd unokáidat, a kiknek soha sem jutna eszükbe, hogy nagy-

apjokat, nagyanyjokat lenézzék, mint eszmadiákat, míg a teens úrfiak könnyen fintorgathatnák az orrukát a bórszagra, vagy a szurkos körmökre.»

«Úgy de kettőn áll a vásár» — veté föl az asszony — «azt láttam, hogy Péternek amúgy tapad a szeme Ankánkra; de azt is vettem észre, hogy Anka legkisebbé sem ad a kezén.»

«Leányi szemérmesség, semmi egyéb.» — Megvetően jegyzé meg István mester. — «Anka okos leány és mindenek fölött engedelmes, jó leány; mihelyt megmagyarázzuk neki s megérti, hogy ez eltökélt erős akaratom, legott készségesen szót fogad. S tudom, holta napjáig meg nem bánja.»

«Adja Isten, hogy jó vége legyen mindennek!» — fölsohajtott Boris egész áhítatossággal.

E szavakra István mester önkénytelenül megrázkódott. Mérgesen föl pattant ülőhelyéből s felesége eleibe állva, hévvel fölkiáltott: «Asszony, te tudsz valamit, csak előttem titkolod. Ki vele!»

«Bizony Isten, semmit sem tudok» — felelt Boris, két kezét mellére keresztbe téve. Ezzel fölkelte helyéről s a házas pár szóltanul haza indult, egész úton azonban egyik sem szólt egy szót is.

## V.

Este, vacsora után, mikor a család tagjai magokra maradtak, István mester minden hosszas bevezetés nélkül előadta Ankának, hogy választott számára férjet; jót, derekat, ügyest, olyat, a ki őt meg fogja becsülni, a kinek oldala mellett leánya is boldog lesz, ők is, mint szülők, kényelmes és nyugalmas öregséget fognak tölteni. A leány csak sáppadt, szíve hangosan dobogott s mikor végre apja kisütötte, hogy ez a ritka madár nem más, mint első legénye, Szarvas Péter, Anka fölállott székéről, melyen eddig kezeit törve, szóltan ült s apja eleibe lépve, fojtott, de eltökélt hangon így szólott: «Nem, édes apám, inkább meghalok, de Szarvas Péterné nem leszek.»

E nyilatkozatra aztán oly jelenet következett, a mely az egész család szeméről elűzte az álmot. István dühöngött, Boris asszony dorgálódzott és sápított, Anka pedig mereven állt, mint

egy bálvány, szót sem szólt, csak elhalványult, arcán szivárgott le olykor egy-egy könnyesepp. A hosszas vitatkozás a mester e nyilatkozatával végződött: «majd meglátom ki az úr ebben a házban, kinek telik be akarátja, ha törik, ha szakad. Most már menjünk aludni.»

Aludni! könnyebb volt ezt kimondani, mint megeseledni. Jó példával maga ment elől a gazda, a ki egész éjjel nyugtalanul hánykolódott, csillapulni nem tudó dühében olykor öklével nagyokat ütött a falra; Boris asszony egyre sohajtozott s férjét csitította, leányát pirongatta; Anka pedig hallgatva sirdogált, könnyeiben fűrésztette zsebkendőjét s magában untalan ismételve Miklósának tett örök hűség-esküjét.

Reggel, mihelyt szerét tehet, Boris asszony átlopózott Csepüékhez, — hogy hű barátnője keblébe öntse keserveit s tanácskozzék a teendők iránt. Történetesen Csepünét Szalmásinéval találta az útcaszobában, a gazda és a gyermekek oda voltak a mezőn, estig haza sen jönnek. A reggeli szokatlan látogatáson kívül a Makóné arcza, az álmatlanul töltött éj felreismerhetetlen nyomaival, legott fölkelte a szemes professorné figyelmét és újságvágyát, vajon mi rendkívüli történhetett az István mester házában? Bár ha Boris asszony több ízben felreismerhetetlenül sejteni engedte, hogy magára akarna szólni barátnőjével, de a professorné nem mozdult, sőt részvevő kérdéseivel kezdte faggatni az egyszerű eszmiadiánét, míg ez attól tartva, hogy hosszas kimaradása nem a legrózsaszínűbb kedvében levő férjének nehezére lesz; de másfelől keblének terhén is könnyíteni akarva, előre bocsátván, hogy az egész csak hármuk között maradjon, széle hosszában előadta a tegnapi délután és este történeteket. Szalmásiné nagy figyelemmel végig hallgatta az egészet, de nem szólt. Csepüné ellenben fölkiáltott:

«Ugyan mire erőltetnék azt a szegényt olyan emberhez, a kit teljességgel nem szeret. Annál is inkább, mikor már szívének van választója.»

«Választotta!» — elsikoltá magát Boris asszony. — «Az én Ankámnak választottja?»

«Ugyan édes komám asszony,» — folytatá Csepüné egész hideg vérrrel; — «ne tegye magát, mintha nem tudná.»

«A mindenható Istenre, most hallok erről először.»

«Csak az anyák volnának leányuk irányában oly vakok,

hogy ne lássák azt, a mit más mindenki észrevesz!» — fölkiáltott Csepüné. — «Hát igazán nem vette volna-e észre, merre áll az Anka szekere rúdja? Újságot mondok-e komámasszony-nak mikor azt mondom, hogy az a csinos szőke fiatal ember, Elekem jóbarátja, a kit rendesen minden vasárnap délután láthatott nálunk, Lugi Miklós és Anka fülig szerelmesek egymásba?»

«Ne ámítson komám asszony» — szólt Makóné, fejét rázva. — «Azt nem hihetem; már csak nekem is van szemem, egy-egy pillantást én is vetettem a külső szobába, mikor a fiatalok ott játszadoztak; de azt mondhatom, hogy az én Ankám Lugi Miklósról jó formán még rá sem nézett. Ha lett volna valami, akkor inkább Elekkel, hisz vele láttam legtöbbször oly bizalmasan, hogy ne mondjam édesdeden, beszélgetni, hogy otthon jónak láttam megszólítani érette s eszire adni; még hírbe kevernek vele; de Anka csak nevetett s azt mondta, gyermekkori játszótársával csak lehet bizodalmasan szólni.»

«A kis tettető!» — mosolygá Csepüné; — «hiszem, hogy nevetett mint a hajtásban a róka, mikor észreveszi, hogy a kopók hamis nyom után indulnak. Nó ha éppen nincs semmi, akkor mondja meg nekem: Lugi Miklós is masamód munkát tanulni járt a teens asszonyhoz? Mert valahányszor Anka eljött, Miklós sem maradt ki soha, sokszor láttam lábhegyen fölsuhanni a lépcsőkön; aztán meg a professorné is sokszor lejött hozzám s mondta: magokra hagytam az ifjakat, hadd beszéljék ki magokat, úgy is tudom sok mondani valójuk van egymásnak.»

«Teens asszony!» — sivitá Makóné dühvel, arra fordulva, hol csak imént a professorné állott; de csak állott volt, mert az ügyes asszony, mikor látá mily fordulatot vesz a beszéd, észrevétlenül kirohant a szobából.

«Komámasszony lelkem, komámasszony lelkem!» — csitítá Csepüné a fölforrtyant nőt, vállát simogatva. — «Csendesedjék, mert bizony nincs oka ily heveskedésre».

«Nincs okom? De bizony van okom és pedig nagy. Meg tegnap mennyire esküdtem a férjemnek, hogy a leánynak nincs senkije s ma azt kell látnom, hogy fülig van a szerelmes historiákban. Micsoda orezával álljak most már István eleibe s mondjam, hogy tegnap hazudtam, hamisan esküdtem. Mit



mond majd ő, milyen jól megtudtam őrizni a leányomat, milyen derék gondos anya vagyok! Istenem, Istenem, hogy kellett e napot megélnem!» — itt a másik szélsőségbe ment, hangos zokogásba tört ki.

Csepüné vigasztalta, igyekezett tőle telhetőleg megnyugtadni; elbeszélte, hogy Lugi Miklós bár szegény, de jó házból való, becsületes ifju, iskoláit kitünően végezte, hivatásában fáradhatatlan munkás, előjárói dícsérik, szeretik, előléptetése bizonyos, idővel még senator sőt, városbíró is lehet. Elmondta, hogy mindezt nem az újjából szopta, hanem Csepünék egyik senator ismerőse beszélte, hogy ő ha Sárijának ilyen szerencséje akadna, két kézzel adná leányát. Az nem baj, hogy az ifjunak nincs semmije, de van jövője, szép kilátása. Jusson eszibe, hogy ők is szegényen kezdtetek Makó István urammal s ha szorgalmukat a jó Isten megáldotta, nincs miért magasan hordják az orrukat, s egy jó reményű ifjat szerencsétlenségnek tartsanak leányukra nézve csak azért, hogy semmije sincs, mikor nekik van miből segítsék.

Makóné a hosszú prédikációt mind inkább csendesülve hallgatta, zokogása megszűnt, szemeit megtörölte; szívében igazat adott Csepünének s ha rajta áll vala, készségesen megáldja e frigyet s homlokon csókolja leendő csinos vejét. De ismerte az István mester természetét, tudta hogy a mit egyszer elhatározott, a mellett megáll makacsúl, ha törik, ha szakad. Nagyot és mélyet sóhajtott: «mind hiába édes komám asszony; István nem akarja, a mit pedig nem akar, nem lesz abból semmi. Most is csak azt mondom a mit tegnap este mondtam az uramnak: adja Isten hogy jó vége legyen mindennek!» Ezzel felkölt, elbúcsúzott Csepünétől s kiment a szobából, hogy haza siessen.

A mint azonban a kapun kilepett, nem kis csodálkozására Szalmásiné állott eleibe, a ki nyilván reá várt ott. Makóné a teens asszonyt meg sem akarta látni, gyorsan másfelé fordította a fejét. De ha azt hitte, hogy ezzel megszabadul, nagyban csalódott; Szalmásiné eleibe állott s így szólítá meg: «Makóné ifjasszony, egy pár szóm van, ezt jobban elvégezhetnők az én szobámban, mint itt az utcán».

«Törjek el a lábam, ha beteszem valaha a teens asszony küszöbén,» — tört ki Boris asszony, — «bár csak

Ankámát is inkább a harmadnapos hideg lelte volna, mint sem a teens asszony hálójába kerüljön.»

«Az én hálóm édes ifjasszony . . . .» — kezdé Szalmásiné hirtelen kigyúlva, de magán rögtön erőt is véve, higgadtan folytatá: — «hagyjuk ezt most; a mit mondani akarok, abból nekem semmi hasznom, sem károm; hanem az ifjasszony talán ha meghallgat, veheti hasznát. De ha nem tetszik, ám lássa, csakhogyz aztán az egészet magának tulajdonítsa.»

Boris-asszony meghökkent e határozott nyilatkozatra, mérge láthatólag csilapult, egy kis gondolkodás után «mit akar hát mondani a teens asszony?» kérdé.

«A mit mondani akarok» — válaszolá Szalmásiné — «kissé, hosszabb mint sem itt az utcán elbeszélhetném: azért ha hallani akarja az ifjasszony, legyen szerencsém hozzám.» Ezzel az utcaajtót megnyitotta és Boris asszony, megfedkezve iménti fogadásáról és átkáról, szép csendesen újból betepegett keresztül a kapu közén, föl a lépcsőkön s néhány percz múlva a Szalmásiné szobájában találta magát; itt a teens asszony udvarias előzékenységgel a kanapen mutatott helyet neki, maga pedig vele szemben a kanapé előtti asztal túlsó oldalán egy székre telepedett.

«Lássa édes ifjasszony», — kezdé Szalmásiné kevés szünet után, — «nekem azzal, hogy leányát kihez adja, nem adja, hogy Anka Lugi Miklósné vagy Szarvas Péterné lesz, semmi közöm; engem az egész dolog csak annyiban érdekel, hogy Ankát ismerem s mint kedves, ügyes, szép, jó leányt szerettem. Nekem megesett a szívem, mikor láttam a szegény ifjak kínlódását, mikor annyira epedtek egymás után s mégis oly erővel törekedtek eltitkolni érzelmeiket; pedig csak a vak nem látta. Én is voltam ifjú, az én balomban is szív dobog s dobogott egykor hevesen; nem feleltem el mily boldog voltam, ha szívem választottjával egy bár bizalmas szót válthattam. Ezt a boldogságot akartam megszerezni Ankának; mert az eszem ágában sem fordult volna meg, hogy Makó uram ne tartson szerencséjének egy művelt, deli ifjat, a ki már rátette lábát azon létra alsó fokára, a melyen minden bizonynyal magasra fog kiemelkedni. Úgy hittem, jó embereimnek teszek egy kis szolgálatot, ha közreműködöm egy oly szövetség létrejövésén, a melyben egyetlen leányukra

boldogság, meglegedés, közbecsülés vár és a melyből még a szülőkre is háramlani fogna némi tisztesség; azt hittem, hogy minden apa s anya kötelességének ismeri gyermekét a magáénál jobb, magasabb sorsba helyezni; hogy a csizmadiá leányának nincs a homlokára írva, hogy belőle egyéb ne lehessen csizmadiánénál; a mi magában véve tisztességes, becsületes állás ugyan, de még sem olyan, hogy annál még külön, előkelőbb ne lehessen széles-e világon. Ezt hittem édes Makóné, s ebben a hitben tettem, a mit tettem, a szándok tiszta volt és jó.»

«Kedves teens asszony lelkem,» — szólta Boris asszony egészen megijűhászodva; — «hisz ha az igazat meg kell val-lanom, magam is örömöstebb láttam volna Ankámat teens asszonymak, mint csizmadiánénak; mert hiába na, az úr csak úr, míg a mesterember mindig hátrább találja helyét. De ez az én uram olyan ember, a ki ha egyszer a fejébe vesz valamit, azt onnan maga a herköpáter sem disputálja ki; azt pedig úgy elhatározta, mint a halál, hogy Ankámnak Péterhez kell mennie. Mit tehetek én ez ellen szegény gyámoltalan asszony létemre, ellene nem szegülhetek, s ha ellene találnék szegülni, sem használnék vele semmit, sőt rosszabbá tenném a dolgot. Fáj a lelkem szegény Ankámért, kivált mióta tudom, hogy nem szabad a szíve; de ő sem tehet egyebet, mint engedelmes jó gyermek szót fogad s utóvégre sem lesz oka megbánni. De az én szívem azért remeg, hogy tegnap esküvel erősítettem az uramnak, hogy Ankának senkije sincs. Mit mond már most ehhez az én öregem, mikor megtudja, mert előbb-hátrább meg fogja tudni? Tűzre tesz, hogy hazudtam, el akartam ámitni, megcsalni! Jaj! jaj! azt sem tudom, hol a fejem.» — Boris asszony elővette zsebkendőjét s szeméit törölgette.

«Édes Makóné ifjasszony, ne keserítse, ne kínozza magát,» — csillapította Szalmásiné. — «A ki azt állitná, hogy az ifjasszony hazudott, mikor azt esküdte, hogy Ankának senkije sincs, az a legszemtelenebb rágalmazó volna; mert az ifjasszony jó lélekkel esküdt, azt esküdte, a mit tudott, a mit hitt. Nézze csak kérem: úgy-e hogy most nem esik az eső, erre bizton megesküdhetnénk mind ketten s pedig nagyon könnyen megeshetik, hogy fönn a havasokon, vagy más országban vagy a föld hátán valahol, épen ebben a pillanatban úgy szakad az

eső, hogy jobban sem kell; úgy de hát ezért hazudnánk, hamisan esküdnénk? A világért sem! Mi arra esküdnénk, a mit látunk, tudunk, hiszünk. Láttá-e az ifjasszony Ankát Lugi Miklóssal enyelegni? Tudott-e arról valamit, hogy az ifjak szeretik egymást? Úgy-e nem? Ma tudta meg először s ha ma megmondja a férjének, nem vádolhatja azzal, hogy miért nem mondta meg tegnap, mikor az ifjasszony sem tudta.»

«Az igaz!» — felelt Boris asszony, a ki a furfangos nő okoskodása fonalát jó szerével követni sem bírta. — «De tudtam, vagy nem tudtam, a baj megvan, még pedig nagy baj.»

«No, hogy baj nem volna, azt én sem állítom» — folytatá Szalmásiné. — «De ha tudjuk, hogy baj van, nem kétségre esni, hanem orvosszere után látni, kötelességünk.»

«Oh a szív sebeire nincs gyógyszer a patikában!» — sóhajta Boris asszony.

«Minden sebre van balzsam» — mondá a teens asszony — «ha nem is épen a patikában. Aztán, ne hogy azt gondolja az ifjasszony, hogy az ilyen seb halálos. Oh korántsem, hisz akkor századresh annyi ember sem volna a világon. Ez a szerelem a fiatal férfinak, leánynak olyan rendes betegsége, mint a gyermekeknek a vörös himlő, előbb vagy utóbb mindenkinek meg kell kapnia; csak annak veszedelmes, a ki igen korán vagy igen későn esik bele; a többi kiépüli. Egy kis hevüléssel, forrósággal jár biz' az, de attól még senki sem halt meg. Hát én — mit gondol az ifjasszony — ahhoz mentem-e férjhez, a kit szerettem? Fájni, fájt biz' az, de még ma is itt vagyok s egy hajszálom sem öszült meg miatta. A háznál csak az az asszony úr igazában, a melyik nem szereti az urát.»

«Hát most már mi tevők legyünk?» — kérde Boris asszony, a ki haza gondolva — mintha tűkön ült volna.

«Épen erről akartam szólni az ifjasszonynyal» — mondá Szalmásiné. — «Legelsőben is azt kerdem: Hát csakugyan nem adnák a leányukat Lugi Miklósnak?»

«Arról, a mennyiben férjemet ismerem, egyáltalában szó sem lehet.»

«Kár, kár érette, mert szép és boldog egy pár ember lett volna belőlök» — jegyzé meg Szalmásiné. — «Hanem, ha ezen már egyszer túl vagyunk, hasztan vernők érette falba a fejünket. Nincs-e az ifjasszonyéknak valami rokonuk, ismerősük más városban vagy helységben, a hová Ankát néhány hó-

napra el lehetne küldeni? A szerelmi betegségnek egyik hatásosabb gyógyszere a levegő-változtatás.»

«A férjemnek egy közeli rokona lakik Déván: Siklósi György» — válaszolá Boris asszony egy kis gondolkodás után. — «Az atyafiságot tartjuk ugyan, de egymást nem igen látogatjuk. Tudja a teens asszony, az olyan miféle emberek nem igen érnek ilyesmire, mert nálunk egyszer több a dolog, mint máskor.»

«Mindegy, ha ennek a viszonynak egyáltalában végét akarják szakasztani, úgy Ankának néhány hónapra okvetetlen Déván kell laknia. Déva épen jó lesz, nincs olyan közel, hogy amúgy könnyedén oda lehetne rándulni. Tehát Anka Dévára fog költözni; de neki e helyváltoztatás valódi okát egyáltalában nem szabad tudnia, gondoljanak ki valami elfogadható ürügyet, azt magokra bízom.»

«De hát azt se tudja, hogy a Lugi Miklóssal való viszonyát ellenezzük?» — kérde Boris asszony.

«A világért sem; de még azt sem szabad sejtienie, hogy egyáltalában tudnak valamit erről a viszonyról.»

«Az már teljes lehetetlen!» — fölkiáltott a máma. — «Hisz ha én meg is tudnám valahogy állani, hogy szemére ne lobbantsam titkolódzását, az apja bizonyosan meg nem állhatná, aztán ott van Csepüné is, neki meg épen kifúrná az oldalát.»

«Csepünével eligazítom én, s róla jót állok» — mondá Szalmásiné; — «az ifjasszony igazítsa el a férjével, különben semmiről sem felelek. Ellenben ha rám hallgatnak s tanácsomat követik, a fejemet teszem rá, hogy esztendő sem telik bele s Anka Szarvas Péterné lesz. Értsen meg jól: Ankának arról se jeltelme se legyen, hogy az ifjasszonynak, annál kevésbbé apjának van tudomása a Miklóssal való viszonyáról; épen azért Anka járhasson hozzám szabadon, találkozhassék Miklósával, míg el nem utazik Dévára; az pedig még eszeágában se forduljon meg, hogy én is a Péter pártján vagyok.»

Boris asszony elgondolkozva ült egy darabig; egyszerre azonban kezdé fölfogni a dolgot; a cselszövéssre kisebb-nagyobb mérvben minden nőnek van adománya. «Már értem, vagy legalább kezdem érteni: jobb lesz, ha a szerelmesek magok bontják föl a viszonyt, mintha mi tépjük szét. Köszönöm, köszönöm, kedves teens asszony, a jó tanácsot; legyen meg-

győződve, nem leszünk hálátlanok szíves közbenjárásáért. Az én Istvánommal még ma eligazítom az egész dolgot. Aztán mondja még valaki, hogy legjobb az egyenes út!»

Ezzel fölkel, elbúcsúzott és hazasietett. Délután a Makó pár megint a szőlőbe ment, s onnan csak késő este tért haza, a legjobb egyetértésben. Boris asszony eligazította a dolgot.

## VI.

István mester az Anka nagy csodájára, többet elő sem hozta Pétert; a leány megrémült szíve lassanként felüdült, a rendes látogatások Szalmásinénál viszont folyamatra jöttek, Boris asszony szintúgy nem tudott, nem látott semmit, mint annak előtte. Szóval a kitöréssel fenyegetett vihar teljesen elvonult a szerelmesek egeről, s ismét a boldogság napfényében rózsaszínben állott előttök a jövő.

Mintegy két hét múlva azonban levél érkezett Déváról, Siklósi Györgytől, tele panaszszal és keserőséggel; a neje ugyan is folytonosan gyöngélkedik; az orvos okvetlen nyugalmat rendel, különben semmiről sem áll jól; terjedelmes gazdasága, nagy háztája keservesen nélkülözi a serény munkás, fáradhatatlan gazdasszonyt; nyakán az aratás és a más mezei munka; nem tudja, mi tevő legyen. Végül kéri minden szentekre, ha jól tettek valakivel, ne vessék meg nyomorúságában szerető rokonukat; kölesönözzék neki, bár csak néhány hétre, kedves Anka hűgát, kinek tevékenységét, jó gazdasszonyságát mindenki dicsérettel magasztalja, hogy legyen megmentője házának, neje életének stb. stb.

Ezt a levelet Anka előtt olvasta föl István mester, azután ezt a kérdést intézte hozzá: «Hát te, édes leányom mit szólasz hozzá?»

Anka elpirult, szemét lesütötte, tán hogy a pilláin rezgő könnyecseppet elrejtse. «Édes apám» -- válaszolt végre -- «ha György bácsiékon segíthetek valamit, én szíves örömet teszem, bár mily nehezemre essék is, édes szülőimtól megválnom.»

«Helyesen, édes leányom» -- mondá István -- «ezt a feleletet vártam tőled; keresztyéni kötelességünk, segíteni felebarátainkon, az írás is azt mondja: mindenekkel jól tegye-

tek, legkiváltképen pedig a ti házatok népivel. Aztán, egy pár hét nem a világ; azalatt tapasztalsz, tanulsz, országot, világot látsz. Ne is vesztegessük az időt; megyek, szekerest kereksek, te meg szedd össze holmidat, holnap reggel korán elutazol, anyád elkísér.» Ezzel vette kalapját, pálcáját s nagy gyorsan elment.

E nem remélt fordulatra Anka lesújtva, csaknem eszméletlenül ült egy darabig; ő ugyan készségesen fölajánlotta segítségét György bátyjának, de azt meg sem álmodta, hogy szülői oly könnyen elbocsássák házuktól; minden esetre, hogy ily rögtön tenynyé váljék az utazás, a melyre csak mint megszű távolban lebegő bizonytalan eshetőségre gondolt volt. Legott Miklósától leendő elválása nyilallott át szívéen, mint eles törzsűrés; két kezét mellére szorította, melyből mely sóhajtas toluult ki, szemei kivörösöltek, de könnyű nem jött reájok, mely enyhülést hozzon az égő fájdalomnak. Boris aszszony, a ki a szobában volt, fel szemmel nézte leánya kinjait, anyai szíve megindult magzata keservén, jött volna neki, keblére szorítani s könnyűket csókolni az égő szemekre, úgy vágyott volna együtt sírni leányával; már-már Ankához fordula, ajkán a részvét szava lebegett, de még — mint hívé — jókor megemberelte magát; eszébe jutott szerepe, mely szerint neki semmit sem szabad tudnia leánya viszonyáról, s hogy e szerepből ki ne essék, csendesen kilopózott a szobából.

Az úti készülődések még sem vehették annyira igénybe Ankát, hogy ne szakaszthasson időt, Szalmásinéhoz átszaladni egy pillanatra; a meghitt szolgáló segedelmevel előre értesítette volt a professornet a történetekről egy levelkével, melybe volt zárva Miklósnek czimezve egy más bepecsételve, kérte, hogy e levelet juttassa Miklósa kezéhez, mert este felé, török szakad, ő is ott lesz búcsúzni. Szalmásiné ajkain olyanszerű mosoly lebegett a levelke olvasásakor, mint a madarászén, mikor a lesből látja a csapda körül röpkedő madárkát. Hisz az egész utazás az ő terve volt s eddig lépésről lépésre minden a ravasz asszony kiszámítása szerint történt. Szalmásiné, mikor a szerelmesekeket pártfogásába vette s szobáját nekik találkára megnyitotta, nem pusztán rokonszenves érzelmeit követte; az anyagi szűkös körülmények közé jutott asszony semmit sem tett számítás nélkül. Abban a meggyőződésben volt, hogy Makóék előbb-utóbb nemcsak beleegyeznek az ifjak

szövetségébe, hanem, miután Miklós a tanácsnál fizetésbe esik és előtte a magasabb hivatalok is megnyílnak, örülni fognak leányuk szerencséjén s büszkéek lesznek arra, hogy Anka nemcsak cseledjéitől, hanem mindenkitől megkövetelheti a teens asszony czímezést. Hisz a rangkørság nemcsak mai keletű. Ekkor aztán Szalmásinének két házzal többen lesz befolyása és terített asztala: az ifjagnál és öregeknél. Az élelmes asszony addig is tudta hasznosítani pártfogását; az ő elve az volt, hogy «a babot nem a leveért főzik». Miklós mindegyre kapott apró megbízásokat egyet más bevásárlására, melyekért pénzt ugyan soha sem látott. Később egy s két forintig terjedő kölcsönkérések következtek; a szegény fiú izzadott bele, hanem valahogy mégis csak kiszoritotta. Anka sem maradt adómentes; neki elelmi szerekkel kellett szolgálni: minden sütésből egy czipója járt a teens asszonynak, a ki a házi kenyeret oly végtelenül jobb ízűnek találta a piaczinál. Szalmásiné a leánytól, valahányszor hozzá ment, mosolygva mindig azt kérdezte: «nos, édes lelkem, mi jót hozott neked?» és mosolya a hozomány értéke szerint édesedett vagy savanyodott. Jaj volt a szegény leánynak üres kézzel megjelenni, mert ekkor a teens asszony mindjárt rosszul érezte magát, heves főfájásról panaszkodott, a szobából egy perczre sem távozott, minden legkisebb neszre fölsikoltott, s a szerelmes párnak erthető módon tudtára adta, hogy jelenléte terhére van. Nem is merészelték ezután bármily csekély ajándék nélkül megjelenni a teens asszony színe előtt, a kinek követeléseai folytonosan fokozódtak. Az utóbbi időben Miklósnak egyszer azzal állott elő, hogy kölcsönözzön neki ötven forintot, s mikor a szegény ifju elképedve erősíté, hogy ötven krajczárja sincs, arra unszolta, hogy vegyen hát valamelyik jó emberétől kölcsön, nem több, mint három hétnyi időre, mert ekkorra rég várt pénze okvetetlen megérkezik s kamatostól visszafizeti. (A váltó még nem volt divatban, különben Szalmásiné csak azt kérte volna Miklóstól, hogy írja alá a nevét egy váltónak.) Miklós hasztalan erősítette, hogy a szegény embernek ismerősei, jó barátai is szegények, kiktől ha akarnák sem telhetne ki ekkora kölcsön, a teens asszony nem akarta érteni, hogy jó reményű ügyes fiatal ember ne tudjon annyi pénzt szerezni magának, a mennyit akar, «hanem — úgy mond — egy nemely ember szíveséget csak elfogadni tud, de tenni nem.



Én önnek, mikor pénzem volt, egy szavára nem ötven, hanem száz forintot is készségesen kölcsönöztem volna». De Miklósrá még e fontos érvnek sem levén hatása, meglehetősen hidegen váltak el egymástól.

Ehhez járult még az is, hogy Csepüné egy idő óta nagyon kezdet hűlepedni Szalmásiné iránti barátságában, s e változás oka után tudakozódó teens asszonynak csak amúgy felvállról oda vetette: «hagyjon neki békét, menjen Makónéhoz a kinek leánya inkább érdekli, mint az ő Sáríkája». E nyilatkozatból az okos asszony megértette, hogy ha Lugi Miklós Csepüéknél találna kopogtatni, nem kapna kosarat. Midőn tehát értesült, hogy Makóéknak egyáltalában nem kell Miklós, legott kész volt a köpenyfordítással: Miklóst Ankával összevesztetni és Sáríkával hozni össze, erre nézve pedig legelső lépésnek tartotta a két szerelmes elkülönítését, a mint ez Boris asszonynak elő is adta volt.

Anka szoruló szívvel nyitotta meg a Csepüék útczaajtáját, egy húzamban föl sem is bírt menni a lépcsőken, meg-meg kellett állani, mély lélegzetet vett és szeméből egy könnyűt törölt le. Előre képzelte, mily levernén fogja látni Miklósát s nemes indulattal azon törte fejét, minő szavakkal, biztatásokkal vigasztalja. Nagy lön hát bámulása, mikor a Szalmásiné ajtaját megnyitva a teens asszonyt egyedül látá a szobában; ott ült nagy hegyesen a kanapén és harisnyát kötött. Anka meglepetésében még köszönni is feledé, hanem kezében a kilincsesel ott állott, alig bírva kirebegni e pár szót: «hát Miklós?»

«Jó estét édesem!» — üdvözlé nyájasan a tejéns asszony — «jőjön csak beljebb, üljön ide mellém, aztán beszélünk Miklósról is.»

Anka habozva engedett a meghívásnak, leült a pamlag szélére. «Levélkémet talán nem lehetett a Miklós kezéhez juttatni?» felénken veté föl a kérdést.

«A mint vettem, rögtön elküldöttem, meg is jött a válasz, de nem magának szól, hanem nekem.»

«Szabad-e tudakolnom, hogy mit ír; eljön-e? oh! hogyan jönne! . . . Az Istenért, talán csak nem beteg?»

«Olyan egészséges, mint a makk. Ne hogy azt higye édesem, mintha nekem valami titkom volna Lugi úrral, itt a levél, olvassa, sok öröme legyen benne.» Ezzel a pamlag

előtti asztal fiókjából kivett egy levelket s Ankának nyújtotta.

Anka remegő kézzel nyúlt a levél után, rekesztése miatt bajjal bontotta föl s olvasni kezdte: «Kedves tekintetes asszony! Ezerszer bocsánatot kérek, hogy szíves meghívását nem követhetem; ma délutánra főnökömhöz uzsonnára vagyok rendelve, s ha e szerencsét — a mi ily fordulat miatt részemre szerencsétlenséggé vált — megvetném, sok kellemetlenségnek tenném ki magamat. Ankának minden szépet!» A leány önkénytelenül összegyűrte a levelket, de kevés gondolkodás után fölkiáltott: «Miklós nem vehette az én levelemet!»

«Az ellenkezőt épen ez a válasz bizonyítja,» — nyugodtan felelé Szalmásiné; mert a kegyed levelének boritékjára kívül ennyit írtam: — «Tekintetes Lugi Miklós urat ma délután hat órakor egy kis uzsonnára szívesen látja Szalmásiné.» Ha tehát válaszolt az én meghívómra, mely a kegyed levelének hátára volt karczolva, úgy a kegyed levelének a kezéhez kellett jutni.»

«Úgy kell hát lenni,» — okoskodék Anka, magát vigasztalni próbálva, — «hogy föl sem bontotta a levelet, mert azt nem hihetem, hogyha elolvasta volna, oda ne hagyta volna a tanácsos úr uzsonnáját.»

«Ki tudja?» — Szalmásiné jegyzé meg kételkedőleg. — «Aztán édes lelkem, hiheti-e, hogy a czimezésen meg ne ismerte volna a kegyed kézírását. Két eset lehetséges: vagy olvasatlan dugta a zsebébe a kegyed levelét; vagy olvasva nem találta elég oknak arra, hogy fölhagyjon a tanácsos úr uzsonnájával. Válaszsza a kettő közül azt, a melyik kegyednek inkább tetszik. Csakhogy, édesem, jegyezze meg magának, mikor a szerelmes ifju olvasatlan dugja zsebébe kedvese levelkéjét, akkor már jó éjszakát a szerelemnek.»

«Az Istenért teens asszony!» — fölsikolta Anka — «hogy tehet föl ilyesmit az én Miklósomról?»

«A kegyed Miklósáról?! Csakhogy más ne mondja magának!»

Anka gondolatokba merülve ült egy darabig, egyszerre fölegyenesedett, szemei megelénkültek, mint a ki hosszas fejtörés után megtalálja nyitját a szövevényes ügynek: «Hol adták a Miklós kezébe a levelemet?»

«Hol adhatták volna máshol, mint a hol szokott lenni

mindennap délelőtt,» — válaszola a teens asszony, némi zavarral; — «a hivatalban. Kegyedben egy ritka jó rabvallató veszett el,» tevő hozzá gúnyos mosolylyal.

«Mindjárt gondoltam, hogy így kell lennie, így van. Miklósnak bizonyosan sürgős volt a dolga, nem érkezett rá, aztán nem is volt egyedül, mások előtt pedig fölbontani nem akarta, ne hogy megtudják viszonyunkat. Így aztán olvasatlanul zsebre tette, de üres órájában vagy ebéd közben minden bizonnyal elolvasta; azonban már ekkor az uzsonnát el nem fogadó válasz el volt küldve uzsonnára nem jött hát el, de később bizonyosan eljön, azért hát ha a teens asszonynak nem leszek terhére, megvárom.»

«Nekem terhemre?!» — fölkiáltott Szalmásiné megbotránkozva; — «ugyan édes Anka, honnan veszi az ily gondolatokat? Nekem terhemre! mintha bizony nem legkedvesebb vendégem lett volna s most épen mikor bucsúzni jött s egy pár hétig nagyon fogom híjját érezni. Telepedjék le, várjuk békétüressel, úgy is nekünk szegény nőknek az a sorsunk, hogy mindig várunk kell azokra a gonosz férfiakra. De, hogy ne unja magát, a ki dolog nélkül soha sem szokott ülni, itt a kötésem, segítsen meg egy pár sorral emlékül.»

Anka leült, elővette a Szalmásiné kötését, újai gyorsan mozogtak, de a perczek ólom lábakon másztak; minden ajtónyílásra, a kapuközből fölhangzó lábkopogásra, ölébe bocsátotta a kötést, fölemelte fejét s feszült várakozással nézett az ajtóra; mind hiába, az ajtó nem nyílt, ekkor sóhajtván ismét fölvette a kötést, arca föl-fölpirult és ismét szorgalmasan dolgozott.

E közben a teens asszony szája be nem állott; most vígasztalásaival csepegtette a leány ártatlan és hívó szívébe a kétely mérgét; majd tervét adta elő, hogy mikép folytassák az Anka távollétében a levelezést. Anka Miklóshoz írandó leveleit a teens asszonyhoz címezi, a ki sajátkezüleg átadván az illetőnek, a választ átveszi tőle és külön borítékba téve önmaga címezi Ankának, nehogy a férfikéz írása gyanút keltsen az Anka rokonaiban.

Az idő azonban bármily lassú haladásúnak tetszett is a váró leánynak, a maga szokott kimért lépteivel haladt tovább; a nap a nyugati hegyek ormaihoz közeledett, majd egészen letűnt mögöttök; de a ki nem jött, az Miklós volt.

A leányka szívében most elhalt, majd újra föllobbant a remény, most már az idő nagyon is gyorsan repült; az alkony borúlni kezdett és Miklós még sincs sehol. Anka megkettőztetett gyorsasággal kötött, mintha mind az a mozgalom, a mely keblében honolt, újaiba költözött volna; olykor-olykor egy könnyű szivárgott le arczán. Egyszer azonban léptek közeledtek, az ajtó megnyílt, Anka gyorsan fölugrott s már-már nyakába borult az érkezőnek, a ki szolgálójuk volt ez üzenettel: «Kisasszony, az úr hívatja haza, azt izeni, hogy le kell feküdni, mert holnap hajnalban indulnak.» Anka a Szalmásiné nyakába borult és hangos zokogásba tört ki. A teens asszonyban is megindult a szív, könnyezve csókolta össze-vissza a leányt s egy perczre megsajdult a lelke, mintha bánná ármánykodását; de a teens asszonyban a bűnbánat mindig csak perczig tartott; most is megemberelte magát és ezt súgá a búcsúzó Anka fülébe: «Aztán ne feledje, a mit a levelezésről mondtam; számítsen reám és bízzék bennem, leghívebb barátnőjében.»

BELÉNYESI GÁBOR.

## A FELHŐPOSTA.

*A felhőposta* (Meghadûta) a szanszkrit irodalom legszebb lyrai terméke. Egyhangúan Kálidásza művének van elfogadva, ki a költészet minden ágában a legbecsesebb darabokkal gazdagította a szanszkrit irodalmat. Tartalma következő: Egy Kubera Isten szolgálatában álló démon kötelesség hanyagolásért urától azon átokkal sújtatott, hogy tündérhonából, a Himálaya bércekről száműzve töltsön tizenkét hónapot Kelet-India déli részén, az úgy nevezett Ráma-hegyen, elválasztva ifjú nejétől. Itt lakott és töltött már a Jaksa (démon, tündér) nyolcz teljes hónapot. Azsáda hónap első napján (június 26., mikor Indiában a forró évszak elmúlik és kezdődik rendesen az esőzés) megpillant egy «portkapáló elefánthoz hasonló» füstölgő felhőt, mely az Ind oceán felől a Himálayának vette útját. A honvágy s kedveseért a fájdalom fokozott erővel újulnak föl tépett szívében; s ha maga a felhővel nem mehet, legalább üzenetét kedveséhez bízza rá. Ezért leírja a felhő előtt az útvonalat, melyen át kell haladnia, oly szépen és oly gazdag képzelemmel, minőt nem mutat föl többet a világirodalom. Majd leírja tündérlakát a fényes hegyekben, hol nejét a felhő búsongás között föl fogja találni s végül egyéb üzenet között az itt következő dal átadásával is megbízza:

Lágy termeted látom kuszó növényen,  
Remegő özuél szemed sugártüzét,  
Arcod báját a hold fényözönében,  
Vadpáva-farkon azt a hajfüzért;  
S ha reng tükörfolyam parányi fodra,  
Rálelhetek szemöld-játékaidra;  
De jaj! kin ennyi bűbáj összefoly —  
Magad nem lellek én sehol, sehol!

Olykor lefestelek, szilaj-szerelmest  
 Vörös ércszínnel síma szirtfalon;  
 Önképem is, a mint lábad elött esd,  
 — Rajtok merengni — mellé rajzolom.  
 De jaj! szemembe érted annyi könny gyül,  
 Látásom elborul a könnyözöntül!  
 Irígy a végzet, azt se' tűri meg,  
 Hogy lelkeink így egyesüljenek!

Ha élém varázsol néha édes álom  
 Szent látomásban s öntudatlanul  
 Forrón ölelni én karom kitárom:  
 Hajh! az csak a híg, pusztá légbé nyúl'.  
 Az erdő istensége ezt ha látják:  
 Könnyel fürösztik a fák koronáját;  
 Harinat gyanánt mind drága cseppet ont,  
 Gyöngy terhitől reszket virág s a lomb.

A szellőt, mely havas Hinnálajának  
 Tetőiről megindul s délre lejt,  
 Kinyitja lombját és rügyét a fának,  
 Egyszerre bont ezer virágkehelyt,  
 Mikből csepeg a balzsam drága nedve —  
 Oly jól esik ölelni tört szívemre!  
 Mert azt hiszem, elébb habtermeted  
 Ölelte tán s felém úgy sietett.

Oh fogyna bár a hosszú, lomha éjjel  
 Röviddé, mennyi egy szempillantat!  
 Sáppadna el a nap kiholt tüzével  
 Legott, mihelyt a hajnal felhasadt!  
 Ez most, oh villogó szemű szerelmem!  
 Egyetlen vágyam, nagy s — elérhetetlen;  
 Az elválás nehéz fájdalommal  
 Már-már hitem, reményem is kihál;

De nem! Ha sorsom újra áttekintem:  
 Lelkem magából új erőt merít.  
 Azért, dicsó nő, szenvedéseidben  
 Űzd szét a kétség gyilkos rémeit:  
 Kinek volt még jó sorsa rendületlen?  
 Kit üldözött balsorsa még szünetlen?  
 Forg a szerencse, mint futó kerék,  
 Magasra helyzi kit levert elébb!

Atkom lehull ha kigyópamlagárul  
 Kézíves Visnu fölemelkedik. \*)  
 Addig legjobb ha szép szemed lezárul \*\*)  
 S szelíden türsz az édes percekig.  
 Midőn a sok gyönyört, melyet magányunk  
 Unalmi közt gondolatunk, találunk,  
 Átévezendjük, míg holdtölte vet  
 Hús őszi éjben fényt fejünk felett.

Fogsz még te, mint előbb, nyakam öelve  
 Pihenni oldalamnál boldogon ;  
 Elalszol majd s ébredsz egész kikelve,  
 Könnyel szemed-, panaszszal ajkadon.  
 Én kérdelek, okát akarva tudnom,  
 S te így felelsz, magad mosolygva titkon :  
 «Álmomban téged láttalak, hogyan  
 Enyelgél más ölében csintalan.»

Sötétszemű leánya! a bizonyság.  
 Hogy élek még arról e dal legyen.  
 Ne hidd, ne halld a sok bal mendemondát,  
 Kételyt, gyanút ne ápolj lelkedén.  
 Válás — mondják — halála szerelemnek!  
 De kik szerelmi szomj között epednek.  
 Vágyunk a kedvesért inkább gyulad,  
 Forró leend a fojtott indulat.

Megtészed-é, dicső felhő! irántam,  
 Barátodért e nagy szolgálatot?  
 Némán maradsz? Értem: a mit kívántam,  
 Meglesz, nincs rá tagadó válaszod!  
 'Sz te szótlánul a szomju Dsátakának \*\*\*)  
 Esőt zuhogsz, mihelyt eseng utánad. —  
 Barátnak hű barát azzal felel,  
 Hogy megtevő, lia tettere kérte fel!

---

\*) A hinduk október 23-ika körül ünnepelik Visnu ébredésének ünnepét, kiről azt hiszik, hogy addig kigyónyoszolyán alszik. Ekkor telt le az átok éve a demonról.

\*\*) Szemed lezárul, azaz nem figyelsz a világra, egészen elfelejted azt.

\*\*\*) Dsátaka, madár, mely a néphit szerint esőcseppel táplálkozik csupán (Cuculus melanoleucus).

S ha megtevéd szerelmem érdekében  
 E rád szokatlan, új szolgálatot,  
 Barátságból, vagy részvét érzetében  
 Ahhoz, ki ily nagyon megbántatott:  
 Szállj, oh esőző! merre vágyad indít,  
 Utad virággal nyár s tavasz behintik. —  
 Szép nődtől a villántól \*) mostoha  
 Végzet ne tépjen el soha, soha!

KÁLIDÁCSA után szánszkritből

FIÓK KÁROLY.

## A RUMÁNOK EMLÉKIRATA.

Az erdélyi szászok és a rumánok között fájdalom, még mindig találkoznak oly nép- és viláágámítók, kik minden úton módon a magyar állam ellen áskálódnak, a magyar népet és kormányt alaptalan és igazságtalan vádakkal becsmérlik. A szászok és rumánok szívők mélyéből gyűlölik egymást, mégis 1848-ban «Waffenbrüder»-ekül csaptak föl s még most is egymással vetekedve szórják a szitkokat a magyarok ellen s a tények elferdítésével, a történelem meghamisításával, az álnokság és rágalom minden eszközével törnek a magyar állam fölforgatására. Állításaik szerint a magyar törvényhozás és kormány hallatlan zsarnokságot gyakorol, a magyarok elfojtják a nemzetiségeket, minden jogot és szabadságot magok számára foglalnak le. — «Más szabad államban — mondja a rumán emlékirat \*\*) — még más utak is kínálkoznak arra, hogy a nép kifejezést adhasson kívánatainak és követeléseinek, ilyenek az egyleti törvények, politikai gyűlekezetek, a kérvényezési jog és a szabad sajtó... Magyarországon és Erdélyben még mai napig sincs egyleti törvény s a gyűlekezetek megrendszabályozvák a miniszteri szolgálattevők által s egyik vagy másik mindenható miniszter önkényének alávetvék». Lehet-e ezen s az ezekhez hasonló vádakat csattanósabban meg-

\*) A felhő (meghasz) nejeűek a villám (vidjut) tartatik.

\*\*) *Emlékirat.* A román választók képviselőinek Nagy-Szebenben 1881. évik május hó 12-től 14-éig tartott egyetemes értekezlete meghagyásából szerkesztette és közléteszi a kiküldött bizottság. Nagy-Szeben, 1882.



czáfolni, mint magának az emlékiratnak tartalma, megjelenése és akadályozatlan terjesztése, mint a szászok és rumánok államellenes úszelmeinek egyszerű rámutatása által? Igaza van az emlékiratnak ebben, hogy «a mi ez irányban Magyarországon és Erdélyben történik, bármely más államban alig fordulhat elő.»

Csakugyan ilyesmit, a mi nálunk némely szász és rumán atyafi részéről történik, más államban egy perczig sem tűrnének. Próbálnák meg csak például az elszász-lotharingiak vagy a pózeni lengyelek 153 emberből álló «egyetemes» értekezletet tartani, három napon és egy éjtszakán át «jelentőségteljes» tanácskozásokat folytatni s olyforma programmot és emlékiratot szerkesztetni és közrebocsátani, mint ezt a Nagy-Szebenben összegyűlt rumánok tették, majd meglátnák ők és a rumánok, milyen egyleti törvény és politikai gyűlekezési jog van a német birodalomban! Saját vérkonyaik, a Besszarábiában és Szerbiában és Bolgárországban lakó rumánok, is tanulságos kísérletet tehetnének e tekintetben. Igaz, Oroszországban, Szerbiában és Bolgárországban, de még Poroszországban sincs nemzetiségekről szóló törvény. Miért nem megyen Szerbiába vagy Besszarábiába Lengeru János uram s miért nem készít az ottani rumánok érdekében olyforma programmot, minőt az erdélyi és magyarországi rumánok számára készített? Ott bizonyosan az orosz és szerb kormány részéről sokkal magasabb kitüntetésben részesülne, mint a minőt nálunk várhatott!

Az emlékiratban csak Lengeru János neve van megemlítve, a kiküldött bizottság ugyan azt mondja egy helyütt: az «alulírott» bizottság, de 30 tagjának neveit nem találtuk meg az emlékiratban, az értekezlet 153 tagjának nevei sincsenek közölve. Kár, hogy így a névtelenség köpenyegébe burkolóztak, neveik a halhatatlanság csarnokában örökre tündöklenének. Három egész napon és egy éjtszakán át tanácskoztak, Lengeru János a kész programmot terjesztette elő a bizottságnak, ez s az egyetemes értekezlet en bloc fogadta el a programmot, s a kiküldött bizottság azután a «fölvilágosító, részletes és tárgyszerű» emlékiratot szerkesztette és mindenféle nyelvekre fordította, még a gyűlöletes magyar nyelvre is; — ennyi fáradság csak megérdemelt volna egy kis halhatatlanságot!

De hol van a rumán «nemzet» azon törvényes alkotmánya, mely a rumánok egyetemes képviselét meghatározza? Micsoda törvényes jognál fogva nevezik magokat azok, kik Nagy-Szebenben összegyűltek, az erdélyi és magyarországi rumán választók képviselőinek? Ki hívta őket össze s ki választotta meg, ki adott nekik

megbízást és fölhatalmazást, hogy a rumán választók s a rumán nép nevében érvényes határozatokat hozzanak? Bizony csak Erdélyben és Magyarországon kockáztathatja egy titkos conventiculum, hogy államellenes programot állapítson meg s oly emlékiratot bocsásson közre, melynek minden lapjáról a hazugság, a ferdítés, gyanúsítás és fajgyűlölet szelleme szól.

A rumán nemzeti párt nevében elfogadott program az kívánja, hogy Erdély régi autonómiaja visszaállíttassék; hogy mindazon vidékeken, hol rumánok laknak, a közigazgatás és igazságszolgáltatás nyelve a rumán legyen, hogy tehát a nemzetiségekről szóló törvényt revideáltassék; az egyházak és felekezeti iskolák számára teljes függetlenséget követel, s az államtól minden beavatkozást és fölügyeleti jogot megtagad, a dualismus kérdését ez úttal nem tárgyalják, mert nincs a napirenden, de annak idején majd arról is fognak nyilatkozni a rumán képviselők, stb. Mindaddig, míg ezen s a többi kívánságok nem teljesíttetnek, az erdélyi rumán választókra nézve a passiv ellentállás szükségessége áll fönn, miszerint ők a budapesti országgyűlésen s a választásokban nem vehetnek részt.

Azt, hogy a rumán választók és képviselők az országgyűléstől és országgyűlési képviselők választásától távol maradnak, nagyon helyesen teszik, mert oly emberek, kik az érintett programot elfogadták s az emlékiratban nyilatkozó szellemtől át vannak hatva, a magyar állam képviselőjében csakugyan nem vehetnek részt. Minden modern jogi államban az egyetemesség, az állami egység, az állami nemzet csak egy lehet; a jog-egyenlőség nem tűr sem karokat és rendeket, kiváltságos testületeket és néposztályokat, sem külön nemzeteket. Politikai értelemben vett nemzet minden modern jogi államban csak egy van. Míg tehát a magyar állam fönnáll, benne csak magyar nemzet lehetséges, de az egységes magyar nemzet mellett különböző népfajok vagyis nemzetiségek igenis vannak és létezhetnek. A középkorban s egész 1848-ban a magyar államban a Verbőczy-féle «populus» a privilegiált néposztályok összeséből állt, minden nemes ember, bármily ajkú volt is, a sanctæ coronæ membrum», tehát az egységes politikai nemzetnek tagja volt. Csak Erdélyben különböztettek meg háromféle területet és ugyanannyi nemzetet. De mihelyt a külön kiváltságok megszűntek, ott is okvetetlenül meg kellett szűnnie a hármasság területnek és hármasság nemzetnek.

Miért követelik a rumánok Erdély elszakadását és különállá-

sát? Bizonyára nem a jogegyenlőség és szabadság érdekében. Ők mint külön negyedik nemzet akarnak szervezkedni; de ezt csak úgy tehetnék, ha a történelmi fejlődést visszafelé fordíthatnák, ha a kiváltságos középkori állapotokat helyreállíthatnák. Ez pedig nem fog nekik sikerülni s nem sikerülhet mindaddig, míg a magyar állam fennáll.

Hiába való fáradságot fordítottak annak bizonyíttatására, hogy Erdélynek hajdan autonómiaja volt, ezt senki kétségbe nem vonta, de hogy ezt az autonómiát a magyar államnak, sőt magának Erdélynek jól fölfogott érdekében ismét helyre kellene állítani, azt ugyan nem fogják bebizonyítani sohasem. Hiában hívatkoznak Horvát-Szlavonország példájára, mert e példa valóban a magyar kormányra és országgyűlésre nem igen buzdítólag hat; megadták már az experimentumnak busás árát s a jövődő sem nagyon kecsesgető. Az osztrák példa sem fog rajtunk, elég oktan volt annak idején a húsz koronaország alkotása, nem irígyeljük tőlük a boldogságot, melyet élveznek.

Az emlékirat szerzői politikai nézeteiket és törekvéseiket hosszas történelmi fejtegetésekkel támogatják. Nem helyeselhetjük politikai nézeteiket, de történelmi fejtegetéseikről sem mondhatjuk, hogy sikerültek volna. Már az alapelv is hibás, a melyből kiindultak. Azt mondják egy helyütt: «Magyarország e hegyes vidéket, tudniillik Erdélyt, sohasem hódította meg fegyverrel kezében, hanem a két ország kezdettől fogva azon célra egyesült, hogy megghiúsíthassák a barbár és vad népek támadásait.» — «I. István király — mondják más helyen — Erdélyt románok által lakva találta,» tehát szerintök a románok egyesültek I. Istvánnal a barbár népek támadásai ellen. — A ki még most is ilyesmit állít, az ne tartsa magát számbavehető historicusnak, az csak álomhüvelyező vagy hamislelkű ámitó. Ők, kik a ferdítés vagy tudatlanság annyi jeleit adják az emlékirat minden lapján, ezt merik mondani, hogy csak «zsoldos» írók nem akarnak arról tudni, hogy Erdély István korában egész kiterjedésében a római gyarmatok ivadékaitól népesítve volt; ők merik állítani, hogy «csak azok, kik szándékosan arra alkalmaztattak, hogy a haza és népeinek történetét politikai irányzattal s a hódítók szellemében írják le, tagadnak meg minden tekintélyt és hitelességet» Béla névtelen jegyzőjétől. Slavici *Die Rumänen Oestereich's* című munkájában azt állítja, hogy a románoknak nincs szavok az őszinteségre, hogy az őszinte, igazmondó és nyíltszívű embert ők ostobának tartják. Azért nemis követelhetjük

az emlékirat szerzőitől, hogy őszinték és igazmondók legyenek, s hogy bebizonyítsák a vádat, ha valakit gyanúsítanak. Nem kívánhatjuk meg tőlök, hogy mondják meg, kiktől kaptak és kapnak zsoldot s kiktől alkalmaztattak azok, kik a rumánok autochtonságát Erdélyben tagadják? Kitől és micsoda zsoldot kaptak például Roesler, Jirecsek, Thomassek, Huber, Hunfalvy s mások? Az utóbbi kétségkívül már sokszoros millionarius lehet, mert egyfelől zsoldot kap azért, hogy a rumánok eredetét a magyar hódítók szellemében kutatta, másfelől meg azért, hogy a magyarok eredetét a finnek szellemében írta meg. Alkalmasint onnan eredt a magyar állam deficitje s talán még az osztrák összbirodalom is hozzájárul Jirecsek és Thomassek zsoldjához!

Persze az emlékirat szerzői minden zsold nélkül is kisütik az igazságot és csak a bérencz nem hiszi el, a mit ők állítanak, hogy tudniillik Dsingisz-khán, a ki 1227 augusztus 17-dikén meghalt, Magyarországot halála után tizenhárom évvel, azaz 1241-ben meghódította s azután Jedsan tribusbeli Cattant Magyarország kajmákmájává nevezte ki, ki 1242-ben kibocsátott rendeletében meghagyja a flandriaiaknak, székelyeknek és oláhoknak, hogy a «császári királyi» tatárpénzt fogadják el. Lásd az erre vonatkozó eredeti oklevél hasonmását az emlékirat 127-dik lapján. (Hunfalvy talán ezt a császári királyi tatárpénzt megtalálta valahol, s abból húzza titokban a nagy zsoldot, azért nem szól az erre vonatkozó oklevélről.)

Az osztrák történelmet is nagyon jól ismerik az emlékirat szerzői. Ugyanis azt írják: «A Habsburg dynastiának összbirodalma semmi egyéb, mint több különböző ország és nemzetiség egyesülése egy fő, egy souverain család alatt, melynek megadták a trón és az uralkodásra való örökösödési jogot... Íme így áll a monarchia fölépítve a foederalismus alapelvén, melyet minden egyes szerződő félnek saját érdeke javasolt.» — Igen, uraim, ez a *Contrat social* tana, mely Rosseau agyában szülemlett meg; de így egyetlen egy állam sem keletkezett, s az osztrák államnak sem a *Contrat social* az alapja. Csak a communisták és nihilisták akarják annak elvei szerint a társadalmat és államot fölépíteni, vagyis inkább lerombolni, s midőn az emlékirat szerzői a foederalismust hirdetik, voltaképen a communisták és nihilisták felekezetéhez csatlakoznak s vagy öntudatosan vagy akaratlanul mind a magyar mind az osztrák állam fölbontására törekcszenek. Ez lehet igazi céljok, melyet most még nem akarnak nyíltan kivallani, azért a dualismusról is csak

annak idején kívánnak tüzetesen nyilatkozni, noha már most is elég érthetően megtagadják.

Nem lehet szándékunk, hogy az emlékirat állításait és történelmi fejtegetéseit mind czáfolgassuk. A mit az emlékirat 43—72. lapjain a rumánok régi jogairól, külön területeiről, vajdaságairól és kenézségeiről hosszasan és zavarosan előadnak, azt Hunfalvy munkája, melyet a *Budapesti Szemle* 75-dik száma ismertetett, eléggé részletesen megczáfolja. Azt sem akarjuk bővebben megvilágosítani, a mit a rumán nyelv használatáról s a nemzetiségi törvényről mondanak, jól lehet igen sok képtelenség és valótlanág van abban. Azt elismerjük, hogy nincs állam, mely ily nemzetiségi törvényt alkotott volna; mindenütt magától értődő, természetes dolognak tekintették, hogy mihelyt a latin nyelvet az élő nyelv váltotta föl, az állam, tehát a törvényhozás, közigazgatás és törvényszolgáltatás nyelve az legyen, melyen az államot alkotó nép beszél. Nincs Európában állam, melynek népe ssége származásra nézve egyféle és egyseges volna, minden európai nemzet többféle nemzetiségek és népelemek összeolvadásából keletkezett, s minden európai nemzetnek azon népfaj adta meg a nevét és jellemét, a mely az államot megteremtette. Másutt az idegen néptörödékek önként hódoltak meg a történelmi fejlődésnek, a dolgok kényszerűségének; csak nálunk berzenkednek sokan az állam nyelve ellen, sőt sérelemnek tekintik, ha az állam a másajkúaknak az iskolában módot és eszközt akar nyújtani az állam nyelvének megtanulására. — Ám lássák az erdélyi szászok és rumánok, ha a magyar nyelv tanulásától továbbra is idegenkednek, annak káros következményeit csak magok fogják megkeserülni. Semmiféle állam vagy kormány bábeli nyelvzavart be nem hozhat és nem tűrhet; a dolgok kényszerűsége sokkal erősebb, mint a holmi kétes existenciák és népámítók szeszélyei. Svájcország példájára szeretnek hivatkozni, ámde Svájcországban csak három nyelv divatozik s a három nyelv kikerekített külön területeken van elterjedve; oly nyelvkeverék ott nincsen, mint nálunk, s az állam nyelve tulajdonképen ott is csak egy, tudniillik a német. Nálunk a nyelvek és nemzetiségek nincsenek területileg külön választva s nemcsak három, hanem tíznél is több nyelv divatozik. A mit pedig a rumánok követelnek, azt épen oly joggal az erdélyi szászok, azután a szerbek, horvátok, tótok, vendek, bolgárok, görögök, örmények, sőt még a cigányok is követelhetnék!

Az emlékirat nem győzi a magyarok zsarnokságát elég erős színekkel kifesteni; szerinte ezer év óta nyúzzák, sanyargatják,

pusztítgatják tűzzel vassal a szegény rumánokat. De hogyan történhetett, hogy ily üldöztetés mellett a rumánság nemcsak el nem pusztult, hanem még növekedett és erősödött? Hogyan lehetett az, hogy ugyancsak az emlékirat vallomása szerint, sok rumán a magyar társadalomban és államban legmagasabb állásokra emelkedhetett, hogy a rumánok az ország legelőkelőbb családjainak sorába juthattak? Az emlékirat a Jósika, Naláczy, Barcsay, Kendeffy, Kemény, Teleki, Majláth, Vass grófi, Gáll, Katona, Berivoi Boér, Zeyk, Kenderessi, Mara, Csóka, Vidriai, Pogány stb. nemesi családokat sorolja föl, melyek mind rumán eredetűek. Sőt az emlékirat szerint Janku vajda Magyarország kormányzójává, fia Hollós Mátyás pedig királlyá lett. E szerint, maga az emlékirat megegyezik a handabandáit a magyarok üldözéseiről s tényekkel bizonyítgatja, hogy a magyarok sohasem voltak tekintettel a származásra és nemzetiségre, hogy ők a rumánok előtt is megnyitották az utat minden hívatlra és méltóságra, tekintélyre és hatalomra, mihelyt arra magokat érdemekké tették. Igaz, csak a nemesség gyakorolta és élvezte az állami polgár jogait, a parasztság majdnem egészen jogtalan volt. De nemcsak a rumán, hanem a magyar parasztság is jogtalan volt, s Oláhországban és Moldovában a bojárok egészen a legújabb időig még jobban sanyargatták alattvalóikat, mint az erdélyi vagy magyarországi földesurak az ő rumán vagy magyar jobbágyaikat.

Most a kiváltságok megszűntek; kövessék tehát a rumán nemzeti párt vezérei és hívei a Jósika, Majláth, stb. családok példáit, legyenek a hazának oly hű gyermekei, mint azok, s ne hajhászszanak utópiákat, ne munkálkodjanak a haza romlásán, a magyar állam gyöngítésén; ne törekedjenek a középkori állapotok, a szétdaraboltság, az egyenlőtlenség, a kiváltságok helyreállítására! Hajdan csak az lehetett a szentséges magyar koronának tagja, a ki nemzeti kiváltságra szert tett, most mindnyájan, akár nemesek, akár nem nemesek, akár görög-keleti, akár görög-katholikus, akár római katolikus vallásúak, egyaránt lehetnek membra sacrae coronæ. Legyenek a rumánok ily tagjai a magyar koronának, olvadjanak be a közös nemzetbe, egyesüljenek velünk érzelmeikben és törekvéseikben, s akkor szent lesz köztünk a béke.

## É R T E S Í T Ő.

*Kisebb dolgozatok az irodalom, közgazdaság és politika köréből. Írta Trefort Ágoston, 1882.*

Két év leforgása alatt a második könyv Treforttól. Emlékebeszédeit és tanulmányait 1881-ben adta ki. A múlt év végén kisebb dolgozatait bocsátotta a nyilvánosság elé.

A könyv-író miniszterek és államférfiak közé azonban ő sem tartozik. Csak régi cikkeit gyűjtötte össze és adta ki. A magyar politika nehéz, sok gondot ad, a szakminiszterség pedig igénybe veszi emberének minden idejét. De van egyéb oka is annak, a miért politikusaink és államférfiaink nem írnak könyvet. Van valami idegenkedés Magyarországon a doctrinaireség iránt. Parlamenti körökben nem kedvelik a tudós politikusokat. A tanúltságot mutató beszédnek meg van a hatása; de a könyv nálunk nem válik a politikus előnyére. Nem képez piedestált, mely alakját fölemelné. Ezért van oly kevés tudós politikusunk. A ki pedig egyszer miniszterré lett, nem ír többé könyvet, sőt egyáltalán semmit, habár az előtt foglalkozott az irodalommal. Nem illik neki leszállni az eszméknek tollal vívott küzdelmébe. Angliában, Franciaországban, s általában nyugaton nem így van ez. Lord Beaconsfieldről és Gladstoneról nem is szólva, csaknem valamennyi nevesebb angol miniszter egyszersmind író. Gambetta nagy miniszteriuma majd kizárólag tudósokból és írókból állott. A legitim restaurációtól pedig 1848 ig a francia politikai életnek a tudós és író politikusok adtak vonzó coloritot. A legnagyobb politikai nevek egyszersmind a legnagyobb írói nevek voltak.

Nálunk egyedül a vallás és közoktatási miniszterben van írói anyag. A mi az első kabinetben volt báró Eötvös József, az most Trefort. A negyvenes évekből üdén hozta át azt az eszményi lendületű szellemet, mely e kornak és politikusainak jellemző sajátosságát képezte. Volt valami ebben a szellemben az általánosságokban mozgó, phrázisos liberalismusból, tudományos tartalomból és a politikai költészetből. A politikai szónoklatot, vezérczikket és könyvet ez a szellem lengette át. Oktatólag és egyszersmind fölemelőleg hatott. Hatalmába kerítette az észet és kedélyt egyaránt, azért idézett föl oly

gyökeres átalakulásokat, nem csak nálunk, de mindenütt, melyekbe nem pusztán az ész okoskodásának, de a kedély lelkesedésének munkája is beszövdött. Ez a szellem eltűnt azzal a korrall, melynek fényét, dicsőségét képezte. Csak azon kiváló férfiakban csillámlik még föl, a kik e korszakban éltek, s az átalakítás nagy munkájában részt vettek. A politika ma sokkal prózaibb, a kor szelleme sokkal józanabb és hidegebb, hogy sem úgynevezett «szép szellemű» politikusokat nevelhetne. Most már nagyon okosak, ridegek vagyunk, nem tudunk lelkesülni, s ép ezért lelkesíteni sem. A nemzet átélte az ifjúkor rajongó álmait, nagy hevületeit és tévedéseit. Komoly férfi korát, a munka korszakát éli. De talán az ellenkező végletbe, bár nem a munkás erőfeszítés, hanem az eszmék iránti közöny végletébe esett.

Trefort könyvének már az létjogosultságot adna, hogy nem csak az író, de a nemzet pezsgő ifjúkorát tárja föl. Az író azóta sokat tanult, sokat tapasztalt, valamint a nemzet is. Trefort könyve azon kornak cikk-darabokból összerakott mozaik képe, melyben az író és nemzet még nem tanultak, nem tapasztaltak annyit, de az eszmék iránt jobban tudtak lelkesedni, mint ma. Nem csak történetileg, de egyszersmind a műveltség történet szempontjából is érdekesek tehát Trefort kisebb dolgozatai.

A mi azonban legfőbb becset ad ezeknek, az, hogy bele engednek pillantani nagy társadalmi és állami átalakulásunknak negyven év előtt lefolyt processusába. Megmondják, Trefort mennyi részt vett a nagy társadalmi és politikai reform munkájában.

Az épület ma előttünk áll. Hiányai és hibái kétségtelenek, könnyen fölismerhetők. De van parlamentarismusunk; vannak a democratia alapelvein nyugvó társadalmi és politikai intézményeink. Szóval a modern Magyarország áll előttünk, abban élünk. De, hogy mikép jött ez létre a feudális-aristocraticus Magyarország romjain, s az új építményhez hány homokszemet vitt a könyv írója, ezt ama cikkek mondják meg, melyeket Trefort 1842—1848 közt túlnyomó részt a *Pesti Hírlap*-ba írt. Mérlegre lehet azokat vetni, s a mérés eredménye miatt Trefortnak nincs oka pirulnia. Sőt büszke önértettel olvashatta negyven év előtt írt cikkeit. Ma már, kevés kivétellel, meg vannak azok haladva a tudományban, jöllehet, mint látni fogjuk, nem egy még jelenleg sem, sőt ép jelenleg nem nélkülöz actualis becset a fölmerült napi kérdésekre való vonatkozásában.

Trefort az úgynevezett centralisták, vagy doctrinairek csoportjához tartozott, kiknek működését egy munkában érdemlegesen



méltattam. Trefort az alapesoport tagja volt, mely kezdetben Szalayból, Eötvösből és belőle állott. Kemény és Csengery csak későbbben csatlakoztak hozzájuk. Mind az öten az eszmék szolidaritásában állottak egymáshoz. A régi Magyarországot le akarták rombolni, s az újat fölépíteni. Hatásuk e tekintetben sokkal nagyobb volt, mint a francia doctrinaireké. A történeti Franciaország már rég elveszett, midőn a Guizot, Royer-Collard, Camille Jordan, stb. föléptek. A régi francia társadalmi és politikai intézményeket elsöpörte a nagy forradalom zivatarra, végleg megsemmisítették I. Napoleon democraticus intézményei. A francia doctrinaireknek nem kellett rombolniok, sőt építeniök sem. Csak a közszellemet kellett megőniök a retrográd iránytól. Ezt tették, ezért harczoltak húsz éven át a restauratiótól egész addig, míg Guizot maga is a visszalépő irányba nem sodortatott. E húsz év azonban a francia politikai ékesszólás és tudomány virágzó korszaka volt. A De Serre-féle sajtótörvénytől a droit d'ainaisse visszaállítását célzó javaslaton át, egész a modern alkotmány és társadalmi intézmények detail-kérdéseig csodálatos vitákat hoztak színre a parlamentben és a sajtóban egyaránt. Ezek a viták, melyekben a liberalismus állott szemben a reactióval, nem menthették ugyan meg a liberalis intézményeket: Franciaország már ekkor a haladás és visszaesés drámai peripetiáiban hanyatott. De föntartották a liberalismus és democratia jogfolytonosságát az eszmékben. Elvezthették a jelent; de megmentették a jövőt.

A magyar tudós politikusok számára is a nagy francziák dolgoztak. Ők szolgáltaták az eszméket és fegyvereket. Restaurálták úgy Franciaországban, mint Európában a speculativ politikai és társadalmi tudományt, melynek fonálszálát Montesquieunél megszaktították a nagy forradalom véres orgiái és Napoleon világcsatái. Legközvetlenebb hatásuk Franciaországon túl Németországra volt. Az eszmék tekintetében annyira receptiv német nemzet ekkor szíttá magába a francia államjogi tanokat, de inkább csak irodalmában, mint intézményeiben. Etanok nagy részt német mediumon — Rotteck és Welker művein — át jutottak Magyarországra. A doctrinaire-csoport, s ebben Trefort azonban közvetlen forrásból is merített, sőt, a mi akkor a ritka kivételek közé tartozott, e tudós politikusaink magával az angol szellemmel közvetlenül érintkeztek, szellemi látkörükbe estek a történetírás és constitutionalismus alapvető munkái.

Trefort könyve föltárja ezt. Macaulayt, Thiers-t, Tocqueville-t, Guizot stb. akkor még föl kellett födözni Magyarországon. S különösen Trefort és Csengery végezték a fölfedezés munkáját. Trefort,

a ki a nagy francziákról és angolokról tanulmányokat írt, megismertette Franciaország és az angol alkotmányosság történetét; Csen-gery, a ki utóbb lefordította Macaulay nagy művét.

A magyar közművelődés mai színvonalán, miután már négy évtizeden át fejlődünk, a tudós politikusok működését szükségképp kisebb mértékkel kell mérnünk. De negyven év előtt ennek a működésnek kiszámíthatatlan becse volt. E nélkül a magyar közszellem aligha ért volna meg a 48-diki nagy reformokra, s politikai forradalmunk nem leendett egyszersmind társadalmi forradalom.

És Trefort különösen a társadalmi téren mozgott. A tudós politikusok közt ez a tér volt az ő specialitása. Közgazdasági tudomány nem létezett akkor egyéb Magyarországon, mint Liszt nemzeti elmélete, mely megragadta Kossuth, sőt Deák szellemét is és alkalmat szolgáltatott a nagy védegyleti izgatásra. Trefort ismerte az angol és francia közgazdasági írókat is. Michel Chevalier műveiről cikkekkel írt a *Pesti Hírlapban*. Chevalier tanai ma már jó részt meg vannak haladva; de még ma sem veszítették el értéköket; sőt Chevalier nem egy tétele a közgazdaság általánosan elismert igazságává szűrődött. Azon korban pedig, midőn Ricardo, Fawcett, Roscher, stb. még nem emelték föl tudományos rendszereik épületét, Chevalier kiváló jelentőséggel bírt. Termelése elmélete meglepő volt. Trefort rá hivatkozva, nagy súlylyal írhatta: «Első föladatunk önlétünk föntartása és szilárdítása; de hogy e czélt elérhessük, szükséges egész hazánkat, s a nemzetet a munka és productió növelése által a szegénységből kiemelni.»

Ebben benne volt tudós politikusaink gazdasági és politikai programja egyaránt. Figyelmeztették a nemzetet a munka s a productió fontosságára. A munka a productió eszköze. Eredménye a közvagyonosság. A kiváltságok a nemzeti munka eszméjével meg nem férnek. Az ősiségnek tehát el kellett enyésznie a nemesi kiváltságokkal együtt. Az ősiség természetét aligha jellemezte valaki találobban, mint e tárgyról írt cikkeiben Trefort. A megváltás tekintében is, ugyanitt, gyakorlati módokat ajánlott. És már 1844-ben, a nagy forradalmi eseményekre való kilátás nélkül, írhatta: «Nem vagyunk sangvinicusok a politika mezején, de valamint tíz év előtt nem mertük volna remélni, úgy meg vagyunk most győződve, hogy csak egy-két országgyűlés szükséges, s a politikai jogok egyedárúsága s a nemesség adómentessége meg fog szűnni.»

Trefort és tudós barátai előtt azonban ismeretes volt, hogy a nemesi kiváltságok hasztalan szűnnek meg, ha megmarad az aris-

ocraticus tulajdon és örökösödési jog. A nagy francziák, s utánok a németek ekkor már kimutatták, hogy a birtok- és örökösödési jogra vonatkozó törvények döntik el az állam és társadalom szervezetének sorsát. Az elméleti viták érveit a francia törvényhozás tárgyalásai szolgáltatták. Az elvek gyakorlati hatása szemlélhető volt a francia viszonyokban, melyeket a *Code Napoleon* ekkor már gyökeresen átalakított. Trefort a tények és eszmék alapos ismerete mellett írhatta cikkeit a bírhatási és örökösödési jogról, melyek megváltoztatását követelte. Átalakulásunk előestéjén figyelmeztette a nemzetet I. Napoleonnak azon mondására, hogy az örökösödési törvények minősége szerint democrata köztársaságot vagy hatalmas aristocrátiát lehet teremteni. Aristocraticus intézményeinket különösen a majoratusok és hitbizományokban támadta meg, követelve ezek teljes és föltétlen eltörlését. A földbirtok túlságos fölaprózását nem tartotta ugyan gazdaságilag és társadalmilag üdvösnek; de tiltakozott minden kényszer ellen, mely a fölaprózást mesterségesen gátolná. A gazdasági és társadalmi hátrányt orvosolhatónak vélte társadalmi úton, az associatio által. Az anyagi érdekekről írva a *Budapesti Szemlében*, kifejtette a mezei gazdák egyesülésének jótékony hatását s gyakorlati példával világította meg ezt, utalva a svájcei és franciaországi közös tejkamarákra.

Trefortnak ép az agrarius kérdésre s ezzel kapcsolatban az örökösödési jogra vonatkozó cikkei még ma is actualis értékkel bírnak, haszonnal olvashatók.

Az eszmék, melyeknek cikkeiben propagandát csinált már a negyvenes években a tudomány közkincese, s a balfogalmak, melyek ellen harczolt, már négy évtized előtt az elmaradottság czopffjai voltak. És íme, negyven év múlva, ugyanazon eszmékért ismét harczolni, ugyanazon balfogalmak ellen ismét küzdeni kell. Ily csigavonal a haladás útja. Vagy mint Kemény mondja: ily abroncsban forog a századok fölvilágosultsága!

De, hogy e retrograd eszmék nem győzedelmeskedhetnek szabadulv birtok és örökösödési jogunkon, ez nem kis mérvben tudós politikusaink utóhatásának tulajdonítható. A mire a nemzetet megtanították negyven év előtt, arról ez nem feledkezhetik meg negyven év múlva. Az oktatásba itt-ott tévedés csúszott be. Így Trefort a szabad végrendelkezést democraticusnak, s annak ellentétét aristocraticusnak tartotta, holott megfordítva áll a dolog. Franciaország a kötött végrendelkezésnek köszöni democratiáját. Anglia aristocraticus társadalmi és politikai intézményeit a szabad végrendelkezés

szülte. Magában Amerikában a szabad végrendelkezés hozott létre — különösen a déli államokban — hatalmas földbirtokos aristocratiát, mely olygarchiává fog fajulni és fenyegetni fogja a köztársaságot, ha az Egyesült Államok át nem alakítják örökösödési jogukat. A köteles rész a legbiztosabb óvszer a túlságos vagyonhalmazás ellen. Az egyensúlyozó úgy a gazdasági, mint a társadalmi viszonyokban, nehogy kevesek túlságos gazdagsága mellett létre jöjjön a tömeg túlságos szegénysége.

Trefort azonban, mikor a szabad végrendelkezés mellett küzdött, a majoratusok és hitbizományok ellen harczolt. Ez magyarázza meg tévedését, mely azonban csak félig volt tévedés; mert a végrendelkezési szabadság eszmeileg valóban szabadelvű és democraticus, csak hatásában válhat aristocraticussá. Az ipar fontosságát is fölsíemerte. Magyarország legközelebbi föladatának azonban azt tartotta, hogy emeljük agriculturánkat. *Óvakodjunk a gyáraktól!* írta 1840-ben az anyagi érdekekről szóló tanulmányában. Munkás kezek és tőkék hiányában, úgymond, nem gyárthatunk oly olcsón, mint a műiparban előlálló nemzetek. Ha a földművelés nem foglalkodtatja eléggé a népességet, gyárak önmaguktól támadnak; de gyér népességű s tőkékben szűkölködő országokban a gyárak csak mesterséges növények.

E nyilatkozatban, s Trefort egyéb fejtegetéseiben benne volt a monarchia gazdasági dualismusának programja. Magyarország és Ausztria egymásra vannak utalva gazdaságilag. Ha az osztrák iparművek számára természetes piaczul szolgál Magyarország, a mi nyers terményeinknek is természetes piacza Ausztria. Régi programjához híven mondhatta tehát Trefort 1881-ben választóihoz intézett beszédében: ragaszkodjunk a vámszövetséghez. De ez alatt nem azt értette, hogy az ipart nálunk meghonosítani nem kell. Ellenkezőleg: erre törekedni köteleességünk. A vámszövetség keretében azonban ez inkább fog sikerülni, s példákkal bizonyítja be Trefort, hogy néhány magyar iparmű még Ausztriában is piacra talál.

Miként történhetett mégis, hogy Trefort és tudós barátai a védegylet-mozgalom alkalmával, bár kezdetben azt legelőbb hallgatólag helytelenítették, utóbb, Széchenyi ellenében, Kossuth és Deák mellett foglaltak állást?

E kérdésre megfelelttem már a doctrianairekről írt munkámban. Ugyanezt felelhetem most, midőn Trefort ide vonatkozó cikkei összegyűjtve fekszenek előttem.

Kezdetben tartózkodva fogadták a védegylet eszméjét, s csak

szenvedőlegesen nézték a harczot. A *Pesti Hírlap* szerkesztőségébe beköltözve soká nem foglaltak állást, s a védegylet melletti szerepet átengedték Tóth Lőrincznek, Timonnak (Szontágh Pál és Madách), Szokolaynak, stb. De végre sem maradhattak meg tartózkodó álláspontjokon. A municipiumok elleni izgatások úgy is keserű panaszokra szolgáltatott alkalmat saját pártfeleik közt is. Ha még a védegylet kérdésében is különállást foglalnak el, szakadást idéznek föl, s ellenszenvet keltvén magok ellen, ama politikai czélokat is kockára vetik, melyekért küzdöttek, s melyekhez a védegyletnek semmi köze sem volt. S ha már egyszer a nemzet tüntetésre határozta magát, nem akarták azt megfosztani nagyszerűségétől és erkölcsi hatásától. Trefort Ágoston tehát 1845 ápril 17-dikén cikket írt (ezt a cikket én neki tulajdonítom) a vámügyről, melyet kisebb dolgozatai közé nem vett föl. De nem volt képes a védegyletért lelkesedésre hangolni kedélyét. A védegyletet tény gyanánt tekintette, melylyel számolni, s melyből lehető hasznót húzni igyekezett. Ezt a hasznót azonban nem becsülte valami nagyra. «Mi — úgymond — a védegyletben egyszersmind a védvámrendszer melletti agitációnak új stádiumát, s az eredménynek maximumát látjuk, melyet ez úton elérni lehetett.» Később Széchenyi István ellenében védelmébe fogadta a védegyletet, melyet a nagy gróf maró gúnnyal megtámadott. E cikkei *Észrevételek* cím alatt a kisebb dolgozatok közt szerepelnek. Az események Széchenyinek adtak igazat. A nemzeti szédelgésnek a gyáripár, hajózási vállalat terén egyaránt nagy kiábrándulás lett vége. Trefort és barátai kétkedve és bizalmatlanul szemlélték a nemzeti ábrándot; de nem küzdöttek ellene. A védvám-agitáció kizárólagos czélja gyanánt Trefort a honi ipar emelését jelölte meg. De ép fönnbbi sorai bizonyítják, hogy ezt csak maximum gyanánt tekintette, s egyáltalán nem akart védvámrendszert a magyar ipar számára. Ellenkezőleg. Az Ausztriával való vámszövetséget már ez időben óhajtott, habár kijelentette, hogy a közbenso vámsorompó lerontásának gyakorlati hatása attól függ, vajon Ausztria hajlandó-e tekintetbe venni a mi érdekeinket.

Szóval Trefort a védegylet kérdésében elfoglalt álláspontja dacára nem lett hűtlenné korábban kifejtett tudományos elveihez, s teljes következetességgel védhette a kiegyezés idején a vám- és kereskedelmi szövetséget. S hogy mily óriásilag fejlődött Magyarország e szövetségben és az Ausztriához való közjogi kapocs keretében, mi sem világítja meg annyira mint Trefortnak az anyagi érdekekről írt tanulmánya, hol mint nagy, hön óhajtott eseményről be-

szél a Fáy András által 40.000 forint alaptőkével fölállítani tervezett pestmegyei takarékpénztárról. Ma vidéki városocskák, sőt falvak sokkal nagyobb alaptőkével bíró takarékpénztárak fölött rendelkeznek!

Szokás még mai napság is hazafiúi bánkódással visszapillantani a régi jó időkre, a régi Magyarországra. Ez magában véve nem volna baj. Sőt a régi Magyarországot ismernünk kell, hogy megbecsülhessük az újat. Majdnem minden téren oly haladást észlelhetünk mint a takarékpénztárak területén. Közjogi és társadalmi intézményeinkhez pedig a régiek nem is hasonlíthatók. A temporis acti laudatorok a múltban csak a fényt, nem egyszersmind az árnyat látják. Trefort és barátai jelentékenyen közre hatottak, hogy a jelen időnek is lehetünk elfogulatlan és túlzástól ment dicsérői. Ha arról van szó, hogy nem haladtunk eleget, ezt elismerjük. De ha a jelent összehasonlítjuk a múlttal; azonnal büszkeség száll meg bennünket; jogos önérzet, melyet a fölött érezhetünk: mit tettünk negyven év alatt. Trefort könyve a negyven év előtti múlt tükre. Nagy haszonnal forgathatják azt nem csak a kik Trefort négy évtized előtti, s már akkor alapos ismeretein okulni akarnak; de mindazok, kik a jelennel elégedetlenek.

BEKSICS GUSZTÁV.

*Zsidó és nem zsidó magyarok az emancipáció után, írta Acsády Ignác.*  
*Második kiadás. Buda-Pest 1883.*

A zsidókérdéssel foglalkozó röpiratok özönében Acsády élénken és ügyesen írt művecskéje méltóbb irodalmi formája és objectivebb szempontjai által tűnik ki. Nem kíméli a zsidók társadalmi hibáit, de nem tartja oly hibáknak, melyek a zsidók teljes beolvasását a magyar nemzetbe lehetetlenné tennék. Ha olvassuk Acsády füzetét, ismét azon remény támad föl bennünk, hogy e fontos társadalmi kérdés, minden akadály mellett is majdan mégis mind a két felekezetet kielégítő megoldást nyer. Azokat a körülményeket, melyek e reményre némiképp följogosítanak: a zsidók mindinkább terjedő magyarosodása és assimilatioja — Acsády füzete igen tanulságosan állítja össze.

A szerző gondolatmenetének főpontjai a következők: Magyar-nak lenni nem egyes felekezetek vagy osztályok kiváltsága. Egyetlen felekezet sem karolta föl oly szívós odaadással a magyarosodás

ügyét, mint a zsidó. A magyar alföldön, a magyar megyékben és városokban a zsidó régóta ép oly magyar, mint a többi lakos; igaz, hogy a zsidók osztályrésze, ámbár ép oly régi polgárai e hazának, mint a többi, inkább a szolgaság, a szenvedés volt. Az emancipáció százados elnyomatással kiérdemelt jutalom.

A szerző ezután az emancipáció hatását tanulmányozza. A zsidók szerinte mindenütt a magyar állam legerősebb támaszainak bizonyultak. Sehol és soha sem kaczerkodtak a nemzetiségi aspirációkkal: egyetlen példa sincs az utolsó tizennégy év történetében, hogy zsidók szavazatukkal és befolyásukkal bármily magyar-ellenes törekvést támogattak volna. Igaz, hogy az évenként bevándorló galicziai zsidók erre nem nyújtanak garantiát; a szerző azonban, mint minden elfogulatlan ember, e bevándorlás törvényes megakadályozását szükségesnek tartja.

Az emancipatio egyrészt a zsidók műveltségére is jótékonyan hatott, másrészt szaporította a magyar állam értelmiségi tőkéjét, az állam munkakörébe vonván oly köröket, melyek előbb ki voltak belőle zárva. Az emancipáció jótékony hatásai abban is mutatkoznak, hogy ma már egyetlenegy felekezet sincs hazánkban, a mely annyira magyar lenne, mint a zsidó. A statisztikai adatok szerint a zsidóságnak ötvenöt százaléka vallotta magát nyelvre és nemzetiségre magyarnak, míg az egész magyar birodalom lakosságának csak ötven és egy fél százaléka magyar.

A szerző nem tagadja a zsidók sokféle hibáit; csakhogy úgy véli, nagyobbbrészt az állam maga fejlesztette azokat az üldözéssel és elnyomással, melyeknek a zsidók századokon át ki voltak téve. Az elnyomás ma megszűnt, de a hibák nem szűnhettek meg tizennégy év alatt, mert tizennégy évszázad nyomásának hatásai voltak. A gheftóban szerzett hibák és a parvenu még gyakran érezhetők a mai zsidón is; a pénzkeresés, az anyagi siker imádása nem ritkán a nemesebb érzések rovására nyilatkozik benne. Társadalmi nevelése pedig épenséggel nincs befejezve. Mindez csak úgy válhatik jóvá, ha a magyar nép nem ragaszkodik előítéleteihez és a választó korlátokat nem akarja minden áron föntartani. A társadalmi kötelezettségek föltétlen teljesítését majd csak akkor követelheti a zsidó vallásúaktól, ha ezek társadalmi jogait is föltétlenül elismerte.

Melyek tehát a kölcsönös teendők? A keresztyén magyarok részéről a jogegyenlőség teljes elismerése, a zsidó vallásúak részéről tapintat a jogok gyakorlásában; mindkettő részéről pedig forró ragaszkodás a közös hazához és a magyar nemzetiséghez.

Általán véve bizonyára egyet kell értenünk Acsády fejtegetéseivel: nemzeti érdekeink, a kényszerhelyzet és korunk humanismusa nem enged meg más megfajtást. Bizonyos az is, hogy az antisemitismus nem képes a zsidókérdést megoldani: okvetetlen szűkséges hogy e megoldás békében és mind a két fél közreműködésével történjék. Nem osztozhatunk azonban Acsády azon véleményében, hogy a mai zsidóság semmi tekintetben sem viseli magán a zsidó race bélyegét: a zsidók hibái szerinte a ghettóban szerzett hibák és nem a faj hibái. Nem ok nélkül tekinti a mai történetírás a népfaj jellegét oly történeti tényezőnek, melylyel minden általánosabb jelenség magyarázatánál számolnunk kell, mely az éghajlat és a történeti fejlődés okozta változásokon is át áttör. A zsidóság középkori élete sokat megmagyaráz a mi a mai zsidóban található, fényes árnyékdoldalaira nézve egyaránt, de mindent nem bír megfajteni.

E mellett azonban elfogadhatjuk, hogy a múltak története sok mai jelenséget megmagyaráz: a középkori zsidókra nézve a legfontosabb esemény a keresztes háború volt; a keresztes háború adta ki a jelszót üldözöskre és az szorította őket le a világkeresedelemről, mely addig az ő kezökben volt, a kiskereskedelemig, az uzsoráskodásig. A zsidók pénz-cultusát is megérthetjük a történet fonalán: a középkorban a folytonos zsarolásoknak és üldözéseknek kitett zsidó életét csak pénzzel biztosíthatta. Pénz nélkül ő olyan volt, mint az erdő vadja. Azt a jogot, hogy emberek közt járhasson, hogy a földben temetkezhessék, csak a pénz adta meg neki. Csoda-e, ha a pénzt jobban szerette másnál, kinek élete és becsülete nem a pénztől függött?

Nem fogadhatjuk el egész kiterjedésében Acsády azon állítását sem, hogy Árpáddal zsidók is jöttek Magyarországra. Az Árpáddal jött kazar nemesek zsidók voltak vallásukra nézve, de racera nézve bizonyos, hogy nem voltak semiták: a zsidókérdés pedig csak ez utóbbiakra vonatkozhatik.

r.

*Kiss József költeményei. Harmadik bővített kiadás. Buda-Pest. Kiadja Ráth Mór. 1882.*

Midőn e gyűjtemény második kiadása megjelent s a napi sajtó, különösen a *Pester Lloyd*, oly nagy zajt ütött vele, s oly helyet jelölt ki számára irodalmunkban, mely azt teljességgel meg nem illeti, a *Budapesti Szemle* (62. szám) egy terjedelmesebb bírálatban illő mér-



tékre szállította le a szertelen magasztalásokat. Azonban e bíráló inkább csak a költemények tartalmát, belső formáját vizsgálta s nyelvvel, technikájával aránylag kevesett foglalkozott. Nem tartjuk főlegesenek most, a harmadik kiadás alkalmával, ezzel is bővebben foglalkozni, részben a *Pester Lloyd* kedvéért is, mely úgy látszik, a magyar próza és költői nyelv ügyében ítélőbíróvá akarja magát föltolni a nélkül, hogy csak valamennyire is behatolt volna a magyar nyelv művészet titkaiba. Ezelőtt néhány évvel Dóczi *Faust* fordítását úgy mutatta be, mint a magyar műfordítás remekét, nem rég pedig Kiss Józsefet nemcsak költői tehetség, hanem költői nyelv és technika tekintetében is Arany mellé helyezte.

Bizony, a mi a költészet technikáját is illeti, szintén csak a tudatlanság vagy humbug teheti Kiss Józsefet egy Arany mellé. «Rossz mesterember az, a ki szerszámaival összevész» — mondja Byron s Kiss József örökös haragban van hol egyik, hol másik szerszámaival. Magyarúl nem tud tisztességesen, sőt a szembeszökő vétségekre találunk verseiben a nyelv elemi törvényei ellen is. Szabatosság hiánya, kétértelműség, dísztelen pleonasmusok, zavaros ellenmondások minden lépten-nyomon. Képei, hasonlatai sokszor nem igazak, háttározatlanok, itt-ott merészeknek, újaknak látszók, de egy kissé analysálva, hazugoknak, következteleneknek, sőt komikai hatásúnak bizonyulnak. Verselése is alacsony fokon áll: magyar alexandrinjai még megjárják, noha numerus dolgában hol vannak az Aranyéi megett! — de kivált lyrai költeményeinek külformája valóban gyöngé. Nem is álmódja Kiss József, hogy Heinének vagy Petőfinek látszólagos pongyolasága mily rhythmicus erővel van kapcsolatban.

De bocsátkozunk részletekbe. Íme egy kis lajstromát állítottuk össze azon hibáknak, melyeket Kiss József verseiből olvasás közben kijegyeztettünk. Nem állítunk föl azonban rendszeres csoportokat, hanem követjük a versek egymásutánját:

«*A sürgés, a robaj, a tömeg gyors árja Kápráztat, elmerit édes andalgásba.*» (*Szelemvággy*, 15. l.) A mi kápráztat, az nem merithet andalgásba egyszersmind. Nem fér össze az erős, kellemetlen hatás avval, hogy mintegy magam felejtve elandalodjam.

«*Kéjjel hallgatódnám a malomzúgásra*» (ugyanott). Először is éktelen solœcismus; mert «hallgatódzni» csak absolute lehet, nem pedig valami-re. Továbbá ez, mint öntudatos cselekvés, hogy fér meg szintén a föntebbi álmadozással?

«*És lelkem oly nyugodt, mint tó vihar után*» (ugyanott). Ha ez

a hasonlat igaz, akkor *lelke* azelőtt már *viharzott* Kiss Józsefnek; de erről a vers után mit sem tudunk. Tessék csak megvizsgálni a nagy költők hasonlatait; tessék megnézni Petőfi azon versének első szakját, mely így kezdődik: «Elnémult a fergeteg süvöltő» stb., — vagy Arany «*Ráchel*»-ének ezt a helyét: «Oly mélabús stb.» — vagy a Toldi *estéje* I. énekében: «Mint a befagyott tó stb. . . .»

«*Lemondtam fényes álmaimról, Melyek kísérték útamon És szárnyat adtak lépteimnek.*» (*Fegy pillanat* 17. l.). Zűrzavar és következetlenség a képben. 1. lemondani az álmokról = sajátképeni kifejezés. 2. *fényes* álom = metaphora. 3. az álom személyesítve van, de a *fényes* álom, hogy *kísérheti is útján*, hogy *adhat is szárnyat lépteinek* ?!

«*Midőn könyekre szomjazom*» (u. o.). Rút!! Ez nem mást jelent, mint hogy «Könyeket ihatnék». Furesa gustus. Pedig lám azt akarja mondani, hogy: «sírhatnékja van».

«*Gyötrelmes, kínos pillanat rolt*» (u. o.). Esés. Vagy maradt volna az egyik jelző, vagy volnának megfordított rendben.

«*Kiért lemondtam és fogadtam*» (u. o.). «Fogad» magában = wetten vagy «fogani»; itt «geloben»-t akar jelenteni.

«*Nyakamba fonta két kezét*» (u. o.). A *kezét* kulcsolja, a *karját* fonja vagy fűzi az ember. V. ö. «Nyakamba fűzte inda karjait» (Vörösmarty).

«*A nászbokréta elhervadófélben*». (*A nászbokréta*. 19. l.) Hibás. Így kell: «hervadó félben» vagy «hervadóban». Mert «elhervad» = el fog hervadni; tehát nem *most*. Mondhatom e vajon: «elkopó félben» van a csizmám?

«*Ajkunkra szó elvétre csak ha lebben*» (u. o.). Vagy «csak» vagy «ha» főlöseleges. Aztán a szó az ajak-ról lebben, nem az ajak-ra.

«*Szép szende virágom ily szókra fakad*» (*Téli estén*. 21. l.). No, a virág szóra nem fakadhat. A «rózsa» igen, pedig az is virág. Mi ennek az oka? nem más, mint hogy a «virág» még nagyon is képnek, metaphorának érezteti magát, holott a «rózsa» már közönséggé, szokottá lett, úgy hogy erről: «rózsám» mind azt elmondhatom, a mit erről: «kedvesem»; ellenben a «virágról» jóformán csak azt, a mit róla, mint növényről is, természetesen is elmondhatok. V. ö. «Megbántott a rózsám nagyon» (Petőfi). «Rózsám lelke egész ország» (Petőfi) stb. De: «Nékem is van *virágom* . . . *leszakasztom* a nyáron» (Dal).

«*Másoknak ír és gondol és nem nekem*» (u. o.). «Gondolni» nem lehet másoknak.

«*Temesse fejét ölelő karomba*» (u. o.). Ha lehetne! «Ölemben» — lehet.

«*Jó az Isten, jóért jót ad*» (Hanzi, 33. l.). Elrontott szólás. Kiss József, úgy látszik, két szólást kevert vagy inkább zavart össze, ezt: «Jó az Isten, jót ad», meg ezt: «Jótét helyébe jót várj».

«*Kendermagját magam megettem*» (u. o.). Ha «magam» itt annyit jelentene, hogy «egymagam», «egyedül», hát helyes volna a szórend, de minthogy hangsúlyozott személyes névmás, az igekötő hátra kerül: *magam ettem meg*.

«*Gazdasszony sebbel-lobbal lépked*» (u. o.). Mintha csak azt mondanám: «kullogva rohan». V. ö. Aranyt:

«Ment nagy sebbel-lobbal a nád erdejében.»

«*A hallgatás oldalát furja*» (u. o.). Fonákul alkalmazott kifejezés. Ha valami furja oldalamat, akkor azt a valamit ki szeretném mondani, nem elhallgatni. V. ö. Aranyt: «Oldalát a kérdés majdhogyan ki nem fúrta».

«*Most még a temetést megírom*» (u. o.). Vagy: «írom meg», vagy: «most még megírom a temetést».

«*Menet élén kis kukta koczog*» (u. o.). A kukta nem ló, hogy koczogjon, de ha koczoghatna is, a gyászmenet élén nem koczogna. Vagy azt hiszi Kiss József, hogy koczog = ballag?

«*A bolygó zsidó kőszá útja Elvész a semmiség előtt*» (Sohaj, 45. l.). «Kőszá» fülös; továbbá nem «semmiség előtt», hanem «semmiségben» vész az út.

«*Te is ledőlten hát nyugodni*» (Egy ref. lelkész eml. 49. l.) ki értene ki ebből azt, hogy: «te is meghaltál»? *Ledől* az ember valamely fa alá pihenni, *ledől* ebéd után egyet kumni, de soha sem *dől le* az, a ki sírba száll, a föld alá megy. Megjegyzendő, hogy ez a furcsa kitétel a versnek éppen első sora, s így annál felőlőbb és rontóbb.

«*Majd páros köny gördül orcámra: A gyász és önvád ikrei*» (u. o.). Ez, első olvasásra, szép metaphorának tetszik, de ha egyiket elemezzük, nevetségessé válik. Kiss József olvasván, hogy az öreg pap meghalt, elszomorodik, de magát is vádolja, hogy oly sokáig feledhette gyermekége ősz barátját. E kettős érzelemnek, a gyásznak és önvádnak jelentője 2, mondd két könnyesepp. Ezeket, mint ikreket, Kiss József szemei szülték. Már most csak az a kérdés, melyik szeméből jöttek ezek az ikrek világra? vagy az egyik a jobb, a másik a bal szemből? s miről ösmerte meg, melyik másik? Elég az hozzá, hogy a könnyeket, melyeket a gyász és önvád sajtol a szemé-

ből, szám szerint épen kettővé tenni s a meg nem különböztethetőket így megkülönböztetni, nem csinált-e s nem nevetséges-e? — V. ö. Petőfinek következő helyeit:

«A költő és a sorsharag  
Egy anyaméhből született,  
Ikertestvérek voltak ők.  
Együtt bolygák az életet» —

továbbá:

«Süvölt a zivatar  
A felhős ég alatt;  
A tél iker fia,  
Esz és hó szakad». —

«*És mentem büszkén, mint a sajka Virágos part közt szabadon*» (u. o.). A «sajka» Kiss József, a «virágos part» az útcza két sora. Mire való a «virágos» jelző? Talán csak töltelék? Nem bizony. A kis Kiss Józsefet megdobálják a gyerekek, ezek a — mákvirágok.

«*Nézétek csak, hogy milyen kényes És cifra a zsidó gyerek!*» (u. o.) — Tertyedt beszéd. A «hogy» sem odaavaló. Aztán előbb «cifra», csak úgy «kényes».

«*Mig kő kövön marad faladból, A fecskék el ne hagyjanak*» (u. o.). Itt helytelenül alkalmazott szólás. Az erőszakos pusztítást szokás avval fejezni ki. V. ö. «Kő kövön nem áll meg reszkető faladon» (Murány ostroma) «Kő nem marad másik kövön» (Kevelháza). «Kő kövön nem maradt, csak az Isten házán» (Petőfi: A csárda romjai.)

«*Kis fecskéd voltam én is egyszer, Lelkem szárnyakra itt kapott*» (u. o.). Hogy hogy? 1. ő maga volt a fecske, 2. a lelke volt a madár. De az sem igaz, hogy «fecske» volt, mert alább azt mondja: «A vén sas elvitt oda, hol az örök hajnal, a hír ragyog». Tehát — ökörszem volt. — Tovább: *lóra* lehet kapni, de *szárnyra* nem, hanem igenis: kelni, kerekedni stb.

«*A tiszteletes nagy asszonyom*» (u. o.). Nem hiszem, hogy egy reformatus papnét akárhol is így címéznének.

«*Megviselt vándor*» (u. o.). Jól mondja Arany: «Engem is a bánat megviselvéen zordúl stb.», Petőfi is: «Az idő a szegény jó asszonyt megviselte rútul»; ez se hibás: «Átteremti e viselt világot» (Arany). De már ember nincs se viselt, se megviselt, hanem «fáradt», «törődött».

«*Szomszéd nem ólálkodik rám*». (Új Ahasvér, 57. l.) Hibás vonzat. Így kell: «utánam».

«Még nincs kioltva az édes szomj» (*De profundis*, 67. l.) «Eloltva».

«A mámor rózsaszín varázsa» (u. o.). Képtelen kép. Alább: «a mámor kábító varázsa» és «a mámor rózsás kertiben».

«Hogy álom volt a kurta mámor, Melyre undorral visszanéz» (u. o.). E helyett: néz vissza. Az «undor» a fő, nem a «visszanézés». Emígy ki van forgatva az egész hely.

«Gázolj el engem, mert én szeretlek, Eltiprott lelkem úgy is megáld» (u. o.). Őt (tudniillik testét) elgázolja, lelkét meg eltiporja? Az utóbbi epitheton s az «úgy is» kétértelműsége zavarossá teszi az egészet. Ezt az értelmet lehet kivájni belőle: ha elgázolsz, lelkem még akkor is áld.

«Pillái ernyőjét félénken emelte És dacz ragyogott alóluk elé» (u. o.). Félénken pillantani és daczczal nézni egyszerre — hogy lehet?!

«Zilálva kapott a dülő szél hajába» (u. o.). Csudálatos beszéd! A szél hajába kapott — jó. Zilálva kapott hajába — még prolepsisnek se válik be. Aztán «dülő» szél? Mondják ugyan, hogy: «itt csak úgy dül be a szél». De a mit valamiről, mint cselekvést, elmondhatok, azt nem tehetem mindig jelzőül elébe. Hűz a levegő, köt a dinnye — helyesen van; azonban húzó levegő, kötő dinnye már nincs. V. ö. a föntebbre nézve Aranyt: «Hab zilálja rezgő árnyát, Haja fürtjét kósza szellet».

«Áltán ronult meg egy kapu mélyébe» (u. o.). Megvonulni csak «valahol» szokás, nem «valahová».

«Miriád világok fényüszköt dobnak a végtelen sötétbe» (u. o.). Ennek eredetije Petőfinél van: Magas erdő, benne már homály van, De az alkony üszköt vet fejére, S olyan mintha égne . . . Petőfinél ez szép és plasztikai, Kissnél már kevésbbé.

«Mi haszna huznám?» (u. o.). Ügyefogyott kitétel. E helyett: Mért huzzam-halaszszam?

«Megmosdám arczom a Nilus hajába» (*Képzelt utazás*, 101. l.). Kinek ne jutna itt eszébe annak az ismeretes dalnak a kezdete:

«Piros kukoricaszár,  
Kapálatlan maradtátok?»

«A pusztuló tölgy korhadt sudarára» (u. o.). Sudár nem lehet korhadt, a fa dereka — igen.

«Királyi fejét a seikh bologatja» (u. o.). Hát a szemét? Azt pislogatja.

«Az ifju halk, elfogott hangon — olrasott» (*A csók*, 105. l.). Más «elfogott», más «elfogódott» vagy «elfogult».

«*Mintha látnám, hogy sűrűg-terít nyakra főre*» (Dal a szegény Árjéről, 111. l.). A nyakra-főre terítés az, mikor az ember hányja az abroszt, rohan a tányérokkal, dobálja az evőeszközt, nagyokat botlik. Ez az öreg asszony pedig ráért, miért sietett volna oly veszettül?

«*Így várja be péntek este az ő szeme fényit*» (u. o.). Így fejezve ki — csak a *rak* várhatja az ő szeme fényét. V. ö. a mit föntebb erre mondtunk: «szép szende virágom ily szókra fakad». Halljuk Aranyt: «Szemem világa volt a lány» (Katalin). «Szeme fénye lől már az egész nemzetnek» (*Buda halála*).

«*Szegény Árje elindult a késői útra: Csetlik-botlik a fakó, neki már nem új a*» (u. o.). Józan okoskodással: *nem* csetlik-botlik, mert ismeri az utat — vagy: azért csetlik-botlik, mert *nem* ismeri az utat.

«*Gondol nagyot, döcögne előre*» (u. o.). Hogy kell ezt érteni: «gondol nagyot»? Csak így: nagyra veti a fejét, valami fontosra szánja el magát. Mint Vörösmartynál is: «Gondolj merészet és nagyot». De Kiss József nem ezt akarta mondani, hanem ezt: elgondolkozik, hosszan gondolkodik. Mind más: «Gyéren szól a vendég s rá nagyokat gondol» (Arany).

«*Vérce, holló járnak a kedvében*» (*Kántor Klári*, 115. l.). A vérce nem él döggel.

«*Mi lett? mi bánt? imádságos szentem?*» (u. o.). Nincs ok, hogy «imádságos»-nak mondja, mint Tompánál van ok: «Eszem azt az imádságos kis szádat».

«*Nászi hozományát varrja*» (*Lea Fester*, 120. l.). A «hozományt» nem varrják, mert az nem keleugye.

«*Be nem áll jó a hazug szó. A kiaszott vén ajkakra*» (u. o.). Kettős soloecismus. *Jól* (nem «jó») áll *rajta*, vagy: illik *rá*.

«*Sok nap óta, régen várom*» (u. o.). Szörnyen nyúlik.

«*Bemarkol az ezüst pénzbe*» (u. o.). E helyett: bele markol. Nem lehet mondani: «benyúlt» a zsebébe, vagy: «behalt» a vízbe. De igen: «Míg *behal* az éjtszakába» (Arany). Átvitt értelemben.

«*Ráfojja az ollót*» (*Simon Judit*, 125. l.). Tudniillik a hajára. Lemetszette?

«*Hét országra híres szép hajam lenyirtam*» (u. o.). Vagy: országon híres, vagy hét országra szóló.

«*Eleped egy csókért*» (u. o.). Csókért vagy «epedni» vagy *majd* «elepedni» lehet.

«*Mondta már azt más is — egyebet is, mást is — Oly igaz az egyik, mint igaz a másik*» (u. o.). Ezt Simon zsidó mondja akkor, amikor a

feleségét elkergeti. Így a szószátyárok beszélnek, nem pedig az, a ki szörnyű indulatában «elfakúl, elkékül».

«*Szegény koldus asszony távoli sarokba', Lökösik hol balra, lökdösik hol jobbra*» (u. o.). Az utóbbi sor a mily dísztelen, oly *sütés*. Vagy így kellene: hol jobbra, hol balra lökik, vagy így: jobbra-balra lökdösik.

«*Majd végére jár ő a bajának*» (*Ágota kisasszony*, 130. l.). Ebből ezt értjük, hogy «megtudja», «kinyomozza» a baját, alaposan megismerkedik vele; holott pedig Kiss József úgy akarja értetni, hogy «majd elintézi a dolgát», «tesz a bajáról», «megorvosolja».

«*Felforr erre Ágota kisasszony*» (u. o.). Komicus! (Kicsi csupor hamar felforr.) Jól így van: felforr a vére, felforr benne a méreg — vagy: felfortyan. Vesd össze Aranytól: «Felforra Etelnek hirtelen a vére» (*Buda halála*).

«*Gyilkos Körös! pusztit kénye-kedvre*» (u. o.). Nagy hiba. Vagy mind a két szóban kitenni a birtokragot, vagy egyikben sem. V. ö. Aranytól: «*Kénye-kedvén* rossz katangok És lapú közt hogy csatangolt stb.»

«*Hisz te a szellőtől is engem megónál*» (*Szép Batóné*, 136. lap). Rossz rend. «A szellőtől is megónál engem» vagy «megónál engem a szellőtől is». Tulajdonkép: a fúvó szélről is.

«*Elkem te miattad a poklokra szálljon*» (u. o.). Csak «poklokra»? V. ö. «*Poklokra szállt Pistának a lelke*» (Petőfi).

«*Csendes, jámbor lélek, nem vétne a légynek*» (u. o.). Kiss József nem tudja a szólásokat, csak találgatja. Soha sem lehet conditionalisban mondani: «nem *vétne*», hanem vagy ind. præsensben vagy perfectumban. V. ö. Aranyt: «*A légynek sem vétett*, mióta kétágú» (Jóka ö.). «Máskülönben áldott ember, *a légynek se vét*» (Magyar M.).

«*Adjanak át engem a hóhér kezére*» (u. o.). Vagy «adjanak engem a hóhér kezére» vagy: «adjanak át a hóhérnak».

«*Legyek elgyalázva, legyek elfeledve*» (u. o.). Kiss József nem tudja, mi különbség van «elgyaláz» és «meggyaláz» között. Itt csak «meggyaláz» volna helyén. V. ö. Tompát: «A fergeteg elébb meg nem állott, Míg *el* nem *gyalázta* végkép a jóságot». — «Az *elgyalázott* nemzet csak nyögött.»

«*Özvegy Salamonné düledt házikója*» (*Kincses L. lánya*, 143. l.). A házikó «düledező», «kidült-bedült», «dült» lehet; de «düledt» például a cigány szeme.

«*Van arra egy nóta*» (ugyanott). *Rá* csináltak nótát, de *róla* van nóta.

«Végy erőt e szörnyű, e nagy búsuláson» (u. o.). «Nagy» csak foldás. Vagy gradatio akar lenni?

«Ha meghal, meghalok nyomban én utána» (u. o.). Ez, így nyújtva, azt tenné, hogy: előbb ő hal meg, s ő utána én. Időrend. Pedig «utána» = miatta, bujában — halna meg. Ok.

«Kínéses Lázár jár-kél, mint megbomlott lélek» (u. o.). Bomlott beszéd. «kósza», «kóbor» vagy «elkárhozott» lelket akart mondani Kiss József — vagy ezt: «mint az őrült»?

«A falu rossz szája én reám ne járjon» (*Kerekes Katicza*, 151. l.). Csak «ne járjon». V. ö. Aranyt: «Jár a világ rossz szája, Ne hajts rózsám reája».

«Sókos álom játszott boldog szenderén» (*Szomor Dani*, 155. lap). Ezt mutatóul hozom föl, mint egy népies hangú ballada sorát.

«Terbe-fagyba» (u. o.). Ezt aligha érti jól Kiss József, különben nem használná ott, a hol használja.

«Feketével ran a fala, az asztala kiverve» (u. o.). Szeggel «kiverni» igen, de posztóval?

«Isten látja lelkemet» (u. o.). Rosszúl van alkalmazva.

«Megcsörditem valakinek fülébe» (u. o.). Hibás rectio.

«Jobbágyat» (*Gedővár asszonya*, 161. l.). Jobbágyot.

«Damaszczen a szablyám» (u. o.). Magyarosan vagy «damasz» vagy: «dömöczki». Vesd össze Aranyt: «Az enyém damasz volt stb.» «Czifra hüvely tömve dömöczki aczéllal».

«Az embert, mint a mese vénje, Kilenecz mérföldről érzi meg» (*Redaktor úr*, 183. l.). Megérzi.

«Jár-kelt» (u. o.). E helyett: járt-kelt.

«Oh a zord fatumnak!» (u. o.). Oh e szörnyű latinismusnak!

«A dádé elperzselt rajkója» (*Izsó halálára*, 191. l.). Nem el, hanem meg. Így is jó: le van égve, sülvé az arcza.

«És remegre várom, micsoda perczben Súlyed el a hajó» (*Hajón*, 198. l.). E helyett: melyik vagy mely perczben.

«Szeretnék — — fülengedni egy enyhébb ég alatt» (*Ábránd*, 200. lap). Mint a kocsonya.

«Oh simitsd, simitsd izzó fejemet» (u. o.). Simogasd.

«Ne vedd magadra» (*A hónapos szoba*, 205. l.). Ez egészen mást jelent, mint «ne vedd szívedre», pedig Kiss József jóformán ezt akarta mondani.

«Hiába járt Szana Tamás rúdja rá» (*Egy képes lap h.*, 208. l.). Azaz, hiába segített Szana Tamás? «Rájár a rúd» egészen mást tesz — ellenkezőt. Nekem meg eszembe jut a Nagyvidai Cz. követk. helye:



«Akor Dundi felé fordítván a rudat  
Szíve érzésének így tágíta utat.»

«*A fejtő dült*» (u. o.). Mitől? a bortól?

«*Fölment rá*» (u. o.). Germanismus.

«*Előbb hadd lássák északfény pompában Ragyogni lelkemnek mély költészetét*» (*Dalaim*, 212. l.). Ellenmondás a képben.

«*Darabodnál mulattunk*» (*Tóth F. tem.*, 222. l.). Vagy -on, vagy -ban.

«*Eltiltott szerelmek*» (*Az újdondász*, 224. l.). Más az *eltiltott*, más a *tiltott*. Itt az utóbbi kellene.

De elég! A kijegyzett hibák jó részét elhagytuk. Hisz ennyiből is ítéletet formálhat magának az el nem vakult olvasó Kiss Józsefnek nyelve és költői dictiója s azon criticusok megbízhatósága felől, a kik azt mondják, hogy Kiss József «szerencsével folytatja Arany nyelvét, stilusát, egyenlő lépést tart a mesterrel». —rt.

---

*Egy névtelen levelei a szerkesztőhöz.*

## II.

Igen tisztelt szerkesztő úr!

Valakivel szívességet tenni, annyit tesz, mint lekötelezettje lenni: mindennap láthatjuk a világban, hogy az adományozó inkább kész az első szolgálatot egy másodikkal megoldani, mintsem az elfogadó a jótéteményt hálával viszonzni. Erre a kevésbbé nemes mint gyakorlati elvre támaszkodva, újból bátorkodom bizonyos jelenségekre nézve kétségemet és idegenkedésemet kifejezni. Ha levelem netán abba a szerkesztői köztemetőbe dobja, melynek neve papírkosár: abból csak azt fogom látni, hogy Ön tudja, hogy okos ember fecsegővel szemben csak egy módon érvényesítheti szellemét: ha kikerüli.

Múltkor két szomszédom látogatott meg, mint tréfásan nevezni szoktam, a két utolsó mohikán. A kiháló magyar gentry-typus képviselői: nem valami finom salon-emberek, de józan műveltségűek: Darwint nem olvassák, mint az angol kisnemes, de Aranyt jól ismerik: keveset mutatnak, de közelebről megismerkedve velök — szemben a legtöbb városi typussal — többet tartanak meg, mint a mennyit ígértek. Igaz, hogy a zöld kártyaasztalnál többet vesztenek, mint a mennyi czélszerű; de ha felebarátuk inséges, akkor is többet adnak neki, mint a mennyit szokás. Miután a két mohikán

leteszi tomhawak-fokosát, s belépve gazdájuk sátrába, rágyújt a békepipára, az egyik (hála Isten, még fején levő) szkalpját rázva, fölszólit, hogy «nagy» könyvtáromból nem szolgálhatok-e neki s talán a kis Pistának is valami érdekes s tanulságos könyvvel. «Tudósok nem vagyunk, szólt jóságos mosolylyal — de azért tanulni szeretünk.» Átnézem könyvtáromat — ismét átnézem, de néhány előtte már ismeretes magyar tárgyú könyvön kívül, nem találtam semmit. Attól tartottam, hogy ha oly tudományos könyvet adok neki, a mely meghaladja képzettségét s ennélfogva érdekét is, csak visszariasztom őt attól, hogy jövőre is ilyen munka olvasásába fogjon. Nagyobb baj az, hogy a könyvjegyzékből se tudtam neki való magyar könyvet ajánlani: szerény könyvtárom e részben csak a magyar könyvpiacz hiányait tükrözi vissza. Irodalmunk egyik főbaja az, hogy kissé magasra céloz: az irodalmi színvonal a magyar közönség valódi szükségai és igényeihez képest mesterségesen föl van rugtatva. Úgy mint akadnak éghajlatunk alatt évek, melyekből a tavasz, a tél és nyár eme közvetítője, elmarad, irodalmunkban is a népirodalom és az inkább tudományos képzettségű olvasónak szánt irodalom közt a középfok meglehetősen hiányzik. A nemesebb népszerűsítő irány nem érvényesül irodalmunkban; a művelt vagy művelődő, de nem tudós magyar embernek nem terítenek a szellem asztalán. Ne hívatkozzunk ellenvetésül az akadémia könyvkiadó vállalatára: ez is túlröpüli a közönséges ember látókörét. Igen kíváncsú, hogy a nem szakemberek közül is mennél többen tudják: mi volt a renaissance, hogyan fejlődött s mit eredményezett, de hogy mindjárt három vagy négy vaskos kötetet olvasson el e tárgyról, azt nem követelhetjük tőle. Kevesebb több volna. Az is igaz, hogy Taine *Forradalom Története*, melyet szintén most fordítanak a könyvkiadó vállalat számára, meglepően eredeti és szellemes munka: de csak az fogja megérteni, a ki a francia forradalom történetét már ismeri, máskülönben inkább megzavar mint fölvilágosít. Szóval az akadémiai fordítások oly ismereteket is tesznek föl, melyeket a nagyobb közönség magyar könyvekből (a szorosan tudományos műveket mellőzve) nem meríthet. Pedig már csak azért is inkább rászorulunk a népszerűbb művek fordítására, mert a műveltebb olvasó előtt úgy is nyitva áll a külföldi irodalom. A külföldön mindenfelé nagyszerű mozgalom indul meg a tudományos műveltség terjesztésére; a kormány, elsőrangú kiadócégek, magán társulatok vetekeznek, hogy közvetíték a magasabb műveltséget az alsóbb osztályokkal: a szerény iparral, kereskedővel, a néptanítóval, a kis nemessel és száz meg száz jeles és ocsó munkát dobnak évenként potomáron a könyvpiaczra; Franciaországban a *Bibliothèque utile* kisebb, világosan írt népszerű monographiákat közöl elegáns kötésben egy frankért (47 krajczár). Ép a napokban olvastam egy kötetet belőle: Herbert Spencer egy

franciára fordított művét: a fordítás világos és folyékony (a mit akadémiai fordításainkban csak néha találunk), a francia olvasó előtt egykönnyen nem érthető vonatkozások rövid jegyzetekben vannak megmagyarázva. Azt gondolom, méltó volna a magyar akadémiához, hogy illetén vállalatba bocsátkozzék. A magyar akadémia nem csupán specialis magasabb tudományos problémákkal foglalkozó társaság, hanem nemzeti közművelődési intézet. Szerencsés ellenében több külföldi, például a bécsi tudományos akadémiával, a mi akademiánk mindig meg tudta tartani a kapcsolatot a közönséggel, a műveltek zömével. Széchenyinek, az akadémia alapítójának főszeméje volt a magyar nemzetiséget a külföld culturájával emelni: az akadémia csak hagyományát követi, ha a tudomány előbbrevitele mellett még többet foglalkozik népszerűsítésével. Bizonyára az akadémia — vagy ha ennek a költségvetése nem engedné — a kormány támogatja vállalat után egyes kiadók is síkra szállanak, sőt talán akad oly vállalkozó is, ki a *Budapesti Szemle* mellett is oly népszerű illustrált havi folyóiratot indít meg, a minők Németországban a distinguáltabb *Deutsche Rundschau* mellett . . . De ismét magam előtt látom szerkesztő úr szobáját, azt a rózsabokros kerthe dülő szobát, az íróasztalt, a correcturák, vizsgálati dolgozatok és kéziratok halmozának festőietlen rendetlenségével, látom íróasztala fölött a csendes szépségben lemosolygó női arczképet és Önt, szerkesztő úr, íróasztala mellett (*la douce châtelaine et le châtelain cruel*, mondja egy ó-francia dal) a mint gúnyosan megvillan a szeme: «Ez a Névtelen: úgylátszik ismét megdőglött egy tehene, hogy kétségbeesésében az egész világot reformálni akarja!»

Ha van valami irodalmunkban, a mi nagyon is magasra céloz: akadémiai fordításaink, van mellette valami, a mi megint nagyon is népies: a hang, a mely némely tudományos folyóiratunkfölkapott. Ha olvasom az ily polemiákat, csak csudálkozom, miket dobnak a felbőszült tudós urak egymás fejéhez, hogy az csak úgy kong bele. \*) Németország e részben rossz példával jár előttünk. Meglehet, hogy a német temparementum magával hozza azt, hogy két tudós ne tudjon valami tudományos kérdést gorombáskodás nélkül tisztázni; hogy miért kellene azonban egyáltalán két tudósnak egymást sértésekkel illetni, mert eltérő véleményben vannak valami tudományos problémára vonatkozólag, azt nem látom át. A tudományban csak érvek dönthetnek, a személyes sértésnek ott nincs semmi logikai alapja; hisz sértésekkel nem lehet semmit bi-

\*) Mi leginkább csak a paedagogiai folyóiratokban vettünk észre ilyesmit, melyek, úgy látszik, nem veszik észre, hogy koczkáztatják neveléstani tekintélyöket, ha a jól neveltséget csak tanítják s épen nem követik.

zonyítani. Ha az életben gorombáskodunk, annak van bizonyos értelme, vagy legalább mentsége, bizonyos lélektani momentuma: mi haragunkat oly módon (például: marha!) fejezzük ki, mely már magában foglalja mindannak rosszalását, a mit ellenfelünk mond vagy tesz. A gorombaságnak tehát kettős az alapja: egy kis boszú-haragra akarjuk lobbantani keresztyén szokás szerint felebarátunkat és másodsor egy radicalis rosszalás, melyet neki zúdítunk, minthogy a pillanat hatása alatt állva, haragunktól elragadva nem érünk rá ellenünk tévedését fejtegetni. Miért vigyük ezt az eljárást az irodalomba is át, hol már nem a pillanatnyi impulsusok döntenek? Miért sértéssünk, a hol megczáfolhatunk? Az irodalom mintegy magasabb eszményi régiót képezzen, hová a köznapi banalitások el ne hassanak: csak azt mondjuk el benne a mi fontos, a mi jellemző, a mi szükséges: gondozott alakban átgondolt tartalmat. Az író nem csak az teszi, hogy talán gyorsabban és jobban tudja a gondolat kifejezésére a szükséges szavakat megtalálni és egybefűzni: ne csak nyelve, gondolatvilága is emelkedettebb legyen.

Külömben a mit én itt ajánlok, azt a finomabb külföldi irodalom követi is: olvasott-e Ön a *Revue des deux mondes*ban vagy a *Journal des Débats* hasábjain goromba bírálatot? Igaz, hogy a politikai sajtó nagyobb része Franciaországban is könnyen átesap a személyes invectivákba; igaz, hogy még oly író mint Ed. About is, ki most az akadémiái fauteuilre pályázik, egyik vezércikkében kijelentette, hogy ő politikai ellenfelét, ha az útczán találkozik vele, hátba rúgja és ez operáció után majd lehúzza bemocskolt csizmáit: de a maradandóbb irodalom, a folyóiratok tartózkodnak az ilyen kifakadásoktól. Mennyit tanulhatnának elparasztosodott polemikusaink Sainte-Beuve-től, ki az irodalmi méltóságot a polemia férfias hangjával mindig meg tudta egyeztetni. Nem kívánom, hogy glacié-keztűs kézzel nyúljunk az író tollhoz: szeretem az energicus, sőt az erős hangot is, csakhogy nem az a hang erős, a mely kiabál vagy insultál, hanem az, a mely a körülményekhez alkalmazva van. Az irodalom nem az útczai élet, az irodalmi stylus nem a közbeszéd, hanem valami magasabb, fokozottabb előadásmód. Valaki ugyan azt mondta, hogy az udvariasság az irodalomban oly üres, akár a fölfűjt levegős kaucsuk-vánkos. És ha valóban úgy volna! Nem enyhíti e döcögős országúton a levegős-vánkos, melyre ülünk, a kocsi, szekér rázkódásait? Különbén talán nem is olyan üres az udvariasság, mint ama hasonlat mondja. Valamint az építkezés stíl-törvényei szerint minden díszítő elemnek kell, hogy bensőleg valami szerkezeti elem megfeleljen, hogy a decoratív rész valami structiv idom kifejezője legyen: úgy a külső udvariasságnak erkölcsi alapja is van. A modor udvariassága mintegy az első lépés a szív udvariassága felé. Mi a német culturától még igen sokat tanulhatunk: de a társadalmi mű-

veltségért jobban teszünk, ha a francziákhoz fordulunk: tán majd megtanuljuk azt is, hogy magyar tudósnak irodalmi polemiát nem oly hangerőre kell folytatnia, mintha házmesterével pörölne. \*)

A francia műveltségnek ajánlása emlékezetembe hozza az írók és művészek párisi kirándulását. Egy fővárosi ismerősöm engem is fölszólított, hogy menjek velők, én azonban kitérően feleltem. Azt hallom, hogy inkább fűszerkereskedők vesznek benne részt, mint magam forma falusi gazdák. Különben is nem veszi be természetem az utazás ilyen módját. Az egyéni ízlés barátja vagyok; még azt a tömeges etetést, melynek neve table d'hôte se állhatom. Egyáltalán, hogy utaznak mai napság! Az utazás régebben művészet volt, ma mechanikus iparrá silányult, mint a festő arcképfestése photographiává. Előkészület nélkül meg nem értett benyomásokat eltérni pusztán bizonyos banalis kíváncsiság kielégítésére: ez a mai utazás. Nem értik a nép nyelvét, a mely közt utaznak s nem ismerik azon tárgyak történetét és jelentőségét, melyek megbámulására a *guide*, a vezető úgy hajtja őket, mint a pásztor a gulyát delelni. Ezek a modern kényutazók, kik gyorsvonaton keresztül vágatnak Európán s inkább a vendéglőkre mint a képtárakra emlékeznek vissza, mindig Nordenskiöld szakácsát juttatják eszembe. A *Véga* körülhajózta a fél világot: volt ott, a hol az örökös jégpusztaság fölött vörös szivárványok czikáznak, és ott is, a hol a tropicus nap legforróbban delel: de a mi szakácsunk Ázsiából, Afrikából nem látott semmit: folytonosan ott állt a hajó konyhájában: hol főzött, hol evett. Valóban a ki szemlélve, gondolkozva kísétál a szomszédos ligetbe, többet lát mint a mi modern utazóink!

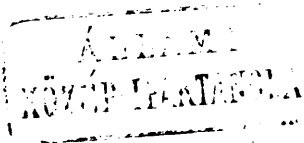
Még egyet: A *Budapesti Szemle* egy ifjú olvasója nevet óhajtja tudni. Nem mondhatom meg, nem is érdemes. Hanem ha meg akar látogatni, igen szívesen fogadom. Hogy hol lakom? Induljon el kora reggel Pestről s kövesse a hús szellőt, mely keletnek lejt végig a nagy pusztán: majd egy füzes dombra ér, mely alatt erdő-tenger zúg; ekkor forduljon jobbra: ha azután hullámmzó vetések és ingó lombok közt egy kis egyszerű ház fehérlik eléje, melynek ura szegény, de elégedett, kissé méla, de nyugodt, mezei gazda is, örökké kezdő író is, úgy a hogy: akkor álljon meg az öcsém uram és kopogjon, mert ott lakik az ön

\*\*\* június 15. 1883.

Névtelenje.

---

\*) Mindebben sok igaz van, de az udvariasság fogalma egy kissé szűkörü, s talán jobb azt a *tisztességgel és jó ízléssel* helyettesíteni. Udvariassággal nem mindig tartozik az író ellenfelének, de tisztességgel és jó ízléssel mindig mind magának. mind közönségének. Szerk.



## AZ ÁLLAM TEENDŐI AZ ISZÁKOSSÁG ELLENÉBEN.

Az iszákosság épen oly nagy csapás a mi népünkre nézve, mint Európa bármely más népére nézve, talán az orosz kivéve. Ha nálunk nem teszi is a pálinka az állam jövődelmei harmadrészének forrását mint Oroszországban, sokat fogyaszt abból a mi népünk is, és hogy mily sok kárát vallja, tudja mindenki, emlegetjük is gyakran, de a panasznál maradjunk és egy lépést sem teszünk a végett, hogy a bajon segítsünk. Pedig bizonyos, hogy a részegesség és pálinkaivás terjedése nem oly természetes fejlemény az emberi nem történetében, mely ellen minden küzdés hiábavaló volna; oly körülményeknek is van erre hatása, melyek változtatása módjában van az államhatalomnak. Sőt igen sokat lehet tenni társadalmilag is, e célra működő egyesületek útján; mivel azonban nálunk, sok és egyrészt érthető okból, az egyesületeknek általában kevés hatása van, ennél fogva leginkább, talán egyedül az államtól várhatjuk a segítséget.

Németországnak egyik legjobb szakembere közegészségügyi dolgokban Finkelnburg bonni tanár, épen e tárgyról tartott a múlt évben fölolvasást a magdeburgi közegészségügyi egyesületben és fölolvasásában \*) oly sok új dolog van s főképp oly sok, mit nálunk is megtudni és valószínű üdvös dolog lehet, hogy méltónak tartjuk azt olvasóinkkal is megismertetni.

«A részegesség ügyének törvényhozási úton rendezé-

---

\*) *Verhandlungen und Mittheilungen des Vereins für öffentliche Gesundheitspflege in Magdeburg.* 10-tes Hett, 1882.

sét illető mozgalom a Rajna vidékéről és Wesztfáliából indult ki; a rajna-wesztfáliai börtön-egyesület kezdett izgatni e társadalmi baj ellen, mely tapasztalás szerint minden más oknál inkább népesíti a tömlöczöket; rajnavidéki elmeorvosok mutatták ki, hogy ugyanezen ok a tébolydákát is népesíti. E helyi mozgalmaknak csak az utóbbi pár év alatt jött segítségére külföldről az általánosabb ily irányú mozgalmak újra éledése. Hollandiában, Angolországban és Ausztriában a nép iszákossága ellen hathatós rendszabályokat készítenek; Franciaországban e kérdésről tanácskozás végett nemzetközi értekezletet hívtak össze 1878-ban, Németországban pedig különösen Bær fogházi orvosnak az alkoholismusról írt könyve keltett művelt körökben nagyobb figyelmet ez ügy iránt. Hogy vajon ez általános mozgolódást a baj növekedése okozza-e? e kérdésre, mint látni fogjuk, nagy valószínűséggel igent kell mondanunk, de e kérdés a mozgalom jogosultságára nézve nem sokat határoz. Hát csak akkor szabad új eszközökhöz nyúlni a népet sújtó nagy csapások elhárítása végett, ha e bajok folyvást növekedésben vannak? Nem elég ok-e a fokozott erővel beavatkozásra az is, ha a bajt, mely régen megvan, jobban megismertük s jelentőségét tisztábban látjuk? Ez történt az iszákosságnak mint társadalmi bajnak tekintetében is; a jelenkor jobban megismerte s helyesebben fogja föl, még pedig két tekintetben is. Először is ma már sokkal pontosabban ismerjük a testi és lelki egészség mindazon kárait, melyeket a pálinkaivás okoz, továbbá a társadalmi rendet fenyegető veszedelmek, melyek az utóbbi években nyugtalanítják nemzetünköt, némely, addig közömbös embernek szemeit is fölnyitották a munkás-osztály bizonyos köz nyomorúságait illetőleg. Nők és férfiak, valamennyi művelt osztályból, érezni kezdik annak szükségét s azon kötelességet, hogy már az önfentartás érdekében is lehetőleg földerítsék a népelet fekélyeinek okait és következéseit s szűkebb és tágabb körben, a mennyire lehet, közreműködjenek a segítségben. Ahhoz pedig csak igen csekély figyelem szükséges, hogy észrevegyük, hogy a mi időnk legfőbb bajainak szorosan összefüzőtt láncolatában egy szemnek sincs vészesebb jelentősége, mint a borszeszszel való visszaélésnek. A szegénységet, tudatlanságot, bűnt, prostitutiót, öngyilkosságot, betegségeket és pusztulást mindenütt a legszorosabb statisztikai összeköttetésben találjuk az

erős szesz italok fogyasztásával. Logikailag helytelen volna ugyan e pontos és állandó együttjárásból azt következtetni, hogy mindig csak a szesz a baj oka; az a kérdés azonban, hogy hol és mennyiben szolgál okúl ily gyászos következtetéseknek, korunk egyik legsürgetőbb kérdésének látszik a jólét minden barátja előtt, annyival is inkább, mert a társadalmi nyomor főntebb említett nagy tényezői közül egyik sem szolgáltat oly bő alkalmat tevékeny beavatkozásra, mint az alkohallal való visszaélés. Meglehet, hogy az, ki a szegénység ellen, a bűnös hajlamok ellen, a tébolyodottak és öngyilkosok lelki elfajulása ellen való küzdelem hiába való utópiának tartja, a nép alkohol-betegsége ellen harczolást nem tartaná reménytelen küzdelemnek, ha egyszer kétségtelenül be van bizonyítva, hogy ez szükséges. Azonban itt-ott épen erre nézve annyira nincsenek tisztában, oly gyakran hallja s olvassa még az ember, hogy az alkohol mennyire szükséges, sőt nélkülözhetetlen a civilisált életben, hogy legelőbb is, egészen elfogulatlanúl, azon kérdést kell vizsgálnunk: vajon minő haszna van hát a szesznek a nép életére nézve? Erre vonatkozólag sokkal biztosabb alapon állunk ma, mint ezelőtt tizenöt évvel, mikor a tudományos világban még téves nézetek uralkodtak a borszesz tápláló és melegítő értékét illetőleg.

Évtizedeken át vitáztak arról a kérdéstről, hogy a borszeszt direct vagy indirect tápláló szernek tekintsek-e, vagy olyanak, mely egyenesen munkaerőt képez, minden tápláló vagy melegítő anyag közreműködése nélkül. Az újabb kutatások s kivált Binz bonni tanárnak és tanítványainak vizsgálatai kimutatták, hogy a szeszt soha sem lehet ugyan valóságos tápláló szernek tekinteni, de hogy erős higitásban s egyéb az emésztő szerveknek megfelelő anyagok társaságában, (a hogy például a borban s a nemesebb sőrfajokban kapjuk) az elenyúlésre és így testbeli melegképzésre alkalmas anyag. Ehhez képest természetesen volt, hogy a szesz italok után megjelenő meleg-érzetet a test normális hőmérsékének e szerek által történő valóságos fokozásából magyarázták; azonban ugyanazon időben végzett vizsgálatok kétségen fölül bizonyossá tették, hogy a test hőmérséke rendes határán fölül soha sem emelkedik a borszesz miatt, sőt épen ellenkezően, alászáll a test hőmérséke, mihelyt a szeszt igen concentrált alakban vagy nagy mennyiségben iszsa valaki. Megegyeznek ezzel az éjszaki



sarkhoz útazott expedíciók tapasztalatai is, melyek szerint nagy hidegekkel szemben sokkal csekélyebb ellenálló képessége van a pálinka-ivóknak, mint a mértékleteseknek. Ezért a legutóbbi sarki útazások alkalmával már előre megtiltották a pálinka-ivást és nem is vittek az útra pálinkát.

A test hőmérsékének valóságos csökkenése bizonyos körülmények közt két fokot is tesz — mialatt a bőrön és nyálkahártyákon melegség csaló érzete uralkodik, — s ezzel együtt halad a testbeli anyagcsere folyamatának akadályozottsága, mit a veséken és tüdőn át történő kiválasztások apadásából lehet tényleg fölismerni. Ebből azt következtették, hogy az alkohol a test anyagfogyasztását mérsékli, tehát aránylag csekély táplálék-fölvétel mellett is föntartja a test tápláltsági fokát; előbb Francia- s aztán Németországban elnevezték a szerves *oeconomia* «megkímélő szerének» (*Sparmittel*). Csak-hogy elfelejtették azt, hogy az anyagcsere végső termékeinek kiválasztásában mutatkozó apadás nem okvetlenül annak a jele, hogy a munkát végző szervek szövetében kevesebb anyag használtatott el, hanem abból is eredhet, hogy az elhasznált anyagok végleges átalakulása hiányosan történt. Ez utóbbi magyarázat mellett szól azon ismeretes kártékony hatás, melyet a «megkímélő szer» állandó élvezése tesz a test valamennyi szerveire. Ha az alkoholnak oxydálást korlátozó hatását lázas betegeknek, vagy gyors kimerülést okozó betegségekben értékesítjük, az veszélytelen s helyes orvosi alkalmazás mellett néha üdvös is lehet; ha azonban a borszesz-ivást oly mértékben, hogy az a test kiválasztásait korlátozza, sokáig folytatja valaki, oly szöveti változások fejlődnek ki a legfontosabb szervekben, melyekből az derül ki, hogy a széthomlott és hiányosan oxydált anyagok fölhalmozódtak a szervek szövetében. Tehát a létszólagos megtakarítás árát a szervek táplálkozása és munka-bíró képessége adta meg.

Sokkal fontosabb és gyakorlati szerepére, forgalmára nézve elhatározóbb tulajdonsága az a szesznek, hogy igazgató szer. Mint ilyen, legelőbb is a gyomorra hat, azután a szívre és ütő erekre, végre az idegrendszerre s főleg az agyvelőre. A gyomor működését egy időre, mérsékelt adagban véve, fölélnéki, a test felületének vérforgását is élénkebbé teszi, mi kellemes melegség-érzetet okoz; egyedül az izgató hatás okozza, hogy a mozgató idegek hirtelen nagyobb munka vég-

zésére lesznek képesek, hogy az agyvelőben is gyorsabban, erélyesebben megy a szellemi munka. De az ingerlő hatás után mindig megfelelő mértékű elbágyadás, ellazulás következik s azon mértékben, a hogy az előbbi túllép az elviselhető határán, fokát és tartamát tekintve, az ellazulás is állandó gyöngeséggé, sőt tökéletes bénultsággá fokozódik. Az idegrendszer izgató hatásánál fogva minden tekintetben fokozott erő-kifejtésekre képesít a szesz egy kis időre. Ha az alpesi útazó fáradtság miatt már-már összerogy, vezetője nincs, és még talán egy órányira van céljától, ilyenkor egy adag borszesz képessé teheti arra, hogy tovább menjen s meglehet a megfagyástól, a haláltól menti meg. Leverő vagy kínos kedélyállapotokban, hanyatló bátorság erősítésére oly alkalmakkor, melyek rendkívüli erőkifejtést vagy önuralmat kívánnak, szintén egy perc alatt megadhatja a borszesz azon biztosságot vagy erőt, mely az illető művelethez megkívántatik, s mely talán hiányzott volna. Végre az orvos is talál a betegágyánál oly eseteket, melyekben, például a szív működés ösztönzésére, haszonnal alkalmazhat egy oly gyorsan ható izgató szert, mint az alkohol. Míg az æther és chloroform által való bódítást nem ismerték az orvosok, sokszor voltak kénytelenek szeszes italok által tenni képessé a fájdalmaktól kimerült beteget arra, hogy valamely hosszabb, vagy fájdalmasabb műtét kínjait elviselje.

A pálinka és általában a szeszes italok ez ideg-élénkítő hatását csak úgy kell tekintenünk, mint a jövőre kiállított váltót; ugyanaz történik, mi az olajlámpa belének följebb csavarásakor: egy kis időre világosabb lesz a láng, de nem sokára annál inkább elhomályosodik. A szeszhatásnak ily kivételes esetekben, egzszerűségeknél és betegeknél hasznosítását azonban sokszorosan felülmúlja azon sokféle és nagyművű kár életben és egészségben, melyet a vele való rendszeres visszaélés okoz, s melyhez hasonló kárt a mai életben semmiféle más ártalom nem tesz. Részint az egyes szervek folytonos izgatására következő bénulás-szerű állapotból és kimerülésből sokféle alakból álló csoportja fejlődik ki a megbetegedéseknek, melyeket «idült szeszmérgezés (alkoholismus)» név alatt szokás egybefoglalni. Az «iszákosok örvongése» (Delirium tremens potatorum) csak egyik alakja ez idült mérgezettségnek s alig teszi egy tizedrészét a szesz miatti megbetegedéseknek általá-

ban, melyek az agy feltűnő zavarai nélkül is jelentkezhetnek a szív, máj, vesék, gyomor stb. különféle bajainak alakjában és korai kimerülést vagy halált okozhatnak. Magának az agynak bántalmazottsága is mutatkozhatik a deliriumon kívül más alakban is, sőt éppen ez a gyakoribb eset. Az éjszak-németség tébolyházakban a fölvert férfiak egy negyed részénél borszesz-ivás okozza az elmebajt, statisztikai kimutatások szerint. Igen jellemző a szervek borszesz által okozott zavarainak természetére nézve, hogy a holttestben, főleg a szívben és vérerekben található elváltozások igen hasonlóak azokhoz, melyeket a vénség okoz, tehát a test szerveinek korai elhasználódására mutatnak.

Az iszákosok egészségének általános meggyöngyülését jelenti az is, hogy, mint általánosan ismeretes, különösen nagy hajlamuk van miasmaticus betegségek megkapására. Legismeretesebb tény e tekintetben az, hogy a cholera iránt igen fogékonyak s e betegség lefolyása náluk igen heves; ez az oka, hogy cholera-járványok idejében mindig legtöbb haláleset fordul elő hétfőj napon. <sup>2</sup>

Még ha valóságos iszákosságnak nem nevezhető is, sok kárt tehet a borszesznek naponkénti s az uralkodó vélemény szerint nem mértéktelen, ivása. Az angol felsőházi bizottság által megkérdezett híres orvos, Sir Henry Thompson, éppen ez apró adagokban történő s részegséget nem okozó borszesz-ivást állította a legkülönbözőbb szervek köszvényes megbetegedései forrásának. Különösen az angol életbiztosító társulatok által statisztikailag is be van bizonyítva, hogy a rendesen sokat ivók halandósága sokkal nagyobb, mint az ugyanazon korú népessége általában, — a húsz és ötven év közti korosztályban a halandóság amazoknál négyszerre nagyobb, mint emezeknél. Megegyezik ezzel az a statisztikai adat is, hogy az átlagos valószínű élettartam tekintetében a korcsmárosok foglalkozása a legkedvezőtlenebbek közé tartozik. Végre igen nagy (s csak újabb időben méltatott) jelentősége van az iszákosság azon következményeinek, melyek öröklés útján mutatkoznak; az iszákosok utódainál nem csak organicus hajlam van a részegességre, hanem az idegrendszer többféle zavarai is igen gyakran fordulnak elő. Az idegrendszer úgynevezett «ingerlékeny gyöngesége», az elmebetegség, vagy az idiotis-

mus alapja igen sok esetben a szülők részegességében található föl.

Az iszákosság erkölcsi következései is összeköttetésben vannak részben az alkohol testi hatásával, mert ez eltompítja az ethicus érzéseket. A pálinka-ivás erkölcsi lethargiát okoz, mely nem engedi, hogy a pillanatnyi ösztönök önző kielégítésén kívül valamely más tevékenység állandóan elfoglalja az egyént. Innen ered az iszákosnak vagyoni és társadalmi elzülése, ezért oly nehéz megmaradnia cselekvényeiben a törvény korlátai között. Bær kutatásai szerint a német birodalom 128 fenytő intézetének 32,837 foglya közül 13,706 volt iszákos, tehát 41·7 századrész; az összes porosz fegyházakban, hivatalos kimutatás szerint, ez arányszám negyvenhat százalék volt. A statisztikai vizsgálatokból kétségtelenül kiderül az is, hogy öröklés útján az utódok bűnösségére, lelki elfajulására is hatása van a szülők iszákosságának.

Arra a kérdésre, hogy Németországban vagy Poroszországban gyarapodott-e általában a részegesség, nem lehet biztos feleletet adni, mert nincs hozzá statisztikai forrásunk. Adórendszerünk s az erre támaszkodó statisztika a pálinkának nem fogyasztására hanem csak productiójára vonatkozik, ez utóbbi pedig egy részben a kivitelre s ezenkívül egy ki nem számítható részében a spiritus műszaki fölhasználására is számít. Hogy ebből mily könnyű volna hibás következtést tenni, bizonyítja Franciaország példája, hol 1874-től 1878-ig a pálinka gyártása hét százaléket fogyott míg a pálinkafogyasztás tizenkét százalékkal emelkedett. Németország keleti tartományaiiban oly szorosan egybefügg a pálinkafőzés a gazdálkodással, hogy a productio mértéke épen nem függ a fogyasztástól, s még akkor is gyártják a világpiacz számára, ha ára az előállítás áránál alább esik, mivel a földművelést és állattenyésztést akarják ez által föntartani. Azon tényből tehát, hogy Poroszországban harmincz év alatt öt millió tallérről 16 millióra emelkedett a pálinkából bevett adó, nem lehet azt következtetni, hogy az iszákosság terjedt. Egyenebb arányban áll a fogyasztáshoz a pálinkamérések száma; de e tényezőnek jelentése sem oly egyforma mindenütt, hogy például a pálinkaméréseknek Poroszország valamennyi tartományában észlelt szaporodásából a fogyasztás megfelelő emelkedését lehetne kideríteni. Az ipari törvényhozás változó ren-

delkezései, az ipari és közlekedési viszonyok változásai s más ilyes körülmények miatt, meglehet, inkább megoszlott ez üzlet, több apró pálinkamérés jött létre, gyakrabban kötötték össze ezt más üzlettel, mint melléküzletet; de hogy az összes fogyasztás megfelelő arányban sokvetlenül emelkedett, azt nem mondhatjuk. De ha bíránk is hű statisztikai képpel arról, hogy a pálinkafogyasztás hogy van elterjedve, ez még nem mutatná a részegesség és borszesz miatti betegségek elterjedését. Vegyük föl például, hogy két tartományban a lakosság fejenként és évenként négy liter pálinkát fogyaszt; megeshetik, hogy az egyik tartományban oly egyenletesen oszlik ez el a lakosokra, hogy éppen nem fordulnak elő egyéni túlságba esések és nem származnak alkoholos betegségek, míg a másikban a borszeszegész mennyiségét a lakosság egy kis része használja el, ez részegességbe süllyed s megbetegszik. Kétségtelen, hogy Németország legnagyobb részében inkább a második eset áll, mint az első; a pálinkafogyasztás mindenütt a lakosság bizonyos részénél, még pedig a szegényebb, a testi munkát s főleg a collectív munkát végző részénél koncentrálódik, és nagyobb mértékben, mint ezelőtt. A műveltebb s jobb módú osztályokban, általános nem statisztikai tapasztalás szerint, alább hagyott a részegeskedés, de annál inkább fokozódott az alsó néposztályokban. De az alkoholizmus elterjedéséről csak a megbetegedések és halál-okok statisztikája adhatna valamennyire megbízható képet, mivel ez által az alkohol-mérgezés különféle következtéseiiben szenvedők számát ki lehetne tudni s össze lehetne hasonlítani. A megbetegedések statisztikája Németországban csak az állandó hadsereg s (1877 óta) a köz kórházakra nézve létezik; a halál-okok statisztikája csak néhány nagyobb városról s kevés évről ismeretes. A köz kórházak statisztikája, melyet a birodalmi egészségügyi hivatal csak 1877-ről tett közzé eddig, igen jellemző képet szolgáltatott az idült alkoholizmus földrajzi elterjedés-módjáról, mely éppen úgy mint Franciaországban és Angliában, gyorsan haladó gyarapodást mutat éjszak és kelet felé. A köz kórházakba fölvettek közt levő alkohol-mérgeztettek legnagyobb arányszámát Lübeckben találjuk, hol az 37·3 : 1000, és Hamburgban, hol 22·5 : 1000; legkisebb az Württembergben, hol 2·6 és Bajorországban, hol 3·5. Poroszországban az általános arány 14·7 : 1000, de az egyes tartományok közt igen nagy a kü-

lönbség; legrosszabbul áll keleti Poroszország 38·6 és Schleswig-Holstein 38·1 arányszámmal, míg a legkedvezőbb helyet. Hohenzollern foglalja el 2·2 számmal, utána jö Westfália (7·6) és a Rajnavidek (8·3). Szászországban is mérsékelt az arány: 12·3.

Hasonlóan oszlik meg a borszesz miatti megbetegedés a porosz hadseregben, az egyes hadtestek szerint. Itt is elől áll a Preuszen tartományból újonczozott I. hadtest, az ily betegségi esetek gyakoriságára nézve (négy év alatt 126 megbetegedés), utána következik a poseni, pomeraniai és brandenburgi hadtest; legkedvezőbb viszonyai vannak a rajnai és szász hadtesteknek, mert előbbiben 26, az utóbbiban 29 megbetegedés történt (pálinka miatt) az illető négy év alatt. A sziléziai és westfáliai hadtest régebben jól viselte magát; 1866 óta azonban már terjed bennök is a baj. A hatvanas évek óta ebben a két tartományban fejlődött legerősebben az ipari tömeges munka. Más államok tengerészetéhez képest különösen örvendetes józanságot bizonyít a német tengerészet. Míg például az angol tengerészetnél a megbetegedések öt századrésze alkoholos baj, addig a német tengerészetnél sok évig nem is volt az ilyeneknek külön rovatja s csak az utóbbi két évben volt jelentve három, illetőleg hat eset.

Ha végig nézzük a német hadseregben az utóbbi 35 év alatt előfordult, alkohol miatti megbetegedések számát, úgy találjuk, hogy háborús mozgalmak után erős emelkedés, hosszabb bekében pedig folytonos apadás állott elő rendesen. Csak a legutóbbi háború óta lett a gyarapodás állandóvá, sőt haladóvá, mind a mellett, hogy a pálinkát már 1863-ban kitörölték az ellátáshoz tartozó szerek közül, s hogy a katonai hatóság dicséretre méltó szigorúsággal bünteti a katonák részegességét. A 12 hadtestnél ama négy év alatt összesen 870 katona lett beteg alkoholizmusban, 28 meg is halt közülök; ez arány az 1870-dikinek kétszeresénél nagyobb.

A 15 német bányász-egyesületben, melyek a tagjaik közt előforduló betegségi esetekről statisztikát állítanak össze, szintén tetemes gyarapodását lehetett észlelni az alkoholizmusnak 1870 óta, kivált 1873-ban és 1874-ben; csak 1875-ben mutatkozott csekély alább szállás. Azon nagyobb városokban, melyek 10 év óta pontos statisztikát készítenek a halál-okokról ezzel egészen megegyező adatokat találtak.

A következők mutatják az alkoholizmusban elhaltak számát a megjelölt városokban :

	Berlin	Han.burg	Altona	Danzig
1869	9	24	2	9
1870	9	29	7	9
1871	12	35	13	22
1872	37	41	13	5
1873	52	57	17	8
1874	26	43	25	5
1875	36	48	13	12
1876	47	56	15	26
1877	40	56	19	14
1878	38	46	13	13
1879	41	48	6	6
1880	45	63	8	3

Németországban még nincs kötelező törvény a halottvizsgálatról, tehát nincs statisztika a halálokokról és így az egész népre nézve úgy ennek mint más egészségi ártalmaknak hatását számadatokban föltüntetni lehetetlen. (Magyarországban van kötelező halottvizsgálat mindenütt, de a halálok azon statisztikája, melyet valaki a halottvizsgálati jelentésekből készítene, még sem érne semmit; egyikért azért, mert a halottak nagy része nem volt orvosolva, a halál okát tehát csak találmányra írják be, másikért azért, hogy a halottvizsgálók nem sok fáradságra tartják dolgukat érdemesnek, sok helyen, a kezelő orvos jelentését sem veszik tekintetbe; végre a legjobb eljárás mellett sem lehet azt megtudni a hivatalos jelentésekből, hogy vajon részegesség vagy más ok idézte-e elő a halálos betegséget.) A nevezett városok viszonyai azt bizonyítják, hogy az alkohol miatti betegségek, melyeknek gyilkoló hatását a közlött számok csak egy részében tüntetik föl, társadalmi és politikai krízisek hatása alatt gyakoriságban ingadoztak ugyan, de sokkal inkább növekvő mint csökkenő jelentőséggel bírnak. Különösen Németország éjszaki kereskedő városaiban tapasztalhatni ezt. Brémában az örültek házába 1877-ben fölvetett 79 beteg közül 37 szenvedett az iszákosság öröngésében, 1878-ban pedig 68 közül 33! A részegség miatt befogottak száma a Rajnavidek és Westfália minden nagyobb városában emelkedett 1870-től 1876-ig, így például Düsseldorfban 211-ről 463, Dortmundban 385-ről 586-ra,

Elberfeldben pedig 381-ről 740-re! Egyes helyeken a nők közt is gyarapodott az iszákosság, még pedig ott hol ezek is nagyobb részt vesznek az ipari munkában, például Aachenben. Az ottani női tébolyházban 22 százalék iszákos volt; — borzasztó tény, ha meggondoljuk, mily iszonyú hatást tesz a nők eliszákosodása a családi életre s a gyermekek nevelésére!

Mindezen adatok által hiányos tájékozást nyerünk arról, hogy e baj az egész lakosság közt mennyire van elterjedve s mily gyorsan halad; de a felől nem hagynak kételkedni, hogy e baj megvan, mint nemzedékünknek igen nagy, sőt a mint látszik legnagyobb közegészségügyi és erkölcsi baja. Hol keressük e járványos baj okait? Az éghajlat hidegségének valóban megvan-e azon szerepe benne, melyre az látszik mutatni, hogy Németországban is, máshol is főleg az éjszaki országrészekben van kifejlődve? Bizonyos, hogy a levegő hidegsége folytonos kísértés arra, hogy a hidegség érzetét s rossz hatását egy időre borszesz által úzzuk el. Különösen szabadban dolgozók szokhatnak hozzá könnyen, ha nem ismerik a veszélyt, hogy pálinkával és pedig a megszokásnál fogva mindig többel, enyhítsék fázásukat. Azonban e körülménynek nagyobb fontossága ellen szól mindjárt az a tapasztalás, hogy a borszesz miatti megbetegedés esetei gyakoriságára nézve semmi direct kapcsolatban sincsenek a levegő hidegségével; így például Berlin kórházaiban az ily esetek száma a legmelegebb évszakban, július közepétől augusztus közepéig, valamivel még nagyobb szokott lenni, mint akármelyik téli hónapban. Télen egy hónap alatt 41—42, nyáron 48—50 ily beteget vesznek föl. Úgy látszik, mintha a hőmérsék szélsőségei egyaránt fokoznák az alkoholizmus gyakoriságát, mintha a munka és táplálkozás megnehezítése mozdítná elő a részegességet s ennek káros hatását az idegzet középpontjára. Ha a köznép életmozzanatai közt széttekintünk, okát keresve e bajnak, úgy találjuk legelőször is, hogy a lakások sokat emlegetett rossz levegője nem lehet ezzel semmi viszonyban, mert nincs okunk azt hinni, hogy munkásaink most rosszabb levegőben élnének, mint 100 évvel ezelőtt; legfőljebb annyit mondhatunk, hogy a rossz levegőben elsatnyúl a test, a munkás hangulata levertebb s az ingerek utáni vágyakozás, a rossz érzetek némi javításának kényszere, erősebb lesz.

A mennyire tudjuk, a munkás osztály táplálkozása sem



lett magában véve rosszabb vagy elégtelenebb; meglehet azonban, hogy relative elégtelen, a szervezetenleg gyöngébb nemzedék szükségletéhez s a mai munka fokozott követelményeihez kepest. Hogy nemzedékünk e század elejétől fogva tetemesen megfogyatkozott testi erőben, és hogy e fogyatkozás különösen, ha ugyan nem kizáróan, az iparos munkából élő népcsoportokban történt, az nem csak hypothézis, hanem az újonczozások statisztikája által bebizonyított tény Németországban épen úgy, mint Franciaországban, Svájcban és Svédországban. A katonai szolgálatra alkalmasok száma általában legalább egy harmaddal megfogyott. Sok egyéb jel is mutatja azt, hogy a munkás osztály testi ereje alászállott s ehhez képest táplálkozás-módja még elégtelenebb lehet, mint régebben volt. Másfelől meg nehezebb lett a munka, mivel a gyári munkás bizonyos számú órán át kénytelen rendszerint igen egyforma munkát végezni, mely mindig ugyanazon izomcsoportot fárasztja, minden változtatás nélkül, mi az elfáradást késleltetné. A gyári munkás nem teheti, hogy mint a földműves, a kis iparos, a kézműves, némileg testi állapotához és hangulatához alkalmazza a munka időtartamát, nemét és intensitását, az csak egy kerék a nagy gépszerkezetben, melynek bizonyos időn át forogni kell, ha egyáltalában be akarja helyét tölteni. A munka e módja sokat elbíró testet, tehát igen erős táplálkozást kíván, jobbat mint a milyen a munkás béréből kitelik. Az erőérzetnek és munkára való frissességnek e miatti hiányosságát a pálinkás üveg csalo hatása födözi, annyiival inkább, mert ez eleget tesz azon szükségnek is, hogy az egyhangú, örömtelen élet nyomorúságában időnként egy kis hangulat-változást, szórakoztató feledést szerezzen magának az elgyötört gép-ember. A gyári munkásnak nincsenek meg azon, a kedélyt épségben tartó, távolabbi céljai, melyek könnyűvé teszik az embernek, hogy a jelen nélkülözéseit és megerőltetéseit elviselje, nincs folyvást gyarapodó vagyona, nincs helyzetében javulás, nincsenek jó kilátásai gyermekeire nézve, általában nincs vigasztaló reménye a jövőben; többnyire a másik, jobb világban való hitét is elvesztette. Ha megjelenik nála a nélkülözésnek, testi ereje hanyatlásának érzete, a mi pedig önmagának s övéinek megelhetését teszi kétéssé, nem akar s nem szabad ez érzetére hallgatni, — a már megismert eszközkhöz nyúl, hogy kínos gondolatait

eltompítsa és munkatehetségét, ha csak egy kis időre is, fölfrissítse. Hogy ez a jövő rovására történik, azt legtöbb esetben nem tudja vagy nem hiszi; e felől soha sem kapott oktatást. És ha hiszi és tudja is, rá nézve igen messze van s igen bizonytalan a jövő, azért a jelent nem hajlandó megkeseríteni. Iszik; — az alkalom kínálkozik minden lépten-nyomon; — a butykos megszabadítja a fáradság és nyomorúság érzetétől s addig a meddig, tovább munkálkodásra tüzeli. Ha aztán egyszer a munkás megismerkedett az ivás derítő hatásával, örül ha napi munkája bevégeztével lelke és kedélye vigasztalan pusztságából, mely helyzetével jár, s mely ellen nevelés és oktatás nem adott számára enyhítő szert, legalább egy kis időre azon mesterséges világba menekülhet, mely fokozott erőérzetet s szebb reményeket csillogtat előtte. Physiologiai szükség, a levert kedélyhangulat kiegyenlítésére törekedni; a munkás osztály számára ily kiegyenlítésről kellene gondoskodni, egészséges irányban a helyett, hogy mint most történik, mindenfelé a bódító méreg élvezetére csábítással találkozozanak. A nagyobb városokban igen rossz hatást tesz társadalmi viszonyainknak egy nagy hibája; az, hogy az ipari munkások egészen külön világban élnek, térben is elkülönítve a jobb módúaktól, vagyis a birtokosoktól és szellemi munkával foglalkozóktól. Gondolatokban és érzésekben elidegenedés követi a különböző lelki képzettséggel és más érdek-iránnyal bíró nagy néposztályok e külön válását és nehezzé, sőt lehetetlenné teszi a közvetlen szomszédi érütközés azon jótékony hatásait, melyek az embereknek ösztönszerű egymáshoz vonzódásából fejlődnének ki önmagoktól. A gazdag nem ismeri a szegény szenvedéseit s ezek okait; ha ismeri sem tudja kellőképpen enyhíteni. Míg azon osztály, melynek legnagyobb szüksége van a műveltebbek fölvilágosító és javító befolyására, elvonatik ettől a munkás-negyedek és munkás-városok értelmi és erkölcsi pusztaságában, míg meg van engedve, hogy nyomorúságát a pálinkamérések hatalmas üzlet-ága zsákmányolja ki, addig a pálinka túlságos ivása elleni küzdesnek nagyon gyöngye eredménye lesz. És a bűn az idebb-odább vándorló munkáscsoportok által elterjed az ipari központokból az egész országban, a legtávolabbi falvakba is.

Nem lehet elhallgatnunk, hogy az állandó hadsereget is terheli a pálinka-kultusz terjesztésének vádja. Míg a pálinka

a katonák rendes ellátásához tartozott, sok ezer ifjú ember a katonaságnál ismerte meg annak élvezetét s onnan ültette át hazájába. De a katonaság sokakra nézve ma is az ivás iskolája, s hogy a legszigorúbb rendszabályok által is mily bajos azt elérni, hogy a katonák szabad idejökben a lépten-nyomon megjelenő kísértés áldozatai ne legyenek, mutatja a hadsereg megbetegedési statisztikája.

A borszesz-kultuszt némely, a művelt körökben uralkodó előítélet is támogatja; ilyen például a rossz ivóvíztől való túlságos félelem, némely vidék e divatos réme, meg az a téves nézet, hogy a rossz vizet borszesz által ihatóvá lehet tenni, mert ez megöli benne a betegséget okozó csirákat. — Ha még ezekhez hozzá gondoljuk, hogy a pálinkának igen megerősödött uralmát hatalmas ipari érdekek is támogatják, hogy az ifjú nemzedék egy része már örökölte az iszákosságra való hajlamot, hogy a mindenféle társadalmi és erkölcsi hibában megmaradás általános törvénye e teren is ellene áll a javításra irányzott törekvéseknek: akkor nem fognak azon csodálkozni, hogy e baj, az iszákosság, oly elterjedt és oly makacs.

Az a kérdés most már, mi módon, minő eszközökkel győzhetjük le a népek e különösen nagy baját, melynek megszüntetésével a szegénység, erkölcstelenség, bűn, a testi és lelki betegségek, tehát az emberi nyomorúság legszörnyűbb fajainak okát enyésztenénk el e földről? Legelőször is azt kell belátnunk, hogy egy ily minden emberi viszonyokat és szokásokat átható, sőt részben ezek fölött uralkodó ellenség ellen a társadalmi kultur-élet valamennyi tényezőjét föl kell használni, ha azt akarjuk, hogy sikert arassunk. Az állam a maga törvényei és rendőrsége által épen oly kevésbé segíthet magában, mint az egyesek vagy egyházi és világi társulatok legkitartóbb, buzgóbb és áldozatra készebb működése. Minden közreműködő erőnek egyesülni kell itt, hogy a hatalmas ellenséget ki lehessen üzni azon fészekből, melyet a nép szívében századok óta tart elfoglalva. És egy ily óriási, ezer fejű s ezer lábú hydra ellen való küzdés közben mindig óvakodni kell bizonyos szirtektől, melyek a legtöbb társadalmi és egészségügyi reform-törekvések történetében ugyanazon akadályozó szerepet vitték, ugyanolyan hajótörések okozói voltak. Ilyen szirt legelőször is a követelmények túlságos volta. Ha azon buzgólkodások és áldozatok összege, melyeket a mértékletességi egyle-

tek valamennyi, még a legártatlanabb szeszes ital ellen is folytatott merész küzdelmökben elpazaroltak, a bajnak tulajdonképen közveszélyű része, a pálinka ellen irányult volna, akkor a küzdelemben való részvétel sokkal általánosabb s az eredmény sokkal több lett volna. Másik magas szirt az akadályok csekélylése, a működésben való túlságos bizalom, mi szintén sokat gyöngített a mértékletességi egyletek, kivált a papok által inspiráltak hatásán. Az ily nagy bizakodást nagyon hamar követi épen oly nagy fokú lehangoltság, mint a várakozást ki nem elégítő eredmény miatti visszahatás, azután pedig elő áll a közönbösségnek minden társadalmi reform-kérdésben megszokott mentegődző filozóphiája, mely az addigi eredménytelenségre utalva, minden további közreműködést elhárít magáról, s elfogadja a dolgokat, a mint vannak, sajnálatos de meg nem változtatható kultur-történelmi tényekként. Csakhogy nem lehetne-e ugyan így gondolkozni minden bűnre és minden járványos betegségre nézve?

Végre veszedelmesnek tartom, külföldi tapasztalatok alapján, bármely másnemű érdek bele szövését az iszákosság elleni küzdelembe. A mértékletességi egyletek hatása, kivált Angliában és Éjszak-Amerikában, sokat gyöngült a miatt, hogy vallásos, dogmai motivumokra támaszkodtak s az önmegtartóztatás alapelveivel felekezeti párt-szempontokat kapcsoltak össze. A kormányok azon hajlama, hogy az iszákosság elleni eljárásokból pénzügyi hasznot húzzanak, némely helyen szintén egyik oka lett az eredménytelenségnek. A nép jóllétének ily hatalmas és utálatos ellenségével szemben, mint az iszákosság, bizonyára nincs szükség palástoló ál-okokra; nyílt harcban egyenesen szarvát kell megragadni a bikának s oly ártalmatlanná kelle tenni, a mint csak lehet. Hogy a közönségnek, egyenként s társulatok útján mit volna legjobb tenni és miként, arról e helyen nem akarunk részletesebben szólni; csak azon meggyőződést mondjuk ki, hogy ha a munkás osztály helyzete az államon kívül más erők által is folyvást nem javíttatik, ha az a pálinka hatásáról kellő fölvilágosításokat nem nyer s ha azon szerepet, melyet a pálinka visz most ez osztály életében, kellőkép át nem ruházzuk más eszközökre, akkor mindenféle törvényes rendelkezés vagy egészen vagy nagyobb részt hiába való lesz. Egyedül felülről jövő szabályzatok által népbűnöket kiirtani, lehetetlen; sokszor

lehetett már ezt tapasztalni, nem csak a részegesség, hanem a hazard játékok ügyén és sok máson is. Mily szörnyű büntetések szabtak a dohány füstjének élvezésére, míg az államférfiak és növény fiskális jó tulajdonait föl nem fedezték! Chinában még negyven évvel ezelőtt erősen büntették az opiumszívást; harmadik ismétlés esetében fejét is levágtatták a bűnösnek, — de ez nem gátolta meg, hogy tíz év alatt az opium-fogyasztás megkétszereződjék. Azonban a mily kevésbé bír az állam magában a szóban forgó föladattal, épen oly kevésbé felelhet meg annak a társadalom, az állam segítségével. Kétségtelen ez, mert tudjuk, mily elégtelen eredménye volt a mértékletességi egyletek e célra fordított pénzbeli és fáradságbeli áldozatainak Hollandiában, Angolországban és főleg Skóciában. Ez utolsó országban, mely Európa minden országai közt a legnagyobb mértékben van alkoholizálva, a legbőségebb pénz-adományokkal, a társadalom minden rétegében számos és befolyásos tagokkal bíró kilenczvenhét mértékletességi egylet merült ki arra való törekvéseben, hogy az iszákosságnak gátat vessen; mindezen törekvéseknel, melyeket nem támogatott a törvényhozás, «igen sokkal hatalmasabb volt a pálinkás üveg», a hogy magát az edinburgi bailie a parlament bizottsága előtt kifejezte. Pater Matthew, a mértékletesség nagy apostola Irországban a negyvenes évek elején, néhány év alatt 1.800,000 embert térített meg, kik fogadást tettek, hogy a szeszes italokról védkép lemondanak. A whiskey fogyasztása 1830-ban tizenkét és egy fél millió gallont tett, s úgy megcsökkent, hogy 1841-ben csak hat és egy fél gallonra ment; az elkövetett bűntények száma 1837-ben 12,096 volt, 1841-ben csak 773! Matthew atya halála után ismét visszaesett minden a régi állapotba.

Már maga azon erkölcsi hatás, mit az iszákosság elleni törvényes rendelkezés tesz, hatalmasan támogatja a mértékletesség barátainak munkáját; a törvény ilyen nyilatkozatai megbélyegzik a bűnt, a mi némelyeket gondolkozásra indít s megállíthat a sikamlós úton, ha ugyan még nagyon messzire nem haladtak azon — lefelé.

De az ily közvetett hatásokon kívül egyenesen is sokat tehet az állam e baj ellen rendelkezései által, a nélkül, hogy ezekkel a polgárok személyes szabadságát megsértené, még pedig úgy megelőző, mint megtorló rendszabályokkal. A præ-

ventiv eljárások közt leggyökeresebb és hatalmasabb volna a pálinka-árulás teljes eltiltása, még kicsinyben is, kivéve természetesen az orvosi és technikai célokra szükséges mennyiséget; tehát ez által a borszesz hivatalosan a mérgek közé soroztatnék. Az ily intézkedés úgy az egészségügy, mint a közerkölcsiség szempontjából kétségtelenül az egyedül helyes és eszményies lenne.

Így például, mint az angol parlament egy jelentéséből tudjuk, Bessbrook nevű 4000 lakosú gyárvárosban, melyet 1847-ben egy gyáros alapított, már előre ki volt zárva tökéletesen mindenféle szeszes ital árulása. Ennek következtében e város vagyonság és jó erkölcsök tekintetében az első helyet foglalja el az egész kerületben. A bizottság talált ugyan egy szegényházat, de csak két ember volt benne, s azon harmincz év alatt, mióta a város főnnáll, lakosai közül összesen harmincz állott bíróság előtt. Mikor pedig néhány évvel ezelőtt megszavaztatták az adófizetőket arra nézve, hogy tovább is főtartsák-e a pálinkamérés elleni tilalmat, a szavazók kilencz tizedrésze a tilalom megtartása mellett nyilatkozott.

Ez ügyben épen oly kevésbé szabad azonban a teljes és eszményies eredményt kívánnunk, mint sok más, sőt legtöbb közügyben. A jövőendő fogja megmutatni, vajon az alsó néposztályok fokozatos művelődése, a lakási és táplálkozási viszonyok javulása, valamint a társadalmi állapotok kedvezőbb alakulása lehetővé teszi-e, hogy a pálinka minden előkelőbb és alábbvaló alakjaiban oda szoríttassék a közeletből, hova tulajdonképen tartozik: tudniillik a gyógyszerárba. Ezt a kívánságot igen erélyesen kifejezte már Nagy Frigyes is, mikor egy rumgyárnak Berlinben föllállítását illető s elébe pártolón terjesztett kérvényre saját kezével ezt írta: «Megteszem az ördög kedvéért, de azt szeretném, ha e mérges szer nem is volna a világon s ne inná senki sem».

A mi száz év előtt csak jámbor óhajtsáknak tetszett, az a mostani viszonyok közt még hasonlíthatatlanul távolabb van. A bajnak csak korlátozására, csökkenésére kell most szorítkoznunk; hogy ezt elérhessük, az is elég fáradságba fog kerülni.

E korlátozásnak praeventiv eszközei közt időszerűen legelőbb a nagy adóval megterhelésre lehet gondolnunk, mely vagy általában a borszeszre, vagy kicsiben való elárúsítására

nehezednék. Ilyen pénzügyi rendszabály ellen nem lehetne alapos kifogást tenni; valamint a dohány, úgy a pálinka is megérdemli, hogy valamely pénzügyminiszter «igen alkalmas adó-objectum»-nak nyilvánítsa; legalább nem láthatjuk semmi igaz okát, miért ne lehetne, ha már sok tápláló szerünket s ártatlan frissítőinket megadóztatják, ezt a mérges és veszedelmes fogyasztási czikket kissé keményebben megtámadni. Németországban a pálinkától hektoliterenként fizetett adó huszadrészét sem teszi annak, mit Angliában fizetnek. Tehát mint pénzügyi adót bizonyára igazoltnak lehetne tartani ez intézkedést. De az iszákosság alább szállását ne várja ettől senki; sem a gyártás, sem az engedély nagyobb megadóztatásától. A fogyasztás apasztására csak igen magas gyártási adó hirtelen behozásának lenne jó hatása, ezt pedig agrarius érdekek elleneznék. És az ily erőszakos rendelkezés kivált azon néposztályokat sújtaná keményen, melyek életében eddig a pálinka bizonyos határozott functióval bír, melynek más, ártatlan szerek által betöltéséről előbb, lassanként gondoskodni kell. Végre a külföldi, különösen éjszak-amerikai tapasztalás bebizonyította, hogy a pálinka megadóztatása bizonyos határon túl, közigazgatásilag kivilhetetlen. Nemcsak hogy igen ravasz hamisítási rendszer fejlődik ki, a mennyiben a higitott italhoz kénsavat, borsot stb. tesznek, hogy sajtós «erős» ízét megadják, hanem az adóban való csalás is szörnyű mértékben terjed el. Mikor New-Yorkban hektoliterenként 100 dollárra emelték a pálinka-adót, annyira fejlődött a csempészet, hogy nyilvános árverésen olcsóbb áron lehetett pálinkát venni, mint a mennyit az adó tett. Gyakorlatilag tehát csak az adó mérsékelt és lassankénti emelése jöhet számításba. Föltehetjük, hogy ebből a kicsiben elárúsított pálinka árának emelkedése következne; de hogy azért kevesebbet innának az emberek, az minden tapasztalás szerint valótlanszínű, ha csak más hatalmas tényezők nem hatnak ez irányban. A miatt a krajezár miatt, a mivel többet kell egy adag pálinkáért fizetni, nem fogja az iszákos ember megrövidíteni élvezetét, hanem még azzal is fogyasztja azt a keveset, mi nejjének s gyermekeinek eltartására fönmarad, tehát azzal is nagyobb lesz a nyomorúság s minden boldogtalan következése. Hollandiában 1863-tól 1877-ig 35 forintról 57 forintra emelkedett egy hektoliter pálinka adója, de azért fejenként hét literről tíz literre emel-

kedett a fogyasztás. Ilyenek a tapasztalások máshol is s az angol felsőház bizottsága által kihallgatott megbízható egyének közül csak egyetlen egy nyilatkozott úgy, hogy az ő vidékén a pálinka megdrágulása után kevesebbet fogyasztottak egy ideig; azonban egy év múlva ott is úgy volt minden, mint azelőtt. Oroszországban a kormány oly magas adóval terheli a pálinkafogyasztást, hogy ez évenként 180—200 millió rubelt jövedelmez, tehát többet az összes állami bevételek egy harmadánál. De azért az orosz paraszt mégis részeges. Drágábban fizeti a wutkyt s rosszabb italt iszik, de más hatást nem tesz a magas adó. 1873-ban Franciaországban is igen fölemelték a pálinka-adót, de alig volt két évig valami apadás a fogyasztásban.

Van e mellett még egy másik meggondolandó dolog is; az a veszedelem, hogy ha a pálinkafogyasztásból nyert jövedelem gyarapodik, majd nagyon is fontossá válik az úgy nevezett fiscalis érdek s aggasztó befolyása lesz az engedély-adás kérdésének intézésére. Nem hivatkozom e tekintetben Oroszországra, hol a kormány kemény büntetéssel gátolja mértékletességi egyletek alakulását a parasztok közt, mivel ez a mozgalom az állami pénztárt fenyegeti; ilyenről nálunk nem lehet tartani. Hanem mikor a hollandiai pénzügyminiszter jelentésében azon «reménységet fejezi ki, hogy a pálinka fogyasztása ismét emelkedni fog vagy 5000 hektoliterrel», és mikor tudjuk, hogy másutt is vannak épen oly szorongatott pénzügyminiszterek, akkor nagyon félhetünk attól, hogy az állami pénztár érdeke solidaritásba jő a pálinkafogyasztás örövendetes előhaladásával.

Ez aggodalom az által sem lenne elhárítva, ha az engedély nagy adóztatásából eredő hasznót a községek penztárai kapnák; a községek is két kézzel kapnak minden oly bevétel után, mely kiadásait fődözni segít s az engedély-kéréseket nem utasítják el, bár mennyire túlmennének is azok a község szükségletén, mivel belölök hasznót húznának.

Az eddigi tapasztalások szerint minden adóügyi rendszabálynál sokkal hatásosabbak azon intézkedések, melyeknek czélja az, hogy a pálinka-ivásra csábítás és általában az alkalm korlátoztassék. Az alkalom, mint tudjuk, nem csak tolvajt, hanem kártyást, iszákost s más effelét is csinál. Ha a közönséges ember, a munkás minduntalan oly házak mellett



megy el, melyekből a kedvderítő pohár int felé, ha sütőnél és fűszerkereskedőnél, a postahivatalban, a vasúti állomásokon, sőt általában minden pihenő helyen és minden üzleti helyen pár krajczárért kaphat egy pohárral ama gondüzőből, akkor hiába predikáljuk az önmegtartóztatást, a képzetlen, a veszélyt nem ismerő s folytonos kísértő keresztútjában levő embernek. Az eredmény legjobb esetben is csak hetekig tarthat. A részegesség elleni küzdelem sikerének egyik fő feltétele az, hogy a pálinka-árulás soha se legyen megengedve olyan embereknek, kiknek módjában van hivatalos állásuknál vagy helyzetöknél fogva, hogy minden perczen a pálinkás üveget mutogassák a közönségnek; valamint az is, hogy a közlekedési állomásokon se legyen megengedve a pálinkamérés, hol oly nagy kísértetben vannak mindig az emberek, hogy a várakozás idejét izgató szerek élvezésével rövidítsék meg. A vasútak államivá tétele lehetővé, de egyszersmind kötelességévé is teszi a kormánynak, hogy véget vessen azon borzasztó dolgoknak, melyek a korcsmává aljasodott várótermekben szoktak végbe menni. A közönség érdekében üdítés és erősítés végett, tökéletesen elég, de ez aztán szükséges is, hogy kizárva mindenféle destillált szeszest italt, boron és sörön kívül mindig lehessen meleg italokat is kapni az állomásokon, theát és kávé. Vannak olyan jelenségek, melyek azt mutatják, a vasúti igazgatóságok kezdenek e dolog iránt érdeklődni; legalább a köln-minden vaspálya vonalán nem rég azon rendelkezést tették, hogy az állomásokon egy negyed liter jó sört tiz fillérért, egy fél litert tizenöt fillérért lehet kapni. Ha összehasonlítjuk ez árt a pálinkáéval s meggondoljuk, mennyivel többet ér a tápláló értékkel is bíró sör, nem mondhatjuk, hogy a szegénység valamit veszített volna az által, hogy az állomásokon pálinkát nem ihatik; erősítő italra vágyik, szüksége is van rá, és sokkal jobb e célra sört innia.

A pálinkaméréseket nem csak minden más üzlettel való közösségből kell kizárni, hanem számukat is annyira meg kell szorítani, a mennyire csak a helyi viszonyok megengedik. Poroszországban III. Frigyes Vilmos, ki először próbált rendszeresen működni az iszákosság ellen, azt parancsolta, hogy «minden újabb pálinkamérési engedély kiadása előtt gondosan meg kell vizsgálni, vajon sürgetően szükséges-e, hogy az ily helyek száma szaporíttassék? Ha sürgető szükség

fönn nem forog, akkor meg kell tagadni az engedélyt, mert kívánatos, hogy a korcsmák és pálinkás boltok dolga rendbe jöjjön». E kabinet-rendelet szellemében intézték ez ügyet, hol szelídebben, hol szigorúbban, egész 1869-ig, mikor az új ipari rendtartás s vele az iparszabadság minden irányban és minden következtetésével érvényre jutott. Egy oly forduló pont volt ez a közéletben, mint mikor egy sokáig lenyomva tartott rúgó szabadon bocsátva, először túl ugrik a kellő magasságon; mindenki örült a dolgok új rendjének, melyet a közgazdasági tudomány évtizedek óta követelt, s az új rendet a lehető legdoktrinairebb következtetéssel használták föl. Csak a szabály legyen egyszer megpecsételve, így szóltak, a kivételekre majd megtanít a tapasztalás, ha ugyan lesznek valósággal kivételek. És e kivételek szükségének érzete előállott a német ipar-törvénnyel szemben több kérdésre nézve; így az orvosi működés gyakorlatára, kórházak fölállítására és különösen a szeszes italok kimérésére nézve. E kivételeket részben, de csakis részben tekintetbe vette az 1879 július 23-iki törvény. Ez azt mondja, hogy a 15,000-nél kevesebb lakossal bíró helyeken, valamint azon nagyobb helységekben is, hol ezt helyi szabályrendelet követeli, a meglevő szükség kimutatásától tétessék függővé a pálinkamérés vagy ezzel egybekötött kiskereskedés, a vendéglősség gyakorlása, a bor- és sör-mérés megengedése. Az engedély kiadása előtt meg kell hallgatni a helyi rendőrség és községi előjáróság véleményét.

E módosító törvényben elismerésre méltó haladás van már, különösen abban, hogy a pálinkamérési engedélyt határozottan megkülönbözteti a másféle italokra vonatkozótól; de kielégítőnek azért nem tekinthetjük. Az engedély-adás maximális határát, a minél többre menni már nem szabad, a törvény nem szabja meg; Svédországban ez meg van szabva s most Angliában és Hollandiában is erre törekzenek. Az államnak kell arról gondoskodni, hogy a magán érdekek félre vezető befolyása előtt korlátok legyenek. Épen nem lenne túlságos megszorítás, ha kimondaná a törvény, hogy városokban 1000, falvakban pedig 500 lakosra lehet egy pálinkamérést engedélyezni. Ezen kívül szabadságot kellene adni a helyi hatóságoknak arra is, hogy még a szükség kimutatása esetén is megtagadhasa a kérés teljesítését, a kérelmező egyéniségét illető okokból, a mely jogot természetesen soha sem egy hiva-

talnok, hanem mindig a község választott képviselőinek testülete gyakorolná. Ezzel a móddal ki lehetne azt eszközölni, hogy ha már egyáltalában tűrni kell a pálinka-árulást a községekben, legalább ne jusson az olyan emberek keze közé, kik a közönség rendszeres elcsábítására és kizsákmányolására használnák föl. S itt volna megtalálható azon érintkezési pont, melyen egyesek és társulatok segédkezet nyújthatnának a községnek a közös, egyesült működésre. Hogy ez lehetséges, és hogy mi módon, azt az úgy nevezett gothenburgi rendszer kedvező eredményei mutatják Svédországban. Gothenburg városban, melyet a legborzasztóbb mértékben pusztított a borszesz ördöge, tizenöt évvel ezelőtt egy társaság alakult a város legtekintélyesebb polgáraiból, mely néhány év alatt megvásárolt minden pálinkamérést s mely minden azóta kiadott engedélynek is kizárólagos birtokosa. Ez a társulat megbízható embereknek adta át a pálinkamérések vezetését oly föltételek mellett, hogy ezeknek a destillált italok és bor eladásából semmi hasznuk nincsen, hanem csak a sör, kávé és thea hasznából kapnak részt. Ez intézkedés, mely mellett az eladóknak nem áll érdekében, hogy a pálinka-ivásra csábítsák az embereket, nem irtotta ki egészen az iszákosságot Gothenburgban s azon 59 más svéd városban, melyek e példát követték, hanem általánosan bizonyítják, hogy csakhamar tetemesen alább szállította. Azon idő óta az illető városokban a lakosság által évenként és fejenként elfogyasztott pálinkamennyiség majdnem felenyire apadt le.

Kíváncsinos, hogy a gothenburgi vagy más hasonló rendszer minél előbb meghonosúljon hazánkban is; természetes, hogy az ehhez szükséges viszonyokat és föltételeket először meg kell teremteni az államban, a községekben s a közönségben. Az ily eszményiesebb megoldás sikerültéig azonban mindent meg kell tenni az államnak, hogy a koresmárosok erkölcsstelen eszközök által ne fokozhassák a közönségnek hajlamát a szeszes italokkal való visszaélésre. Így például meg kell tiltani, hogy tizenhat évesnél fiatalabb egyéneknek vagy nyilvánosságosan ittas állapotban levőknek adjanak szeszes italt. Továbbá fölhatalmazást kell adni a rendőri hatóságnak, hogy a koresmárosoknak pénzbeli vagy esetleg fogságbüntetés terhe alatt megtilthassa a pálinka-adást oly egyének részére, kik már ismételt büntetve voltak részegség miatt.

Az államkormányának az iszákosság elleni praeventív működése nem csak az eddig elmondott közvetlen rendszabályokban áll; a baj eredeti oka a munkásosztályok tudatlansága és anyagi nyomorúsága, ellen is meg kell tennie minden lehetőt. Az már nehezen fog sikerülni, hogy a most élő nemzedéket a megszokott inger rablánczaiból kiszabadítsuk, de sikerülni kell annak, hogy megoltalmazzuk attól a serdülő nemzedéket, oktattva a fiatalságot a pálinka-ivás jelentőségéről és következéseiről s ez által előkészítve a talajt az előbb említett rendszabályok foganatosítása érdekében. A munkás osztály táplálkozása módjának hiányossága ellen, mi kétségtelenül egyik oka annak, hogy a pálinka túlságos ivása oly makacs szokás, maga az oktatás semmit sem ér; meg kell tenni mindent, hogy a munkás a lehető legolcsóbb áron kapja meg azon tápszereket, melyek a pálinka ingerlő hatása nélkül is képessé teszik a szükséges munkára. Nem is szükséges fejtegetni, hogy az életre és munkavégzésre nézve legszükségesebb anyagok megadóztatása éppen az óhajtott czéllal egyenesen ellenkező hatást tesz. Az általánosan szükséges élelmi szerek közvetlen megadóztatása vagy közvetve megdrágítása, mint például a hús drágábbá tétele az által, hogy a belföldi piacról kizárják a külföldről behozottat, fokozza az iszákosság mértékét, mely ellen küzdeni pedig éppen az állam érezhetné magát első sorban kötelezettnek. Hasonlóan minden adótól mentessé kellene tenni a pálinkának azon pótszereit is, minők a sör, kávé, thea, czukor, melyek sajátlag nem tápszerek ugyan, de ártatlan inger nyújtása által elsoktathatják a köznépet az ártalmas ingerlő szer élvezetétől. Angolországban meglháromszorozódott a thea és czukor fogyasztása, mióta az előbbire sokkal kisebb, az utóbbira pedig semmi adót sem vetnek.

Az iszákosságnak megbotránkozást okozó vagy csábítást képező nyilvános jelenségei ellen nem csak megengedhető, hanem elkerülhetetlen, hogy az állam repressiv működést fejtessen ki. A német törvény részegesség miatt csak az olyanra mér büntetést, ki e miatt olyan állapotba jut, hogy önmagának vagy övéinek eltartására, a hatóság közbejöttével, idegen segélyre van szüksége. A részegség nyilvános mutatkozását azonban csak olyan esetben bünteti, még pedig igen enyhén, ha csendzavarás vagy durvább fajta kihágás történik. A köz-

erkölcsi érzék megsértésének ily könnyen vevése épen nem alkalmas arra, hogy a nép jólétére nézve oly veszélyes bűnt kellően megbélyegezze a közönséges ember szemei előtt. Úgy is sok idő kell hozzá, míg a közönség megtanúlja, hogy a részeg ember nem nevetséges, hanem nagy szánalomra méltó s elítélendő, megvetést érdemlő alaknak kell tartani. E helyesebb fölfogást a törvényhozásnak minden nyilvános lerészegedés kemény megtorlásával kellene elősegíteni. Franciaországban, hol egyrészt a katonaság és proletárság alkoholizálásának tulajdonították azt, hogy az 1870-iki vereségek után oly hirtelen fölbomlott a rend és fegyelem a hadseregben és a lakosság között, törvénycikkeket hoztak a nyilvános részegeskedés ellen, melyeket nagy buzgósággal valósítanak s melyek jó hatása a példa követésére serkenthet bennünket. E törvény szerint az, a kit az utcán, téren vagy közúton, vagy kávéházban, vendéglőben, bármely nyilvános helyen részegnek találunk, első esetben pénzbüntetésre, újabb esetben egy hónapig, második ismétlés esetében két hónapig terjedhető fogságra ítéltetik. A ki nyilvános részegség miatt kétszer volt büntetve, elveszti jogait a szavazásra és választásra, a megválasztatásra, esküdtté vagy közhivatalnökká választatásra, és két éven át a gyűjteményre.

Különös figyelmet érdemel az a kérdés, mit tegyen az állam és a törvény azon iszákosokkal, kik már a magok mérseklésére való képességet elvesztették? Ezek a szerencsétlenek, a szervezetökben gyökerező ösztön hatalma alatt, nem csak saját egészségüket teszik tönkre, hanem családjok anyagi jólétét is; ha csak a méreg hatásától soká folytatott, kierőszakolt visszatartózkodás által meg nem szabadíttatnak. De ott, hol más jelei az elmebajnak nem mutatkoznak, nincs módjában eddigi törvényeinknek, hogy a visszatartást kierőszakolják. Elmeegógyintézeteink sem alkalmasak arra, hogy az ily esetekben szükséges gyógyítás tervét valósítsák. E szükségletnek az által tesznek eleget Éjszak-Amerikában, melynek példáját többek közt Anglia is követte, hogy a köztudomás szerint iszákos egyéneket, kiknek önmérseklésre való képtelenséget orvosok bizonyítják, vagy a hozzájok tartozók kérelmére, vagy a békebíró határozatára, zárt asylumokba szállítják s mindaddig ott tartják, míg az orvosi vélemény szerint az önmegtartóztatás lehetősége helyreállott. Az ily részegesek asylumait

eddig főképen magánvállalkozók állították föl, csak az Egyesült Államok némelyik városában állítottak ilyeneket államköltségen. Ez intézetek működéséről oly buzdító jelentéseket adtak ki, hogy a legmelegebben kell a segedelem e módját ajánlanunk; a példát legalább annyiban kellene követni, hogy a törvényhozás ily intézetek állítását engedje meg.

Látjuk tehát, hogy nem jogosult azon nézet, mely szerint az állam nincs hivatva arra, hogy a részegesség ellen küzdjön. Bizonyára nem kényszerítheti az embereket, hogy a magán életben erényesek legyenek, de korlátozhatja a nyilvános kísértéseket, megszüntetheti a köz-illetlen megsértését, a részegség nyilvános fölmutatását s gondoskodhatik a bűn akaratvesztett áldozatainak kellő ápolásáról. Hogy az állam mellett a szabad társadalomnak is tiszte, hogy a socialis viszonyok javításán működjek, az a fentebbiek után magától érthető. Kár, hogy nálunk (Németországot érti Finkelnburg, de még sokkal inkább áll Magyarországról) a jobb módú és műveltebb osztályokban nincs annyira kifejlődve annak tudata, hogy a szegényebb néposztályok iránt minemű kötelességeik vannak, a mennyire szükséges volna. Ha láttuk Angolországban azon nagy számú liberális intézményeket, melyeknek célja: testi, szellemi és vagyoni tekintetben emberhez illőbb életre emelni az alsóbb néposztályokat, ha láttuk mint igyekeznek azon, hogy egészséges és barátságos munkáslakások létesítése a takarékosági szellem hatása, ártatlan italok nyújtása, a tanulás ingyenes eszközei s borszesz nélküli társaságos együttlét és szórakozások segítségével kiszabadítsák a pálinka zsarnoki uralma alól a maga lábán nem járható, gyámoltalan tömeget, — akkor úgy találjuk, hogy hazánk csekélyebb anyagi jóléte nem magyarázza meg eléggé s nem menti ki a nálunk uralkodó hanyagságot. Annyival kevésbé, mert az iszákosságot nem szabad úgy tekintenünk, mint a sok társadalmi baj egyik természetes fejleményét, sőt tudnunk kell, hogy ez igen sok bajnak szolgál termékeny talajúl, melegágyúl. És ha sikerül a társadalmi rendet fenyegető ellenséges erők közül ez egyik leghatalmasabbat legyőzni, akkor e részből talán sikeresen ostromolhatjuk az egész ellenséges hadállást.

E nagy munkában mindenkinek közre kell működni. De különösen az egészségápolás képviselőinek föladata ez, támo-

gatva az állam, a községek társulatok és a sajtó által. Mivel az iszákosság sokkal több áldozatot ragad el, mint a cholera, pestis vagy himlő bármikor, reméljük hogy vele szemben mindezen tényezők belátják a küzdelem sürgető szükségét.

\*                      \*

A bonni tudós e (kissé rövidített) fölolvásához tulajdonképpen nem kellene tenni semmit sem. De saját viszonyainkra gondolva, lehetetlen elhallgatnom azon szomorú észrevételt, hogy nálunk nincsenek nagy gyár-városok, nincs «munkás-osztály» a német vagy angol értelemben, nincsen igazi proletárság az ország legnagyobb részében, és az iszákosság mégis terjed folytonosan. Az alföld nagy magyar városaiban, a jólét, tiszta családias élet és jó erkölcsök egykori hazájában, egy pár évtized alatt is föltűnően terjedt, szemmel láthatólag fejtve ki azon rothasztó, szétbontó hatást a családok életére s az egyesek jellemére, mely mindenütt követni szokta. A nép védtelen áldozata a szeszgyártási ipar fejlődésének s a regále-bérlők kapzsiságának, kik a legolesóbb és legártalmasabb pálinkával csalogatják iszonyú nagy számú korcsmáikba a köznépet, melynek különben sem táplálékhiány miatt, sem búfelejtés végett nem volna oka a pálinkától kérni segédelmet; így például az alföldi kubikosok, kik nehéz munkával ugyan, de igen nagy napszámot keresnek, s kik közt elvéve olyan is akad, ki meggazdagszik, legnagyobb részben a mindjárt közzéjök, a vízpartra telepedő korcsmárosnál hagyják keresményöket. A pálinka okozta mámorban megfélekeznek sanyargó családokról.

Statisztikai adatokat lehetne összegyűjteni, de fölöslegeseek itt; különben a legérdekesebb kérdésre nézve: hogy hány ember nyomorodik és hal el korán a pálinka miatt, nálunk nincsenek adatok. Azonban ott vannak a francia Lunier, ki szerint Franciaországban évenként átlag 83,700 egyén áll vád alatt részegség miatt, s 404 szerencsétlen haláleset fordul elő, a német Bær, ki szerint a gyilkosságok 63 százalékában szerepel a pálinka és az örültek száma s a pálinkafogyasztás közt teljes parallelismus van; ezeknek az alkoholismusról írt munkáit kellene törvényhozóinknak s államférfiainknak tanulmányozni. A mi népünk életében is sok

mozzanat kíván figyelmet, és sürgeti az intézkedést. Oroszországban az ünnepek, Franciaországban a vásárok számát akarják megszorítani, a részegeskedést terjesztő hatásuk miatt; \*) nálunk is meg van ez a hatása ezeknek, meg a búcsúknak. A mi parasztjainknál nem a szegénység, nem az ostobaság, hanem a minden lépten-nyomon kínálkozó sok alkalom s a mai élet lehasága terjesztik az alkoholismust és ölik meg apránként azon jó tulajdonságokat bennök, melyeknél fogva a mi földműveseink eddig jobbak voltak, mint más nemzetek parasztjai s gyöngítik a nép azon erejét, mely a hazának és a nemzetnek minden másnál szükségesebb. A sok csábítást gyéríteni, a sok korcsmát kevesbiteni kell mindenestre, mert nem vagyunk ugyan még ott, hol az oroszok, (Moszkva környékén minden 166 férfi lakosra esik egy korcsma), de veszedelmesen közelítünk ez állapothoz. S ezen a téren sokat lehetne tenni praeventiv irányban. A hol csak a büntetés járja, ott nem enyhíttetik a bűn által okozott nyomor; s a nyomorúlt vagy tudatlan embert büntetve a részegségért, nem kellene elfeledni, hogy első sorban azt kellene büntetni, kinek haszna volt iszákosságából s ki arra csábította. Ilyen csábítók vannak minden faluban, az egész Magyarországon.

IMRE JÓZSEF.

---

\*) Layet A.: *Hygiène et maladies des paysans*. Paris 1882. 293. lap.



## AZ ELSŐ MAGYAR VASÚT.

Harmadik és utolsó közlemény.\*)

### *A magyar középponti vasút.*

A balparti vasút az 1839—40-iki országgyűlésen határozott győzelmet aratott, de azért a vállalat a végleges engedély elnyeréséhez egy lépéssel sem jutott közelebb. A helytartótanács és udvari kancellária úgy vette azt a pártolást, melyet a duna-tiszai csatornáról szóló fölírásba a jobbparti vasút érdekében, mondhatni, becsüszttak, mintha az országgyűlés ezt a vasutat egészen azzal a nyomatékkal sürgetné, mint a középpontit. A helytartótanács ezért arra törekedett, hogy, miután hite szerint a két pálya fönn nem állhat, vagy lépjen vissza az egyik, vagy egyesüljön a két vállalat egy vonalra. A kancelláriához 1840 május havában intézett iratában a helytartótanács kifejti, hogy e módzatok egyikére sincs kilátás — mellékesen megjegyzem, hogy a bécs-győri társaságnak már 1839 október 1-jén tartott közgyűlésén Ullmann az esetleges egyesülésre ajánlatot tett, de azt Sináék visszautasították — kifejti továbbá, hogy a jobbparti vállalat korábban kapta az előleges engedélyt, mint a balparti; hogy a jobbparti vasút a már meglevő forgalmi irányban haladna, míg ha a balparti épül, akkor a Dunán túli vidék nagyon károsul, holott ha ez nem épül, a balparti vidék legalább nem veszít; ámbár nem lehet szerinte kicsinyelni más részt, hogy a közep-

---

\*) Az előbbi közleményeket lásd a *Budapesti Szemle* 78., és 79. számaiban.

ponti társaság által tervezett pest-debreczeni vonal fölötté fontos. A kanczellária megkérdi június 19-dikén a császári királyi általános udvari kamarát: helyes-e két pályát a Duna mentén építeni, nem tiltja-e ezt a vámkezelés érdeke? A középponti vasút végleges engedélyezése ellen még egy második kifogás hozatott föl. Az ideiglenes igazgatóság által még 1839 közepén fölterjesztett alapszabályok azt a rendelkezést tartalmazzák, hogy a pálya forgalomba tételeig a befizetett részvénytőke ez alapból négy százalékos kamatozásban részesül. Ez a helyes rendelkezés az azon időig Ausztriában és Magyarországon alakult (nálunk a pozsony-nagyszombati és bécs-győri) vasúti társaságoknál mind alkalmazásban volt és a halparti vasút részéről a helytartótanács helybenhagyásával kibocsátott programmban ki is volt hirdetve. Az alapszabályok megerősítése függőben maradt. Időközben megalkottatott a közkereseti társaságokról szóló 1840 : XVIII. törvényczikk, melynek 59. §-a kimondja, «hogy tiltva van a részvényekre kamatokat fizetni magából azon mennyiségből, melyet a részvényesek előlegesen befizetnek részvényeikre». Már most fölvetett a kérdés, vajon a középponti vasúti társaság statútumaira nem kell-e e szabályt érvényesíteni. E fölött hosszan folytak a tárgyalások, de még az érdemleges elintézés előtt 1842 május havában egyelőre az a felsőbb utasítás ment a társaság ideiglenes igazgatóságához, hogy az építés befejezése előtti kamatfizetést szüntesse be. Az igazgatóság kénytelen volt a parancsnak engedni, de nyilvánosságra hozni a kamatfizetés beszüntetését és megmondani az okát, nem volt módja; miután már egy évvel előbb azt az utasítást kapta a helytartótanácsból, hogy addig, a míg a legfelsőbb engedély le nem érkezik, tartózkodjék a lapokban való minden közlésétől. Voltak az alapszabályokban más rendelkezések is, a melyeknek megváltoztatása szóba jött, tekintettel a vasúti alapítások körül Angliában és a continensen, különösen Nemetországban és Ausztriában újabban fölmerült nagy túlhajtásokra. Több pálya nem hozott megfelelő jövedelmet, a bizalom megingott, a részvényesek nagy számmal elhagyták a befizetéseket, az építés fönnakadt, a kormányoknak közbe kellett lépniök és vagy kamatbiztosítással segíteni a zavarba jutott társaságok hitelén, vagy állami tulajdonba átvenni egyes pályákat. 1841-ben nagy pénzválság következett be Ausztriában is, tekintelyes

bankházak sorra buktak, az osztrák nemzeti bank szerfölött megszorította a hitelnyújtást, de az államkinestár nagy kölcsönökkel vette azt igénybe. Az éveken át tartott ezen pénzügyi zavarok közepett könnyű volt a középponti vasút elleneseinek befolyásukat oly irányban érvényesíteni, hogy az alapszabályoktól a helybenhagyás megtagadtassék. Sinának, mint említém, messzire nyúlt a befolyása Bécsben és Budán. Az általános udvari kamara elnökének szavazata mindig irányadó volt pénzügyi s közgazdasági kérdésekben. Az akkori elnök, báró Eichhoff József, szoros viszonyban állott Sinával, oly annyira, hogy mikor 1840 végén megbukott, általánosan elterjedt a hír, hogy vesztét a kinestári dohányszállításoknál Sinával folytatott üzelvei idézték elő. Ily befolyások segélyével bizalmatlanságot támasztottak és szigort alkalmaztak a középponti vasúti társaság ellen, a mely pedig a korábbi általában enyhébb praxis szerint alakult meg ideiglenesen. És az a királyi resolutio, mely az alapszabályok módosítását követelte, csak 1842 június 17-dikén keletkezett, tehát majdnem teljes három évvel annak utána, hogy az ideiglenes bizottság azokat fölterjesztette. Úgy látszik egyébként, hogy a társaság nem nagyon bánta ezt a késedelmet; az országos levéltárban legalább nem akadtam 1840 október 1-jén túl semmi sürgető fölterjesztésre. S ez természetes is. Mert, ha a társaság megkapja a végleges engedélyt és köteles az építést megindítani s rendesen folytatni, akkor kénytelen lett volna épen a pénzváltás közepett egyre újabb befizetést elrendelni. Az ideiglenes igazgatóság azért jónak látta 1841 február 1-jéről emlékiratot közzétenni, melyben a részvényeseket megnyugtanni igyekszik az iránt, hogy a társaságtól az eddig nyert kormányi határozatok után a végleges engedély semmi esetre sem tagadható meg és hogy az első 5 százalékos befizetésből eredt 400,000 forintból, az alapítónak megtérített előmunkálati költségek és az interkalaris kamatok ellátása után annyi pénz marad, hogy a társaság a végleges engedély elnyerése után képes lesz jó ideig vinni az építést a nélkül, hogy a részvényesek az uralkodó pénzzavar közepett befizetésre szólíttatnának föl; sőt ha a munkálatok előrevitele nagyobb tőkét venne igénybe, azon esetre bírja a vállalat Rothschild és más tőkepenzesek ígéretét a szükséges hitel nyújtása iránt. Az említett királyi resolutio épen a részvénytőke befizetésére vonatkozólag is köve-

telte az alapszabályok módosítását. Kívánja ugyanis, hogy a befizetési részletek ideje s nagysága változhatatlanul előre meg legyen állapítva az alapszabályokban és kívánja, hogy ideiglenes részjegyek kiállítása, tekintettel az ezekkel üzőtt tőzsdejátékra, el mellőztessék.

Mielőtt azonban ez a királyi határozat megérte és mialatt a központi vasút sorsa ekként függőben maradt, Kossuth lelkesen fölkarolta a *Pesti Hírlap*ban a vasútak ügyét. A pozsony-nagyszombati vasúti vállalat pénzzavarba jutott, építési tőkéje elégtelennek bizonyult, az építés folytatása képtessé vált. Kossuth lapjában fölhívást intéz a hazai nagybirtokosokhoz és tőkepénzesekhez, hogy vegyenek át újabb részvényeket e 7—8 százalékos jövedelmet ígérő vasútból. Közbejött csakhamar a bécs-győri vasúti társaságnak július havában Bécsben tartott közgyűlése, a mely elhatározza, hogy a Pozsony és Győr felé építéssel fölhagy mindaddig, míg «a közbejött kétséges viszonyok tisztába nem jönnek», és hogy csak az ausztriai vonalat fogja elkészíteni. Ez a lépés általános bosszankodást keltett. Közhitté lön már most, hogy a Sina társaságának nem volt kezdettől fogva szándéka a magyar vonalt kiépíteni s hogy csak addig várt a színvallással, míg a hid ügyében kötött szerződés beczikkelyezve lesz; vagy ha mégis épít, tenné ezt egyedül monopolium mellett, a balparti vasút leszorítása után. Bosszantó volt az is, hogy a társaság a bécs-győri nevet viseli, mikor beérte a Bécs-Újhelyig épített szakasszal, a melyen magas tarifái jelentékeny személyforgalma által nagy jövedelmet ért el, de Magyarországon nem tett a társaság, nagy szavú ígérétei daczára, semmi komoly előmunkálatot. Az igazgatóság azt jelenté ugyan a közgyűlésnek, hogy a pozsony-győri vonalra 1840 végeig «körül-belül» 750,000 frtot költött föl- és alépitményekre, a *Pesti Hírlap* azonban tagadásba veszi ezt és állítja, hogy «e pillanatig (1841 augusztus 4-dikén) egy ásókapányi föld sem mozdittatott el, sőt még a szükséges építési tervek sincsenek munkába véve». Kimutatja Kossuth, hogy a 12 $\frac{1}{2}$  millió papír forintnyi részvénytőkéből csak 3—4 millió maradt fönn, a miből 36 mérföldnyi magyar vonalat kiépíteni nem lehet. És az építés el is hagyta már az irányt Magyarországra felé, a mennyiben Bécs-Újhelytől Gloggnitzon át Schottenwien felé foly. «Mystificatio, szemfényvesztés követetett el és meg lett akasztva a balparti vasút, melyet az or-

szágyűlés annyira pártolt, melynek kitűnő előmunkálatai s tervei jó idő óta készen vannak, a mely vállalat részvényeire az országgyűlés tagjai az elnökség értesítésére siettek aláírni és a melyekre rendszeren történik a befizetés.» Kossuth ennél fogva föl is hívja lapjában a középponti vasút igazgatóságát, adjon számot: miért nem halad előre a vasút ügye?

E fölszólítás következtében megjelen Kossuthnál a középponti vasúti társaság részéről Hegedűs Zsigmond pestmegyei birtokos és Ullmann meg a társaság ügyvédje s igazolja tizennégy okirattal, hogy a társaság minden lehető elkövetett arra, hogy az építést megkezdhesse. Kijelenti egyúttal, hogy az igazgatóság nem kíván – az előbb említett felsőbb parancs következtében el is volt tőle tiltva — a hírlapokban nyilatkozni, minthogy az ügy állását az igazoló okiratokkal együtt a megyékkel közölte. A *Pesti Hírlap* mindezeket, a középponti vaspálya igazgatósága iránti elismeréssel, tudomásra hozza, egyúttal constátálja, hogy a bécs-győri társaság hallgat.

Az ügy csakhamar előkerül az említett közlések alapján Pestmegye szeptember havi közgyűlésén. Ott is megjelen Hegedűs Zsigmond, kinek okiratokra alapított előadása következtében elismeri a közgyűlés, hogy a vállalat mindenben teljesítette köteleességét, de a budapesti híd és a gőzhajózási vállalat rivalitása nem engedi a balparti vasút ügyét előrehaladni. A közgyűlés ezeknél fogva elhatározza először, hogy fölrás intéztessék ő felségéhez, melyben a megye kéri e vasútnak mielőbbi végleges engedélyezését; másodsor Szentkirályi Móríc másodalispán elnökle alatt bizottság küldetik ki, melynek tagjai egyebek közt Kossuth és Nyáry Pál, hogy vizsgálja meg újból az ügyet és tegyen a novemberi közgyűlésnek részletes jelentést.

A bizottság a következő megyei közgyűlésen terjedelmes jelentésben kimutatja, hogy a középponti vasúti társaság a törvény kívánalmainak mindenben eleget tett; hogy a helytartótanács által megvizsgált tervek és más mérnöki munkák, melyek már 200.000 forintba kerülnek, arról tanúskodnak, hogy a vállalkozók szilárdan eltökélték az építés keresztülvitelét; hogy továbbá a személyzet föntartása s a befizetett tőkerészletek kamatai évenként 25.000 forintra mennek. A bizottság a vállalat államgazdasági fontosságára is fordította figyelmét, és azon nézetet fejezi ki, hogy nagy erkölcsi csorba

esnék az országon, ha a törvény által biztosított kedvezmények daczára s az országgyűlésnek közjogi áldozatok mellett kifejezett azon célzata ellenére, hogy a közhasznú vállalkozás minél inkább könnyíttessék és gyorsíttassék, a törvényben kitűzött eme vasút annyira késleltetik. Indítványozza ennél fogva a bizottság, hogy a megye kérje indokolt fölírásban ő felségét, rendelné el a szerződés mielőbbi megkötését a középponti vasúttársasággal és engedélyezné a gänserndorf-pozsonyi összeköttetést. Reméli a megye e kérelem teljesítését annyival inkább, miután ő felsége az Ausztriában épülő vasútnak még öt százalékos tiszta jövedelmét is biztosítja. Egyúttal indítványozza a bizottság, hogy az ügy pártolására hívassanak föl a megyék és hogy az országgyűlés kérdéseivel foglalkozó bizottság tanulmányozza az ügyet és tegyen javaslatot arról, hogy minő módosítások szükségesek az 1836.: XXV. törvény-cikkben?

A megye közgyűlésén szóba hozott kamatbiztosítás amaz időben napirenden állott nem csak Ausztriában, de szerte a continensen. Nálunk Gorove István már 1839 ápril 14-dikén a linz-gmundeni vasút megtekintése után, megpendíti úti naplójában a négy százalékos tiszta jövedelem biztosítását, mint oly eszközt, melylyel a magyar vas- és vízi úthálózat leginkább létre hozható, miután közvetlenül, állami kölcsönnel e közmunkákat végrehajtani elég erővel nem rendelkezünk. E javaslatával Gorove List Frigyesnek a Rotteck és Welcker-féle lexiconban megjelent és általa idézett híres vasúti cikke alapjára áll, a mint List eszméi hazánkban nemcsak a vám-, hanem a vasúti kérdések megérlelésére is nevezetes hatást gyakoroltak. De az állami segélyezés tőkével vagy jövedelem-biztosítással Francia- s Németországban ez időtájbán nem csak a vállalatok pénzügyi szorultsága miatt vett mind nagyobb kiterjedést, hanem azon egyre mélyebben behatoló meggyőződés következtében, hogy az államnak az eddignél több rendelkezési jogot kell föntartani a vasutak fölött. E jogokat azonban, vonatkozzanak ezek a tarifa-szabályozásra vagy az állam tulajdonába szállásra, csak megfelelő pénzügyi kedvezmény árán lehetett követelni. A francia kormány 1837-diki vasúti előterjesztésében, mely az állami hozzájárulásnak a különböző vasútnál különböző módjait tervezi, a lyon-marseillei vonal részére négy százalékos ka-

matbiztosítás ajánlatatik. Ez előterjesztés elvettetett ugyan, de a később engedélyezett vasútaknak megadatott a kamatbiztosítás. Németországban azon államok, a melyek nem országos költségen építették a vasútakat, lassanként majd mind áttértek az 1838—43-diki évek folyamán a  $3\frac{1}{2}$ —4 százalékos kamatgarantiára, a társaságoktól kikötött külön nemű szolgáltatások vagy engedmények fejében. Az osztrák kormánynál égető kérdéssé lőn a kamatbiztosítás különösen a Velence s Milanó közt még 1837 február 25-dikén kelt engedély alapján épülő «Lombard-velencei Ferdinand-pálya» miatt, a mely társaság kezdettől fogva, a míg csak az állam be nem váltotta, folytonos pénzzavarban volt.

Báró Eichhoffot a császári királyi általános udvari kamara elnökségében 1840 végén a nagy látkörű, kitünő nemzetgazda báró Kübeck Károly váltja föl. Reformokat tervezett ő a pénzügyek, a kereskedelmi s vámpolitika, valamint a közlekedési ügy terén. Az osztrák vasúti vállalatok a hitelválság közepett folyton zaklatták a kormányt kamatgarantiáért. Metternich herczeg, ki a vasútak nagy gazdasági jelentőségét eléggé méltatta, 1841 augusztus 3-dikán azt írja egy udvari tanácsosnak, a vasútakról tett jelentése következtében, hogy «bármilyen egyszerűnek lássék is a kérelem — tudniillik a társaságok kérelme kamatgarantia iránt — távolról sem az. Biztosított értékpapírok a biztosító vállára nehezülnek és ha ez az állam, akkor a biztosított értékpapírok államkötvények, bár-hogy nevezik is azokat. Ez ellen nem lehetne kifogást tenni határozott szabályok szemmel tartása mellett; de nehéz e szabályokat eltalálni, mert két tekintetből kell azokat föl-fogni: a vállalatok pénzügyi állásából és azoknak szabad mozgása szempontjából. Az e mozgásba való avatkozás mindig bajos és azért csak fontos esetekre szorítandó». Metternich herczeg mindamellett a magánvasútak rendszerét pártolja, de szükségesnek tartja a vasúti társaságokat egyesíteni és központi kormányi vezetés alá rendelni. Minderről megjegyzi azonban, hogy «itt báró Kübeck jobban tudja majd megtalálni a helyes utat, mint a hogy én képes volnék. Báró Kübeck — így végzi Metternich levelét — ismeri már nézeteimet e nagy fontosságú s eddig oly megbocsáthatatlan könnyelműséggel tárgyalt kérdésről.» És az udvari kamara elnöke csakhamar előállott nagy vasúti programjával, mely hosszas tárgyalások

után 1841 december 19-dikén császári resolúcióval megerősítést nyert. E megállapodás szerint az állam maga veszi kezébe a vasútépítést, minthogy az eddigi magánvállalkozás nem felelt meg a közérdeknek, minthogy a külföldi pályákkal való csatlakozást, melynek oly nagy politikai s kereskedelmi fontossága van, a kormánynak hívatása keresztül vinni; kamatbiztosítás és kölcsönök adása vagy részvények átvétele nem segít a viszonyokon és az állam hitelének ily igénybevételevel épült vasutak mégis magánosok kezében maradnak az állam közvetlen befolyásának kizártával. Ennél fogva a már engedélyezett vagy engedélyezendő vasutak mellett az állam fogja a főbb irányokban építeni és erre már most kijelöltetnek a következő pályák: egy Bécsből Prágán át Drezdáig, egy Stirián át Bécsből Triesztig és a lombard-velencei királyságon keresztül és egy Bajorország felé. Az ügyek intézése az udvari kamaránál lesz összpontosítva, a melynek keblében külön államvasuti főigazgatóság szerveztetik. Ez 1842 ápril 1-jén életbe is lép, mint műszaki főnök az élén áll Francesconi mérnök, ki a tiszaszabályozási tervek fölülvizsgálatáról hazánkban ismeretes, az előadó pedig Hock az ismeretes közigazda volt. Az igazgatóság erélyesen hozzá fogott a tervek kidolgozásához és ugyanazon év őszén meg is indult nagy erővel az építés mind éjszak-nyugat, mind Trieszt felé.

Az államvasuti rendszernek nálunk is számos tekintélyes híve volt már ez időben. Kossuth, a hányszor csak a pozsony-nagyszombati s középponti vasút érdekében fölszólalt, majdnem mindig azt emlegeté, hogy a vasútépítés csak úgy fog nálunk előre haladni, ha azt az ország saját erejéből létesíti. Gróf Dessewffy Aurél ellenezte a részvénytársulati vasutakat és az állami építést pártolta. Trefort Ágoston a *Budapesti Szemle* első (1840) évi folyamában «Az anyagi érdekekről» megjelent tanulmányában a List Frigyes által ajánlott kamatbiztosítási rendszer ellenében tüzetesen kifejti az állami vasutak előnyeit. Mikor hazánkban a vasútnak nem csak gazdasági, hanem állami fontosságát ennyire méltatják és látják, hogy Ausztriában mily erélyesen viszi előre a kormány állami támogatással és költséggel a vasutak ügyét: akkor annál kinosabbban esett azt tapasztalni, hogy a pozsony-nagyszombati vasút építése töke hiányában elakad, hogy a bécs-győri vonalat a társaság elejti, s hogy az építkezésre egyedül készen álló



középponti társaságot a kormány egyenesen akadályozza. E támadások ellen fölszólal gróf Dessewffy Aurél nem rég átvett *Világ* című lapjában és azt igyekszik más államok történetéből kimutatni, hogy nem is nagyon kívánatos gyorsítani a vasutak építését. Hogy az 1836 : XXV. törvény létrejötté után oly kevésre mentünk vasút dolgában, annak egyfelől a vasúti túlspeculáció következtében 1838-ban kitört, 1839-ben a keleti ügyek bonyolódása, 1840-ben a francia hadi készülődések és 1841-ben az osztrák bankügyi zavar által fokozott pénzváltás az oka, mely nem engedi a vasúti czimleteknek piacra hozatalát. E pénzügyi helyzetben másfelől még különösen nehezíti a vasutak létrejöttét az, hogy két vállalat verseng egymással, a melynek együtt megállhatását nem tartják lehetőnek. Benne is föltámadt — úgymond — azóta, hogy Pozsonyban 1840-ben látta e részvényekkel való üzérkedést, a bizalmatlanság és azt gyanítja, hogy a vállalkozók csak a tőzsdejáték mielőbbi új megkezdése után áhítoznak. A Kossuth-tal való elvi ellenkezés minden nagyobb kérdésben arra ragadta Dessewffyt, hogy mikor az 1840-diki förendi táblán ő volt a középponti vasútnak Széchenyi ellenében legbuzgóbb szószólója, most e vállalatnak csak gyöngéit állítja előtérbe. A *Világ* e cikkei alig mérsékelhették ennél fogva a méltatlankodást a miatt, hogy a kormány éveken át függőben tartja oly vasút végleges engedélyét, melyet az országgyűlés határozottan pártolt. Fokozta még ezt a méltatlankodást a Magyarország érdekei ellen irányult amaz elhatározás, hogy az 1841-dik év végén megállapított osztrák államvasúti programmban a bécs-trieszti vasút Magyarország kikerülésével jelöltetett ki, holott épen a megelőzőtt országgyűlésen Sopronmegye kérésére s azon kilátással, hogy a bécs-győri vasúti társaság magyar földön fogja az olcsóbb építés céljából keresztül vezetni a trieszti vonalat, külön törvényt alkottak, az 1840 : LX., mely az 1836 : XXV. törvényezikben foglalt 13 vonal részére biztosított kedvezményeket kiterjeszti egy Bécsből Magyarországon keresztül Triesztig vezetendő vasúti vonalra is. Látva már most azt, hogy a Trieszttel való összeköttetésnek, a melynek támogatását az előbbi két országgyűlésen különben is sokan kifogásolták, még azt a csekély hasznát is elveszti az ország, hogy nyugati részét átszelje, most még inkább fölkarolták,

első sorban Kossuth, a Dunának és Fiumének vasúti összekapcsolását.

Nem sokára az osztrák államvasútról szóló császári elhatározás kibosátása után, december 26-dikán fölír személyesen a nádor a királyhoz. Előadván Magyarországnak a trieszti vasút elterelése miatti sérelmét, és hogy mennyire szükséges hazánkban is a vasútak előbbre vitele, kéri ő felségét, hogy terjesztené ki Magyarországra az államvasúti rendszert. A király csak 1842 május 2-dikán válaszol két kéziratban a nádornak. Az egyikben elmondja, mennyire szíven fekszik Magyarország jóléte, de a vasútak dolgában kötik őt az 1836 : XXV. és 1840 : XL. törvényczikkek. De gondja lesz reá s elvárja annak idején a javaslatokat, hogy Magyarországon is meghonosíttassék az államvasúti rendszer. A másik, ugyanazon napon kelt kéziratban elmondja a király, a Kübeck föntebb vázolt tervezete értelmében, az osztrák államvasúti vonalak rendeltetését, hogy a bécs-trieszti vonalnak Stirián át való vezetését az örökös tartományok kíméletet igénylő pénzügyei követelik — mintha nem lett olcsóbb Magyarországon, mintsem az Alpokon át vezetni a pályát —, az államvasúti rendszert illetőleg pedig azt jegyzi meg, hogy Magyarország hitele még annyira fejletlen, hogy nem lehet ily nagy költséget igénylő intézményt itt létrehozni. Ezenkívül kéziratot intéz ugyanaz napról a király gróf Majláth Antal kancellárhoz, melyben utalva a nádorhoz intézett első kéziraatra, fölhívja őt, hogy tegyen majd annak idején a törvényhozás elé terjesztendő javaslatot az államvasútak ügyében, minek következtében megint a kancellár kéri a nádort és helytartótanácsot, hogy adnák majd elő javaslataikat ez ügyben. Több mint jámbor iratváltás nem is történt ez irányban soha; a helytartótanács és kancellária irományai közt semmi nyoma annak, hogy az 1843-diki országgyűlés számára az államvasúti rendszer érdekében munkálat készült volna. A bécsi kormány az országgyűlés által 1844-ben megszavazott kamatgarantiákat ellenezte is, mert felt, hogy ez által elvonatnék a tőkék egy része Ausztriából Magyarországra; mennyivel inkább ellenezte volna tehát a hatályosabb államvasúti rendszer behozatalát Magyarországon!

A bécs-győri vasúti társaság 1842 július 18-dikán megtartja évi közgyűlését és kimondja majdnem egyhangúlag,

hogy a részvényesek megsokalván az áldozatokat a magyar vonalakra, fölhangynak a bécs-győri vasút építésével. Első okúl a társaság az országgyűlés abbeli magatartását hozza föl, hogy midőn a jobbpárti vasút mellett nyilatkozott, a pest-pozsonyit is pártolta, tehát párhuzamos vasútakat ajánlott. Másrészt a társaság tőkéje különben is kevés arra, hogy a pályát Győrig vezethesse, minél fogva új tőke beszerezhetése végett ő felségéhez kamatbiztosításért folyamodott. E kérés azonban megtagadtatott, sőt az igazgatóság fölhevítette, hogy mutassa ki, mikép fogja a 12<sup>1</sup>/<sub>2</sub> millió maradékából a bécs-győri vasutat kiépíteni. Az igazgatóság úgy vélekedik, hogy ily körülmények közt inkább mondjon le a társaság a bécs-győri vonalra fektetett közel egy millió kamatjáról, semhogy a pálya kiépítésével még nagyobb veszteséget vegyen magára, es ennek következtében jelentessék ki, hogy a hátralevő tőke a magyar vonalak kiépítésére elégtelen és hogy ezeket addig építeni nem fogja, míg kamatbiztosításban nem részesül és annak még lehetősége is, hogy Pest és Bécs közt párhuzamos pálya épüljön, egészen elhárítva nem lesz. Kossuth keserűen kifakad e határozat miatt lapjában, fölhozza ismét, hogy minő szemfényvesztés volt az az ígéretés, melyet a jobbpárti vasút emberei terjesztettek, csak hogy megakadályozzák a balpartit. Botránysos mystificatiót említ és a beállott fordulatot a múlt országgyűlésen provinciális elfogultságból folytatott küzdelem eredményének mondja.

Néhány nappal e nevezetes közgyűlés után nyilvánosságra kerül az a végzés, melyet a helytartótanács a középponti vasúti társaság alapszabályainak módosításáról július 19-dikén a már előbb említett június 17-dikén kelt királyi resolútió értelmében hozott. A társaság ideiglenes bizottsága azonban nem siet a helytartótanács e végzésének tárgyalásával; csak október 5-dikén — a szokás ellenére, de bizonyosan a közfigyelem fölkelte végett — nyilvános ülést tart Pozsonyban és tárgyalás alá veszi a helytartótanács által kitűzött alapszabályi módosításokat. Az erre keletkezett fölterjesztésben az ideiglenes igazgatóság kifejti, hogy az 1839 július havában fölterjesztett alapszabályok több rendbeli oly határozmányaira, a melyek helytartótanácsi helybenhagyással életbe is léptek, az 1840-ben alkotott részvénytársasági törvény nem alkalmazható már most; hogy lehetetlen a tökerészletek befizetése

idejét és nagyságát az alapszabályokban előre megszabni, miután sok függ az építés haladásától és fordulhat elő rendkívüli szükség is; hogy 40,000 darab 250 forintos részvény helyett 400,000 darab 25 forintos részvényt kibocsátani szerfölött nehézkes és költséges, de a mellett a tőzsdejátékot még inkább előmozdítaná; hogy a négy százalékos időközi kamat fizetése a tőkéből mindenütt el van fogadva és Ausztriában még a kamatgarantiát élvező lombardiai vasútnál is alkalmaztatik; hogy ez a rendszabály éppen a vasúti részvényekkel üzhető tőzsdejáték ellen nagyon ajánlatos, minthogy csak így veszi s tartja meg a kis tőkepenzes, a ki nem nélkülözheti az évi rendes kamatjövedelmet. Az igazgatóság kijelenti különben, hogy kész minden helyes módosítást, mely a társaság részvényeivel üzhető tőzsdejátéknak elejét venné, megtenni, ha a helytartótanács azon módosításokat megjelöli; csak arra kéri, hogy oly nehézségeket, a melyenektől a jobbparti vasutat megkímélték, ne gördítsenek folyvást az ő vállalata elé, s miután most a bécs-győri vasút letüntével a párhuzamosság kifogása is elenyészett, adná meg valahára a kormány a végleges engedélyt. — Ez a fölterjesztés ment a helytartótanácsához, innen a magyar udvari kancelláriához, meghallgattatott az általános udvari kamara s eltelt újabb másfél esztendő, míg végleges elintézészt nyert.

Mialatt e vasút sorsa egész a közelebbi országgyűlés derekáig ekként függőben marad, az ország közvéleményében már nagy hullámokat vetett az 1840-diki országgyűlés után megindult reformmozgalom. E szellemi munkában kiváló rész az anyagi föladatoknak jutott: az adó-, a hitel-, a vám- s közlekedési politikának. A kiválóbb férfiak belátták mindnyájan, hogy az ország anyagi gyarapodása és ez által szellemi haladása érdekében multhatatlanul szükséges a közteherviselest keresztülvinni. Különösen a kö-, vízi s vasúti hálózat kiépítése nagy költskezést igényel az államtól. Túlnyomó volt már ekkor, de az országgyűlés alatt és után még inkább uralomra emelkedett az a fölfogás, hogy nem csak a vízi, de a vasútat is kizáróan az ország létesítse közadók és kölcsön útján. E nézetet vallották a már előbb említetteken kívül gróf Desseffy Emil, gróf Széchenyi István és Lónyay Menyhért. Lónyay és Széchenyi ebbeli fölfogásukat bővebben kifejtették később 1847-ben, illetőleg 1848-ban megjelent ismeretes mű-

veikben. A vasúti discussió különben a negyvenes évek első feleiben túlnyomóan a vukovár-fiumei tervnek volt szánva, melyet Kossuth nagy lelkesedéssel fölkarolt és a nemzeti kereskedelem elsőrendű emeltyűjeként állított az ország elé, míg Széchenyi azt hevesen ostromolta s inkább a buda-fiumei összeköttetést ajánlotta.

Mialatt a középponti vasúti társaság említett fölterjesztése a különböző forumokat bejárta, kedvező fordulat állott be e vállalatra nézve az által, hogy a bécs-győri vasúti társaság kénytelen volt végleg lemondani a magyar vonalakra nyert engedélyről. Az előbb említett közgyűlési határozat fölterjesztése után meghallgatták az osztrák és magyar főkormánysszékeket és ezeknek nyilatkozatai következtében kimondotta az alsó-ausztriai kormánysszék 1842 december 17-diki határozattal, hogy a részvényekre hátralevő két részlet befizetése elmaradjon, hogy a társaság elveszti a bécs-győri s bécs-pozsonyi vasútra nyert engedélyt, hogy a társaság vállalata az alsó-ausztriai vasútak megépítésével be lesz fejezve, s hogy a társaság köteles a bécs-győri nevet letenni s a bécs-gloggnitzit fölvenni. Mindezeket bejelenti az igazgatóság az 1843 január 23-dikán tartott közgyűlésnek. Még e fordulat után is, mely a vasúti vállalat versenytársát elenyésztette, fölötte lassan fejlődik a balparti vasút ügye. Fölterjesztése az alapszabályok módosításáról sokáig késik a helytartótanácsnál és udvari kancelláriánál, míg ez véleményét kikéri a császári királyi udvari kamaránál, a társaság ellenvetéseit és azon kérdést illetőleg, hogy kívánatos-e két párhuzamos vasútnak építése a Duna mentén? A kancellária utalva érezte magát meghallgatni az udvari kamarát, mert a vámügyet érdeklő minden kérdésben e hatóságot, mely a monarchia összes vámügyeit intézte, mindig meg kellett kérdezni, a jelen esetben pedig azért, mert a vasút metszené a közbenső vámvonalt. Báró Kübeck válaszol 1843 május 2-dikán és az alapszabályokat illetőleg valameányi fölvetett kérdésben helyesli a középponti vasút bizottságának álláspontját; arra nézve pedig, hogy helyes-e két párhuzamos vasútat engedélyezni, megtagadja a választ, minthogy nem tekintheti illetékességi körébe tartozónak ez iránt nyilatkozni. Mellesleg megjegyzem, hogy ugyan ez a kamara 1840 július 16-dikán, a mikor még báró Eichhoff volt az elnöke, ugyancsak vámkezelési szempontból a

magyar kancellária által megkérdezettvén, a versengő vállalatok engedélyezhetése iránt, azt felelé, hogy két párvonalú vasút megnehezíti a vámkezelést, hogy általában nem tanácsos prédálni a tőkét, miután egy vasút is elegendő. Ekkor tudniillik Sina már az engedély birtokában volt és így báró Eichhoff az egyetlen vaspálya alatt a jobbpártit értette. — Kübeck említett nyilatkozatában hozzáteszi, hogy a 250 forintos részvényeket lehetne legfőlebb 125 forintosokra, kivált miután a társaság erre késznek látszik, fölosztani, de kisebb összegre semmi esetre sem szabad követelni az eldarabolást. Azután ajánlja jövőre, hogy a vasúti társaságok ne bocssássák ki az összes részvényeket részenkénti befizetések mellett, hanem adjanak ki időről-időre csak annyi részvényt, a mely egyszerre teljesen befizettvén, a társaság akkori szükségletét fődözi. Az udvari kancellár, gróf Majláth Antal, május 23-dikán az udvari kamara véleménye szerint megteszi előterjesztését a királyhoz és kéri, hogy az alapszabályok helyben hagyassanak, a helytartótanács pedig utasítsa a szerződés mielőbbi megkötésére, minthogy különben a már egybegyűlt országgyűlésen complicációk támadhatnak a vasút miatt, melyet a múlt országgyűlés és annyi törvényhatóság lelkesen pártolt. A helytartótanács azonban még mindig csak újabb nyolcz hónap eltelte után 1844 január 24-dikén erősíti meg az alapszabályokat, mire ő felsége külön oklevelet — mintegy privilegiumot — ad ki a társaságnak márczius 4-én s ugyanezen hó 13-án megköti a helytartótanács a szerződést az igazgatósággal. Negyed-fel évi huzás-halasztás után végre mégis változatlanul helyben hagyja a kormány az alapszabályokat s az előmunkálatok engedélyezése után hét év elmúltával adatik meg a végleges engedély, mikor a jobbpárti vállalat, a melynek pedig minden nehézség nélkül rövid idő alatt megadták az engedélyt, rég fölhagyott a szándékkal a magyar vonalt kiépíteni. A kormány e határozottan ellenséges magatartása azonban nem ingatta meg Sztányi Üllmann Móricz szívósságát, a ki másoknak elpártolása daczára kezdettől fogva szilárdan megállott a vállalat mellett és megvédte azt a penzügyi válság folyamán, bár könnyen megválhatott volna tőle, miután előmunkálati költségei már meg voltak terítve. A szerződést a vasúti társaság részéről Ürményi Ferencz, Sztányi Üllmann Móricz és Sichrovsky József titkár írják

alá, a helytartótanács részéről Mérey Sándor és Kondé János. E «szerződés»-ben megadja a helytartótanács az 1836: XXV. törvényezikk által reá ruházott hatalomnál fogva a közép-ponti vaspályatársaságnak a végső engedelmet az ezen törvény 1. §-ának 1., 6, és 13-dik pontjában foglalt Pesttől Pozsonyig az osztrák határszélég és Pesttől Debreczenig építendő fővonalakra s az ezekből Komáromig, Aradig, Nagy-Váradig és Rakamazig vezetendő oldalpályákra. Kiköttetik mindjárt az első pontban, hogy az építést mindkét irányban egyszerre kell megkezdeni. A tarifára nézve, melynek megszabását az 1836-diki törvény egészen a vállalatra bízta, azt a kisegítőt alkalmazta a helytartótanács úgy ezen, mint más (a pozsony-nagyszombati s a későbbi sopron-bécsújhelyi) vasútnál, hogy a társaság által önkényt megállapított tarifának mondja azt, mely a szerződésbe fölvétetett, de azért hozzá teszi, hogy a tarifának «fölemelés nélküli megtartására köteleztetik a társaság, alábbszállítása, midőn érdekében fekszik, szabadon neki fönnmaradván». Így igazította helyre a gyakorlat az 1836-diki törvény egyik fő hibáját, de — valljuk meg — a törvény szándéka, czélzata ellenére. A maximalis díjtétel volt egy mérföldre egy személytől az I. helyen 12, a II. helyen 10, a III. helyen 8 krajczár; továbbá egy mázsától vagy egy mázsán alóli nyálábtól érteke vagy terjedelméhez képest három osztályban 3, 2 és 1½ krajczár pengőpénzben. A vitelbér kinyomatva az állomási helyeken kifüggesztendő lesz és «minden személykülönbség nélkül szedethetik». Az így megszabott bérek szerdése a társaságnak a vasút forgalomba helyezésétől számított 80 évre engedtetik meg. Hogy mi történjék a bérszedési évek lejárta után, arról hallgat a szerződés, a mint erről általában hallgat a törvény. Az építés megkezdéséről s befejezéséről mit sem rendel a szerződés, valamint annak következményeiről sem, ha a társaság nem teljesíti kötelezettségét. Megjegyzendő hogy a Günsersdorfból a magyar határig építendő kapcsoló pályára ekkor még mindig nem adatott meg az engedély.

Már hónapokkal azelőtt, hogy a helytartótanács az alapszabályokat helyben hagyta, elterjedt a hír, hogy a szerződés meg van kötve. Úgy látszik — Majláth kancellár utóbb említett fölterjesztése a királyhoz is a mellett bizonyít — hogy a kormány köreiből terjesztették Pozsonyban a rendek megnyugtatása végett a hírt, hogy minden esetre rövid idő

múlva meglesz a szerződés. Ennek alapján történt az, hogy az 1843 május 15-dikére egybehívott országgyűlés kerületi üléséből kiküldött kereskedelmi választmány elnöke, Palóczy László, már a július 10-dikén tartott választmányi ülésre meghívta a középponti vasúti társaság bizottságát, hogy adjon fölvilágosítást a vasút tervezett építése s a Ferdinand-pályával való egybekötése iránt. A bizottság ekkor előterjesztette terveit, de kijelenté, hogy véglegesen nem nyilatkozhatik, miután a helytartótanáccsal esetleg kötendő szerződés föltételeit nem ismeri. Palóczy a kereskedelmi választmány nevében, mint-hogy értésére esett, hogy a társaság valahára elnyerte a végleges engedélyt, október 5-dikén ismét fölhívja az igazgatóságot, nyilatkoznak arról, hogy mikor kezdi meg az építést, képes-e azt országos segély nélkül kivinni, vagy igénybe akarja-e venni a törvényhozás intézkedését? Az igazgatóság, Myrbach és Ullmann, meg a titkár Sichrovsky, felel október 29-dikén és azon kezdi, hogy még mindig nincs szerződés és a mi szintén főkérdés, nincs még engedélyezve a gänserndorfi szárnyvonal. Furesán jellemzi az országgyűlés és kormány közti viszonyt, hogy egy tekintélyes választmány hónapokon át nem képes magát informálni, hogy egy vasúti engedély ügye milyen stádiumban van. — Az igazgatóság előadja kívánságait. 1837 óta sok tapasztalatot tettek a vasúti építés üzem terén; az egyszerű s olcsó amerikai rendszer nem alkalmazható, azért az eredetileg tervezett 8 millió építési tőkét 16 millióra kell emelni. A lóerő helyett gőzerő alkalmazását még nem említi ez úttal az igazgatóság. Továbbá azon idő óta megdrágult a tőke; ma már nem érik be 4 százalékkal, hanem 5-ös kamatot kívánnak. Kéri ez építési költségre a pálya forgalomba tételestől kezdve — mert addig a részvénytőke fődözi — az 5 százalékos kamat országos biztosítását. Ez a segély az ország részéről csak erkölcsi természetű leszen, mert valóságos fizetésre lihetőleg nem kerül majd a sor. Ennek bizonyítására számítást tesz a pest-pozsonyi vonalon elérhető jövedelemről. A személyforgalmat 180,000 egyénre teszi; ebből 40,000 ember Pesttől Pozsonyig 5, és 50,000 egyén 4 forintjával, a közbeeső állomásokon pedig 1 forint 30 krajczár, azután 1 forint és végre 30 krajczárral számítva egyenkint, a többi összesen 90,000-nyi személyforgalmat, tesz ez a bevétel 400,000 forintot. Ép ily alacsonyan számítja az árúforgalmat.



Az egészet 1.309,000 mázsára teszi s, a dohánynak kivételével, 27 krajczárral számítva átlagosan a szállítóbért, 604,550 forintra megy a bevétel. Ha ez 1.094,550 forint összes bevételből 50 százalék, mint ezt a tapasztalat tanítja, üzleti s egyéb költségre fölemésztetik — a mi azonban túlvérmes, mert volt és van eset, hogy az üzem az egész bevételt fölemészti — akkor marad 547,000 forint, a mi több mint a pest-pozsonyi vonal 10 milliónyi építési tőkéjének 5-ös kamatja. A pest-debreczeni forgalom hasonló számítás szerint csak 190,000 forint tiszta jövedelmet adna; csakhogy tekintetbe veendő másfelől, hogy a pest-pozsonyi forgalom túl alacsonyra számítatik, a mennyiben az áruszállításra csak a vonal mentén termő cikkek vétettek föl s a személyforgalom is, más pályák tapasztalatai szerint, sokkal nagyobb leend. A tiszta jövedelem e szerint okvetetlenül kiadja az építési tőke 5 százalékát, sőt meg is fogja haladni; az igazgatóság azonban mégis kéri a vállalat hitelének érdekében a biztosítást. Öt százalékra kéri azért, mert más vasútnál, melyeknek, mint például az osztrák kormány által a velence-milanói pályának biztosított kamat csak 4 százalékos, a részvények a névértéken tetemesen alúl állanak és az osztrák állam vasúti kötelezvényeit szintén 5 százalékra bocsátja ki. Ha a középponti vasúti társaság a kért támogatást megkapja, akkor közgyűlésileg kötelezni fogja magát, bizonyos évek múlva, mikor az egész tőke a jövedelemből törleszthető lesz, a 70 mérföldnyi vasutat minden tartozékával ingyen az államnak átadni. A társaság ajánlata, a kerületi s országos ülésekben meg a sajtóban nagy vitát indított meg, a mely nem csak a középponti, hanem a fiumei vasútra is kiterjedőleg, a kamatbiztosítás melletti magán- és a közköltségen építendő állami vasútak előnyeit és hátrányait fejtegette. A két ellenkező álláspont a kereskedelmi választmányban is külön táborban volt képviselve, de azok is meghasonlottak, a kik a kamatbiztosítást különben pártolták. Voltak, a kik az egész debreczen-pozsonyi, s voltak, a kik csak a pest-debreczeni vonalra készek a kamatot biztosítani. A középponti vaspálya igazgatóságának megbízottjai azonban többször értekezvén a kereskedelmi választmánynyal és terjedelmes emlékiratot terjesztvén elő, melyben bizonyítják, hogy csak az országnak áll érdekében, ha a jól jövedelmező pest-pozsonyi vonal is belevonatik a jövedelmi biztosításba, mert a

gyöngébb jövedelmű pest-debreczeni bevételeit pótolhatja -- utoljára a választmány hajlandónak mutatkozott az egész vasútra ajánlatba tenni a kamatbiztosítást. Ily értelemben nyomatékosan ajánlotta azt Kossuth is a *Pesti Hirlapban*, kifejezván azon meggyőződését, hogy a 18 milliónak úgy is csak 4-dik és 5-dik százalékáról — tévesen hozzáteszi, hogy ebben már a tőketörlesztés is befoglaltatik -- lehet szó, a mi évenként 360,000 forint. De ebből, ha minden tapasztalás nem csal, egy krajczárt sem kellend valósággal fizetni, s az ország idővel nemcsak a 18 milliomos pályának jut ingyenes birtokába, hanem időközben befolyást fog gyakorolni a vitelberek szabályozására. Az előbb említettek után nem szükséges részleteznünk, hogy éppen a tapasztalatokat tekintve, nagyon vérmesek Kossuth föltevésai. Egyébként Széchenyi 1848-ban is 50 százalékos üzemi költségre alapította számításait az általa tervezett vasútak tiszta jövedelmét illetőleg.

Ez országos támogatás ügye egy másik választmánynál is megfordult június 19-dikén. Az országgyűlés mindkét háza ugyanis 1844 márczius havában megegyezett abban, hogy országos választmányt küldjön ki a közszükségletek és ezeknek mi módon fődőzése iránti javaslatlétét végezt. E nagy hírűvé lett választmányba a követek táblája kiküldötte márczius 15-dikén egyebek közt Szentkirályit, Fehérváry Miklóst, Radvánszky Antalt, a két Bezerédjt, ifjabb Majláth Györgyöt, Zsedényit, Klauzált, Lónyay Menyhértet és Beöthy Ödönt; a főrendek pedig ugyanezen hó 18-dikán a többi közt Majláth György országbíró, Lonovics püspököt, báró Mednyánszky Alajost, Vay Miklóst, gróf Apponyi Györgyöt, Széchenyi Istvánt, Batthyány Lajost, ifjabb Zichy Ferenczet, Barkóczy Jánost, Wenckheim Bélát és Szécsen Antalt. E választmány ápril 17-dikén tartotta első ülését. Ekkor hosszas vitatkozás után három alválasztmányt küldött ki; az egyik foglalkozzék a közadók kivetési s behajtási módjával, a másik a kezelés kérdéseivel, a harmadik a közszükséglettel. Széchenyi ez utóbbiba került. Ez az alválasztmány is fölszólította a középonti vaspályatársaság igazgatóságát, hogy küldjön ki meghatalmazottakat, hogy az országtól kívánt támogatás fölött a tárgyalást be lehessen fejezni. Az ideiglenes igazgatóság e végre elnököt, Myrbach vezérőrnagyot és Ullmannt, továbbá báró Pereira-Arenstein Lajost, mint a vállalatban legnagyobb

résztvevő bankárok egyikét, küldi ki, s ezek a közszükségleti alválasztmányoknak június 12-dikén és 13-dikán tartott tanácskozásaiban részt is vesznek. Az eszmecsere arra az előleges megállapodásra vezetett, hogy az alválasztmány az adott viszonyok között a kamatbiztosítást a legjobb eszköznek ismerte el e vasút létesítésére; hogy e végre elegendő lenne törvény által egyelőre 20 évre biztosítani a társaságnak a 4-dik és 5-dik százalékot, minthogy 3 százalék kamatot a társaság maga biztosít. A társaság viszont leszállítaná a 3-dik osztálybeli árúk legmagasabb vitelbérét másfél krajczárról egy krajczárra; továbbá kötelezné magát, hogy a vasút bizonyos részeit meghatározandó bizonyos időre a forgalomnak átadja. Az engedélyezett 80 év letelte után az ország rendivel új egyezség kötése fogna megkíséreltetni a tarifa iránt, és ha az nem sikerül, akkor a vasút az ország tulajdonába száll a becsértéknek készpénzben való kifizetése fejében. Az egyezkedés 10 évvel az engedély lejáratára előtt fogna megkezdetni. Az igazgatóság e szerint már nem szól a pályának ingyen való átbocsátásáról, mint a kereskedelmi választmány előtt, de a közszükségleti alválasztmány is kisebb mérvű támogatásra szorítkozott, ellenben a társaságtól több engedményt kívánt. Különben, mint említém, ezek mindkét részről csak előleges megállapodások voltak.

Nem sokára, június 29-dikén, a középponti vaspályatársaság megtartja Ambrus Mihály, királyi biztos jelenlétében, Myrbach elnöklete alatt, Pozsonyban közgyűlését. Az elnök utal a nehéz küzdelemre, melyet az igazgatóságnak az 1840. május havában tartott első közgyűlés óta kiállania kellett, míg az alapszabályok megerősítését és a szerződés megkötését elérhette. Előadja az országgyűlés két választmányával folytatott értekezéseket; azután kijelenti, hogy a lópálya építésétől az újabb tapasztalatok következtében el kell állani s szükséges a vasutat minél szilárdabban és legnagyobb részt gőzerőre építeni, minek következtében a részvénytőke 18 millióra emelendő. Láttuk, hogy eredetileg az alapszabályok szerinti 10 millió tőkéből csak 8 volt beszerzendő, lett nemsokára 10, a kereskedelmi választmány előtt 1843 őszén már 16 és később 18 millió, utoljára még 22 millió sem futotta ki. Az igazgatóság egyébként megnyugtatta a közgyűlést, hogy báró Rothschild S. M. hathatós részvétele folytán első rendű

váltóházak es más nagy befolyású személyek 3 millió pengő forintot vállaltak el Magyarországon az új részvénytőkéből. A jelentés szerint úgy tetszik, hogy Rothschild a 3 milliónyi részvényt csak magyar váltóházak és nagy állású egyének közt helyezte el, a mi az akkori viszonyok között, habár a részletfizetések nem voltak nagyok, mégis jelentékeny összeget képvisel. Ezen új 3 millióra az első részletfizetés 10 százalékkal állapított meg még azon év július 25-dikére, ellenben az első 8 millióból fizetni rendelt 15 százalék 5 százalékos részletre szállítottatott le, minthogy 1844 hátralevő részében nem lehetett már sokat építeni s az első befizetésű 400,000 forintból a kisajátításért járó 168,379, a részvényeseknek időközi kamatúl fizetett 34,670 és a 6 év alatt tett 56,072 forint költség levonása után, számba véve a tőke elhelyezéseiből eredt kamatjövedelmet, maradt még rendelkezésre 176,541 forint. Annak jellemzésére, hogy minő penzerök támogatták e vállalatot, főlemlitem, hogy a közgyűlésen jelen volt báró Rothschild S. M., ki az ülés megnyitása előtt kijelentette, hogy ő a vállalat iránt a legbensőbb részvétellel viseltetik és gyámolítását följánlja; jelen volt és a tárgyalásokban részt vett Wodianer Mór, a részben e vállalatból kifejlett jelenlegi osztrák-magyar államvasúti társaság mai elnöke, báró Eskeles Dániel és Königswarter Jónás. Az igazgatóságba választottak, négy osztrák részvényesen kívül, gróf Eszterházy Károly, Myrbach, Ürményi, Ullmann, gróf Pálffy Ferdinand Lipót, gróf Gyulay Lajos, a többször említett Hegedüs Zsigmond és a pozsonyi alispán, Jankó. Több rendbeli fontos kérdés vettetett föl e közgyűlésen, csak arról az egyről nem volt szó, melyben az ideiglenes igazgatóság akkor már lépéseket tett és a mely az országgyűlést is foglalkoztatta.

A bécs-gloggnitzi vasúti társaság igazgatósága ugyanis látva a kamatgarantia iránt Pozsonyban folyó tárgyalásokat, újra fölkapja a magyar vonalok építését, 1844 február 4-dikén az osztrák kormánytól új engedélyt nyer a bécs-brucki vonal építésére, és a további elhatározások végett július 30-dikára rendkívüli közgyűlést hirdet. Ez a lépés bizalmatlanságot és bosszúságot okoz a középponti vasútnak túlszámban levő híveinél. Mihelyt e vállalat a végleges engedélyt elnyerte s még inkább, mikor a kamatbiztosításra kilátása nyílt, jelentékenyen emelkedtek részvényei; a mint híre terjedt, hogy a

bécs-győri vonal építését újból tervezik, a részvények ismét leszálltak, és mert tudván, hogy két párhuzamos pályát csak nem fog az ország kamatbiztosításban részesíteni, tartani lehetett attól, hogy a sok nehezségen valahára átesett központi vasút iránt megrendül a bizalom és részvényeire nem fog megtörténni a kellő mérvű befizetés. A középponti vaspályatársaság ennél fogva folyamodott június 21-dikén az országgyűléshez, hogy óvna meg őt a parallel vasút e káros versenyétől. E kérést védelme alá veszi 7-dikén Trefort Ágoston az épen ekkor Szalay László szerkesztése alá került *Pesti Hirlapban*. Elmondja, hogy az idő meghozta a kiábrándulást és a tapasztalás a vasutak jövedelmezése iránti reményeket valószínűsítő értékekre szállítja le. Kiviláglott, hogy a vasutak igen élénk forgalom mellett is csak mérsékelt kamatot hoznak be, s hogy nemzetgazdasági szempontból igen fontos számos vonal csak az állam költségén vagy csak az állam segédelmével létesíthető. Párhuzamos vasutakat építeni nemcsak azért nem tanácsos, mert a két vonal a legmérsékeltabb kamatot sem hozná meg, hanem mert elűzi a szolid tőkét szédelő vállalatok felé. Trefort azután szembeszáll a *laissez faire, laissez aller* akkoriban uralkodó elv hűveivel és azt vallja, hogy a törvényhozásnak, ha látja, hogy két párhuzamos vasút nem létesülhet, egy pedig jól fönnállhat, egyenesen kötelessége kimondani, hogy párvonalú vasutat bizonyos ideig építeni nem enged. A szóban levő két vasút közt, mint ezt részletesen bizonyítja, mindenkép a balparti lévén a kívánatosabb, külön törvény által kell ezt a Duna jobbpartján ismét tervezett vasút ellen biztosítani.

Ugyanez időtájban megjelent Széchenynek «Magyarország kiváltságos lakosaihoz» intézett július 6-dikán írt második fölszólalása. Az elsőt ápril 13-dikán írta, négy nappal annak előtte, hogy az ország közszükségletei fölött tanácskozó országos választmány először egybegyűlt. Ebben kifejtette programját a teendők, a költségek és ezek mi módon fődözése iránt, oly irányban, de most már tüzetesebben, mint egy évvel az előtt a telekdíjról írt és később *Adó s két garas* czíme alatt egybegyűjtve kiadott cikkeiben. Az újabb fölszólalást emlékiratként a nevezett országos választmány elé terjesztette. Az alválasztmányokban ekkor már igen szorgosan folyt a tanácskozás; az országgyűlés tevékenysége egy ideig e választ-

mányban összpontosúlt s többször szüneteltek az országos ülések, csakhogy a választmány folytathassa tanácskozásait. Széchenyi az alválasztmányokban tapasztaltak következtében akarta jókor, mielőtt az egész választmány határoz, nézeteit kifejteni. Említett munkálatában a központi vasutat illetőleg javaslata a következő: A pest-debreczeni vonalra, a mielőbbi kivitel érdekében kész, kellő viszonszolgálatok fejében, kamatbiztosítást ajánlani, sőt kész azt szükség esetén országos költségen építtetni. A Pestről az osztrák határig építendő vasutat ellenben tisztán a magánvállalkozásra hagyná minden kamatbiztosítás vagy egyéb országos segély nélkül. Nem részesítené pedig támogatásban először azért, mert Ausztria széleig rendszerint «a legnagyobb kellemmel» lehet eljutni, s azért az áldozatot inkább oda kell fordítani, «hol épen nem, vagy csak bajjal mozoghat a magyar vér, mint a hol már némileg türhetően lüktethet»; másodsor megvonná a támogatást azért «mert a fönnálló s annyi küzdelem után csak most fejlődő gőzhajó-társaság, valamint a budapesti láncz-híd-építő társulat nem érdemel a nemzet részéről büntetést». Itt azután elmondja Széchenyi, hogy neki e két vállalat létesítésében nagy része van és pirulna, ha azokat loyalisan meg nem védelmezné. Ha a Duna balpartján vasút épül, ez Buda fölvirágzását hátrálókné, a lánczhíd jövedelmét csönkítaná és csorbát ütne a vasúttal párhuzamos vonalú gőzhajózás érdekein. Nem kívánja ő azonban — és ez már 1840 óta haladás Széchenyinel — hogy a balparti vasút eltiltassék — a kormányval történt szerződés-kötés után ez bajos is lenne — hanem kívánja, hogy a fönnálló két vállalat kárára ama vasút ne reszesíttessék az ország pénzéből támogatásban.

Trefort nyomban reá, hogy Széchenyi ez előterjesztése az országos választmányhoz a *Társalkodó*ban július 14-dikén megjelen, nyilatkozik a *Pesti Hirlap*ban az egész programról. Szorítokozom itt azon észrevétel idézésére, mely a középonti vasútra vonatkozik. Nem helyeselheti Trefort azt a fölfogást, hogy a pest-bécsi vasút nemcsak mint állampálya nem lenne építhető, hanem még kamatbiztosításban sem részesítendő. Ellenkezően, ha az ország politikai állása olyan volna, úgy mond Trefort, hogy vasútakat állami költségen egyáltalán építhetne, akkor a pest-bécsi lenne az, melyet vállalkozó társaságnak átengedni nem volna szabad. Ez a vasút valamennyi

közt a legjövödelmezőbb és a mennyiben az ország más vonaloknál financiaiális tekintetben károsodnék, ennek jövödelme kipótolná a többinél fölmerülő veszteséget. A pest-bécsi vasút, ha párhuzam ellen biztosittatik, nem szorúl kamatgarantiára, s utalva Kossuthnak föntebb idézett június 9-diki czikkére, azt hiszi ő is, hogy a bécs-pest-debreczeni egész vonalnak kamatbiztosítása az országnak kevesebbe fog kerülni, mint ha csak a kisebb jövödelmű pest-debreczeni vasútra szoríttatik a biztosítás.

Épen azon napokban vette föl a kerületi gyűlés a közép-ponti vasúti társaságnak a kereskedelmi választmány előtt megfordúlt kérvényét a kamatbiztosítást és a párhuzamos vonal elleni megóvást illetőleg. A tanácskozás három napon át, július 16., 18. és 19-dikén tart. Itt a bal- és jobb parti érdek ellentéte, híd- és gőzhajózási vállalat összeütközése más közlekedési vállalatokkal, azután hol a Sina, hol az Ullmann elleni mindenféle kifogás, a kölcsönös gyanúsítás napirenden voltak és szenvedélyessé tették a vitát. E tanácskozás folyamán történt Fejérváry Miklós, Hontmegye követe részéről az az éles támadás Széchenyi ellen, a melyet báró Fiáth Ferencz *Életem és élményeimben* bőven elbeszél. Fejérváry Széchenyinek izgatását a balparti vasút ellen önérdékből származónak mondotta. Némelyek ezt a czenki birtokra vonatkoztatták; de többen úgy értették, es e nézet el is volt terjedve, hogy Széchenyi azért pártolja a jobbparti vasutat, mert nagyon sok lánczhíd-részevénye van. Ezért ő, hogy az anyagi érdekeltség látszatát is elmellőzze, pár nappal e tárgyalás előtt átengedte részevényeinek nagyobb részét gróf Andrássy Györgynek. Értesítvén a gyanúsításról, Széchenyi a közelebbi vegyes ülésben sértő módon viselte magát Fejérváry ellen, a miért is őt párbajra ki akarta hívatni, de politikai pártja nem engedte meg. A szenvedélyes vitának, melynek lényegével meg fogunk ismerkedni az országos ülés tárgyalásainál, eredménye egy fölirási s izeneti javaslat lett. Az elsőben elmondatik, hogy az 1836 : XXV. törvényezikk csak ideiglenes rendeltetéssel birt és hogy módosítására elérkezett az idő. Szükséges ez azért, mert a törvény létrejötte után jelentkezett mindjárt ket vasúti vállalat és abból egy sem létesült; a Duna jobbparti elejtette szándékát, a balparti pedig csak addig birt haladni, hogy a főkormánysszékkel megkötöttetett a szerződés. Az ország hön óhajtja, hogy a

pozsony-pest-debreczeni vasút minél előbb létrejöjjön; de mivel szó van arról, hogy a bécs-gloggnitzi vasúti társaság a bécs-győri vonalat építeni szándékozik, tartani lehet attól, hogy meghiúsul a balparti vasút. Azért kéri az országgyűlés ő felségét, hogy utasítsa főkormányshoz, hogy addig, míg, mindenesetre még ezen országgyűlésen, az 1836 : XXV. törvény módosítása iránt a javaslat föl nem terjesztetik, sem a bécs-győri, sem bármi más vasútra nézve szerződést ne köt. Az említett ikenetben a főrendekek a fölíráshoz való hozzájáruláson kívül arra is kéri, hogy utasíttassanak a középponti s a két fiumei vasúti, valamint az eszék-bródi csatornavállalat kérvényei az országos választmányhoz, hogy ez az illetőkekkel értekezvén, a vasútakról egyszerre terjeszsze elő jelentését és értekezék jelesül a középponti vaspálya-társasággal a végett, hogy azon újabb kedvezés fejében, miszerint párhuzamos vonalak ellen biztosíttassék, minő viszonszolgálat lesz kikötendő. A párhuzamosság kérdése tehát csak az ikenetben volt érintve, de nem a föliratban.

A kamatbiztosítás és a párhuzamosság kérdése most még határozottabb alakot öltött a kerületi gyűlés megállapodásai következtében és a vita, még mielőtt az ügy az országos ülés elé került, mind nagyobb arányokat öltött a megyék gyűlésein és a sajtóban. Könnyen elgondolható, hogy mely megyék minő utasítást adtak követeiknek. Pestmegye a középponti, Győr városa a jobbparti vasút mellett intézett körlevelet, Sopronmegye, de ez csak a Dunántúli megyékhez, a kamatbiztosítás és a jobbparti vasút eltiltása ellen. A kamatbiztosítás megajánlását nehezítette a megyékben az a tekintet, hogy ezen teher elvállalása szintén maga után vonja a tervezett közadózás elfogadását. A sajtóban a legjelentékenyebb föl-szólalás gróf Dessewffy Emilnek a *Budapesti Híradó*-ban Széchenyihez intézett öt nyílt levele volt. Kifogásolja, hogy Széchenyi a gőzhajózásra s a hidra nézve büntetésnek mondja azt, ha a balparti vasút, melyet az ország szintén szükségesnek tart, anyagi támogatásban részesíttetik; ez arra vezetne, hogy az említett két vállalat miatt maga az állam sem építhetné a szükségesnek vélt vasutat. Ő is, utalva Trefort föl-szólalására, ellenzi a kamatbiztosításnak csupán a pest-debreczeni vonalra szorítását, minthogy többbe kerülne az ország-nak és a központi társaság fölemelné a pest-debreczeni



szállítási díjakat, hogy az 5 százalékot itt minden esetre kikapja, mit a debreczen-pesti vonalról tovább szállítandó árúk is viselnének. Kérdi Széchenyit: miért pártolta hát a jobbparti vasutat? Hisz ez is büntetés lett volna a gőzhajózási vállalatra, ha létre jön. «Hálával fog a magyar mindig arra emlékezni — így ír Dessewffy Széchenyihez — mit te mindkettőért (hidért, gőzhajózásért) tettél. De azért szabad mozgását közlekedések dolgában föl nem áldozhatja a törvényhozás 89 esztendeig és nem nehezítheti más, szintén közszükségen segítő vállalatok keletkezését, nem utasíthatja el magától a keletkezeteket, mert a közérdeket egyesek elibe tennie tartozik.» Épen e tekintetből ellenzi Dessewffy a kerületi határozatot, melynél fogva a Duna jobbparti párhuzamos vasút el lenne tiltandó. Szerinte nem is kívánja ezt a középponti vas-pálya-társaság oly föltétlenül, hogy azt mondaná, ha nem biztosítatik a parallela ellen, akkor nem építhet. Ha így szólna, akkor is csak az évek bizonyos sorára lehetne elzárni a bruckgyőri vasút létesítését. A társaság kér két százalék biztosítást; ez szerinte is megadandó, bár ő maga az országos költségen való építés elvét pártolja, s «meg vagyok győződve — úgy mond Dessewffy — hogy az egész európai szárazföldön ezé lesz nem sokára a győzelem». A magánvállalkozást csak a már megalakult társaságoknak engedné meg most kivételkép és jövőre csak a mellékvonalokra nézve. Ezután tüzetesen fejtegeti az állami vasúti rendszer felsőbbbségét a kamatbiztosítás melletti magánvállalatok fölött. Gróf Dessewffy Emil e levelei mindenha díszes lapot fognak elfoglalni a hazai közgazdasági eszmék fejlődési történetében. Széchenyihez intézett negyedik nyílt levelét a következő nyilatkozattal fejezi be: «Hiszen magát azon pesti lánczhídat, melyhez báró Sina csak pénzt, te azonban eszmet s kitünő erélyt adtál, nem épen úgy építené a geniális Tierney-Clark az országnak, mint a hogy most a társulatnak építi, ha az ország meg lett volna már akkor barátkozva az önrovására építkezés rendszerével? A pozsony-pest-debreczeni vonalt nem építené-e a derék Zimpel az országnak, ha ez a maga gazdája lenni elég férfiasággal bírna? És kirekesztőleg csak báró Rothschild vagy Ullmann Móricz urak bírnak-e azon tulajdonokkal, miszerint egy vasúti építő személyzetet és mechanizmust összeállítani képesek? . . . . Agitáljunk az országos költségen való építés elve mellett, hogy

most ugyan a már alakult társaságokra nézve történjék kivétel, de egyébként a magyar adja már egyszer férfiaság, komoly, őszinte erős akarat s magasabb fölfogás csallhatatlan jelét és legyen — a maga tulajdon gazdája!»

Mialatt Dessewffy ezeket írja s közzéteszi, az előbb említett vasútügyi izenet és fölírás a karok és rendek országos ülésén július 26-dikán hosszas vita után, a főrendeknél pedig a fölírás 29-dikén majdnem szó nélkül elfogadtatik. A követi tábla vitája a fiumei vasútra is kiterjedt, de én csak a középponti vasútra vonatkozó s az elvi tételeket ismertetem itt. Először Pestmegye követe, Szentkirályi Móricz, szólott. A parallel vasútak szerinte nem versenyre, hanem egymás leron-tására valók; azért, a kik párhuzamos vasútat terveznek, nem hasznos befektetésre, hanem tőzsdejátékra czéloznak. A középponti vasútat csak úgy lehet hasznosan kamatbiztosításban részesíteni, ha nem engedtetik meg a bécs-győri vasút építése. Indítványa az, hogy miután az 1836 : XXV. törvényezikk, mely csak a közelebbi országgyűlésig való érvénnyel alkottatott, már is megszűnt, mondassék ki, hogy vasút és csatorna ezen túl csakis külön törvénnyel fog engedélyeztetni; ez által az országgyűlés módjában lesz megelőzni a parallel vasútakat. Vasmegye egyik követe a fölírás tiltó záradéka ellen szól. Pest városának követe, Koller Ferencz, pártolja Szentkirályi nézetét. Pozsonymegye követe, Olgyay Titus, törvénnyel kívánja kimondatni, hogy az 1836 : XXV. törvényezikk megszűnt. E törvény káros voltát legjobban bizonyítja az, hogy a középponti vasúti társaság, bár minden követelménynek eleget tett, még sem volt képes éveken át a helytartótanácsal, melyre azon törvény az engedely adását bízta, a szerződést megkötni. Ha ez a törvény eltöröltetik, akkor megakadályoztatik a tőzsdejáték és könnyebben fognak létesülni a helyes vasútak, mert nem lesz a helytartótanács önkényére hagyva egy vagy más vasútat megakadályoztatni. «A helytartótanács megfeleltkezett kötelességéről és felső befolyásnak vetette magát alá.» Szólót megyéje utasította, hogy e sérelmet jelentse be a karoknak és rendeknek. Sopronmegye követe, Rohonczy Ignác, nehezteli, hogy, mikor a balparti vasútról van szó, akkor az ország három negyedének érdekét említik, a mikor pedig a jobbparti vasút van szóban, akkor báró Sinát emlegetik és személyes kérdéssé teszik az ügyet. Küldői készek a

debreczen-pesti vasútra áldozni, az ezen úton érkező termények fölmehetnek Bécsig a Dunán; de azt nem látja át, miért kelljen Sopronmegyének a balparti vonal kamatbiztosítására áldozni. Mármaros követe, báró Sztójka Imre, azt feleli, hogy Soprony ugyanazon okból köteles adózni a balparti vasútra, a miért Mármaros fizetett a pesti színházra s múzeumra. Szóló csak azt akarja fölvilágosítani, nehogy későbbi időkben botrányt okozzon, hogy miért volt neki a múlt országgyűlésen a jobbparti, most meg a balparti vasút mellett utasítása. A múlt országgyűlésen ugyanis báró Sina azt ígérte, hogy a Tiszát Pestnél a Dunával csatorna által össze fogja kapcsolni, a mely esetben szólnak megyéje is egyenes vízi közlekedést nyert volna Pesttel; de miután ez ígéret nem teljesített és a balparti vasút annyi fontos okkal támogattatik, most ezt pártolják küldői. Szentkirályi ismét felszólal és kifejti Rohonczy ellenében, hogy a Debreczenből vasúton érkező árúk, ha Pesten a Dunára bocsáttatnak, Gönyönél megint vasútra kell, hogy rakassanak, azután Bécs előtt adót fizetnének: mind oly költségek, melyek a balparti vaspálya által elkerülhetők. Az 1836-diki törvényt érvényben hagyni káros lenne. Kérdi: szeretnék-e tovább is azon kezekben hagyni a fölhatalmazást, melyek azzal eddig oly rosszúl gazdálkodtak? 1836-ban az ország egész bizalommal a kormány kezébe tette le érdekét (emlékezünk rá, hogy csak kényszerűségből és a legnagyobb bizalmatlansággal tette) és nyolcz év alatt az nem gondolt ki egyebet, mint két vasútra engedelmet adni s a nagyszombati vasutat úgy állítani föl, hogy az belé ütközzék a balparti vasút privilegiumába. Zsedényi Eduárd kevés módosítással szintén pártolja a fölirást, de azt nem ismerheti el, hogy az 1836-diki törvény elenyészett és nem is lehet a vasútügyet minden törvény nélkül hagyni. Veszprémmegye követe, Sebestyén Gábor is azt tartja, hogy az 1836: XXV. törvény még életben van. Az 1840-iki országgyűlésen a bécs-trieszti vonalról és a duna-tiszai csatornáról alkotott két törvény, melynek hatálya el nem enyészett, épen amaz 1836-iki törvényezikken alapul. Vitatja végre, hogy a bécs-győri vasúti társaság, mely a magyar vonalokra állítólag közel egy milliót költött, sohasem mondott le végkép a jobbparti vasút építéséről. Házmán Ferencz, Buda városának követe, az oly jobbparti vasutat, mely Bécsből csak Győrig megy, nem pártol-

hatja. Tolnamegye követe, Perczel Mór, élesen kikel a kormány ellen, mely befolyásával az országgyűlést 1836-ban a legrosszabb törvény hozatalára bírta s azután ezt sem tartotta meg, hanem éveken át akadályozta Magyarországon a vasútak létrehozását, mialatt ezek Ausztriában könnyen engedélyeztettek. Palóczy László Szentkirályi indítványát, Somssich Pál, bár nem szívesen, a fölírást pártolja. Nevezetes az a fejtegetés, melylyel Ghyczy Kálmán, Komárommegye követe, nézetét az 1836: XXV. törvényezikről, a tarifa- és kamatbiztosítási ügyről s a párhuzamosságról előadja. Akár mikép vélekedjünk az 1836-iki törvény érvényéről — ilyformán végzi beszédét — a Duna balparti társaságra az most is fönnáll és így a társaság fölépítheti, ha az ország azt tiltani akarná is, vagy nem kívánna garantiát adni. Már most egyenesen érdekünkben van, hogy a társaság igénybe vegye a kamatbiztosítást, mert csak így érhetjük el, hogy a pálya idővel az országé lesz és hogy a társaság nem rendelkezhetik vele önállóan. A társaságot csak az az ok bírhatja rá, hogy befolyást engedjen az országnak a tarifára, ha párhuzamos vonalak ellen biztosittatik. E tekintetekből meg kell adni a társaságnak mind a két kedvezményt; de ez úttal csak föltételelesen történjék a kijelentés, végleg pedig akkor biztosítsassék a társulat ez előnyökről, ha az országos választmányynyal folytatandó egyezkedésből eredő viszontengedmények elfogadhatók lesznek. Ha már most biztosítatik a társaság párhuzamok ellen, akkor káros monopoliumot kap. Az 1836-iki törvényről, melyet a nemzet állítólag bizalommal tett le a kormány kezébe, az a nézete, hogy a nemzet azt meggondolatlanul rögtönözte, s hogy azon most már segíteni nehéz lesz. — Hosszan folyt még a vita, de lényeges új észrevétel fölhozása nélkül, mire az izenet és fölírás nagy többséggel elfogadtatott. A főrendek a 29-iki ülésen csekély irályi módosítással, de különben vita nélkül fogadták el, belefoglalván a viszonzizenetbe a nádor által ajánlott azon fölhívást, hogy a karok és rendek mielőbb fogjanak az 1836: XXV. törvényezikk módosítására czélzó törvény készítéséhez, miután ez hosszas tanácskozást igényel.

Ekként országos határozattá lön a párhuzamos jobbparti vonal eltiltása épen egy nappal az előtt, hogy a bécs-gloggnitz-i társaság közgyűlését tartotta a Bruck és Győr felé folytatandó építés végett. A követek táblájának megállapodása nagy

előrelépést jelez vasúti törvényhozásunk terén. Az országgyűlés épen azt a szabályt fogadta el, melyet a most távol maradt Deák Ferencz az 1836 és 1840-diki országgyűléseken elítélt, tudniillik a külön törvények által való engedélyezést. Ez a fordulat tárgyilag és különösen a tett szomorú tapasztalatok után egészen indokolt vala. Az 1840 : XL. törvényezikk még nem special bill, hanem kiterjeszti egyszerűen az 1836 : XXV. törvényezikk hatályát a Bécsből Magyarországon keresztül Triesztig vezetendő vasútra; az erre vonatkozó engedélyt a helytartótanács ép úgy megakadályozhatta volna, a mint ezt éveken át tette a debreczen-pest-pozsonyival, melyről kezdettől fogva elismerte maga, hogy a törvényben gyökerezik. Az 1840 : XXXVIII. törvényezikk a duna-tiszai csatornáról már közel jár a specialis törvényhez, mert a föltételeket részletesen meghatározza s mert nem teszi függővé az engedélyt a kormánytól; de még sem teljes special bill, mert a tarifa megállapítását a helytartótanáccsal kötendő alkura utasítja, a mi megint módot nyújt a kormánynak halasztani, sőt végleg megakadályozni a vállalat létrejöttét. Előre lehetett volna azonban 1844-ben látni, hogy a kormány azt a törvényes hatalmát, melyet 1836-ban mintegy kiereszkolt, hogy tudniillik a vasútakat egyedül ő engedélyezi — s a XXV. törvényezikk 13 vonala minden lehető vasútra nyújtott alapot — föl nem adja s reá nem áll arra, hogy csak azon vonalak legyenek építhetők, melyeket az országgyűlés engedélyezni akar. A vasúti fölírások királyi válasz nélkül maradt egyszerű felretétele, sőt a kormánynak később az országgyűlés határozataival — mint látni fogjuk — merőben ellenkező eljárása csak folytatása volt a nyolcz év óta föntartott kormány-politikának. Megjegyzendő még, hogy az említett 1840-diki csatornatörvény, az úgynevezett párhuzamosság kérdésében úgy rendelkezik, hogy ugyanazon végpontoktól melyek közt a szóban levő társaság a Dunát és Tiszát összekötő csatornát építendi, 5 mérföldnyire föl- és lefelé más nem fog 50 év lefolyása előtt csatornát húzhatni. A karok és rendek mostani megállapodása azonban a vasúti párhuzamok eltiltása ügyében az épen most vázolt vitának leggyöngébb része volt s ez álláspontot maga az országgyűlés nem sokára el is ejtette.

A bécs-gloggnitzi társaság ezen országos határozat ho-

zatalát követő napon megtartja közgyűlését Bécsben és elhatározza, hogy az előbb elejtett magyar vonalak építését anynyiban újból fölkarolja, hogy megépíti az osztrák kapcsoló vonalakat a magyar határig egy részt Bécsből Bruckig, másrészt Bécs-Újhelytől Katzelsdorfig, hogy e végpontokból az ugyancsak Sina védnöksége alatt alakuló magyar társaságok folytassák a vonalakat Pozsony és Győrig, illetőleg Sopronyig. Ez utóbbi társaságnak megalakításában azután főrésze volt — mint látni fogjuk — magának gróf Széchenyi Istvánnak.

A középponti vasúti társaság pesti műigazgatósága már július 26-dikán ajánlati tárgyalást hirdet augusztus 25-dikére a pest-vácsi vonalon szükséges al- és fölépítményekre, nevezetesen 50,000 darab «kereszt-gerendely»-re s augusztus 2-dikán tette megkezdni a munkát Pest mellett a vácsi töltésen. Másrészt megkezdődnek az országgyűlés utasításához képest a tárgyalások a társaság és az országos választmány közt, a mely utóbbi szeptember hó 9-dikén a karok és rendeknek a következő javaslatot teszi: Az ország az egész kiterjedésben gözerőre építendő vaspálya után 18 milliónak 5 százalékos kamatjából biztosítsa a 4-diket és 5-diket 30 évre a megnyitástól kezdve; biztosítsa a vállalatot 15 évre oly párhuzamos vaspálya ellen, mely az osztrák határtól Pestig folyó Duna jobbpartjától 6 mérföldnél kisebb távolságban vonulna. Ha a kamatbiztosítási 30 év múlva a vaspálya 10 százaléknál többet jövedelmez, akkor az országtól függ, hogy vagy a vitelbéreket leszállíttassa vagy gyorsabb tőketörlesztést rendeljen el. A társaság köteles az ez alkura vonatkozó törvény kihirdetésétől számított 8 év múlva az egész pályát forgalomba hozni. Az engedély tartama, melynek eltelte után a vaspálya ingyen az országra száll, 80 helyett 60 évre szorítandó. A társaság tegyen le egy millió forintot készpénzben vagy állampapírban, a miből időről-időre annyi visszafizettetik, a meny nyinek egy millió erejéig történt befektetését igazolja. Ha a társaság kötelezettségének eleget nem tesz, elveszti ez óvadékokat és az engedélyt. A választmány e pontokat csak mint ellenjavaslatot a társaság igényeivel szemben terjeszti elő, de a végleges egyezség elérése végett további tárgyalásokat kíván a társasággal folytatni. A választmány javaslata ellen külön véleményt jelentett be gróf Széchenyi István, melyben, előbbi

nézetétől eltérően, most már elfogadja a kamatbiztosítást az egész vasútra, habár hiszi, hogy a nélkül is létrejöhetne, mit a középponti vasút részvényeinek kelendősege bizonyít, de ellenzi a párhuzamos vonal eltiltását az előbb említett értelemben, minthogy ez egy országrésznek súlyos megkárosítására vezet és nem is illő követelés oly vállalatától, mely évek óta mindig azt hirdeté, hogy megépíti a balparti vasutat akárhány párhuzamos vonal létesüljön is. E különvéleményhez csatlakozik gróf Szécsen Antal, kiterjesztve ellenvetését a kamatbiztosításra is, továbbá Osegovich Metell, Lonovics püspök, ifjabb Majláth György, Kerkápoly István, Bezerédj Miklós, Markovits Antal, Ertl János és gróf Zichy Ferencz. Nemcsak a párhuzamos vonalak tilalma, hanem bármely kamatbiztosítás ellen nyilatkozik gróf Batthyány Lajos és Bezerédj István különösen azon tekintetből, mert a meddig az örökös tartományok irányában a jelenlegi vámviszonyok megmaradnak, az ország segélyével olcsóbbá tett szállítást csak az osztrák műipar fogja Magyarország rovására kizsákmányolhatni. — A különvélemény aláírói legnagyobb részt Dunántúli kövek vagy ottani nagybirtokosok. Batthyány és Bezerédj István különvéleményének indokolása minden vasút ellen szól, mely az országot Ausztriával kapcsolatba hozza s a védvamos fölfogáshoz képest egészen háttérbe szorítja a hazai termények kivitelének érdekét. Széchenyinek és a jobbparti követeknek rosszúl illett az a kifogás, hogy a balparti vasút vállalkozói éveken át ígérték, hogy akárhány parallela ellenében megépítik a pályát. A gáncs visszatorolható, mert a jobbpartiak, midőn a középponti vasút ellen küzdöttek, mindig azzal érveltek, hogy két parallel vasút fönn nem állhat, sőt Széchenyi még a gőzhajózást is feltette a balparti vasúttól.

A választmány javaslata s a különvélemény október 8-dikán és 9-dikén hosszasan tárgyalatott a kerületi ülésben, de a javaslat változatlanul elfogadtatik; a párvonalak eltiltását 30 megye megszavazta 17 ellen. Az üzenetben külön fölemlítetik, hogy az ország föntartja magának a jogot a vasút kezelését és ügyvitelét ellenőrizni, egyébként arra szólítandók föl az üzenetben a főrendek, hogy bízassék meg az országos választmány a tárgyalások folytatásával a végből, hogy a hátralevő különbözetek kiegyenlítése után a törvény még ez országgyűlésen megalkottassék. Az üzenet mindjárt az nap delután tár-

gyaltatott és el is fogadtatott a karok és rendek országos ülésén. Érdemleges vita már nem folyt többé; mondották is többen, hogy az ismételt kerületi s országos tanácskozások kimerítették a kérdést. Inkább csak utasításait jelentették be s pedig nagy számmal a javaslatot ellenző követek. A Dunántúliak a parallela eltiltása ellen nyilatkoztak; ugyanezek, de az ország más részeinek követei is megtagadták a kamatbiztosítást vagy azért, mert küldöik nem akarnak semmi új terhet vállalni, vagy azért, mert a finanziaális munkálat még nem vétetett tárgyalás alá. A túlnyomó többség azonban az országos választmány javaslatát és az üzenetet mindenben helyben hagyta. A főrendeknél nagyobb arányokat öltött a vita, de bár a tábla legjelesb tagjai vettek benne részt, új eszméket nem lehetett hallani. Báró Vay Miklós tette meg az indítványt, mely szerint a kamatbiztosítás elfogadtatik az egész vonalra, de a párhuzam eltiltását nem helyeslik a főrendek. Vaynak kiindulási pontja, úgy mint Ghyczynek az, hogy az ország érdekében áll, hogy a középponti vaspálya-társaság elfogadj a kamatbiztosítást; mert csak így lehet tőle oly föltételeket kikötni, a melyeknek követelésére a helytartótanács az 1836-diki törvény szerint nem volt följogosítva. Ki lenne köthető az építés befejezésének ideje, a tarifa-mérséklés, az ország tulajdonába jutás stb. És ha nincs is még eldöntve az adózás kérdése, azért bizton tudja szóló, hogy az ország 1852-ig, a mikorra az egész pálya meg lesz nyitandó s a kamatbiztosítás kezdetét veszi, gondoskodni fog a legfőlebb 360,000 forintnyi kamatpótlás fedezéséről. A legtöbb szóló ezt az álláspontot fogadta el és variálta Vay érveit; csak kevesen voltak, a kik báró Rudics Józseffel tartva, mind a kamatok biztosítását, mind a párhuzam eltiltását visszautasították. Gróf Majláth János a párhuzamos vonalak létesítését arra a 7—8 évre tiltaná el, a mely alatt a balparti társaság a pénzt beszerezné s az építést befejezné. Idézi Széchenyi jövődölését 1840-ből és említi, hogy akkor a jobbparti vasút pártolói azért elleneztek a balpartit, mert ez párhuzamos vonal, most meg ugyanazok ellenzik a párhuzamos jobbparti vasút eltiltását. Széchenyi elismeri, hogy megváltoztatta négy év alatt nézetét, de megváltoztak a viszonyok is. Azóta megszűnt az a paroxysmus is, mely 1840-ben vasúti kérdések fölött uralkodott. Ma már nem rossz hazafi az, ki egy népszerű vasút ellen nyilatkozik és nem



gyalázzák a vállalkozókat, a miért különbség nélkül odahajlanak, a hol haszon kínálkozik. Újból jövendőli s a *Naplóra* utal, hogy a társaság nem fogja a pest-debreczeni részt megépíteni. Épen azért — s itt ismét megváltoztatja az emlékiratában elfoglalt álláspontot — 5 százalékkal csak a pest-debreczeni vonalra kívánja megadni a biztosítást. Gróf Batthyány Lajos a különvéleményében már említett vámpolitikai tekinteteket hozza föl. Károsnak tartja a termelőkre, ha nagyobb tömegekben fölhoznak a termények és nyugatra való kivitelök jó vámszerződés által elő nem mozdíttatnék; de mivel erré számítani nem lehet, gondoskodni kell terményeinknek a fiumei vasúton való tengerre szállítása iránt. Azért csak úgy szavazna meg a középponti vasútnak kamatbiztosítéket, ha egyúttal a fiumei vasútról is történnék intézkedés, de ekkor is csupán a pest-debreczeni részre. A parallelák eltiltását minden körülmények közt ellenzi. Gróf Szécsen Antal nem ismerheti el, hogy a középponti vasút ügyében teendő bármi intézkedés nehezítené a fiumei vasút létesítését; ő is előnyösebbnek tartja az egész vonalnak 2, mint a debreczen-pestinek 5 százalékkal való biztosítását. — Többen követelték az egy millió óvadékot, mások kétséget nyilvánítottak úgy, mint Széchenyi, hogy a pest-debreczeni vonal ki fog épülni. Erre a nádor kijelenti, hogy a helytartótanács, már a vele kötött szerződés szerint is, tehet az ellen, ha a vállalat nem teljesíti abbéli kötelezettségét, hogy mindket irányban egyenlő erővel építsen. Ha azt fogja látni e kormány, hogy a pest-debreczeni vonalon hátramarad az építés, akkor eltiltja majd a pest-váczi részen a folytatást mindaddig, míg az előbbi vonalon nem halad előre az építés. A nádor egyebekre nézve is igen érdekesen nyilatkozott. A vasútakról — úgymond — bajos előre tudni az eredményeket, mert oly viszonyok fejlődhetnek ki, a melyekről az ember nem is álmodott. A debreczeni úton rendszerint október végétől áprilisig lehetetlen Pestre portékát fölhozni s olyan rendetlen a fuvarozás, hogy gyakran megesik, ha egy pesti kereskedő Debreczenbe portékát küld, melynek 8 nap alatt oda kellene érni, a portéka nem ér oda, mert a fuvaros útközben valami más vállalkozásra akadván, leteszi a portékát és akkor szállítja tovább Debreczenbe, mikor az ő kényelme kívánja. Az utak rosszasága s a fuvarozás rendezetlen volta okozza azt, hogy sokszor Pesten 3—4 forinton

adatott el a gabona köble, mikor a Tiszán túl 16 forint volt az ára. A pest-debreczeni vonalnak sószállításai is lesznek. Másfelől a pest-pozsonyi irányban a vasúttal versenyezni fog a gőzhajó s a télen is könnyen üzhető fuvarozás. Azért szükséges mind a két vonalat biztosítani. Széchenyi még többször fölszólal. Föntartja nézetét a nádor ellenében a pest-debreczeni vonal igen csekély jövedelméről. Olyan lapos téren — úgymond — hol a lakosok legnagyobb része marhatartásból és fuvarozásból él, könnyen indítanak háborút a vasút ellen és főkép eleinte, mikor ingyen fognak fuvarozni, a vasút semmit sem fog jövedelmezni. Attól is lehet tartani, hogy fölszedik majd a vasutat. Csak egy pár vásár alatt lesz azon járás-keles, különben nyugodni fog azon a 25 mérföldnyi pályán a locomotiv. Egyébiránt arra is reá áll, hogy az egész vasútra biztosítások 2 százalék. — Ki hinné, ha hitelesen nem olvasná, hogy Széchenyi ismételten ily jövedölésekre ragadtatta magát a vasútak dolgában, mikor amaz időben higgadt férfiak mint a nádor, Battyhány Lajos, Vay, Szécsen Antal és a nagy többség elég világosan ítélték a vasútakról.

A főrendek határozata több üzenetváltást tett szükségessé. A karok és rendek arra szólítják föl viszonzüzenetökben a főrendeket, hogy maradjon a párhuzam eltiltása függőben és bízassék meg az országos választmány, hogy a társasággal egyezkedjek a többi el nem intézett pontra nézve. Ugyanekkor megküldik több gömör- és kishont-megyei vasgyáros kérvényét, melyben köteleztetni kívánják a középponti vaspályatársaságot, hogy vasszükségletét hazai gyárakból fődözze. A főrendi táblán ismét hosszú vita fejlődött október 31-dikén a párhuzam kérdése fölött, a mely aunnyiban szövevényesebbé lön, mert időközben országos határozattal a flumei vasútnak, három százalék kamat mellett párhuzamos vasút elleni biztosítás is adatott. Különben is meg volt már rontva az országgyűlés következetessége a vasútak dolgában; mert a júliusi fölírásban azt kérték az országos rendek, hogy míg az 1836 : XXV. törvényczikk nem revidiáltatik, ne engedelyeztessék semmiféle vasút. A főrendek második üzenetökben ragaszkodnak a parallelák eltiltását ellenző határozatukhoz, egyébként beleegyeznek, hogy a választmány újból folytassa a társasággal az egyezkedést és ez alkalommal vegye figyelembe a hazai vasgyárosok kérelmét. Az országos választmány jelentése az

új egyezkedésről a karok és rendek november 8-diki ülésén észrevétel nélkül helyben hagyatik. E szerint a társaság kész 80 helyett 70 év múlva ingyen átengedni a vasutat, 8 év alatt befejezni az egész építést, a kamatbiztosítást az egész vasút megnyitla utáni 30 évre veszi igénybe, a parallela eltiltását 8 vagy legalább 6 évre, míg a pénz teljesen be lesz szerevezve, elengedhetetlen föltételnek tekinti. Ha ez utóbbira nézve a két tábla meg nem egyeznék, döntsön a király. A karok és rendek fölhívják a főrendeket, járulnának ez egyezséghez, hogy az eredeti s a pótszerződés e vasútra nézve minél előbb törvénybe foglalható legyen. A főrendek újból ragaszkodnak a parallela kérdésében elfoglalt állásukhoz és elvetik báró Vaynak közvetítő javaslatát, mely szerint az egyező pontokra nézve alkotassék meg a törvény, a párhuzamra nézve pedig hivatkozzanak a főrendek fölírásukban az országgyűlés júliusi fölírására. A követek táblája azonban fölkarolta maga ezt a közvetítőt és akkor hozzájárultak a főrendek is. Csak kevés nap lévén még hátra az országgyűlésből, kénytelenek voltak a rendek lemondani, hogy az új szerződés részletesen megállapíttassék és azért november 11-dikén abban egyeztek meg, hogy törvény alkottassék, mely megemlítvén a föbb föltételeket, a többi pontok kialakulására s a szerződés megkötésére országos választmány neveztessek ki. Az ezen törvényjavaslatot kísérő fölírás érintetlenül hagyja a parallela kérdését, de hivatkozik a többször említett július 30-diki fölírásra, mely azt kéri, hogy míg az 1836: XXV. törvenyzikkben említett vasútak egyikére se adjon újabb engedélyt a kormány és hogy ezen túl általában csak külön törvény által engedélyeztessek akármely vasút.

Az 1844-diki országgyűlés tehát azzal végezte a vasúti törvényhozást, a mivel az 1836-diki kezdte, hogy tudniillik országos választmányra akarta bízni az alkut és szerződéskötést. Akkor visszautasította, most még válaszra sem érdekesítette a korona; a mint egyáltalában e reformtervekben oly gazdag országgyűlés munkálatait legnagyobb részben szó nélkül mellőzte. A királynak a nádor irányában 1842 elején tett ígérete, hogy gondja lesz, miszerint a közelebbi országgyűlésen a vasúti ügy Magyarországon is előre vitessék, üres hang volt; a fölhívás a nádorhoz és kanczellárhoz, hogy tegyenek annak idején e végből javaslatot, sohasem lehetett ko-

molyan érte, az országos levéltárban legalább semmi nyomát sem találtam az erre célzó munkálatoknak. Az országgyűlés után pedig ép ellenkezője történt mindannak, mit az országgyűlés két táblája egyezőleg és különösen a karok és rendek túlnyomó többsége óhajtott. Az országgyűlés azt kívánta, hogy ezentúl csak külön törvény által engedélyeztessék vaspálya; a karok és rendek pedig azt, hogy jobbparton ne létesüljön előbb vasúti vállalat, míg a balparti ki nem épül. Történt pedig, hogy a Sina pártfogása mellett gróf Széchenyi István, herczeg Eszterházy Pál és társai által alakított sopron-bécs-újhelyi vasúti társasággal, mely a bécs-gloggnitzi vasutat, egyrészen a bécs-győri vasút helyett, Magyarországon folytatni hivatva volt, a helytartótanács már 1845 márczius 27-dikén megkötötte a szerződést; 1846 január havában pedig Széchenyi, mint a helytartótanács közlekedési bizottságának elnöke a Brucktól Pozsonyig, Gönyőig és Győrig vasutat építeni vállalkozó Sina, Arenstein és Eskeles, Wodianer s fia meg Robert Lajos által alakított társasággal, mely a bécs-győri czímet is fölleveníté, minden föltételben, a szerződés alakszerű megkötéseig, megegyezett. A vasút azonban megint elmaradt. A kormány nem támogatta tehát semmivel az országgyűlés által annyira pártolt középponti vasutat, de történt minden lehető létrejöttének megnehezítése.

A középponti vasút további sorsa, egy 1848-diki episód kivételével, már csak kevés politikai jelentőséggel bír. A vasút építése zajtalanul előrehalad, mind a váczzi, mind a szolnoki irányban, míg a Beyse nevű főmérnök, ki ellen sok volt a panasz az igazgatóság részéről, német lapokban zajt csap az e vasútnál fölmerült visszaélések miatt. Följelentések történtek a kormánynál és egyfelől a helytartótanács, másfelől az 1846 márczius 8-dikán tartott közgyűlés, magának a leköszönő igazgatóságnak indítványára, vizsgálatot rendelt. A május 17-dikén tartott rendkívüli közgyűlésen a gróf Zichy Ferencz elnökelete alatt működött vizsgáló bizottság egyértelembe a helytartótanácsi vizsgálat eredményével, jelenti, hogy történtek szabálytalanságok és hogy hiányos volt az ellenőrzés, minél fogva a szolgálat ez ágát a helytartótanács jobban szerveztetni rendeli. A leköszönt igazgatóság legnagyobb részt újból választatik, Ullmann Móricz azonban, kit már az 1845-diki közgyűlés «a vaspálya körül szerzett kitünő

érdemeinek elismeréséül» állandó igazgatónak kikiáltott, nem fogadta el a választást. A közgyűlés erre gróf Eszterházy Károly, Ürményi Ferenc és gróf Zichy Ferencz dicsőre nyilatkozatai után újabb elismerés jeléül elhatározza, hogy a végleges részvények szövegebe e szavak fölvetésenek: «Ullmann Móríczt által alapítva». Ullmann, bár nem volt többé az igazgatóság tagja, a vállalat iránt tovább is tényleges érdeklődést tanúsított. 1847 szeptember havában, nem sokára a pest-szolnoki vonal megnyitása után, a melyben ő még részt vett, bekövetkezett haláláig. A pest-váci vonal nagy ünnepélyességgel a nádor részvéte mellett megnyitattik 1846 július 15-én. Ugyanezen év vége felé ismét rendetlenségek merülnek föl a vállalatnál, a melyeknek elintézésére gróf Zichy Ferencz a helytartótanács részéről fölhívatik. Ezen túl főképp ő viszi az igazgatást, mi végre Széchenyi, mint a helytartótanács közlekedési bizottságának elnöke, műszaki tanácsosul Hieronymi Ferenczet rendeli melléje. A pest-szolnoki vonal 1847 szeptember 1-jén nyílik meg István, királyi helytartó s öcsce, József főherczeg részvéte mellett. Az ekkor befogott két mozdony neve *Haza s István* volt, mire Széchenyi azt a közforgalomba került megjegyzést tevő, hogy István előre viszi a hazát. A királyi helytartó Szolnoktól tovább folytatja lelkesedéssel kísért körútját, a melyből a vasút megnyitása vegett Pestre hazatért vala. — A harmadik szakasz, mely még a középponti vasúti társaság fönnállásakor 1848 augusztus 20-dikán megnyílt, a marchegg-pozsonyi volt. Az üzemet egyelőre a Ferdinand-pálya-társaság vitte.

Az építés előrehaladtával a politikai bonyodalmak közepe, egyre súlyosabbá vált a középponti vaspálya-társaság pénzügyi helyzete. Mint minden akkor épült vasút, úgy ez is túlment az eredeti építési tőkén. Ez volt fő baja a bécs-győri vállalatnak. A bécsújhely-sopronyi társaság rövid vonalára szintén kénytelen volt a tervezett költségen túlmenő 950,000 forint kölcsönt Széchenyi közbenjárásával Sinától folyvénni. A középponti vasúti vállalatnak négy millióra volt még szüksége, hogy a Morva vizétől Debreczenig az egész pályát kiépíthesse. A mellett a 18 millióból még hátralevő részletek befizetését nem merte az igazgatóság kiírni, minthogy a részvények 47 százalékon állottak, a mint akkor igen jó vasúti elsőbbségi kötvények is messze párin alul állottak. Nyomasztó volt a

vállalatra nézve az, hogy az osztrák banknak 3 millió forinttal rövid lejáratra adósa volt. Ezt a hitelt az osztrák kormány közbenjárására kapta a társaság. Továbbá az osztrák adósságtörlesztési alap 40,400 darab, tehát 10 millió forint értékű magyar középponti vaspálya-részvény birtokában volt, a melyet még báró Kübeck szerzett meg. Az építés folytatása, de az egész vállalat léte kétségesse vált. Az igazgatóság segítségért folyamodott a miniszteriumhoz. A kormány kész is volt a vállalatot a zavarból kiragadni annyival inkább, mert alkalom nyílt Széchenyi azon programmpontjának érvényt szerezni, hogy a magánvasutak minél nagyobb mérvben az állam rendelkezése alá jussanak. 1848 január 25-dikén közzétett *Javaslat a magyar közlekedési ügy rendezéséről* című munkájában Széchenyi ugyanis a vas-, vízi s köúthálózatot az állam által ajánlja építtetni s e végre 100 millió kölcsön fölvételét tervezi. A középponti vasút azonban tényleg társaság birtokában volt és ez a pálya akkor minden további vasútnak alapját képezte. Egyenesen erre célzott az 1848 : XXX. törvénycikk 1. §-a, melylyel «fölhatalmaztatik a felelős miniszterség, hogy a készülöben levő vasutak lehető folytatásához és befejezéséhez segédkezet nyújtson s a közállomány befolyását ezekre nézve biztosítsa». A közmunka-miniszterium osztályfőnöke, Kovács Lajos, május 4-dikén Széchenyi miniszter elé terjesztett javaslatában azt ajánlja, hogy a kormány ne kölcsönt adjon a társaságnak, mert így nem nyer befolyást a vállalatra, sőt a kölcsön még nagyobb önállásra segítheti azt, ha idővel pénzügyei rendeztetnek, hanem állítson ki a társaság, 50 százalékos árfolyamot véve alapúl, az állam részére 8 millió névértékű részvényt, azután igyekezzék a kormány az osztrák törlesztési alaptól méltányos áron megszerezni a 10 millió részvényt, minél fogva az államkinestár a 22-ből 18 millió értékű részvénynek birtokába jutván, teljesen fog rendelkezni a vasút fölött. Széchenyi nagyban helyeselve e fölfogást és Kossuth pénzügyminiszterrel is tárgyalván a föltételeket, kiküldötte Kovács Lajost kormánybiztosúl a május 22-dikére egybehívott közgyűléshez. A közgyűlés nem fogadta el a kormány föltételeit, hanem oly ellenjavaslatot tett, melyet Kovács Lajos nem ajánlhatott a miniszternek. A vállalat folyton pénzügyi zavarral küzd; később Kossuth a honvédelmi bizottságnak bejelenti, hogy múlhatatlanul szükséges a társaság-

nak egy millió kölesönt adni, különben nem tarthatja fenn a forgalmat.

A középponti vaspálya-társaság 1849 december 7-dikén tartott közgyűlésén föloszlását és a vasútnak az állam tulajdonába való bocsátását határozta el. Az 1850 márczius 7-iki szerződés értelmében az osztrák kormány 20.458,361 forinton váltotta be a társaság vagyonát és pedig 5 százalékos államkötvényekkel cserélve föl a részvényeket. E vonalokból alakítattott azután «a délkeleti államvasút», mely 1850--54-ben

Szegedig terjedőleg kiépítettett, és utóbb egy erre alakult társaságnak eladatván, 1855 január 1-ji engedélylyel megalkult osztrák, most osztrák-magyar államvasúttársaság hálózatának tagját képezi.

FENYVESSY ADOLF.

## PESTY MUNKÁJA A VÁRISPÁNSÁGOKRÓL.\*)

Ez a munka folytatását, mondhatni második részét képezi szerző *Eltűnt vármegyéinek*, mely harmadéve, az akadémia nagy jutalmát nyerte el. Bárha tán e kitüntetéshez is férne egy-két szó, mi e könyvből, inkább ama tulajdonságokkal akarunk megismerkedni, melyek szerzőjének oly kiváló tekintélyt szereztek.

Mégis, e tulajdonságok egyike sem Pestynek egyéni sajátja, mert ugyanazokat történetíróink legnagyobb részénél, az akadémiában épen úgy, mint azon kívül, egyaránt megtaláljuk.

Valamennyiöknek főereje kétségkívül magában a történelmi anyagban rejlik, és méltán, mert azt mai használható alakjában jóformán nekik köszönhetjük. Az ősiség eltörlésével megnyílt levéltárak óriási tömegét ők kutatták föl, valamint publicatióikkal is ők tették s teszik folytonosan hozzáférhetővé. Az ő maradandó érdemök, hogy ma már történelmünk egész korszakaira: mint az Árpád-ház, a Hunyadiak, Bocskay, Tökölyi vagy II. Rákóczi Ferencz korára majdnem teljes anyaggal rendelkezünk.

De az örökös adatgyűjtés, melyben éltek java részét tölték, előbb csak eszköz, most czellá, mesterséggé fajult nálók. Nem úgy tekintik ők az egyes adatokat, mint csupán külső, hézagos, minimális részét mindannak, a mi a valóságban megtörtént. Nem, nekik az adat minden: ok, okozat,

---

\*) *A magyarországi várispánságok története, különösen a XIII. században.* Kiadja a magyar tudományos akadémia történelmi bizottsága. Buda-Pest, 1882. 591 lap.



tény, történelmi igazság, sőt maga könyveiknek stylje, azt híven, hogy a történelem pusztán abból áll, a mi megírva maradt reánk. Természetes aztán, hogy mindazt, a mit, mert nem maradt följegyezve, mi adunk hozzá, például a mi az emberi lélekben történt és így soha meg nem íródhatott, azaz a történelemnek legnagyobb részét: merő ábrándnak nézik, s hogy a megértésére szolgáló eszközöket is, a phantáziát és a hypothesisit kizárják pozitív légkörükből. De mindezt nem tehetik büntetlenül. Kizárván a phantáziát: megszűntek psychologusok lenni vagyis az emberekről és a dolgokról csak külsőségeik után ítélnék. Elvetvén minden hypothesisit, a kritikának alkotó elemét: a történelemben is, vagy épen nem, vagy csak a közvetlen okokat keresik és látják. Mivé lesz a styl? mikor egyedül a dolgok benső ismerete: a psychologia adja tollunk alá az igazi szavakat, melyek — s nem mások! — a tényeket közvetlenül a valóság színeivel s elevenségével festik. Mi lesz hát az előadásból? mikor csakis a kritika hozhatja létre az okok láncolatát, a logikai egymásutánt.

Munkájok ily módon anyaghalmazzá válik, gyűjtemény-nyé, hol az adatok keltők s minőségek szerint vannak egymás mellé állítva s hol a födolog csak az, hogy e gyűjtemény teljes legyen. És mégis mindeme nyers compilációt a tudomány nevével illetik, sőt a valódinak is csak ezt tartják, úgy vélvén, hogy, mivel minden adat önmagát magyarázza, midőn pusztán adatokat nyújtanak, az által magát a tiszta történelmet adják, hamisítatlanul, nem vegyítve belé egyéni nézeteket, szóval menten minden földi gyarlóságtól.

Hegel azt mondta, hogy a históriai irányok egyike sem lehet objectiv, s mi is azt hiszszük, hogy még a Pesty-féle irány fölfogása is bármennyire tapadjon az adatokhoz, magára a történelmi igazságra is döntően befoly.

Lássuk hát eredményeit e fölfogásnak s kövessük azt egyelőre azon az úton, mely a középkor ködén keresztül, az «eltűnt vármegyék» és «várispánságok» theóriájára vezetett.

Jellemzetes vonása e kornak, hogy intézményeiben mint szavaiban egyaránt határozatlan. Ilyen volt nálunk az Árpádok megyéje s ilyenek a szavak is, melyekkel okleveleik megjelölni szokták. Nem elégesznek meg — mint mi 48 előtt, ha latinul tettük ki gondolatainkat — az egy *comitatus* szó-

val; hanem ugyanarra a fogalomra még a *civitas*, *provincia*, *parochia*, s a *comitatus castri* szavakat is használják. Idáig csak szózavar az egész, de azonnal fogalomzavarrá válik, mi-helyt ez elnevezéseket valami helynek megjelölésére alkalmazták. Mi, kik szépen kikerekített megyékben élünk, alig hinnénk szemeinknek, ha megírva látnók — mint az meg is van — hogy akkor például a pozsonymegyei Bozza helység Vas megyében feküdt.

Az adatgyűjtők s köztők főleg Pesty Frigyes, minden *præconcipiált* eszmét mellőzván, a rejtély megfejtésére egyenesen az anyaghoz láttak. Ezer meg ezer oklevelet néztek át, gondosan kijegyezve minden odavágó adatot, s mikor minden anyag együtt volt, jegyzeteiket egyenként a megyének ama különféle elnevezései szerint válogatták széjjel. Csakhamar rájöttek ily módon, hogy némely megyék mindig csak az egyik, mások ismét különböző korszakokban más és más, vagy egy időben is több szóval jeleztetnek. Itt rendszernek kell lappangani, — gondolák — a mit mindjárt sikerült is akkép formulázniok, hogy a *comitatus castri* katonai megyét, a *civitas*, *parochia* és *provincia* polgári megyét, a *comitatus* pedig egymagában hol az egyiket, hol a másikat jelenti. Amaz az irodalomban egy már régebben ismert intézményt a «várszerkezet»-et, ez pedig, a nemesek közönségét foglalja magában; tehát Bozza helység Pozsonyhoz mint katonai megyéhez tartozott, különben pedig Vasban mint polgári megyében feküdt. Rendszerhez terminológia kellvén, azt is csinálnak hozzá s ezentúl a katonai megyét «várispánság»-nak, a polgárit ezután is «vármegyének», amannak főnökét, «vár»-ezét «fő-ispán»-nak híjják. Min alapszik e rendszer? Szavakon. Szavain az adatoknak, a miket ők ekkép szedtek rendbe, hogy a történelmi igazság kiderüljön, de a magok fejéből mit sem adtak hozzá.

A pszichológus másképp jár el. Előbb a középkort akarja ismerni, hogy intézményeire abból vonjon következtetést. Nem a megyére vonatkozó adatokat, hanem más anyagot vesz elő, melynek segítségével phantáziája egy rég eltűnt világot fog eléje tárni. Adatai, lámpája fénye elé fogják varázsolni a középkori embert, kinek teste súlyos vaspánczéban nőtt oly nagyra, kinek lakása menhely, s benne bútorzatának majd minden darabja hadiszerszám; ki ha polgár, első sor-

ban a város katonája; ha írástudó pap, oldalán karddal, prédikál híveinek, kikkel együtt megy a háborúba s püspökétől csak annyiban különbözik, hogy az ottan rangjánál fogva is hadvezér s nálánál jobban érti a stratégiát. Ez az örökös háború, melynek küzdelmeivel s nyomorával egész élete eltelik, képezi minden boldogságát. Fülének csak a riadó s a fegyver zaja édes. Szerelme tárgyát is bátor szívével sokszor a tornák véráztatta porondján szerzi, s ha véle otthont alkotott magának, abban is élet s halál ura marad, mint oda künn a harezmezőn. Mi más ragadna meg köznapi dolgokon kívül agyában, ha csak oly eszmék nem, mik szenvedélyeinek nyújtnak tápot s hatalmas ökleit hozzák mozgásba? Mert neki harez kell mindig s mindenáron, ha mindjárt önnönvéreivel, mint a ki csak azt a békét ismeri, a mit kardjával szerezhethet; egyszóval katona, mesterségénél, természeténél, gondolkodás módjánál fogva, ki ha intézményeket alkot, azokat a maga védelmére alkotja, ellensége lévén minden ember, a ki nálánál erősebb.

Ilyen szabású emberekkel szemben a pszichológus képzelenségnek fogja tartani Pesty theoriáját, hogy nekik a katonai megyén kívül még egy külön intézményök volt volna közigazgatási céljaikra, békés polgári életre, a minek fogalmát sohasem ismerték. Kétségtelen történelmi igazságul fogja fölállítani e tételt s keszebb lesz inkább ezer ellenkező adatot elvetni, hamisnak nyilvánítani, semhogy attól elálljon.

A kritika azonban, nem fogja végrehajtani e kéréllhetetlen ítéletet, de hogy kiegészítse a megfejtést, igyekezni fog az adatokat nem szavaik hanem az okok szerint állítani össze. Szerencse, hogy e munkára az arra épen leghívatottabb: dr. Pauler Gyula vállalkozott. \*) Ő mindenekelőtt a külön polgári megye fölösleges voltát mutatta ki mert, az adatok szerint — úgymond — a várak ispánjai gyakorolták azt a hatalmat, mit — polgári megye létében — a polgári megye ispánjainak kellett volna gyakorolni. «A megyének ama különböző elnevezéseit mind, egyetlen egy megye fogalmára vezeti vissza, mely azonban várastúl, földi- s népeivel együtt a király birtokát képezte s nem mint 48 előtt a nemesek közönségét, kik akkor — egyes kisebb ügyeken kívül — csakis földrajzilag tartoztak oda, sze-

\*) Megye? Várispánság? *Századok*. 1882. évf. 202—222. lap.

mélyök és vagyonukra nézve egyenesen a király alatt állván. Bozza helység rejtelye ezek után tehát olyan megoldást nyer, hogy ugyan Pozsonymegyéhez tartozott, de annak területén kívül Vasvármegyébe volt beékelve.

De a psychologus hiába hevíté agyát, a kritikusnak hasztalan volt éles szeme: mindez, még a közös eredmény sem fogja meggyőzni Pestyt, mert amazt phantáziája, ezt pedig a dolgok természete: a hypothesis vezette rá, míg az ő fölfogása a pusztá adatokra építve, logikai kényszerűségnél fogva mindkettőt kizárja. Úgy lesz Pesty ez eredménynyel mint ama scholasticus, kinek midőn egy orvos bonczolás közben megmutatta, hogy az ember mája jobboldalon van, töprengve fölkiáltott: «Ez mind igaz ugyan, de Aristoteles az ellenkezőt mondja!» Pesty is hajlandó lesz elfogadni a Pauler megoldását, de csak úgy, ha az egyúttal minden adatának igazat ad. Az ő szemében azonban — mint a scholasticus előtt az, mit Aristotelesben olvasott, és az mit önnönmaga látott — valamennyi adat, szóljon bár intézményekről vagy csak falvakról, királyok vagy rabszolgákról, mind megannyi egyforma becsesl bír s legfőljebb a még eddig kiadatlan fontosabb a többinél, a mit aztán ő s az adatgyűjtők okvetetlen «igen érdekesnek» tartanak. Pauler, adataiból különválasztotta a legjellemzőbbeket s a megye kérdését ezek alapján fejtette meg; a többi adatot pedig — ha ugyan fontosak — igyekezni fog e megfejtésből mint főokból deducálni, akár a legmerészebb hypothesis árán, s mindazt mellőzi, a mi arra vissza nem vezethető. Pestynek ellenben olyan megfejtés kell, hogy abba minden adat kényelmesen beleférjen, s hogy a megoldás minden egyes adatból, akár jellemző akár nem, — s mert hypothesis-sal nem él — önkényt következzen. Azért ragaszkodik annyira a saját theoriájához, mert az e föltételeknek teljesen megfelel. A hol a legmélyebbreható okúl pusztán szavak szerepelnek, oda csakugyan minden adat belefér, s ott minden egyes adatnál az okozatbeli kapcsolatot schlágwortok közvetítik. Csoda-e hát ha minden harmadik oklevél — mivel igen kevés a jellemző s épen ezért a főokra visszavezethető adat — az ő kezében egy-egy érvvé válik a Pauler megoldása ellen, s hogy mindegyiknél — kivált ha kissé zavaros is — új meg új kételye támad. Munkájában *A vármegyei intézmény dualismusa* czi-

men, az annak eredetéről írottakon kívül, egész fejezetet szentel ez apró, kicsinyes, szavakon töprengő kételyeknek, mind-megannyit argumentumul hiva a saját theoriája mellé. Idézi törvényeink idevágó szavait, holott azok csakis egy megyére vallanak. Tagadja, hogy ez király birtoka lett volna pusztán azért, mert adatai azt néha a többi koronajavaktól megkülönböztetik, mintha e különbség azt is kizárná, hogy a megye tényleg a királyé volt. Ilyenféle érvek alapján bizonyosra vévén, hogy csakugyan kétféle megye létezett, ismét más adatokkal áll elő, melyeknek viszont azt kellene bizonyítaniok, hogy szintén kétféle: polgári és katonai ispánok voltak. Ma már ezeket a bizonyságokat sem veszi többé senki komolyan. Pauler Gyula \*) rövid, de éles kritikában valamennyit megezáfolta, sőt két esetben világosan kitüntette, hogy Pesty még adatainak latin szövegét sem értette meg. Lesznek, kik sehogyssem tudják majd elképzelni, hogy ily «kiváló tekintély» még latinul is elfelejtett; a dolog pedig sokkal egyszerűbb mint hinnék. Miként bizonyos szervek folytonosan más munkára szoríttatván, mindinkább képtelenek lesznek eredeti functiójukat végezni: úgy a szellemi életben is a szem, mely minduntalan szavakat nézett, lassankint elszokik értelmüktől. Ha például Pauler (124. l.) s mindannyian, kik elvetik a Pesty elveit, de terminológiáját olykor, főleg a véle való polémiákban használják, Pesty, nem keresve, hogy milyen értelmet kötöttek ahhoz, sorra megleczkézteti őket, sőt neki e pusztá szavak elegendők arra, hogy használatukban logikai kényszerűséget s e kényszerben új érvet lásson a maga theoriája mellett. Ha szavaimat használják — gondolja magában — bármily értelemben mindegy, azt csak azért teszik, mert kénytelenek vele; kénytelenek pedig azért, mert theoriám igaz. Nem a sophistáknak logikai furfangja ez, hanem egy neme a hallucinációnak, midőn bizonyos dolgok oly erős benyomással vannak az agyra, hogy azt teljesen elfoglalva tartván, abban minden más behatást elfojtanak, miként a lángésznel egy-egy eszme vagy érzelem s mint Pestynél a szavak. Várispánság, polgári megye, főispán, várispán csengnek örökké fülében, másra gondolni vagy e szavakról más fogalmat föltételezni nem képes többé. Midőn például abból,

---

\*) *Századok*. 1882. évf. 635—642. ll.

hogy a fölvidék sokáig lakatlan volt s épen ezért nem nyújthatott kellő alapot a «polgári megye» behozatalára, azt következőt, hogy tehát ott «várispánságnak» kellett lennie, (118. l.) s ezt azok ellen hozza föl érvül, kik várispánság alatt ugyanúgy katonai megyét értenek, mint ő: csak azért teszi, mert a várispánság szó, agyában mindjárt ellentétül a «polgári megyét» idézi föl s mert lehetetlennek tartja, hogy ez ellentétet szükségkép más is ne érezze. Mennyire erőt vett rajta e benyomás, s hogy a logikának mily kevés köze van hozzá: könnyen elképzelhetjük, ha olvassuk, hogy — szerinte (121. l.) — azért helytelen, csak «egy» megyét venni föl, mert akkor úgy kellene beszélnünk, hogy a pozsonymegyei Bozza helység Vas megyében fekszik, s azért helyes a «kettő», mert íme! ő azt mondhatja, hogy a pozsonyi várispánsághoz tartozó Bozza helység Vas megyében feküdt.

Bármi ítélettel legyen is ezek után olvasónk e könyvről, mi egy író gondolkodásmódját sokkal complicáltabbnak, tanulmányozását sokkal fontosabbnak tartjuk, semhogy egy elhibázott theoriánál megállanánk. A munka két részből: egy általános történeti s egy részletes, földrajzi részből áll s nekünk e részletekbe is belé kell hatolnunk, mert azok az írók szintén két oldalról mutatják be: mint történetírót és mint geographust.

A történeti rész a várispánságok vagy várszerkezet szervezetét tárgyalja, melynél kétségtől elválik a várak földrajzi eloszlása az első kérdés. Pesty többféle összeállítást is csinál róluk, de midőn eredményül azt hozza ki, hogy váraink nagy része a Dunántúl és a déli vidékeken található, azt adja okúl, hogy amazokat Németország, ezeket pedig Byzancz ellen építették. Nem is sejtji, hogy e várak már akkor is megvoltak, mikor még sem a német sem a keresztyén keleti birodalom nem létezett. Hiszen Pannonia állott e helyen, ama tisztán katonai terület, melynek természet adta stratégiai erejét szinte a végsőig tudta fölesigázni a római harczy talentum, kitünő utak, castrumok, őrszállásokkal, melyek szerves egységbe öntve, egyetlen hatalmas ék gyanánt fúródtak a barbárok közé. Mintha a világ örök időkre Rómát vallotta volna urának s mintha ez erődítéseknek, szilárd, önző lelkök egész nagyságát kölcsönözték volna oda: falaik oly sokká daczoltak az idővel. Jött aztán a népvándorlás. Bőszült árja mindent előzőnlött, elsodrott a

mi útját állta, de e várakat mégis nagyrészt megkímélte. Mert mindannyi lovas nép volt s nem várakra temett. Meg kellett volna arra előbb változtatniok összes hadi szokásait, ehhez pedig hosszas benlakásra, időre lett volna szükségök, a mi egyiköknek se volt meg. Csakis a szlávok látták hasznát s inkább még építettek hozzá, mintsem rontottak, míg végül nemzetünk, e szintén lovas nép lépett a római-ság ez utolsó, de jóformán érintetlen örökébe. — Mikor aztán elfoglalták az országot s mindegyik nemzetség megtelepedett a néki szánt vagy maga választotta területen, mely főleg a Tisza vidékén feküdt hol vár síncsen, a dynastia is — s bizonynal nem véletlenül — épen a legműveltebb földet a Dunántúlt vette birtokába, hol a római várak nagy része még fönnállt.

Pesty Frigyes, mert «csak» általános természeti törvények s nem speciális egykori adatok bizonyítják, hogy lovas-nép stratégiája erődítések használatát kizárja ; s mert Anonymus írja, azt hiszi hogy e várakat nem a rómaiak, de a magyarok építették s első sorban épen magok a nemzetségek. Mikor pedig később a XIII. században — a hol már több adat van — azt látja, hogy a várak mégis nem a nemzetségek, hanem a király kezén vannak, sőt hogy építésükre engedélyt is csak a király adhat : e furcsa dilemmát avval az értelmetlen phrásissal véli megoldhatni (13. l.) hogy akkorra már a várak is «a törzsbeli kötelekből kibontakoztak.» De ha azt érti — s másra nem lehet magyarázni — hogy azok kezdetben a törzsek közös, most meg magánbirtokát képezték : a XIII. században is, annál bizonyosabban, az ő birtokukban s nem a királyéban maradtak volna. Ebből is kétségtelen, hogy a honfoglalással minden vár mint minden egyéb gazdátlan vagyon a dynastia birtokába jutott. Természetesen a dynastia sem vette eleinte hasznát, egy vér egy hús levén azokkal, kikről a krónikások remülten azt regélték, hogy soha lóról le nem szállnak, s hogy mint a mythológia centaurusai testökkel oda vannak növe. De a keresztyénséggel, nem ugyan a nemzet, hanem a dynastia mind jobban hozzásímúlt a nyugati frank és német szokásokhoz. Tőlök tanulta meg Szent-István, hogy várnak is vehetni hasznát. Nyugaton a királyi javakat szokták kormányozni onnét, Szent-István is arra rendelte hát a maga várait, egyes fejeivé tevéen azokat családi javai, vagy hol ilye-

nek nem voltak a lakatlan földek fölé. Az ő koráig e várak a lakatlan földekkel egy kategóriában s nem mint családi javak szerepeltek, s midőn később, az általa kezdett úton, azzá válhattak volna, akkor már a nemzet nem engedte ama fontos szerepért, melylyel az ország védelmében mindenha részt vettek. Ezért siettek a rendek törvényileg kimondani, hogy a várak nem a király hanem az ország vagyonát képezik s földjeik azoktól el nem idegeníthetők.

A várrendszer nyújtotta védelem azonban nem abból állott, a mit Pesty képzelt, hogy tudniillik azokban állták útját az ellenségnek. Az árpádkori magyar sokáig nem szorult várakra, az ellenséggel nyílt téren s nem falak mögül szállott szembe. Ok nélkül panaszkodik egy helytt (141. l.) Pesty, hogy Salamon és Pauler kelleténél kevesebbre becsülik az árpádkori vársystemát. Salamon, phantáziája, Pauler, kritikája segélyével belé tudván magokat képzelni abba a korba, annak a kornak szempontjából kicsinylik a várrendszert, melyet Pesty, mert csakis adatai vannak, a mai kor szemüvegén keresztül lát és magasztal. Valódi fontosságát abban az eleinte többnyire idegen nemzetiségű nagy és állandó hadi contingensben kell keresnünk, melyet a várak földjein élő s nemzedékről nemzedékre katonáskodó jobbágyok képeztek. E várföldek, az első foglalás vagy adományozás után főnmaradt birtokokból állván, már eredetileg sem képeztek kapcsolatos egészet. Később még inkább szétszóródtak ama belső hűbéri viszony következtében, hogy tudniillik a jobbágy magánbirtoka is a királyt s annak személyében azt a várat illette, melynek jobbágya volt, s hogy például ha egy trencsényi jobbágy Biharban vett földet, az Trencsény várához tartozónak tekintett. Pesty — noha egy helyen (477. l.) maga is idéz rá példát — kereken tagadja e viszonyt, sőt folytonosan abban a meggyőződésben élve, hogy a várak akkor fontos stratégiai pontoknak tekintettek, még a várföldek elszórtságát is stratégiai okoknak tulajdonítja. Ez okokból ugyan egyet sem tud fölhozni, de ő azért nyugodtan, a tekintély megszokott aplombjával folytatja tovább, hogy (23. l.) noha «ez az elszórtság még a védelmi rendszernek sem képezte ugyan fénypontját, de legalább érthető!»

Munkája csupa meglepetés. A hol okokat várunk tőle, ott az ő rendíthetetlen meggyőződésével áll, elő, mikor fogal-



makat kérünk, pusztán szavakat ád. Hajnik Imre, például, az Árpádok korabeli jeles jogtörténetében,\*) a várakhoz tartozó népek közt, mindössze csak három osztályt különböztet meg. Várjobbágyokat, kik a várnak földeit fegyveres szolgálat, várnépbelieket, kik azokat más szolgálatok s adózás fejében birták s végül szabad parasztokat kiknek földjük nem volt, de személyükre szabadok voltak. Pesty ellenben hatféle osztályt képzelt, mert a várhoz tartozók hat különféle szóval jeleztetnek, különbséget lát az úgynevezett szent király jobbágyai s azoknak fiai közt, a jobbágyok és jobbágyfiúk közti analógia miatt, mert vannak rá adatai, hogy királyaink néhány jobbágyfiút a «tisztes» várjobbágyok sorába emeltek. Pedig csak annyi különbség volt köztük, hogy e fiúk szó szerinti értelemben a jobbágyok fiai voltak. Ezért nevezi Kún-László (64. l.) 1279-ben a thúróczi jobbágyfiúkat Latibor fiainak. Innen ered a «Kelchjobbágyfiú» elnevezés is tudniillik a Kelch nevű jobbágy fiai, kikből Pesty, ha szerencsére nevöket nem tartja nyelvészeti rejtélynek (!), még egy hetedik osztályt is csinál. E jobbágyfiak csak különös királyi adományból kaphattak birtokot, máskülömben, míg az atyai jószágot nem örökölték, vagyontalanul atyjok földén éltek s a fegyveres szolgálaton kívül a várhatóságoknak szállást adni is tartoztak. Különböznél is, mint a szent király jobbágyai s azoknak fiai, s mint a fölmentvényesek mind egyetlen egy osztályba, a várjobbágyokéba, tartoztak. E különféle elnevezések mindössze csak jobbágyságuk eredetét jelezték a mint ez később a nemességnél is megvolt: az armalista, a taksás és a birtokos nemes neveiben. Itt is, ott is egy osztályt képeztek mindannyian, egyenlő jogokkal, csak a származásban különböztek egymástól, a mi azonban köztük az ő szemükben mindig elég éles különbség volt. Kétség kívül a legrégebb mondhatni törzsjobbágyok, az alapítójukról úgynevezett szent király jobbágyai valának. Nekik a hadi rendben is mindig az első hely volt szánva, s velük ellentétben állottak mindazok, kik a várnépből váltak jobbágyokká. Természetesen, nem csupán kiváltságai eredete, hanem vagyoni helyzetük is elég válaszfalat vont köztük, úgy hogy királyaink is ha fontosabb dolgokról volt szó, mindig ügyeltek arra, hogy az ilyeneket gazdagabb,

---

\*) I. kötet. 134. s köv. l.

előkelőbb jobbágyokra bízzák. Az ilyen előkelőbbek aztán, már alig különböztek a köznemesektől. Nekik is volt nemzetségek s magokat mindig a «genus» nevén nevezték; nálok is a családfőt «comes»-nek vagy mint a *Margit-legenda* fordítja «közispán»-nak hívták. Belőlük kerültek ki a vár összes hatóságai föl egész a várispánig: az udvarbíró, a hadnagy, várnagy, a századosok és tizedesek. Pesty e vártisztviselők számát, a hogy a várnépeknél tette, még egy eddig ismeretlennel, a seregvezér tisztevel akarja megtoldani, csak azért, mert a hadnagy, kit okleveleink rendesen major exercitusnak hívnak, olykor princeps-exercitusnak van czimezve; de mégis az a legfurcsább, hogy pár sorral alább ő maga oly adatokat hoz föl, (102. l.), melyek distinctióját teljesen megczáfolják. Hogy azonban a főispán és várispán közt szintén distinctiót csinál: azt már theoriája hozza úgy, melynek csakugyan logikai folyománya, hogy e főispánt a várispánnak föléje helyezze. De következtetésének, mert theoriája rossz, szintén rossznak kell lennie. Mert mikor azt látjuk, hogy például a banai várispánok sorában mind csupa főurak, nagy nevek s nagy méltóságok viselői szerepelnek, lehetetlen elképzelnünk, hogy ilyen embereknek urai a komáromi főispánok lettek volna, kiknek sokszor e rang volt mindenük s kik azoknak így is tulajdonképen collegáik voltak, mivelhogy Pesty szerint a főispán egyúttal a megye szekvárának várispánja azaz fő várispán vagy mint Pauler gúnyosan megjegyzi \*) első osztályú várispán volt, a másodosztályú «egyszerű» banai várispánokkal szemben.

Szavak és mindig csak szavak. Pesty egy fogalomban, mindig annyifélet lát, a mennyi szót használnak reá. De másrészt mivel e szavak nála sem a képzelmet, sem az ítélőképeséget tevékenységbe hozni nem tudják, mindannyit abban az értelemben veszi, a melyben most értjük azokat. Ha például a középkori városi emberről olvas, az szemeiben épen úgy néz ki mint a mi századunk nyárspolgára: ugyanavval a telt, kerek, gutaütés környékezte arczczal, hol a megelégedés mindig komor ünnepélyes ránczokba rejtőzik; nagy, lomhán lecsüngő kezekkel, melyek pompás öklökbe tudnak szorúlni, mihelyt a tanácsterem zöld asztalára kell lecsapniok új adók és terhek ellen; széles domború háttal, mely előitélettel fordul el

\*) *Századok*. 1882 évf. 217. l.

mindennemű láрма s tolongás elől, sőt válságos percekben épségét szívesebben bízta a kurta zömök lábakra, miket többször állít újjok hegyére a kíváncsiság., mintsem sarokra a bátorság, s csak ha a nyereségvágyat kell kiszolgáltatniok, akkor lépkednek szaporán, különben éveken át ugyanazt az utat ugyanabban az órában, egyforma lassú lépésben teszik meg. Természetes aztán, hogy Pesty ilyen emberekről nem tehet föl harczias hajlamokat. Ha tehát Szalay József, \*) azt állítja hogy városainknak bölcsője a várszerkezet volt mert általában azok mindenütt — miként etymologiailag nevök is — a várakból keletkeztek, hol a kereskedő nép áruival legbiztosabb menhelyre talált: Pesty tagadja, mert több várról tudja, hogy körüle város soha sem támadt. Ha Szalay József adatokat hoz föl, melyekből kitünik, hogy e kettő belső viszonyban állott egymással, mert például a város fontosabb ügyeiben a várispán bíráskodott: Pesty másokkal áll elő, melyek ismét azt bizonyítják, hogy a legtöbb város területén nem voltak várföldek, tehát semmi közük sem volt egymással. Mikor pedig általában a középkor szelleme is a mellett tanúskodik, hogy a város polgára egyszersmind katona volt s mikor Szalay József speciális adatokkal bizonyítja, hogy a legtöbb város fegyveres szolgálatokat teljesített, sőt az akkor, egész vagyonnal fölérő nehéz fegyverzetű lovasságot is ők állították ki, s hogy az előkelőbb városok, fallal levén körülveve, még mint erődök is szerepeltek: Pesty, mert katonáskodó polgárokat nem tud elképzelni, állhatatosan ragaszkodik fölfogásához, hogy tudniillik «a hadi szervezet nem kedvező a polgári életre» s nem volt akkor sem, sőt szerinte (132. l.) az csak «azért szüntettetett meg, hogy a polgári élet fejlődhessék». Ez volt, ugymond, a főök a várispánságok bukásában, de ez nekünk is elég ok volna, hogy itt felejtjük Pestyt mint «történetíró»-t, ha a mondottakkal amúgy is ki nem merítettük volna mindazt, a mit könyvétől ezen a czímen várhattunk. Eleget láttunk a «történetíró»-ból a ki tulajdonkép csak adatgyűjtő. Adatok képezik minden tudományát, épen azért nem érti azokat s a nélkül, hogy tudná, pusztán összeállításukkal is, meghamisítja a történelmi igazságot.

Kövessük hát hálásabb térre a szerzőt. Legalább annak

---

\*) *Városaink története a XIII. században.*

ígérkezik a munka geographiai része, mert Pesty Frigyes eddig leginkább hely- és földrajzi tanulmányokkal foglalkozott, melyek hat vaskos kötet és számos apróbb füzet révén irodalmunkban általánosan, a «geographiai tekintély» czímét vívták ki nevének. Nékünk is könnyebb volna meghajolni a tudós világ ez egyértelmű szavazata előtt; de mi, a nevek eredetét kutató etymologus türelmével, e czímnek is eredetét akarjuk tanulmányozni abból az anyagból, mely e könyv második részletes részében található s épen elég bő arra, hogy belőle a saját magunk nézetét megalkossuk.

E második részben 82 várispánságnak részletes története külön-külön, ábéczé rendben van előadva. De a Pesty theoriája miatt még e száraz lajstrom sem válhatott teljessé. Így például Berekhet is kiküszöbölte onnan, azt híván, hogy az «polgári megye» volt, noha egy helytt (198. l.) ő maga említi, hogy Nagyberegh határában ma is várnyomok láthatók, sőt hogy az oklevelek még Nagy Lajos korában is várjobbágyokról emlékeznek. Hogy azonban Vörösköt és Byrist (142. l. 3. jegyz.) ide nem vette föl, holott az oklevelek szerint földiek s várjobbágyaik voltak s a polgári megye gyanújában sem állhatnak: az még theoriája szempontjából is érthetetlen volna, ha nem tudnók, hogy Pestynél minden dolog kriteriumát szavak képezik s ez a két vár is csak azért maradt ki onnan, mert egy oklevél sincsen, mely «comitatus»-nak címезné, s mert egyetlen «comes»-ük sem ismeretes. Képzeljük el most már az adatgyűjtő gyötrelmét, kinek gyűjteménye teljessége képezi boldogságát s, adjuk hozzá minden érdemét s egy szép napon, épen Fejér *Codex Diplomaticus*ában, a mit valamennyi könyve közt legjobban ismer, mintha csak a dévaj Mab királynő vezetné téveteg újját, hirtelen rányit egy lapra, a hol egymásután két várról van szó, mindegyiket «comitatus»-nak czímezik, s mindegyiknek «comes»-e van \*) s még sincsen meg egyik sem az ő munkájában. Igaz, hogy mind a kettő a XIV. század végéről való s a Pesty könyvének czíme előre jelzi, hogy ott a várispánságokról «különösen a XIII. században» lesz szó: de ez melegségnek alig volna jó. Hogy is gondolhatnánk olyat, hogy az adatgyűjtő annyi fáradsággal

\*) Fejér *Cod. diplomaticus* XI. köt. Sztrecsnó és Zsolna 1384-ből 533. 546 l.

szerzett adatait megcsonkítsa a cím kedvéért. A várispánságok története nála, voltaképen addig tart, a meddig a «comes», «comitatus», «várjobbágys» s egyéb ily schlagwortok okleveleiből ki nem fogynaak. Innen van aztán, hogy még akkor is várispánságról beszél, mikor az már régen megszűnt, mert azt hiszi, hogy az intézménynek elnie kellett, ha szavai fönmaradtak s észre sem veszi, hogy más korban van, melyben azoknak a szavaknak is már más az értelmök. Így például Nyitrát csak azért mert 1381-ben helbényi várjobbágysairól van szó (346. l.), még mindig várispánságnak tartja s a szó miatt nem ügyel arra, hogy az, már Róbert Károly óta püspöki vár volt, tehát azok a helbényiek a püspök jobbágysai voltak. A mint a várispánságok lajstromát, úgy történetöknek teljességét is a theoria csonkítja meg. Mert míg például Bana, Szolgagyőr s más egyéb «polgári megye» gyanújába nem vehető váraknál, összes «comes»-eik föl vannak sorolva, egyetlen egyet sem hozhat föl a később nemesi megyékké vált Nyitra, Fejér, Zemplén stb.-nél, minthogy az ő két megyés theoriája miatt, az egyszerű «comes» czimből nem tudja kivenni «vár-» vagy főispánt értsen s mert az oklevelek záradéka az ispánokat természetesen minden különbség nélkül szokta föl sorolni.

Ebben a részben, mint láthatjuk, eddigelé alig akadtunk földrajzi dologra, a mi különben nem is lehet máskép, mert az egyes várispánságok földrajza tulajdonképen a rájuk vonatkozó történeti adatokból áll, s azokkal Pesty itt is csak úgy bánik el, mint az első részben. Itt is egyforma becsesél bír előtte minden adat, akár oklevél, akár krónikás hagyta emlékül reánk. Ha Anonymus azt mondja, hogy ezt vagy azt a várat valamelyik magyar nemzetség emelte, ő is utána írja, sőt mellette bármily pusztá szemmél is koholtnak tetsző hagyományt sem késik bizonyosságul hívni,\*) ha pedig a krónikásszavai más adatoknak mondanak ellent, akkor maga Pesty jut ellentmondásba mint az Anonymus Bana-jánál esett meg rajta, melyet egyszer (159. l.) az oklevelek Bana nevű várispánságára,

---

\*) Így, Galgócznál, (216. l.) Anonymus után előadván, hogy azt Lehel víta meg, fölhozza azt is, hogy ott most is megvan Lehel tornya, pedig az valami török minaret volt s Lehel nevét a tudákosok a mellette lévő «Hlohov» útczáéből csinálták, mely magyarul Galagonya-útczának fordítható.

máshelytt pedig (404. l.) a trencsényi Bán-ra magyaráz. Az ellentmondásban, mert a krónikás szavait mindkét helyen fölhasználni akarta, nem kis része van szerző abbeli törekvésének, hogy a várispánságok külön-külön története mentül teljesebb legyen. Elismerjük, hogy e különböző gyűjtemények mindegyike teljes,\*) de mégis csak gyűjtemény, melyben egyéb sincsen adatok felsorolásánál, a mit pedig akárki megtehet vala, a nélkül hogy érte «geographiai tekintély»-nek magasztalják. E czím a történelmi földrajz terén csakis azt illeti meg, a ki a régi helyeket a jelenlegi térképen szabatosan kijelölni lesz képes. Hogy ezt tehesse, nem érheti be pusztán adatokkal, hanem ki kell találania a köztök lévő oksági kapcsolatot, hogy azt aztán a helyszínre alkalmazza. És a mint nem a szerencsés véletlen, úgy a pusztá autopszia sem fogja megérdemelni, hogy miatta a geographust közönséges embernél többre tartsuk. Hiszen arra, hogy például Karakó vára hol feküdt? a látható várnyomok után Pesty helyett bárki rájöhetett volna. A tudománynak természetesen az ilyen fölfedezés is hasznos, de a fölfedező tehetségének kritériumául nem szolgálhat. Mint mindennél, úgy itt is, a kisebb vagy nagyobb mérvű kritikai talentum fogja meghatározni, hogy egy-egy író mennyit érjen? Pestynél is tehát e várispánságok legnagyobb részét bátran elmellőzhetjük, mert mind olyanok, hogy topographiai meghatározásokra nem szorúlnak s ép e miatt az íróra nem jellemzők. Azok közt is vannak ugyan egyes hibás helyrajzi meghatározások, így például nem tudja, hogy Boguna (461. l.) Bohunicz; Zobodycha (159. l.) ma Szobotist; Rátony (336. l.) ma Rattnócz; Keztelen (337. l.) ma Kosztolán; Thekche (341. l.) ma Dejte; Agar (342. l.) ma Zagárd; Suk (337. l.) ma Zslkócz; de ezek mindig csak apróbb, minden fontosság nélkül való helyek s jelesül akkor várispánsági tartozékok voltak. Ítéletünk biztonsága is követeli, hogy azt ennél fontosabb anyagból vonjuk ki, miért is a Pesty által elősorolt várak közül azokat kell kikeresnünk, melyeknek holléte ha nem is annyira ismeretlen mint például Koaszth váráé, hol minden támpontnak híjjával vagyunk, de legalább már

\*) Erre nézve más hibát alig tudunk mint, hogy a fejevári várispánságnál kifelelte annak egy tartozékát: Waskát. L. Tkalcic. *Monum.* I. 15. l.

vitatva volt, úgy hogy a döntő szót egy ily kiváló «geographiai tekintély»től joggal megvárhatnók. Az összes várispánságok közt csak kettő van ilyen: «Sasvár» és Szolgagyör. «Sasvár»-ról csakis egy adat maradt meg, az, a mit a váradi regestrum tartott fenn az utókornak, s melyben e várnak jobbágysai a Hongun falubeli lakosokkal s a dráveczi várnépekkel együtt említettnek. Bottka szerint e «Sasvár» helyett helyesen Sárvárt kell olvasni, mely aztán az Anonymusnál előforduló szathmármegei Sárvárnak felelne meg, s mely azóta várostul rég az ecsedi lápba temetkezett. Pesty, ellenkezőleg míg egyrészt semmi szín alatt sem akarja megengedni, hogy «Sasvár» helyett Sárvárnak kelljen állania a regestrumban, a mely pedig csak későkori nyomtatványkép s épen neveiben a legeltorítottabb alakban maradt reánk; az alatt nyomban rá azt bizonyítgatja (398. l.), hogy «Sasvár» helyett hibásan írt «Sárvár»-t Anonymus pedig az ő krónikáját közelkorú s pontos másolatban bírjuk s a nevek írásában mindenkor szabatosnak ismerjük. Ha tehát szerzőnk már avval sincsen tisztában, hogy a kútfők közül melyiknek adjon előnyt, nem csodáljuk, hogy a kérdést sem képes megoldani. Szerinte valószínű, hogy a regestrum «Sasvár»-ja a mai nyitramegyei Sasvárnak felel meg mert Anonymus Sárvárja is erre értendő; bizonyosat azonban csak akkor fog mondhatni, ha majd szomszédságában Hongun-t és Dráveczet kimutatnia sikerül. A szathmármegei Sárvárt nem lehet egynek venni a szóban forgó székvárral, mint Bottka hiszi, mert a váradi regestrum Sasvárt ír s mert ha Sárvárt írna se tudná bebizonyítani, hogy Hongun és Drávecz annak közeleiben feküdt. Pesty tehát míg a maga véleményének «valószínűsége» mellett minden érvel csak azt tudja fölhozni a mit önnönmagának Anonymusnál megenged, de Bottkától a regestrum «Sasvár»-jára nézve, még kisebb joggal megtagad: ezenkívül még olyan bizonyítékot is követel tőle, melyet ő maga sem tud a saját véleményére megadni. Azóta már megczáfolták a Pesty állításait, \*) de hogy e vélemény egyáltalán igaz-e vagy nem, az a tudományra tartozik,

---

\*) A tört. társulat most múlt márcziusi ülésén Kandra Kabos Bottkának adott igazat, kimutatva, hogy a váradi regestrum Sasvárja csakugyan a szathmármegei Sárvár volt, s hogy Drávecz ma Fülöp-Daróc s Hongun voltaképen Zengun vagyis a mai Czégény.

mi csak azt látjuk belőle, hogy a hol adatai gyéren vannak, ott ítélni nem tud. Lássuk hát most Szolgagyőrt, melynek a tömérdek adaton kívül egész nagy irodalma is van, s melylyel Pesty is, munkájában legtöbbet foglalkozott. A geographus valódi tehetségeit itt már nem csupán a szolgagyőri vár hollétének kutatása veszi igénybe, hanem maga a Szolgagyőr név, melynek az oklevelekben való szerepe sokaknak mysticusnak tetszett, mégis a legtöbben nevének várjobbágy értelmet tulajdonítottak. E véleményben, hiszen szavakról van szó, természetesen Pestynek is osztoznia kell. Bizonyosságul fölhoz egy adatot, melyet a pár lappal odább idézett másikkal tesz tönkre, mert az egyikben csak a szavat látván nem veheti észre, hogy az a másikkal értelmileg kapcsolatban van; \*) míg második és utolsó argumentumánál a nagy szókeresés miatt, még a latin declinációt is elfelejti. \*\*)

Ezek után elindul keresni Szolgagyőrt. Útja Cervantes tollára se volna méltatlan. Az elhatározásban annyi szilárdságot, az egyre növekvő nehézségek legyőzésében oly szívósságot fejtjen ki, a saját maga s az olvasók türelmét oly mérvben venni igénybe, s mégis oly sok fáradság, annyi küzdelem árán semmit sem érni el, irodalmunkban ennyire még senkinek sem sikerült. Már jó előre kijelenti (451), hogy a sokféle nehézségekkel ő külön-külön akar megküzdeni, de egyúttal már ott jelzi, hogy szerinte, Szolgagyőr vára, Györmegyében feküdt a mint ezt — úgymond — majd alább be fogja bizonyítani. Mikor sok minden után végre a bizonyítékokra is rákeríti a sort, már is bizonyos elfogódást veszünk észre rajta, talán épen érvei miatt s méltán mert rosszabbakat még ő sem

\*) A 453. lapon írja, hogy 1222-ben Paloznokon két «szolgagyőr» háztelek — mansiones Sulgageuri dictas — volt, míg a 459. lapon idézett oklevél szerint ott 1217-ben ama háztelekeket szolgagyőri várnépek bírták, tehát a mansio sulgageuri szó alatt nem «szolgagyőr» (várjobbágy) házteleket de Szolgagyőr vára mansioját kell értenünk.

\*\*) «(Terra est) populorum diverse condicionis videlicet falconariorum, Sulgageurii udvarnicorum qui . . . » írja az oklevél. Pesty szerint itt «udvarnoki szolgagyőrökről» van szó (452. l.) mert a «Sulgageury» magában meg nem állhat s valami genitivus plurálishoz kell tartoznia. A grammatica szerint pedig a «Sulgagery» igenis genitivusa a Sulgageuriumnak, melynek plurálisa nem lehetvén, a genitivus is csak egyes számban állhat.



találhatott. Szolnaggyör vára — úgymond (457. l.) — azért feküdt oly közel Győrhez, mert a városban szolnaggyőri várjobbágyok laktak s nem veszi észre, hogy ez elvvel aztán mind az a hetven falu, melynek lakóiul emlittetnek, ép oly joggal lehetett a várnak közelében. Ez alapon aztán, mikor Győrből V. István szabad királyi várost csinált s az ott lakó szolnaggyőrieket a városnak adományozta, mivel ezentúl okleveleink a győri várispánságról nem emlékeznek többé: azt következteti, hogy annak a szolnaggyőribe kellett olvadnia; (458. l.), s hogy a következtetés naivsága annál jobban kitűnjék, bizonyosságul valami falura hívatozik, hol 1273 tájt szolnaggyőri, 1240-ben pedig győri várszolnagakat említenek pedig közöttük semmi nexus sincsen, mert 3—4 vár népe is ellakhatott egy helytt. Ámde nem kell hinnünk, hogy ez határozott véleménye, s hogy azt annyira bebizonyítottanak tekintse, mint előre hirdeté. Az adatgyűjtőnek nincsen meggyőződése. Annyifele véleményt fog magának alkotni a hányat szemében az adatok megengednek. Pesty is alig, hogy «bebizonyította», hogy a keresett vár Győrmegyében feküdt, már a 460. lapon csak «valószínű»-nek tartja véleményét s kételye a hasábokkal mind egyre nő. Az adatokba veti most már összes bizalmát. Egymás tetejébe halmozza minden jegyzetét s azt reméli, hogy ha keltük szerint összehozta mind, rátalál az igazságra. Az adatgyűjtő elégiája ez. Adatain keresztül látni véljük az író verejtékes homlokát, mély redőin az elszántságot, hogy megoldja a problémát. A sorok szinte recsegnek a kintől, melybe szerzőjüknek kerültek s mintha egymásutánuk monoton hangjában mégis a «holló» szavát hallanók: soha, soha, sohasem! Új adatokkal új nehézség áll elő s láttára Pesty elfeled mindent: véleményét, ígértét s bizonyítékait, mintha semmi sem történt volna. Abbeli véleménye után, hogy Szolnaggyör Győrmegyében feküdt, tizenkét lappal odább már így ír: «ha Galgócz és Szolnaggyör közt szoros kapcsolatot föltételezünk, akkor meg van fejtve az a nehézség stb.» Ez a *ha* pedig, nem az úgynevezett dato sed non concessio. Hogy előbbi véleményét most már ő sem tekinti valónak, s az igazság, szerinte is, még folderítésre vár, maga mondja (479. l.) tovább: «A valóság folderítése iránti hajlam még a következő összeállítást ajánlja . . .». Feledve van hát minden erős meggyőződés, mert íme az összeállítás:

Galgócz = Freystadt

Szolgagyör = Szabadgyör

Szabadgyör = Freystadt!

Valóságos egyenlet, csakhogy daczára minden elmésségének általa az x, az ismeretlen, «a valóság» még mindig nincsen «földerítve». Alig mondta ki összeállításával, hogy Szolgagyör e szerint Galgóczczal ugyanaz volt; új véleményét ön maga desavouálja, mikor fájdalmasan fölkiált, hogy «a következtetést nem lehet folytatni tovább», mert hisz akkor minden Galgócz és Galgó nevű helységben Szolgagyört ép oly joggal kereshetnök. Adataiba mélyed el hát megint, hisz azoknak az ő számára mindig van vigaszuk, s a mint egymásután gördülnek simán, nyomukban édes zsibbadás árad, mely a két «határozott» vélemény szomorú sorsát mint rossz álmot úgy fojtja ki emlékéből. Ellágyúlt idegeibe új erőt öntnek, sorról sorra mindjobban neki bátorodik, míg végül a tizedik lapon már újra a «geographiai tekintély» áll előttünk egész nagyságában, a ki biztos benne, hogy Szolgagyört meg fogja találni!

«A tárgy fontosságánál fogva még egyszer szemlét akarok tartani mindazon nehézségek fölött, melyekkel küzködnünk kell, hogy Szolgagyör helyfekvését . . . tisztába hozzassuk». Így szól a csatakiáltás (481. l.), mert e nehézségek alatt a mások véleményét érti, s a küzdelem a velök való polémia. De a polémiaiban is épen olyan, mint a milyennek mint történetíró látta. Ott a középkornak, itt ellenfelének gondolkozásmódjába nem képes magát beleélni, azaz egyikét sem érti, s mint ott minden adatot itt ellenfele minden érvét egyenértékűnek véli, nem tudja, melyik a jellemző. Valljuk meg az igazat. E polémia épen a bíráló ellen van intézve, ama másutt\*) kifejtett véleménye ellen, hogy Szolgagyör vára, Galgócz mellett, a mai Poszadka területén állott. A bíráló abból indult ki, hogy ott egy olyannevű föld létezett. Pesty, mert ott 1268-ban Szolgagyör, határul van említve, nem hiszi, hogy az föld volt (469. l.) s a szó miatt nem látja át az oksági kapcsolatot avval a másik adattal, mely ugyan-e helyen 1347-ben (482. l.) egy Szolgagyör nevű birtokról tanúskodik. Pesty minden érvet külön véli, külön igyekszik czáfolgatni, s nem látja a logikai láncolatot, mely mindannyit összetartja. Így

\*) *Századok*. 1882. évf. IV. és V. füzet.

a már 1347-ben említett Szolgagyőrről, mert az oklevél arról épen hallgat, tagadja, hogy ott vár lett volna, figyelembe sem vevén, hogy ez állítást hosszas inductió előzi meg. Kezdődik pedig az annál a pontnál, hol a Szolgagyőr és Galgócz várispánságok közti kapcsolatot bizonyítom hat esettel, melyben-e két vár egymással fölcserélve említetik. Pesty csak egy esetet ismer el,\*) egyet helytelenül értelmez másra,\*\*) a többit pedig, a szavak útvesztőjébe tévedve, teljesen nem érti.\*\*\*) De ha egyetlen egy eset sem volna belbizonyítható vagy ha egynek emléke sem maradt volna reánk: az a két positiv tény, hogy Galgócz közelében Szolgagyőr nevű hely s egy 1294. évi ertesítés szerint pedig egy már akkor romba dőlő várspánsági vár volt: minden kétséget kizár, hogy e vár a keresett Szolgagyőr vára. Pesty mindezt tagadja, mert szerinte a szolgagyőri vár nyoma még később Nagy Lajos alatt is előfordul, pedig azt, az általa (481. l.) arra idézett oklevélnek sem Fejérmél közölt részze,†) sem az országos levéltárban őrzött

---

\*) Hol Rajnáld egy időben szolgagyőri és galgóczyi várspánnak említetik. (471. l.)

\*\*) Várjobbágyokat ért a «castrenses de Galgoch qui zulgageurienses alio nomine nuncupantur» alatt s hogy mily alaptalanul már föntebb láttuk. (483. l.)

\*\*\*†) Midőn 1261-ben egy Agar nevű galgóczyi jobbágy földjéről 1268-ban pedig ugyanazon a helyen egy hasonló nevű szolgagyőri földről van szó: Pesty teljességgel nem látja be, hogy az a szolgagyőri föld attól az Agar galgóczyi jobbágytól vette nevét. (484. l.) — Mányán, 1237-ben egy ottani jószág szomszédaiul szolgagyőriek szerepelnek, 1249-ben pedig azon Mánya a galgóczyi vár tartozékának mondatik. Pesty azt veti ellen, hogy a két adat nem ugyanazon helyről szól, de ha így is van és az 1249-diki Mánya egy az 1237-dikivel, miért nem nevezik 1237-ben a galgóczyiakat szomszédokul? (485 l.). — Egy másik ellenvetésnél önnönmagát czáfolja, mert maga elismeri, hogy 1273-ban Sinche-t a galgóczyi (483. l.) 1274-ben pedig (484. l.) Zincha-t a szolgagyőri vár tartozékának mondják. Különben abban sincs igaza, hogy e kettő a bars megyei Szencse, mert annak sohasem volt vámja, pedig a két adat vámról szól, hanem Szenicz. — Midőn egy 1255. évi oklevél azt mondja, hogy egy Uros nevű embert a szolgagyőriek Galgócz vára részére követelnek vissza: Pesty ezt oly módon commentálja, hogy a szolgagyőriek jobbágytársukat Urost, mivel őt Galgócz vára magának eltulajdonította visszakövetelik . . . *Galgócz vára részére!*» (486. l.)

†) Cod. dipl. tom. VIII. vol. VII. pag. 246.

átiratai \*) egy betűvel sem állítják. \*\*) Ha tehát kétségtelen, hogy Szolgagyőr vára Galgócz mellett állott, a többi idevágó adatot természetesen mind ez igazságra fogom visszavezetni. Mert még ha az adatok ellentmondást mutatnának vagy csak kevés támpontot nyújtanának is rá, a máskülönbén merésznek látszó hypothésist sem tartanám elég merésznek, mert a következtetésnek eo ipso igaznak kell lennie, ha a megfejtés, a miből deducálom, igaz. Pesty ellenkezően, mert sem a főkot magától kitalálni, sem meglátni nem tudja, az adatokon elkövetett minden erőszaktól irtózik. Előáll újra apró kételyeivel, a mi neki oly könnyen áll s csak annyi kell hozzá, hogy az adat kissé homályos legyen. Hosszasan demonstrálja például (487. l.), hogy az az 1294-diki vár nem állhatott a mai Poszadka területén, mert a vár mellett vámot is említenek, az ő adatai szerint pedig az a vám a Vágon túl, tehát nem Poszadkán volt; s csak a mi adataiban nincs meg, azt nem látja, hogy tudniillik a világon minden folyóvám mind a két partra szól. Mikor pedig Szolgagyőr várát a Poszadkán ma is látható várromokkal hozván összeköttetésbe, kimutatom, hogy maga a Poszadka név is várra utal mert «várallját» jelent, Pesty noha bizonyosságomra Miklosich szótárát idézem, mely ismét egy XIV. századi szláv kézíratra hivatkozik — a tekintélynek specialis orrhangján mondja (488. l.), hogy az «kertallját» jelent.

Minek is kívánnók ezek után, hogy váltsa be imént hirdetett ígérését s «Szolgagyőr helyfekvését» most már ő «hozza tisztába». Hisz «geographiai tekintélyé»-nek eredetét, összes alapját a mások véleményei s az adatok képezik, a miket legtöbbször \*\*\*) nem ért. Hiszen nála mint a történetíró úgy a

---

\*) Dipl. levéltár 1529. és 12803. sz.

\*\*) Nagy Lajos ugyanis 1359-ben, s nem 1364-ben mint Fejér hibásan írja, Petenden nem szolgagyőri, de pozsonyi várjobbágyokat tett nemessékké.

\*\*\*) Még a mások véleményét sem érti olykor. Mellőzve Hajnik és Szalay L. esetét, mikor azt állítom, hogy Szolgagyőr város nem állhatott a csallóközi Szolgagyőr föld területén, mert e földet már IV. Béla s V. István eladományozták «mit nem tesznek vala, ha az a vári pánság székhelye s ha az még el nem pusztult»: Pesty ezt így commentálja (481. l.) «T. ezekből nem vonja le a következtetéseket. Én azt hiszem, ha elpusztult, akkor a királyok ezt a Szolgagyőrt oda adományozhatták . . . Ha pedig a vár e helyen még fennállott, akkor

geographus sem több adatgyűjtőnél a ki épen e minősége miatt egyetlen földrajzi problémát sem lesz képes megoldani.

Ugyanezek a tulajdonságok jellemzik az író is, kinek előadásában és styljében az utolsó phrásisig és szóig az adatgyűjtőre ismerünk. Mikor valaki az adatokban csak minőségüket s nem az okokat veszi észre: természetes hogy előadásából a logikai rend hiányozni fog. Ép ezért nagyon csalogódnék az olvasó, ha azt hinné, hogy kritikámban a dolgok ép oly rendben vannak előadva, mint a Pesty könyvében. Ott a várszerkezet a hadi rendszertől; a várispánságok földrajzi fekvése, azoknak eredete és számarányaitól; elfogadásuk gyarapodásuktól, a várnép osztályzatai annak tisztikarától: mind külön fejezetben s még így sem egymás mellett, hanem a szerint vannak tárgyalva a mint arra szerző más és más adatokat talált, s nem a hogy azok egymással kapcsolatban vannak. Az egyes fejezetekben belül szintén a minőségtől függ minden rend. Előbb valamennyi író folsorol, ki az illető dologról tudott, mondott vagy sejtett valamit, s akár jellemző arra nézve akár nem. Írók, kiket sohasem vettek komolyan, nézetek, melyekre megjelenésök idejében sem volt senki kíváncsi, mint például a gróf Bethlen Elekei, (463. l.), Hetényi (28. l. 1. jegyzet) stb. szépen kitisztítva a feledés porától, itt mind komoly discussió tárgyává tételnek. S milyen ártatlan örömmel polemizál velök! s mennyire jól esik neki, hogy fejükre olvashatja adatait! s ha hibán kapta rajt, ha szegény Gorove László kinek emlékét csak a Pesty könyve s a bibliographusok tartják fenn — a «comes castri»-t várgrófnak nevezte; (2. l. 1. jegyzet) (96. l.), ha Hetényi vagy Kerékgyártó, Fejér hibás közlését a «galasado»-t kalácsadónak olvasták szállásadó helyett (65. l. 1. jegyzet) (370. l. 1. jegyzet): tévedéseket kérelhetetlenül kétszer is helyreigazítja, hogy ez által anyaga mentül teljesebb legyen, mely okért még az okmánytárak rubrumának (337. l. 4. jegyzet) sötétindexeinek (193. l. 1. jegyzet) sem kegyelmez. Az írók példáján elképzelhetjük mennyire teljes lehet maga a fölhasznált anyag. Nemcsak, hogy olyan adatokat is fölvesz a miknek ottléte teljesen fölösleges, milyen például a vártisztek névsora, (112. l.) hanem ugyanazokat,

---

azt, mint a várispánság székhelyét, csak ugyan oda nem adományozhatták! . . . Pends toi Figaro! tu n'a pas deviné cela!

mint példának okáért a várföldek visszaszerzésére delegált bírák neveit (31. l.) az illető várispánságoknál, két-három sőt több helytt is fölhasználja. Adatait minden áron értékesíteni akarja, egyetlen morzsát sem dobna el, még akkor sem ha, mint már a maior és princeps exercitusnál láttuk (102. l.), a saját állításának mondanak ellent, de sőt ha magával a tárgyalat dologgal annyira sincsenek kapcsolatban, hogy azt ő maga (41. l. 3. kikezdés) adja tudtára az olvasónak; mikor pedig egy helyt észrevehető keserűséggel fölkiált, hogy Thúróczynak valami adata tárgyára «nem hasznosítható», mégis ugyanazt két helyen (105. l.) (108. l.) is fölhasználja.

A hol ily módon, a logika a teljességnek van föláldozva, ott előadásbeli kapcsolatról vagy jó stylről nem lehet szó. Pedig ez az íjesztő teljesség tizedrészannyit se ront mint az, hogy az adatok, a Pesty könyvében mint általán minden adatgyűjtőnél, időrendben s nem okaik szerint, a magok s nem az író szavaival egész nyers tömegökben vannak előadva. Hogy is képzelhetnénk kapcsolatos előadást? mikor a dátum vagy az ábéczé képviseli a logikát? Mit várhassunk a styltől, ha minden író véleménye, s ezernyi ezer adat mind a maga nyelvén s nem szerző szavaival van előadva? Az egész könyvben nincsen egymás mellett két adat, mely egymással logikailag szabatosan kapcsolatban volna; nincs egyetlen vélemény, nincs egyetlen egy adat, melynek szavai a szerző szavai volnának. Az abruzzai pifferaro gúnyája sárosan, álló rongygyá szakadva ezernyi foltjaival, jobban tart össze, s több harmóniát mutat mint az adatgyűjtők előadása es stylje. Ők is törekednek kapcsolatos előadásra, de az övéké szavakon s nem a logikán alapszik. Csak azt nézik, milyen szóval végződik az egyik adat, hogy a másikat ugyanavval, vagy synonymjával avagy annak ellentétével kezdjék, s jóságos Ég! milyen a proposkál! Bund helységről a bundi apát (467. l.) jut eszökbe, mintha csak rossz élezkét faragnának. Nekik is van bizonyos kifejezési módjok, de mert egy dologról sincs helyes fogalmuk, képeik émelygősek, phrásisaik értelmetlenek, szavaik nem szabatosak. Ha ők az intézményt naphoz hasonlítják, mégis azt mondják róla (1. l.), hogy leáldozott a nélkül, hogy nyomot hagyott volna. Ők a tudósokat (4. l.) világító toronynak és hajónak egyszerre eltudják képzelni. Szerintük «osztályokhoz ragadó kötelezettségek» (18. l.) s az institutiónak «szétvetett

tagjai» (1. l.) vannak. Náluk «birtokfordulat» (482. l.) s olyan dolog is lehetséges, mely «ide nem tartható» (478. l.). Ezekhez járulnak a magyartalanságok, melyek mint például «nem ismerünk ily bírói eljárás mását» (19. l.), «a legtöbb várföldek» (28. l.), «hűségük jutalmára» (59. l.) mind német eredetre vallanak.

Ez hát az adatgyűjtő történetíró, geographus és író s ez eredménye az adatgyűjtésnek. Láttuk, hogy mivel az adatokat túlbecsülik s szemökben mindegyik egyformán jellemző, nem tudják mit dobjanak el közülük azaz anyaguk sem lehet kapcsolatos; hogy nem lévén kritikájok, a tényeket úgy adják elő a mint róluk adatok maradtak reánk, s nem a hogy okaik szerint tartoznak együvé, azaz meghamisítják a történelmi igazságot s szóval nem történetírók. Láttuk, hogy mivel az adatokhoz tapadnak s előttök mindegyik egyformán változhatatlan, nem tudják mi hiányzik belőlük azaz anyaguk sem lehet teljes; hogy nem lévén phantáziájuk, a tényeket úgy adják elő a mint azt az adatok mondják, s nem a hogy megtörténtek és ismét meghamisítják a történelmi igazságot s a tudománynak sem használnak. Mert a tudomány még csak azon túl kezdődik, a hol ők már elvégezték. Ezt kellene meggondolniok kritikusaiknak is, kik szüntelenül az adatok «apparátus»-át s az összegyűjtésére fordított szorgalmat dicsőítvén, őket ekkora «tekintély»-ekké növelték, s kik az észet mindig adatokkal tévesztvén össze, maholnap a közönséges embereket fogják a genie trónjára ültetni.

TAGÁNYI KÁROLY.

## TÖRTÉNELMI TANÚLMÁNYOK.

Ötödik közlemény. \*)

*A szeptemberi napok 1848-ban.*

### III.

Siettem a helyzet földerítésével és az előzőtt események felsorolásával odáig jutni, hogy kitűzött tárgyam — a szeptemberi napok — eseményeinek elmondásához kezdhessek.

Azt hittem elég sokat elmondottam arra, hogy az ezutániak teljesen megértessenek.

Azonban már a kezdésnél látom, hogy ismét vissza kell nyúlnom az előzőtt eseményekhez, hogy a mi következő lesz, érthető is legyen.

Az augusztus 28-iki országos ülésben, melyen Kossuth jelenti a képviselőháznak, hogy a miniszterium Batthyányit és Deákot ő felségehez küldötte Bécsbe, «hogy — mint előadá — a dolgok jobbra vagy balra eldöntessenek, mert így tovább nem maradhatnak», nyertünk hivatalos tudomást a két miniszter Bécsben mulatásának czeljáról.

Ugyan e beszédeben folytatva, még ezeket mondja: «Ennek a hazának végtelen sok baja van, és pár napok alatt alkalmasint nagyszerű elhatározásra lesz szüksége. Egyre kérem a házat, hogy a perczek fontosságát, melyet kétségtelenül mindenki érez, néhányan tudnak, sokan sejtjenek, tekintetbe véve, várjanak, csak két-három napig.»

E mysticusnak látszó beszédet értettük mindnyájan, de

---

\*) Az előbbi közleményeket lásd a *Budapesti Szemle* 66., 73., 74. és 79. számaiban.



ha valaki kételkedett volna értelmén, fölvilágosult, mert pár napra reá az országos ülésen ezeket mondá:

«Kénytelen lesz a nemzet — miután a miniszterium keze kötve — ideiglenesen oly végrehajtó hatalmat állítani, mely nem a törvényből, hanem a haza veszélyéből merítse az eszközöket.»

Ez már minden kétséget kizáró értelemmel bírt. Nem vala egyéb, mint a törvényes kormány mellőzésével egy ideiglenes kormány alakítása s evvel a forradalom ünnepies kiáltása.

Kossuth bensőleg meg volt győződve, hogy neki a magyar nemzet történelmében küldetése van. Ebben nem is csalódott; de a nemzetet veszélyekkel környezve látván, azt is bensőleg hitte, hogy egyedül ő van hívatra, a nemzetet megmenteni.

Ebben sem csalódott volna, ha a nemzet megmentésének egyedüli eszköze a forradalom lett volna. Szerencsétlenségre a nemzet csak úgy lett volna a veszélyektől megmenthető, ha a forradalmat kerüli, és erre ő volt a világon legkevésbé alkalmas.

«Istenért — kiált föl annyiszor gróf Széchenyi — ne cseréljük föl a szerepeket. Mi nagy dolgokat tervelni akarunk lelkesedéssel, végrehajtani — megfontolással. Fordítsuk ezt meg s állítsunk kit-kit maga helyére».

Az nem lehetett volna, hogy Deák háborúra izgasson, de épen oly lehetetlen, hogy Kossuth békéltető legyen. Egyik tulajdont egyikőtől, másikat a másiktól tagadta meg a természet.

Nincs-e mindkettőre szükség a természet bűvös gazdálkodásában?

Kétségtelenül van. Mint az anyagi világban a bomlasztó és kötő szerek nélkülözhetetlenek az alakulások folyamatához, úgy meg vannak a szellemi életben is az alakulásoknak megfelelő párluzamos erők.

Egyiknek az izgatás, azaz a bontás, másiknak az engesztelés, azaz az összekötés a hivatása, mindenkinek meg van bece és célja.

Csakhogy mind a bomlásnak, mind a kötésnek meg van az ő ideje és mértéke, melyet ha megtévesszünk, mindig megadjuk az árát.

Kossuth, ha maga nem lett volna is bensőleg meggyőződve, hogy Magyarországot egyedül ő mentheti meg, ezt a forradalmi lapok, az izgató clubb-szónokok és környezete folyvást hangoztatták.

Ő azonban a kormány leghatalmasabb tagja és az országgyűlés dictatora volt, és a veszélyek nőttön nőttek, nem ennek daczára, hanem ennek miatta.

A forradalmiak a siker hiányát abban látták, hogy Kossuth mentő erélyes eljárásában miniszter-társai által nyögözve van.

A kormányt fölosztatni és Kossuthot homogen társakkal a kormány élére állítani — erre nem lehetett kilátás. Ebbe a dynastia sem egyezett volna, de mint alkotmányos és békés út a forradalmiaknak sem tetszett.

Sőt miután Kossuth július 30-dikán az absolut personaluniót proclamálta, ennek létrehozásában nemcsak miniszter-társai, hanem a törvény és a főherczeg nádor állása is akadály lett volna.

Mindezeket máskép az útból elhárítani nem lehetett, mint ha a forradalom kikiáltatik és ideiglenes kormány alakítatik, melynek élére Kossuth helyeztetik.

A július 30-iki nyilatkozvány után ez nyíltan bevallott célja lett a forradalmi köröknek. Csak az alkalom hiányzott még, hogy ezt megkísértsék.

Azonban ily alkalomra, hogy magától jöjjön, nálunk kilátás nem volt. Alig lehetett oly eseményt gondolni, mely a főherczeg nádort és a kormányt abdicálásra kényszerítse.

Az alkalmat tehát teremteni kellett volna.

De mikép?

Épen ez volt a nehéz kérdés.

Ma már harminczhárom év múlva nehéz kinyomozni a valóságot oly tervek iránt, melyek soha végre nem hajtottak.

Hogy ilyesek léteztek, az kétségtelen. Miben állottak azok, azt nem tudjuk. Mi fajták voltak ezek? Egyet ízlelőül elmondok.

Pesten a régi német színház előtti téren létezett 1848-ban egy kioszk, hová az akkori politicus világ fagyaltozni járt naponkint. A kioszk-épület körül zöld falak voltak élő lombokból, ühlhelyekkel.

Egy napon híre terjed Pesten s minden kört eltölt,

hogy ez előzőtt est alkonyatában valaki fagyaltozott ott magára csendesesen, midőn a másik lugasba két vendég érkezett s fagyaltozva, egymással halkan beszélgettek, nem véve észre, hogy a szomszéd lugasban valaki van.

A beszéd tárgya magára voná a hallgató figyelmet s noha suttogva beszéltek, minden szót jól hallott. A beszélő értesíté társát, mikép el van határozva, hogy a veszélyt hozható habozásnak vége vettessek és a dolgok vezetése erélyesebb kezekre bizassék. Ki fog ezért kiáltatni a forradalom és ideiglenes kormány fog kineveztetni, mely a dolgoknak új fordulatot adjon.

Erre egy megdöbbenő csattanós esemény szükséges, mely megrohanó hatásában a kormányt lemondásra kényszerítse, és a rendkívüli rendszabályokat igazolja. Az ideiglenes kormány kikiáltását a főherczeg nádor lemondása követi okvetetlenül és így megtisztul a tér.

A signált e mozgalomhoz fogná adni gróf Széchenyinek egy útczai zavarban meggyilkoltatása, mely elegendő hatásúnak tekintetik, hogy az okozott közmegdöbbenésben a miniszterium lemondjon.

Gróf Széchenyi nyilvános meggyilkoltatásának terve egyszerre eltöltötte a várost. Mi volt e dologban igaz, akkor sem tudta senki. Mi, kik Széchenyihez közel álltunk, ügyet sem vetettünk e sületlen hírekre.

Azt kelle azonban látnunk, hogy az egész világ körülöttünk szerfölött aggódik, mi több lehetőségét hiszi. A nap folytában barátai ostromolni kezdték, hogy magára ügyeljen és óvrendszabályokról gondoskodjék. A lánczhíd és hajógyár igazgatói magokat és népöket védelmül följánlották és megjelentek gróf Széchenyinél, megbeszélni vele az óvintézkedéseket. Végül maga a főherczeg nádor zaklatá, hogy költözzék át Budára és lakjék a királyi várban, hol mégis fegyveres őrizet van.

Mi volt a fagyaldai beszédben igaz, azt nem tudom — de a mi annak következtében történt, azt jól tudom, miután a megvédendő körben éltem és laktam magam is és tudom, hogy nem e hírek, de hogy ezen hírek közhiedelemre találtak akkor, messzebb ható következményekkel is bírt, mint azt más illetékes helyen elmondottam.

Efféle hírek mind időjelzők, valódi értékét megbírálni

nem ide tartozik, azért ezekről itt többet nem is szólok. De minthogy e hírek a végcélban kapcsolatban vannak Kossuthnak általam fönnnebb fölhozott és a képviselőházban elmondott szavaival «a nagyszerű elhatározásról, mire szükség lesz», egy ideiglenes végrehajtó hatalomról, mely ne a törvényből, hanem a haza veszélyéből meritse eszközeit», tiltakoznom kell a leghatározottabban azon lehető tévedés ellen, mint ha én a fönnnebbi híreket az ő személyével valami legkisebb vonatkozásban lenni gondolhatnám.

Annyi bizonyos, hogy a helyzet tarthatatlan lett. Nehéz idők voltak. A veszely növekedőben. A kormány két hatalmas egyéniség kezében, kinek egyike a békét, másika a háborút egyenlő buzgósággal akarták.

A békét izgalmas időben meggátolni, fölötte könnyű volt. Háborút kezdeni, nem volt erőnk s hadsereget törvényes úton teremteni sem lehetett. A törvények föntartását pedig a főherczeg nádor, gróf Batthyányi és miniszter társai őrizték.

Kossuth végre csak abban látott alkalmat rendkívüli eszközök alkalmazására, azaz ideiglenes kormány alakítására, ha a naponkint növekedő veszélyek mellett a békés kiegyenlítés minden reménye elenyészik, mikor aztán a nemzetnek más választása nem marad, mint önmegmentésére gondolni a törvényes formák félretételével is.

Ezért volt neki egészen ínyére a gróf Batthyányi és Deák Bécsbe menetele. A köztünk és Ausztria közt fölmerült viszályokat sokkal komolyabbaknak, a közhangulatot sokkal elmérgesedettebbnek ismerte, hogy sem a kiegyenlítést és bekülest lehetőnek tartotta volna.

Más részről gróf Batthyányi és Deák Bécsben lévén elfoglalva, Mészáros hadügyminiszter az alföldi táborban időzött, Szent-Tamás ostromlását személyes jelenlétében megkísérteni. Széchenyi ekkor már a miniszteri tanácsokból is visszavonult, így Kossuthnak teljesen szabad keze volt minden készüléket megtenni, hogy a meghiusult remények első hírére támadt közelkeseredésben a hatalmat megragadja és az általa megjelölt «ideiglenes végrehajtó hatalom» elére álljon.

Azt is tudta, hogy ha gróf Batthyányi és Deák Bécsben azt látják, miszerint ők mint magyar miniszterek a felség által tanácsaikban nem méltányoltatnak, ők miniszterek nem

maradhatnak, és le kell szükségkép mondaniok oly állásról, melyhez a felség bizalma okvetetlenül megkívántatik.

S ekkor a kormány élére csak az léphet, kinek bátorsága van a hatalmat megragadni, s erre csak magát tartotta hívotttnak és elszántnak.

Az alkalom tehát magától készült a bécsi küldetésben s ő a miniszterek távollétét arra használta, hogy e lépéshez a kellő előkészületeket megtegye.

Miben álltak ez előkészületek egész terjedelmökben, elszámolni ma nehéz volna. Annyi bizonyos, hogy nagy számú honvédtiszteket láttunk Pesten összegyűlve, kiket nyilatkozataik után Kossuth fegyvereseinek kelle tartanunk. Jelentékeny mennyiségű fegyverek voltak Pesten földalatti helyiségekben letárolva.

A fővárosban mindenfelé lehetett hallani nagy dolgokról, melyek történni fognak. Szó volt mindenütt a respublica kikiáltásáról, az ideiglenes kormány megalakításáról stb.

E kőszá hírek az által is jelentőséget nyertek, hogy maga Kossuth az országos ülésben, mint fönnebb fölhoztam, oly czélzásokat tett, melyeket másra érteni alig lehetett.

Sokkal hangosabban nyilatkozott e napokban e törekvés Pesten, és sokkal komolyabb tények bizonyították e szándék létezését, hogy sem ez a béke barátaiban nagy aggodalmakat ne költött és a főherczeg nádor közbelépését ne provocálta volna.

Látva, mire készülnek Pesten, a főherczeg nádor is megtette ennek ellenében készületeit.

E készületekre vonatkozik a szeptember 13-iki országos ülésben Irányi interpellatiója a miniszterelnökhöz: «Ki rendeletéből jöttek Buda-Pestre és környékére az idegen katonák?»

Mire gróf Batthyányi így válaszolt: «Nem tudja ki rendeletéből jöttek, s kéri a házat, mentse föl annak kutatásától».

Ez nekünk elég világos válasz volt, kik tudtuk, mit jelentsen az egész. A főherczeg nádor el volt készülve, ha Pesten a köztársaság vagy forradalom bármi alakban kikiáltatik és ideiglenes kormány alakittatik, maga részéről ennek elleneben egy manifestumot azonnal kibocsátani a fönnálló törvények megtartása és uralma mellett.

E manifestum terv szerint István főherczeg nádor, gróf Batthyányi, Deák, báró Eötvös miniszterek által aláírva, az

ország lakosaihoz szólott volna, hogy sorakozzanak a fönnálló 48-iki törvények és a rend erélyes föntartásához.

Ezeket onnan tudom, mert szeptember 4-diken e manifestum megírására engem szólítottak föl, minthogy azonban én a nagy küldöttséggel Bécsbe menni készültem, ennek megírását nem vállalhattam, de erre magam helyett Pap Endre képviselő társamat, kinek szép irálya ismeres volt, ajánlottam.

A Buda környékére vont katonaság ügye később nagy lármát keltett és a főherczeg nádor ellen reactionalis titkos törekvéseire magyaráztatott, pedig nem volt egyéb, mint ellenkészület a Pesten folyó készülétek ellen a törvényes rend föntartására, mely csak azon esetre volt föntartva és előkészítve, ha Pesten valósággal kikiáltatik a forradalom és a fönnálló törvényes hatalom eltöröltetik. Ez esetre pedig a főherczeg nádor, kinek törvényes állását e forradalmi lépés első sorban törölte volna el, nem tehet semmi lépést a forradalom ellen, ha kellő fegyveres erőre nem támaszkodhatik.

Meg kell még jegyeznem, hogy e dolgok gróf Batthyányi és Deák távollétében történtek s ezekről nekik tudomásuk nem lehetett, a mint hogy Kossuth készülétei is határozottabb alapot csak e két miniszter Bécsbe távoztával nyertek, és Kossuth képviselőházi fönnbbi nyilatkozatai a két miniszter távollétében történtek.

Én Bécsbe érkezvén, a pesti dolgokról és budai ellenkészületekről értesítettem gróf Batthyányi és Deák minisztereket, de a katonai rendelkezésekről magamnak sem volt tudomásom, csak azt föl kelle tennem, hogy a főherczeg nádor egy fölkészült mozgalom elleni föllépést nem tehet a nélkül, hogy szükséges fegyveres erőről ne gondoskodjek. Ez iránt kérdést is tettem és azon választ nyertem: mindenről gondoskodva van.

E lépésekből csak annyi jött köztudomásra, hogy Buda körül néhány ezer sorezredbeli katona helyeztetett el s innen került a dolog a ház elibe Irányi interpellációjában, mire gróf Batthyányi a fönnbbi választ adva, kérte a házat: «mentse föl annak kutatásától».

E válaszból is érthetjük, hogy ha gróf Batthyányinak, ki akkor Bécsben volt, e katonai intézkedésekről tudomása nem lehetett, de később annak rendeltetéséről értesült, s ezért kívánja, hogy ennek kutatásától fölmentessék.

Ezeket el kelle mondanom itt részletesen, mert későbbi kutatók az országgyűlési interpellációkban és főherczeg nádor ellen emelt vádakra vonatkozásokat fognak találni és tényeket, melyeket eddig mély homály főd, és könnyen helyt adhatnak tévedéseknek, mert magyarázatát sehol sem találják.

Ha a miket itt elmondottam a figyelmes olvasó a későbbi eseményekkel egybeveti, teljes világosságban fog előtte állni ez eddig föl nem derített, de tényleg létezett esemény, melyben a forradalmi és törvényes rend pártja egymással a hatalomért megívni készültek.

A terv abban állt: ha Pesten a forradalom kikiáltatik, és »ideiglenes végrehajtó hatalom», mint Kossuth a házbau kimondá, állittatik, a főherczeg nádor a béke-miniszterek aláírása mellett azonnal manifestumot bocsát ki a fönnálló törvények uralma mellett és elegendő fegyveres erőt von össze Budára, hogy az át nem engedett törvényes hatalmat a forradalom ellen megvédje.

A főherczeg nádor nem kételkedett gróf Batthyányi, Deák, báró Eötvös, Mészáros stb. miniszterek csatlakozásáról ez esetre. E dolgok a főudvarmester, báró Wenckheim Béla, kezein mentek keresztül. Én, kit fölhívtak a manifestum szerkesztésére, tudom és tudnom kell a határozottan megjelölt intentiókat, és magam is őszintén csatlakoztam e lépésekhez.

Szeptember első napjaiban tehát két párt volt a magyar fővárosban, mely a megmérkőzéshez titkon készülteket tett.

Egyik a forradalmi párt, mely minden áron az Auszriától való teljes szakadásra dolgozott. E párthoz még az ellenzék fejei sem tartoztak. Gróf Teleki László korán kivonta magát a pártból és külföldre ment. Nyáry nemcsak nem volt volt forradalmi ember, hanem annak egyik legerélyesebb mérseklője, mikor már benne voltunk is. Kubinyi, Patay, Zsembery rögzött ellenzékiek voltak minden viszonyok közt, de nem forradalmiak.

A forradalmi pártnak legtevékenyebb és leghatározottabb tagja Madarász László volt, kivel egy pártban lenni a képviselők nagy része röstelt volna. Vele egy pártban volt valami 20—25 képviselő, köztök csak két ember, ki a múltból ismert nevet hozott magával.

Ezeknek volt fő lapja a *Márcezius Tizenötödike* és július 30-dika után Kossuth lett fejük és vezérök.

Ezek minden áron a fő hatalmat Kossuthra akarták ruházni s ez csak az ideiglenes kormány alakításának útján lett volna kivihető.

De a mint ez megtörténik, István főherczeg nem maradhat nádor, gróf Batthyányi és társai nem maradhatnak miniszterek. A törvény uralma megszűnt.

István főherczeg belátta, hogy ő, kire a felség teljhatalmat ruházott, kit az ország nádorának választott, ily nevetséges módon magát le nem tétetheti, neki a hatalomért, melyet a felség és az ország kezeibe adott, ha szükség, valamit merényleni is kell.

Erre szánta el magát és bizott főleg gróf Batthyányiban, ki szeptember 12-dikén is kimondotta a házban a világ hallatára, hogy «egyedüli erősségünk a törvényesség, ha ettől eltérünk, meg van győződve, rövid illusiók után nevetséges bukás lesz a vége». Bizott a többi miniszterekben és a képviselőház nagy többségében, mely, ha választania kellett volna a törvényes állapot és kényszerített forradalom közt, nincs benne kétség, hogy a főnnálló törvények útját választja.

Igy álltak tehát a pártok szeptember elején: István főherczeg nádor, gróf Batthyányi, Deák, báró Eötvös, Mészáros és Klauzál miniszterek a főnnálló törvények mellett a képviselők nagy többsége a béke és legalitás híve volt. Szemere miniszter visszavonúltak látszott, de sokkal higgadtabb gondolkozású és számítóbb ember volt, hogysen kilátás nélkül való merényletekbe bocsátkozzék. Gróf Széchenyi már teljesen visszavonúlt, herczeg Eszterházy lemondott.

Másik részen állott Kossuth és mögötte a forradalmi párt, mely minő elemekből állott, fönnebb elmondottam.

Azonban, ha a képviselőház üléseinek jegyzőkönyvét és naplóját azon napokból átolvassuk, midőn augusztus hó utolsó és szeptember hó első napjaiban gróf Batthyányi és Deák Bécsben, Mészáros az alföldi táborban távol voltak, gróf Széchenyi a közpálya teréről letűnt, Szemere és báró Eötvös az ülésekben ritkán láttattak, azt fogjuk találni, hogy Kossuth, ki a kormányt magára képviselte, senki által nem feszélyezve, már tényleg dictator volt. A vita úgy szólva megszűnt a poli-



tikai rendszabályok terén, Kossuth indítványait ellenszó nélkül egyszerű föllállással fogadták el.

Ezek iránt megszűnt a rendes tárgyalási módor. A házszabályok felretétettek. E perczben tetetett Kossuth által indítvány, másik perczben már képviselőházi határozat lett. A képviselőházban tehát e napokban teljesen Kossuth szelleme uralkodik minden ellenmondás nélkül.

Kossuth beszédein mindig észlelhettük a vett hírek változatos benyomását. A mint megfontolásról és nyugalomról vagy türelemről szólt, már tudtuk, hogy rossz hírek érkeztek.

Szeptember 2-dikán is, midőn a szószekre lépett, hogy a képviselőházat a legújabb eseményekről értesítse, mindenek előtt tudatta, hogy a Bécsbe küldött miniszterelnök és igazságügyminiszter még vissza nem érkeztek, mint értesítve van, «épen ma vannak ő felségénél az elhatározó értekezések». E tudósítását ekkép végzi:

«A nemzetnek számot kell vetni a körülményekkel, számot önelhatározásával s akként cselekedni, hogy vagy a maradék, vagy legalább a történelem átkot ne mondjon azokra, a kik cselekedtek. Én arra kérem föl a tisztelt házat, hogy a fejedelemmel való értekezésnek eredményét azon férfias nyugalommal várja be, a mely férfias nyugalom kellő megfontolással s egyszersmind erős elhatározással párosúlva mentheti meg egyedül a hazát. Méltóztassanak szinkülönbség nélkül közremunkálni, hogy csak most, csak e perczben mindenek fölött ne zavartassék meg a nyugalom ott, hol még van, s ne szaporíttassék ez által a hazának veszélye, s ne gyarapíttassanak ellenségei» stb.

Már tudtuk, mit jelentsenek a józan mérséklet szavai s nem lepett meg, midőn e bevezetés után így folytatja:

«A bácsi táborból újabb szerencsétlenség híret vettük» és hirdette Temerin és Jarek elpusztítását az ellenség által.

Beöthy, az alföldi tábori főkormánybiztos, akkor érkezett a táborból Pestre. Ez nem volt az illusiók embere. Az alföldi állapotok szomorú képét adta elő és leplezetlenül tárta föl a hiányokat.

Szentkirályi, volt főbiztos, kénytelen volt a jász-kún nemzetőrökkel augusztus 29-dikén odahagyni a tábort és hazamenni. Az ellenség új támadó harczot látszott indítani és pedig Temerin és Jarek ellen sikerrel. Ottani haderőnk

elégtelensége kirívó lett. A nemzetörök hasznavehetetlensége ily hadjáratban elsimíthatatlanul kitűnt.

A nép millióit harcra és táborba szállásra lehetett lekesíteni, de ott hasznát venni — nem.

Képzellhetjük a vett hírek leverő benyomását, midőn fönnbbi beszédében így szól Kossuth:

«A haza szent nevére kérek mindenkit, hogy még kifejezéseinkben is legyünk vigyázók.» Tovább:

«Én elnyomni senkit a föld kerekiségén nem akarok, és hajlandó volnék azt mondani horvát atyánkfiaiak: ha meguntátok a hétszázados kapcsot, menjetek Isten hírével, áldásom reátok, legyetek szabadok és boldogok.»

Ilyen volt a hangulat szeptember 2-dikán. De Kossuth fölötte változékony kedélyében semmi sem tartott soká. A túlbizakodás vagy csüggedés néha óránként változtak a külső benyomások által.

Már harmad napra a szeptember 4-diki ülésben egészen megváltozik a politikai légkör.

A nagy szónok betegen, ingadozó lábakon a szószékre lép s így kezdi:

«Kimondhatatlan szerencsétlennek érzem magamat, hogy épen a jelen perczekben, midőn minden embernek kettőztetett erőre van szüksége, engem a betegség annyira elhnyomott, hogy alig tudok megállni és alig tudok szólni.»

E bevezetés által hatalmas beszédre és abban nagy dolgokra vártunk, és nem csalatkoztunk.

Egy recrudescunt vulnera-féle hosszú panasz után így folytatja:

«Vagy végének kell szakadni tüstént ez állapotnak, vagy pedig a nemzet kénytelen lesz ideiglenesen oly végrehajtó hatalomról gondoskodni, mely ne legyen kénytelen eljárásának eszközeit a törvényből, hanem a haza veszélyéből meríteni.»

«A miniszterium, mely így meg van kötve, mint ez, nem mentheti meg a hazát, és ha én e perczben még a miniszteri székről léptem a szószékre, csak azért tettem, mert két minisztértársunk Bécsben van, s nem akartam, hogy a végső kísérleti eljárásban, melyre ki vannak küldetve, rögtönzött, idő előtti lemondásom által már gátot okozzak.»

«Az ekképen megkötött miniszterium, a mint van, szemközt az ellenséges hatalmakkal — nem azért, mert én vagy

más a miniszter, hanem azért, mert olyan a miniszterium a maga constitutiójában, mint a minő — meg nem mentheti a hazát.»

«Fölkérem a házat, hogy nagy határozatokra és eltöklésekre készülve az utolsó lépések sikerének megkísértésében a még most létező miniszteriumot támogassa.»

Ez utolsó lépésekül a következőket jelöli ki:

1. «Kívánom, hogy a ház appelláljon Istenre és Európának igazságszeretetére s készítsen egy manifestumot». (Európához.)

2. «A miniszterelnök és igazságügyminiszter fölküldetnek Bécsbe a végett, hogy egyszer már végkép lássuk tisztán: hogy áll irányunkban a dynastia, hogy áll Ausztria? Már nyolcz napja, hogy fönn vannak társaink, és most is, hogy mennek a dolgok, mintha a halasztás mérlegén nem feküdnek egyfelől nemzetek sorsa, másfelől koronák existénciája.»

«Kérem a házat, méltóztassanak egy küldöttséget küldeni ő felségéhez, jöjjünk tisztába dolgaikkal. Nyisson magának utat a fejedelem trónjához. Nem várhatunk napokat s heteket . . . gyors határozatot akarunk, düljön az jobbra vagy balra . . . ne mulasson e küldöttség ott 24 órát, tudni fogjuk, ha nem fogadtatik el, hogy mit akarnak Bécsben» stb.

3. «Kérem a házat, méltóztassék egy kis bizottságot nevezni, mely a miniszteriummal értekezni fogna a horvát ügy iránt, s e dologban terjeszsen elő a háznak javaslatot.»

«Méltóztassanak elhinni — így végzi hosszú beszédét — tiszta őszinteséggel teszem azon nyilatkozatot, hogy rendkívüli hatalmakra lesz szüksége a nemzetnek, a miniszterium, mely a törvények korlátai közé van szorítva, nem mentheti meg a hazát. Én, a miniszter, nyilatkoztatom ki ezt a háznak.»

E lépést így magyarázták az ellenpártiak: Én már rendben vagyok előkészületeimmel a forradalomhoz, már most az alkalmat siettetni kell. Minisztereink egy hete Bécsben vannak, még semmire sem mentek, menjen egy nagy országgyűlési küldöttség Bécsbe és döntse el jobbra vagy balra a dolgot 24 óra alatt. A miniszterium nem állhat fönn, és mert a törvény korlátai közé van szorítva, nem mentheti meg a hazát. Ezért rendkívüli hatalmakra van szükség stb.

E beszéd nem enged félremagyarázást.

Ebben a törvények fölibe emelt dictatorság vagy ideiglenes kormány alakítása leplezetlenül ki van mondva.

«A képviselőházi határozat így formulázott: «A képviselőház e küldöttséget oda utasítja, hogy 24, legfőlebb 48 órán túl Bécsben ne időzzék, hanem a felségnek tudomására juttassa, miként ha rögtön meg nem hallgattatnék, a halogatást tagadó válasznak lesz venni kénytelen.»

A határozat a főrendek által is még az nap elfogadtatott.

A Bécsbe menendő küldöttség száma a képviselőházban 100-ra állapítottatott meg és sorshúzás által állíttatott ki. Ehhez csatlakoztak báró Perényi Zsigmond alelnök vezetése mellett a főrendi tagok.

Szeptember 5-dikén indult útnak gróf Széchenyi, dr. Balogh Pál kíséretében és eltűnik végkép a közpályáról.

Délután 5 órakor szállt gőzösre a bécsi küldöttség s visszajöveteléig az ülések fölfüggesztettek.

Egy más különvált tanulmányban kívánom elmondani a forradalom alatti terrorismus kezdetét, egyes jelenségeit és mibenlétét. Itt csak annyit kell megemlítenem, hogy épen ez időt megelőző napokban és alatt nyert Pest oly gyanús alakot, mely minket, a béke őszinte és ismert embereit, aggodalommal töltött el.

Kemény Zsigmond, Kazinczy, Somogyi, Szalbek, Haller és sok képviselőtársam szobámban gyültek össze, a proscribáltak lajstromában neveink ki voltak hirdetve és tanakodásul gyültek hozzám: mit kellene tennünk személyes bátorlétünk ügyében.

Most csak annyit akarok megjegyezni, hogy az egész forradalom alatt 48-ban és 49-ben ezek voltak a legaggasztóbb napok ránk nezve.

Soha az egész forradalom alatt nem történt velem, hogy a pesti utcákon valamitől tartottam volna. Gyakran vettem híret ifjú ismerőseim által, hogy az úri utcái Pilvax kávéházban — a forradalmi csarnokban — éjjel nagy gyűlés lesz vagy hogy cravall készül, s én kit e jelenségek fölötté érdekeltek, soha sem maradtam el. Ugyanegy házban lakott Gosztonyi septemvir s megkért, ne hagynám ki őt is, s én gyakran hozzája menve, már ágyban találtam az öreg urat, de ő azonnal fölkelt ágyából, felöltözött s jött velem és néha 3—4 óra reggel vetett haza.

A clubbokban és népgyűléseken összetolult tömegek nem bántalmaztak senkit, mindenki egész bátorságban szemtanúja lehetett rajongó vitásaiknak.

De augusztus végső és szeptember első napjaiban oly gyanús színben tűntek föl előttünk Pest utcái, hogy nemcsak ki nem mentünk este, de mi velem az egész forradalom alatt nem történt máskor, ez időben családom és bensőbb barátaim unszolására néhány napon át Budán töltöttem testvéremnél az éjet és az estéket is.

Oly aggályok voltak ezek, melyek nem tudatunkból, hanem ösztönünkből származnak. Főlhalmazódnak utcái hírek, melyek kedvetlenül érintenek, és bár nem hiszszük, megdöbbenünk, mennyi hiedelemre találunk másoknál. Baljóslatú arczokkal találkozunk, emberek beszédeiben egyes gyanús szavak jutnak fuleinkhez, megnevezés nélkül fenyegetéseket hallunk pártunk ellen, jóakaróink, barátaink egyre ostromolnak, hogy résen legyünk és óvakodjunk. Ekkor is számos honvédtiszteket láttunk mindenfelé az utcákon és közhelyeken, kik egész dühösen declamáltak a nádor, a pecsovics miniszterek és azoknak hívei ellen, közben fenyegetésekkel, hogy rövid időn megtisztítják tőlök a fővárosi levegőt stb.

A százas bécsi küldöttségbe engemet nem sorsoltak ki, de barátaim és családom unszoltak, csatlakozzam hozzájuk s én örültem e néhány napi nyugalomnak. Még azon nagy okom is volt ez utazásnál, hogy valami bizonyos hírt akartam kapni gróf Széchenyi sorsáról, ki szintén útját Bécs felé vette. A mint hogy Bécsben eljövetelem előtti órákban a grófnét meg is találtam s tőle híreket kaptam.

Elindultunk hát reménytelen útunkra, miről nem vártunk semmit, de inkább azon aggódtunk, mire fogunk ismét találni megérkezésünkkel Pesten.

#### IV.

Midőn a nagy küldöttség Bécsbe ért, gróf Batthyányi és Deák minisztereket ott találta.

A magyar miniszterek már ekkor tíz napot töltöttek a monarchia székvárosában, minden eredmény nélkül.

Küldetésök czélja volt, a főnnálló differentialis ügyeket

tisztázni és békét eszközölni, és ha Magyarországon keresve kerestek volna embereket, kik a békét lelkökből áhítják, buzgóbbakat alig kaphattak volna, mint gróf Batthyányi és Deák. Ehhez még gróf Batthyányi az az ember volt, ki, ha valaminek igazságáról meggyőződött, azt minden közvélemény és útczai láрма daczára is ki merte habozás nélkül mondani és a szerint cselekedni is. Ezt elégszer láttuk tőle.

De neki magyar jogi kérdésekben önálló nézete nem volt. A mérvadó tekintély minden jogi — kivált közjogi — kérdésben Deák volt és pedig nemcsak gróf Batthyányira nézve, hanem ebben, valamennyien csak voltunk, Deákra hallgattunk.

Reánk például — a *Pesti Hirlap* embereire — a képviselőház kormánypárti mérsékelt elemeire, Deáknak volt döntő befolyása. Politikai fölfogásainkra Kossuthnak semmi hatása nem volt, nézeteivel szembeszálltunk bármennyiszer, hanem Deák nézetét — közjogi ügyeinkre nézve — acceptáltuk mindig. Közgazdasági, politikai nézetekben lehetett közöttünk eltérés, volt is, de közjogi kérdésben soha. Ő volt ebben mesterünk, kit kétkedés nélkül követtünk.

Szerencsétlenségünkre Deák az államviszony tekintetében, mely köztünk és Ausztria közt fönnállott, a personal-unio embere volt, és ebben oly ür támadt a magyar és osztrák fölfogás közt, melyet áthidalni nem lehetett.

Az osztrák kormány épen azon napokban készítette el a hozzánk ő felsége által augusztus hó 31-dikéről leküldött emlékiratát.

Ebben az osztrák kormány a *pragmatica sanctio* alapjára helyezkedik teljes jogosúltsággal, és ezen alapon vitatja a monarchia egységét és követeli annak elengedhetetlen fölteleit.

Deák és vele az egész ország a personal-unio terét foglalta el mint fönnálló közjogi alapot.

E két álláspont merőben összeférhetetlen.

Ily eltérések mellett kiegyenlítést várni a felek közt, képtelenség volt.

Ausztriától várni, hogy engedjen és a mi álláspontunkat fogadja el, nem lehetett, mert nemcsak a jog és politika, hanem minden érdekek súlya az ő részén volt.

Azt is beláthatjuk ma, hogy Ausztria álláspontjáról le

nem mondhatott a nélkül, hogy saját legvitalisabb érdekeit föl ne áldozza.

Ausztria álláspontjához csatlakozott Európa legfontosabb érdeke, ettől függött a dynastia nagyhatalmi állása, ettől végkép a monarchia létezése. Ez érdekeket Ausztria saját hozzájárulásával nem áldozhatta föl.

A *pragmatica sanctio* Ausztria mellett szólt, mert az kimondotta mind Magyarországra, mind az örökös tartományokra nézve az uralkodás egységét és a birtok elválaszthatatlanságát és oszthatatlanságát, a védelem közösségét.

Azontúl 125 év szakadatlan gyakorlata kifejtette azon közös ügyeket, melyek a *pragmatica sanction*ak föltételei lettek. Tudniillik a közös diplomatiát, a hadsereg egységes működését s az erre szükséges állami kiadások közösségét.

Végre az 1848-iki törvények a *pragmatica sanctio*ra hivatkoznak, biztosítják a korona egységét és kapcsolat épségét — elismerik a közös ügyek létezését. Sőt az 1848-iki országgyűlés a közös költségekről ideiglenesen intézkedik is, még Deák kimondja az 1848 márczius 31-iki ülésben, hogy a pénzügyminiszter — Kossuth föladata lesz adatokat gyűjtve, javaslatot nyújtani az országgyűlés elé, a közösen viselendő költségek arányának megszabására Ausztria és Magyarország közt.

Ezek elvitathatatlan történelmi tények.

Ezekkel szemben állt a magyar fölfogás, tudniillik a föltétlen *personal-unio*, mely más kapcsolatot köztünk és Ausztria közt nem ismer el, mint az uralkodó-ház ugyanazonosságát. Semmi egyéb.

Ezt proclamálta Kossuth 1848-ik július 30-dikán.

De e *proclamatio* nem vitte volna az egész magyar értelmiséget a *personal-unio* táborába, a közvélemény egységét az döntötte el, mert Deák is a *personal-unio* jogi alapján állott.

A Kossuth által proclamált tiszta föltétlen *personal-unio* eszméjét vallotta Deák is, úgy 48-ban, mint még 1861-ben is.

Ez állításomat fönn kell tartanom a történelmi igazság érdekében, még Salamon Ferencz derék történetírónk ellenében is, ki a *Budapesti Szemle* 1881-ki júniusi füzetében Deák és Kossuth fölfogásában a *personal-unio*ra nézve különbséget talál, sőt állítja, hogy a *personal-unio*nak meg volt nálunk az abstract értelmezésen kívül «határozott történelmi értelme» is.

Nem e mostani dolgozat keretébe tartozik, e tévedést alaposan földeríteni. Sokkal fontosabb történelmi és politikai következtetések fűződnek ez állításokhoz, hogysem ne érdemelné meg az igazság földerítése egy önálló dolgozatot, melyet föntartok.

Ez úttal csak annyit kell constataínom, hogy Deák a föltétlen personal-unio embere volt, melyet világosabban és határozottabban kifejezni nem lehet, mint Deák még 1861-ben is tette híres (május 13-iki) beszédében, hol ezeket mondja:

«Az egyetlen kapocs közöttük és közöttünk (Ausztria és Magyarország közt) az uralkodó háznak azonossága.»

Nem lehet pedig a föltétlen personal-uniót másképp kifejezni, mint a fönti tételben. Sőt Deák e tételt inkább fényes, mint helyes érvelésekkel támogatja, mindig ismételve: hogy közöttünk az uralkodó egységén kívül más kapocs nincs. \*)

---

\*) Nem kíván uk tisztelt dolgozótársunk tanulmányát jegyzetekkel kísérni, de e pontot nem hagyhatjuk szó nélkül. Deák a *pragmatica sancti*ót vagyis az 1723-iki I., II. és III-ik törvényczikket mindig egyikép magyarázta, épen úgy 1848-ban és 1861-ben, mint 1867-ben. Azonban Deákban meg kell különböztetnünk a jogvédőt és törvényt magyarázót a politicustól és államférfiútól; 1848-ban s különösen 1861-ben nem tett egyebet, mint törvényeink valódi értelmét fejtette álláspontjával, 1867-ben pedig az elismert jogokból kiindulva, új törki szemben a *Staatsschrift*, az októberi diploma s a királyi leiratok vényjavaslatokat készített, tekintetbe véve a változott viszonyokat s a czélszerűséget is. Akkor csak a *quid jurist* tekintette, mert mind a *Staatsschrift*, mind az októberi diploma már kiindulópontjokban balúl és egyoldalúan fogták föl a *pragmatica sancti*ot; ekkor a *quid consiliire* is kiterjeszkedett, mert új törvény alkotásáról volt szó s a szoros jogi szempont nem lehetett egyetlen irányadója. Ebben nincs semmi ellenmondás s csodáljuk, hogy Kovács Lajos e tekintetben épen oly méltatlan vádat emel Deák ellen, mint Kossuth. Deák mindig elismerte, hogy a *pragmatica sanctio* nemcsak a trónörökösödés rendjét állapítja meg, hanem mind Magyarországra s a magyar korona országaira, mind pedig az örökös tartományokra nézve együtt és viszonyosan az elválaszthatatlan és föloszthatatlan birtoklást s az ebből folyó közös védelmet is. Második fölirati javaslatában (1861) magyarázván az 1848-iki törvényeket, melyek a *pragmatica sancti*óból folyó közös ügyeket megemlítik, különösen kiemelte e részt s ez ügyekben a két kormány és törvényhozás érintkezését szükségesnek tartotta. A mi a personal-unio kifejezést illeti, ez 1848-ban nem volt divatban, s Deák sem használta. 1861-ben a bécsi lapok, majd a királyi leiratok is használván a reál-unio kifejezést, Deák ezzel szemben vette föl



Ily meggyőződés mellett a magyar miniszterek Bécsben nem tehettek semmit a békés megoldásra nézve.

A bécsi miniszterium éppen azon napokban terjesztette elő a felségnek azon híres emlékiratát, melyben a békés kiegyenlítés módozatait elmondotta.

Ebben a *pragmatica sancti*ón indulva, jogilag és politikailag helyesen a monarchia egységét teszi alapul s ennek megővására bizonyos közös ügyeket állít föl és ezek elismerését és rendezését követeli.

A helyes alapok mellett ez okirat a következtetésekben nem oly szabatos, mint kellene lennie, a viszonyosságot sem

---

a *personal-unio* kifejezést, de mindig határozott, törvényes értelemben. Mondotta ugyan 1861-iki első fölíratában, hogy köztünk és az örökös tartományok között az egyetlen kapocs az uralkodó-ház ugyanazonosága, mely erőszak nélkül, jogszerűen is fölbomolhatik, mihielyt az uralkodó-ház nőága is kihal, éppen azért, mert egyetlen kapocs, de e kapcsolatból folyó elválaszthatatlan és fölösztthatatlan birtoklást és közös védelmet soha sem tagadta. Deák fölírataiban a *personal-unio* kifejezés nem abstract, hanem törvényes és történeti fogalom kifejezése volt, s azt fejezte ki vele, hogy mi nem az örökös tartományokkal kötöttünk szerződést reál-unióra, hanem az uralkodó-házzal az örökösödés rendjére, az elválaszthatatlan és fölösztthatatlan birtoklásra és közös védelemre, de e viszonyt nem terjeszthettük ki az országlásnak és kormányzatnak sem formájára, sem lényegére. Deáknak fölfogása a *pragmatica sancti*óra nézve nem folyt be az 1848-iki közjogi összeütközésre, mely később forradalomná vált. Inkább okozta ezt az a körülmény, hogy az 1848-iki pozsonyi országgyűlés, melyet Kossuth vezetett, a törvénykönyvbe igtatta a *pragmatica sancti*óból folyó közös ügyeket a nélkül, hogy meghatározta volna, hogy mik azok, és szabatosan gondoskodott volna tárgyalási módjokról. A kölcsönös gyanú és félreértés csakhamar elmérgesíté a viszonyokat. A pesti országgyűlés folyama alatt csak két erő fejlődött ki, melyre támaszkodni lehetett: a katonai és nemzetiségi reactio, mely az ingadozó dynastiát csakhamar magával ragadta, s a megsértett nemzeti jogérzet és létérdek erős fölindulása, melyet Kossuth forradalmi szelleme ragadott magával. Mire támaszkodhatott volna Deák békítő és kiegyenlítő iránya? Oly kevésbé volt forradalmi, mint ellenforradalmi ember. Mint államférfiú egyik erőnek sem állhatott élére, legföljebb mint magánpolgár teljesíthette kötelességét el nem válvá nemzetétől, de politikai szerepe a forradalom küzdelmei között nem lehetett. És ez szerencsénk volt, mert csak egy ily férfiú védhette meg később teljes erővel a parlamenti téren az ország jogait s hajthatta végre a jogfolytonosság alapján a közjogi kiegyenlítést.

Szerk.

fejti ki oly világosan, mint szükség lett volna, sőt a föltételekben is túlmegy a helyes mértéken, de föállított alapjai ellen ma már kifogást nem tehetünk, miután 1867-ben mi magunk elismertük s az új közjog alapjául fölavattuk.

Ámde mi 48-ban az alapokat tagadtuk a personal-unio eszméjében. Köztünk tehát alkudozásnak helye sem volt.

Igaz, hogy mi az országgyűlési küldöttség által csak bizonyos kedvezményeket kértünk, melyek kivüle voltak a fönnelbbi kérdéseknek. Kivántunk ugyan is:

1. A magyarországbani sereghez egy királyi parancsot;
2. hogy a horvátok minden támadástól eltiltassanak;
3. hogy a felség azonnal közzénk jöjjön.

Sajátkép e 3-dik pontban volt meg kívánságaink egész összege. Mert ha a felség Budára jő, a horvát támadás minden gondolata azonnal elenyészik, a hazánkban levő idegen tisztek is más buzgalommal teljesítik kötelességeiket, mint azon gyanús helyzetben, midőn hallák, hogy minden órán kitörhet a viszály köztünk, kiknek eddig szolgáltak és a dynastia és Ausztria közt.

A felség azon kedvezését pedig, hogy közinkbe jöjjön, joggal nem kívánhattuk az akkori körülmények közt. Mert

az ahhoz kötött föltételt, tudniillik az olasz segély megajánlását nem csak nem teljesítettük, sőt megtagadtuk.

A bécsi miniszteriummal közeledés helyett a legellenesébb állásba jutottunk.

Oly hadsereget állítottunk, melyet senki, önmagok sem tartottak királyi seregnek.

A királyi sereg elhódítását rendszeresen üzték Pesten, nem kímélve a költségeket, azokban már a törvényes hatalom nem bizhatott.

A *pragmatica sanctio* megtagadásában és a personal-unio kimondásában mi eltértünk a fönnálló törvények ösvényéről és forradalmi térre léptünk.

Szóval előbb megcsináltuk a forradalmat, megszereztük annak fegyveres eszközeit, s akkor kivántuk, hogy a felség jöjjön közzénk.

Erről tehát akkor többé szó sem lehetett.

Ily körülmények közt az országos küldöttség eljárásának, mert sikere nem lehetett, csak el kelle keseríteni a kedélyeket és nehezebbé tenni a helyzetet.

Ezt fokozta még Bécsben egy szerencsétlen véletlen, melyet valamely ellenségünkől szándékosan mért csapásnak vettünk.

Tudniillik miután a ház elnökének beszéde a felséghez az udvar kívánsága szerint megszelídítettett s velünk a rá adandó válasz közöltetett, mi a fogadtatásra készültünk Schönbrunnba.

Azon napon, melyen a schönbrunni fogadtatásnak kelle történni, hozta a bécsi lap ő felségének kéziratát a horvát bánhoz, báró Jellachichhoz, melyben a felség őt eddigi érdemeinek elismerése mellett teljesen rehabilitálja.

Mintha csúfot akartak volna belőlünk üzni, ez fölháborított minden kedélyt. Midőn kocsinkba akartunk ülni, hogy Schönbrunnba menjünk, körülfogott a bécsi nép és kíméletlen szavakban tört ki ez árulás ellen.

A legnagyobb folgerjedésben jutottunk a felség színe elé. A nagy teremben, hol összegyűltünk, kilépett nemsokára a felség s annak oldalán a királyné, ki mélyen látszott érezni e jelenet leverő hatását. Mély csendben lépett a felséges pár közénk s az adott válasz után épen oly csendben vonult vissza szobáiba.

Mi siettünk vissza Bécsbe, mert delután 5 órára a gőzhajó visszaindulása volt hirdetve.

Mikor már a gőzhajóra jutottam, s ott az országos küldöttséget találtam, a kalapok többnyire nagy vörös tollal voltak díszítve, emlékezem különösen báró Perényi Zsigmond, felsőházi alelnök felöltő vörös tollára. Köztünk volt gróf Batthyányi és Deák is, kik velünk jöttek vissza Pestre.

Másnap, midőn a gőzös Vácznál megállott, Kossuth kíséretével ott várta a bécsi küldöttséget, és a gőzösrre szállt.

A gőzösrön egy szűkebb conferentia alakult, hol különösen gróf Batthyányi, Deák, Pázmándy, Nyáry s még pár tag voltak, s ezeknek Kossuth előadá, miszerint Pesten minden elő van készítve, hogy a forradalom — hír szerint a köztársaság — kikiáltassék és a törvényes hatalom fölfüggesztessék. O azért jött elibe az országgyűlési küldöttségnek, hogy ezt az illetőkkel tudassa és velők megállapítsa.

Ennek a jelenlévők ellenmondtak. Kivált gróf Batthyányi, ki különben a főherczeg nádor ellenkészületeiről értesítve volt, egész erélyével ellenszegült, jelezve azt is, hogy e lépés-

nek igen végzetes kimenetele lehet azokra, kik azt vezetnék. Különösen pedig Nyáry oly kíméletlen modorban kelt ki e szándék ellen, hogy Kossuth annyi oldalról igen keményen megtámadva, kénytelen volt hátrálni s megígérni, hogy nem történik semmi.

Így érte el a küldöttség Pestet — és csakugyan nem történt semmi.

Azonban a pohár csordultig megtelt. Egy miniszterium, hol két ellentétes erő folyvást paralysálja egymást, magától az uralkodótól is mellőzve van, tovább fönn nem állhatott.

Kossuth is kívánta a miniszterium leköszönését, gróf Batthyányi sem akart tovább egy perczig sem ilyen combinatióban miniszterkedni.

Egyhangúan elhatározottatott a lemondás és a főherczeg nádornak benyújtatott.

Így értük el e nevezetes hó egyik legnevezetesebb napját, szeptember 11-dikét.

Tekintsünk mindenek előtt a képviselőházba.

Itt három tárgy köti le figyelmünket; Pázmándy, a ház elnöke, jelentést tesz a bécsi küldöttség eljárásáról, melyet ő vezetett a felség elé.

A király válasza máskor mindenkor kielégítő lett volna, most csak ingerelt és fokozta a meglevő elkeseredést.

«Nehezére esik — így szól a felség — hogy az ország kívánatának lejövetele iránt, elgyöngült egészségi állapota miatt' eleget nem tehet.»

«A törvényjavaslatokat meg fogja vizsgálni és ha mi észrevétele lenne, ne vegyék úgy, mintha a már fönnálló törvényeket félre tenni, vagy megsérteni akarná.»

«Ismétlem — így szól — hogy eltökélt akaratom: magyar koronám monarchiájának törvényeit, integritását és jogait királyi hitem szerint föntartani.»

«A mi a többi pontokat illeti, azok részint már a nemzet kívánatai szerint elintéztettek, részint a miniszterium útján tudatni fogom szándékomat.»

Ebből állt a királyi válasz.

«Hihetetlen, de mégis igaz.» Ezt jegyzi meg rá a Kossuth *Hírlapja*.

Hogy azon politika, melybe a felség neve kevertetik,

nem volt őszinte, egyetértelmű és határozott, azt tagadni, sem azt menteni nem lehet.

De számba kell vennünk az időket, a helyzet nehézségeit, a zaklató pártok nyomását. Mindenki tudta, hogy Bécsben, a felség környezetében, vannak barátaink, hanem vannak ellenségeink is, kik a körülmények nyomását fölhasználják s időnkint felülkerekednek.

Midőn Bécsben a küldöttségben fönn voltunk, igen szavabevehető forrásból hallottuk, hogy ügyünkre nézve a bécsi miniszterium meg van oszolva. Doblhoff, a miniszterelnök, Wessenberg, a külügyminiszter, azon véleményt képviseltek az udvarnál, hogy az olasz semmi körülmények közt meg nem engesztelhető, azokat csak a fegyver hatalma tarthatja meg, ellenben a magyarok eddig is megférték velök, sőt önkényt szövetekeztek, és jó móddal megtarthatók, ezért ajánlották a békés kiegyenlítést velünk még áldozatokkal is, és a dolgok sebes megoldását nálunk, hogy az egész fegyveres erőt Olaszországra lehessen fordítani.

Ennek ellenében Latour, a hadügyminiszter állott, ki már akkor tudta a horvát bán közeli betörését, és a bécsi lapok későbbi előadása szerint, minisztertársai tudta nélkül a horvát bánt pénzzel és hadi szerekkel ellátta, és működését vezette.

Latour gróf volt a katonapárt feje Bécsben, ki a háborút képviselte, rendezte s nyakunkra hozta. Ellenében állt Wessenberg és Doblhoff, kik a békét és kiegyenlítést akarták.

Így volt nálunk is. Gróf Batthyányi s társai a békét képviselték és mindent tettek a kiegyenlítés lehetőségére, ellenben Kossuth a háborút képviselte.

Ott és itt, Bécsben és Pesten mutathatunk ingatag habozó lépésekre, majd egyik, majd másik irány felé és épen e végküzdelem a két ellentétes erő közt teszi e szeptemberi napokat érdekessé a történelemben. E küzdelem folyt Bécsben úgy mint Pesten.

A bécsi küldöttség jelentése volt tehát az első tárgy a szeptember 11-iki ülésben.

Ezt befejezve olvasta az elnök a főherczeg nádor levelét, melyben tudatja a miniszterium leköszönését s hogy ezt elfogadva, a miniszterelnököt már ő felségének fölterjesztette, addig a törvény értelmében gyakorlandó kormány

gyeplőit kezébe veszi és a két ház erélyes támogatására számít.

E lemondás nem volt már váratlan, mégis a bizonytalanság bizonyossága leírhatatlan nyomást gyakorolt a kedélyekre.

Mindenütt a forrongás jeleit láttuk. A gyűlési terem, a karzatok zsúfolásig megteltek, a gyűlés előtt az utcán tömérdék nép foglalta el a tért. Ebben láttuk a múlt napok előkészületeit a nagy actióra. Ez utcai tömegeket Madarász László és emberei mozgatták.

Az utcai tömeg, a karzatok és a teremben a képviselők egy része szünni nem akaró «Éljen Kossuth!» kiáltásokkal zavarták a tanácskozást, s ha a terem lecsendesült is, az utcai tömeg annyira lármázott, hogy Kossuth maga, félbeszakítva beszédében, kérte a házat, küldene ki valakit a nép lecsendesítésére. Nyáry kiküldetett, hanem mielőtt közbelépett volna, a nép csendes lett. Ezt, visszajöve, Nyáry referálta a háznak.

Kossuth óhajtotta a miniszterium fölbomlását, és velök letette a hatalmat, de párthívei ezt azért kívánták, hogy kezébe még terjedtebb és korlátlanabb hatalmat adhassanak a nép által.

Azt hitték, hogy a nép ily hangulata mellett, mely a képviselőházra is nyomást akart gyakorolni, nem fog ember találkozni az országban, ki a hatalmat Kossuth mellőzésével merje kezébe venni.

És mert Kossuth törvényes úton, tudniillik a felsőbb fölhívás által, hogy miniszteriumot alkosson, nem jöhetett a hatalom birtokába, azt hitték, hogy kényszerűségből, ideiglenesen bár, kezére játszhatják a kormányhatalmat.

Ezt látszott hinni a lemondással ő maga is.

A főherczeg nádor kijelentése nyomban: hogy a miniszterelnököt már fölterjesztette — nem várt fordulat volt, mely számításaikat megzavarta.

A főherczeg nádor eljárása gyors és correct volt. Másnap a miniszterelnök megerősítése megérkezhetett és a bizonytalanságnak vége. Ekkor a hatalomnak meg van törvényes kezelője, de a hatalom eszközei kisiklottak a forradalmi párt kezéből. Nincs pénz a népmozgalmak föntartására.

E helyzetben kezdődött az érdekes küzdelem a hatalom

birtoka körül a képviselőházban, mely folytatva a főherceg nádorral, másnap oldatott meg.

A főherceg nádor levelére Bezerédj megjegyezte, hogy az ország kormány nélkül egy perczig sem lehet. S miután a törvény világosan rendeli, hogy ha a király távol van, a nádor vigye a kormányt, indítványozza, hogy a nádor a miniszterium által folytassa a kormányt, a lelépett miniszterek pedig ideiglenesen tartsák meg helyeiket.

Madarász László ellenben a nádor íratát támadta meg, azt érvénytelennek állítván, mert a törvény úgy rendeli, hogy a királynak és nádornak is minden rendelete csak úgy érvényes, ha egyik vagy másik miniszter ellenjegyzí. Ő tehát a miniszteriumot most is annak tartja, mert a levél ellenjegyzés nélkül van s így érvénytelen s ezért mindjárt több rendbeli interpellatiót intéz is a miniszteriumhoz, mintha a lemondás nem is történt volna.

Kossuth, kinek nevét a karzatok és az utcán összegyűlt nép folyvást hangoztatja, mintha mást gondolt volna, fölemlítván a főherceg nádor levelét, így szól:

«Én — ki ő felsége által neveztettem ki ez ország egyik miniszterévé — tagadom, hogy István főhercegnek joga legyen, miniszteri ellenjegyzés nélkül parancsolni ezen országban . . . Ha a miniszterek lemondottak is, Szemere Bertalan kérelmünkre kinyilatkoztatta, hogy a miniszteri tollat addig kezében tartandja, míg lesz törvényes organum, melynek azt átadhatja, s ez íratot nem contrasignálta senki.»

«Íme én, ki lemondtam hivatalomról, e széket ide teszem és ráülök (székét a miniszteri asztal mellé tette) s azon erőnél s hatalomnál fogva, melyet nem egyéniségem gyöngesége, hanem melyet nekem a törvény nyújt, akarom látni azon embert, ki tagadni merje, hogy itt azon körben, melyet a törvény a pénzügyminiszterre ruházott, én parancsolok.»

Ezzel Kossuth visszafoglalván miniszteri székét, mint miniszter kijelentette, hogy már most felelni akar a kormányhoz intézett interpellatiókra. Ezt megkezdvén, az utcán újjongó nép miatt nem folytathatta, fölszólott azért, hogy valaki a házból menne az erkélyre és szólna a néphez, tudatva, hogy a nemzet képviselői tanácskoznak, várjanak bizalommal. Ez megtörtént, mint fönnebb elmondtam.

Azután felel a Madarász által tett interpellatio egyes

pontjaira miniszteri minőségben ugyan, de éppen nem miniszteri szellemben, mert az egész válasz igen éles vádbeszéd volt.

Hosszas beszédét így végezte: «Nádor ő fenségének tehát nem azt kellett volna tenni, hogy a maga részéről ellenjegyzés nélkül — mert ezt törvényesnek el nem ismerhetem — a lemondást elfogadja, s tudtára adja a háznak, hogy a kormányzás gyeplőit kezébe vette, hanem kellett volna neveznie miniszterelnököt s azt nyomban jelentenie a háznak, mert a haza perczei veszélyesek, s oly kormányzatra van szüksége, mely erős tudjon lenni és a nemzet bizodalmára számolhasson» stb.

«Mivel ez nem történt, a ház lássa mit cselekszik, de valamit tenni kell. Kell lenni oly kormánynak, mely a maga állását érezze.»

A mint látjuk, ez elég érthető beszéd volt a ház számára s vártuk, ki fogja tenni az indítványt, hogy fölszólíttassék a nádor ő fensége, hogy haladék nélkül nevezzen ki miniszterelnököt, ki «a nemzet bizodalmára számolhasson» s egyszersmind ki is mondassék ő fenségének a nép általános óhajtása.

Azonban ezután Szemere, belügyminiszter szólalt föl, s ő is törvénytelennek nyilvánítja a nádori iratot az ellenjegyzés hiánya miatt, de a miatt is, hogy nincs benne valamely egyén kijelölve miniszterelnöknek. — Végre indítványozza, hogy miután két miniszterium közt interregnum nem lehet, hanem a parlamentaris kormány eszméjéből folyó az, hogy míg az új miniszterium megalakítva nincs, a másik miniszterium ne hagyja el helyét, indítványozza tehát, hogy hagyja meg a képviselőház a minisztereknek, miszerint nem szabad elhagyni helyöket, hanem azt tartsák meg addig, míg mások elfoglalják. «Végül azt mondom — így fejezé be — hogy fájdalom lelkesedésével, de higgadtsággal mindenek előtt, és a törvény iránti tisztelettel, s a fejedelem nevében kövessük el azt, mit a nemzet megmentésére tenni kell.»

Erre minden oldalról a teremben hangzott a kiáltás: «A miniszterek foglalják el helyeiket».

Mire gróf Batthyányi emelkedett föl helyéről és így szólt: «Fölteszí, hogy senki sem fogja hiuni, hogy a miniszterek, kik kiléptek, meg kívántak volna szökní a veszely perczekben s az országot kormány nélkül hagyni. De éppen jelen-



leg minden nap, sőt minden óra oly döntő, hogy csak egy egyéniség vagy legalább oly testület, mely teljesen egyforma meggyőződéssel van lelkesítve, tehet valamit, ezért tartottam épen kötelességemnek, kilépni, hogy olyanok maradjanak helyökön, kik teljes összhangzásban tudnak és akarnak cselekedni».

«A múlt napokban, nem lehet tagadni, több ízben nem volt méltatlanság, ha a miniszteriumban erély hiányával vádoltattak némelyek. Ez nem onnan keletkezett, mintha a miniszteriumnak minden egyes tagja magában erélyes ember nem lett volna és jó hazafi, hanem mert két eltérő vélemény lévén egybekapcsolva, az egymást fölemésztette, és így a pozitív erő kifejtés lehetetlenné vált.»

«Most tehát szükségesnek látom, hogy egy irányban menjen a dolog. A háznak íme nyilvánult közbizodalma, s hogy az célra fog vezetni, azt hiszem és reménylem is, hanem hogy mi, kik azon irányban kezdet fogni s azt elősegíteni meggyőződésünknel fogva nem vagyunk képesek, hogy az erélyes föllépést eltérő voksainkkal és nehézségekkel gátoljuk, ez, azt tartom, nagy baj volna. Oly esetek is adhatják elő magokat, hogy nincs idő a vitatkozásra, hanem gyorsan és határozottan kell cselekedni. Tehát én is azt mondom, egy nem felelős helytartói kormányzás és intervallum nem lehet, minden perczen felelős ember kell, hanem elégségesnek tartom, ha csak egy emberre bízatik is a felelősség. A közbizodalom már nyilatkozott, bizzunk meg Kossuth Lajosban. Kossuth Lajos fogja tehát a dolgot vinni és a loyaltás meg lesz mentve, s a dolgok bizonyos határozott irányban fognak menni, mert a veszély perceiben minden irány jobb, mint az iránytalanság.» (Általános Kossuth-eljenzés benn és künn.)

A főherczeg nádor átíratára a hatalom elhelyezésének kérdéséhez nem szólott csak három miniszter; Kossuth után, ki miniszteri székét visszafoglalta, Szemere és gróf Batthyányi, ki ajánlotta, hogy Kossuth bizassék meg a dolgok vezetésével. Természetesen gróf Batthyányi nem érthetett mást, mint hogy, mivel ő egy miniszteriumban Kossuthal az eltérő nézetkülönbség miatt a dolgok menetének csak kárára lehetne, egyedül Kossuth bizassék meg, míg maga útján a kormány megalakul. Mert hisz a háznak nem áll jogában, miniszterelnököt nevezni.

Kossuth ezt másképp értette, tudniillik hogy ő nevezetessék ki miniszterelnökké, mint ezt gróf Batthyányi után mondott beszéde kitünteti, mely jellemzőbb, hogysem ne érdemelné a közlést egész tartalmában.

«Azt gondolom, uraim! — így szól — ha érdemmel a hon irányában nem dicsekedtem is, Isten és ember előtt megúthetem mellemet, hogy annyit eddig tettem, miszerint jogom legyen, mindenkitől megkívánni azt a hitet, hogy becsületes ember vagyok. Hiszem és reményelem, hogy mindenki, a ki engem ismer, mint becsületes embert fog tudni, a ki pedig nem ismer eléggé, ha csak rágalmazni nem akar, hiszi, hogy bennem dicsvágy, hivatalvadászati indulat nincs, mert esküszöm az Istenre, ha személyes boldogságom érdekéről akarnék kérni tanácsot, nem kérnék Istentől mást, mint azt, adjon nekem nyugalmat e viszontagságos élet után, mert rám férne már; egész életem nem volt egyéb, mint kín, martíromság. Tehát uraim, azon indulattól vezéreltetve, hogy nekem nagyobb szerencse nem lehet, mint minél hamarább azt mondhatni, hogy szabad mint becsületes embernek nyugalomra hajtani fáradt fejemet, ez indulattal mondom: hogy a mely pontra a veszély perczében a ház engem parancsol, azon fogok megállani. Hanem uraim! teendőink roppantsága épen a perczek nagyságánál fogva testileg is erős embernek erejét is túlhaladná, annál inkább az enyémet, ki gyakran voltam azon helyzetben, hogy az országgyűlés alatt csaknem kellett, hogy elvigyenek e szószeréről, most azért nem vagyok úgy, mert nem leszek beteg azért sem, míg a haza veszélyben van.»

«Az 1848-dik évi 3-dik törvényczikk 11. §-a azt mondja: hogy a miniszterelnököt ő felsége s annak az országból távolléte esetére a nádor királyi helytartó ő felségének jóváhagyásával nevezi. Ha tehát a ház azt akarja, hogy én vagy akárki más — mert egy perczig sem lehet alkotmányos ország kormány nélkül, és pedig a törvényhozó test bizodalmaival támogatott kormány nélkül — viseljük ideiglenesen azon kormányt, mely nélkül nem szabad, hogy legyen az ország addig, míg talán ő felsége, vagy nem is tudom, inkább a nádor, — mert ő felsége kinyilatkoztatta, hogy elgyöngült egészségi állapota — miniszterelnököt nevez, s annak tehetségével, szándokával és irányával a ház számot vet, s vagy fogja látni, hogy gyámolítást ad-e neki, vagy pedig ellenkezőjét; ha mon-

dom, akarja a ház, hogy addig ily törvényes formákban menjen a dolog, kérem a házat, az ülés nyilatkoztassa ki magát addig permanensnek, míg a háznak egy küldöttsége általmegy a nádor királyi helytartóhoz, s megviszi neki a ház határozatát s a ház akarátát, és meghozza, hogy vajon hozzájárul-e ő fensége, vagy nem. E szerint fog azután a ház intézkedni. Én kijelentem, hogy részemről, ha én találnék az lenni, kit a háznak csak jó akaratommal érdemlett bizalma mintegy fölhívni látszott előbb, én az üres helyeknek kitöltésével öt percz alatt készen leszek.»

A ház erre küldöttséget nevez a főherczeg nádorhoz a végett, hogy nevezzen miniszterelnököt, mert jelen körülmények közt pillanatig sem lehet az ország kormány nélkül. Addig az ülés permanensnek mondatott ki.

A küldöttség Almásy Pál, alelnök vezetése alatt átment Budára s megbízatásában eljár.

Mielőtt azonban a küldöttség elment volna, Perczel kívánta, mondassék meg a nádornak, miszerint leirata törvénytelen, és hogy a ház és nép bizodalma Kossuthban összpontosúl. Kubinyi a határozatot írásba akarta foglaltatni. Nyáry azt kívánta, mondja ki a ház, hogy Kossuthot és Szemerét mint mindeniket, ki helyén akar maradni, minisztereknek ismeri a ház, míg új miniszterium alakúl, s ez adassék tudtul a nádornak.

Madarász László így kívánná a határozatot kimondatni: «A nádor leirata, minthogy ellenjegyezve nincs – törvénytelen s azért félretétetik, és miután V. Ferdinand egészsége önyilatkozat szerint elgyöngült, mindaddig, míg egészsége helyre nem áll, megvárja a ház, hogy Kossuth miniszter a kormányt kezeiben tartani fogja és mindent elkövet, mit a haza megmentése kívánni fog».

Többen szölkak még jobbadán Nyáryt pártolva, végre

Kossuth: «Ne szólítsuk föl a nádort — így szölk -- oly valamire, minek teljesítése az ő hozzájárulásától vagy hozzá nem járulásától függne. Hanem tudósítsuk a nádort olyan dologról, mely van, melyen ő nem változtathat. És e dolog az, hogy miniszter ellenjegyzése nélkül ide küldött rendelele törvénytelen, azt a ház félreteszi és tudtára adja, hogy nem ő kormányozza az országot, hogy az országnak mindaddig van miniszteriuma, míg mások nincsenek kinevezve.

Lehet tudósítani arról is, kiben nyilatkozott a ház bizodalma. Hanem én, mint egyike azon minisztereknek, kik, mint kijelentettem, érzem azon kötelességet, hogy azon helyet nem hagyom oda, akármilyen tetszik Budán, akár fehér, akár fekete, nem hagyom oda, míg nem lesz miniszter, kinek általadjam» stb.

Ezek után a küldöttség Budára ment. Az ülés együtt maradt.

Hogy gróf Batthyányi lelkéből megunta a miniszterséget, hol positive mitsem tehet s minden erejét a forradalom föltartóztatására kell pazarolni oly kevés sikerrel, ezt mindenki tudta. Most maga mozdította elő, hogy a hatalom kezelése Kossuthnak adassék át, és csak a formában mentessék meg a törvényesség. Miután az időben a kormányra csak két lehető ember volt, tudniillik gróf Batthyányi és Kossuth, azt hitték Kossuth hívei, hogy gróf Batthyányi semmikép nem lesz rábírható a kormányalakításra, kivált miután Eszterházy herczeg elvonúlt, gróf Széchenyi, Deák, Klauzál, báró Eötvös sem maradnak semmi esetre. Biztosnak tartották ennél fogva, hogy a főherczeg nádor utóvégre is engedni fog a kényszerűségnek és engedni a ház akaratának.

Visszajövéen Budáról a küldöttség, Almásy alelnök jelenti:

„Ő fenségével tudatták a ház határozatát, melyre ő fensége válaszolta, hogy igen sajnálja, miszerint a mai napon a ház elnökéhez intézett levele mint törvénytelen el nem fogadtatott, mert jól tudja, hogy határozatnak vagy törvénynek hozatalához miniszteri ellenjegyzés szükséges, de e levelet sem határozatnak, sem törvénynek nem tekintvén, hozzá miniszteri ellenjegyzést szükségesnek nem tartott.»

„A másikra nézve sajnálja, hogy az ő mellőzésével méltóztattak Kossuth és Szemere urakat a kormány folytatásával megbízni, mert ő azt hiszi, hogy már megmutatta mit tud és mit tett e hazáért. Annál fogva e mellőzést bizalmatlanságnak nézi. Mondta, hogy ha a ház bizodalma elvonná tőle, kész volna, szeretett és imádott hazáját elhagyni. Kijelentette, hogy míg törvényesen jár el a ház, addig ő reá mindig számolhat, azon túl egy perczig sem.»

Ez után a képviselőház e napon eloszlott.

## EZ A SZÓLÓ ELADÓ.

Eredeti beszély.

Második és utolsó közlemény. \*)

### VII.

Siklósiék a lehető legnagyobb szívességgel fogadták Ankát és Boris asszonyt; Siklósinét már ágyon kívül kapták, alkalmasint nem is volt nagyobb baja egy kis váltó láznál: Anka, a ki nehéz szívvel jött volt, nagyban hajlandó lett volna anyjával visszatérni; de erről szó sem lehetett. Siklósiné váltig erősítette, hogy kedves öcscsének már csak meglátása is kimondhatatlan jó hatással volt egészségére; az a gondolat, hogy lesz kivel megoszsa egy időre háztartása nehéz terheit, többet használ neki mint a doktor mikszturái. Boris asszony pedig, a kinek Anka nagy félenken olyasmit talált említeni, hogy úgy látszik reá itt semmi szükség, keményen lehordta: «Úgyan, hogy is fordulhat meg ilyen fura gondolat a fejedben? Nem látod, hogy ez a szegény asszony olyan mint az árnyék; kel s fekszik, fel lábával csaknem a koporsóban van. Miként hordozhatnád el a lelken, ha a te szeszélyed miatt György bátyád özvegyen, apró gyermekei pedig árván maradnának? Hát még apád mit mondana ahhoz, ha mint bolond Istók Debreczenbe, mi is betekintenenk Dévára, s azzal tovább állanánk?» Ily fontos ervekre aztán Ankának nem volt mit fölhoznia ellenérvül, mert azt az egyetlen döntőt, hogy Miklósától búcsúzatlan kellett elválnia, föl nem hozhatta. Így hát Anka Déván maradt, mint mondák, egy pár

---

\*) Az első közleményt lásd a *Budapesti Szemle* 79-ik számában.

hétre, s a harmad nap reggelén vissza induló édes anyjától fuldokló zokogás között vett búcsút és üzent ezer csókot kolozsvári jó embereinek. Boris asszony, jól tudta, hogy ezek nagyobb része kinek szól, mégis megígérte, hogy megadja s maga részéről is némileg ellágyulva vált el leányától.

Hogy Siklósi Györgynél dolog és főleg gazdasszonyi teendő ne lett volna elég, azt nem lehetett erősíteni, de hogy ezt a dolgot Siklósiné is elbirta volna, azt Anka legott átlátta; azonban az egész család nagyja, aprója annyi szívességgel, a gyermekek olyan őszinte ragaszkodással viseltettek a csinos nénike iránt, hogy a leány pár nap alatt egészen otthon érezte magát, s ha ügye Miklósával rendben lesz vala, e rövidke kirándulást egész kedvteléssel élvezi. Az egyetlen gyermek egyedül-valóságában felnőtt leány előtt új világot tárt föl a Siklósi pár három gyermeke, kik közül a legidősebb is alig volt hat éves; hisz minden leány szívében ott szendereg az anyai érzelem, melyet a kisdedekkel közelebb érintkezés rögtön fölkelt, azért ápolják a fölserdült leánykák oly gyöngéd szeretettel kisebb testvéreiket. Pár nap alatt Anka és a három Siklósi-apróság között a legbensőbb barátság szövődött, gondozásukat merőben átvette s a legkisebbik két éves leánya Anka néni nélkül el sem tudott aludni, a nagyobbak csak Anka néninek mondták el esteli imádságukat s az Anka néni csókjával fogadták a jó éjszaka kívánást. Siklósiné bár tréfásan, de a féltékenység nem minden árnyalata nélkül jegyzé meg: «Ezeknek a gyermekeknek már a mama nem is kell, csak Anka néni legyen».

Mulatságban sem volt hiány, főleg olyanban, a minő az Anka kedélyével megegyezett. Vasárnap, ha az idő engedte, befogtak a Siklósi könnyű kocsijába s apa, anya, a három gyermek és Anka kirándulást tettek Hunyadvármegye elragadó szép vidékeire: Hátszegre, Vajda-Hunyadra; esős időben, a mi e nyár folyamában a ritkaságok közé tartozott, volt látogató elég, a Siklósi háza vendégszeretetről volt ismeretes s mióta a fiatal leányban új delejfel dicsekedhetett, örömet benézttek azok a fiatalok is, a kik különben csak új év napján és sátoros ünnepeken szokták megtenni néhány perczig tartó hívatalos látogatásaikat. Végre az élelmes cigány is megsza-golta ez összefövéseket s a tornácban megpendítette a hegedű-jét, minek aztán éjfélig tartó táncz lett a vége.

Anka mind e mulatkozásokban részt vett ugyan s olykor föl is vidúlt, de a nyomott kedély borulata újra meg újra befogta e kis tiszta eget. Hiába, esze, szíve, minden gondolatja Kolozsvárott volt; ismerősei magok között a bánatos szívű kolozsvári szép-nek nevezték. Megérkezése után három nappal a legelső alkalmat fölhasználva, levelet írt Miklósához, tele gyöngéd szemrehányással, kész megbocsátási ígérettel és azzal, a mivel a szegény leánynak szíve annyira tele volt, meleg szeretetével; kérte mindenre a mi szent, válaszoljon minél hamarább s tegye elhordozhatóvá számkivetését és fokozza a boldog viszontlátás felőli reményét, melynek teljesedését szívszakadva várja. Nem egy könnyesepe hullott a levélre, melyet az egység szerint külön borítékba zárva Szalmásinének címezett. A levél postára adása után alig telt el egy nap s Anka már várta a választ, pedig azon időben, híre sem levén a vasútnak, a postai közlekedés sokkal lassúbb és ritkább volt. De várhatott szegény feje; eltölt egy egész hét és mégis semmi levél! Mihelyt szerét tehetette, mindjárt a postára szaladt, a levélkiadó már annyira ismerte, hogy mihelyt meglátta, rázta a fejét, és e főrázásra a leány arczán oly meghatóan tükröződött a csalatkozás keserűsége, hogy utoljára a levélkiadó is megszánva, egész lelkéből kezdte óhajtani, vajha minél hamarább megvigasztalhassa azt a csinos fiatal leányt, a kit feje rázásával oly sokszor kénytelen megszomorítani. A levélkiadó kegyes ember lehetett, mert úgy másfél hét múlva csakugyan teljesedett kívánsága, levele érkezett Ankának, melyet a jószívű postatiszt, mihelyt a leányt megpillantotta, mosolyogva nyujtott feléje. Ha egy korona és a levél között lett volna a választás, Anka még akkor is habozás nélkül és szintily mohósággal nyult volna a levél után, melytől szorongó szívének enyhülést várt, remélt. A czímen rögtön fölismerte a Szalmásiné keze írását — ez az egyezmény szerint volt — a levelet gyorsan zsebébe rejtette, mi közben arczának színe azonossá lett a nyakát ékitő kláris-gyöngygyel. A postatiszt még edesebben mosolygott, sejtve a kis leány baját, mire Anka nagy hirtelen sarkán fordúlt, s szaladni kezdett s meg se állott a Siklósi házáig, itt egyenesen a kertbe lopózott s a fenekében levő lugasba vont a magát. Leült, a levelet kivette zsebéből, előbb ajkaihoz, azután keblére szoritotta, s azután sirva fakadt. Mikor a tavasz

enyhe fuvalmai széttörik a tél fagy-bilincseit, megárad a patak: Anka szívében a hosszas várakozás, kétség, rebegés, bizonytalanság, e levél megérkezéssel mind fölolvadt, s okozá e könnyáradatot, melynek minden cseppje könnyebbülést hozott. Végre megtörölte szemeit s reszkető kezekkel szakasztá föl a borítékot. De ím, keserű csalódás! a boríték csak egy levelet takart, s ez is a teens asszony keze írása volt.

A csalódás első keserűségében Ankának úgy jött, hogy szét kell tépnie e levelet, s már egyik keze görcsösen markába szorítá, mikor az a gondolat villant meg fejében: hátha Miklósa beteg? úgy van, terhes veszélyes beteg, s levelére a válasz azért késett ily soká. Mindenesetre meg kell tudnia mi a baj, miért nincs válasz? Nagy gyorsan kisimitá hát térdén az összeroncsolt levelet, s szívének hangos dobogása közben olvasá, a mint következik:

Kedves lelkem jó Ankám!

„Levelére a válaszszaal azért késtem, mert nem akartam csak én magam írni; de a kegyed levelező társa, úgy látszik nem igen érkezik hivatalos sok dolgai miatt a levélírára, kivált mióta az a nagy szerencse érte, hogy aljegyzővé kinevezték. Még a kegyed levelét sem lehetett egy könnyen kezéhez juttatnom; az elveszés kikerülése végett minden áron személyesen akartam átadni; de az újdön sült aljegyző úr, a kegyed elútazása óta, egyetlen egyszer sem alázza meg magát annyira, hogy átlépje szegény szállásom küszöbét. Tartok tőle, hogy lábai nem bírják föl a lépcsőkön, mert a földszinten csaknem mindennapos, a hol nagyon jó szívvel látják, s ő is örömet mulat a ház egyik fiatal tagjával úgy kettősiben; itt csiphettem meg az aljegyző urat, kihívtam a szolgálóval egy szóra, mert mostanság nem igen fordulok meg a földszinten. Képzeld édes lelkem, mivel szent György napkor nem tudtam kifizetni a múlt évi szállásbért — az a fehérvári pénzem nem érkezett még meg — nem szégyelték nekem a múlt héten szent Mihály napra fölmondani a szállást. Mintha bizony reá volnának szorúlva arra a néhány rongyos forintra. Pedig mennyi jót tettem velők s most ezzel hálálják meg. Hiába! jótétel helyébe jót ne várj!

„Elég az hozzá kihívtam az aljegyző urat, a kezébe nyomtam a kegyed levelét, s tudtára adtam, hogy válaszát küldje hozzám, mert én majd kézhez juttatom. Eltelt egy, két,



három, négy nap, én mind csak vártam, de a válasz nem jött. Ismét kihivattam, kértem a választ, azt felelte, sok a dolga, választ írni nem érkezik, hanem kegyedet tiszteli.

Édes jó Ankám, a múlt télen színházban voltam, egy bohókás énekes darabot adtak, abban ezt a verset tanultam:

Oh a férfi, a férfi ma ritka madár  
Csak pénzre tekint s az vajmi nagy kár.

Kedves szülői köszöntik, csókolják, Istennek hála jó egészségnek örvendenek; de annak is örülnek, hogy kegyed jól mulatja magát; édes apja azt üzeni, hogy a szőlő szépen készül; víg szüretünk lesz; én is hivatalos vagyok.

Csókolja sok százszor

hű barátnéja

Szalmási Lőrinczné

született Stomfa Zsuzsánna.

Anka ezúttal nem olvasta végig a levelet, hanem a Miklós izeneténél görcsösen összegyűrve, ösztönszerűen zsebébe nyomta, fölsikoltott és összerogyott.

Szívének egész melegével, az első szerelem rajongásával csüngött kedvesén, s ez egy tehetösebb leányért hűtlen lett hozzá; a csapodárt pedig az a barátnője hódította el, a kivel gyermekkorától fogva oly benső viszonyban állott, hogy szívének minden titkát bírta. A csalatkozás, a szégyen, a féltés kínjai egyszerre rohanták meg azt a szívet, a mely szüzi ártatlanságában eddig oly határtalanul tudott bízni mindenkiben. Összeesve, kezét szívére, a kimondhatalanul fájóra, szorítva, ült a lugas pamlagán; földre szegzett égő szemeiből egyetlen könnyű sem szivárgott, csak koronként próbált kitörni melléből a zokogás némi rohama, egy-egy görcsös csuklásban. Az égő fájdalom bódultságában órákig ült, feledve maga körül mindent, lelkét tompa kábultság fogta el, állapota az álom és ébrenlét közötti némi dermedtség vala. Látott és még sem látott, hallott és még sem hallott; hallotta hogy nevét kiáltják, de hogy az az «Anka» a mitől a kis kert visszhangzott, ő volna, azt fölfogni nem bírta. Végre Siklósiné a lugasba lépett s elszörnyült, midőn a leányt meglátá: «Anka! Anka! az Istenért mi lelt?» kérdé szorongva; de választ rá nem nyerve, hozzá közeledett s két karjánál fogva megrázta. «Anka! Anka! édes Ankám, ébredj az Isten szerelmére kérlek!»

Ekkor Anka egy hosszú sóhajrással fölveté szemeit s homlokát kezével dörzsölgeté.

«Beteg vagy-e? mi bajod? mid fáj?» kérdé Siklósiné nagy részvétellel.

«A sz . . . fejem!» nyöszörgé a szegény leány, nem kis öröklődéssel.

«Jaj Istenem, talán napszúrást kaptál; hol is jártál ily nagy hőségben? Édes lelkem, szedd össze minden erődöt, próbáld meg, ha fölállhatnál s rám támaszkodva bejöhetnél a házba.»

Anka gépiesen engedelmeskedett, nagy erőfeszítéssel fölállott és Siklósinéra támaszkodva, tántorgó léptekkel megindult a ház felé.

«Így, így!» biztatá Siklósiné; mihelyt beérünk, lefektetlek s orvosért küldünk.»

«Nem, nem,» szabadkozék Anka, ki az erőfeszítés és mozgás következtében, mind inkább magához kezdett jöni, «orvosra egyáltalában nincs szükség, már is jobban vagyok, egy kis pihenés után elmúlik az egész; bocsásson el édes Mari néni, egyedül is el tudok én menni.

«De hogy bocsátlak,» fogadkozék Siklósiné, «talán hogy elessél s össze törd magadat».

A kert és a ház között volt a gazdasági udvar a csürrrel az istállókkal, a tűzifa-kazallal, mely mellett rendszerint ott hevert a fejsze a favágóra levetve, s körülte a föl nem szedett forgácsok, ágdarabok.

Siklósinének Ankával a kertből jövet épen itt kellett elhaladni; Anka váltig fogadkozott, hogy gyámolra nincs szüksége; de azért Siklósiné még sem eresztette el a leány karját; így mentek csendesen, mi közben a házi asszony folyvást az Anka állapota felől tudakozódott, kérdezte; hol járt, mit művelt? Rohamosan vagy apránként lepte-e meg ez a szörnyű főfájás, szokásos baj-e ez nála? Egyszerre azonban nagyot visítva mind két kezével Ankába kapaszkodott, kevésbé múlt, hogy magával a földre le nem rántotta; szerencsére azonban a leány eszméletét és erejét, már annyira visszanyerte volt, hogy e véletlen roham csak megtántorította.

«Jaj Istenem!» nyögé Siklósiné «lábam egy ágdarabról lecsúszott s a bokámból kificzamodott. Szörnyen fáj». Most

már a gyámolítottból lett a gyámol; a szolgálot előkiáltotta s ennek segítségével Siklósiné nagy bajjal bevezették a szobába, egy pamlagra fektették, orvost hívtak, a ki constálta a lábfcizamodást s kezelése alá vette a sérültet.

Siklósiné két hétig őrizte az ágyat s ez idő alatt a beteg gondozása, a gyermekek dajkálása és a házi asszonyi nem csekély teendők egyedül az Anka nyakába maradtak. E sok oldalú folytonos foglalkozásnak köszönhetette, hogy nagy bánatja le nem verte lábáról. A bánatos szívnek hatalmas orvosa a munka. Így aztán azok a szemek, a melyek különben álmatlanul virasztották volna át az éjet, a nappali fáradságtól kimerült test parancsára mihelyt fejét a vánkosra letette, legott lecsukódtak s a játszi álom Miklósát, a hűt, a gyöngéden szeretőt mutatta föl; elröpítette a szülői házba s ott édes apja ajkairól oly szavakat hallatott, a minőket a leány légvárai építése körül gondolt volt, mielőtt Gábor iránti akarátját nyilvánította. Fölebredéskor az álom és valóság közötti nagy ellentét leverően hatott reá s könnyüket csalt szemére; de siránkozásra ideje nem volt, lemosta hát a fájó szív e harmatját, s mert büszkébb volt mintsem másokkal látathatta volna bánatját, mosolygó arczezal kezdett dolgához.

Anka sokat tépelődött magában a fölött, hogy mitevő legyen; hidegebb vérrrel megfontolva a dolgot s több ízben át meg át olvasva a Szalmásiné levelét, mégis hihetetlennek látszott előtte a Miklós gyors változása. Az a nyílt szívű, őszinte, minden nyereség-vágytól ment, inkább a felhőkben repdeső mint az anyagiak utánkapkodó ifjú, a ki oly sok versen és egész szívéből lelkéből esküdt örök hűséget, egy pár hét alatt csak nem változhatott meg. Nem, az lehetetlen! De hát miért nem jött el a bucsúzó találkára? mert hogy levelkéjét vette, az a teens asszonyhoz írott válaszából bizonyos; hisz Szalmásiné az uzsonnai meghívást épen az Anka levelkéjének borítékjára írta volt: s még csak jó utat sem kívánt neki. A tanácsos úr uzsonnája nyilván csak ürügy volt. Most jutott eszébe, a mi akkor föl sem tűnt volt: mily édesen szorította Miklós a Sáríké kezét, egy alkalommal mint nevezte őt védangyalának. Aztán Szalmásiné, az a jó szívű teens asszony, a ki annyit tett érettök, a ki viszonyukat elősegítette, csak nem hazudhatik: nincs oka miért írjon valótlaniságot; Szalmásiné személyesen adta meg Miklósnak a levelet, s ő e levélre, melyben

Anka egész lelkét, utána sovárgó vágyait, oly leplezetlenül, a teljes bizalom hangján, föltárta, e levélre ő válaszolni nem érkezett! «Nem, nem!» fölsóhajtott, «mindennek vége!» kedvese hűtlenül elhagyta, barátnője megcsalta, rá nézve ez életben nincsen öröm. Eleinte vágyott volna hazamenni, hogy személyesen győződjék meg mindenről; de a Siklósiné esete miatt e vágyának a világért szót nem adott volna. Hogyan hagyhatná el rokonait, a kik oly szívesen fogadták, nyomorúságok idején. Írt anyjának, tudatta a Siklósinét ért balesetet s kérte, hadd maradhasson még tovább is kedves rokonainál, a kiknek most igazán szükségök van reá. Írt Szalmásinének is, jól esett neki egy hű barátnő keblébe önt-hetni ki szívének keserveit. Néhány nap múlva mind két levelére megjött a válasz: apjától az engedély tetszése szerinti ottmaradásra, helyesléssel rokonai iránti szívességeért; Szalmásinétől rokonszenvező vigasztalásokkal és a Miklós és Sári közötti viszony szorosabbá válásáról részletesebb adatokkal.

Két hét múlva Siklósiné lábára állhatott, de az orvos kímélést parancsolt, s így az Anka teendői nem sokat apadtak; azonban nénje lassankint teljesen helyre állván, Anka szóba hozá, hogy neki már haza kéne mennie; de a Siklósi pár, erről hallani sem akart. Hogy is bocsáthatnák ők házuk nemtőjét ily állapotban haza, mit mondanának Makó sógorek, ha leányuk ennyire meghitvánkozva állítna be hozzájuk? Nyilván csak azt, hogy kedves gyermeküket agyon dolgoztat-ták s még az ételt is sajnálták tőle. Ankán ugyan is mély bánata nagyon feltűnő nyomokat hagyott volt. Nem, abból semmi sem lesz; ha velők volt és osztozott bajukban, náluk kell maradnia most midőn a mezei munkában szünet állván be, több idejük marad mulatozásra, szórakozásra. Anka nem nagyon erősködött, a Miklós hűtlensége, a mit folytonos hallgatása kétségen kívülé tett, inkább rettegetté, mint óhajtottá tette rá nézt a hazatérést. A dolog vége oda ütött ki, hogy Siklósi írt Makó sógornak, hogy Ankát még teljességgel nem bocsáthatják; István mester pedig — az Anka nem csekély csodálkozására — könnyedén bele nyugodott, örömet nyilvánítván azon, hogy az ő kedves leányának megbecsülhetetlen érdemeit másutt is méltányolják.

A nyár végére járt, szeptember bekövetkezett, s első fele is gyorsan elröpült; a hőségtől megviselt falevelek egyenkint

sárgulva kezdettek hullongálni, a gyümölcs pirulva nevetett a zöld lombok közül, a szőlőhegy számos látogatóknak örvendett; hisz az emberek, mindig emberek, oda seregelnek, a hol kapnak valamit. Ekkor érkezett Szalmásinéól egy levél, azzal a hírrel, hogy Lugi Miklós Csepü Sárít megkérte, «nem is kapott kosarat. «Édes Ankám, ír a teens asszony, jól tudom, hogy kegyednek a szívébe nyilallik e hírre; sokáig gondolkoztam, megírom-e vagy ne. Végre is jobbnak tartottam, hogy kegyed értesülve legyen a dolgok állásáról és ez értesülést bizodalmas barátnéjától vegye. Vigasztalódjék, édesem, jobb volt most megszakadni ennek a viszonynak, mert a kinek természetében van az állhatatlanság, az előbb hátrább kitör, s mennél későbbre, annál keservesebb a szakadás. Olyan férfi, a ki esküjét ily könnyen tudja feledni, nem hogy könnyüket, de egy sóhajtást sem érdemel. L . . . M . . . nem szerencse, hanem szerencsétlenség lett volna kegyednek. Ád a jó Isten kegyednek igazi szerencsét, a milyet jó lelke és tiszta szíve megérdemel».

Mintha Szalmásiné jós tehetséggel bírt volna, e levél után harmad napra érkezett az István mester levele, melyben tudatá leányával, hogy az ő hű segéde, mindenese Szarvas Péter megkérte és ő feleségével együtt, leányuk nevében, igent mondott. «Ezt az igent anyád és én,» ír István mester, «abban a meggyőződésben mondottuk, hogy az által javadat, földi boldogságodat, a mennyiben gyarló embertől kitelik, biztosítottuk. És mondottuk abban a hitben, hogy te a mi engedelmes jó leányunk, öreg apádnak és anyádnak fejére nem hozol bánatot, hanem a mi igenünkhöz a tiedet is csatolod. Meglepő reád nézve nem lehetett, minek utána, még a nyár elején tudattam veled akaratomat. Azt is tudod, hogy Péter, becsületes, józan életű, szorgalmas, mesterségét jól értő és kipróbált hűségű fiatal, a ki téged nagyon szeret, boldogítani fog és a kit mint én fiamnak, te is örömmel fogadhat szívednek. És a mint ezt teszed, a mint szerető apád és anyád e kívánságát teljesíted, úgy áldjon meg az Isten!»

Ez egymásután kis időközben érkezett két levél nagy izgultságba hozta a szegény leányt. A Szalmásiné levelében foglalt jó tanácsot egyáltalában nem bírta követni: önérzetét büszkeségét mélyen sebzette bár Miklósának hűtlensége, de nem csak sóhajtozott, hanem keserves könnyüket hullatott

utána, kit annyira szeretett, a kiről véglegesen lemondani oly nehezen esett, csaknem lehetetlenségnek látszott. Apjának erre következő levele még tetézte bánatját. Nemesak nem lehet azé, a kit szívének egész melegével szeretett, hanem olyan férjnek vesse magát karjaiba, a kit nem szeret, a ki iránt inkább ellen- mint rokonszenvet érez. Apjának határozott parancsoló hangja, melylyel e szövetségre majdnem átok alatt kényszeríti, nagy visszatetszést keltett és a kora gyermekségétől fogva vak engedelmességben növekedett leányban lázító gondolatokat támasztott. «Avagy rabnő vagyok-e én, a kit tulajdonosa annak adhat el, a kinek tetszik? Ha azé nem lehetek, a kit szerettem, azé bizonyára nem leszek, a kit szeretni nem tudok». Okoskodásainak ez lett végeredménye, s ha eszét még sem tudta egészen megállítani, csak azért történt, mert nem bírt tisztában jöni a felől, miként értesítse apját elhatározásáról. Többször leült, hogy megírja, s a toll mindannyiszor oly mérvben kezdett reszketni kezében, hogy a megszokott megszólítást: «kedves édes apám» nem volt képes papírra tenni.

A lelki küzdelem nagyban meglátszott Ankán; étvágya, álma elveszett, égő szemei tüzét az alattok látszó kékes ív emelte, halvány arczaín olykor hekticus pír égett. Végre Siklósiné négy szem között vallatni kezdte a leányt, hogy mi lelte? A válasz e faggató kérdésre eleinte ennyiből állott: «Semmi». De Siklósiné nem tágitott, elővette minden ékeszölését, hivatkozott arra, hogy mennyire szereti, mily melegen részt vesz sorsában, hogy ő mint tapasztaltabb s most édes anyjának személyese, tanácsolhat, segíthet. Utoljára a sok unszolásnak az lett a vége, hogy Anka sírva borúlt a Siklósiné nyakába s odanyújtotta az apja levelét. Siklósiné míg a síró leányt félkezével simogatta, mohón olvasta a levelet, e nagy bánat okozóját, végére jutván fölkiáltott: «Oh te bohó gyermek s csak az a baj, hogy egy tisztességes, becsületes, jó reményű fiatal megkérte kezedet! hisz ennek más lelkéből örülne! Ennek az iszonyú csapásnak minden tisztességes leány ki van téve s miért lennél megkímélve épen te, a ki szép is vagy, nem is vagy földhöz ragadt szegény?»

«Igen de», sohajtott Anka felíg sírva, «apámék oda is ígérték a kezemet.»

«Tehettek volna-e okosabbat?» kérdé Siklósiné álmél-

kodva. «Édes Ankám, a leányt akkor kell odaadni, mikor kéri, ha a kérőben nincs kivető; különben könnyen megeshik, hogy válogatósnak vaczkor is jó lesz.»

«Igen de,» ellenveté Anka, «én nem szeretem.»

«Nem szereted, de hát mi kifogásod ellene? Rút-e?»

Anka fejét rázta.

«Vén-e?»

Újból förázás.

«Részeges, káromkodó, kártyás, kicsapongó, egyáltalában jellemében van-e valami hiba?»

Ismét förázás.

«Nincs, s te még sem szereted?» kérde Siklósiné s elgondolkozott, egyszerre egy ötlet villant meg fejében. «Áhá, már tudom, leány te mást szeretsz!»

Anka pirulva borúlt nénje keblére.

«Ha így áll a világ,» szólt Siklósiné nyájasan, «egész nyíltsággal tárd föl szívedet apádnak vagy anyádnak, a melyikkel bizodalmasabb lábon állasz; bizonyos vagyok benne, hogy jó szülőid, ha kedvesedet elfogadhatónak találják, útjában nem fognak állani boldogságotnak; bár kezedet oda ígérték is kérődnék, ez mint becsületes ember, vissza adja önként szavukat, mihelyt megtudja, hogy szíved a másé.»

«Oh de» zokogá Anka, «az én kedvesem hűtlen lett hozzám.»

«Bizonyos vagy-e benne?» kérde Siklósiné, «nem csak holmi félreértés, vagy féltékenység sejteti ezt veled?»

«Fájdalom, annyira bizonyos,» rebegé Anka, «hogy ő már jegyben is jár egyik volt barátnőmmel.»

«A ki náladnál vagyonosabb, nemde? Ilyen a mai ifjúság! Édes Ankám, egy könnyet sem érdemel tőled az ilyen haszonleső csapodár. Adj hálát az Istennek, hogy most menekültél meg tőle, mert az ilyen ember oldala mellett életed előbb-hátrább merő keserűséggé vált volna. Szegény leány, lelkemből sajnállak; nagyon, nagyon keserű poharat kelle kiürítned; de embereld meg magad, ne hajtsd búra a fejedet; ő nem volt méltó hozzád! Nagyon helytelenül cselekednél, ha ezért eltaszítanád magadtól a kínálkozó szerencsét. Kérődet szüleid ismerik, s mikor kerésének helyt adtak, bizonyára egész meggyőződésök szerint javadat akarták. Nem szereted, azt mondd, de azt magad is bevallod, hogy kivető nincs

benne; nó ládd édes Ankám, a kit becsülni tudunk, azt meg is tudjuk szeretni. Aztán annak a rajongó, heves szerelemnek ritkán van jó vége: gyorsan elrohog, mint a szalmatűz s csak kormos perjeje marad. Olyan az édesem, mint a csemege, csak nyalánkság, nem jóllakásról való, nem ezzel él az ember, hanem jó házi kenyérrel. Barátnéddal jár jegyben? Nem vagyok ugyan a mellett, hogy pusztán daczból menj férjhez; de úgy hiszem leányi büszkeségednek nem kevésbé hízelegne, ha megmutatnád nekik, hogy egy fa nem erdő s azért, hogy egyet kivágtak belőle, neked is maradt még. Mindenesetre azt tanácslom, gondold meg a dolgot, nem a családkozás sötét üvegén keresztül, nem az elérhetetlen után sovárgó vágyó-dással, hanem józanon, komolyan; az élet hosszú s hosszú útra ki indulna báli ruhában. Írok én apádnak s kérek nevedben egy heti gondolkozó időt.»

Egy hét oly nyereménynek látszott Anka előtt, hogy örömmel csókolta nénjét össze-vissza, készségesen fogadva az ajánlott közbenjárást.

## VIII.

Megadták a kért gondolkozó időt, melyet Siklósiné szorgalmasan fölhasznált az Anka megpuhítására. A szegény leánynak, ki hónapok óta magába fojtva hordozta súlyos bánatát, nagy enyhülés volt már az is, hogy egy résztvevő keblen kisírhatta magát. Siklósiné valódi édes anyai szeretettel osztozott a leány keserveiben, vigasztalta és egyszersmind különböző érvekkel igyekezett rábírni, hogy adja bele magát sorsába, fogadja el a szülői által oly melegen ajánlott kérést. Jól tudta az okos asszony, hogy az a vár, mely az ostromlók-kal alkudozásokat kezd, előbb-hátrább föladja magát: mihelyt Anka elfogadja nénje közbejárását a gondolkozó idő megnyerése iránt, a Szarvas Péter kezének elfogadása csak idő kérdése. Úgy is lön: Anka elgondolta, hogy kedvese elhagyta, legjobb barátnéja megcsalta, s ha Péternek kosarat ad, szülőivel is meghasonlik, s ekkor mi lesz az ő sorsa? Végre nagy nehezen, sok könnyű és sóhajtozás között kirebegte az «igent» és nénje sarkalására leült, hogy apjának megírja elhatározását. Levelében nyíltan kifejezte, hogy Szarvas Péter



íránt legkisebb vonzalmat sem érez, kezét apja és anyja kedvéért, miután oly erősen akarják, mint engedelmes leányuk oda nyújtja neki, de szívét nem. Tudassák ezt Péterrel, s ha mind e mellett megmarad előbbi szándokánál; ha megelégszik oly feleséggel, a ki őt nem szereti s nem ígéri, hogy valaha szeretni fogja: ám lássa. Azt kéri, hogy húzamosabban maradhasson Siklósiéknél s csak a menyegzőt megelőző pár napra kelljen haza mennie.

A levélre hamar megjött a válasz István mestertől, a kinek levelébe volt zárva egy levélke Szarvas Pétertől. Apja nagyon örült, hogy nem csalódott kedves leányában, a kit mindig engedelmes jó gyermekének ismert; érzékeny szavakban küldte áldását; beleegyezett, hogy október 1-jéig Déván maradhasson; de akkor okvetetlen haza kell jönie; avagy csak azért is, hogy számba vegye kelengyéjét, melyet jó anyja nagy gonddal készít. «Mert szüretkor», úgy mond a levél, «mindenesetre lakodalmazunk. Ilyen víg szüretem soha sem volt, nem is lesz!»

Péter szívből fakadt egyszerű szavakkal köszönte, hogy Anka kezét nyújt szíve legforróbb vágya teljesüléséhez; ezt meghálálni nem képes; de önfeláldozásra kész hű szerelme kedves mátkájáé, mind a sírig; s ha egy férj gyöngédsége, osztatlan és folytonos figyelme boldoggá tehet egy nőt, Ankája minden bizonnyal boldog lesz.

A szegény leány összerezsent e levelek olvasására; de látta, hogy a koczka el van vetve, igyekezett kibekülni sorsával, a mire sokat tettek a Siklósiné meleg részvéte és anyai jó tanácsai; de mind e mellett is olyan formán érezte magát, mint az elítélt a siralomházban.

Siklósiék megtettek minden tőlök telhetőt kedves rokonuk szórakoztatására, fölvidítására: voltak gyakori kirándulások, víg uzsonnák a szőlőhegyben és házi multságok társas játékokkal s táncczal. A napok röptültek s mielőtt észrevették volna, beköszöntött október, melynek első estjén Boris asszony is megérkezett.

Anka zokogva borúlt anyja nyakába, benne a rettegett nap hírnökét látta. Boris asszony maga is elérzékenyült e fogadáson, melyet a viszontlátáson való öröm zajos kitorésének hitt; de később mikor leányát közelebb szemügyre vette s látta mennyire megfogyott, aggódva kérde: «Beteg vagy-e

gyermekem?» De Siklósiné megnyugtatta, «ha a leány ily körülmények között», úgy monda, «izgatottabb, mint rendesen, s egy kissé megsoványkozik, azon nincs mit csodálkozni, különben is», hozzá tévé tréfásan, «ha egy kicsit meg talált fogyni, annak az az oka, hogy nálunk sokat koplalt szegény, sajnáltuk tőle a kenyeret, úgy sem dolgozott semmit.»

Siklósiék elővették minden rábeszélő tehetségöket, hogy Boris asszonyt avagy csak egyetlen egy napra megmaraszszák pihenőre; de kísérletök nem sikerült. Boris asszony hajthatatlan volt, most is késett egy napot, mondá, a szekeres miatt, a ki a Szent Mihály napi költözködések miatt nem állott elő az előre megszabott időben. Az út megtart két napot, tehát csak 3-dikán estére érkeznek meg. A szüret 7-dikén kezdődik, a lakodalomnak hát meg kell esni 6-dikán: bár ő mindeneket elintézett, Ankának mégis szüksége van egy pár napra, hogy magát rendbeszedje. Ez ellen semmit sem lehetett fölhozni; de Siklósiék megígértették magoknak, hogy az új pár még ez őszön meglátogatja őket.

## IX.

Ankára otthon sok meglepetés várt. István mester szokatlan melegen fogadta aranyos leányát; Péter — kit a mester már kedves fiam uramnak szólított — szerelemtől égő szemekkel nyujtotta jobbját, de látván az Anka visszahúzódtását, nem tolakodott; a jegyesek egyáltalában nagyon tartózkodólag viselték magokat. Estére érkeztek meg sötétben, törődve az úttól s vacsora után — mely a gazda nem kis bosszúságára vólnak éppen nem volt mondható — hamar lenyugodtak.

Másnap reggel Makó uram kézen fogta leányát s mosolyogva így szólt: «Édes Szarvas Péterné asszony, hadd mutassam meg szobáit», s az ámuló Ankát elvezette a ház túlsó oldalához, hol a széles telken két új szoba vala a régi épülethez ragasztva. Anka mindezt csak most látta meg, a szobák csinosan be voltak bútorozva, minden szükségességekkel ellátva; a szekrényekben szép rendben elrakva a bőséges kelengye, az ágyra kiterítve a menyasszonyi ruha. Anka mindezek láttára a szülői gondoskodó szeretet e tanúi között, hálásan megcsókolta az apja kezét és az utánnok besompolygott Boris asszonyét,

de mégis önkénytelenül elsóhajtotta magát, mert arra gondolt, mily boldog lehetett volna e csinos lakban Miklósával, míg így . . . De hősies erőfeszítéssel elfojtotta könnyűit s erőlködött örömet találni új ruháiban, piperéiben, melyeket anyja nagy öntettségessel mutogatott darabról darabra. E közben azonban folyton csodálkozott magában s azon törte a fejét, hogyan lehettek szülői oly bizonyosak e házasság felől; mert a bútorokat, ruhaneműeket és egyebeket beszerezhatték a mióta beleegyezését adta a Péterrel való egybekelésre; de e szobákat föl nem építhették oly rövid idő alatt, ha csak az ő elutazása után rögtön hozzá nem kezdtek. E talányt nem bírván megfejtetni, anyjához fordult érette. István mester, eligazítani való sok dolga levén, az anyát leányával hagyta volt. Boris asszony leánya kérdésére minden habozás nélkül azt felelte: rég szándékoztak a teleknek útczára néző e pusztá részét egy pár bérzsoba építése által hasznosítani, az Anka távolléte kedvező alkalomnak látszott tervök kivitelére, a mennyiben az építkezés idejére összébb szorúlhattak; most már nagyon örülnek, hogy tervöket ily szerencsésen kivihették, mert oly lakót kapnak, a ki szeretetében uzsorával fizeti az építésbe fektetett tőke kamatait. E gyöngéd nyilatkozatra Anka elérzékenyülve és megnyugodva csókolta meg anyja kezét.

Ebéd fölött István mester azt mondá: «Mivel az idő oly gyönyörű, s neki holnap a szüretelési előkészületekkel künn a szőlőben lesz dolga, megtehetnék, hogy az ebédet kiszállítsák s ott ebédeljenek; délig a nők itthon igazíthatják dolgaikat, előkészülhetnek a holnaputáni lakodalomra és az az utáni szüretre, délután pedig nekik sem árt egy kis friss levegő». A terv ellenmondás nélkül elfogadtatott, mint általában a gazda minden egyéb rendelkezése, a ki kis király volt a maga házában.

Másnap a két inas Boris asszony vezérlete alatt jó idején el is indult az ebéddel, melynek egy része ott kelle, hogy megkészüljön; Anka hátra maradt s csak később indult el a szolgálóval, a ki fején egy nagy kosárban sok mindenfelét emelt. Hogy annál hamarább eljuthassanak, útjokat az akkor még nagyon fiatal sétánynak vették. Szép őszi nap volt, az égen egyetlen felhőpehely sem látszott, a nap melegen süttött, a sétány fiatal fái lombjai között az őszi szellő sohajtott, rezgette a kanadai nyárfák leveleit, melyek közül egy-egy koron-

kint sárgultan hullott a földre, a gyepek fűszálai között az ökörnálnak nevezett pókháló-fonalak lebegtek s zománczos fényvel csillogtak a nap sugaraiban. Anka mélabús hangulatban ki nem kerülhetett sorsába magát lehetségig beleadva, elgondolkozva, lesütött fővel csendesen ballagott, de alig haladott a fél angol mérföld hosszú egyenes vonalat képező és most teljesen néptelen sétány negyed részéig, midőn háta mögött siető léptek kopogása ütötte meg fülét s egyszerre egy nagyon ismert hang így szólítá meg: «Anka, édes Ankám, az Istenért! Pedig hogy láthatom valahára!»

Anka összererezett, térdei reszkettek, futni szeretett volna, de lábai nem bírták, megállott hát s egészen elsáppadva, nagy fölindulásától alig hallható hangon, erőltetett, de nem sikerült gúnyos mosolylyal, mely inkább hasonlított az ajkak sirást elfojtó göresös rángásához, így szólt: «Tekintetes Lugi úr, minő nem remélt szerencse, miben lehetek szolgálátára?»

«Anka!» fölkiáltott Miklós, «miért e hideg udvariasság; mivel adtam okot ily szörnyű elidegenedésre?» S e közben kezét törekedett megragadni, de Anka nem engedte. A meghitt szolgáló, mihelyt Lugi Miklóst megismerte, legott szerényen illő távolságra hátra húzta magát.

«Nem én kezdtem!» válaszolt Anka hidegen.

«De hát kiesoda?» kérdé Miklós hévvel. «Ön elútagozott a nélkül, hogy csak egy szóval tudatta volna, hogy mikor? hová? Leveleimre egy árva szócskával sem válaszolt. Mivel érdemeltem meg ezt?»

«Én nem tudattam önnel?» kérdé Anka izgatottan, «én nem válaszoltam az ön leveleire, melyeknek színét sem láttam? No már ez mégis nagyon szép!» és ezzel nagy gyorsan megindult a szőlő felé.

«Bocsánat!» mondá Miklós utána szaladva, «ha szavamnak nem hisz, itt vannak postai levéljeim, mert mindegyik levelem ajánlattal adtam föl.» Ezzel kivett tárczájából három-négy postai levélyt s Ankának nyújtotta.

Anka rá sem akart nézni a levélyekre, de Miklós úgy tartotta eleibe, hogy akarva nem akarva vetnie kellett rájuk egy pillantást, s ekkor gúnyosan fordult Miklóshoz s így szólt: «Nagyon szép! Ezeknek a leveleknek minden bizonynyal kezemhez kellett jutniok, miután Nagy-Váradra voltak címezve,

én pedig Déván voltam. Nagyon szép! nagyon szép!» Ezzel tovább akart indulni; de Miklós útját állotta.

«Anka! az Isten szerelméért, hallgasson ki», esdekle Miklós összefogott kézzel; «én rosszat sejtek, valami ördögi ármány kerített mindkettőnket hálójába.» Tárcajába nyúlt s abból elővett egy papír darabkát. «Ismeri ezt az írást?»

«Jól ismerem, ez a teensasszony keze írása», felelé Anka.

«Olvassa hát, olvassa kérem.»

«Makó Anna kisasszonynak, Nyárádtői Antal úr házánál Nagy-Várad, Kolozsvári-útcza 45-dik szám» olvasá Anka; «de hát mit jelentsen ez?»

«Azt, hogy az ön véletlen eltűnése után», válaszolt Miklós, fölvilágosítást senkitől sem remélhetvén, viszonyunk addigi pártfogójához, Szalmásinéhoz, folyamodtam, s ő oly jó volt és nekem hallgatás pecsétje alatt megsűgta, hogy önt szülei — viszonyunkról értesülvén — száműzésbe küldték s miután a teens asszony megesküdt, hogy az ön tartózkodási helyét senkinek sem mondja meg, esküjét is megtartani és rajtam is könyörülni akarván, leírta e darabka papírra.»

«Mi szükség volt arra, mikor én világosan megírtam volt önnek, hogy Dévára utazom Siklósi György bátyámhoz, kinek felesége betegeskedik, hogy a terhes háztáj dolgait a nénem fölgyógyulásáig igazítsam.»

«Az ön levelét soha sem vettem», felelt Miklós.

«El meri ezt még mondani?» kérdé Anka hévvel. «Június 25-ikéről azt a levelemet, melynek borítékján uzsonnára hívta meg önt a teens asszony és a melyre válaszát ezzel a két szememmel láttam; ön nem jöhetett, mert főnöke hívta ugyanazon időre uzsonnára.»

«Megálljunk!» szólt Miklós, mi közben Ankát egy padhoz vezette; «telepedjünk le ide egy perczre, a mit imént csak sejtettem, azzal most már tisztában vagyok; de önnek is tisztába kell jönni. Tehát június 25-dikén hívott engem Szalmásiné uzsonnára és ezt a meghívót az ön levele borítékjára írta? Így van-e?» miközben tárcajában keresgélt.

«Igenis, úgy van», erősíté Anka.

«No kérem, tessék most már saját szemeivel megolvasni az ön levele borítékára írott meghívót.» Ezzel átnyújtott egy háromszögű levélkét, melyen a feltört pecsét nyoma látszott és Tekintetes Lugi Miklós úrnak volt czímezve. «Olvassa, kérem.»

Anka olvasá: «Édes Miklós!»

«Megálljon», szakítá félbe Miklós, «nincs-e ráírva, hogy mikor kelt?»

«Vagy igen, június 25-dikén, 1841.»

«Tehát ugyanazon napon», jegyzé meg Miklós, «a melyen az ön levele borítékán hívott meg uzsonnára. No már olvassa.»

«Édes Miklós! Nagyon szorúlt állapotban vagyok; egy szemtelen hitelezőm — kivel pedig csak a jó Isten tudja, mennyi jót tettem, mikor több módom volt rá — erősen alkalmatlankodik; pénzem Fehérvárról nem érkezik. Arra az 50 forintra, a melyet minap említettem volt, olyan szükségem van, mint az éhenhalónak a falat kenyérre. Hogy kegyed mi módon kölcsönözhetné nekem ezt az összegecskét, arra nézve egy nagyon jó gondolatom jött. Csak két hétre kell, még tán hamarább is visszafizethetem; mert Fehérvárról okvetetlen meg kell jönni a pénzemnek. Az egészet körülményesen megbeszélhetjük uzsonnálás közben, a mire is ezennel szívesen meghívom ma délután hat órára.»

Özv. Szalmási Lőrinczné,  
született Stomfa Zsuzsánna.

Anka elsáppadt, kezeit szívére szorította, egy darabig némán hallgatva ültek, végre a leány szemlesütve alig hallható hangon így szólt: «Most értem, hogy ön a Szalmásinéhoz Déváról írott levelembe zárt soraimat sem vehette. Mesterségesen kiszámított dolog volt az egész, nekem az ön hűtlenségéről, önnek hihetően az enyémről tele beszélték a fejünket. Esztelen madarak valánk mindketten, belementünk a kelep-czébe. Önnek, édes Miklós, megbocsátok; szívemből kívánom, hogy legyen boldog Sárijával.»

«Miféle Sárival?» kérdé Miklós megütkezve.

«Csepü Sárival», felelé Anka, «hisz mátkások, nemde?»

«Én?!» fölkiáltott Miklós hévvel, «én volnék mátkás? Hát még ezt is kikoholta az a boszorkány? És te, édes Ankám, hihetted-e rólam egy perczig is, hogy avagy csak gondolatban hűtlen lehettem volna hozzád; hozzád, a ki bírod szívemet, a ki vagy életem napja, reményeim, vágyaim egyetlen tárgya. Nem, ezt megfogni nem tudom.»

«Miklós, édes Miklósom», fölkiálta Anka, «én kicsiny hitű voltam; bocsánatot nem kérek, vétkem meg nem bocsát-

ható, étellel lakolok érte. Nem voltam rád érdemes, feledj el és légy boldog, olyan boldog, a mint igaz szíved megérdemli.» Kendőjét szemére nyomta és zokogott.

«Anka, lelkemnek kedvese, nincs mit megbocsátnom neked; látom, mily pokoli cselszövényt vetek körül minden oldalról; ha hitedben megtántorodtál, azon nem csodálkozom; de az igazság szétoszlatta a csalfaság ködeit; minden félreértésnek vége, mi ismét a régiék lehetünk. Szeretsz, úgy-e szeretsz lelkemnek fele?»

«Szeretlek, Miklós, egész lelkemből», viszonzá a leány mély megindulással; «de számunkra e földön nincs remény; én . . . én . . . nekem holnapután menyegzőm lesz! Feledj el, oh kérlek, feledj el!»

«Az ég szerelmére, Anka!» fölkiáltott Miklós, «s igaz volna-e, a mit kőszá hírből hallottam, de a minek hitelt egy perczig sem adtam? Azt sejtettem, hogy valami félreértésnek kellett megzavarni kedves viszonyunkat, azért szedtem össze s hordozom tárczámban napok óta annak a boszorkánynak hozzám intézett minden sorát, azért lesem megérkezted óta minden léptedet, mozdulatodat, hogy veled találkozá, egymást megérthessük; most már hál' Istennek megértettük; ez a házasság nem jöhet létre, e házasságon nem lehet Isten áldása. Szülőid nem akarhatják gyermeköket egész életére szerencsétlenné tenni. Beszélek apáddal, még nem késő, még minden jóra fordulhat.»

«Édes Miklós», szólt leverten a leány, «minden késő; minden oldalról meg vagyok csalva, s én megengedtem csalatni magamat. Szülőim egyetlen akaratja az, hogy Szarvas Péterné legyek; ám legyen meg akaratjok, de azt mondom neked Miklós, hogy én Szarvas Péternek felesége soha sem leszek. Nekünk válnunk kell ez életre. Isten áldjon meg; feledj el!» Ezzel újból sírva fakadt.

Lugi Miklós elővette minden ékesszólását, hő szerelme sugalta minden érveit; Anka rendületlenül állott elhatározása mellett. Mikor a szegény leány belátta, mily különböző elemek szövetkeztek arra, hogy viszonyát Miklóssal megszakítsák, mily mesterségesen kiszámított terv szerint működtek céljaik elérésére, és ebben nemcsak Szalmásinénak, hanem Siklósiéknak, sőt tulajdon édes apjának, anyjának is megvolt a szerepe, keblében egyszerre kihalt minden életkedv; megundorodott a

világtól és a kétségbeesés vett erőt rajta. Magával legott tisztában volt, hogy számára egyetlen menedék a halál, ezért szelíden, de rendületlen elhatározottsággal állott ellent Miklós minden kéréseinek, esdekléseinek. «Én gyöngye voltam, eles-tem; nem vagyok méltó hozzád; de van elég erőm, hogy imént adott szavamat megtartsam: én soha sem leszek a Szarvas Péter felesége.»

A szerelmesek közötti küzdelemnek utoljára a szolgáló vetett véget, a ki megünva a hosszas várakozást, hozzájuk közelített s Ankát figyelmeztetvé, hogy a szőlőben várnak rájuk. A búcsu rövid volt, de keserves; a szegény leány csak tántorogva nagy bajjal haladhatott s megérkezésekor rendkívüli főfájásával menté késedelmét. Ebédhez sem ült, hanem föl s alá bolyongott a szőlőben s mihelyt egyedül látta magát: leletült a földre s fejét kezeibe hajtva, keservesen zokogott. Boris asszonynak föltűntek az Anka kisírt szemei, aggódva kezdé faggatni leányát, hogy mi baja, de ez keserű mosolyal azt felelte: voltaképp semmi, csak iszonyú főfájás lepte meg, mely azonban minden bizonynyal elmúlik, ha az éjjel kialussza magát.

## X.

Este vacsora után, mikor a család lefekvés előtt rendezen együtt szokott volt lenni, az addig hallgatag Anka így szólt:

«Édes apám, úgy tudom, hogy a halálra ítélt bűnösnek minden kívánságát teljesítik, a mennyiben az a reá kimondott sentenciával nem ellenkezik.»

«Úgy van», felelt István mester; «hát aztán?»

«Nekem is van egy kérésem», monda a leány, «egy olyan kérésem, a melynek megnyerésére sokat, de nagyon sokat adok, a melyet nézzetek édes apámék úgy, mint a halálra készülőnek utolsó kívánságát.»

«No már ez micsoda beszéd!» fölkiálta István mester megbotránkozva, «micsoda hasonlatosság van közötted és a halálra ítélt között?»

«Csak annyi, édes apám», válaszolt Anka, «hogy az elítélt nem önként megy a vesztőhelyre, én sem jó kedvemből megyek feleségül Szarvas Péterhez, a kit nem szeretek, hanem



az édes apámék kedvéért. Ha én ezt megteszem, tegyenek meg annyit, hogy adják meg ez utolsó kérésemet.»

«Nem szereted?» fortyant föl István mester; «majd megszereted, mikor felesége leszel, mert Péter egy szorgalmas, szelíd, józan életű becsületes ember. Szereted, nem szereted, az nekem mindegy; megígérted, hogy hozzá mégysz, remélem, hogy most nem akarsz megmásítani adott szavadat, s minket csúffá tenni, mikor a pap is, a vendégek is meg vannak hívva, a dispensatio megadva, az esketésnek napja, órája meghatározva. Ha belőlem s anyádból ilyen csúfot akarnál csinálni, akkor aztán le is út, föl is út, menj Isten hírével a merre tetszik, de az én leányom, tudom, nem vagy.»

«Eszem ágában sem volt, hogy megmásítsam adott szavamot», szólta Anka csillapítólag; «a menyegző minden bizonynyal meglesz a meghatározott napon és órában s azután . . . No de én csak egy kéréssel akartam járulni édes apámhoz, hanem ha annyira nehezére van, el is hallgathatom.»

«No, no, mondd meg hát, mit kérsz?» szólta István mester engesztelődvé. «Néma gyermeknek anyja sem érti szavát, hát még az apja hogy értené?»

«Ügy, de ígérje meg, hogy megadja, mert ez utolsó kérésem.»

«Megígérjem, a nélkül, hogy tudnám, mit akarsz; ez bajos dolog. Aztán az az utolsó kérés csak olyan, mint gyermekkorodban, mikor hibáztál s úgy rimámkodtál, hogy csak most az egyetlen egyszer engedjek meg. Hányszor volt az az egyetlen egyszer?»

«Utolsó kérésem, mint leánynak», egészíté ki Anka; «ha meg nem ígéri, hogy megadja, nem is kérek semmit.»

«No megadom, megadom, ha adott szavad beváltásával nem ellenkezik», szólta az apa; «de ki vele hát, mit kívánsz?»

«Csak azt: az esketés délután lesz, azt vacsora fogja követni; hadd legyen vacsora után táncz is, még pedig kivilágos viradtig s onnan egyenesen menjünk a szüretre.»

De már ez ellen Boris asszony kelt ki nagy hévvel és hatalmasnál hatalmasabb érvei egész seregével. Elég baj neki, hogy az esküvőt épen a szüret előtti napra határozták, hanem ez már hadd legyen, apjok akarta; de hogy az esküvő után egész reggelig tánczoljanak s onnan egyenesen menjenek a szüretre, ez képtelenség, pusztá hóbort, ebbe semmi áron

bele nem egyezik. De az István mester elnöki szavazata eldöntötte a vitát, az Anka kérése megadatott és Boris asszony is, bár jó darabig zsörtölődött, utóvégre kénytelen volt meghajolni a többség akarata előtt. Anka megindulva csókolt kezét szülőinek s megköszönte kérése megadását.

Másnap kora reggeltől nagy sürgős-forgás volt az István mester házában, az asszonynépség különösen el volt foglalva, a napot már viradta előtt megkezdette. Anka, hogy anyját a viradtig tartó tánczért kiengesztelje, kettőzött szorgalommal segített egy pár jó koma-asszony társaságában, fejét sem dugta ki a konyhából. Dél tájt István mester benyitott a konyhába s leányát kihívta a szobába, az ajtót gondosan betette, körültekintett s meggyőződve, hogy csak magokra vannak, halk hangon így szólott:

«Nem akarom, hogy ne legyen tudomásod róla, hogy ez előtt egy fél órával kénytelen voltam kosarat adni nevedben. Csak képzelj oly szemtelenséget, megkérni egy menyasszonyt az esküvője előtti napon! Mintha bizony mi polgár emberek csak amúgy játszanánk szavunkkal s leányainkat árverésre bocsátanók a többet ígérők számára. Aztán mit nem hiszen némi ember magáról? Azért hogy szert tehetett egy rongyos kis hivatalra, melyből alig tengetheti nyomorú életét, különnek tartja magát egy mesterségét jól értő, szorgalmas, becsületes embernél. Ho ho! édes tollrágó és tinta-vesztegető tekintetes úr, a mesterembernek aranyos a körme! Még azt merte ajánlani, hogy bízzuk rád a választást a tanácsai aljegyző Lugi Miklós és a csizmadiamester Szarvas Péter között, mert te hozzá hajlasz. Hát te mit mit mondasz hozzá?»

Anka sáppadtan és mindinkább remegve hallgatta apjának fokozatosan ingerültebbé levő beszédét; a hozzá intézett kérdésre minden habozás nélkül rögtön válaszolt: «Én adott szavamat beváltom.»

«Helyesen, édes leányom!» fölkiáltott István mester s leányát homlokon csókolta, «most már úgy szóltál, mint az én leányomhoz illik; tehát a kosár nem csak az én, hanem a te nevedben is van adva. Engem csak az a szemtelen elbizakodás bosszant, megkérni egy menyasszonyt esküvője előtti napon!»

«Tudja mit, édes apám», szólta Anka, «egy gondolat vilant meg agyamban: ezt a mód nélküli önhihetet legméltób-

ban úgy büntethetnék meg, ha azt a tekintetes urat meghívják az esküvőre és a tánczra.

«Tréfának megjárná tán», jegyzé meg István mester; «de az én egyetlen gyermekem esküvője nem tréfa, különben is ily alkalommal, valamint mindig csak oly vendéget óhajtok, a kit szívesen tudok látni. A tettetés soha sem volt kenyerem.»

«Hát Szalmásiné teens asszony sem lesz hivatalos?» kérdé Anka. «Nagy csodámra, haza érkeztem óta nem mutatja magát.»

«A teens asszonyt még akkor meghívtuk, mikor a lakodalom napját megállítottuk; el is ígérkezett, de el kellett utaznia Fehérvárra, a hol — úgy hallom — betegesen fekszik. Csepü komáék nem a legszebben bántak vele; Szt.-Mihály napkor kirakatták a szállásáról, mivel két évi lakbérrel van hátralékban. Nagy kár, hogy házamban nincs még egy szoba, örömet átadtam volna annak a derék asszonyságnak.»

«Igazán kár», jegyzé meg Anka némi gúnnyal, «a teens asszony megérdemelte volna.»

\* \* \*

Az esketés csakugyan véghez ment október 6-dikán dél után négy órakor. A násznépnek általában föltűnt, mily halálsápadt volt a menyasszony és egész testében mennyire reszketett. A lelkész kérdésére: «Szereted-e?» csak ajkai mozogtak, de hang nem jött ki rajtok, annyira, hogy ismételnie kellett a kérdést, de hallható feleletet ekkor sem nyert, azonban az ara reszketése annyira növekedett, hogy attól lehetete tartani, hogy összerogyik. Makó István uram homlokán pedig gyöngyözött a veritek, nem győzte törölgetni. Utóvégre is a lelkész látva, mennyire el van fogódva a szegény leány, hallgatag feleletét jóba vette; az esküből is csak imitt-amott lehetett kivenni egy-egy érthető szót, pedig látható volt, mennyire erőlködött; de torka ki volt száradva, szemei égtek, egész testében láthatóan reszketett, de a «holtomiglam, holtáiglan» szavakat, mintha egyszerre megjött volna a hangja, erős nyomatókkal mondotta utána.

Vacsora alatt azonban Anka fölvidúlt; szokása ellen többször üfített poharat; a vacsorát követő tánczban pedig kedve a legmagasabb fokra hágott; a különben szelíd, szerény leány csaknem pajzán, szilaj lett, szakadatlanul tánczolt s ha esetleg nem találták fölkelni, ő kért föl tánczost magának;

szokatlan eljárását tréfásan azzal indokolta, hogy ez most az egyszer az ő előjoga, mert ki akarja tánczolni magát az egész életre. Barátnői iránt kiválóan szíves előzékeny volt, de a többi fölött különösen kitüntette Csepü Sárít, a kit nem győzött eléggé csókolgatni. Völegényét azonban lehetően kerülte; szegény Szarvas Péternek, bár szeme, szíve csak úgy szakadt arája után, nem volt mit tenni; e sajátságos magaviseletet békével kellett tűrnie. Anka a kialakudott kedvezményből: hogy a táncz világos viradtig tartson s onnan egyenesen induljanak a szüretre, legkisebbet sem engedett.

Reggelig mulattak hát, akkor asztalhoz ültek, ezalatt a nők eltávozhattak, öltözéket cserélni; e végett Anka szobájába zárkozott, s a mint onnan kijött, az egész násznép együtt indult el gyalog szüretre Hójába. Elindulás előtt a menyasszony előbb az anyja, azután az apja nyakába borult, sűrűn omló könnyük és forró csókok közt megköszönte jóságukat, s kivált hogy utolsó kérését nem tagadták meg tőle.

## XI.

A Kolozsvárt 1841-ben megjelenő *Múlt és Jelen* című hirlap október 8-dikáról kelt 81. számában szórul szóra ez áll:

«A Kolozsvárral határos kolozs-monostorfalusi Hója nevű szőlőhegyben elkezdett szüretre f. h. 7-dikén menők közül egy azelőtti napon összekelt ifjú pár, egy más asszony és egy gyermek a megáradott Szamos vizében találták halálokat. A szőlőhegy nagyobb részét városiak bírják, hova annyival inkább tódul a nép, mivel ott a szüret néhány nappal előbb kezdődik, mint a városi hegyekben. Jártabb útjában palló van a Szamoson, most csak három-négy gerendából minden karfa nélkül. Erről szedíté le áldozatait a rohanó folyam.»

A pallóról előbb Anka esett le, Péter utána ugrott, hogy megmentse; a nőt és gyermeket a szerencsétlenség következtében támadott tolongás sodorta be.

## XII.

A hójai szőlőhegyben járó-kelők a Makó István szép soros szőlője lazában felütött két karóra szegzett deszkadarabon vastag betűkkel a következő föliratot láttak:

«Ez a szőlő eladó».

BELÉNYESI GÁBOR.

## B Ú C S U.

Isten veled, Isten veled!  
Könny kicsillant, könny megeredt,  
Fiacskámat hogy elhagytam  
Ott a messze kis paplakban.

A hol maradt, idegenek  
A szó, a szív, az emberek.  
Kire hagyjam, kire bizzam,  
Kinek adjam, kibe' bizzam?!

A szekéren magam ültem,  
Gondba', buba' elmerülten . . .  
S ím szó hallik onnan, innen,  
Vigasztalás mindenünnen.

Tompa zajjal, földmorajjal,  
Lombsugással, szélzugással  
Bérczek erdős koszorúja  
Azt igéri: ő megója.

Átöleli óriás karral  
Megküzd ertte a viharral.  
Akárhonnan támad rája,  
Nem vesz el egy hajaszála.

Hegyoldalon nyárfaliget  
Ormán meg fenyves integet,  
Erdő tája mind megszólal,  
El-elbiztat ezer jóval.

Ígér neki hűvös árnyat,  
 Pihentetőt, ha elfárad.  
 Az álmát vig madárdallal  
 Szövi, bontja alkony, hajnal.

Forrás mondja : megenyhítem,  
 Virág mondja : megszépítem  
 Útját kicsi kis fiadnak.  
 Mindnyájan ily jó szót adnak.

Jót a csillag is az égen,  
 Biztatóm már réges-régen :  
 Új erőben, épen, szépen  
 Hozzád vissza elvezérlem.

Hangtalan hangok beszédén  
 Elmerengek szívem mélyén.  
 Ki szól bennök ? nem is kérdem :  
 Imádkozom, tudom, értem.

BEÖTHY ZSOLT.

## A K E Z E S S É G.

Mőroosz a tyrann Dionyshoz osont,  
 Tört rejtve ruhája, sebosztót ;  
 De bilincsbe verék a poroszlók.  
 « Minek ez a tör, mit akarsz vele, mondd ! »  
 Szól böszén a zsarnok. Az erre vizsont :  
 « Megmenteni tőled a várost ! »  
 « Úgy vár a kereszt, a halál most. »

S az szól : « A halált készen fogadom,  
 Én életemért nem esengek ;  
 De ha kívánsz adni kegyelmet,  
 Három napot engedj, kérlek, szabadon,  
 A míg hugomat csak férjhez adom ;  
 Barátomat hagyom kezesnek,  
 Ha szökni találók, ölesd meg. »

Király ajakára kaján mosoly ül,  
S szól kis vártatva: «Legyen meg,  
Három nap, örülj a kegyemnek;  
De értsd meg a szót, mire éjbe merül  
Harmadszor a nap, ide visszakerül!  
Másképp ő függ a keresztfán . . .  
De néked elengedem aztán.»

Barátjához indul: «A zsarnok, a vad,  
Elitelt, s árát a merénynek  
A keresztfán fizetem én meg;  
Mégis haladéku három napot ad,  
Mig férjhez adom hajadon hugomat;  
Oh légy te, maradj te a zálog,  
Mig eljövök oldani zárod».

Némán kebelére borúl a barát,  
S átadja magát a tyraunak . . .  
Mörösz megy, igyekszik ugyancsak,  
S míg harmadik hajnal hintné sugarát,  
Átadja a férjnek az ifju árát,  
Siet aztán vissza serényen,  
Hogy még idején hazaérjen.

Felhőszakadás jött, záporpatakok  
Zuhognak alá a hegyekből,  
Áradt a folyó a vizektől;  
S hogy elérí a vándor a bős folyamot,  
Örvénybe a hid ép akkor zuhan ott,  
S recsegő, ropogó fala börtjét  
A habok bömbölve sodorják.

Bolyg föl s le a parton s gondtelve sohajt;  
De hová kémelő szeme láthat,  
De hová hívó szava szállhat,  
A partról az árnak egy sajka se hajt,  
Mely átvigye őt, hova szíve ohajt,  
Nincs révész, hajtani kompot,  
Egy tenger özönje tolong ott.

Majd térdre omolván könnyekre fakad,  
 Kezeit föl Zeüshöz emelve :  
 «Vess feket e szörnyü elemre !  
 Sietnek az órák, már délen a nap,  
 S ha nem jutok el haza, míg lehalad,  
 A halálnak kínja, kegyetlen,  
 Barátomat éri helyettem.»

De a víz rohamát csak újabb követi,  
 Új hab tolul a lefutóra,  
 És óra után fut az óra . . .  
 Gond üzi, magát hamar összeszedi,  
 Bátran a habok morájába veti,  
 A sebes vizet osztja merészen,  
 S irtalmas az Isten a vészben.

Elérve a partot odább siet ő,  
 S hálát ad az égi segélyért . . .  
 Hogy az erdő mélye felé ért,  
 Rablók hada törtet az árnyból elő,  
 Elállva az utat a vért lihegő  
 Vad nép. Nem léphet a vándor  
 A rája emelt buzogánytól.

«Az égre mi kell?» — sápadva riad --  
 «Nincsen csak az éltém, ereszsz el,  
 A királynak tartozom ezzel.»  
 És ott hamar egy buzogányt kiragad :  
 «Barátomért esdem irtalmatokat !»  
 S hármát leterít vele ottan,  
 Széjjelfut a többi riadtan.

Fejére a napnak izzó tüze száll,  
 S a kiállott fáradalomtól  
 Már térdei csuklanak olykor :  
 «Rablók közül ah, kegyesen kihozál,  
 Védelmed alatt nem vitt el az ár,  
 S itt kell nyomorún elepednem,  
 S neki hajh, meghalni helyettem !»



De hallga ! közel mi locsog, mi bugyog ?  
 Vizesorgás tiszta morajja.  
 Megy, a merre csörgeni hallja ;  
 És íme a szirt kebeléből amott,  
 Mormolva, sebes patakocska buzog,  
 És iszsza mohón, neki dölve,  
 S megujulnak tagjai tőle.»

Már lombokon által szűrődik a nap,  
 S fényes mezején a határnak  
 Őrjásira nőnek az árnyak ;  
 Két vándor az úton ép szembeakad,  
 S mellettök a mint szaporázva halad,  
 Ily hangok ütik meg ijesztve :  
 «Most fogják vonni keresztre».

S az aggodalom neki szárnyakat ad,  
 Gond kergeti, űzi serényen ;  
 S már látja az alkonyi fényben  
 Távol Syrakust, Syrakus kapuját,  
 És szembe Philostratus éri urát,  
 Hű gondviselője lakának,  
 S rémülve kiáltja urának :

«Csak vissza ! barátod megmentni nem érsz,  
 Hát mentsd meg ön éltedet épen !  
 A halált most szenvedni épen.  
 Várt, várt bizalommal, és hitte ha élsz,  
 Megmenteni őt idején hazatérsz,  
 Bátor bizodalma hivednek  
 A tyrann gúnyjára se' tört meg.»

«Megmentni, ha késő, mentője ha hát  
 Már nem lehetek neki, bátran  
 Hadd egyesülünk a halálban.  
 Ne hányja a zsarnok, hogy íme barát  
 Gyáván a barátának megszegte szavát ;  
 Két áldozat élete veszszén,  
 De higyén a hű szeretetben !»

Már száll a nap, ő a városba terem,  
 Ott áll a kereszt, körülállva  
 Bámész sokaságtól a szálfá;  
 S már látja: barátját húzzák kötelen,  
 S ő áttör erővel a néptömegben:  
 «Hóhér! — riad — engemet itt! várj,  
 A kiért kezes ő, ime itt áll!»

Elbámul a nép, míg egymás kebelén  
 A két hű barát szive könnyül,  
 És sírnak a bűtől, örömtül.  
 És könny ragyog ott mindenki szemén,  
 S gyorsan a királyig a hír szava mén;  
 Im az ember győz a tyrannban,  
 S őket bevezetteti nyomban.

Ámulva sokáig nyugtatja szemét  
 Rajtok: «Ti legyőztetek, érzem,  
 Meglágyul a szívem egészen;  
 Hűség, szeretet, hát nem pusztá beszéd;  
 Oh néktek egy új társ hadd nyújtsa kezét!  
 Kérlek, kezem itt, vegyetek be  
 A harmadikul frigyetekbe».

SCHILLER után, németből

VARGHA GYULA.

## É R T E S I T Ő.

*Újabb költemények. Írta Bartók Lajos. Buda-Pest, Franklin-társulat. 1883.*

Bartók Lajos nemcsak vigyorgó satyr, hanem sohajtozó, szerelmes pásztor is. Ha hetenként egyszer kidühöngte magát, ha nyelvet öltögetett a zsidókra, ha oly czimekkel illette Andrássyt, Tiszát, Trefortot, melyeket leírni restelünk, s néhány frivol rajzzal áldozott jó kedvének is, a hét többi napját szerelmi ömlengések között tölti szép nők lábainál vagy a szabadba menekül, hogy bámulja a természet szépségeit s elmélkedjék az emberi élet titkairól. Azon-

ban őszintén megvalljuk, hogy nekünk inkább tetszik benne a vigyorgó satyr, mint a szerelmes pásztor és az álmodozó philosoph. Igaz ugyan, hogy humorában sok a vásottság, hogy satyrai költeményeit olvasva, nem egyszer eszünkbe jutnak Arany e szavai:

Van a modorban néha a mi bánt,  
Mert jóllehet az érzés egyre megy,  
A költő és czipész-inas nem egy.

De találhatni bennök sikerült élczet, találó vonást, természetes és őszinte érzést is. Szerelmi lyrájáról és fellengős ódáiról mind-  
ezt kevésbé mondhatni el. A legtöbbször erőlködés és bágyadság  
vonúl el rajtok, s leginkább azok sikerülnek, melyek enyelgő vagy  
épen humoros hangba csapnak át. Az igazi dal Bartóknak oly  
kevésbé eleme, mint az igazi óda. Az egyszerű naiv érzés meleg öm-  
ledezése épen úgy hiányzik szívében, mint az óda viharos szárnya-  
lása. A dal neki inkább csak a reflexio elméssége, az óda pedig üres,  
dagályos retorika. S a belső mintegy összhangzik a külsővel. Mint  
dal- és ódaköltőnek a nyelv és rhythmus sincs eléggé hatalmában;  
se szívünket, se fülünket nem tudja megigézni.

Bartók ez újabb költeményei három szakaszra oszlnak. Az  
első szakasz *Kárpáti emlékek* czíme alatt felföldi élményeit foglalja  
magában. Úgy látszik a felföld költője akar lenni és versenyezni  
Petőfivel, a ki az alföld költője volt. De, a tehetséget nem is em-  
lítve, nagy különbség van köztök. Petőfi az alföldben szülőföldjét  
énekelte meg, Bartók csak mint turista üdvözli Tátrafüredet, a  
poprádi völgyet. Petőfi a természet fia s mintegy az anyai kebelből  
szívja ihletét, Bartók egy fővárosi blasirt gavallér, a ki szórakozni  
megy a bércek közé s kacérkodik a természettel. Valóban e költemé-  
nyekben több a cifra szó, mint az érzés és gondolat. A költő gyak-  
ran elmondja, mily nagyszerű, fonséges a táj, de nem tudja előnkbe  
rajzolni; ő maga sokat érezhet, de a mit élénkbe tár, az vagy köz-  
nap i retorika, vagy érthetetlen szódagály. A turista könnyed élmé-  
nyei, minők: a *Koritniczai út*, a *Rózsamenedékház Tátrafüreden* vagy  
egy-egy szerelmi óra emléke, minők: *Jőj édes, Neved a fenyőbe rés-  
tem*, még hagyján; ezek többé-kevésbé élvezhetők, de ha egészen a  
természetbe mélyed, s mint symbolumot kezdi magyarázni vagy ké-  
peit szíve érzéseivel olvasztja össze, teljesen élvezhetetlenné válik.  
Vegyük föl például *A bércek a felhőkbe* című költeményét és ele-  
mezzük egy kissé.

Leírja, hogy a bércek a felhőkbe nyúlnak s a felhők ráborul-

nak a bércekre, a felhő bércknek látszik, a bérck felhőnek. A bérck egy kőrengeteg, nincs szív óriási keblében :

S nincs semmi érzet, itt születlő  
Csak vészes álomként a felhő.

S mi a felhő a bércknek, hogy mintegy hozzája forr, el nem hagyja, ha összetépi is? Talán az öröklét szörnyű terhe vagy egy reá neheződő átok? kérdi a költő. A bérck ezt feleli :

Az, átok ez rajtunk. Szerelmet  
Jelent nekünk e barna felleget,  
Azért nyerők a bosszus égtől,  
Hogy ne legyünk gyötrelmek nélkül.

Minden teremtvény szenvedésre  
Alkottaték s van egyszer vége;  
Megtörni sziklát, mely nem érez,  
Sebző szerelem fér kövéhez.

A szerelem felhő alakban  
Ront minket, csak ő ronthatatlan,  
Ha ma elűzzük, holnap újra  
Nyomasztva száll reánk borítja.

A melyre száll, sötét komorság  
Lepi a bérck napfényes ormát,  
S ha szenvedélyes könnye tör ki,  
Barázdát és sziklán s megörli.

Igy fürdeti arcunkat gyáva  
Erzések éji záporába,  
Majd villámokkal tép dühében  
Míg összetörve lát a mélyben.

Villáma, zápora felhőnek  
Szerelmi láng, szerelmi könnyek,  
Halála mindennek, mi csak van  
S tőlünk halálig válthatatlan.

Ki érti ezt? A sziklának nincs szíve s mégis szerelmi bánattal van megátkozva, nem érez s mégis sebző szerelem fér hozzá. Vagy talán nem a szikla szeret, hanem a sziklát szereti a felhő, s mert az nem akarja szeretni őt, ez könnyeivel áztatja, villámával sújtja? Vagy talán a felhő sem szeret és csak a szerelem bosszújának megszemélyesítése, a kinek meg kell büntetni az érzéketlen sziklát? De akár így, akár úgy, minek akar ez symboluma lenni? Úgy hiszszük maga Bartók sem tudja.

Ily követelő dagály és valaminek látszó érthetetlenség kiválóan jellemzi e gyűjtemény *Képek és ódák* című szakaszát. Általában új divatú ódaíróink a dagály szárnyain emelkedve, az érthetetlenségbe vesznek. Egy csoport nagy mondás, sok képtelen kép, néhány

elrontott reminiscencia, a fölkiáltások és megszólítások egész özöne, erőlködés az egekig és kapaszkodás a semmibe, mintegy 10—15 versszakon át — és kész az óda. A Petőfi-szobor leleplezése alkal-mával számos ily ódát olvashattunk s ilyen Bartóknak *Petőfi szobra előtt* című ódája is. Ime hogyan kezdi:

Ez ércszobornak zendüljön meg ajka!  
Olvadjon özenéje lánghevében!  
Mert méltó dalba őt ki foglalandja,  
Hogy lelkesítve lelke is elégjen?  
Szólj oh Petőfi, szólj szívek királya!  
Szívünkben nézd nem dal, de könny fakad,  
S dicsfényedet szemünk még most se látja  
A vesztéért omló könnyek miatt.

Idézünk szellem! bár bűvös hatalmad'  
Fékezni nincs erőnk! de oh jelenj meg!  
Csak hallja még hangját e nép a dalnak  
Melylyel fölrázod és újjá teremted.  
Dörögj a tyrtaeuszi hangszeren,  
Mely eilenségünk várait lesujtja,  
S mint Orpheusz, játszd rajta édesen.  
Hogy dult hazánk virágozzék fel újra.

E szerint magának a szobornak ke'll megszólalni s elolvadnia lánghevében, mert csak ily léngoló lelkesedés méltó Petőfihez s erre ember nem képes, de azt hiszszük, hogy a szobor még kevésbbé. Azonban úgy látszik, hogy a szobor egy Petőfivel, tehát magának Petőfinek kell megszólalnia, mert mi dicsfényét nem láthatjuk a vesztéért omló könnyek miatt. Ennélfogva énekelje meg maga Petőfi saját dicsőségét, ez alatt pedig azt érti Bartók, hogy zengje Petőfi csatadalait, melyek ellenségeink várait romba döntötték, a hazát pedig, mint Orpheusz lantja, fölépítették. A baj csak az, hogy nem Orpheusz, hanem Amphion lantja épített városokat s hogy ez mikép illik Petőfire, bajosan megfogható. S így megy az óda egész végig, nincs abban egyetlen találó hasonlat, jellemző gondolat, természetes érzés.

A többi óda sem különb. *Lendvay emlékezete*, *Prológ az országos dalegylet debreczeni ünnepén*, *A szegény gyermekek*, *Kossuth-nóta* mind az erőlködés bágyadt szülöttei. A Lendvay-óda kevésbbé dagályos ugyan, de bágyadt s nincs benne semmi jellemzetes. Akár Egressyról is él lehetne mondani s inkább csak retorikai közhelyek mozaikja. A *Prológ* egész szentiváni ének, mely Debreczent csak azért, mert az országos dalegylet ott tartja ünnepélyes ülését, a puszták Memnon szobrának nevezi, aztán szélesen, hosszasan s meg-lehetős laposan dicsőíti a magyar népdalt és zenét. A *Kossuth-nóta*

természetesen Kossuthot dicsőíti. Már az első versszak egy történelmi valószínűtlenség.

Mikor lánczát szabadságunk letörte,  
S háromszáz év után újra lélegze,  
Kossuth-nóta a magyarhoz te szóltál,  
A szabadság nyíló ajkán  
A lehelet te voltál.

Bartók szerint tehát a magyar a mohácsi vész óta soha sem védte fegyverrel szabadságát, csak 1848-ban, midőn Kossuth a forradalom élére állott. Hát Boeckay, Bethlen Gábor, I. Rákóczi György, Rákóczi Ferencz mit vétettek? Ha nem voltak is oly nagy szónokok, mint Kossuth, de minden esetre nagyobb államférfiak, diplomaták és hadvezérek voltak. S különös, maga Bartók czáfolja meg a negyedik versszakban azt, a mit az elsőben állít:

Ki feltámadt, Rákóczi az,  
Nagy lelkében Kossuthnak.

De hiába, ha az ember kedveli a nagyot mondást, semmitől sem riad vissza, még attól sem, hogy magát megczáfolja. De más baja is van az ódának. A költő nincs mélyen meghatva, lelkesülése csak olyan obligát lelkesülés, minő a Pulszkyé vagy Kaas Ivoré, ha Kossuthról vezérczikkeznek. Általában a Kossuthról és Kossuthhoz írt költemények nem igen sikerülnek. Azon kitünő költők közül, a kik átérték a forradalmat, mint Vörösmarty, Petőfi, Arany, Tompa s Ianczra lelkesítették a nemzetet, majd megsiratták gyászát, hallgatnak róla, a későbbiek közül is nem a legtehetségesebbek zengik meg. Nem kutatjuk mélyebben e jelenség okait, de egy közel fekvőt mégis megemlítünk. Kossuth annyit beszél, oly ékesen szónokol magáról, annyit emlegeti való és nem való érdemeit, hogy a költők ódái mintegy fölöslegessé válnak.

E szakaszban az úgy nevezett ódáknál inkább sikerültek az úgy nevezett képek, minők *Jég hátán, Mit suttoznak a margitszigeti tölgyek*. Mind kettő jól van gondolva, ha nincs is egész biztosan megírva. Amaz egy humoros kép, melyben egy pár nem találó vonás is van ugyan, de befejezése különösen sikerült. Emez egy elegia Arany temetésekor, van ugyan benne egy kis dagály, a tölgyek beszéde egyszerűbb lehetne, de egészben véve sikerült. Legsikerültebb azonban a gyűjteményben az a szakasz, melynek czíme *Szibajok*. Itt már inkább elemében van Bartók s egy pár darabja valódi költői tehetségről tanúskodik. Különösen jól eltalál néha két hangot: a szerelmi enyelgés vidám s a szerelmi fájdalom gúnyos hangját. Amabban jelesek: *Szerelmes levél, Esernyő alatt* címűek, emebben

*Mint az orvos, Ha szerettél és csalogdol, Tolvaj nem üt zajt, Éjszemek* címűek. Különösen ki kell emelnünk a *Szerelmes levél* címűt. Ez a legszebb költemény az egész gyűjteményben. Az enyelgésnek jól eltalált fél vídám, fél bosszús hangja folyvást megmarad határai közt, az érzés és gondolat természetesen fejlődve s olvadva egymásba, egy kerek egészsze alakulnak. Semmi fölösleges szó, cifrázat, a külső a belsőnek teljesen megfelel. Ide igtatjuk az egészet; azt hisszük, hogy olvasóink éppen úgy élvezni fogják, mint mi:

*Szerelmes levél.*

Kedves, mind hiába	De nem éri ám be
Vesz tollat kezem:	Azzal jó szüled,
Mind anyád kezébe	Hogy posta-galambom'
Kerül leveleim,	Mint sas tépi szét;
És kíváncsi orrát	Életem galambja
Ő ütvén belé,	Téged sem kimél,
Tépi és szakítja	S majd hogy úgy jársz, mint a
Százezer felé.	Szerelmes levél.

A levél csak hagyján,	Rózsaszín levélül
Irnék másikat,	Rózsát küldök én,
Toll, papir és tinta	S ha ez is anyádnak
Nálam még akad.	Akad fönn kezén:
Toll, papir és tinta	A tövis bosszúból
Nálam még akad,	Ujját szurja meg
S érted élő, égő	S a rózsából olvasd
Érzés, gondolat.	Hű szerelmemet.

Természetes, hogy e szakaszban is találhatni egy pár pöffeszkedő, dagályos költeményt. Mihelyt Bartók pathoszba burkolózik, ábrándokba sülyed, mélységet és rejtélyességet vadász, csak úgy ontja a sok éretlenséget, ízetlenséget és érthetlenséget. Az ember csodálkozik, hogy satira-írónak hogy lehet oly kevés érzéke a nevetéséges iránt. A *Paradicsommadár* című költeménye egy hosszú unalmas, érthetetlen árjongás a szerelemről, mert tulajdonkép ez a paradicsommadár nem madár, hanem a szerelem geniusza, olyan madár, a mely ha megrázkódik, csillag, ha újra megrázkódik, szép leány, még pedig tündérleány, a ki az ember szívét a csillagokba ragadja. Ez a madár aztán egy rengeteg erdőben egy hosszú dalt énekel a szerelemről egy ifjú szerzetesnek, a ki még soha sem szeretett. Az ifju hallgatja és boldog, de egyszer csak zörg a lomb, a galyat léptek törik, a madár elrebben. És íme csodák csodája, azalatt évtizedek teltek el, az ifjú szerzetes egész ősz le: t. S ez ízetlen és semmi eszmét ki nem fejező regét csak azért beszéli el a költő, hogy elmondhassa kedvesének:

Midőn hallottam első szavaid,  
 Ez ó rege jutott eszembe,  
 Mit a paradicsommadár tanit,  
 Te zengted azt, szívem szerelme!

De nem vagyok én agg, se remete  
 És két karom nem is ereszt el,  
 Kedves, és együtt szállunk fölfelé  
 A csillagok közé sziveddel.

Úgy látszik Bartók nem igen ismeri, hogy miben van ereje és miben nincs; s ízlését sem igen igyekszik művelni. Óhajtjuk, vajha jobban ismerné magát s tehetsége fejlesztését ízléssel párosítaná. —i.

*Vámbéry's Ursprung der Magyaren, besprochen von Paul Hunfalvy.  
 Wien und Teschen, 1883. 65 l.*

Ritka könyv keltett Magyarországon oly nagy föltűnést, mint Vámbéry Árminnak *A magyarok eredetéről* írt nagy munkája. Olvasták országszerte, még oly körökben is, melyekben tudományos munka vajmi ritkán fordul meg. Nem is csuda; hiszen mely nép ne volna kíváncsi megtudni a maga eredetét! A hírlapok magasztaló ismertetésekét közölték a könyvről, a nagy közönség lelkesedve olvasta, és örült az eredménynek: a török magyar rokonságnak.

A szakszerű kritika néhány hónapig váratott magára. Mikor aztán megszólalt az ugor összehasonlító nyelvtudománynak két főképviselője: Hunfalvy és Budenz, akkor a közönség véleménye Vámbéry könyvéről már módosulni kezdett. Ama két tudós kimutatta, hogy a csillogó gyémántokkal ékesített mez. a melybe Vámbéry a maga állításait öltöztette, nem ér annyit, mint első tekintetre látszik, mert ama csillogó gyémántok nagy része hamis.

Vámbéry könyve németül is megjelent, s ez indította Hunfalvyt arra, hogy ő is kiadja a maga észrevételeit németül.

Hunfalvy ebben elhárítja magáról és a többi ugor nyelvészekről az egyoldalúság vádját, mintha ők eddig csupán a finn-ugor részről kínálkozó adatokat vették volna tekintetbe, mellőzve a töröktatárokat. Foglalkozik másrészt Török Aurélnak azon vádjával, hogy eddig nálunk a rokonság kérdését egyoldalúlag, csak nyelvészeti alapon tárgyalták, és kimutatja, hogy a Török által Vámbérynak juttatott dicséret, mely szerint egyszer s mindenkorra útját vág a ennek az egyoldalú eljárásnak, nem illeti meg őt, mert maga is főleg nyelvi adatok alapján határozza meg a rokonságot. Ezt azonban Hunfalvy nem megróvásképen mondja, bár megjegyzi, hogy Vámbéry eljárása a nyelvi adatok fölhasználásában nem mindig kifogástalan.



A vérrokonságot Hunfalvy nehezen meghatározható dolognak mondja, legalább az európai népeket illetőleg, melyek többé-kevésbbé keverék-népek, s ilyen a magyar is. Azért a vérrokonság, úgymond, anthropologiai szempontból tekintve = *x*. Más a szellemi rokonság, mely a nyelvben nyilvánul. A nemzetet nyelve teszi nemzetté, és addig marad az, a míg nyelvét megtartja. Ha nyelvet cserél, azzal egyszersmind más nemzetté is lesz.

Íme az egyik főkülönbség Hunfalvy és Vámbéry theoriája közt. Hunfalvy a nyelv tanúságát elegendőnek tartja valamely nép hovatartozásának megítéléséhez, Vámbéry pedig elégtelennek. A mi az eredményeket illeti, melyekre a két tudós (mind a kettő a maga eljárása szerint) eljutott, azok lényegesen különböznek. Mindkettőjük véleménye megegyezik abban, hogy a magyar keverék-nép. Csakhogy Hunfalvy szerint ennek a keverék-népnek alap-eleme ugor volt, s ehhez járultak később a többi idegen, nevezetesen török, szláv és német elemek; Vámbéry szerint pedig török volt a magyar nép alapja, s az ugor és a többi elemek ebbe olvadtak bele.

Hunfalvy sorra veszi Vámbérynek ez elmélete igazolására fölhozott bizonyítékait. Kimutatja Vámbérynek saját szavaival, hogy a magyaroknak török-nevezete az arab, byzanci és perzsa írók részéről, nem sokat nyom a latban. Kimutatja továbbá azon argumentumok tarthatatlanságát, melyeket Vámbéry az ugor és török népek physicumának és foglalkozásmódjának különbözőségéből merít. Ez argumentumok hibás okoskodáson alapszanak, oly annyira hibáson, hogy Vámbéry tévedését a laicus ember is mindjárt első olvasásra észreveheti, ha ugyan a hangzatos szavak meg nem zavarják. A világhódító magyar nem lehet rokona a békés ugor halászosoknak és vadászoknak; mert minden ember, minden nép az anyaország bélyegét hordja magán, azon földét, melyen született és növekedett, és az anyaországnak e bélyege egyrészt a magyaroknál, másrészt az ugoroknál teljesen különböző. Körül-belül ez a Vámbéry okoskodása, egész meztelenre vetköztetve; s ebből láthatni, hogy a szerző megfeledkezett egy dologról, mely az ő egész okoskodását halomra dönti. Megfeledkezett arról, hogy ha a nép «anyaországot» cserél, akkor az a bizonyos «bélreg» is megváltozik ám! Ha a mi őseinket a jeges tenger partjaira vagy Szibériába űzte volna sorsuk, akkor most mi is csak békés halászosok és vadászosok volnánk, mint azok az ugor népek.

Most a munka nyelvészeti részére tér át Hunfalvy, és kimutatja, hogy Vámbéry elmélete nem tudományos, azért ingadozik hol erre, hol arra felé. Kimutatja, mily járatlan Vámbéry a magyar nyelvészet s az ugor nyelvek terén, és hogy a törökkel is «bátrabban bánik, mint kellene».

Végre a bírálat befejező szavai ezek: «A nemzetek ethnii-

kai eredetét, nem mai physikai összeolvadottságát, csak az illető nyelv határozhatja meg; a nemzetek ethnikai eredetét az illető nyelv eredetével kell egynek tartani. Úgyde a nyelv támadására egy helyet kell elfogadni, a hol idegen hatásoktól menten és csak rokon hatásoktól környezve, határozott, többé el nem mosódható jellemre fejlődhetett. A magyar nyelv csak azon nyelvek területén támadhatott, a melyekben tárgyas igeragozás van, a melyekben a számnevek, postpositiók, az emberi test részei, a természet szembetünő jelenségei és a gondolkodó elmének legelső nyilatkozásai ugyanazon hangok által vannak kifejezve. De kellő, előttünk ismeretlen időtartamot is el kell fogadnunk, a melyben a nyelvi alakulás, s ezzel egyszersmind a nemzeti születés, meg ifjúságra vergődés megtörténhetett. Azt a helyet a magyar nemzetre nézve az ugorok területén lehet csak képzelni; azt az időt pedig az ugorok társaságában eltöltnek kell gondolni.

De a már képződött nyelv és a megerősödött ifjú nemzet azután idegen hatások alá kerülhet, s e hatások nyomait magán viselheti a nélkül, hogy eredeti jelleme elmosódnék. Azért a nevezett kulturszók, bármi számosak legyenek is, nem a nemzet eredetét, hanem a már eredettnék viszontagságait bizonyítják. A kulturszók közé tartoznak a tulajdonnevek is, a melyeket a magyar nemzet az élete pályáján fölszedett, s most is fölszed. Ezek, mint a kulturszók is, vendégszók: de vendégszó általában minden szó a magyar nyelvben, melyek a török, perzsa, német, szláv, stb. nyelvekből kerültek abba.

Mind ezek csak külső viszontagságait tükrözik vissza a magyar nemzetnek, de nem tanúskodhatnak eredetéről, nem legelső ifjúságáról.»

Sz. J.

---

*Egy névtelen levele a szerkesztőhöz.*

III.

Igen tisztelt szerkesztő úr!

Képzletemben néha magam előtt látom a júliusi Buda-Pestet, ezt a nagy kohót, de asphalbtontó hősege, kabító zaja, a fehér falaktól viasszagárzó vakító napfény, izgatott és mégis bágyadt emberei, — szóval a főváros láza el nem hat hozzám. E zajló, tájékozó, örvénydúlta tengernek hullámai megtörnek itt a magányban: csak néha távolról hallok zúgni, mint a gyorsvonatot a láthatár szélén. Az idő egyre folyik, az évek járnak-kelnek: a nap reggelenként ragyogva föl-fölvillan ott a hegyek mögül és ismét le-leáldozik: újra meg újra eljő az éjjel és csillagezeireivel megmérhetetlen ívben

egyet-egyet fordul pusztám fölött. Az évszakok is nyugodt váltakozásban követik egymást: majd kizöldül az erdő, a visszatérő fecske ereszkedő röptében ismét meg-megfodrozza a nádas tó tükkrét; majd ismét verőfényben úszik a táj, a kalászkok sárgulva érnek; aztán megint mélán rázzák a fák sárga-piros sudarukat az őszi szélben, míg hófelért ölt a világ és házam érzésén jégkorona csillámlik.

De még itt is, hol az örökké-valóság szempontjából nézve (*sub specie aeternitatis* mint Spinoza mondja) a nap izgalmi és vitatkozásai elenyészhetnének, egy divatos napi kérdés foglalkoztat, a mely jelenleg beszélgetés tárgya a korcsmákban is, hol a vitatkozó fő argumentumként öklével olyanokat üt az asztalra, hogy a boros palaczkok megcsendülnek, meg a salonokban is, hol albumot lapozgatva élces megjegyzéseket kockáztatnak.

Künn a kertben a venyigés lugas hajlongó indái közt két fiú ül, hangjuk néha elhallik hozzám a szobába: Aranyt olvassák. Az egyik Józsi (ki most már a IV. gimnásiumból jobb osztályzatot hozott haza, mint két éve midőn Ön is nálunk volt), a másik tanuló-társa, egy szomszédos szegényebb bérlőnek a fia, ki gyakrabban ellátogat hozzánk. Érdeklél foglalkozom e tehetséges fiúval, örömmel nézem, hogy fejlődik szelleme, mint a bimbó tavasszal. Érzem naiv lelkének egész fogékonyságát, ébredező tehetségeit azokban az okos gazella-szemekben, melyek félénken és szeretettel reám tekintenek. Annál föltünőbb előttem, hogy egy idő óta ez a tiszta tükör is árnyékkal van befutva. A nyugtalan dacz, mely a fiú arcán ül, a méla tűz, mely néha-néha szemében föllobog, mind bizonyos belső zavarnak külső jelei. Hallom a mint fönhangon olvassa Józsi előtt Aranyt ama szép költeményét elszomorodott leányához: «Oh derülj hát ifjú lélek, légy ismét a hajdani: fiatal vagy a zord télnek koszorúit hordani!» Vajon érzi-e, hogy e szavak reá is illenek? Kivettem belőle, mi a baja: azok az érzések háborognak benne, melyeket büszkébb és finomabb ember érez, ha durván kiutasítják valahonnan, a hová joga van. Ön bizonyára gyanítja, hogy honnan és miért utasítják ki: Magyarországból, mert zsidó. Meghallottad hát te is, szegény fiú: ki akarnak űzni abból az országból, mely szívesen befogadta a szászokat, kik most nyílt ellenfeleink, mely a tatár, a bessenyő és török irtózatok csordáit nagylelkűen megtelepítette, pedig nagy- és dédapád csontjai magyar földben porlanak, az iskolában a magyar haza hőseiért lelkesítettek a tanárok és magyar nyelven vannak írva saját költői kísérleteid, azok a naiv hazafias versek, melyeket szégyenkezve olvasgatsz föl társadnak. Vajon mit ér majd gyermekkorod, ha abba a tejbe, melyet mindennap iszol, a türelmetlenség és a gyűlölet mérgét csepegtetik?

Elgondolkozom. Mi az oka egyáltalán ennek az ellenséges mozgalomnak, mely mint a vihar a madárfiakat, még a gyermek-

kort is földülje? Lényeges fajbeli, a race szíve legfenekén gyökerező sajátságok-e azok, melyek az antisemitismust fölkeltik? Vagy talán általános emberiek-e azok a hibák és talán csak bizonyos mellékkörülményeknél fogva nyernek különös reliefet, csak azok miatt szűrnak szemet a zsidóknál? Mintha Wagner Rikárd, a *zsidó zene* nagy gyűjlője, szintén erre czéizott volna, midőn a zsidórace hibáinak hosszabb feszegetése után azt szokta mondani: *Die Christen sind mir aber um kein Haar lieber.*

Lépten-nyomon azt látjuk az életben, hogy nem annyira az dönti el ítéletünket az emberekre vonatkozólag: minők jellemileg, mint inkább az, hogy tünnek föl előttünk, hogy viselik magokat a társalgásban velünk szemben. A főkérdés az élet piaczn (a *vanity fair*-en mint Thackeray nevezi): sértik-e érdekeinket vagy hiúságunkat? A gyöngébb jellemű embert is szívesebben látjuk az erkölcsileg jobb embernél, ha ügyesebb, finomabb velünk szemben, ha inkább kitudja kerülni azt az ezer zátonyt, melyeket önérdékünk és hiúságunk alkot.

A zsidók népszerűtlensége is, úgy hiszem, nem azon fontos fajbeli tulajdonságoknak tudható be, melyeket az antisemita lapok bizonyos lármás álpathosszal felsorolnak. A mennyire én utána jártam az okoknak, kérdezősködtem ismerőseimnél, úton-útonfélen megfigyeltem a beszélgetéseket, kettős forrását találtam együlfőletnek. Az egyik a zsidóság jókora töredékének társadalmi magaviselete, a másik a náluk aránylag gyakrabban mint máshol előforduló uzsorászkodás. Mi, a XIX. század polgárai, teljesen megszeliidült, jámbor emberek vagyunk, csak hiúságunkat és pénzünket ne támadja meg senki, különben állatvédegyelet-tag létünkre is újból föl tudjuk gyujtani legalább phantásiankban a spanyol *auto da fé* máglyait. Akárhány antisemitát ismerek mind vagy azért haragszik, mert egyszer-másszor zsidó uzsorások kezébe került vagy mert valami zsidó tapintatlansága megsértette. Kivételt ez alól csak azok képeznek, kik mind a két okból neheztelnek. A megnevezett két tulajdonság pedig úgyhiszem nem *sine qua non*-ja a zsidófajnak mint olyannak s legfőljebb a középkort átszenvedett zsidóságnak köztünk szerzett hibája. Pedig a mit itt szerzett, azt itt le is vetheti. A kiutasítás Európából e két hiba miatt — melynek különben a keresztyének közt is elég ura akad — talán mégis túlságos szigorú büntetés, hisz minden népnek, minden társadalomnak meg vannak a maga fogytakozásai; Sem fiainak épúgy mint Antisem utódainak.

En nem szabok senki elé törvényeket, de részemről hazafias kötelességemnek tartom, tőlem telhetően mindent megtenni, a mi a két elem assimilatióját előmozdítja. Hagyjanak föl a zsidók külön állásukkal, a középkori ghettonak a XIX. század társaságába tévedő hagyományaiival, mi pedig viszont mondjunk le exclusivitásunkról,

szintén középkori türelmetlenségünkről, mert csak így lesz lehetővé a zsidóknak a hozzánk símulás. Ne utasítsunk ki senkit nagy hangon Európából, melynek mi legifjabb polgárai vagyunk, s ne is hívatkozzunk e részben néhány német lapra, mely szintén kiüzendőknek véli a zsidókat: hisz a német sajtó — a mint ezt minap az *Allgemeine Augsburger*ben olvastuk — minket is, «a szász testvérfaj ép oly kegyetlen mint barbár elnyomóit» ki akar kergetni Európából. Ha majd többet és jobb indulattal érintkezünk, a zsidók társágunkban mindinkább elveszítik főnhéjazó magaviseletüket, több és több társadalmi tapintatot tanulnak, mi pedig talán engedünk valamit abból a gavalléros szilaj tempóból, mely különösen a magyar vidéken dívik.

Igenis, társadalmi tapintat — ezt zsidó felebarátaink jó részének még meg kell tanulnia. Jobban férünk meg egymással, ha beszélgetések nem lesz tükör, melyben tetszelegve önmagokat nézik; ha ritkábban hívatkoznak társalgásukban édes magokra, ha személyökről nem igen beszélgetnek és magokat nem állítják példaként elének. Akkor talán, ha arany órájokat nézik, már nem mondják el okvetetlenül mily drága volt és nem fejtegetik oly előszeretettel ruhájok kelméjének finomságát; nem nevetnek többé, ha udvariasan ellentmondunk nekik és nem dicsérik saját szivarjaikat, ha szívessegből a mieinkből megkínáljuk őket. Remélhetőleg tudni fogják kivétel nélkül, hogy a *t* és a *th* közt bizonyos különbség van valamint azt is, hogy kávéházban a letört szarvú kiflit nem szabad ismét a kosárba visszadugni. Vigyáznak majd arra, hogy öregebb, rangosabb emberektől ne búcsúzzanak el *adieu* szóval valamint arra, hogy ne fogadjanak ismerőst zsebre dugott kézzel. Éjjel a vasúti coupéban nem fogják egyhamar a lámpára a zöld hálót húzni, míg mi mellettük az esti lapot olvassuk s nem hányják föl fitymálva a bécsi Ringet meg a *Pressét*, ha a társalgásban a Sugár-út vagy a *Pesti Napló* forog szóban. Egyáltalán szem elől tartják majd, hogy ne éreztessük szomszédunkkal se azt, hogy gazdagabbak vagyunk, mert ez nem érdem, se azt, hogy okosabbak vagyunk, mert ez nem mindig igaz. Ha mindez meg fog történni, e látszólagosan lényegtelen külsőségek megóvása bizonyára hathatósan előmozdítja a végleges békét.

Különben is maradok őszinte

\*\*\* Július 16.

*Névtelenje.*

## A PÁPASÁG FÖLELEMELKEDÉSE A XI. SZÁZADBAN.

Első közlemény.

### I.

«Kimondhatatlan fájdalom és szomorúság fog el — így szól VII. Gergely pápa egyik levelében \*) — ha látom miként szakad el a keleti egyház az ördög sugallatára a katolikus hittől, és ha nyugotra, délre vagy éjszakra tekintve, alig találok egy törvényesen behelyezett és törvényes életű püspököt, ki a keresztyén népet Krisztus szeretete és nem világi nagyra-vágyás szerint igazgatja és nem ismerék egy fejedelmet sem, ki Isten tiszteletét a magáénak és az igazságosságot a haszn-vágnak elébe tenné. Azok a kik között élek, a lombárdok, rómaiak és normannok rosszabbak a zsidóknál és pogányoknál.» A nagy pápa e panasza nem áll elszigetelten; a X. és XI. század íróit olvasva, a társadalom minden osztályának barbársága és romlottsága, de különösen az egyház szomorú állapota miatt csaknem egyhangú panaszszal találkozunk.

Ez a kor az, melyben Nyugat-Európa népei a barbárság korszakából kibontakozva a teljes rendetlenség állapotából egy már némileg rendszerezett társadalmi állapotba, a hűbériség rendszerébe mennek át. A feudalismus «a rendetlenség rendszerezése» e korszakban fejlődik ki és szilárdul meg.

E két korszak közé esik N. Károly kísérlete a régi római császárságot a maga jó és rossz oldalaival új életre ébresztetni. A kísérlet a germán népek egyéni függetlenségre törekvő

---

\*) Hugó cluny-i apáthoz. Jaffé, *Bibliotheca Rerum Germanicarum*. II. 163.

szellemén megtörött, s eredménye a rendetlenség új még talán hevesebb kitörése, majd a feudalizmus létrejövele lett: N. Károly birodalma egy század lefolyása alatt száz meg száz részre hullott szét, és a tervezett központosított egyetemes monarchia helyett «minden helyivé, minden egyénivé lett».

A mozgalom magával sodorta az egyházat is. Ugyanakkor, midőn az alakulni kezdő európai nemzetek politikai életében az állami egységnek eszméje is elenyészni látszott, ugyanakkor ugyanazon eszme-mozgalom behatása alatt az egyházban is megtörött a központi hatalom, a pápaság ereje. A főpapok — épúgy mint a világi urak a királyság alól — kivonni igyekeztek magokat minden felsőbb befolyás alól; mindenik a maga kerületében minél teljesebb függetlenségre törekedett szert tenni. A karoling birodalom föloszlását követő zavaros időkben ily czélt elérni nem volt nehéz föladat és a X. század közepén a pápaság universalis tekintélye, ha nem is enyészett el annyira, mint a császárságé, de minden esetre mélyen lehanyatlott.

Ugyanazon okok behatása alatt, melyek a pápaság hatalmának és tekintélyének lehanyatlását előidézték, az egyház egész lényegében nagy változáson ment át. A barbar germán népek invasioja beoltotta a keresztyén egyházba a hanyatlás csiráját és a csirát a feudalizmus rendszere teljes kifejlésre juttatta. A hűbériség szellemének behatása alatt, — minthogy e szellem a papságot ép úgy megszállta, mint a világiakat — a főpapok kivonták magokat a központi pápai hatalom alól, a nélkül azonban, hogy ez által függetlenségre tettek volna szert. A területi szellem, mely az egyházat a római birodalom elenyészésének korában a pogány barbar népekkel szemben oly fényes eredményekre juttatta, megtörött és e helyett a kötelekek, melyek a papságot a barbar invasio után szükségképen a világi társadalomhoz kötötték, még kiterjedtebbekké, még szorosabbakká lettek. A római birodalom elenyészését követő viharos időkben ugyanis a papság a barbarok erőszakoskodásai ellen kénytelen volt a királyok védelmét keresni és kérni ki, és e védelemért szükségképen el kellett tűrnie azok beavatkozását az egyház ügyeibe. E beavatkozás idő folytán mind nagyobb mérvet öltött, annál is inkább, mert másrésről az egyház emberei is mind inkább és inkább belevonattak a világi ügyekbe. Az általános barbárság korszakában, midőn a kor

egész műveltsége az egyházban központosult, a királyok tanácsosaikat csak a főpapok köréből választhatták; s így ezek kebeléből kerültek ki a barbar királyok elsőrangú hivatalnokai. A főpapok által tett szolgálatok a kor természetéből kifolyólag földbirtokkal jutalmaztattak, mely földbirtokot valamilyen világi hivatalnokok örökölhetőkkel tenni igyekeztek, úgy a főpapok is — állandóan főpapi székhöz kötni törekedtek. Céljokat idő folytával csakugyan el is érték; de ez anyagi nyereség a barbar korszakban az egyház hivatását rendkívül veszélyeztető visszaélésekre vezetett. A fejedelmi adományok és egyesek buzgóságából rendkívül meggazdagodott és hatalmassá lett püspökségek és apátságok felköltötték a leghatalmasabb családok ambícióját s az egyházban eddig uralkodott és annak jelentékeny erőt nyújtó democratiai szellemet a hanyatlás fenyegette. Valódi papi aristokratia kezdett a püspöki karból alakulni, mely tagjait többé nem az alsóbb papságból születési rangkülönbség nélkül, hanem főképen a harczias világi aristokrátiából vette föl; igen gyakran a nélkül, hogy az illetők a papi pályára készültek volna. Nem nehéz belátni, hogy e visszaélés — tekintetbe véve az akkori laikus társadalom végtelenül alacsony fokon álló műveltségi viszonyait — minő káros következményeket vont maga után, hogy az egyház civilisáló hivatását mily komolyan fenyegette. A feudalismus kifejlődése még rosszabbá tette a helyzetet: még tovább vitte a papi és világi aristokratia összeolvadását, még teljesebbé tette a főpapság függését a világi hatalmaktól. A királyok hogy függetlenségre törekvő hatalmas hűbéreseik erejét ellensúlyozzák, jónak látták a papságra támaszkodni, és hogy ennek anyagi hatalmat is szerezzenek a kiválóbb püspökségeket nagy hűberekkel ruházták föl. Így történt ez különösen Németországban az Ottók alatt, midőn már a német fejedelmek hatalma és függetlenségre való törekvése nagyon is érezhetővé vált. Misem természetesebb, minthogy a püspöki székhöz kötött földbirtok hűbéri természeténél fogva maga a püspöki szék is hűbérnek tekintetett; és a kinevezést a keresztyén egyház legfontosabb állomásaira az egyházi törvények ellenére, melyek a nép és az alsó papság által végrehajtott választást szentesítették, a királyok s általában a hatalmas hűbérurak ragadták kezökbe. Még ott is, hol a szabad választás fönmaradott, a megerősítés és fölruházás joga a király



kezébe ment át, ki ilyformán a tetszésével ellenkező választást könnyen megsemmisíthette. Hogy minő, az egyház érdekeivel mitsem törődő elvek lettek a kinevezéseknek irányadókká, nem nehéz belátni. E korszakban, midőn nem folyt le egy nap csatazaj nélkül, természetes, hogy a fegyverforgatásban és hadvezérletben való jártasság a legbecsültebb képességek gyanánt szerepelnek és e képességeket az Isten ígését, a békét és felebaráti szeretetet hirdetni tartozó főpapoktól épen úgy megkívánták, mint a korona világi hivatalnokaitól és hűberezseitől. A főpapság már megkezdett elvilágiasodása e fölfogás következményeképen teljessé lett; a püspökök apátok, és a világi aristokratia között csaknem minden különbség elenyészett. Amazok épúgy követik a királyt a háborúba, mint emezek, ép úgy részt vesznek a küzdelemben, sőt a háborúval járó dúlásban és rombolásban is, mint a legnyersebb világiak. \*) Az erősebb joga az egyházban is érvényre kezdett emelkedni: kétes esetekben, midőn például ketten tartottak igényt valamelyik püspöki székre, legtöbb esetben az egyház emberei is a fegyvert tekintették a legfelső bírónak. \*\*) Természetes, hogy nem keresték a jelölteknek többé a tudományosságot, érdemet és képességet, hanem igenis a rokonságot, gazdagságot és szolgai engedelmességet, és az utóbbi kellekek közül egy is elégségesnek tartott a püspöki méltóság viselésére. \*\*\*) Szokássá lett a legfőbb egyházi méltóságok betöltését a királyi kincstár fő jövedelmi forrásának tekinteni és ebből kifolyólag az egyház ügyeinek vezetésére legalkalmasabbnak azt a jelöltet itélni, kitől legnagyobb ajándékot lehetett várni. †) Hasonló eljárást

---

\*) Több példát találhatni erre például Thietmárnál (*Pertz Mon. Germ. Scriptores.* III. 801.) a mint II. Henrik császár lengyel hadjáratát elbeszéli. Lsd Damiani *Opera* I, 114.

\*\*) «... Dum haec gererentur inter Hugonem et Heribertum de praelaturae dignitate listes agitantur. Efferatique sese praediis et incendiis graviter afficiunt.» Richerius. *Historiarum liber* I. Pertznél i. m. III. 584. A fuldai apát és a hildesheimi püspök méltóságuk elsőségét formaszerű csatával akarták eldönteni még pedig ünnepnapon és a templomban. Lambert *Annales ad ann. 1063.* Pertznél i. m. V. 163.

\*\*\*) Atto. *Lib. de pressuris Ecclesiasticis.* d' Achery *Spicilegium veterum aliquot Scriptorum* I. 421.

†) «... reges mungrum largitione corrupti potiorum quempian

követtek természetesen a püspökök is az alsóbb rendű papi állomások betöltésénél. Hogy magokat a püspöki székek elnyerése végett kiadott költségekért kárpótolják, a kisebb papi állomásokat ők is pénzért osztogatták. «Nincs pap — így szól II. Sándor pápa egyik levelében — \*) bármily tudományos és erkölcsös legyen is, ki állomást kapjon, ha csak azt pénzzel nem veszi meg.»

E visszaélés a papi állomások osztogatásánál régi és mélyen gyökerező baj volt az egyház életében. A zsinatok hosszas idő óta küzdöttek ellene, de a mint a tények mutatják, nem sok sikerrel, sőt a baj tetőpontját éppen a X. és XI. században érte el. Nincs e korból egyházi író, ki a simonia ellen panaszt ne emelne, és méltán, mert a visszaélés rendkívül nagy elterjedése az egyház hívatását sőt létét is komoly veszélynek tette ki. Annyira jutottak e korban a dolgok, az egyházi és világi jószágok meg hűbérek annyira összezavartattak, hogy amazoknak egyházi rendeltetése feledésbe kezdett merülni. Németországban IV. Henrik kiskorúsága alatt az apátságokat már egészen királyi javaknak tekintették, és mint ilyeneket a kormány vezetői kényők kedvök szerint osztogatták és rendelkeztek fölöttük. \*\*) Ily körülmények között nem tűnhetik föl különösnek, ha az apát sok esetben inkább a király vagy fejedelem tisztviselőjeként, mint a kolostor lelki vezetőjeként szerepel\*\*\*), sőt az még tűrhető állapot volt ahhoz képest — mire szintén számos eset fordul elő — hogy tudniillik egyes világiak császári adományra hivatkozva, a klastromok és más egyházak jövedelmet egészen lefoglalták, a szerzetesek vagy papok föntartására mitsem hagyva fönn. †) Így bántak a püspökségekkel is. Az egyházi törvények ellenére

---

ad regimen Ecclesiarum vel animarum dijudicant, illum videlicet a quo ampliora munera suscipere sperant.» Glaber *Historiarum lib. II.* Du Chesnenél *Historiae Francorum Scriptores codetanei* IV. 17.

\*) Ad clerum et populum Lucensem. Mansi. *Collectio Conciliorum* XIX. 964.

\*\*) «In abbates vero . . . tota libertate grassabantur, illud pro se ferentes, nihilominus regem in hos potestatis habere, in villicos suos.» Lambert. *Annales ad. ane.* 1063. Pertz i. m. V. 167.

\*\*\*) *Chron. Monte Casinensis.* Pertznél i. m. VII. 669.

†) Placidi Nonantulani *Lib. de honore Ecclesiae* Pez. *Thesaurus Anecdotorum Novissimus.* II. 156.

számos püspökséget hagytak hosszas ideig betöltetlenül; vagy mi talán rosszabb volt, mert az egyházi hivatal méltóságát is lealázta — gyermekekre \*), sőt kisebb lelkészségeket még nőkre is ruháztak. \*\*)

És e visszaélések korántsem voltak izolált tények. Mint már említettük, a simonia régi baj volt az egyházban; de mindaddig míg a feudalismus ki nem fejlődött, káros következményei nem igen voltak észrevehetők. Észrevehetőkké a X. század elejétől fogva váltak, midőn a hűbériség rendszere egész nyugaton uralkodóvá lett. A kinevezés jogát most már — megtörétvén a központi hatalom — legtöbb esetben egyes hűbérurak ragadták kezökbe, és hogy ezek e joggal nagyon gyakran visszaéltek, tekintve az akkori idők műveltségi viszonyait, különösnek épen nem tűnhetik föl. A mi előbb csak titokban és szórványosan jelentkezett, most nyilvánossá és általánossá lett és az egyházi méltóság — II. Sándor pápa szavaival élve — eladó lett, mint valami vásári portéka. \*\*\*) Így volt ez nyugaton csaknem kivétel nélkül mindenütt +); így Franciaországban és Németországban, ++)

de különösen Olaszországban, hol a központi hatalom csaknem teljes hiánya és az ebből kifolyó rendetlenség, mely még a pápai széket is magával sodorta, a simoniának legszélesebb tért engedtek. Az egyházi állomások vásárlása itt annyira megszokott dologgá vált, hogy az olasz papság Romuald megjelenéséig (a X. század második felében) nem is tudta, hogy a simonia bűn. +++)

## II.

E körülmények természetes következménye volt, hogy a papság a X. és XI. században szellemileg és erkölcsileg mé-

\*) Atto. *Lib. de pressuris Ecclesiasticis* d'Acherynél i. m. I. 423. Glaber *Hist. lib.* Pertznél i. m. VII. 70. Richerius *Hist. lib.* I. u. o. III. 584.

\*\*) Placidi Non. *Lib. de honore Eccl.* Peznél i. m. II. 155.

\*\*\*) *Epist. ad Clerum et papulum Lucensem.* Mansinál i. m. XIX. 934.

†) Lásd. II. Miklós pápa rendeletét a simoniás papok ellen. Mansinál i. m. XIX. 899.

††) Glaber *Hist. lib.* Pertznél i. m. VII. 71.

†††) Damiani. *Vita Romualdi. Opera* II. 460.

lyen lesüllyedve, magas hívatásának meg nem felelhetett. A tudatlanság az alsóbb papság körében oly nagy mérvet öltött, hogy némelyek nem csak nem értettek, mit olvastak, de még szóttagolva is alig voltak képesek olvasni. \*) Főnnebb említettük a püspökök elvilágiasodását és e vád még súlyosabban nehezül a világi papságra és a szerzetesekre. Nemcsak a tudatlanságot, mi e korban épen nem meglepő, de minden bűnt, mi a barbar világi társadalmat beszennyezi, föltaláljuk a papság körében; úgy hogy Rather veronai püspök gúnyos megjegyzése szerint, már csak a borotválkozás és némi különbség a ruházatban különböztette meg a papokat a világiaktól. \*\*) És ez nemcsak a világi papságra talál; a régi szigorú fegyelem a szerzeteseknél is elenyészett; a világias életmód, mi még e korban is a barbar étellel egy jelentségű, a klastromokban is lábra kapott. A célzról, miért a klastromok alapítottak, igen kevés kivétellel csaknem mindenütt megfeledeztek; a szerzetesi ruha nem tekintetett többé a világtól való elvonulás, a jámbor szemlélődés és a tudományosság kifejezésének, hanem igenis a kényelmes életmód és gyakran a becsvágy legbiztosabb és legkönnyebb eszközének. A barbarság korszakában az európai nemzetekre rendkívül civilisáló hatású testi úgymint szellemi tekintetben munkás életmód helyébe a tunyaság, a kicsapongás lépett, \*\*\*) és a régibb időkben sok helyen épen e munkásság következtében összegyűlt vagyonnal az apát és szerzetesek a lehető legkíméletlenebbül és botrányosan visszaéltek. Különösen áll ez Olaszországra, hol általában a clerus romlottsága a legmagasabb fokot érte el. †) Nem tartom érdektelennek az itteni szerzetesség életében elharapódzott rendetlenség és elfajulás jellemzésére Hugó farfai apát *Historiae Farfensis* című munkájából ††) fölhozni a következő esetet. 933-ban történt, hogy meghalván a farfai zárda apátja, Hildebrand, egy odavaló szerzetes, Campo nevű szerzetestársával Páviába Hugó királyhoz utazott és ott említett társa közvetítésével a királytól az apátságot jó pénzen ma-

\*) U. o. *Opusc. XXVI Opera III.* 503.

\*\*) *De contemptu Canonum.* d'Acherynél i. m. I, 354. Épen így nyilatkozik Damiani bíbornok: *Opera III.* 503.

\*\*\*) *Vita S. Maioli abb. Cluniacensis.* Bibliotheca Cluniacensis 218

†) Ratherius. *De cont. Canon.* d'Acherynél i. m. I. 354.

††) Pertznél i. m. XI. 535.

gának megszerezte. A szerencsésen elvégzett vásár után visszatértek nagy örömmel a zárdába; de nem, mint szerzetesek — jegyzi meg a szerző, — hanem mint istentelenek, a mint ez később nyilvánossá lett. A mit ugyanis eddig csak titokban üzték, azt most egész nyíltan kezdték folytatni: ágyasok vitettek a zárdába; és a többi szerzetesek is követve a főnök által adott példát, mindenik nőt vett magának. Campónak, ki még egy év eltelte előtt elüzvén Hildebrandot, az apátságot a maga kezére kerítette, hét leánya és három fia volt, kik között a kolostor jószágait csaknem teljesen kiosztotta. Ha ily botrányos rendetlenség ritkábban fordult is elő; \*) de a szerzetesek elvilágiasodása általános volt. \*\*)

A szerzetesség életében beállott elvilágiasodás és erkölcsi romlottság a kisebb világi papságot, már csak azon társadalmi állásnál fogva is, melyet ez elfoglalt, nem kerülhette el. Különben is itt a szerzetesi életnek — a mint láttuk nagyon meglazult — de valami kis mérvben mégis mindig hatásos szabályai alkalmazást törvény szerint meg eddig nem találtak. Még a papi nőtlenség sem volt szigorúan kötelező törvény erejére emelve. A zsinatok ajánlották ugyan a nőtlenséget s általános nézet volt, hogy a nőtlen pap méltóbban betölti hivatását; de az eszme keresztülvitelére komoly kísérlet mindeddig nem tétetett. Lehet állítani, hogy az egyház régebbi időkben e tekintetben nagyon türelmes szellemet tanúsított, s így történt, hogy az alsóbb papság általában nős volt, sőt még nős főpapokat is gyakran lehetett e korban találni. \*\*\*) És mégis bár a nősülés a papság elvegyülését a barbar világi társadalommal hatalmasan elősegítette, mint Giesebrecht megjegyzi, †) még magasztalást érdemelnek a házasság életet kereső papok; mert mint a világosság angyalai jelennek meg azon

---

\*) A kolostor jószágainak elpazarlása azonban nem tartozott a ritka esetek közé: Widerad fuldai apát például a rendkívül gazdag fuldai kolostor vagyonát apátsága tartama alatt annyira összeroncsolta, hogy Lambertnek valószínűleg kissé túlzó kifejezése szerint a régi gazdagságnak alig maradtak fenn némi nyomai. Lamberti *Annales ad. ann.* 1063. Pertznél i. m. V. 164.

\*\*) Damiani *Opusc.* XIII. *Opera* III. 283.

\*\*\*) Bonitho *Liber ad amicum.* Jaffénál i. m. II. 618. Gergely levele Vilmos angol királyhoz u. o. II. 541.

†) *Geschichte der deutschen Kaiserzeit.* II. 399.

bűnösökkel szemben, kik az egyház törvényeinek látszóan inkább eleget téve, a leggyalázatosabb kéjek között éltek. A botrány, mit ez utóbbiak okoztak, valóban nagy volt. Nem is tartották már szükségesnek erkölcselen életmódjokat titokban tartani; felredobva minden szemérmeket a vezetésökre bízott nép szemeláttára üzték garázdálkodásaikat. «Mindenki ismeri — így kiált föl Damiani bíbornok — dorbezolási helyeiket, mindenki tudja ágyasaik neveit.» \*) Egyik visszaélés maga után vont a másikat; az egyházi fegyelem lehanyaglását az egyház érdekeinek mellőzése sőt nyílt megtámadása követte. A pápaság, mely állomását pénzzel vette meg, nem csoda, ha a rábízott egyházi jószágoknak nemcsak jövedelmével élt vissza, hanem magát az egyházi vagyont is elidegeníteni törekedett. A fejedelmek és egyesek buzgó adományaiból összehalmozott roppant vagyont, különösen Olaszországban, hol az egyház leggazdagabb, a pápaság pedig, mint már említettük, a legromlottabb volt, a leglelküismeretlenebbül pazarolták vagy idegenítették el. «Mindnyájan rabolják az egyházat — így szól VIII. Benedek pápa — és leginkább azok, kik az egyház vezetőinek látszanak, tiporják lábbal és szegényítik el.» \*\*) E tekintetben a vád a nős papokat még súlyosabban terheli, mint a nőteleneket. A nős papok fiaik és leányaik jövőjének biztosítására legkönnyebb forrásnak az egyház jószágait tekintették, melyből a lehető legtöbbet családi jószággá tenni igyekeztek. \*\*\*) Senkinek sem feküdt szíven az egyházi jószágok föntartása és gyarapítása, minden pap főtörekvése oda irányult, hogy hivatalának tartama alatt gyermekeit vagy rokonait gazdagítsa belőlök. Méltó keserőséggel kiálthatott föl VIII. Benedek, midőn az 1020-ban tartott zsinaton e visszaélést orvosolni törekedett: «bene parata male sunt conservata». †)

\*) *Opusc. XVII. Opera III. 375.* Hasonlóan nyilatkozik VIII. Benedek pápa. *Conc. Ticinense.* Mansinál i. m. XIX. 345.

\*\*) Ugyanott. Mansi. XIX. 343.

\*\*\*) «Quaecumque bona possunt de bonis ecclesiae, neque enim aliunde habent, infames patres infamibus filiis adquirunt.» Ugyanott. V. ö. *Historiae* Farfenses Pertznél i. m. XI. 535. és VII. Gergely levelét Vilmos angol királyhoz. Jaffénál i. m. II. 541.

†) *Conc. Ticini* Mansinál i. m. XIX. 343.

## III.

A X. század elejétől a XI. század közepéig terjedő időszak, melyben a nyugati egyház fegyelem, erkölcs és tudomány tekintetében ily mélyen lehanyatlott, a pápaság történelmében is a legszomorúbb lapok közé tartozik. Mindazon visszaélés és bűn, mi e hanyatlást előidézte, Rómában még hevesebben dühöngött; a pápaság elvesztette ez időszakban mindazt, mit a hanyatló római császárság korában jeles képviselőinek erkölcsi befolyása által, a középkor kezdetén pedig a pogány germanok megtérése által, tekintélye érdekében kivívott volt. Oda lett a tiszteletet és hódolatot parancsoló állás, melyet a pápák eleinte a frank uralkodók támogatása következtében, később aztán ezek ellenkezése daczára is elfoglalhattak; a pápai szék egyes nagyravágyó római főnemes vagy a német királyok vak eszközévé változott át. A N. Károly által föállított új nyugati császárság lesüljedése s majd tökéletes elenyészése, megszabadította őket a császári függéstől; de az így megnyert függetlenség megtartása a bekövetkezett viharos időkben a pápaság akkori szervezete mellett nem volt lehetséges. A karoling birodalom föosztását nyugaton általánosan követő zavar Olaszországban tetőpontját érte el és a rendetlenségbe, a pártoskodásba a szent szék is belesodortatott. Az egymással versenyző olasz királyok, a féktelen toscanai főnemesek céljaik elérésében támaszt a pápai székben kerestek; mert a római nép és papság romlottsága mellett a pápaválasztást magán érdekek szerint intézni, nem volt nehéz föladat. Még rosszabbá lett a helyzet, midőn egyes római nemesek patriciusi czímmel ruházva föl magokat, a pápaválasztás jogát teljesen kezökbe ragadták. Tisztán személyes, a legönzőbb erdekek lettek irányadókká a pápai szék betöltésénél; a kereszténység egyházi fejének tekintélye már csak egy párt, vagy magán ember visszaéléseinek szentesítésére látszott szolgálni. Ekkor történne a legnagyobb botrányok Rómában; a X. század Theodora és Marozia korszaka. «Egy asszony keze leigázta Rómát — így kiált föl a krónikás — s beteljesült, mit a prófétánál olvasnak: Asszonyok fognak uralkodni Jeruzsálemben». \*)

\*) *Chronicon Benedicti monachi Pertznel* i. m. III. 714.

Tetőpontját érte el a botrány 955-ben, midőn a római nép, Alberich római főnemes, vagy mint a krónika, hatalma és tekintélyénél fogva méltán nevezi «Albericus fejedelem» \*) vég óhajtásának engedve, ennek törvénytelen fiát Octaviánust ültette a pápai székre (XII. János). Ily kéjencz zsarnokot a keresztyénség még nem látott a pápai széken; és ha egykorú írók összhangzóan nem állítanak, alig volnánk képesek elhinni a keresztyénség lelki fejének kicsapongásait. A pápai szék függetlenségének elvesztése meghozta gyümölcsét; világossá lett, hogy a romlott római nép nem méltó a választási jogra, de hogy nem is akar azzal élni. A botrány, mivel különösen ez utóbbi pápa Rómát eltöltötte, \*\*) nagyon is érezhetővé tette a fönálló viszonyok tarthatatlanságát, a pápaválasztás reformjának szükségességét; de a X. század első felében egész Európába kiterjedő rendetlenség közepett nem volt hatalom, mely e kérdésbe avatkozhatott volna. A nyugati császárság, a szent szék hívatott védelmezője, már névleg sem létezett. Az egykori frank birodalom nyugati részében Franciaországban, a kifejlődő hűbériség hatalmas nyomása alatt az állami egység teljesen elenyészett; míg a keleti részben Németországban az itt mindenesetre jelentékenyebb királyság egész figyelmét és erejét a kelet felől még folytonosan fenyegetően megújuló népvándorlások elhárítása, és az itt is függetlenségre törekvő fejedelmek fekentartása vette igénybe. Fordulat e helyzetben csak a X. század közepén az augsburgi ütközzel következett be. Az itt kivívott fényes győzelem nemcsak a német birodalom

\*) Ugyanaz, u. o. III. 715.

\*\*) Íme egy részlet a rómaiak panaszleveléből I. Ottóhoz: «clam populo est quod fatemur. Testis est Rainerii sui ipsius (Johannis XII) militis vidua, quam caeco captus igne, multis praefectam urbibus, sacro sanctis beati Petri donavit aureis crucibus atque calicibus. Testis est Stephana eius amita, quae in effusione, quem ex eo conceperat, recens homine exivit. Quid si cuncta taceant Lateranense palatium, sanctorum quondam hospitium nunc postibulum meretricum, non silebit amitam, conjugem Stephanæ alterius concubinae sororem. Testis omniium gentium, praeter Romanorum absentia mulierum, quae sanctorum apostolorum limina orandi gratia timent visere, cum nonnullas ante dies paucos hunc audierint conjugatas, viduas, virgines vioppressisse.» Liutprandi *Liber de I. Ottonis rebus in urbe Roma gestis*. Watterichnél, *Pontificum Romanorum Vitae*. I. 51.



nyugalmát biztosította, de a királyság tekintélyét is oly magasra emelte, hogy a pápaság reformjának kérdése most már eldönthetővé vált. Az augsburgi győzelem tette lehetővé I. Ottó olaszországi hadjáratát, mely épen XII. János pápa által előidézve a nyugati császárság visszaállítására vezetett. A körülmények, melyek a császárságnak újra létet adtak, nagyon sokban hasonlítottak azokhoz, melyek másfél századdal előbb Nagy Károlyt a császári trónra emelték. Mindkét esetben az olasz fejedelmek részéről elnyomással fenyegetett pápai szék kezdeményezi a császárság visszaállítását; de míg Nagy Károly csak mint a nyugati keresztyén egyház, különösebben pedig, mint a római szék védője szerepel; addig I. Ottó kényszerítve van a védelemnyújtáson kívül a pápaság mely sülyedése miatt egy nagyon fontos, de kényes kérdésbe avatkozni be. Ez a pápaválasztás kérdése, melyet Ottó egyszerűen akként dönt el, hogy a kinevezés jogát a maga kezébe veszi át. Innen kezdődik a német királyok döntő befolyása a pápai székre, sőt igen gyakran egyenes rendelkezése a fölött. Ez azonban a pápaság és az egyház sorsát jobbra épen nem fordította. A pápák csak urat cseréltek; függetlenségeket, mi a pápaság és az egyház reformálására elkerülhetetlen föltétel volt, vissza nem nyertek. Nem lehet ugyan tagadni, hogy a német királyok sokkal dícséretesebben gyakorolták a pápaválasztás jogát, mint a római nép, vagy épen az olasz arisztokraták; de a lelki és világi föhatalom egyesítése, bár minden korban veszélyes, kétszeres veszélylyel járt Európa civilisatiójára oly korban, midőn az európai nemzetiségek még alakulófélben voltak; midőn a római német császárság, mint egyedüli valódi hatalom szerepel Nyugat- és Közép-Európában. Komoly veszélylyel járt Ottó e lépése a pápaság által igényelt universalis lelki hatalomra is. A római császárság eszméje, melyet a német királyok föléleszteni törekedtek, Európa nemzetiségeinél mely és legyőzhetetlen ellenszenvvel találkozott, s mi közel állott a pápaságra azon veszély, hogy az önállóságra, teljes függetlenségre törekvő nemzetek, a német király által beültetett és ennek befolyása alatt álló egyházfő tekintélyének nem fognak hódolni. De Ottó e lépése nem volt alkalmas a kitűzött czél elérésére sem, azaz a pápai széket lealázó botrányok megszüntetésére; mert önkényes belemarkolása a római nép és papság jogába fölingereelte az olasz nemzet büszkeségét és a pártoskodásra ezzel

újra tér nyílt. A «barbarok» által beültetett pápákkal szemben az ellenpápák választása kezdetét vette és a keresztyén világ két sötét gyakran három egyházi főt is láthatott egyidőben Rómában székelni. Alig távozott Ottó Rómából, a különben is ingatag, de most pápaválasztási jogának elvesztése miatt fölingerült római nép az általa beültetett pápát VIII. Leót a városból kiűzte és a méltóságától megfosztott XII. Jánost, kinek türhetetlen zsarnoksága ellen alig egy pár hóval előbb a császár védelméért esedezett, \*) a pápai trónra visszaültette. És még akkor is, midőn XII. János a császár boszújától tartva, csakhamar ismét visszavonult, nem akart a római nép a császári pápának meghódolni, hanem hogy a barbarnak tekintett német uralom ellen tiltakozását folytassa, V. Benedeket ruházta föl a pápai méltósággal. \*\*) I. Ottó erős karja megfékezte ugyan a római népet s érvényre emelte a császári tekintélyt, de ez eset eléggé kimutatta, hogy a német király reformkísérlete az egyház ügyeinek kedvezőbb fordulatot nem adott. Bebizonyították ezt a későbbi idők eseményei is. Alig halt el I. Ottó, a római főnemesség újra kezébe vette a hatalmat s oly embert ültetett VII. Bonifác személyében a pápai trónra, kinek keze elődje véreben fürdött, ki, egy e korban élő főpap kifejezése szerint «a gonoszságban minden embert föllülmúlt». \*\*\*) Mindaddig, míg a császárok kardja Rómában érezhető volt, a rend fönnállott; de mihelyt a császárság hatalma és tekintélye kissé lehanyatlott, a botrányos jelenetek a pápai széken azonnal megújultak.

Ez eset a XI. században ismét bekövetkezett, midőn Németországban a szász királyi ház kihalásával, új család lépett a trón birtokába és ennek erejét mindenekelőtt a királyi trón megszilárdítása vette igénybe. II. Konrád, kivel a frank császárok sora kezdődik, eléggé el lévén foglalva Németországban az I. Ottó halála után ismét lehanyatlott királyi hatalom erősítésével, nem avatkozott a pápaság ügyeibe. A visszanyert

\*) Liutprand. *Lib. de Ottonis rebus*. Watterichnél i. m. I. 51.

\*\*) Ugyanaz, u. o. I. 61. *Chron. Benedicti*. Pertznél i. m. III. 718.

\*\*\*) Arnulf orleansi püspök a rheinsi zsinaton 991-ben «succedit Romae in pontificatu horrendum monstrum Bonifacius, cunctos mortales nequitia superans. Gerbert, *Acta Concil. Rernensis*. Pertznél i. m. III. 671.

függetlenség hatása Rómában rögtön érezhetővé vált. Épen mint a X. században, nagyravágyó főnemesek ragadták kezökbe a hatalmat s fölveve a patricius-i czímet, tetszésök szerint, mint családi örökségről rendelkeztek a pápai trón fölött. \*) Érdem és képesség e gazdálkodás mellett természetesen szóba sem jöhettek; minden tartózkodás nélkül tettek meg a patriciusok szent Péter utódjává, ki nekik legjobban tetszett, vagy a mi legdöntőbb érv volt, ki őket legjobban megfizette. Még arra sem ügyeltek, hogy jelöltjüket a papok sorából válasszák: megtörtént, hogy világiak, minden előkészület nélkül az egyházi pályára, a legfőbb egyházi méltóságra emeltettek. \*\*) Így lépett XIX. János pápa testvérének VIII. Benedeknek halála után a városi praefectusi hivatalról egyenesen a pápai székre, \*\*\*) épen mintha a pápaság is örökölhető méltósággá változott volna át. Őt követte még mint gyermek IX. Benedek; felnőtt korában a pápai széken XII. Jánosnak nem méltatlan utódja. Alatta azon jelenetek, melyek egy századdal előbb I. Ottó beavatkozását a pápaság ügyeibe szükségessé tették volt, még botrányosabban megújultak. Míg XII. Jánost kortársai kicsapongásai miatt vádolják, addig IX. Benedek az orgyilkosságtól sem riadott vissza, s hogy a botrányt még tovább vigye — felredobva minden tekintetet az egyház törvényei iránt — mint pápa megnősülni szándékozott. Szándékát leendő apósa ellenzése miatt, ki azt kívánta, hogy előbb a pápaságról mondjon le, nem vihetvén ki; miután a házasság életet a pápai méltóságnál többre becsülte, ez utóbbit eladta egy János nevű papnak, ki VI. Gergely nevet vett föl. Teljessé lett a zavar, midőn a római nemesség egy része, nem lévén megelégedve a választással, új pápát emelt III. Sylvester személyében szent Péter trónjára, s nem sok idő múlva Benedek is nősülési szándékában csalatkozván, a pápai czímet újra fölvette. †) A pápai szék lealázása teljessé lett; a zavar, a rendetlenség és az ebből kifolyó botrányok mellett mindazon bűn, miben a

\*) «... ita ut quodam hereditario jure viderentur sibi possidere Pontificatum.» Bonitho *Ad amic.* lib. V. Jaffé i. m. II. 625.

\*\*) Ugyanaz u. o. II. 618.

\*\*\*) Ugyanaz u. o. II. 625.

†) *Annales Romani.* Pertznel i. m. V. 468. Bonitho *Ad amic.* lib. V. Jaffénál i. m. II. 625.

X. és XI. század pápasága szenvedett, Rómában jutott legteljesebb virágzásra.

Ez fejtí meg a pápa egyházfői tekintélyének teljes lehangolását. A tiszteletet és hódolatot a megújuló botrányos jelenetek következtetéséppen a főpapság részéről közönyösség sőt nem ritkán nyílt ellenszegülés váltotta föl. A rheimsi zsinat (991-ben) büszkén visszautasította XV. János pápa közbeszólását a zsinat által méltóságától megfosztott Arnulf rheimsi érsek érdekében és a pápa minden kísérlete tekintélyét ez ügyben érvényre emelni, sikertelen maradott. A zsinat a hódolat helyett méltó szemrehányásokkal halmozta el a mélyen lesüllyedt pápai udvart; s valóban igaza volt az orleansi püspöknek, midőn így kiáltott föl: «Gyászolandó Róma, elődeinknek világosságot árasztottál, és most ijesztő sötétséget öntesz ki». \*)

A pápaság és az egyház e mély hanyatlása a kor műveltségi viszonyainak természetes kifolyása volt. A barbárság a keresztyén Európának még a X. és XI. században is jellemző vonása. A forrongás, az átalakulás még mindig tart; mindazon elemek, melyek a mai civilisatio létrejöttére közreműködtek, még gyermekkorukat élik és az egyház, az egyetlen elem, mely a római birodalom bukását megrendülés nélkül túlélte, végre szintén belemerül a rendetlenség árába. A különböző elemek vegyületét, mit a germán népek invasiója előidézett, ő sem kerülhetette ki; s így lépett lassanként a régi császári egyház helyébe a barbar egyház durvább erkölcsével és ha talán nagyobb világi hatalommal, de kevesebb valódi befolyással. Lényegesen rosszabbá lett még a helyzet a X. század elejétől kezdve; midőn Nyugat-Európában az addig uralkodott általános zavar helyébe, melyet csak Nagy Károly uralkodása szakít meg, a hűbériség rendszere lép életbe. Az európai nemzetek ez első kísérlete a társadalmat szervezni, az egyház műveltség-történelmi missióját rendkívül károsan érintette. E rendszer robbantotta szét az egyháznak a german népek megtérítése által sikerrel megkezdett központosítását és a hatalmasan megingatott pápai szék tekintélyének lehangolását, az egyház elnyomatása követte a világiak részéről. A főpapok a társada-

\*) Gerbert. *Acta Conc. Remensis* Pertznél i. m. III. 671. Richerius. *Hist. lib.* IV. u. o. III. 681.

lom legelső fokán, elvilágiasodva, inkább fejedelmi hivatalnokok, mint az egyház vezetőiként szerepelnek; míg a pápaság római és toscanai aristocraták majd a német királyok befolyása alá kerülven, elkülönzött világi érdekek szentesítésére látszott szolgálni. Így csúszott be és lett általánossá az egyház kebelében egyik visszaélés a másik után, míg végre oda jutottak a dolgok, hogy az egyház teljes szetbomlásnak indulva, erkölcsi és szellemi felsőségét legtöbb helyen elvesztve, műveltségtörténelmi fontos hivatását is elveszteni látszott. De e veszély — a kor barbárságát tekintve, bátran nevezhetjük így — Európa szerencséjére nem következett be. A visszahatás az egyház és a pápaság lesüllyedése ellen nem maradhatott el és e visszahatás kevés idő alatt oly erőre tett szert, hogy a pápaságot legmélyebb hanyatlása után alig pár évtizeddel universalis tekintélyvel és befolyással övezve, világuralmi állásponton szemléljük. És e gyors átalakulást nem nehéz megfejtetni. Az általános barbárság, nyers erőszak és erkölcsi romlottság közepett, a jobb érzelműek menedéket csak a pápaságban reményltek találni s készek voltak ezt a keresztyénség megmentésére teljhatalommal ruházni föl, mit rendes körülmények között valószínűleg óvakodtak volna megtenni. Így történt, hogy az egyház kebelében alulról megindult, reformmozgalom, miután annak vezetését a reformált pápaság vette kezébe, az egyházat a hanyatlás útján nemcsak föltartóztatta, hanem annak vezetőjét, a pápaságot, világuralmi álláspontra juttatta.

MIKA SÁNDOR.

## CABANIS, BICHAT ÉS SCHOPENHAUER.

### I.

A Schopenhauer hatása által keltett áramlat hullámai Németországban már magasan csapkodtak, midőn Franciaország tudomást vett a frankfurti philosophiáról.

Taillandier az első francia, ki 1856-ban, tehát három évvel a *Westminster Review* emlekezetes cikke után, foglalkozik behatóbban Schopenhauerral.\*) Adatai nagyrészt kivonatok Schopenhauer fő műveiből s töredékek a Beneke, Herbart, Fichte, Rosenkranz, Fortlage, Erdmann, Michelet és Frauenstädt által közzétett vitás közleményekből; átszöve az egyetemek és sajtó szenvedélyes tusáival s Schopenhauer philosophiai pályájának érzékenyebb mozzanataival. Taillandier a párisi congressus alatti Németország társadalmi, politikai és tudományos állapotát és e hármas állapot egymásra való hatását méltatva, följogosítva hitte magát a jóslatra, hogy Schopenhauer philosophiája soha sem fog megfelelni sem Németország nemzeti hangulatának, sem értelmi szükségletének. Meg fogják öt bámulni, mint egy legújabbán fölfedezett indiai

---

\*) *L'Allemagne pendant le congrès de Paris. Revue des Deux mondes.* 1856. Aug. I. Jóllehet az *Athenaeum franç.* már 1854-ben június 3-dikán méltatja Frauenstädtnek Schopenhauer philosophiája felől írt leveleit; sőt Bartholmett Károly 1855-ben megjelent munkájában (*Histoire critique des doctrines religieuses de la philosophie moderne*) egy egész fejezetet szentel Herbart és Schopenhauernek (*Adversaires de Hegel: Herbart et Schopenhauer*). Mindazonáltal az önálló kezdeményezés érdeme, a philosophia-történet francia íróinak egyhangú fölfogása szerint — Taillandiért illeti meg.

költeményt; de a nirwana rejtélyes önkívületeiből csakhamar visszatérőnek a való élethez.

Schopenhauer kimerülve számos ellenségének támadásaitól, idegesen viszonzotta a tapasztalás által többé-kevésbé igazolt hasonlatot s elnevezte Taillandiert «udvarias fecsegőnek».

Taillandier értekezése után közel tizennégy évig — kivéve Foucher de Careil és Suckau tanulmányait, \*) — nemkülönben a *Revue française* egy közleményét \*\*) — elég kevesen foglalkoztak Schopenhauerral Franciaországban.

A spiritualismus az uralkodó philosophia, mely a század első tizedeiben átélt diadalai s kifogyhatatlan lelkesedése által az igazság teljes birtoklásának elégtételét hitte élvezni — már a hatvanas évek elején lépett a polemia s csakhamar az erjedés stadiumába.

Littre a positivismus nevében üzen hadat a metaphysikának.

Renan tiltakozik az ellen, hogy az eklekticusok fölületes aphorismái, a humanismus történetében «utolsó szavaként» szerepeljenek. \*\*\*)

Vacherot, ez időben Hegelnek egyik legképzettebb francia elvokona, kijelenti, hogy az 1830 utáni francia társadalom a spiritualismus tanaiban szabályt keresett lelkiismeretének s nem kielégítést tudományos kíváncsiságának. Vádolja, hogy fél a szabad kutatástól; kicsinyli tudományos becsét. †)

Taine a spiritualismus úttörőit s legkegyeltebb alakjait — Collardot, Biránt, Cousint, Jouffroyt, támadja meg szellemes, de maró gúnyjával. ††) A theologusok zokon vették, hogy a spiritualisták kizáróan vallásbölcselemi tételeket illetéktelen szempontokból tárgyalnak s óvatosságból fölmondták eddigi érdekközösségöket.

\*) *Hegel et Schopenhauer. — Étude sur Schopenhauer.*

\*\*) Weil: *Arthur Schopenhauer, la philosophie de la magie. Base fondamentale de la morale. Revue française.* 1857. december 10. Ugyanezen időtájban hoz a *Revue germanique* töredékeket a *Parengaból.*

\*\*\*) *De la metaphysik et de son avenir* R. d. d. m. 1860. Jan. 15. 392. l.

†) *La situation philosophique en France.* R. d. d. m. 1868. Jun. 15. 958—959. l.

††) A *Philosoph français au XIX. siècle* számos helyein.

Látjuk, hogy a támadókban — nem említve a materialismus szünet nélküli harcát — az egykorú philosophia kiválókép árnyalatai mind képviselve vannak.

Míg a dogmaticus spiritualismus legjobb bajnokai — Simon, Saissset, Janet, Guizot, Taillandier stb. — a tűzvonal hevében izzadnak: az ifjú spiritualismus, élén Caróval, ki ekkor különösen az Isten-eszme philosophiájára kívánt súlyt fektetni, \*) saját hitelére kezdi bontogatni zászlóit. \*)

Ravaisson már positiv spiritualistának tartja magát philosophiatörténetében \*\*) s a pantheismus látszatától csakis Janet menti meg Krause megkülönböztetésével a pantheismus (ἐν καὶ πᾶν) és a panentheismus (πᾶν ἐν Θεῷ) közt. \*\*\*)

Lachelier függetleníti magát attól is, mi mesterénél, Ravaissonnál, még Descartesra és Biránra emlékeztetett. Elméletében †) megszünteti a subjectív és objectív gondolat különbségeit; jelszava: *tout est pensée!*

Fouillée a determinismusnak tesz tüntető engedményeket, ††) melyek spiritualisticus körökben — daczára Caro meleg védelmének — szenvedélyes vitákra szolgáltatnak alkalmat.

Ezen, Franciaország philosophiájának szervesebb fejlődését lényegesen előmozdító s épen oly izgalmas, mint tanuláságos évek szélcsendjében kerül Schopenhauer újabban fölszínre Franciaországban.

Challemel-Lacour személyesen kereste föl Schopenhauert Frankfurtban s elményeit Schopenhauer elméletének bírálatával együtt 1870-ben közzétette. †††)

Az aránylag kis terjedelmű tanulmány, mely a külföldi sajtó egy részében nem egészen elfogulatlanul vétetett tudomásul, vonzó közvetlenséggel és sok lélektani igazsággal vilá-

\*) E czélből írta *L'idée de Dieu et ses nouvelles critiques* című sok föltűnést keltett művét.

\*\*) *Rapport sur la philosophie en France au XIX. siècle.*

\*\*\*) *Une nouvelle phase de la philosophie spiritualiste.* R. d. d. m. 1873. Nov. 15. 374. l.

†) *Du fondement de l'induction.*

††) *La liberté et le déterminisme* című munkájában.

†††) *Un bouddhiste contemporain en Allemagne* R. d. d. m. 1870. márczius 15.



gítja meg a bámulatos összhangot Schopenhauer philosophiai világnézlete s különöz lényének hajlamai közt.

A német tollharcz akkori hangulatához képest, midőn a speculatio káprázatában az ember, a doctrinák rovására, gúnynyal és göggel hanyagoltatott el: Challemel-Lacour tapintatos mérséklete teljesen méltó volt az osztatlan figyelemhez, melylyel Franciaország igen kiváló tudósai a frankfurti misanthrop philosophiájának hitelén és sajátosságain kezdtek csüggni.

Tény, hogy Schopenhauer barátai az ő hypothésise ellen támasztott igen fontos ellenvetését maig sem czáfolták meg. Challemel-Lacour bebizonyította, hogy Schopenhauer az akarat fogalmához nem kötötte ugyanazon akarat tartalmát, melylyel a mi akaratunk philosophiai értelemben valóban bír.

Szellemes tételére már volt alkalmam rámutatni, midőn Schopenhauer æsthetikai eszméinek háttérét igyekeztem megvilágítani. \*)

«Az akarat kettőt fejleszt magából: a cselekvő erélyt és a cselekvés szabályát. Ha a természet úgy cselekszik is, mint mi, mégis az ő akaratát a mienktől nagy mélység választja el. A természet — Schopenhauer szerint — ugyanazon időben valósítja terveit, a melyben azok fogamzanak; a mi cselekvésünknel a gondolat bennünk, az anyag kívülünk van. Jóllehet Schopenhauer akarata bizonyos értelemben kifejezést ad a természet cselekvése módjának, de azon fölfogással szemben, melylyel mi bírunk az akaratról, az ő akarata csakis föltétes és ideiglenes czímen került a philosophiába.»

A Challemel-Lacour bírálatát követő hét évi időközben tettettek közzé Secrétan, \*\*) Ribot \*\*\*) s Lévegne tanulmányai. †)

1877-ben ismét két érdekes közlemény jelent meg a *Revue des Deux mondes*ban Janet Pál tollából.

Az egyikben ††) Frauenstädt és Gwinner nyomán össze-

\*) *Schopenhauer æsthetikája* című akadémiai fölolvasás. (1880 ápril 5.)

\*\*) *Une nouvelle philosophie*. 1872.

\*\*\*) *La philosophie de Schopenhauer*. 1874.

†) *La philosophie de Schopenhauer*. A *Journal des savants* 1874 deczemberi számában.

††) *Un philosophe misanthrop*. R. d. d. m. május 15.

gezi Schopenhauer élettörténetének és személyes összeköttetéseinek Franciaországban még eddig kevésbé ismeretes mozzanatait. Részletesen időzik Schopenhauer anyjánál, Johannánál, e szeszélyes, de önző asszonynál, kinek ölelésén Schopenhauer soha nem tudott fölmelegedni; kinek hiúságát és a szalonok dicsősége után áhítozó kapzsiságát még fiának sikere is sértette.

A Schopenhauer philosophiai pályáját méltató fejezet kimeríti Schopenhauer tanulmányainak és szemlélődéseinek teljes történeti háttérét, nemkülönben az egykorú philosophok csekély jelentőségére vonatkozó számtalan kifakadásait, melyeknek szeszélyes és gyakran igazságtalan hangja állandó keserűséget keltett benne még azok iránt is, kik eszméinek egy vagy más alakban hordozói voltak.

Ses propres sentimens sont combattus par lui  
Aussitôt qu'il les voit dans la bouche d'autrui.  
(Molière.)

Janet 1877-iki második értekezése \*) teljesen áthidalja a kis terjedelmű francia Schopenhauer-irodalmat a tudományos világ ide vonatkozó gazdag tanulmányaival.

A pessimismus két árnyalata ellen támasztott kifogásai — párhuzamban tárgyalja Schopenhauert és Hartmannt — egészen új szempontokat képviselnek az áramlatban, mely Franciaországban — legalább kezdetben — következetes erélyvel ellensúlyozta Schopenhauer hatását.

Értekezésének egyik legbecsesebb részlete: Biran és Schopenhauer rokon fölfogása a testről, mint tárgyasított akaratról. Készséggel véli Schopenhauert ama gyanú ellen, hogy Birán munkájából \*\*) bármit is merített volna.

De nem is meríthetett, mert, mint Janet Überweg ez ügyben írt levelére válaszolja, jóllehet a kopenhagai akadémia Birán munkáját még 1811-ben koszorúzta pályadíjával, mindazonáltal csak 1834-ben látott napvilágot.

A francia Schopenhauer-irodalom egyik legújabb ter-

\*) *La philosophie de la volonté et de la philosophie de l'inconscient.* R. d. d. m. 1877. június I.

\*\*) *Rapports du physique et du moral.*

meke, ugyancsak Janet Pál tollából, a *Revue des deux mondes* 1880-iki folyamának egyik számában tétetett közzé. \*)

A gondolat szolgálatában megöszült tudós ezúttal Schopenhauer francia őseivel foglalkozik, kiket Cabanis és Bichat-ban vélt föltalálni.

E rokonságnak, ámbár csak nagy vonásokban eszközölt igazolása, igen fontos mozzanat Schopenhauer philosophiai jelentőségének megállapításában s a Schopenhauer-irodalom mai célzataival szemben osztatlan figyelmünket érdemli.

Janet álláspontjának tudományos érdemével jelen alkalmából nem foglalkozva, összegezni fogom tanulmánya kiválóbb részleteit.

## II.

Schopenhauer és a két philosoph-orvos tanainak érintkezési pontjait megvilágítandók, első vonalban kell tudomást vennünk azon mély és Schopenhauer irataira igen befolyásos nagyrabecsülésről, melylyel őket akár magán leveleiben, akár fő munkájában számos alkalommal kitüntette.

Janet is idéz Frauenstädthez intézett leveleiből töredékeket. Többi közt 1852-ben következőket írja neki Schopenhauer: «Bizonyos V . . . elég vakmerő, fölületesen tárgyalni Bichat halhatatlan iratait. Ítéletét hallva, fölmentve hiszszük magunkat Bichat és Cabanis olvasásától. Bichat csak harmincz évet élt, de az egész tudományos Európa tiszteli nevét s olvassa iratait. Nem kétséges, hogy az élettan utána jelentékeny vívmányokat bír fölmutatni; még sem olyanokat, hogy Cabanis és Bichat feledésnek induljanak . . .»

Folytatólag kijelenti Schopenhauer, hogy az élettan és lelektan kölcsönhatásához Cabanis és Bichat nélkül lehetetlen hozzászólni.

Épen ily jelentékenyek főmunkája második kötetéhez mellékelt fölvilágosító jegyzeteinek némely vallomásai. «Két lényegesen különböző módszere van az értelem megállapítá-

---

\*) *Schopenhauer et la physiologie française*. R. d. d. m. május I. A hetvenes évek végén többek közt még Nolen, Bourdeau, Caro — több czikkben — a *Revue philosophique* méltatják Schopenhauert.

sának: az egyik subjectiv, mely belülről kiindulva, a tudatot mint adottat tekinti. E Locke által teremtett módszert Kant vitte a tökély legmagasabb fokára. A másik módszer ennek teljesen ellenkezője. Nem a belső tapasztalás képezi tárgyát, de a külső tapasztalás által adottak. Ez a kísérleti, élettani módszer, mely egyúttal kutatja az értelem vonatkozásait az adott létezők egyéb sajátságaihoz. Első alapjai főleg Franciaországban keresendők. És pedig mindenek előtt Cabanis út-törő munkája köti le figyelmünket: *Rapports du physique et du moral*. Utána Bichatról kell megemlékeznünk, kinek elmélete még terjedtebb, mint Cabanisé. Gallt se feledjük el, habár téves is alapgondolata . . . »

Az elismerés ennyi és ily tüntető nyilvánulásai után csak idő kérdése volt a kísérlet: tüzetesen megjelölni a kapcsolatos mozzanatokat Schopenhauer philosophiájának objectiv része és a francia élettan között.

Janet Condillac örökségénél kezdi méltatását, rámutatva az ötszázak tanácsának egyik szabadelvű tagjára és Mirabeau barátjaira, kik két különböző irányban igyekeztek reformot hozni a mester elméletébe. Az egyik a Condillac által teljes passivitásra kárhoztatott lélekbe beleoltja a tevékenység csíráját, a másik spontan elemeket visz a mester rideg szobrába.

Cabanis — nem foglalkozhatván ezúttal Destutt de Tracyval — mint a XVIII. század legtöbb francia philosophusa, elragadtatással nyilatkozik Condillac vállalatáról, melynek czélja leendő: a decompónált szellemet, eszméink formáinak megfigyelése után, csekely számú alapelemekre visszavezetni.

Bámulatánál azonban nagyobb volt őszintesége, melylyel a Condillac által elért eredmény mesterkélt elégtelenségét hangoztatja.

Condillac ideológiája ellenére volt minden élettannak. Az érzés elszigetelése szervetől, egyik érzése a másiktól, a közös cél felé való társulás lehetetlensége gyanússá tették Cabanis előtt a szervek egymásutánja szerint megjelkesülő szobor egész elméletét.

Rousseau *Pygmalion*-jában az istenek lövelik Galateába az éltető lángot; Condillac szobra, megfosztva istenek csodájától s az élet alapföltételétől: holt és hideg, mint Vaucanson lúdja.

Condillac nemcsak elkülönítette az egymást módosító

külső érzéseket, de teljesen meg is szüntette a tenyészelet reájok történő hatását.

Átmenő érzésekből kovácsolt gondolatokat elhanyagolva a szervi érzéklés láthatatlan, de igen jelentékeny visszahatását az agy szervezetére s befolyását a szellemi élet tüneményeire.

E belső szervi érzéklést, mely egyidejű az étellel s korábbi a tudatnál, Cabanis állapítja meg először a lélektanban. Elyben megelőzi az angolokat s a francia philosophiában ő szervezi a *homo duplex* egyik felet.

Cabanis elméletének a világ minden nagy szervezetére való alkalmazása előtt figyelniünk kell ez elmélet egyik további vivmányára.

Az érzés és mozgás kimaradhatatlan egymásutánja, melyre, mint két különböző szempontból vett, de azért mégis csak egy tüneményre, Condillac még nem figyelt: okvetetlenül szükségessé tette a külső és belső érzéseket kísérő mozgások különbségének megállapítását.

Cabanis a külső érzés összetett és combinált mozgásainak szembetette a belső érzéklés homályos, bizonytalan actióját — hogy úgy mondjam — a nem érzett érzéklést, mely évtizedekkel később a *Philosophie des Unbewussten* elméletében egy egészen új rendszer épületét hordozza.

És miért ne vehetnénk föl — kérdi Cabanis — a nagy mindenség általános sensibilitása mellett alsóbbakat, helyi jelentőséggel bírókat, melyek az alsóbb szervezetekben működve, összes jelentőségöket a központtal való összeköttetés czímén nyerik. Szülői a mechanicus visszahatásoknak, valamint a szervesebben rendezett együttes és appropriált mozgásoknak.

Nem ama akaratrészek-e ezek, melyeket Schopenhauer, egy, a Cabaniséval csodálatosan összhangzó gondolatban, a világ minden nehézségi központja köré csoportosít? ! Akaratrészek, melyek a magok egyéni központjával egy-egy ént képviselnek s visszatükrözik Schopenhauer különféle fokokban megnyilatkozó akaratának egész hierarchiáját? !

Sőt Cabanis nem is állapodik meg az akaratrészek hypothesisénél, hanem tovább kutat az élet tüneményeinek általános oka után; egy principium után, mely átölelje a világ minden összes jelenségeit. Rokonságot jelez az állati érzéklés, a növény tenyész-ösztone és a nehézség vonzása közt. Mert

mindnyájokban megnyilatkozik az egymás felé törő hajlam, melynek forrását Cabanis, a physicus, hódolva Galvani és Volta vívmányainak — a villanyosságra vezette vissza.

Nem így a philosophus és metaphysicus.

Mert ha szabad — mond Cabanis — tovább fűznöm következtetésem lánczát, kérdem : vajon a tenyészelet rokonsága, a vegyi vonzás, az anyag központi törekvése nem egy általános és minden részecshöz tapadó ösztönben lelheti-e magyarázatát? És ez ösztön tovább és tovább fejlődve, nem emelkedhetik-e az értelmesség és érzelem csodás magaslatára?!

Cabanis a jövő fölfedezéseinek sejtelmes találgatásával fűzi tovább e fejezetet, \*) mely, ha nem is foglalja magában, mint Janet állítja, Schopenhauer összes philosophiájának csíráját, mindazonáltal Schopenhauer fejlődéstanának némely alapvető mozzanataira s világtervének néhány nagy vonására lehetetlen benne rá nem ismerni.

Még tüzetesebben vonható párhuzam Schopenhauer és Bichat rokon elemei közt, melyekben közelségek oly szembeesők, hogy az eszmék azonosságára csak a szavak akadályveti az optikai távolság árnyát.

Janet megosztja Bichat emlékét a tudományok és a philosophia története közt.

Ott mint az általános boncztan megalapítója — így nevezi őt Claude Bernard — feledhetetlen ; itt főmunkája — *La*

---

\*) ... «Et cet instinct lui-même, en se developpant de plus en plus, ne peut-il pas s'élever jusqu'aux merveilles les plus admirées de l'intelligence et du sentiment? Est ce par la sensibilité, qu'on expliquera les autres attractions, ou par la gravitation qu'on expliquera la sensibilité et les tendances intermédiaires? Voici ce que, dans l'état actuel des connaissances, il est impossible de prévoir. Mais si l'on est un jour en état de réduire le système entier à une cause commune, il est vraisemblable, qu'on y sera conduit plutôt par l'étude des résultats les plus complets, les plus parfaits, les plus frappans que par celle des plus bornés et des plus obscures : car ce n'est pas ici le lieu de commencer par le simple pour aller au composé. Et n'est-il pas d'ailleurs naturel de penser que les opérations dont nous pouvons observer en nous-même le caractère et l'enchaînement sont plus propres à jeter du jour sur celles qui s'exécutent loin de nous que ces dernières à nous faire mieux analyser ce que nous faisons et sentons à chaque instant?»

*vie et la morte* — czímén foglal tekintélyes helyet hazája tudósai közt.

Bichatnak az életről adott meghatározása -- összege a halálnak ellenálló functióknak — kifejezi az élet és a szervetlen természet küzdelmét, melynek vázolásában nem támaszkodik a vitalismus valamely anyagtalan principiumára, mint Stahl, de kevés eredetiséggel halad tovább Borden és Barthez nyomain.

Nem is az élet általánosságát illető tételei bírnak előttünk fontossággal e perczen. A franczia élettanban az életnek két életre, szerves és állati életre való fölosztása által képez Bichat korszakot; oly híven képviselve Schopenhauer álláspontját, hogy utóbbi kénytelen kijelenteni: «Wer mich verstehen will, lese ihn, und wer ihn gründlicher verstehen will, als er sich verstand, lese mich».

E kétféle élet eredetének, szerveinek, teljes tevékenységének az élet- és lélektanban jól ismert részleteit mellőzve, láttuk, hogyan osztja meg köztük Bichat a lelket.

Szerinte a lélek két részből áll: értelemből és szenvedélyből. Az értelem hazája az állati élet, a szenvedélyé a szerves.

Descartes iskolája a szenvedélyt az agyban, a lélek székhelyén helyezte el. Ez Bossuet elmélete is. \*) Bichat viszsza-  
szatér — legalább részben — Plato fölfogásához, ki a lélek harmadik részét — *ἐπιθυμητικόν* — a szervi élet belsejében helyezi el.

A szervi élet belső állapota, Bichat szerint, lenyegesen módosítja a szenvedélyeket. A vérmes mérséklet dühödésig fokozható izgalmat olt belé, az epés haragot és gyűlöletet, a nyálkás tunyaságra való hajlamot stb. A szenvedély megnyilatkozása pedig a szervi élet tüneteire van nagy visszahatással, mint ezt a szenvedélyt kísérő számtalan élettani zavarok tanúsítják.

Eddig eljutott a régi élettan is; élettani kifejezést adva élettani tüneteknek!

Bichat egy hatalmas lépéssel Schopenhauer philosophiai gondolatának magaslatára emelkedett. -

\*) «De cette agitation du cerveau et des pensées, qui l'accompagnent-naissent les passions» (*Conn. de Dieu*, ch. III, XI).

A jellemet a szenvedélylyel azonosítva, örökre függetlenítette az értelemről. Ha valaki — úgy mond — valamely jellemet megváltoztatni, azt szelidíteni vagy lelkesíteni akarná, vállalata hasonló volna azon orvoséhoz, ki megkísértené egy élet tartamára csökkenteni vagy szaporítani az üter természetes lüktetését.

A szokás és gyakorlat befolyásolja az értelmet, de e háromból egyik sem befolyásolja a szervi életet. A jellem korábbi, mint az értelem, mely amannak elhatározásait ismerheti, de kivitelökre rábírtani vagy attól visszatartani nem képes.

Nem képes, mert hiszen Bichat e tételében az empiricus és erkölcsi jellem különbségeit éppen úgy megszüntette, mint Schopenhauer.

Bichat szervi élete nem egyéb, mint a tárgyasúlt akarat; fölruházva ugyancsak Schopenhauer akaratának örök és minden értelemről független létével.

Az — mond Schopenhauer — mi subjective és a tudat szempontjából mint értelem nyilvánul, objective nem egyéb az agynál; mi subjective és a tudat szempontjából mint akarat nyilvánul, külsőleg nem egyéb a szervezetről. Az, mit én az akarat alatt értek, nem egyéb, mint Bichat szervi élete; a mit Bichat az állati és szerves élet oppositójának nevez, azt én az akarat és értelem oppositójának tartom.

Schopenhauer tüntetve tanúskodik az örömről, mely eltöltötte keblét, midőn Bichatnak, a tudomány egész más ténre megállapított tételeiben, saját álláspontját látta igazolva.

Flourens heves támadásai ellen\*) ki sem védelte Bichatot erősebben, mint Schopenhauer.

«Flourens — mond Schopenhauer — éppen úgy, mint Descartes, az akaratot azonosítja a gondolattal. De szálljon kiki magába s tapasztalni fogja, hogy az akarat és gondolat oly különbözők, mint a fehér és fekete. Flourens szerint a szenvedélyek illethetik a szívet, de székhelyök az agyban van. E szerint különbséget tesz a szenvedélyek székhelye és működésük helye közt. Hogyan értsük ezt? . . . Flourens fő hibája — ugyanaz, mi Descartesé — hogy az akarat indokait, melyek nem egyebek, mint az agyban, tehát az értelemben székelő képzetek, fölcseréli az akarattal, vagyis magokkal a

\*) *De la vie et de l'intelligence* című könyvében.



szenvedélyekkel. Flourens kétség kívül nagyérdemű ember, ki tapasztalati téren jelentékeny szolgálatoakat tett. De a legfontosabb igazságok nem a tapasztalat eredményei, hanem a reflexióé. Bichat éles, átható tekintetével egy igazságot fedezett föl, mely Flourensnak, a száz és száz állat életén tett kísérletek daczára, örökre hozzáférhetetlen maradt.»

Janet következő figyelemre méltó szemrehányással fejezi be tanulmányát: «Mi magasztaljuk Schopenhauert; elfeledjük Cabanist és Bichatot. Schopenhauer igazságosabb irántok, mint mi. Az angol lélektan által keltett elfogúltságunkban nagy hálátlanság rejlik saját gondolkozóink iránt. A ki gondal tanulmányozza ideologistáinkat és a francia élettan képviselőit e század kezdetén: Tracy, Gerando, Biran, Ampère, Cabanis, Bichat, Cordaillac, Garnier, nem egyet fog találni nálok azon tételekből, melyek ma Angolországból kerülnek hozzánk. Az angol és német lélektan francia történetíróinak föl kell fedezni már egyszer a francia lélektant is . . . És sokat követelünk-e tőlök, ha fölhívjuk őket, hogy föld körüli útjokban állapodjanak meg kissé hazájoknál!?» . . .

RUZSICSKA KÁLMÁN.

## TÖRTÉNELMI TANÚLMÁNYOK.

Hatodik közlemény. \*)

*A szeptemberi napok 1848-ban.*

### V.

Így álltak tehát a dolgok szeptember 11-dikén. A főherceg nádor nem szólott semmit a ház kívánságára, hogy rögtön miniszterelnököt nevezzen, a ház és nép óhajtásait figyelembe nem vette, és így a hatalom kezelésének kérdése megoldatlan maradt.

A háznak e napi ülésében ugyan elfogadást nyert Nyárynak azon indítványa, hogy Kossuth és Szemere miniszterek maradjanak helyeiken, ez kiterjesztetett a többi miniszterekre is, kik maradni akarnának, de gróf Batthyányi a kilépést oly világos és határozott érvekkel indokolta, hogy az ő maradásáról Kossuththal egy kormányban szó sem lehetett. Ezt követték többi minisztertársai is hallgatag és lárma nélkül.

A két miniszter — Kossuth és Szemere — még az nappal egy kiáltványban tudatá a polgárokkal, hogy a képviselőház bizodalomból és meghagyásából a kormányt vezetendik az új miniszterium alakulásaig. E kiáltványban elmondják azt is, hogy a többi miniszterek nem akartak helyökön maradni s ők ketten vállalták el az időközi kormányzást.

Kossuth ehhez képest intézkedett is. Tudniillik mint ideiglenesen hivatalában maradott miniszter, tehát törvényes formában, de minthogy minisztertársai Szemerén kívül nem

---

\*) Az előbbi közleményeket lásd a *Budapesti Szemle* 66., 73., 74., 79. és 80. számaiban.

léptek helyeikre, a hatalomkezelés minden ága kezeiben volt s ő még az ülés folyamata alatt (11-dikén) magához rendelé az egyes miniszteriumok államtitkárait, fölkerlte Nyáryt, báró Perényi Zsigmondot és Pázmándyt, hogy szinte hozzá tanácskozásul jöjjenek el.

Törvényes formák közt volt tehát öt tagú ideiglenes kormány, ennek élén tényleg Kossuth.

E napon tehát ebben czélt ért a mozgalom pártja. Kossuth a hatalmat kezébe vette.

De e hatalom fölötté gyarló alapon nyugodott. A főherczeg nádor egyetlen sora szélnek ereszhette, mert a törvény fölhatalmazta, hogy a király távollétében miniszterelnököt nevezzen, s ha ezt teszi, vége az ideiglenes állapotnak.

Szeptember hó elejéről, mint fönnebb elmondottam, Kossuth készülleteket tett, a törvényes hatalom fölfüggesztésére, ezt a ház üléseiben, mint fönnebb idéztem, világos, elmagyarázhatatlan szavakkal mondotta is és mikor a bécsi küldöttség visszaérkezett, meg is akarta tenni a határozó lépést, de gróf Batthyányi erélyes tiltakozására és Nyáry kemény fenyegető fölszólalására attól 10-dikén a gőzösön tartott értekezletben elállott.

Másnapon (11-dikén) még két igen fontos körülménynek jutottak tudomására, mely a forradalmi lelkesedést hatalmasan lehütötte.

Egyik gróf Teleki Ádám a drávai vezérünk levele, melyben tudatja, hogy a horvát bán hadjáratát megindítja és két ponton 20—20 ezernyi hadával az országba betörni készül és másnapon valószínűleg meg is kezdi hadjáratát.

Másik: hogy Buda környékére szerezdbeli katonaság helyezettet el, nem tudni ki által és mi czélból.

E két körülmény és valamennyi tekintélyes hazafiak erélyes nyilatkozata arra bírta Kossuthot, hogy most forradalmi lépéstől óvakodjék; a szeptember 11-diki ülésben tehát láttuk őt küzdeni a hatalom megtartása mellett, de szigorúan törvényes formák közt, azaz noha lemondott, tényleg visszafoglalta helyét és addig nyilatkozattatja helyén maradni, míg törvényesen constituált hatalomnak nem adhatja át a miniszteri hatalmat.

Megkísérlette Madarász László a főherczeg nádor íratának felretételével oly végzést hozni, hogy Kossuth bizassék

meg a hatalom kezelésével addig, míg a felség egészsége helyre áll. Ezt egyetlen képviselő sem pártolta és elhangzott.

A ház hangulata a törvényesség mellett félreismerhetetlen, nagy többségben levő és határozott volt.

Gróf Battyányi és Deák miniszterek Bécsből a küldöttséggel 10-dikén érkeztek Pestre.

11-dikén beadta gróf Battyányi a főherczeg nádornak lemondását s azon napi esti ülésben olvastatott a nádor levele, melyben tudatja, hogy a lemondást elfogadta és a jövődő miniszterelnököt ő felségének jóváhagyás végett fölterjesztette. A törvény szabta lépések tehát, mint láthajuk, a körülmények parancsolta sebességgel megtörténtek.

Több képviselő, köztök én is, kik a főherczeg eljárásába beavatva voltunk, tudjuk, hogy a főherczeg nádor e dologban Deák tanácsával élt, sőt átíratát a ház elnökéhez Deák formulázta, ki azt mondotta a főherczegnek, minthogy ez nem rendelet, csak értesítés, mit szóval is adhatna a ház elnökének, ehhez miniszteri ellenjegyzés nem kell. Ez írat tehát egyenesen Deák nézetére küldetett ily alakban a képviselőház elnökéhez.

És ez egészen correct nézet volt. A minthogy a nádor eljárásának correctnességét a másnapi (szeptember 12-diki) ülésben maga Kossuth fejtette ki, s az egész képviselőház elismerte, de 11-dikén a hatalom fölötti tusában senki sem szólt föl az eljárás hibátlansága mellett, és a nádori átírat törvénytelennek mondatott és felretétetett.

Ez volt az akkori közélet jellege.

Másnap — szeptember 12-dikén — Kossuth, mint fun-gens miniszter, a pénz és hadsereg szerzéséről szóló törvényt hozott a képviselőházba, hogy azt országgyűlési határozat gyanánt elfogadtassa és szentesítés nélkül is életbeléptesse.

A pénzügyre nézve így szól a határozat, melyet Kossuth előterjesztett: Addig is míg a hitelnyitás iránti törvényjavaslat ő felsége által szentesítettik, a pénzügyminiszternek azon közrebocsátott rendelete, melylyel az öt forintos bankjegyek kibocsátását elhatározá, helyeseltetik. A nemzet képviselői ezeket az ország minden jövedelmeivel biztosítván, azoknak minden közpénztárakban ezüstpénz gyanánti elfogadását elrendelik.

Az ország védelmére nézve pedig így szól a határozati javaslat:

1-ször fölhatalmazza a ház a miniszteriumot, hogy a megajánlott újoncz-mennyiséget azonnal kiállíthassa.

2-szor e célra ossza ki a törvényhatóságok közt a rájuk eső mennyiséget, azok ezt községenként osszák ki, s az újoncz-illetéket a községek toborzás útján állítsák ki. Ha a kitűzött napig toborzás útján nem volna kiállítható az illeték, a hiányt sorshúzás útján pótolják.

3-szor megengedtetik a seregredekből az újon alaki-tandó honvéd seregbe átlépni s a kik már szolgálati idejüket kitöltötték, egy harmaddal magasabb díjt nyernek.

Továbbá az új honvéd-zászlóaljak azon szabályok szerint alkottatnak, minők az eddig föllállított honvédekre kimondatott. Egyenlő rang és tekintély biztosittatik a seregredekkel. A veretés eltiltatik. Vagyontalan honvédek a kincstári birtokok betelepítésénél különös tekintetbe vétetnek stb.

Ezek elfogadása után bejelentette Kossuth a hűbéri viszonyok maradványai iránti és kármentesítési törvényjavaslatokat, hogy így mind a birtokosok, mind a nép kielégíttessék várakozásaiban.

Esti nyolcz órakor az ülés folytatott.

Kossuth jelenti, hogy a ház megbízásában eljár, és a főherczeg nádornak a ház osztatlan bizodalját kijelentette. Erre elmondja, hogy a főherczegnek a ház nyilatkozata a múlt napon igen fájdalmasan esett. Ő pedig bevallja, hogy a főherczegnek hazánk mostani törvényeinek megszerzésében annyit köszönhetünk s ő volt az, ki a pozsonyi országgyűlésen a nemzet hálájának tolmácsa volt. Most is azt tartja, hogy ha a hazát meg akarjuk menteni, a főherczeg nádor és a törvényhozas közt semmi idegenkedésnek lenni nem szabad. «Ha mi a főherczeg közreműködését a haza megmentésében nélkülözni volnánk kénytelenek, ezt a házra nézve legnagyobb szerencsétlenségnek tartanám.»

«A főherczeg adott magyarázata annyira megnyugtató s megnyugtathatja a házat is», minélfogva indítványozza:

Menesztessék a főherczeghez azonnal egy küldöttség, mely a háznak teljes megnyugvását és a háznak ingathatlan bizodalját ismét kifejezze.

Továbbá, minthogy a kormány állásának bizonytalansága fölötte zsidbasztó, kérjek föl a fönsegét, vessen véget ez ideig-

lenes állapotnak és nevezzen miniszterelnököt, mire a törvény által föl van hatalmazva.

Az indítványok egyhangúlag elfogadtattak.

Erre gróf Batthyányi föllállt s kijelenté a háznak, hogy nádor királyi helytartó ő fensége ezt már a nap folytában teljesítette és őt bízta meg az új miniszterium megalakításával, s átadta a jegyzőnek a nádor ez iránt kiadott levelét.

E levélben, mely gróf Batthyányi által van ellenjegyezve, többek közt így szól a nádor:

«Nem oly állapotban van az ország, hogy a végrehajtó hatalmat egy percig is nélkülözhesse.»

«Mi végből részemről nem késtem, a miniszteri hivatárláról lemondott gróf Batthyányi Lajost mint a jövőendő miniszterium elnökét ő felsege jóváhagyása alá terjeszteni; őt egyzsersmind fölhívtam, hogy lemondását ideiglenesen visszavévén, az időközben általam kiadandó rendeleteket ellenjegyezze, s mint ideiglenesen felelős miniszter a többi ügyeket is vezesse.»

«Ennek kinyilatkoztatásával felelőssékké teszem a közigazgatás minden organumait a törvényes rendnek föntartásáért.»

«Kiszabom elengedhetetlen kötelességül minden polgárnak, hogy a rendbontóknak egyenkint és összesen ellenségei legyenek.»

«A közjó, a király és a vész által fenyegetett haza iránti hűség tegye törvénynyé a haza polgárainak, hogy tántoríthatlanul támogassanak.»

«A király és haza ellenségeit ellenségeimnek tekintem, az ország törvényeit, alkotmányát, szabadságát minden ellenség ellen erőmhöz képest megvédeni, föntartani el vagyok határozva, miként ezt királyomnak és a nemzetnek esküvel fogadtam, s miként ezt mint nádor és királyi helytartó kötelességemnek ismerem.»

Buda-Pest, szeptember 12-dikén 1848.

Idéztem szó szerint a nádor levelét, mert ez erélyes hangjában töredéke volt azon manifestumnak is, mely készült az esetre, ha Pesten forradalmi föllépés történik.

A dolog meglepett mindenkit azon keveseken kívül, kik beavatva voltunk.

E meglepetés a képviselők nagy részénél igen örvende-

tes volt. Azon ijesztgetések után, melyeket Kossuthtól a házban hallottak a bécsi camarilla által lehetően alakítandó miniszteriumról, vagy éppen a miniszterium kinevezésének elmaradásáról, igen öröndetes meglepetés volt hallani, hogy az új miniszterium alkotásával éppen gróf Batthyányi bizatott meg és ő e megbizatást elfogadta.

A játszma a törvényesség részére ügyesen meg volt nyerve, a forradalmi párt a hatalomból kiforgatva és a dolgok úgy állítva, hogy küzdelmet e perczen alig próbálhatott, kivált miután a ház hangulata a törvényesség mellett elmagyarázhatatlanul nyivánult.

Sok függött még is attól: Kossuth a történtek ellenében minő állást foglaland el?

Gróf Batthyányinak fönnebb idézett nyilatkozata után a miniszterelnökség újabb elvállalása nem tehetett egyebet, mint hogy gróf Batthyányi Kossuthal semmi esetre sem marad a kormányban, de kivüle és nélküle kész kormányt alakítani. Az egész miniszterválság tehát végkimenetelben Kossuth kizárásával fejeztetett be.

Kit a mozgalom pártja a hatalom élére akart állítani, az záratott ki a hatalom birtokából. Ez váratlan eredmény volt.

Kossuth noha e kifejlés őt is meglepte, el kell ismerünk, magát hazafihoz illően higgadtan, önmegtagadással viselte és mind a nádornak gyors eljárásáért, mind gróf Batthyányinak az elvállalásért elismerését jelentette ki.

Gróf Batthyányi ekként átvevén a kormányzást, fölolvastatta Csányi László drávai főbiztos levelét 11-dikéről, melyben a horvát bán tetteles betörést jelenti.

Bár mennyi biztos híreink voltak is a horvát bán hadjárat nagy készülleteiről, de a betörés merényletét alig birtuk elhinni, míg az tényleg meg nem történt.

És midőn megtörténtéről többé kételkednünk nem lehet, a kiknek tudomása volt azon nemzeti haderő csekélységéről, mely drávai vonalunkat a betörés ellen védeni volt hivatva — megdöbbsentünk a tény fölött s reményt csak gróf Batthyányi személyiségében találtunk, ki elég bátor volt éppen ily esemény le nem írható nyomása alatt a kormányt kezébe venni.

Ezt látszott érezni mindenki, még a forradalmiak is. Állását senki sem írgyelte.

E lépésében ismerhetünk leginkább önzetlen hazafiságának határtalanságára. Ő kimondotta épen e napi ülésben — délelőtt — hogy egyedüli menedékünk a törvényesség, ha ezt elhagyjuk, igen rövid illúziók után nevetséges kudarczot vallunk.

A törvényességet csak úgy lehet megmenteni, ha ő veszi át egyedül a kormányt s a főherczeg nádorral szorosan egyetértve, megóvják a nemzetet a forradalomtól.

Ez estétől kezdve rövid tizenhet napon vitte gróf Batthyányi az ország kormányát, de vitte önmagára egyedül, saját lelkének sugallatát követve s kik eljárásának szemtanúi voltunk, elmondhatjuk; hogy e napok voltak közpályájának páratlanul fényes napjai.

Fölötte sajnálatos a történelemre nézve, hogy e napok eseményeiről oly keveset tartott fönn számunkra a krónika, de azon kevés is elegendő arra, hogy az új miniszterelnök sebes elhatározását, személyes bátorságát és rendkívüli erélyt s tevékenységét, e mellett mély bellátását s a körülmények higgadt fölfogását benne fölismerjük.

Sir a lélek mibennünk, ha rá gondolunk mennyi erő s tehetség veszett el benne számunkra s megdöbbenünk, midőn látjuk ekkori kormányzata végperceiben miként lép a fátum közbe, hogy a legnemesebb törekvést, a legszebb conceptiót a legerélyesebb kivitelt s csaknem biztos sikert meg hiúsítson, és őt a legnemesebb gladiatort áldozatul vegye.

Mi a költők minden drámája az élet azon tragédiájához képest, melyben ő küzdött és — áldozatul esett.

Mi, kik őt ismertük, egész minisztersége alatt bámultuk önmegtadadását. Ő az adott szó és lovagias becsületesség ritka példánya, a törhetetlen büszkeségű főúr megható önmegadással tűrte a közpálya szánandó kinövéseit. Mennyi türelemmel viselte miniszteriumának compromittálását épen egyik társa által. Mennyi insultusokat nézett el a forradalmi sajtó és clubboknak.

Ő, mint a szabadság ünnepelt embere márcziusban, már augusztusban a pecsovicsok nagymestere lett. Mit legnehezebben tűrt, a gyávaság folytonos szemrehányása volt, ki nem mer erélyes rendszabályokhoz nyúlni.

Annyi keserűségekkel és bántó akadályokkal volt miniszterségének egész folyamata elárasztva, hogy midőn attól



szerencsésen menekülhetett és tisztességesen félrevonúlva nézheti másnak sikertelen küzdelmeit, akkor megint a dolgok elére állni, ezt valóban csak egy gróf Batthyányi tehetette, kiben a hazafiság a bátorsággal egyaránt mérhetetlen volt.

És ő jól látta védelmi helyzetünk kétségbeeső állapotát. Az alföldi lázadás elnyomására sem volt elegendő erőnk. Szent-Tamás ostromával ismételve fölsültünk.

A Drávánál 40 ezer — mint hittük — jól fölszerelt ellenséges haderő ellen volt öt ezernyi rendes katonánk, nagyobb része újoncz. A vezénylők szelleme nem kétes, de megzavart.

Mi az idegen származású tisztek megbízhatatlanságától féltünk. Azonban később láthattuk, hogy saját magyar tiszteink is nem minden körülmények közt készek harcra menni, sőt azt is láttuk, hogy épen a pesti mozgalmak voltak okai a szellem megzavarodásának, mint ezt alább maga helyén elmondandom.

Gróf Batthyányi második miniszterségének első 24 órájában már csodát tett. Jól tudta ő miféle elem az, mely akkor Pestet honvédtiszti ruhában előzönlötte. Elég volt neki 24 óra, hogy Pestet egészen megtisztítsa s a főváros nyugalmit biztosítsa. Magam tanúja voltam a heves kitöréseknek e hősök részéről, midőn szigorú parancsot kaptak egyik vagy másik táborba azonnal indulni. Dühösen keltek ki a rendelet ellen, azt mondták egymás közt: egy tapodtat sem megyünk. De végleg ellenszegülni a miniszterelnök — és pedig gróf Batthyányi — parancsának tetteleg nem mert senki, és mi azt láttuk, hogy az előbbi napok rémei egyszerre eltűntek a főváros utcáiról.

Szomorú helyzet volt ez végtelenül, midőn a hazának annyi oldalról megtámadott állapotában, annyi komoly veszélyei közt a törvényes hatalomnak majdnem annyi gondot szerzett az önkebeleben zavargó elemek fékentartása mint az ellenség támadásainak való ellenállás és védelem.

A nemzeteknek úgy mint az egyes embernek életrevalósága a próbáltatások nehéz napjaiban mutatkozik. Mi még ekkor nem voltunk eléggé fölzaklatva, hogy osszeszedjük magunkat és kifejtsük azon benső erőt, mely bennünk lakozik.

Később elég fényesen igazoltuk a világ előtt mit érünk,

nincs okunk elrejtteni és takargatni gyarlóságainkat a kezdetben.

Mi egy bővöletes hatalom kényszeruralma alá jutottunk, es látva vezetőink tehetetlenségét, valóban keleti megadással engedtük át magunkat jól látott kétségbeejtő sorsunknak.

Azt még is hittük, hogy magyar ellenfeleink a nagy veszélyek láttára magokba térnek, egyesülünk, mint bajban szoktunk s nem lesznek, kik nehezítik állását azon egyetlen embernek, ki elég bátor volt, ily kétségbeejtő helyzetben a kormányt kezébe venni.

Kossuth maga kiadta a hatalmas jelszót számukra. Meghódolt nyilván azon férfiúnak, ki — mint mondá — nevét, históriai becsületét azonosította Magyarország állásával, kinek elszánása — mert ehhez, mint mondá — nagy bátorság kelle, megnyugtatta őt, és meg kell hogy nyugtasson mindenkit. Föl kelle tehát tennünk, hogy gróf Batthyányit, legalább eljárásában, ha nem is támogatni, de legalább gátolni és boszantani nem fogják.

E reményeinkben is csalódtunk.

Kétséget nem szenved az, hogy gróf Batthyányi a miniszterelnökség elvállalásánál nem egyedül saját ellenállási erőnk elégtelenségére számított, hanem azon erkölcsi hatásra is, melyet a miniszteri átalakulás Bécsben is, nálunk is, elő fog idézni.

Ő úgy állott a világ előtt, mint a békés megferhetés legbüzgőbb embere a magyar kormányban. Ellenben Kossuth, a tömegek bálványa, mint a szakadás és ha kell, háború képviselője.

A hatalom körüli tusában, mint láttuk, végkép a háború elve háttérbe szorult, a hatalom kezeléséből kiszorított és a béke embere vette át a hatalom eszközeit.

Gróf Batthyányi új miniszteriuma — Kossuth nélkül — békét jelentett Ausztriával.

A főherczeg nádor, ki, mint föntebb elmondottam, a forradalmi mozgalmak lehető elfajulásai ellen nem csekély erélyt fejtett ki, teljes tevékenységét és minden lehető befolyását ígerte gróf Batthyányinak.

Igaz, hogy a dolgok fejlődése időközben tovább haladt, mert a horvát bán tetteleg betört az országba, de a főherczeg nádor es gróf Batthyányi jól tudták, hogy erre a bán Bécsből

fölhatalmazva nem volt. Ezért bíztak abban, hogy Magyarországon a béke elve emelkedvén hatalomra, Bécsben erélyes rendszabályokhoz fognak nyúlni a parancs nélküli háborút merénylő horvát bán ellen.

Ezért is gróf Batthyányi a miniszterium alkotására fölhíva, kijelentette, hogy a miniszterium alkotását csak azon föltétel alatt vállalja el, ha a betörő horvát bán az országból hadseregével kiharancsoltatik.

Gróf Batthyányi arra számított, hogy a Kossuthtól való félelem és ennek a kormányból való kilépése megteszi hatását Bécsben, és mert az uralkodó kétféle — magyar és horvát — hadseregének összeapásától fölötté irtózott és a magyarokkal való kibékülés mindenek fölötti érdeke volt a dynastiának és Ausztriának is, el fognak követni Bécsben mindent, hogy a Pesten diadalra jutott békepártot gyámolítsák és első sorban a horvát betörés tovább haladásának gátat vessenek.

Azonban a magyarországi dolgok e kedvező fordulata Bécsben is váratlanul lepte meg a háborút kereső katonapártot s annak élén gróf Latour, hadügyminisztert, kinek tudtával és segédkezésével történt a horvát bán betörése.

Az előttünk fekvő elvitathatatlan adatokból tudjuk, hogy gróf Latour, bécsi hadügyminiszter, a bécsi birodalmi gyűlésen interpelláltatván, válaszában katonai becsületére állította, hogy ő a horvát bánnal semmi összeköttetésben nincs, működésével semmi köze, holott a fölfogott levelezésekből minden kétséget kizáró bizonyossággal kitűnt, hogy báró Jellasi katonai működését ő vezette, költséggel és hadi felszereléssel ő látta el. A horvát bán mozdulatairól neki tett jelentéseket, tőle kért és várt támogatást.

Gróf Latour tehát már megkezdett tervében támadtatt meg a gróf Batthyányi által kitűzött föltételben, hogy tudniillik a horvát bán az országból kiharancsoltassék.

Hogy Bécsben az udvar és kormány köreiből gróf Batthyányi diadala és Kossuth kiszorítása a kormányból megtette hatását, az kétségtelen. Még csak az ezen köröktől inspirált egyik bécsi lap is — *Allgemeine österreichische Zeitung* — azt írja szeptember 16-dikáról: «Olyannak találja miniszteriumunkat, melylyel barátságot kötni, egyszersmind pedig az osztrák és magyar nemzetek szövetségét megújítani kívánatosnak tartja», és visszavonta az ellenünk szórt rágál-

mazó előbbi híreit, s kijelenté, hogy azon tények, melyeket fölhozott, tévedéseken alapultak s hiteles vizsgálatok alapján rágalmaknak és aljas hazugságoknak bizonyultak.

E körökben az áramlat határozottan kedvező lett részünkre és ez által Bécsben is a mellettünk működő békepárt túlsúlyt nyert az udvarnál is.

Az olaszországi diadalok által erősödött a katonapárt is és merészebb lett. Annyira azonban nem mehetett, hogy az udvarnál terveit a békepárt ellen kivihesse, tudniillik királyi nyilatkozványt a horvát bán betörése mellett és parancsot a Magyarországon elhelyezett idegen sorkatonaságnak, hogy a horvát bán hadjáratához csatlakozzanak. Ezeket sürgette báró Jellasics még Kilitiből is szeptember 23-dikán.

Annyit azonban ki bírt vinni a békepárt ellen, hogy késleltesse a felség kitiltó parancsát a horvát bán ellen. Mire azon ürügyet használta föl, melylyel a késleltetést elérte, hogy ő felsége gróf Batthyányi miniszterelnökségét elfogadta ugyan, de föltételeire kijelenté: hogy csak akkor adhat határozó választ, ha az alkotandó miniszterium személyei is föl lesznek általa terjesztve és azoknak egyniségei biztosítékot nyújtanak ő felségének a kormány intentióiról.

Azt használták elleneink Bécsben ürügyül, hogy ha ő felsége a bán ellen minden tekintélyét mérlegbe veti, s e részről elvonul a percznyi veszély nyakunkról, Kossuth Pesten sokkal hatalmasabb, hogy sem őt gróf Batthyányi is kihagyhassa a miniszteri lajstromból, és meg lesz ismét a régi kormány.

A felség, mint az okiratok kiderítették, nem parancsolt báró Jellasicsnak, azaz ez nem engedelmeskedett, hanem a lovasság és tüzérség német tisztei és vezetői a felségnek föltétlen hívei voltak, s a mely perczben parancsot vesznek a felségtől, nemcsak hátat fordítanak a horvát bánnak és ott hagyják, hanem felső parancsra — ha engedetlen — szembe is szállnak vele.

E bécsi fordulatokat el kelle előzőleg mondanom, mert e nélkül nem lennének képesek megérteni a pesti képviselőházban történt dolgokat a gróf Batthyányi miniszterségének hullámzásai körül.

Gróf Batthyányinak, mint a béke legbuzgóbb előmozdítójának, arra kellett főleg minden erejét fordítani, hogy a

horvát betörést további haladásában meggátolja és a visszavonulást eszközölje.

Erre két oldalról működött, tudniillik lehető haderő összevonásával s ha lehetséges, ellenállással — más oldalról Bécsben az udvart és bécsi kormányt erélyes föllépésre bírni a horvát bán betörése ellen.

Hogy a bécsi udvart jó hangulatba hozza, és békeszándékai iránt a felségben bizodalmat gerjeszsen, nem folytathatta Kossuth háború-politikáját, különösen pedig a mi az udvarnak legérzékenyebb oldalát sértette, a sorezredek fölbomlasztását nem volt szabad folytatnia.

Azt nem tagadhatjuk el, hogy az ellentet a királyi és nemzeti katonaság közt tényleg előállott. A mely sorezredbeli katona a honvédseregbe átlépett, az úgy hitte, hogy urat cserélt. Hiába beszéltek neki a királyról és alkotmányról. Háta fordított a zászlónak, mely alatt eddig szolgált, letépte magáról urának jelvényeit, megcsönkította az egyenruhát, melyben eddig járt, levágta frakkjának szárnyait.

Hogyan is férhetett volna az egyszerű közkatona fejébe azon subtilitás, hogy lehet a magyar királyhoz híven harczolni az osztrák császár ellen, azaz Ferdinánd ellen küzdeni Ferdinánd nevében.

Ők egyszerűen a rendes sorezredbeli katonát ő felsége katonájának, a honvédet nemzeti katonának tekintették. Az elsőnek parancsolnak ő felsége tisztjei, ezeknek parancsol — Kossuth.

Egy helyett száz jelenetet tudnék fölidézni, hogy ez így volt. Ízlelőül álljon itt egy a *Kossuth Hírlapja* — tehát legilletékesebb forrás — 325-dik lapjából, épen a szeptemberi napokban. A czikk így szól:

«Tegnap délelőtt szep nemzeti ünnep volt falaink közt. (Pesten.) Az első magyar sorezred avatott nemzetivé... Mily nagy s mily valódi lelkesülés a had ez egyszerű, de nemes fiaiban, egy példa legyen tanú. A szentelés után egy közvitéz parancs nélkül lépe ki a sorból, tisztelegve fegyverével, lelkesülten kiáltá: „Eljen Kossuth!” S az egész zászlóalj dörgő szózata volt viszhangja.»

Ez, úgy hiszem, elég érthető, kivált, ha hozzá teszem, hogy az ünneplő zászlóalj jobbadán a porosz herczeg nevét viselő sorezredbeli katonákból alakult.

Azt csak nem kívánhattuk, hogy e jelenetek az udvarnál kedves benyomást tegyenek, sőt inkább gróf Batthyányi jól tudta, hogy a rendes hadsereg decompositiója az udvarnál a legkényesebb ügy, mert ebben rejlik egy lehető forradalom vészhozó eszköze.

Gróf Batthyányi tehát nem tehetett egyebet, mint hogy ez átmenetelt betiltotta, és e rendeletét a seregrebeli katonákkal tudatta.

E tilalomban volt a forradalmi párt üzelve legmerészebben megtámadva. De ez oly kényszerű lépés volt gróf Batthyányitól, hogy előre nem térhetett ki.

Nemcsak hogy a betörő ellenség elibe katonákat kelle küldenie, s nem engedhette meg, hogy az indulás percében a rend és fegyelem felbomoljék a seregredekben, hanem ha ő fölülről támogatást akart a betörő horvát bán ellen, meg kelle mutatnia, hogy van akarata is, bátorsága is, a forradalmi lépéseknek gátat vetni.

Béke-politikájának bizalmat kelle fönn az udvarnál szerezni. De ez vajmi nehéz dolog volt. Mi sem biztunk az udvar erőyes föllépésében, az udvar sem tekinthette gróf Batthyányi állását valami biztos és szilárdnak, miután ő mostani új föllépésének első napjától kezdve folytonos zaklatásoknak volt kitéve a képviselőházban és naponkint mérlegbe dobta miniszterségét. Kossuth ellenben minden nap rajongó tömegekkel véteték körül és a képviselőház gyakran parlamentirozni volt kénytelen az útczai néppel, hogy tanácskozhassék. Kossuth naponkint mint csendesítő lépett föl s mindenki azt látta, hogy a háborgó elemek ura ő és a szélvésznek csak ő parancsol.

Gróf Batthyányi szeptember 12-dikén az esti ülésben kijelentette, hogy ő van megbízva az új miniszterium alkotásával s azonnal interpellatiókkal ostromoltatott. Ezekre ő páratlanul imponáló modorában így felelt: «A kérdésekre, vajon tettem ezt vagy amazt, én bizony nem tettem semmit, mert csak ma lettem miniszter». Aztán még is elmondott némelyeket, melyekből láttuk, hogy bizony sokat is tett, többet, mint bárki más birna.

De következő nap — szeptember 13-dikán — már az első roham az átmenetel kérdésénél intéztetett hozzá: tudniillik igaz-e, hogy a gránátosok közül, kik a honvédekhez átáll-

tak, három elfogatott, egy pedig testi büntetést is szenvedett. Jelenti tovább Boér képviselő, hogy az Este-gránátosoknak egy rendelet olvastatott föl, melyben a honvédekhez átlépő szökevénynek tekintetik. Kívánja, hogy a háznak áttérést engedő határozata a katonaság előtt fölolvastassék, a bujtogató katonatisztek haditörvényszék elé állíttassanak.

Az átmenet betiltásának kérdése így a ház elé kerülván, gróf Batthyányi azt felelte, hogy arról tudomása nincs, hogy valaki az átmenetért megbüntetve lett volna, nem is engedné, hogy valaki büntetessék azért, a mit a képviselőház megengetett. A mi az ezutáni áttérést illeti, arra kéri a házat, hogy határozatának fogamatba vételel bizodalom jeléül az ő belátásától tegye függővé. Többen kiálták: nem lehet. De ő röviden odaveté: ezt a kérdést könnyű lesz szavazás útján tisztába hozni.

Azután jelentést tett azon intézkedésekről, melyeket az ország védelmére tett s avval végezte: ha a ház ezekhez helybenhagyásával hozzájárul, szerencsémnek fogom tartani, ellenben ha nem nyerné meg a ház helyeslését, kész vagyok visszalépni.

Meg kell még jegyeznem, hogy gróf Batthyányi jelentésében védelmi intézkedései iránt azt mondá, hogy minden védelmi fölszereléseket Pestről a budai várba átvitetett és Pestről úgy mint Budáról minden katonaságot a táborokba küldött, a fővárosban a rend föntartására elegendőnek tartván a nemzetörseget, mely a várban is a katonai szolgálatot tenni fogja.

Ekkor Kossuth kelt a gróf Batthyányi intézkedésének védelmére. Fölötte jellemző nyilatkozatából némieket idéznem kell.

Meg kell azonban előbb emlitenem, mit már fönnebb is mondtam, hogy gróf Batthyányi e napon épen a Kossuth katonaságát küldötte a táborba, tudniillik azon sergét a pesti utcákon barangoló honvédtiszteknek és alakuló csapatoknak, kiket összegyűjtött azon czelra, hogy az ideiglenes kormány véderejét képezzék, mire, mint fönnebb elmondtam, minden készületek meg voltak téve, de Budán az ellenkészületek is.

Ezeket föl kelle emlitenem, hogy Kossuth beszédét megértsük. «Mig magam is a kormányban voltam — így szólt — nekem azon politikára nézve, melyet Magyarországon most

követni kell, mindig azon fő és lényeges nézetem volt, hogy hiba s tévedés — nehogy többet mondjak — a nemzeti szabadság barátainak túlcsapongásától jobban félni, mint az ország ellenségeitől.»

«A legközelebbi napok nehézségei épen a körül forogtak, hogy mint a volt kormánynak tagja azt mondtam: nem kell Pestre katoná, elég ellensége van a hazának, ellenség elibe kell tehát azt állítani, a polgároknak pedig józan belátásához kell szólani, s éreztetni velök, miként a rendet háborítani, s Magyarország sorsát utcza-i tumultusok terére vinni, nem a haza megmentése.»

Meg kell jegyezmem, hogy a rendet nem a pesti polgárok háborították, sem utcza-i tumultusokat nem ők csináltak. A ki a képviselőház körül állomásozó csöcseléket látta, ott ugyan tisztos pesti polgárt senki sem látott. Ez Madarász és társai összedett népe volt.

«Ennek ellenében — így folytatta Kossuth tovább — történtek a legközelebbi napokban lépések, s ha ingerültség és nyugtalanság volt, ez épen ezért volt, mert Kress-lovasok, Vilhelm-gyalogok s más katonaság a miniszterium tudta nélkül minden oldalról a város környékére hozattak, s nem tudván megmagyarázni, hogy mit akarnak itt, s minek kellene beparancsolni a város környékére oly sereget, mely ellensúlyozhatná a nemzeti védelem erejét; s nem lehetett tudni, hogy az idegen katonaság ki által parancsoltatott ide, nem fog-e reactionalis mozgalmaknak támaszpontul szolgálni.»

Ez azon katonai erő volt, melyet a főherczeg nádor Buda körül összevont, miről fönnebb szóltam. E katonaságot is elrendelte azonnal gróf Batthyányi.

Ezt követve, azonnal interpellálja Irányi a miniszterelnököt: ki rendeletéből jöttek Buda-Pestre és környékére az idegen katonák?

Mire következő volt gróf Batthyányi laconicus válasza: «nem tudja, ki rendeleseből jöttek, s kéri a házat mentse föl ennek kutatásától».

Ez elég érthető válasz volt. Senki sem faggatta tovább.



## VI.

A szeptember 14-diki ülésben ismét a katonai áttérés kérdése hozatik föl.

Kállay jelenti a háznak, hogy a miniszterelnök az áttérést falragaszokban eltiltja, ez által a ház határozata meg van semmisítve.

Madarász László: «Ha az volna a miniszteri rendeletben, hogy további rendelkezésig, jóváhagyás nélkül az átmenet nem szabad, meg lehetne nyugodni, de midőn az mondták: e rendeletem után senkinek semmi szín alatt meg nem engedtetik, akkor méltóztassanak e miniszteri parancsban a dictatura szavait elfogadni. Szóló egy országban sem hallotta azon esetet, hogy a miniszterelnök lelép, mert politikáját a ház leléptette, és másnap ismét fölkel még pedig mint miniszterelnök, s a miniszterum többi tagjait elbocsátja. Ez Európában egyetlen eset. Annak örült, hogy a miniszterium azon politikára tért, melyet a ház akkor követett, midőn Kossuth a kormányon ült, s a ház akaratját birta, midőn néhány reactionarius schwarzgelb emberen kívül az egész ház megnyugodott, hogy a haza ügyei erős kézzel fognak vezetettetni.»

Kívánja, hogy a miniszterelnök nyilatkozzék s miután Nyáry is kívánta, hogy a miniszterelnökért küldjenek, az elnök értesíté erről gróf Batthyányit.

Gróf Batthyányi nem jött, különben is rekedtsége miatt nem beszélhetett volna, ezért írásban küldé be választát következőkben:

«A ház határozata által fölhatalmazva érezte magát most midőn a rendes katonaság az ellenség elebe vonúl, az átmenetet fölfüggeszteni. Azonban a mint e rendelkezést a jelen pillanatban műlhatatlannak ismeri, úgy fölhatalmazva érzendi magát az átmenet megengedését annak idejében közzé tenni.

«A népfölkelést csak azon vidékekre terjeszté ki, melyek az ellenséges táborhoz közel állnak.»

Balogh János bizalmatlanságot nyilvánít a miniszterelnök ellen, kijelentvén, hogy a haza csak úgy mentethetik meg, ha a kormányt a Kossuth kezeibe adja a ház.

Kossuth lépett a szószerkekre s ezeket mondá: «Én nem ismerek férfit, ki nyílt homlokkal ígéretet merne tenni, eny-

nyi veszélyek közt, hogy minden esetre meg fogja menteni a hazát. Azért uraim! a hazafiság legtisztább érzetével kérem önöket és esdeklem, hogy ne nehezítsék a pályát.»

«Miképen állanak a dolgok?»

«Tegnapelőtt, midőn a nádor levele fölolvastatott, gróf Batthyányi Lajos e szöszékről nyilatkozatot tett a háznak, abban ez foglaltatik: Én elvállalom a miniszterium alakítását — bátorság kellett ily percekben annak elvállalására — de azon föltételt szabtam hozzá, hogy a dynastia ne contracarirozza a miniszteriumot, hanem legyen őre az alkotmánynak, s hárítsa el az akadályokat, melyek a dynastia köréből a fejedelem nevében tétetnek, s egyszersmind megmondom, hogy jelen perczei a hazának nem engedik a várakozást, és csütörtök estig határozott tudomást kötök ki magamnak, különben nem alkotom meg a miniszteriumot.»

«Tehát kérem ma csütörtök van, várjuk be még az estvét.»

«Ő azt mondotta: ma este határozottan felel a háznak, mert hogy most Jellasichek előnyomúl, ne foszszon meg a rövid türelemtől, mert sem ő a szomszédban, sem pedig a fejedelem közel ide nincsen, úgy áll a dolog, hogy a háznak az éjjel határozott nyilatkozatot kell kapni.»

«Kérem most egy óra délután, várjuk be az estét, azt ma meg kell tenni.»

Beszéde végén még ezeket mondá: «Örömet élénk formák közt, de a formák kedvéért sem magunk sem nemzetünket megölni nem hagyjuk. Nagyon sajnálom, hogy azon nyilatkozatban, melyet innen-onnan van szerencsém hallani, nevem is említettik, de ha végig nézek magamon és más részt, hogy mennyi támogatásra számíthatok nemcsak itt hanem egyebütt is, nem fog ez visszariasztani a cselekvéstől, sőt kétszeresen fogom erélyemet kifejteni.»

«De ez nagy dolog, roppant hivatás. Nem tudom van e ember a hazában, ki ennek megfelelhetne. Azért ismételve kérem: várjuk be az estét, akkor határozzunk, de legyünk elkészülve, hogy azok után, miket a miniszterelnök mondani fog, okvetetlenül végezzünk, mert a sorsnak jobbra vagy balra, de dölnie kell.»

Idézniem kelle a szavakat is, hogy a helyzet képe világosan álljon előttünk. Az erős küzdelem a törvényesség és forra-

dalom, a béke és háború, a fönnálló szövetség és szakadás gróf Batthyányi és Kossuth közt egyre folyt.

A két ellentetes elvet eleitől fogva gróf Batthyányi és Kossuth képviselték, előbb egy kormányban egyesülve, azután megválva, hol gróf Batthyányi a törvényes kormány volt, Kossuth az esetleg ideiglenes kormány feje.

Az ideiglenes kormány kikiáltását, mint láttuk, Kossuth előkészítette, míg gróf Batthyányi Bécsben volt s ennek ellenében István főherczeg nádor is megtette készülleteit.

Kossuth Váczról Pestig kísérve a küldöttséget, miután terve ellen oly erőyes ellenállásra talált, de gróf Batthyányi még végzetes kimenetelt is jószolt a vállalatnak — attól elállott.

Erre a főherczeg nádor kinevezvén ismét gróf Batthyányit miniszterelnöknek, az ideiglenes kormány tervét megsemmisítette. Ezt a perczen föl is adták.

De mint látjuk a ház üléseiből, ez harmadnap ismét föltámadott s ismét előtérbe lépett.

Gróf Batthyányinak, hogy miniszterségét megszilárdítsa és az országot a forradalom veszélyeitől megóvja, okvetetlenül szüksége volt, hogy a horvát betörés ellen felülről, és itt lenn a képviselő házban a forradalmi párt ellen erőyesen támogattassék.

Egyik sem történt meg. Bécsben is hatalmas két párt küzdött a béke és háború mellett és az udvart erőyes lépéstől tartoztatták. Nálunk is a képviselőház nyomorúlt szerepben tűnik föl.

Nem bírja feken tartani az elfajuló karzatokat s parlamentirozik az utczaí csöcselékkal, hogy magának csendességet szerezzen a tanácskozáshoz.

A mérsekelt nagy többség közönyösen hallgatott és nézte a gladiatori harczot gróf Batthyányi és Kossuth között.

Mindez természetesen annak kifolyása volt, mert a megalakult kormánypárt szétbomlott és köztök nem volt érintkezés, összetartás és megállapított elv. E bomlást pedig maga a miniszterium okozta, mint más helyen kimutattam.

Mi joggal panaszojzuk föl, hogy gróf Batthyányi békekormányja nem támogattatott erőyesen az udvar által, de panaszojunk akkor volna igazolt, ha gróf Batthyányi a háznak megbízható többsége által gyámolítva, biztosítékot nyujt kormánya megszilárdulásáról.

De épen e szeptemberi napokban Kossuth a házban egészen dictatori szerepet vitt, és valóságban úgy látszék, hogy gróf Batthyányi is miniszterségét csak Kossuth védelme alatt tarthatja fenn. A fergeteget, melyet mindennap gróf Batthyányi ellen támasztottak — a mérsékelt párt hallgatag közönye mellett — mindig Kossuth csendesítette le.

Oly miniszterelnökség volt ez, melyhez isteni türelem kellett. Csak a ki gróf Batthyányi főúri büszkeségét ismerete, lehet fogalma önmegtágadó hazafiságának mérhetetlenségéről.

Minden bajok orvoslásának egyedüli helye a parlament lett volna. Ott mindjárt kezdetben egy nagy, szinte példátlan számú kormánypárt alakult. Azonban Deák a pártalakulást nyilván a július 21-diki ülésben kárhoztatta s a miniszterek soha sem léptek azzal összeköttetésbe és a párt elkedvetlenedve szétbomlott.

Így történt szükségkép, hogy magának a parlamentnek nem volt kifejezett elve, mely körül a képviselők többsége csoportosulhatott volna, hanem volt ellenzék és a kormány mellett szavazó többség, mely pártolta a kormányiszónokot, Kossuthot és benne a szakadás és forradalom elvét és pártolta gróf Batthyányit és benne a beketőrekvést s mindezt esetleg soha sem önállólág.

Sőt mert a szervezett párt hiányában gróf Batthyányi sem támaszkodhatott a ház többségére s e miatt Kossuth mindannyiszor fölülkerekedett és gróf Batthyányi folyvást veszítette positióit, melyből céljaira bizvást munkálhatott volna, a mérsékelt párti képviselők is szétbomlasztva nem mertek erélylyel föllépni, nézték a harczt, mely a hazát örvény felé vezeti, de nem akasztották meg a végzetes úton a haladást. Ez a desorganisatió mindenkori természetes következése.

Mint fönnebb láttuk szeptember 14-dikén estére nagy dolgokat kelle várunk. Meg kelle érkezni a bécsi válasznak gróf Batthyányi föltételeire s mint Kossuth biztosnak jósolá, az nem lesz kielégítő és akkor, — akkor! trema Byzantio!

De Bécsből nem érkezett semmi.

Szeptember 15-dikén noha Bécsből semmi hír sem érkezett, Kossuth bizonyossá tévé a hazát, mikép a legközelebbi órákban alkalmasint föl lesz szólítva a dolgok új fordulata iránti határozásra.

Megnyugodott a ház s tárgyalni kezdette Kossuthnak az úrbérszertett birtokosok kárpótlásáról szóló javaslatát.

Ez ülésben Kossuth még azon indítványt is tette, hogy neveztessek egy küldöttség Bécsbe «nem az udvarhoz, hol gyalázatos ármány működik, hanem a nemzethez, mely megmondja, hogy ha az ő szabadságuk megtámadtatik, a magyar nemzet mindig kész lesz védelmére».

Ez egyhangúlag elfogadtatván, a küldöttség 12 tagjára a választás esti nyolcz órai ülésre hagyatott.

Az esti ülésben, miután az elnök a bécsi küldöttség névsorát fölolvasta

Gróf Batthyányi érkezett s szólalt föl. Sajnálattal jelenti, hogy a mára várt döntő válasz meg nem érkezett, s így 24 óra előtt nem lesz képes e tekintetben valami határozottat mondani. Minthogy ezenkívül a drávai táborból oly jelentés jött, melynélfogva azt jelenleg vezérlet nélkülinek mondhatni, a jelentés fölolvastása után javaslatot fog a háznak tenni. Meltóztassanak a jelentést fölolvastatni.

A jegyző olvassa Csányi Lászlónak Keszthelyről szeptember 12-ikéről kelt levelet, mely szerint «gróf Teleki Ádám saját és tisztikara nevében kinyilatkoztatja, hogy Jellasics ellen indulni nem fog, mert egy eskü köti vele, hogy Batthyányi Lajost törvényes miniszternek el nem ismeri, hogy semleges állásba kívánja magát helyezni, sőt ha Csányi kormánynak egy katonaságnak elhelyezéséről és élelmezéséről nem gondoskodik, kész Jellasics táborához állani».

Elképzelhetjük minő megdöbbenést és ingerültséget keltett e tudósítás.

Sajnálni lehet, hogy ily tudósítás elhirtelenkedve jobbadán félreértésekből eredett, mint később ki is derült. Azonban lesújtó hatása megvolt. A drávai táborban sok derek magyar tiszt volt, maga Teleki Ádám is fölülállt minden gyanúsításon, kiről márcziusban szó is volt, hogy az alkotandó miniszteriumban a hadügyminiszteri tárczára meghívassék. Ily katonák elpártolásának híre rettentő csapás volt. Kivált mert a drávai táborban sok a legénység által szeretett tiszt volt, kiket a katonaság vakon kísért volna.

A horvát bán ekkor már Zalában Kanizsán volt, a mi véderőnk folyvást hátrálva Keszthelyen. Ezen a nélkül is gyalgó véderőnk java — a sorkatonaság — félig-meddig elpártolásnak

induló volt. Ily kétségbeejtő helyzetben nem jutott eszünkbe tanácsot a haza veszélyéből s nem a törvényből meríteni, elnémult a rendkívüli elszánások hangja és mindannyian várakozás-teljesen fordítottuk szemeinket gróf Batthyányi nyugodt arczára.

«Ezekből láthatja a tisztelt ház — így szólott ő — hogy seregeink vezérlete egy perczig sem maradhat többé azon ember kezében. Hogy pedig a már felig-meddig elpártolásnak induló sorkatonaság ismét a kötelesség ösvényére visszatérjen, arra kérem a házat, hogy rögtön küldjön a nádorhoz egy küldöttséget, megkérendő őt arra, hogy holnap azonnal induljon a táborba s vezérelje a hadsereget.»

Természetes dolog, hogy gróf Batthyányi, ki a főherczeg nádorral teljes egyetértésben működött, mielőtt a házban indítványát tette, már biztos volt az iránt, mit fog a nádor tenni. Azt viszonya a főherczeg nádorhoz sem engedte volna, hogy ily terhes megbízatást hirtelen tudta nélkül indítványozzon.

A főherczeg és magyar királyi helytartó táborba szállása és a magyar véderő élére állása hatalmas sakkvonás volt gróf Batthyányi eljárásában. Még akkor a Magyarországon elhelyezett idegen katonaság — a János főherczeg, Kress, Waldmoden stb. lovasság — nem csatlakozott a horvát bántáborhoz.

A főherczeg vezérsege a magyar táborban azt jelentette a világ előtt, hogy a horvát bán a felség akarata ellenére tört be Magyarországba. Azt legalább nem hitte senki, hogy a főherczeg nádor ily lépést készségesen tegyen, hacsak gyanúja is van, hogy a bán betörése az udvar akaratából történt.

A főherczeg lépése igen érthető intézkedés volt a dunántúli vidéken elhelyezett idegen lovasság ingadozó szellemű parancsnokainak, és a horvát bánra nézve annyival végzetesebb, mert hadseregében éppen a lovasság hiányzott.

Kossuth is fölfogta a főherczeg táborba szállásának nagy jelentőségét, ezt ki is fejtette, de nem tagadhatta meg annyira önmagát, hogy fenyegetésekkel ne álljon elő, ha a nádor vonakodnék, kinek ez mint az ország főkapitányának törvényes kötelessége.

«Küldöttség menjen tehát át — így szólott — és várjuk be annak visszajöttét.»

«Én kijelentem, miszerint ha ő fönsége nem teljesíti

kívánatunkat, a miniszterium alkotása iránti várakozásra egy perczig sem volnék kész, s nem volnék hajlandó azon 24 órára, melyre a miniszterelnök úr hivatkozott.»

Ha azonban ő fonsége szavát adja, hogy mindjárt megy a táborba s ott ezeket s ezeket a nagy dolgokat műveli, «ily áron számot vetve a körülményekkel, bármi nehezen essék» megadjuk a 24 órát.

A küldöttség éjfél felé visszaérkezett.

Pázmándy elnök jelenté a háznak, hogy nádor ő fensé-  
gének a ház kívánatát előadván, ő fonsége oda nyilatkozott: «igen jól ismeri nádori kötelességeit s azokat úgy is mint a hazának fia be fogja tölteni és a táborba szíves készséggel el fog menni. Kijelenti továbbá, hogy ő ennek föltételeül kívánja azt, hogy a képviselőház a törvényes úton és formák közt maradjon. Következve mindaddig, míg ő felségétől határozott válasz nem érkezendik a fölküldöttek iránt, valamely oly intézkedést ne tegyen, mely a törvényesség korlátain túl menne.»

«Kijelenti továbbá, hogy miután ő úgy van értesítve, hogy Csányi kormány-biztosnak serge igen megfogyott, az innen ma elindult, részint elindulandó sergek alig néhány állomásra fognak lenni, de mindezen seregeket ha összeveszi is, nem tartja elégnak arra, hogy biztos eredményre lehessen számítani; következve holnap gróf Batthyányi miniszterelnökkel értekezni fog, hogy e sergek hova és miként pontosíttassanak össze, de elvárja a képviselőháztól is, hogy minél több erőnek minél előbbi összpontosításáról rendelkezni fog» stb.

A ház, mely aggodalommal várta a főherczeg nádor elhatározását, e készséget örömmel és teljes elismeréssel fogadta, mint ezt az elnök jelentésénél őszinte kifakadásban jelezte is.

A főherczeg azonban föltételeket is kötven elhatározásához, tudniillik, hogy a ház lépéseiben a törvény ösvényét el ne hagyja, és a ház acclamatiója erre is értethetett, ez nem tett Kossuthnak, s ezért meg kelle magyaráznia mérvadó akaratát.

És hallánk államtani doctrinákat az ő saját codexéből, melyet sehol másutt a világon nem találunk — ezekre gondolt Kemény Zsigmond, midőn ez időkről szólva fölkiált:

«Catalanumi mezője volt ez az eszméknek és örjögéseknek!»

Kossuth tehát fölszólalt: «A mi ő fenségének — így szólt — e nyilatkozatát illeti, hogy föltételt köt, miszerint a ház a törvényesség ösvényéről le ne lépjen, nincs idő polemikába bocsátkozni, hanem annyit még is ki kell jelentenem, hogy ez alatt ő fensége mást nem érthet, mint azt, hogy a magyar törvényhozó test ne declarálja üresnek a magyar királyi széket. Ezt értheti, és így jól van, hanem hogy a király iránti hűség képesének megtartása mellett a törvényhozó test törvénytelen tehesse, ez absurdum. Az soha sem törvénytelen, mit a törvényhozó test tesz.»

«Legfőlebb a körül foroghat a dolog, hogy valamely intézkedésre nézve a szokott formák a sanctió tekintetében tartassanak-e meg, vagy határozatilag intézkedjék a ház. Én kijelentem, méltóztassék ő császári királyi felségének lejöni, s ha itt lesz, hogy vele a sanctióról beszélhessünk, én ráállok, mert fogom tudni, ha a fejedelem a sanctiót valamitől megtagadná, mit kell tenni.»

«Én tehát abban fönn nem akadok, hogy azt mondja ő fensége, hogy a törvényesség teréről le ne térjen a ház, mert ez alatt nem értek mást, mint hogy a fejedelem iránti hűséget föl ne mondjuk. És óhajtom, hogy a körülmények ne alakuljanak úgy, hogy az ez iránti kötelességgel is kénytelen legyen a nemzet számot vetni».

«Messze van a király, a nádor táborba megy, tehát mi legyen a törvényesség, mint az, mit a törvényhozó test tesz?»

Mint megítélhetjük, mindezen arany elméletek tételenként merő forradalom és csak az ő államtanában léteztek.

Ezekben ő alkotó volt az eszmék birodalmában, és egészen eredeti, némiekből azonban utánzó is volt.

A francia forradalomból kölcsönözte többek közt a teljhatalmú nemzetbiztosok rendszerét.

Nem volt széles Magyarországon megbízatás, mihez kormánybiztost ne alkalmaztak volna, és nem volt kivétel nélkül senki kormánybiztos, ki fölött más küldött ne örködött volna.

Ezért kívánt Kossuth ez alkalommal is a drávai táborba, melynek vezérletére a főherczeg nádor lement, és Csányi László főbiztos volt, még három teljhatalmú országgyűlési biztost: Perczel, Asztalos és Bónis személyében.



Gróf Batthyányi természetesen tiltakozott az ellen, hogy a küldendő biztosok valamikép oly állást foglalhassanak, melyben a főherczeg nádorral ellentétbe jussanak. Ez ki is szépiített a magyarázatban.

És hogy e küzdelemnek, mely gróf Batthyányi és Kossuth közt folyt, minden részleteit ismerjük, föl kell említenem, hogy Kossuth minden ürügyet fölhozott, hogy gróf Batthyányi mellé egy választmány neveztessek, mely töle értesítéseket vegyen, dolgokat, melyeket nyilván elmondani nem lehet, megtudjon, mely által a ház minden dolgok felől tájékozva legyen, szóval valóságban gróf Batthyányival kormányozzon.

Erre gróf Batthyányi kijelenté: hogy akár a ház, akár egy kinevezendő bizottság töle fölvilágosításokat kíván, azt ő megadni kötelességének ismeri, de a mi a végrehajtást illeti, kéri, hogy míg állásában marad, szabad kezét engedjenek. Ha hozzá nem járul a ház, minden pillanatban kész hivatalát letenni.

És midőn a hazának perczei oly drágák voltak, a miniszterelnök feje forrott a teendők miatt, ily parlamenti küzdelmekben kelle az időt vesztegetnie.

És mert gróf Batthyányi az ülésbe is csak úgy jött, mert személyes előadandója volt, ülésen kívül is Kossuth néhány képviselő társával lakására mentek, és a miniszterelnöktől fölvilágosításokat kívántak. Sőt nagy népesoport gyűlt néha az utcán gróf Batthyányi ablakai alatt össze, és Kossuth a nép nyugtalanságára hivatkozott. Úgy lármáztak azonban, hogy gróf Batthyányi szigorún mondá Kossuthnak: ha hozzá jönnek tanakodni, népeiket tartsák rendben, ő lármában nem tanácskozik s alapját véve, saját lakását és zaklatóit odahagyta.

Meg kell még jegyeznem a fönnebbiekhez, hogy az e napi ülésből a főherczeg nádornak fölhatalmazás határoztatott adatni, melyben kijelenti a ház: 1-szor «hogy a királyhoz hűséges akar mindvégig maradni, és egyedül az ország integritását, épségben tartását és függetlenségét célozza; 2-szor hajlandó a monarchia viszonyainak érdekszempontjából lehető kiegyenlítésére minden módot elfogadni, melyek Magyarországnak jogi és érdeki szempontból nem ártanak, a monarchiának pedig hasznára válnak; 3-szor e kiegyenlítés csak akkor

történhetik, midőn Jellasi az ország határát elhagyván, a belbéke helyre állott. Megbízatik ő fensége, ha alkalom nyílik, a háborút kiegyenlíteni.»

Ennyire kellett a dolgoknak fejlődésben haladni, hogy valahára kimondjuk, a mit mindnyájan jól tudtunk, hogy a monarchia érdekeivel vannak kiegyenlítendő kérdéseink s erre készek vagyunk. Pedig tudtuk jól, hogy ez képezi a viszályok forrását.

E kijelentése a háznak és hogy a kiegyenlítés megkísértése a főherczeg nádorra bízott, nagyon kedvező hatást gyakorolt az udvarnál.

Ő felsége ki is jelentette István főherczeghez intézett levelében, miszerint örül, hogy az országgyűlés a kiegyenlítés megkísértésével őt bizta meg, s ebben helyeselni is látszott a főherczeg azon lépését, hogy a horvát bán ellenében a magyar hadsereg élére állott.

Ebből természetesen kellett volna következni, hogy már most gróf Batthyányi az udvartól erélyesebben támogattassék, de ezt az egymással küzdő hatalmas pártok Bécsben meg tudták akadályozni, és az elhatározást késleltetni.

Innen lett, hogy ő felsége Schönbrunnból szeptember 15-dikéről az alábbi választ küldötte István főherczeghez, mely a zaklató körülmények daczára a felség közbelépését elodázza, és a dolgokat függőben hagyja.

Akkor forradalmi izgalmak közt bármennyire félremagyaráztatott is ő felségének e leírata, ma higgadt fölfogással, ha az akkori helyzetet számba vesszük, a legőszintebb kibékülési szándékot kell abban látnunk és észlelnünk.

Különben annyi igazság van az eljárás indokolásában, hogy az ellen szólni nem lehet, hanem ez indokolás Kossuthot szíven találta.

A szeptember 16 iki ülés reggeli része nevezetesebb esemény nélkül folyt le. Annál érdekesebb az esti gyűlés, melyen rövid előző tárgyalás után megjelenik gróf Batthyányi s mint az akkori lap följegyzi, hosszas eljenzések és tapsok közt a szószékre lép.

«Fölteszem — így szólt — hogy önök emlékeznek arra, mikép én néhány nappal ezelőtt fogadtam, hogy én csak azon esetre fognám a miniszterium alkotását magamra vállalni, ha egyrésről ő felsége ráállana s helyeselné azon fölteteleket,

melyeket szabni kötelességemnek tartottam; másrésről ha e háznak bizodalját bírni szerencsém lenne. Minthogy e föltételek egyikének sem lön megfelelve, ezennel miniszterelnök lenni megszüntem. Tessék ő felségének e kéziratát fölolvastatni.» Ezzel a szószerket odahagyja.

Jegyző olvassa ő felségének leíratát a főherczeg királyi helytartóhoz, mely így szólt:

«Midőn magyar miniszteriumom lemondását elfogadom, gróf Batthyányinak ajánlatára nézve: a miniszteriumot ideiglenesen vezetni, szintén megelégedésemet nyilvánítom.»

«A mi a föltételeket illeti, melyeket gróf Batthyányi egy új az ő elnöksége alatt alakítandó miniszterium összeállítására elkerülhetetlennek vél, jelenleg nem vagyok képes határozottan nyilatkozni, mert miután az előbbi miniszterium több tagjai a legújabb törvényeket oly értelemben kezelték, melyhez egyezésemet nem adhatom, és mely bajok ismétlése ellen egyedül csak az ajánlandó egyéniségekben találhatnék biztosítékot.»

Ez indokolás elég világosan bizonyítja azon aggodalmakat, melyeket fönnebb említettem, hogy tudniillik megszádittatván a magyarok a horvát bán betörésének veszélyeitől, nem bírják megakadályozni, hogy Kossuth ismét a miniszteriumba ne lépjen és a régi bajok előállnak ismét.

Ebben is láthatjuk mennyire meg tudták Bécsben különböztetni a gróf Batthyányi és Kossuth befolyásának szellemét a kormányban és sem a két miniszterium tudniillik pénz és hadügyi tárczák megvonásáról, sem az alkotmány lényeges megcsorbításáról nem lehetett szó, hanem a Kossuth kiválásában a forradalmi törekvések kiszorításáról volt szó az alkotandó új miniszteriumból.

És ha valami, ez az udvar részéről bizonyára indokolt kívánság volt, még pedig elmagyarázhatatlanul a dolgok békés megoldására intézve, mert gróf Batthyányi a béke föntartásának és megmentésének legbuzgóbb embere volt, de legkevésbé sem eszköz a nemzeti független önállás fölaldozására.

Az idézett íratban ő felsége továbbá élesen megrója az országgyűlés utóbbi eljárását, melyben királyi szentesítés mellőzésével újonczok szedése és az ország közhitelére bankók kibocsátása rendeltetett, valamint hogy az átmenet fölszaba-

ditása által a királyi szerezredeken minden fegyelem és rend megbontatott.

Vége a leíratot így végzi ő felsége :

«Ez események és a kapcsolt országokban keletkezett ellenesemények egy egészet képeznek, mely engem a legélénkebb aggodalommal tölt el, és én csak az országgyűlésre bízhatom, a horvát bonyodalmak békés úton való kiegyenlítésére azon módokat alkalmazni, melyek neki e célra alkalmasnak látszanak. Azért tehát elvárom azon személyekről, melyekből gróf Batthyányi egy miniszteriumot alkotni lehetségesnek tart, kedvességednek további följelentését.» Schönbrunn, 15. szeptember, 1848.

Mint látjuk, a felség eljárása alkotmányos szempontból egészen correct volt, mert a bajok orvoslását illetékes helyre — az országgyűlésre — utalja, hanem látni akarja azon egyéniségeket, kik kormányt alkotva, hivatva lesznek az országgyűlést is vezetni.

Meglátjuk alább, mire magyaráztatott ez eljárás.

A kérdéshez Nyáry szólott először. «Batthyányi kinyilatkoztatta, hogy ő többé nem miniszter. Magyarország kormány nélkül van. Kérdés: mikép kormányozza magát ez írat után Magyarország? Bécsben nem igen nagy sympathiával viseltetnek a magyar parlamentaris loyalis kormány iránt. Jellasiich nem mint horvát bán, hanem mint ausztriai tábornok támadta meg Magyarországot. A beütés által azt akarják elérni, hogy az alkotmányt sértsük meg, pedig azt a mi elleneink sértették meg. Magyarországnak alkotmányos uton kell maradni. Az íratból — ha a Batthyányi által tett föltételek nincsenek is elfogadva — kitetszik, hogy Batthyányi meg van a miniszterium alakításával bizva. Ragadjuk meg hát a fonalat, hogy azon tovább működhessünk, és kérjük meg Batthyányit, hogy vállalja el a miniszterelnökséget. (Az egész ház visszhangozza: fogadja el.) Ezt követeli tőle a haza, ez Batthyányi Lajos kötelessége. Ha Batthyányi Lajos által fölterjesztett föltételek nem teljesedtek is, teljesedett azon kívánsága, hogy a nádor személyesen vette át a magyar hadsereg vezényletét. Ragadjuk meg hát Batthyányi a kormányt a haza megmentése végett.»

A gróf Batthyányi e napi föllépése s a királyi leírat közzélése váratlanul lepte meg a ház tagjait. Gróf Batthyányit méltán bántották az előbbi napokban folyvást megújuló hen-

czegések s fenyegetések az ideiglenes kormány alkotása iránt. A helyzet kétségbeejtő volt. Sorezredbeli haderőnk nagy részét csak a főherczeg nádor megjelenése a táborban menthette meg a hazának. A főherczeg azon perczben, melyben a ház Pesten letér a törvényes ösvényről, odahagyja a tábornokot s visszavonul. Hadseregünk java semlegessé teszi magát és a horvát bánnak útja nyitva Budáig.

Mindezt jól tudtuk. Ekkor lép föl gróf Batthyányi s oda dobja a miniszterséget. Alkalmat teremt készakarva: alkossátok meg az ideiglenes kormányt. Íme itt az idő s alkalom.

Nyáry, ki nem volt a Kossuth-uralom embere, de a pesti népre nagy befolyással bírt, megragadta az alkalmat — mint láttuk — és Batthyányi miniszterségét proclamálta. Gróf Batthyányi ezt nem elégette meg. Még kihívóbb lett és így szólt:

«Két föltételhez ragaszkodom: az első nem teljesítettett, de a második sem, ertvén a ház bizalmát. (Közfelkiáltás: van, s az egész ház, senkit sem véve ki, föláll.) Két lehetetlenség közé vagyok állítva. Bécsben nem oly emberek vannak, kikkel valamire lehetne menni, Pesten nem oly emberek, kiket Bécsben szeretnének. Minek egy kis respirium kedvéért néhány napig meghosszabbítani a provisoriumot? Mert nem tudja, képes lesz-e oly miniszteriumot alakítani, mely ott fönn és itt lenn lehető legyen. Fölszólítja a házat, gondolja meg komolyan: nem jött-e még el azon utolsó percz, melyben többé a törvényesség korlátai közt a hazán segíteni nem lehet.»

Gróf Batthyányi, ki még négy nap előtt azt mondotta a házban: meg van győződve, ha a törvény ösvényéről lelépünk, a dolognak rövid illusio után nevetséges kudarc lesz a vége — most maga provocalja a házat: gondolja meg, nem kell-e lelépni a törvény ösvényéről.

Ezt tennie kellett, hogy legalább a közelebbi válságos napokra nyugalmat szerezzen magának s némileg elégtételt vegyen a múlt napokért, de kimutassa azt is, mennyi komolyság volt a naponként megújuló fenyegetésekben. Nem tágított, várta azok nyilatkozatait, kik az ideiglenes kormány hangoztatói voltak.

Madarász László megértette s fölállt, megkérni gróf Batthyányit, vállalja el a miniszterelnökséget, mert respiriumra van szükségünk, ő istápolni, hazafi kötelességének tartja.

Végre Kossuth szólott. «Uraim — így szólt — tájékozzuk magunkat röviden, egyszerűen állásunkra nézve. Valameddig Olaszországban a koczka jobbra nem fordult, addig habozott a reactio minden ármányaival; a mint egyszer erősnek vélte magát, levetette az álarczot.»

«De Magyarország törvényes állásának Isten és világ előtt még akkor is oly súlya volt, hogy ürügyet kerestek ennek, s nem találhatván az ürügyet tényekben, keresték azt a személyekben.»

«Szóljunk nyíltan, mert e perczen így kell szólni, még ha a szerénységet látszanék az ember vele sérteni.»

«Én nem igénylem magamnak azon dicsőséget — mert annak tartom, hogy kimondhatatlanul gyűlölt egyén vagyok bizonyos körökben — egyedül nem igénylem magamnak, van-nak, kik osztoznak velem ebben, hanem kétségtelen, hogy egyike vagyok azoknak, kiket igen gyűlölnék.»

«Midőn Bécsben a miniszterelnök — kinek hála és köszönet legyen azon bátorságért, hogy a kormányt e perczen kezébe fogni férfiú volt — azon föltételt szabja: az invasio szűnjék meg, mert itt bitoroltatik a fejedelem neve, azt mondják: de volt ám a gróf úrnak egy-két collegája, kik úgy vitték a dolgot, mely vitelmód rám nézve sok bajjal van összekötve, hát már most nem tudom, vajon nem azon individuumokat akarja-e ön proponálni? nem adhatok határozott választ, nekem látni kell azon individuumokat, kell azokban látni a garantiát.»

«Jellasichek ellenem visel háborút, oda fönn azért nem sanctionálják, mert nem tudják, nem tesznek-e bele engem.»

«S mivel az ürügy bármily nyomorúlt legyen is, ürügyül használtatik a nemzet elnyomására, szüntessük meg ez ürügyet uraim, hogy az ármány és árulás vagy legyen kénytelen lemondani föltett céljáról, vagy legyen kénytelen bevallani, hogy minden ürügyekből kifogyott s nyíltan kimondja: én ármány és árulás vagyok, reactio és más semmi.»

«Most e perczen talán ott állunk, hogy ha a miniszterialis formáktól való eltérés mezején azt mondaná a ház: jól van, hat kénytelenségből elfogadja, hogy Batthyányi nem akar miniszteriumot alkotni, az ország nem lehet kormány nélkül, tehát ezen és ezen emberek vigyék a kormányt.»

«Csak ezt várják most, hogy azt mondhassák: ilhol ni!

világosan abdicálta a király hatalmát az országgyűlés, ellentétbe helyezte magát a királylyal, azt mondja, kormányozzanak azok, kiket a király nem akar, hogy kormányozzanak.»

«Mi lehetne legelső következése? Az, hogy azon constitutionalis erőt, mely a nádor fővezérségi eljárásában fekszik, elvesztenők.»

«Én tehát azokhoz csatlakozom, kik gróf Batthyányi Lajost kerik, hozza meg a hazának ez áldozatot, mert áldozat. A gróf maga is kénytelen érezni, hogy jót nem állhat a nemzetnek, hogy minden esetre meg lesz mentve, hanem arról jót áll, hogy mindent el fog követni a nemzet megmentésére.»

«S e szempontból fölve a dolgot, a leghibásabb lépésnek tartanám, hogy most előnkbe vetnek egy kelepcezt s azt mondanánk: belépünk a kelepcebe. A világért sem, de más-kép kikerülni nem lehet, csak úgy, ha a gróf segíti e részben a nemzetet. Én tehát azok közé tartozom, kik kéri a grófot: alakítsa a miniszteriumot.»

Gróf Batthyányi e szerint elégtételt véve magának, de mi a fő, nyugalmat szerzett legalább a közelebbi napokra az ideiglenes kormány örökös fenyegetődzései ellen s végre kinyilatkoztatta, hogy kötelességének tartja a ház egyhangú felszólításának engedni.

Így a házban egy időre miniszteriuma megszilárdult.

Ha ma e parlamenti küzdelmek fölött szemlét tartunk, mennyi nyomorúságot látunk például a francia convent nagyszerű életmegvető küzdelmeihez képest.

Nagyszerű tévedések, de nagyszerű lelkesedés, mely az életet veti mérlegbe és verpadra lép.

Nálunk az értelmiség teljes közönyben nézi mint paczkázik a könnyelműség a nemzet sorsával, s vérig zaklatja az egyetlen nemes harczost apró boszantásaival, és mikor a helyzet bonyolódik, a kilátás elborul, s az odadobja a kicsigázott hatalmat zsákmányul — visszahúzódik, meghünyázkodik és kéri vegye kezébe azt, mert kelepceze, ők nem nyulnak hozzá.

Mily silány, kibúvó ez a mult napok fenyegetései ellenében.

Sok volna itt mind felsorolni azon fogásokat, melylyel gróf Batthyányi ügyessege magának a következő eseményekre a tert előkészítette. Ismerte például jól ellenfeleit, látta a harcz-erők egyenetlenségét és tudta, hogy ha az ellenség — mi más-

kép nem is lehetett — közeledik a főváros, ekkor a megijedés fokozódni fog és a köz rettegést ismét eszközül használhatná a zavargók a rend fölbontására. Ezért mert az napon (szep-tember 16.) Kossuth kijelenté, hogy ő a két fővárost minden-estre megóvni kívánná a lehető ostromtól s ezért Budától távolabb jeleltessék ki pont, hol az ellenséges seregek mérköz-zenek. Gróf Batthyányi a perczben midőn kimondá, hogy a ház egyhangú kívánságának enged, kijelenté azt is, hogy min-dent el fog követni, hogy a horvát bán a magyar földből egy talpalatnyit se foglaljon, de ha ezt nem gátolhatná, akkor arra akarja őt kényszeríteni, hogy ontsa a magyar vérét és ostromolja Pestet.»

Tudta jól gróf Batthyányi, hogy most nincs annyi ma-gyar erő együtt, mely sik téren a biztos siker reményével megvívhasson az ellenséggel. Az tehát közeledni fog. Minden lépés a közeledésben fokozottan emeli a nyugtalanságot és közfelelmet. De ha ez kicsinált tervnek lenni mondatik, csüg-gesztő hatását elveszti.

Másfelől azt is tudta, hogy a horvát bán épen sehogy sincs fölszerelve Buda ostromát megkísérteni. A horvát bán remélhetett sik téren győzelmet, de arra gondolnia sem lehe-tett, hogy Budát, ha védetik, ostromolhassa.

Így készítette el magának gróf Batthyányi a tért mély belátással, a helyzet higgadt fölfogásával és ritka ügyességgel, mert tanácsot csak önmagából meritett s nem volt senki által befolyásolva. Tudta, hogy döntő eseményeknek kell bekövet-kezni s ez a dolgok fekvésénél fogva 10—14 napon túl nem terjedhet. Eddig kelle neki szabad mozgás.

Fölötte sajnálni csak azt lehet, hogy ő minden lépése-ben a házra lévén utalva, csak azon egyetlen kéznél levő esz-közhöz nem nyúlt, hogy rendezze magának a ház biztos több-ségét, mi gróf Batthyányinak csak annyiba került volna, hogy néhány ismert képviselét fölhí, hogy szedje össze és rendezze a pártot.

Menti ebben gróf Batthyányit egy részről a parlamenti és megyei pártügyekben teljes tájékoztatlansága, és Deák által ráragadt idegenkedés a pártalakítástól, más részről: mit remélhetett ő oly háztól, melynek tagjait tömegesen majd Kossuth majd maga mellett látott tüntetni minden elv és szí-vezet nélkül.



Általában gróf Batthyányi fölötte nyomott nézete a képviselők önállóságáról nem kelthet bennünk csodálkozást, mert miniszterségének második szakában megtámadva, zaklatva, úgy szólva folyvást háborgatva ellenfelei által, sem volt collégái a vele egyelvű Deák, Eötvös, Klauzál stb. sem a számos békepárti képviselők közül egyetlen sem emelt szót a berzenkedések ellen, hanem hagyták őt sorsára, néztek mint gladiatort, kit segíteni nem szabad.

Azonban a történelmi igazságnak tartozom a mérsékelt párti képviselők érdekében kijelenteni, hogy részünkről megtettünk mindent, hogy e parlamenti desorganisatio felelősségét magunkról elhárítsuk és rendezett állapotot teremtsünk.

Mi miután Kossuth által július 30-dikán a teljes szakadás Ausztriától kihirdettetett, és láttuk hogy a forradalom folytatása s ez által az összeütközés Ausztriával kikerülhetlenné válik, összejöttünk az Ulmann-házi helyiségünkben és oda egy képviselői körbe meghittuk gróf Batthyányit, és neki a legkomolyabb előterjesztéseket tettük, azt sem hallgatva el, hogy e tusában közte és Kossuth közt egyik okvetetlenül áldozatul esik. Ekkor följánlottuk magunk és társaink föltétlen ragaszkodását gróf Batthyányinak, kik készünk vagyunk őt minden viszontagságokon keresztül híven kísérni s követni.

Ezt nevezte Kemény Zsigmond, ki jelen volt, később az Ulmann-házi conspirationak, mely egy sajátságos esemény által lett közöttünk emlékezetessé.

Meg kell még itt jegyeznem azon idők jellemzésére, hogy a gróf Teleki Ádám tábornok defectiója később a drávai tisztikar egyetemes nyilatkozata által földerítettett és a katonaság akkori szellemére világot vet.

Miután a főherczeg nádor a táborban megjelent és a félreértések kiderültek a drávai hadsereg tisztikara együttesen nyilatkozatot küldött be Pestre, mely a lapokban is megjelent és a félreértések indokát kideríti. A nyilatkozat így szól:

«Félreértések és a jelen zavaros időkben annyira napi renden levő nem alapos gyanúsítások megelőzése végett, mi a gróf Teleki vezérőrnagy főparancsnoksága alatt álló tisztek szükségesnek találjuk az ő eddig állása és eljárása fölött a nyilvános lapokban következő nyilatkozatot közzé tenni.»

«Vezérőrnagy gróf Teleki főhadiszállására Buda-Pestről nagyszerű republicanusi mozgalmak és minden törvényes rend

megszüntéről szóló hírek érkeztek. A dolgok ez állapotában, egy hadi tanács képződött, mely oda nyilatkozott, hogy egy ideig a horvátokkal semminemű harczba ne bocsátkozzanak, mert különösebben a trón jogait kell szemök előtt tartaniok. Ennek következtében Keszthelyig visszavonulás határozott. Itt az összes tisztkar összegyülekezett, s ezek azt határozták, hogy mivel az ország törvényes állapota még mindig fenn van, ők letett esküjükhöz híven, a horvátokkal minden harczot elfogadni, s a trón és a magyar királyság jogaiért hő-sileg harczolni akarnak» stb.

Mint ebből látjuk, nem a bécsi camarilla bujtotgatásai, hanem a pesti zavargások okozták a bajt, és leghazafiasabb tiszteink dynasticus érzelműek voltak, és a köztársaságról hallani sem akartak. Ők a magyar királynak és magyar alkotmánynak esküdtek hűséget. Sem köztársaság sem forradalomért nem voltak kötelesek véreket ontani.

Szeptember 16-dikától, midőn a főherczeg nádor a táborba szállt és gróf Batthyányi saját miniszterségét a házban megerősítette s néhány napi nyugalmat szerzett a válságos készülétekhez, hat egész napig engedték a miniszterelnököt működni a haza védelmében, nem háborgatták beavatkozással tevékenységét.

E közben csak két dolgot találunk még följegyzésre méltót a ház eseményei közt, tudniillik:

Szeptember 17-diki ülésben gróf Batthyányi elsorolá a fölterjesztett miniszterek névsorát következőkben: Ghyecz Kálmán, Szentkirályi Mór, gróf Erdődy Sándor, báró Vay Miklós, báró Kemény Dénes, báró Eötvös József és Mészáros Lázár;

szeptember 19-diki ülésben hat százsz képviselő beadja mandatumáról való lemondását, azzal indokolva kilépésüket, mert a ház lelépett a törvényesség teréről.

Hosszú elkeseredett vita után kimondja a ház, hogy mindazon képviselők, kik a ház engedelme nélkül eltávoznak, szökevényeknek tekintetnek.

Meg kell még jegyeznem ez időről azt is, hogy a gróf Batthyányi által megnevezett miniszteri jelöltek közül Szentkirályi és Ghyecz az ülésekben mint a miniszterelnök megbízottai fungáltak, s nevében eléterjesztéseket tettek, feleleteket adtak.

Már szeptember 22-dikén Kossuth türelme fogyni kezdett. Meg kell tudnunk — így szólt — a fölterjesztett miniszterek meg vannak-e már erősítve? ha nincsenek, meg kell kérdezni a miniszterelnököket, ha elég erősnek érzi-e magát a honvédelmi dologban a haza megmentésére; ha nem, akkor intézkedjék a ház.

Erre Ghyczy kijelenté, hogy a miniszterium még meg erősítve nincs, e részben a miniszterelnök jelentést teend a háznak, addig kéri a házat: e dologban semmi lépést ne tegyen.

Deák is felszólalt, megjegyezve, hogy míg a miniszterium megerősítése megérkezik, az államtitkárok vihetik a dolgot.

De Kossuth nem tágitott. «Tovább — így szólt — várni nem lehet, hanem tenni kell. A miniszterelnököknek igen sok dolga van, egy maga nem bírja meg, végrehajtó hatalomról kell hát gondoskodni. Kérdjük meg hát a miniszterelnököket, ha van-e már miniszterium, s ha nincs, van-e segedelemre szüksége rendeletei végrehajtásában?

Mint látjuk az ideiglenes kormány zaklatása ismét előállott. Feledaz lett a kelepeze és mindaz, mit néhány nap előtt mondtak.

A miniszterelnökhöz hat tagú küldöttség ment, tudatni vele a ház kérdését.

Erre gróf Batthyányi ezt válaszolta: «a miniszterium megerősítéséről még nincs tudomása, biztosítja a házat, hogy semmit sem mulasztott el a haza megmentése iránt, s ha kíváncsi, számot fog adni. Ha gondolja a ház, hogy kívüle még más kormányhatalomra van szükség, ő leteszi hivatalát. A ház rendkívüli gyámolítását nélkülözheti, mert eddigelő minden rendelete végrehajtatott».

Ezzel a keletkező fergetegnek vége lett.

E közben a horvát bán minden ellenállás nélkül közeledett Székesfehérvárhoz. Már a Balaton partján tanyázott. Erőnk lassan gyűlt, ellenállást kockáztatni nyílt téren nem lehetett. De meg a főherczeg nádor megbízásánál fogva is alkudozásokat kezdett a horvát bánnal.

Gróf Batthyányit a végrehajtó hatalom körül való új berzenkedés igen kedvetlenül érintette. Mihelyt a ház ilyes valamit tesz, nemcsak ő kénytelen lemondani, hanem a főherczeg

nádor is azonnal oda hagyja a tábort. A megkezdett munka megbomlik és következéseit senki sem bírja kiszámítani. És mert e mozgalmat épen maga Kossuth indította meg a házbán, hogy magának ismét nyugalmat szerezzen, figyelmeztette őt ennek végzetes következményeire és végre rávette, hogy Kossuth útra keljen a lelkes tiszai nép közé s ott hatalmas szavával gyűjtsön erőt a közeledő végzetes harcához.

Innen történt, hogy Kossuth szeptember 24-dikén a képviselőházban szószerűre lépett s jelentette, hogy «a miniszterelnök által nyert formás megbízatása következtében fél óra múlva indul a szolnoki vonalon, fölemelő szavát a nép között, s a fölkelt tömeget Jellasics bitor hadára zuditandó. Fölhívja társait, hogy példáját követve, kiki a mely vidéken hatással bír, jelentse ki s minél előbb induljon.»

Ezzel meglepő hangon elbúcsúzván a háztól, távozott.

Ez eseményhez akkor a mondák egész sora fűződött. Gróf Batthyányi és Kossuth közt, mint mondatott, igen komoly beszélgetés fejlődött. Gróf Batthyányi a neki sajátos vad erélylyel mondogta el Kossuthnak egész miniszterkedése csínjait, s azzal végzé, hogy ha végső eszközökhöz kell nyúlnia is, megmenti a hazát a forradalomtól ő ellenében is. Kossuth végre útlevelet és megbízást kívánt külföldre, melyet gróf Teleki László is kívánt és kapott. Gróf Batthyányi készséggel adta meg a megbízást s említették az összeget is, melyet Kossuth rendelkezésére bocsátott.

Mennyi ebből igaz, ki mondhatná meg ma. Hogy sokan hitték, bizonyos abból is, hogy az ilyesekben igen óvatos Kemény Zsigmond munkájában említi. Némely körülmények pedig sajtászerű valószínűséget kölcsönöznek e hírnek.

Maga Kossuth hoz föl egyik előzőtt beszédében jelenetet Jellasics táborából annak kimutatására, hogy Pest megszállása egyedül a forradalmi elem megfélemezésére céloztatik s ebben az ő személye célpont. A kiadott kiáltványokban az ő személye egyenesen megemlítetik. Nem volt tehát az iránt csalódásban, hogy ha a betörés erőre kap, az ő személyének hatalomba kerítése minden áron meg fog próbáltatni. Ezt így hitte mindenki.

Midőn a horvát bán Székesfehérvárról hadával megindul, hogy a döntő csatát megvívja a magyar táborral, melyben, ha győz, Budáig útja nyitva — Kossuth ez időben Szeged táján

van és csak akkor jelenik meg ismét Pesten, mikor már a horvát bán sietve vonja ki az országból sergét a legrövidebb úton Bécs felé.

A ki szeptember 29-diken a pesti nép kétségbeesését látta, a ki tanúja volt az általános lehangoltságnak, ne mondjam elcsüggedésnek, az tudja, minő érzelmek kaptak lábra Kossuth iránt távolléte miatt.

A nép tudta, hogy gróf Batthyányi a táborban a vész pontján van, hanem azt is tudta, hogy Kossuth a vésztől legtávolabbi ponton s oly működésben van, mely a nyakán levő veszély ellen semmi segítséget nem hozhat.

Nem talált senki okot, távollétét menteni. Később lesz módom elmondani saját tudtomból, hogy még Pázmándy és Nyáry sem tudták távozását, mondhatni — eltűnését, s csak általam tudták meg.

Nem bírnám leírni e távozás nyomasztó hatását még a föntnevezett körökben is, kik engem is faggattak és csak akkor hitték el, midőn elmondottam, hogy elmenetelet nemcsak mint szemtanú láttam, hanem mint közlekedési főnök elmenetele után intézkedtem is, kiadott rendelete ellenére, a vaspályánál.

Kossuth ugyan is a pályaudvarba érven, hol reá az induló gőzös várt, kiadta a parancsot a vasút-igazgatónak, hogy indulása után azonnal szedesse föl a sineket s tegye a vaspályát járhatatlanná, hogy senki Pestet el ne hagyhassa, hanem Pest sorsához legyen kötve.

A vasúti főmérnök a közlekedési miniszteriumba futott s engemet fölkeresve, kérdezett: mi tevé legyen?

Én természetesen azonnal betiltottam ennek végrehajtását. Mert ily rendelet — hol ellenség nincs hátunkon — csak is a miniszterelnök által volt kiadható, akkor is csak a közlekedési miniszterium útján.

A főmérnök megnyugodva hagyott el és a vaspálya folyvást forgalomban tartatott.

Én másnap jelentettem ezt a honvédelmi bizottságnak, melynek hivatalból tagja voltam. Az eljárásomat helyeselte.

Lehetetlen, hogy maga Kossuth ne érezte volna e távozás válságos hatását, ezért nem közölte senkivel, csak közvetlen kísérelével. A vendéglőbe szállt s ott várták a bérkocsik és az ülésből egyenesen a vendéglőbe ment s onnan az indóházhoz hajtattott és sebesen távozott a gőzöshöz.

Fölötte rossz hatást tett az is, hogy senkit nem értesítve távozott és másoktól a távozási lehetőséget el akarta zárni a sínek fölszedésével. E tény szerepelt köztünk — képviselők közt — még Debreczenben is a detronisatio szönyegre hozatalánál Kossuth által.

A desperatio harcát nyakára idézni a nemzetnek, mely elől magunk — félreállunk.

KOVÁCS LAJOS.

## KI FESTETTE A MURILLÓT?

Beszély.

Első közlemény.

### I.

Reg volt az, mikor én huszonhárom éves és a *Royal Academy* növendéke voltam. A művészetet lelkesülten szerettem és gyakoroltam, még mielőtt iskolába jártam volna, szintűgy tanuló éveimben és azután is, mint gyermek, ifju és férfi tizenhat éven keresztül; s kétségekívül, megerőltettem magamat. Sovány arczom és kezeim, fehérek és lázasak voltak, mint egy tánczosnöéi. Mellem annyira szorúlt, hogy orvosom a bajt komolynak tartotta, s egy-két évre Olaszországot javasolta. A betegek ritkán fogadják oly gyönyörrel a megrendelt gyógyszer, mint én. Hogy rögtön alkalmazásba nem vevém, annak csak a volt az oka, hogy árát nem tudtam miből fizetni. Voltak jó barátaim, a kik segítettek volna rajtam, ha módjokban áll vala; de ezek is mint magam csak úgy éltek mint az égi madarak: egy napról a másra. Rokonom csak egy volt, a ki, ha akarja segíthet rajtam, ez pedig Spanyolországban lakott. Megembereltem magamat s hozzá folyamodtam. Lelkemből kívánom, hogy az enyémhez hasonló helyzetben minden unokaöcs oly szíves nagybácsira találjon. Az én bácsim londoni levelezőjénél nagyobb összeget helyezett számlámra, mint a mekkorát kértem; irántam meleg szeretetet és rokonszenvet nyilvánított, de nem helyeselte orvosom rendelvénvét, hanem más kezelési módot ajánlott. Azt erősíté, hogy nincs a világon oly égalj, a mely nekem oly jót tenne, mint a spanyolországi; s ha ápolásra van szükségem, ígérte, hogy

nagynénim és unokahúgaim, majd elkényeztetnek; aztán, erősíté, hogy mindazt, a miért a művészek beutazzák a világot, sehol sem lehet könnyebben föltalálni, mint ott; végre azt kérdezé, Spanyolországon kívül hol találhatnék tanulmányozásra méltó oly mestereket, mint Ponz, Polomino, Morales, Murillo, Zurbaran? E nevek föltüzelték: elfogadtam nagybácsim nézetét, s nem tölt bele egy hét és a biscayni öblön keresztül Kadix felé, útban voltam Sevillebe.

A remény és a napfényes utazás csodálatosan helyreállítottak; mikor partra szállottam, nagyon kevés ápolásra és nagyon sok etetésre volt szükségem. Minő dicső életet folytattam egy pár évig! — mindenről gondoskodva volt, sem miért sem kelle törődnöm; száz meg száz remekmű kezem ügyében, még pedig mindegyikök olyan, hogy megérdemelte volna hosszú utat tenni érte; nem is említve a jó egészséget, a kellő szabad időt és az alkalmakat. A zárdák, templomok, képtárak bármily gazdagok is más nagy mesterekben, de Murillokban — kit a valaha elt festők legnagyobbikának tartok — kiválóan gazdagok. Én Murillóhoz csatlakoztam, oly bensőséggel, a minővel csak nagy szeretet vagy talán gyűlöletből követhet valakit az ember. Ez a magyarázata annak, hogy honnan és hogyan szereztem azt, a mit «spanyolos stílemnek» neveznek.

Angolországba visszatérve, az a nehéz munka várt reám, a mely köz-sorsa mindennek, a ki függetlenül vágyakozik eljutni hívatása magaslatára. Nem volt mit tenni egyéb, mint várni békétűréssel, el nem csüggedni és szorgalmasan dolgozni — e három erényt melegen ajánlom minden hasonló körülmények közt levőnek.

Műtermem Newman-utczában volt, három hónapja hogy elfoglaltam s még egyetlen megrendelést sem kaptam, noha a képárusok — ezek az irtózatoss pióczák — spanyol tanulmányaimból megvettek öt-hat darabot. Néhány hét óta szenvedtem visszatért régi idegbajommal; ekkor történt velem az, a minek eshetőségét hihetőbbnek véltem abban az országban, a melyből jöttem, mint abban, a melybe visszatértem.

Mivel elbeszélésem teljes megértésére a kelet nagyon fontos, megjegyzem hogy történetem 1823 márczius 28-dikán délután kezdődik.

A szokottnál korábban hagytam félbe munkámat; mert



az a nap, a mely alig viradt volt meg, később egyiptomi sötétségű vastag ködbe merült. Mig kimehetnék valamely időtöltő helyre szivarral, egy csésze saját főzetű kávéval morzsoltam az időt a rohogó tűz mellett, minden egyéb világítás nélkül, úgy hogy műtermem távolabbi zugait mely homály borította. Ott ültem szemben a kandallóval, szabadon bocsátottam képzelődésemet s nem sokára annyira fölizgultam és szemeim annyira belemerültek az égő széndarabok között föltünő csodás alakokba, hogy sem a kopogást ajtómon, sem a belepő egyén okozta neszt észre nem vettem. Figvelmemet legelőbb magára vonta közel hozzám egy hang, egy sajátságos hang, melybe nemi rekedtes hörgés és mély zokogás vala vegyülve. Fölrezenve, egy merőben feketébe öltözött magas szál fátyolos női alakot láttam állani ama szék mögött, a melyről az imént ugrottam föl.

«Szent Isten!» fölkiálték izgultan, «kicsoda ön? — honnan jön?»

«Kopogtattam, s azt gondolni, hogy maga hallotta engem, bejöni», válaszolá a nő mély torok hangon, melyet amolyan hörgő zihálás követett, a mely annyira megrezgett volt.

«Minta-e ön?» kérdém magamat összeszedve.

«Hogy is ne . . . minda? Gondolom, nem,» felelt a nő kiegyenesedve nagy büszkén. «Kissé késő lenni — kissé késő; pedig jövöm komissiót hozni magának».

«Ezer bocsánat — de annyira meg valek lepetve.»

«Nem akartam — nem említeni maga azt. De beszélni én magával.»

«Mindenesetre asszonyom. Épen világot akarok gyújtani.»

«Nem gyújtani — az enyim szemem fáj csinál. Jól beszélni a nélkül.»

«A mint önnek tetszik, asszonyom», felelem széket téve.

Ez alkalmat arra használtam, hogy megfigyeljem a nőt. Oly sűrűen le volt fátyolozva, hogy arcának egyetlen vonását sem lehetett kivenni, csak olykor-olykor, mikor a tűz fénye visszaverődött bennök, villant a sűrű csipkén keresztül egy pár ragyogó szem. Kalapja alól kiszabadulva egy vastag fekete hajfűrt hevert borzason a vállán. Tetétől talpig shawlokba volt burkolva, kezein kesztyűk. Fürkészesem semmit sem eredményezett.

«Különös, nagyon különös!» gondolám magamban; «egy úrhölgy! ilyen hanggal! Megeshetik, hogy hollandi — oh — ez talán megfejtí az egészet».

«Nekünk kell maga» — es különös minden beszélgetésünk alkalmával ekkor és ezután, e nő folytonosan többször szólt magáról — «Nekünk kell maga festeni az életből egy kép fél hosszú — de nekünk kell csinálni magával egy alku.»

«Minden bizonnyal asszonyom; — mit ajánl ön?»

«Meglehet ez tartani magának egy hónap: maga jön s él a mienk házában a falu; s maga megcsinálni a kép olyan friss, a mint tud, s mi adni magának kétszáz arany.»

«Szíves örömet, asszonyom!» válaszolám, a fényes ajánlatra annyira fölakadt a lelegzetem, hogy e pár szót alig tudám kihebegni.

«Nagyon jól van! — mi a pénz mindjárt kifizetni — a kétszáz arany most.»

Ez utolsó szót különösen megnyomá s meg nagyobb nyomatekot adott neki azzal, hogy az asztalra lecsapott egy bőr erszénynek látszó valamint, a melyből bár tompán, de észrevehetően kihallszott az arany pengése. «És», folytatá a hölgy, «ha a maga munka megtetszeni nekünk, még adunk maga egy másik száz arany».

«Ez — nagy — bőkezűség!» — dadogám nem kis megerőltetéssel.

«Nagyon jól van! Ez az a mit mi csinálni. Most már a mit maga csinálni ez: maga adni becsületszó, hogy maga maradni mindig a ház, és maga soha valamit szólani senkinek, a kit ott látni — senkinek csak nekem — nem egy szót is nem; és maga soha sem kérdeni kérdések — senkitől; nem kérdeni kérdések. Érteni maga azt?»

«Nagyon tisztán, asszonyom.»

«Nagyon jól van! Egész idő alatt maga lenni muszáj fogoly, maga muszáj *au secret!*»

«De talán csak nem fog hosszasan tartani?»

«Nem hosszabb, mint maga megcsinálni a kép.»

«Jól van asszonyom, megpróbálom teljes erőmből megbirkózni e földadattal.»

«Ja wohl! Ott meg van minden dolog, a mi megcsinálni magának kényelem — ja! Aztán meg van egy más dolog. Mikor maga megcsinálni az a kép — meint! — maga elfe-

Handwritten signature and stamp at the bottom of the page.

ledni azt — maga semmit kell tudni arról. Ha valaha meglátni azt, maga nem mondani, hogy maga csinálta. Az megvan egy kicsi titok. Miuk csinálni a miénk alku magával a miénk kicsi titokért. Mi veszünk a maga becsületszó, mint úriember-ről, soha nem beszélni arról — soha semmi tudni arról — soha — épen semmi. Maga ertení az — egészen?»

«Asszonyom, kegyed azt akarja mondani, hogy ez egyezményyszerű munkám elvégezvén, úgy viseljem magamat, mintha közöttünk soha semmi sem történt volna.»

«Gut gesagt! Ja!» fölkiálta, föltünő tetszéssel. «So ist's recht, tökeletesen.»

«Úgy hát asszonyom becsületszavamra fogadom, hogy megtartom föltételeit.»

«Nun recht! Nagyon jól van. Hát maga jöni velem a hintó.»

«De, asszonyom, nekem előkészületeket kell tennem.»

«Das thut nichts! Ott meglelni műterem, vászon, festék, minden. De mindenek fölött sietni muszáj. Maga muszáj festeni a kép tustént — megkezdeni még ma este. Mit mondani maga? Ott kész megvan minden, a mi kell.»

«Így hát, asszonyom, legott kész leszek.»

«Hát én várni, aber minél frissebb annál jobb.»

Rendkívül föl valem izgulva. A kaland egyezett némileg regényes hajlamaimmal, a kívánt nagysági képért a fizetés, nekem akkor nagyszerű volt; s rögtöni virulásra élesztette a huzamos és hideg elhanyagoltság árnyékában megdermedt reményeimet. Mihelyt egyedül valem szobámban, tartok tőle, hogy némi nemtelen újságvágy készítetett, hogy látás, meg-számlálás és mérlegelés által szerezzek bizonyosságot e becses erszény tartalmáról és arról, hogy nem álmodtam. Soha míg a világ, nem voltam ébren boldogabb, mint mikor megszám-láltam azt a kétszáztíz teljes súlyú aranyat és biztonságba el-zártam, azután néhány darab holmit gyúrtam útításkámba, házi asszonyomat értesítettem, hogy megrendelést kaptam falura s e miatt meglehet egy hónapig is oda leszek; tudat-tam pártfogónőmmel, hogy kész vagyok s vele együtt lemen-tem az utcára.

A köd oly vastag volt, hogy haboztam, vajon bele üljek-e a hintóba, mely — a mint kivehetem — ott várt ránk; átha-ladtunk-e vele a keresztutcákon? Nem így a hölgy — ő rög-

tön beleült. Engem sem engedtek sokáig tétovázni, mert egyik ember megragadta festékes dobozomat és úti táskámat, földobta az első ülésbe s maga is felült; más kettő meg karon fogott s nagy gyorsan félig besegített, félig betolt a hintóba; egyikök nyersen fölkiáltott: «Nosza uram, csak szaporán üljön be, ha úgy tetszik». A mint arca az enyém közelébe jutott, rávetődött a lámpa teljes fénye s én rögtön kétségbevonhatatlanul ráismertem ez egyén nemzetiségére: — zsidó volt. Ez a pillantás bár rövid, de elég volt arra, hogy kepe annyira bevésődjék emlékembe, hogy ezután bármikor bizton ráismerjek. Megvillant elmémben az is, hogy kiejtése azonos asszonyáéval. Ennél fogva több mint hihető vala, hogy ez a hölgy is zsidó.

Mihelyt beleültem, a hintó mindjárt megindult; függőyei oly gondosan le voltak bocsátva, hogy a világosság minden sugara és így útunk iránya megfigyelésének minden esélye ki legyen zárva.

«Au . . . ach! ah . . . Uff!» fölkiáltott vagy is inkább köhögött útitársam, kinek hangján a köd semmit sem javított: «Uff! . . . megtalálni maga igazán a pénz?»

E perczben halálkodtam magamban, hogy sötétben vagyunk, s nem látszik az a pirulás, melyet arcomra toluhni éreztem. Így aztán tudtam higgadtan felelni s a beszédet egyébre fordítani.

«Oh arról nem kételkedhetek, hogy a pénz pontosan megvan --- köszönöm. Kérem, asszonyom, hölgyet vagy férfit kell-e festenem?»

«Hát, az egy asszony és egy része a férfiből. Ach maga meg kellett volna számlálni a pénz, és meglátni, hogy mind jó — én mindig megteszi.»

Egy hölgy és egy rész férfiből!

«Bocsánatot kérek», mondék, «nem egészen értem.»

«Mi nem hosszú idő menni és ott vagyunk, s maga meglátni,» válaszolá a nő. «Én gondolom, hogy maga szeretni a tárgy. Maga nem bánni festeni lámpás-világ? Jobb van, ha maga kezdeni tüstént — nincs semmi idő elveszteni.»

Hátra dőltem a hintóban, nagy lelki hánykódásban. Együttlétünk rövid ideje alatt, útitársam észrevehetően durvább lett, s egy némely kifejezése bosszantásig pórias vala. Ugyan ki lehet ő? Hova megyünk? Mindenek fölött, mi lehet

az az «egy része a férfiból»? Nem volt mit tennem egyéb, mint tünni bekével s megemlékezni az othon hagyott erszény aranyról; mert bár mennyire pirultam is a pénz említésére, de nagyon jól esett, hogy az aranyokat tényleges birtokomban tudhattam. Arról, hogy merre visznek, természetesen fogalmam sem lehetett; nagyon lassan haladtunk, de a köd miatt veszélyes lett volna gyorsabban hajtani. Szint' ez okon az utcákon a zaj is kevesebb volt. Eleintén, észrevettem, hogy gyakran megfordulunk, hol jobbra, hol balra; de kevés idő múlva a hintó egyenes irányban es gyorsított sebességgel látszott haladni; aztán csend is lett, miből meggyőződtem, hogy kikerestünk a városból. Az idő két oly hosszúnak tetszett, de mégis közel egy óráig lehetünk bezárva a hintóba, mikor egy hirtelen fordulat után olyan helyre jutottunk, a melyet kavicsoz útnak tartottam; egy perc múlva megállottunk.

Ez idő alatt ideges nagy izgultság fogott el. Mikor a hintó ajtaja megnyilván, lábomat a lépcsőre tettem, oly körülmenyek fordultak elő, a melyek legkevésbé sem irányultak ez izgultság lecsillapítására: fejemre egy fekete posztót borítottak, két karomat megragadták s ellenállhatatlanul toltak föl néhány lépcsőn — mint sejttem — egy előcsarnokba, mert hallottam becsukódni mögöttem egy nehéz ajtót, és így menettettem tovább, előbb egyenesen, majd jobbra, azután balra, míg a távolság és a hely fekvése felől minden tudalmam teljesen összezavarodott; végre — még mind betakart fővel — letettek egy föltünően kényelmes karszékbe. A felig megfuladás kellemetlen érzése, a rejtély miatti izgultság, kétely és félelem között majdnem elájultam; de hallva, hogy az ajtót csendesen beteszik és karjaimat szabadon érezve, letéptem az arczomat borító posztót.

Merőben egyedül valék, rendkívüli csodálkozással néztem körül. Egy jól világított nagy teremben voltam. A világosságot egy hatalmas öblös tükör alá helyezett lámpa-csoport árasztotta, művészi használatra bámulatos ügyességgel szerkesztve; e világításnál láthatám, hogy a terem pompásan van berendezve festő teremnek. A lámpák fölött a mennyezet kivágva s a terem egy menedékes földel-ablakkal volt fölkészítve; magos falain azonban legkisebb nyílás sem látszott, ablakait, ha csakugyan voltak, teljesen elfödte egy gazdag szőnyeg, mely a terem falán jobбом felől a mennyezettől a

padlózatig ért, mintha éppen erre a czelra készült volna. A szőnyeg mellett a terem két szögletén egymással szemben két ajtó volt fénymázás sötét mahóni fából. Mindegyik fal amolyan sötét vörösre volt festve, a mely meleg visszaverődéssel emeli ki az eleibe helyezett tárgyakat. A festett falon halványabb helyek arra mutattak, hogy a rajta függött képek helyét gyakran cserélgettek, mert a világosabb foltok összefolytak; ezt a gyakorlott szem rögtön észrevette; most azonban egy kép sem függött a falon. Balom felől a világítás szempontjából kellő megválasztással volt helyezve a művész trónja — azaz egy alacsony emelvény törökszőnyeggel borítva és a minta szokásos szeke helyett egy oszlop-talapzat zöld és fehér márványból, ez oszlopon — mint abból a magasságból, a melyen ültem, kivehettem — egy nagy ezüst tál, melynek azonban csak tömör szelét láthattam. Ez és a fal között redőbbe szedett nehéz bíbor függöny pompáskodott. Ülő helyem közelében állott egy faragványos régi tölgyfa asztal, borítva — mint egy tekintetre beláttam — munkámhoz szükséges és szakértelemmel kiválasztott kellekekkel, eszközökkel, az én festékes dobozommal, távcsővel és festőpálczával. A trónnal szemben alatta egy támla állott, rajta a vászon. Hátrább láthatám a festő-bábot beborítva damisztakarójával. A fal mellett helylyel-közzel és a teremben különböző alakú és anyagú, de oly ritka diszes, festői, elegans és sajátos szekrények, asztalok, székek különböző stílusban és anyagból, hogy ismert pajtásim fele akármelyikért a fület is oda adta s legott neki ült volna, hogy szerkesztszen egy képet, melyen e bútordarabok valamelyike is szerepeljen.

Az a szek, a melyen találtam magamat, felséges egy ülés volt. Rémülesemből nem jöttem volt még annyira magamhoz, hogy föl bírjak állani. Az igazat megvallva, meg mindig egész testemben reszkettem. Szemlém bizonyára semmi olyast nem fődözött föl, a mi növelje ijedelmemet, sőt ellenkezően elősegítette megnyugtatósomat, lecsillapulósomat. Világos — így okoskodám magamban — hogy nemcsak semmi rosszat nem terveznek ellenem, hanem miután előre kijelentett okból idehoztak, a szolgálatomat igénybevévő egyéneket a körülmények kényszerítik, oly eszközök alkalmazására, a melyeket alkalmasoknak hisznek a kikötött titoktartás valószínűsítésére. Hogy ez a titkolódzás mire való, arra nézve legott elhatároztam ma-

gamban, hogy nekem azzal semmi közöm, és ez áldott tudatlansággal legott száműztem e tárgyat gondolatimból.

Idő telve bátorságot vettem magamnak, hogy fölkeljek s közelebbről megsemléljem a körültem elszórt sok vonzó tárgyat. Egyiktől a másikhöz menve, a nekem szükségesekek valamennyijét rendeltetésükhöz nagyon alkalmasoknak találtam; ezeken kívül a rendezés némi megkísérlésével volt fölhalmozva székekre, asztalokra, polezokra egy rakás ritka, drága és szép tárgy: shawlok, kendők, szövetek, vázák, ezüstneműk, drágakövek — melyek egy művésznek oly kívánatosak, hogy sovár szívvel föl kelle sóhajtanom, «miért a máséi és nem sajátaim mindezek?» e közben mind inkább-inkább kezdék tépelődni azzal a kérdéssel: vajon kik és micsodák lehetnek ezek az én gazdáim ?

Végre nagyban kezdte magára vonni figyelmemet az a vászon, melyre a képet kell festenem. Nem kevésbé lepett meg, midőn észre vettem, hogy ez a vászon spanyol szövet spanyol fölgy rámára feszítve; a ráma szüette, a régiség miatt fekete s kétségkívül ódonság volt. Míg azon törtem fejemet, hogyan és miért történhetek mindezek, fölléptem az emelvényre. Mikor e perczre emlékszem, mintha érezném azt a heves lüktetést, melylyel szívem megdobbant, s azt a lesújtó szünetet, mely alatt nem bírtam lélegzetet venni, a szemembe ötlött látvány miatt. Ha nem villan meg hirtelenében agyamban az a gondolat, hogy a mit látok, csak némi borzasztó művészet terménye, félek e megütközés lehető következményére gondolni. A mely ezüst táblán, melyről fönnebb említettem, hogy a márvány talapzaton állott, látszóan törzsétől csak imént elválasztva, befecskendve, és mázolvá, vértócsában hevert egy emberfő — egy körül-belül harmincz éves férfi feje — föltűnő szép arczonásait vér nélküli sápadtságukban fekete haj és szakál emelte ki. Kérdésen kívül zsidó-arcz és szintűgy kérdésen kívül épen az az arcz volt, melyet ezelőtt csak egy órával láttam és fürkésztem.

Úgy hiszem, e ráismerés tett képessé, hogy e rázkódást kiállhattam, mert bár láttam, hogy ő, tudtam, hogy nem lehet ő. Az elme ily körülmények között villámgyorsan működik. Egy pillanatnál rövidebb idő alatt okoskodott és kivonta a következményt: — hogy a hintó lámpájának fényénél szemügyre vett férfinak kellett mintául szolgálni e Keresztelő

János-fő bámulatos hasonmása számára, melyet hihetőleg valamely beteges áhitatossági érzelem kielégítésére készítettetek. De míg nézegettem, orromba ütközött a vér és halál felre ismerhetetlen büze. Nemi görcsös kétségbeesés kényszerített, hogy kinyújtsam egyik remegő újjamat s érintsem a szomorú arcot. Szent Isten! — az arcz valódi — holttest volt!

Minő iszonyodás lepett meg! Ez érintésre, mint varázssra fölpattantak azon ezer gyilkossági historiák takarói, melyekről hallottam vagy olvastam és a melyek eltemetve feküdtek emlékemben. Mindegyikből hirtelen felkelt egy összevagdalt vörös kísértet, míg képzelődésem megtelt a gyilkosság iszonyú alakjaival. Emlékszem, hogy ellenállhatatlan felelem fogott el, vegyülve undorral, azután halálos rosszullét érzete; azután — egy darabig semmire sem emlékszem — elájultam.

Mennyi idő telt el, míg magamhoz tértem, nem tudom. Arra eszméltem, hogy valamely erős szesz csípi orr-szerveimet s egyszersmind rikácsolok a pálinka miatt, melyet valaki tölt a torkomra. Lelekzet után kapkodva, fölugrottam s egy perczig nem tudtam, hol vagyok és mi történt velem: hanem csakhamar helyzetem minden körülményei lelkem elé villantak. Most ezekhez még más, ha nem is oly borzasztó jellemű, de szintoly titokzatos körülmények csatlakoztak. Orrom csiklandozása és a cognac íze torkomon — meg fekete fátyolos vezetőnöm egyik kezében a vinaigrette-el, másikkban a pálinkás pohárral — egy perczig sem hagytak azon föltevesben, hogy álmodom: s mégis, a mi szemeimbe ütközött, inkább hasonlított egy látomás teremtményéhez, mint az ébrenlét valóságaihoz. Ott az emelvényen egy ifjú hölgy állott, könnyedén támaszkodva sarús lábai egyikere, míg a másik e mögött csak meghajlott nagy újján nyugodott: a gyönyörű idomú egyik kar szabadon csüngött a kerekded vállról, a másik könyökében és keze tövén kecses görbülettel a mutató ujját a baljóslatú túl szélen nyugtatta: a drágagyöngy színű mell dús domborodásai fel profilban, a bámulatos arc felem fordulva, a barna nagy szemekben az epedő csendes bánat oly csodás mélységeivel! A hölgy alakja és szépsége mindazt fölülmulta, a mit természetben vagy művészetben valaha láttam; szeretetreméltósága túlszárnyalta legszerencsésebb képzelődéseim minden szüleményeit.

Öltözéke fonségesen illett szépségehez. Bal válláról kö-



zepen drágaköves nagy csattal diszített és kihimzett szalagon csüngött egy aranszín tunica, atlasz fényű, de a tölem látott atlaszokhoz nem hasonló puha kelméből, és könnyedén omlott le mellének azon felére, a másikat vállával és karjával együtt meztelen hagyva, egyenes redőkben folyt le a mellét magasan, épen keble alatt átfogó drágaköves öv alól és épen térdig ért, hol magasan kiálló vörös bársony diszítésű szegélyben végződött. Egy fehér alapon arany arabeszkekkel rakott csipkeszerű átlátszó finom echarpe két vége (oly törpe és nehéz aranyrojtaltal, hogy a gyöngé szövet alig bírta) csipőjén előrehajtvá egyenlőtlen hosszúságban csüngött az összefogó bög alól. Homlokán és dicső hajzata hullámozó tömegei között zaphír és gyémánt tiara ragyogott s árasztott piros, sárga, bíbor fényt. Gömbölyű fehér karja felső részét nehéz arany karika szorította smaragd hosszú csüngőkkel és rózsaszín picziny füleiben iszonyú drágakövek csüngöttek, melyek gyöngy keretbe foglalt rubinok gyanánt ragyogtak. Keze nyeléről, újjairól és bíbor sarui füzőjéről több drágakő csillogott. Miként irjam le tovább e nőt? Sugár, kecseljes, karesú s mégis teljesen kerekded alakja kifejtett nőre mutatott, de arca finom metszetű vonásaiban, mintha üde leányiasság révedezett és enyelgett volna, noha tekintete állandóan bánatos, oly gyöngéd és szomorú — oly esdő volt, hogy szívemet szájalommal és az ő sejtett, de előttem ismeretlen minden kinjaival rezegteté.

E hölgy szemlélésén keletkezett meglepetésemet és elragadtatásomat megszakítá házi asszonyom recsegő hangja, melylyel némi részvétellel kérde:

«Maga jobban lenni már, vagy kell maga meg pálinka?»

«Szent Isten!» fölkiálték, «mit jelentsen mindez?»

«Jelentsen? — mi?»

«Az a véres fő — az a hölgy?»

«Az a hölgy meglenni, a ki maga fog festeni, s az a része a férfiból, a mint mondtam», válaszolá hidegen a nő. «Nekünk kell Salome a Keresztelő Jánossal. Jobb csinálni maga olyan hirtelen a mint tud, az nem tartani hosszú, tudja maga.»

Oly közönnnyel szólt ama rémséges tárgyról, mintha mézárósné volna, juhszeletekről beszélve.

«Nagy ég! Asszonyom, én nem tehetem, ha csak kielégítő fölvilágosítást nem nyerek balvégzeteről.»

A nő előmbe jött, s úgy sejtem, merőn nézett rám; azután, szünet múlva, kesztyűs kezét fölemelte s mutató ujját arcom előtt rázogatva, nagyon eltökélt hangon szólott:

«Én megmondani magá, hogy nekünk megvan a miénk titok. Maga szava adni, hogy nem csinálni kérdés. Maga nincs más dolog, mint megcsinálni a kép — ez a miénk alku: minden más nem a magáé dolog.»

Nem ferhete kétség hozzá — igaza volt. Esdő szemeket vettem róla az emelvényen álló gyönyörű teremtesre, de csak ugyanazon epedő bánatos tekintetet nyertem, a mely annyira áthatott volt. Ismét szabadkozni akarek.

«Hallgasson meg, asszonyom. Én . . . » de a nő legott félbeszakított.

«Jobb mint beszélni, ha maga alkuhoz állani; s meglátni, hogy mi nem rosszabb állunk a miénk részről.»

Meghökkenstem. Az az eltökélt hang, melylyel e nő szólott, az a modor, melylyel csak imént bántak velem, az a vastag fátyol, mely ellentállott minden kísérleteimnek, hogy a szólót arczáról és kifejezéséről megítélhessem, együttesen fenyegetően hatottak fölizgúlt gyanakvásaimra — elhallgattattak, meghódítottak. E kívül, épen akkor — mint képzelem — valamely tölem észre nem vett jelre a szép ifjú hölgy a tálat sáppadt terhével fölemelve, oly állásba tette magát, a mely akár előzetesen betanúlt, akár ösztönszerű volt, oly teljesen kielégítette a kecseljesség és jelentőség felőli eszméimet, hogy művészi lelkesültségem legott fölülmúlt minden más tárgyat és fölindulást.

Ily körülmények között kezdettem munkáimhoz; s a mint haladtam benne a vásznon, vele együtt nőtt lelkesülésem. Miután kimondhatatlan kecsessége által ihletve, rohamosan jöttek egymásra a szebbnél szebb eszmék, melyek mindegyike az előzőt saját dicső színvonalára emelte, úgy, hogy mikor ledobtam irónomat, abban, a mi még csak körvonalozott úr vala, szemeim ragyogó fényben és színezetben látták az alak és kifejezés összhangját, melyek lelkemet magasztos elragadtatásban ámulásba ringatták.

Midőn ott álltam, vázlatomat szemlélve, háziasszonyom náthás hangja szakasztá meg merengéseimet.

«Úgy lá, maga elég csinálni egyszerre, nagyon jól van! Maga ott keresztül menni», az egyik ajtóra mutatva, «meg-

találni a maga Zimmer, a maga hálóláz — minden kényelmes. Ott megvan egy folyosó, mikor maga kedve van sétálni, ott kinyújtani a maga lába. Maga oda menni most, s mi csinálni tíz minuta alatt a maga vacsora.»

Vacsora! — gondolataim az ezüst tál irtózatossá tartalmához tértek vissza. «Mostanság ideges bajban szenvedtem», mondek, «tartok tőle, hogy semmit sem fogok ehetni azon — azon tárggyal — tudja ön — szemeim előtt.» Arra mutaték, a miről beszéltem. A nő hangja, mikor válaszola, a csodálkozás legnagyobb mérvét mutató.

«Curios! das ist ja curios! Soha sem gondoltam, hogy mikor maga visszajönni, azt maga itt találni. Mi leteszszük azt a hideg, hogy tovább tartani.»

A levágott fő látásától soha sem iszonyodtam annyira, mint most attól a modortól, a melylyel e nő róla szólott; minden további felelgetés nélkül, egy búcsútekintetet vetve Salomera, elrohantam.

A műteremből kilépve, egy folyosón találtam magamat. E folyosóból egy ajtó hálósobámba nyílt. Itt egy futó tekintet meggyőzött arról, hogy minden teljesen kényelmes volt. Örömet fölhasználtam a nekem engedett néhány perczet arra, hogy fejemet és kezeimet hideg vízbe dugva s az előbbi a fájaság kefelve, fölfrissítsem tehetségeimet s némileg eloszlatam fejemből a zavart, mielőtt visszatérnek. A terembe visszatértemkor a szép hölgy és a véres fő eltávozott volt. Csak a duenna, mint magamban az éltet hölgyet elnevezem, volt ott egy nyálánságokkal fölterített asztal mellett állva.

«A mellékasztalon meg vannak a borok — maga ott megkapni őket», monda, arra mutatva. «Mi megkívánunk magának jó appetit. Maga itt ülni s pipálni vagy ágyba menni, a mint tetszik.» Úgy látszott, hogy távozni akar, de visszafordult, hogy kedvkereső modorban elmondja: «Ha maga nem lenne egészen kommod, vagy kívánni valamit, csak mondani nekem reggel, s mi megteszszük. Gute Nacht! schlafen Sie wohl.» S magamra hagyott.

Ösztönszerűen bizonyos lévén abban, hogy hiába tenem, meg sem kíséreltem kutatni, hogy van-e valami út a menekülésre, hanem a helyett pipám és a kitűnő vörös bor segedelmével — mert enni nem tudtam — komoly elmélkedésbe merültem. A rendkívülinél rendkívülibb és tapasztala-

tomban teljesen előzmény nélküli események oly rohamosan és oly kevesse összeillő körülmények között jöttek egymásra, hogy felettök komolyan elmelkedni s belőlük a következményt kiokoskodni hasztalan próbálva, teljesen átengedtem magamat a mindnyájokon uralkodó eszme igézetének. Minden többi tény s a velök kapcsolatos mellékes körülmény elhullott, meghátrált s messzi ez eszme mögé sorakozott — befátyolozta magát a távolság ködébe, melyen áthatolni többé meg nem kísérltettem, míg ez eszme előtérbe jött és tündöklő fényével rásugárzott képzelődéseimre. Olyan szépséget, minőt ez este, azelőtt soha sem láttam; de még elmémbe sem ötlött, hogy létezhessek. Míg körvonalaít lerajzoltam, úgyszólván elnyeltem szemimmal — arczát és alakját, vonásait és tagjait — az ibolyaszín pillájú szemek bánatterhes tekintetét, az ajkak gyöngéd komolyságát — a kerek arczok vonásait, a gödröcskés és mintegy rózsabimbó koszorúzza állat — a kékellő finom erekkel gazdag sima bőr drága gyöngyszínű fehérségét — gesztenye-szín hajzata hullámainak tündöklő fényét — kecseljes voltát, minden taglejtésében a mozdulat költészetét; s mint a mákony elkábitja a vele élő, minden más tehetségeimen uralkodott, és csak arra izgatott, csak arra hagyott erőt, hogy álmodozzam.

Nem kísérltettem meg, legalább akkor, ellentállani, sőt tartok tőle épen ösztönöztem zsarnokoskodását, az által, hogy bornemiszaságom és gyöngé egészségem mellett is túlságosan élveztem a bort és kiszívtam szokatlanul sok pipát. Meg kell vallanom az eredményt. A bekövetkezett körülményekre nem bírok emlékezni, míg nem más nap reggel nehéz álomból riadtam föl, főfájással, ereimben lázas borzongással, s a bűnbánat némi nyomasztó érzetével, mintha valami nagy bünt követtem volna el. A hideg fürdő és künn a folyosón föl s le gyors seta, hogy a vérkeringést előmozdítsa, azonban csakhamar helyre állította petyhüdt idegeim rugalmasságát, és testben lelekben ismét lábra tett. Mihelyt lecsöndesedtem, a múlt este eszméje ismét fölujult lelkemben, de nem oly legyőző erővel, mint akkor. Erejében osztozott egy újonnan keletkezett érzemény — az újságvágy. De ennek kielégítésére minden törekvéseim hasztalanok voltak. A műterembe vezető ajtó mint a folyosóra nyíló más kettő, be volt zárva. Hálószobám ablakának csak felső része nyílt ki, alsó fele pedig mozdít-

hatatlan táblával volt eltorlaszolva. Székre állva s az ablak felső részén kitekintve, csak az alatta tömötten növő télizöldek tetejét és rajtok kívül egy sűrű ültetvény fái törzsökeit s leveletlen ágait láthattam. Egyszerre eszembe jutott azon szülésznő története, a kit bekötött szemmel vittek volt egy úrhölgy ágyához s később a gyilkosság színhelyét egy darab posztó előmutatásával tudta azonosítani, melyet észrevétlenül a függönyből vágott volt le. A vértelen fő képe nem tudom miként, elenyészett volt figyelmemből, de most mikor elgondoltam, hogy ez meglehet egy iszonyú büntény eredménye, rettenetes tisztasággal újult föl, és cselekvésre buzdított. Legott titkos jegyeket kezdettem rakni a falakra és bútorokra, a melyek terjedelmével szükség esetén ráismerhessek arra a helyre és egyszersmind másoknak is kielégítő bizonyítékokat mutathassak föl. Míg ezzel a munkával foglalkoztam, nem messzi egy toronyóra nyolczat ütött. Megálltam, hogy az óra ütéseit számoljam, s épen folytatni akarám titkos munkámat, mikor ajtómon hangos kopogás rohanva kergette szívemre a vért, mintha valamely iszonyú istentelen tetten érték volna. A kopogás ismétlődött, mielőtt annyira magamhoz jöhettem volna, hogy válaszoljak, vagy ajtót nyissak. Házi asszonyom, a duenna volt, befátyolozva és áthathatlanul elburkolva, mint előbb. Modorának, nyelvének és ezek által jelzett jellemének elgondolása azon eshetőséggel együtt, hogy ő lehet a gyilkos, vagy legalább másokkal együtt egy iszonyú büntény részese, ezt a nőt rendkívül gyűlöltté tette előttem. Azonban semmi sem lehetett nyájasabb, mint azon csaknem anyai modor, melylyel «Guten morgen»-t kívánt nekem, remélte, hogy jól aludtam, örült rajta, hogy korán kelő vagyok.

«Itt van a maga früstük», monda a műterembe lépve. «Gondolja maga, hogy magának kell még valami?»

«Az asztalra tekintettem — egek! minő vendégség! Téa, kávé, piritott kenyér, vaj, tojás, pompás marhahús-szeletek, majorság, nyelv, ajoka és egy üveg maraschino. Mindössze is csak köszönetet tudtam mondani ily bővséges ellátásért. Azután elhatároztuk, hogy reggelimet végezve, félrevonulok egy felórúra a folyosón setálni, vagy ha úgy tetszik, dohányozni azalatt a műteremben mindent elkészítenek, hogy munkámhoz láthassak.

«Maga megcsinálni az úr fejét előbb», ajánlá. «Jobb ha maga ezt csinálni előbb».

«Úgy van, bizonyára — minden esetre», válaszolám undoromat elfojtva.

«Ja,» prüszszöge, «ja es ist besser.»

Bárha tegnap délután óta semmit sem ettem volt, az előttem levő étvágygerjesztő czikkek daczára, nagy bajjal mehettém rá, hogy valamit faljak, — torkom annyira összeszorult. «Az úri ember részé»-nek ez alkalommal semmi köze sem volt étvágytalanságomhoz — hanem valami merőben más volt az oka. Előttem állott az a vázlat, melyet ez előbb néhány órával rajzoltam és azon látomás viszfenye, a mely akkor elbájolt volt, most egész varázserejét újból visszanyerte rajtam. Éreztem minő veszélyes volna ennek engednem, és a maraschinó kísértésének férfiasan ellentálltam, noha a veszélyes izgultságnak éppen azon állapotában voltam, a mely annak növelése iránti vágyat kelti. Ezek az érzelmek földadatomat sétatámból a műterembe visszatértemkor még kellemetlenebbé tettek. De nem sokáig voltam e hangulatban, széptani érzésem képessé tett arra, hogy a tárgyat, melyet festék, csak olybá tekintsem, mint földadatot. A vonások pusztá szépségén kívül az arc a halál megmérhetetlen nyugalma és titokzatos kifejezéséből némi nemességet és méltóságot nyert és tartott meg. És a mint tovább dolgoztam, a színezet csodái a szomorú szemöldökön, arczon, ajkakon — a barna és bíbor szín vegyülete a beesett szemek alatt, a világosság játékával és ragyogásával a halvány homlokon, görbe orron, a fekete hajon és szakálon, lejjebb a domborművű ezüst tál csillogó pontjai között a vércseppeken — az egyaránt csodás árnyakkal szemben az ellentét és összhangzat oly szépségeit tüntettek föl, melynek érzésére a képességnek úgy hiszem velünk kell születni, de a mely, bár honnan származzék, hála az égnek megvan bennem.

Mihelyt belefogtam, teljesen elmerültem munkámban s meg sem pihentem, míg el nem végezve azt, a mit ez úttal lehetett, megállapodtam, hogy szemléljem művemem; ekkor az a duema, a ki kezdém hinni, csak arra született, hogy idegeimet megrázza és a ki úgy látszék rejtélyben élt, mozgott és letezett, fölriasztott fikógó vastag hangján azt kérdezve: «Kell magának a maga ebed?»

Mögöttem ült nagyon komolyan egy széken, a másikon lábait nyugtatva.

«Maga azt nagyon szépen megcsinálni! igazán wunderlich! kell magának a maga ebéd? Maga megint elájulni, ha nem kapni a maga ebéd.»

«Uram fia!» nem állhatám meg, hogy föl ne kiáltssak, «mióta van ön itt?»

«Ach rég óta.»

«Az ajtón jött-e be?» kérdém megzavarodva.

«Gewiss — ja — az ajtón. Mikor lenni kész maga a maga ebédre?»

«Hát, asszonyom, most többet nem dolgozhatom, így hát . . .»

«No, én is azt gondolom», e szavakkal szakasztott félbe s fölkelt, hogy kimenjen; «maga hát kimenni, megmosni magát; és egy viertel, azaz negyed óra múlva — maga vissza jön, és itt kapni a maga ebéd, szépen.»

Minő együgyű teremtmények vagyunk, legalább részemről, ennyit megvallhatok. Mert nagyon jól esett nekem, hogy a duenna megbámulta munkámat; főleg talán azért, mert azt fejezte ki, a mit én gondoltam, ha bár ennyit magamban kimondani nem mertem.

Mikor a műterembe visszatértem, az asztalt bőségesen megrakva találtam oly fényűzési étkekkel, melyek legalább felének nevet sem tudtam adni tapasztalatom után. Itt meg is említhetem, hogy e kaland egész tartama alatt asztalom folyvást oly finom és kiválóan készített elegelekkkel volt bőven fölterítve, hogy az arra való megemlékezés további életemre nagyon finnyássá tett. Munkám folyamában észrevétlenül nagyon kimerültem volt. Ekkor kezdettem érezni, legalább úgy sejtem; mert ebéd után mielőtt egy fél szivart kiszívtam volna, mély álomba merültem. Hogy milyen sokáig aludtam, azt nem tudom, de mikor fölébredtem, csend, titokzatosság és viszont megdöbbentő meglepetés! — az asztal el volt szedve, a fekete fátyolos hölgy ott ült festvényem előtt, és amott a trónuson, állott a szépség azon látomása, túlvilági teljes szeretetreméltóságában, azok az ő szép szemei, oly tele epedő bánattal, mint előbb és az enyéimre szegezve. Nagyban megzavarodva és sokkal inkább elvakulva, mintsem magamon uralkodhassam, megzavarodva kezdem a szép hölgy előtt

mentegetni magamat, hogy eltaláltam aludni, mire helyéből fölpattanva és magát közinkbe vetve, a duenna pórias német-ségével a legszívóbb hangon rám rivala:

«Halt das Maul gleich!» Egyszerre fekezhetetlen dühre látszott gerjedve, mert lábával toppantott és ökölbe szorított kezével fenyegetett. «Hogy merészelni maga beszélni a Prinzess? — Ő nem ért egy szót is, a mit maga beszélni; mikor maga megígérni volt, hogy merészelni maga?»

Az a fenyegető és illetlen modor, melylyel hozzám szólt, de még inkább a másik hölgy rangjának a duenna dühében akaratan kívüli fölfedezése egészen elbódított. Siettem magamat megalázva az egészet kimagyarázni. A hercegnő önuralkodó méltósággal nem látszván semmit tudni arról, hogy valami kellemetlenség történt volna, palettemet újból megraktam s munkához kezdtem. Lelkem egészen elmerülve tárgyam szépségébe, művészi elragadtatással hosszasan és későig dolgoztam. Lábam reszkettek a kimerültség, vagy inkább a fölindulás miatt. Csodálatos! mind ez órákon keresztül, a hercegnő nyugodtan csendesen, hosszú időközökben csak az által nyerve enyhülést, hogy egyik kis lábáról a másikra támaszkodott — hallgatagon, ébren, mély komolyságú szemei folytonosan az enyéimen függve, állt ott mint egy szobor, ki nem fáradva, a mint soha minta állani nem tudott volna. Foglalkozásom hevében merőben megfeledkeztem volt kellő tekintettel lenni irányában. Egy taglejtés, sőt még egyetlen türelmetlen lélegzetvétellel sem sejtette fáradságát. Csak mikor kimerültségemet érezni kezdém, villant meg lelkemben, hogy mennyivel inkább neki volna szüksége enyhülésre és pihenésre, mint nekem. Ezt akartam kifejezni, gondatlanságomon való bánkódásommal együtt azzal, hogy mikor palettemet és ecseteim letettem, magamat mélyen és bűnbánólag meghajtam előtte. Az ekekre! a hercegnő megértett, mert mosolygott és elpirult — minő mosoly! és minő pirulás! Ezt először és sok évre ez egyetlen egyszer láttam; de sok évekig az a mosoly és az a pirulás, varázserővel hatott végzetemre.

Minthogy csak unalmas ismétlés volna, nem szükség leírnom kalandom ez első napját követő többi napokat. Változatosság, vagy annyira érdekes körülmény, hogy különös figyelmet érdemelne a mindnyájokat befogó nagy rejtélyre



vonatkozólag, egyik napomat sem jelezte. Bevégeztem Keresztelő János fejét, és a halandó minta eltűnt. Azután reggel, délben, este dolgoztam a tündöklő hercegnő fényében, de egyszerűs mind a fekete fátyolos duenna árnyékában; és ő minden napi munkám végével rendszerint megdicsérte művemet. Munkám gyorsan közeledett bevégzéséhez. Titokzatos tárgyának szépségével együtt rám e munka oly igéző hatással volt, hogy minden más érzésemet meghódította. Kétség, gyanú, fölriadás, sőt még a tudvágy is elszenderedett ennek befolyása alatt. Tudtam, hogy álomban élek — nem minden fájdalom nélküli álomban; de az a fájdalom ez időszertint annyira át volt szöve gyönyörrel, hogy remegtem fölébredni belőle a közönséges életre.

A sok nap egyikén sem hallottam más hangot a duennáén kívül. A hercegnőhöz soha sem szólt és a hercegnő úgy tetszett nekem, megvetően hallgatag volt irányában. Irántam is oly megvető volt-e? avagy lehetett-e, mikor órákon keresztül özonlette csodás szemeiből lelkét az enyimbe? De munkámra ügyet sem vetett. Nem tehetém, hogy ne tudjam, hogy e törekvésem minden előbbi törekvésemet fölűlmulta — hisz ihlet befolyása alatt dolgoztam. De a hercegnő egyszer sem tekintett képére — egy mozdulatával, arcának egy vonásával sem mutatta soha is, hogy legkevésbbé érdeklődik iránta. Érezvén, hogy a hercegnőhöz csak is művészetem által közeledhetem valaha, az ő közönyössége talán szívemet szakította volna meg, ha hiúságom nem biztat azzal a gyöngé okoskodással, hogy rangja szigorú önuralkodást és tartózkodást parancsol a olyan pórias fölindulástól, minő a kandiság; de mindenek fölött az a gondolat vigasztalt leginkább, hogy távollétemben fölhasználja az alkalmat művem megtekintésére, mert festő támlámat gyakran találtam kimozdítva abból a helyből, a melyben hagytam volt.

Hányféleképen beszélték el azt a régi históriát! Nem akarom még egyszer saját modoromban elbeszélni — elég az hozzá, az el nem fojtható régi historia fölújult bennem. Tehettem-e róla? Nem, és ismét nem! Annyiban állott hatalmamban valamit tenni a magam megmentésére, mint a rohanó vízzuhatag közepén az összekötözött kezű és lábú nyomorultnak; ha egyszer benne voltam, a többi a végzet dolga vala. Így aztán, a bezártság, a munka, idegeim feszült-

sége, fölcsigázott érzelmeim, együttesen megviseltek. Tükröm megint azt a beesett arcot mutatta, kísérteties fehéren a hekticus pírral, a mely ezelőtt három evvel egyedüli orvos-szerű Olaszországot tette volt szükségessé. Minden nap kevesebbet ettem, de kiszáradt és égő torokkal többet ittam. Mindegyik éjem nyugtalanabb volt az előzőnél. Minden éjjel, és azután minden nappal növekedett, szélesbedett, súlyosnál súlyosabb, sötétnél sötétebb lett az a kétségbeeséshez hasonló érzelem — hasonló! maga volt a kétségbeesés — mely szívemre szállott. De munkámat bevégeztem.

«Maga megcsinálta — maga megcsinálta ganz vollkommen?» kérdé a duenna, mikor felájultan elhullatám a palettát és ecseteket és székembe rogytam.

«Teljesen, asszonyom. Ha többet dolgoznék rajta, csak rotnának.»

«Wundervoll! Da ist szep, a mint előbb mondani magának. Soha sem hittem volna. Maga nem jól érezni magát?» kérdé nagyon érdeklődő és szíves hangon.

«Szégyellem megvallani,» válaszoltam, «hogy nagyon rosszul vagyok».

«A—ah! akkor kell nekem adni magának egy kicsi valami, a mi jót csinálni magának, nagyon jót.» Sokkal bágyadtabb voltam, mintsem megfigyelhettem volna, hogy mit tett, önkénytelenül elnyeltem a nekem nyújtott likörös pohár tartalmát.

Emlékezem némi kellemes érzésre, mintha hirtelen nagy kintől szabadultam volna meg, a mely rögtön követte azon adag valami bevételét. Emlékezem még arra is, hogy azután kiváló nyugalom állapota következett, mely alatt, mint az álom szeszélyes teremtményei, jöttek emberek, mozogtak körülöttem és suttogva beszéltek, miből semmit sem értettem, sem nem csodálkoztam megjelenésükön, egyet kivéve. Ez a kivétel azt az egyént illette, a kiben határozottam fölsímerni látszottam azt az úriembert, a ki gyakran el szokott jönni s nézni munkámat, míg a sevillai Alcazarban tanulmányoztam, de a kivel soha sem váltottam egy szót is. Az a tompa csodálkozás, melylyel az ő itt létét néztem, perczenkint tompább lön, míg nem merőben képtelen lettem rá gondolni — úgyvan egyébre gondolni, mint a nyugalomra — csak a nyugalomra!

Sok zavart álomlátásokkal teljes álomból ébredvezve, magamhoz jöttem. Newman-útczái lakomban voltam, ágyamban feküdtem. Azt hittem, hogy éj van; mert némi homályos fényben, melynek forrása gondosan el vala takarva szemeim elől, alig tudtam megkülönböztetni a tárgyakat s ráismerni a helyiségre. Egyik kezemet egy kéz fogta, újjait kezem nyelére nyomva, és szorongva bámult reám az én kedves barátom dr. Blake Morris nyájas arcza.

«Oh áldott Mózes, és pedig tizszer, tizszer!» hallám mint susogá magában.

«Hej hó, Morris! — ön?»

«Oh Phillilu! Hát ennyire vagyunk, he? S ön ismer-e engem — ismer-e Károly?»

«Ismerem-e önt Morris — hogy ne?»

«Ah, hogy ne? — azaz hogy. Mindazáltal, hagyjuk el most. Csak legyen csendesen és hallgasson — úgy, úgy legyen jó fiú. Itt van, igyék.»

Égő szomjúság kinzott, megkísérlettem fölemelkedni, hogy bevegjem a pezsgő italt, melyet ő vegyített számomra — fejemet sem bírtam fölemelni a párnáról.

Nincs miért leírnom állapotomat. Hála a Blake ügyességének a mindenható kegyelméből túl valék az agyláz válságán. Mégis a legnagyobb gondozás s mindenekfölött nyugalom volt szükséges megmaradásom és fölgyógyulásomra. Blake falura volt viendő, mihelyt elég erőm lesz, hogy megbíriam az utazást. E közben határozottan megtagadott minden feleletet kerdezősködéseimre, megtiltott minden szót, a közönséges és közvetlen dolgokat illetők kivételével.

«Most már legyen ön jó Károly, édes barátom,» monda szokott modorában. «Majd megbeszélünk mindent pálinkás és sörös poharunk mellett, mikor dohányt és puncsot tesztek elő erősítőül. Akkor aztán úgy tüzelhet, mint egy vitatkozó társulat.»

Közel egy hónapig voltunk együtt a Box Hill lábánál, a Dorking kellemes völgyében, mielőtt Blake előadva jószántából a fönnemlített erősítőket, de tölem szorosan eltiltva, illőnek tartá teljes szabadságú társalgásunk minden korlátait elhárítani.

«Miután tizenkét óra alatt eltett lábálól három font juh-szeletet és hét országos pint keserű sört, Károly — ön falánk;

e kívül kétszer úgy föl-vágtatott ama hegy tetejére, mint az a zerge-gidó, melynek fülebe bolha bujt, azt hiszem, hogy társul fogadhatom minden oly kellemes beszélgetésben, a minő nekünk tetszik. Mit ivott volt ön azon az éjen, a melyen hazahozták?

Csak megfeszítéssel tudtam visszaidezni azokat a körülményeket. «Ital, Morris!» válaszolám. «Én csak egy kis vörös bort ittam vízzel».

«Nem jut-e eszébe, hogy megittasodott volt.»

«Én — megittasodtam?»

«Megittasodott.»

«Nem,» tiltakozám méltatlankodva; «megittasodtam, hogy is ne! Nagyon rosszul voltam, de semmit sem ittam — oh, most jut eszembe . . .»

«Ha, ha! Mi, Károly?»

«Csak egy likörös pohár valamit adtak, mikor ájuló felben voltam.»

«Szeretném tudni minő társaságban volt ön — fekete nőszemélyeivel és hercegnőivel — mert azok rászedték önt Károly.»

«Szent Isten, Blake! mit gondol ön?»

«Épen azt. Azok az emberek, a kik önt hazahozták s ágyába csomaszolták, azt mondták, hogy önt nagyban elfogta a pislogás, mert az ebédnél mélyen nézett a kancsó fenekére — a semmire kellők! Kirabolták-é?

«Kiraboltak — lári-fári!»

«Nem rabolták ki? Azt hittük, hogy utolsó fillerét is elvették, míg nem láttuk, hogy pénze és órája megvan. Imhol az a csomag, a melyet ott hagytak. Rég od adtam volna önnek, de valami oly titokzatosság van rajta, hogy ha nem is lett volna agyláza, ettől bizonyosan megkapta volna!»

Blake elővett egy vastag barna papírba burkolt és zsinaggal összekötözött súlyos kis csomagot; de mielőtt kezembe adta volna, az egyik oldalára ragasztott céduláról latin betűkkel vörös tintával írott következő meghagyást olvasta:

«Ne feledje becsületszavát. Feledjen el mindent — Hallgatás.»

«Nagyban hasonlít azon mázolóshoz, melyet Astleynél tartanak föl a hallgatóságnak «Meghal napkeltekor». Magam láttam ugyan ezt.»

E közben meglehetősen izgatottan föl vágtam a csomagot. Két tekercs volt benne, mindegyikbe hetvenöt arany, nem állhatám meg, hogy el ne rebejjem, a mit fekete fátyolos patronántól hallottam volt: «Maga meglátni, hogy mi nem vagyunk rosszabbak, mint a mi alkunk.»

«Oh, pénz, a manóba!» fölkiáltott Morris, «utóvégre is valódi királyi hercegnőnek kell lenni a dologban.»

A Blake meglepetése fölülmulta az enyémet. Nagyon természetesen rendkívül kérdezősködő lett. Lázamban félrebeszélve annyit fölfedeztem volt, hogy történetem eleitől végig elbeszélésével nem tettem egyebet, mint sorakoztattam azon eseményeket, a melyek mindegyikét ő már jól ismerte. Titoktartásába, valamint ítéletének józanságába legteljesebben bízhattam. Ezenfölül éles belátása az emberek jellemébe, irántam való nagy barátságával együtt határozottan őt jelölte ki tanácsadómúl, most midőn oly nagyon rá valék szorúlva. Mert a holt ember fö rejtélye eszembe jutott s büntett gyanánt nehézlett lelkiismeretemre — melyet még súlyosbított titoktartásra adott szavamra emlékezősem, jólehet mikor szavamat adtam, nem tudhattam előre, hogy azt oly szörnyen gyanús tény elpalástolására kívánják tőlem. Csakhamar megállítottam az eszemet s barátomnak egész kalandomat elbeszéltem. Morris minden félbe szakasztás nélkül hallgatott; de arról, hogy pipáját dühösen szívta, tudtam hogy nem kis mérvben van fölindulva.

«És most, Morris,» kérdezém, mikor elbeszélésemet elvégeztem, «mit kell tennem?»

«Semmit», felelé, nyomatékka; «mert Károly, elsőben is mint az a tiszteletreméltó trójai fekete hölgy mondá: «az nem a maga baja», és másodszor, hasztalan próbálná fölfedezni.»

*Névtelen után angolból*

CSURGÓ GYÖRGY.

## IFJU LANTOS.

Még alig vevéd kezébe,  
Gyermek-ifju, lantodat:  
Mért, hogy első pendülése  
Már szomorú hangot ad?

Oh! ne zengj te fájdalomról  
S gyötrelmről, oh ne még,  
Mikor arczodon az élet  
Úde hajnalfénye ég.

És ne zengj sötét vihart se,  
Téged az még elkerül:  
Csend körötted és fölötted  
Csillagos kék bolt derül.

Lantodon a bánatos hang  
Oly elütő, idegen;  
Ajkadon van születése,  
Nem forrongó sziveden.

Várj csak, várj! ha majd az élet  
Hajnalfénye haldokol  
Daszt megcselekszi véled,  
És csak álmodol.

Ha éber kín és csalódás  
Lángja veszti lelkedet  
S menekülnél futni tőle  
S oltanád, de nem lehet . . .

Tartsd e hangot akkorára,  
Ne bántsod addig ezt a húrt;  
Vedd elő majd, hogy ha szived  
Nagy-igazán rászorúlt.

Mig dalod lesz, bánatoddal  
Nem borongasz egyedül . . .  
S bármi súlyos, mély keserved  
Dalba öntve megkönyül.

LÉVAY JÓZSEF.

## A Z Ö R Ö K Z S I D Ó.

Magam bolyongtam egy zord völgyön által;  
Sötét fenyő meredt mészsirtek ormán.  
Csend volt a bérczeken; némán, mogorván  
Küzdött az ej a végső napsugárral.

Az ösvilág kövekké válva hagyta  
Merengő vándoroknak itt sok álmát;  
Amott a fák fölött egy vérese szállt át,  
Mint a halálnak csendes gondolatja.

Aztán esett; hogy sír az ég, remegve,  
Hón érzi azt a szív ily pusztá bérczen,  
Hogy az eső, a bús eső miért nem  
Lehelhet életet a holt kövekbe.

Igy költi sok kitombolt szenvedélynek  
Romját hiún a forró könnyek árja:  
Ébredjete a sírból új virágra,  
Oh szerelem! vágy! edes kin! remények!

Csak érczet küzdhetek ki a kövekből  
És a halálból az élet tüzével,  
Hogy dal-haranggá öntve, szerteszéjjel  
E földön bánatot, bút költsenek föl.

«Elszállt az élet verőfénye, napja !  
Sötét e szív is, mint te, völgy ! Oh bárcsak,  
Előbb mint fényem, tengersizba szálljak !»  
Szólek, szívem vérét omolni hagyva.

És nőtt a zápor ; a fölebredt orkán  
Dörögve űzte a felhőket egybe ;  
Igy egyesül a szív új könnye, sebje,  
A régi kín árával összeforrván.

A völgy is egyre hangosb, sötetebb lett  
Szirtutakon rohant a vizek árja,  
Nyögött a szelvész, bérczfalakba zárva,  
Villám csapott le, vérese félve rebhent.

Hol a halál bús gondolatja ? hol van ? —  
A verese vár szirtürbe rejtezetten,  
Hogy a hegyet nyilalló kín pihenjen :  
A beteg óvja eltét a kinokban.

Csak egynek ugyanaz s egyként utálat  
Mindig a föld, hallgatva vagy dörögve,  
Mert föl s le bolygnia kell mindörökre,  
Hordván évezredes haláli vágyat. — — —

A hegymagányban nyughelyet kerestem  
Már, s ime füst gomolyga fel előttem,  
Miként ha jönne vendégszeretően,  
Hogy erdőrejtett kunyhóhoz vezessen.

Körültekintek ; egy mécs gyöngye fényét  
Láttam ; fülembé emberszók hatának ;  
S benéztem ablakán a kis szobának,  
Még mielőtt a nyílt kapuba lépnek.



Egy agg igyekvék ott vadászni ékül  
Csomózni össze barna zerge szőrét;  
Hallgatva ült, és látszott, eltünődék  
Erős kora derült történetéről.

Szálként fia fegyvert tisztítva álla,  
Arczán erős vonás, elszánt határzat,  
Mint egy halált nem félő orrvadásznak;  
Szarvast a bérczen könnyen hordna válla.

Az asszony estebédet főze ott kint,  
S az ajtón át kiált, hogy egybe' meglesz,  
A készen ülő vig gyermeksereghez,  
Mely sürgetőn dobol az asztalon mind.

E kép előtt érzém, egy szív a gondnak  
S a szeretetnek zárt ölen mi boldog,  
S egy szív, mely büszke vágyat úzve bolygott  
Csaló uton — rideg halálba fonnyad.

A kis lakás inségét tarka ékkel  
Körül sok nász-, keresztelő-ajándék,  
Szentkép, s a szekrényekben, soha tán még  
Megtöltve nem volt poharak fedék el.

Szép a szegénység tiszta öltönyében,  
Szűzként haladva léte száz viharján,  
Minden mezetlent gondosan takarván,  
S ha védje minden ellen a szemérem.

Beléptem ekkor, nyájasan fogadva,  
Nyujtám az orvnak férfi-jobbomat rá,  
Nem adni el, ha hatalom kutatná,  
S szállásra szívesen bevett a gazda.

Megtisztelön vendégét, jött, kínálva  
Erőt adó, edző, vadász-ebédet,  
Minőt a csellel ejtett, törbe lépett  
Borz, zerge, medve adhatott a tálba.

Az orv dicsérté fegyverét kevelen,  
A melylyel egykor atyja is, az aggott,  
Friss ifjúként költé a bérezi hangot;  
A nő mutatta, mit bír piperében.

A tarka éket gyermekként kitárta.  
De mint kösöntyük, gyűrük s gyöngyfüzére,  
Egy erem szememet inkább köté le,  
S csodás iszonyt vetett szívembe látta.

Oly búsán csillogott az ólom-érem,  
Miként egy elhaló szem, szürke lapján  
Krisztust keresztel kinútján mutatván,  
Nyugvást epedve s összeesve mélyen.

Bús panaszával szívemet nem érte  
A szent kinok festménye soha jobban,  
Pazar, művészetlakta csarnokokban,  
Mint itt e kép bevágva szürke ércbe.

A hold benézett; mind aludt a gyermek,  
Az agg az estimát morogta halkan;  
Nincs már eső, vihar, minden zajatlan,  
Csak a fenyőkről hull meg kinn a permet.

S a mint a holdsugárazott képre néztem,  
Éledni érzém im azt kezemben,  
És mintha szelleme ragadna engem,  
Kívül valek a zordon hegyvidekben.

S hallám a bércz-pacsirtát zengni fennen,  
Látám a sast repülni magas égen,  
Szökdelni felénk zergéket merészen,  
És mászni a vadászt reggszürkületben.

Dördült a fegyver; szírtől hull a zerge,  
Nem hallja bérczről bérczre dörgni már a  
Viszhangot; ámdé hallja többi társa,  
S mind lesve, nyújtott nyakkal gyül seregre.

Az elesett vad társi csendben álltak  
S reszketve, mig a viszhang elenyészett;  
Minden falakról zúgtak a lövések:  
Nem tudva, menedékre hol találhatnak.

Szélként rohannak most s a szirtüregben  
Eltűnnek: érzik-e bús rettegéssel,  
Hogy legelőjük' mint keseríték el,  
És hogy az ember jogtalan, kegyetlen?

A bak, melyet a bérczről, hol vidáman  
Örült a létnek, a lövés leejte,  
Zsákmányul a vadász vállára vetve,  
Még most is egy fűszálat tart fogában.

S a mint az orv most titkos útra lépe,  
Hogy elsiessen a rabolta vaddal,  
Dübörgő lépteket, nehéz robajt hall,  
S egy óriási agg jön im elébe.

Miként villámütött fenyők csoportja,  
Sötét szemöld alól néz az öreg szét,  
S az ősi szirtfalat tán egybe metszik  
Arczával, oly fehér, oly kőmogorva.

«Megállj!» kiált oly hangon a vadászra,  
Hogy mint előbb, zajosban dörg a hegység,  
Hogy futva hullnak a szírtől a zergék, —  
S az agg dorongját fenyegetve rázza.

Erősen állt a keskeny sziklaútra,  
Emelt halálfegyverrel várva, nézve,  
Hogy az ijedt vadász hadd térjen észre,  
És a kilőtt fegyvert hadd töltse újra.

S míg jobbja a doronggal kél ütésre,  
Mellén ruháját balja szerte vágja :  
«Lőjj, lőjj ide!» dörg halni szomju vágya,  
«Másként te halj!» dörg halni epedése.

Csodálat, rémület éjjel fődé be  
Az orv szemét, de fegyverét lerántja ;  
Port önt belé, fojtást szorít le rája,  
És gyilkos óngolyót is ejt csövébe.

Most czéloz ; és az agg szívébe löne ;  
De mintha pattant volna sziklalapra,  
A test golyóját zúgva visszacsapja, —  
Rettenve hull le a vadász előtte.

S rohanni látja most a szörnyü aggot,  
Tovább, tovább, halált keresve. Hallja  
Soká az orv, mint dörg távol szidalma,  
Mig végre szélbe vesznek mind a hangok.

Szólt az örök zsidó : «Gyötörve érzem,  
Hogy én, csak én soh' sem pihenhetek meg !  
Enyészném bár szellőivel a regnek,  
S elhangzanám, mint jajszavam a bérczen !

Enárnyékom vagyok, magam' tulélve !  
 Visszhangja enmagamnak szirtre kötve !  
 Fűszál, a melyre jég zuhog örökre !  
 Szökő sugár, falazva bércz kövébe !

Oh jaj nekem ! e kép nem hágy el engem !  
 Mint esde ő rövidke pihenésért,  
 A holtrabágyadt, szégyen-, szenvedésért !  
 Lakomtól őt örökre kell kergetnem !» — — —

S hogy elcsitúltak mind körül a bérczek,  
 Oly félve kelt s suhant a szörnyű helyre,  
 Hová golyója ért, hogy fölemelje  
 Az orv a visszapattant lapos érczet.

S reszketve jött felém, s nyujtá az ólmot, —  
 Iszony fogott el, hogy kezembe adta :  
 Éremre vált az, és bevésve rajt' a  
 Bolygó zsidónak szíve kinja volt ott.

Oly búsan csillogott az ólomérem,  
 Miként egy elhaló szem, szürke lapján  
 Krisztust keresztzel kintuján mutatván,  
 Nyugvást epedve s összeesve mélyen.

Ekkor kiálta gazdám hangos ajka,  
 És költve hítt a kis szobába vissza ;  
 Ébredve is kezembe volt szorítva  
 A bűvös ércz, holdfény tündökle rajta.

LENAU után németből

PERÉNYI ISTVÁN.

## A MILLENIUM.\*

Midőn ezelőtt tizenkilencz évvel az orosz birodalom ezer eses fönnállásának ünnepét ülte, az evnek megállapítása nem sok gondot okozhatott tudósainak. Bepillanthattak legrégibb évkönyvükbe, melyet egy időben Nestor krónikájának volt szokás tévesen nevezni, és ott a byzanti æra 6368., 6369., 6370., vagyis a keresztyén időszámítás 860., 861., 862. éveihez közösen jegyezve találták, hogy Rurik, Sineus és Truvor varég testvérek a Ladoga tónál, Novgorod körül, a szlávok közt, megtelepedtek és országot alapítottak. Vették tehát a legutolsó évet mint időt, mely körülbelül a valóságnak megfelelhet. De egyszersmind bizonyosak voltak benne a nélkül, hogy teljes historiai bizonyosságát megállapították volna; bizonyosak lehetven azonban abban is, hogy annak hamisságát sem lehet kétségtelenül bebizonyítani. A magyar nemzet helyzete a hasonló kérdésben egészen más. Nálunk nem egy, de több forrás említi a bejövetelnek s a honfoglalásnak évet, csakhogy eltérőleg.

Legrégibb történetírónk vagy legalább a legrégibb, kinek műve a maga alakjában maradt ránk: Béla királynak névtelen jegyzője, a XII. század végén vagy a XIII. század elején írt, és így csak mintegy 50 évvel esett messzebb Árpádtól, mint az orosz évkönyvíró Ruriktól és testvéreitől; de ő lehetetlen évet mond. Mert a magyar millenium kérdésében már van

---

\*) *Jelentés a honfoglalás időpontjának meghatározása tárgyában.* II. Salamon Ferencz véleménye. *A honfoglalás éve.* Írta Salamon Ferencz. *Nemzet* 1883 144., 145. számok. *A honfoglalás éve.* Írta Salamon Ferencz. Buda-Pest, 1883. Athenaeum, 48 lap.

történeti lehetetlenség! Mi történt a IX. század derekán fönn éjszakon a Ladoga tó táján, azt az úgynevezett Nestoron kívül nem tudja senki sem; de a magyarok már civilisáltabb, vagy legalább oly népek közé települtek, melyeknek akkori helyzetéről, viszonyairól már némi tudomással bír a történelem. Megállapíthatjuk némely esemény évszámát, melyek a honfoglalást okvetetlenül megelőzték, meg néhányat, melyek azt követték. Ismerjük — meglehetősen részletességgel — a szomszédállamoknak: Németország és Byzancznak általános helyzetét a IX. század végén, sőt még a közben eső szlávok és bolgárok-nak állapota sem egészen ismeretlen előttünk. Már most a történettudomány, hogy az igazságot megállapítsa, nézi mindenek előtt azokat a (természetesen hiteles) adatokat, melyek világosan bizonyos tényeket constatálnak. E tényekből logikai szükségképséggel folyó következtetések ismét oly tényeket nyújtanak, melyek teljesen hasonlítanak az előbbiekkel. Oly esetekben pedig, a hol többféle következtetés vagy magyarázat lehetséges, az általános helyzet adja meg gyakran a kulcsot, jelöli meg az igazságot, a mennyiben például magában tekintve az adatot, abból háromféle következtetés vonható, de egyenlő valószínűséggel, összevetve az egész helyzettel, kettőnek lehetősége eselik, és így csak a harmadik marad meg a valódi történetigazságnak. Oly kérdésekben tehát, minő a magyar milleniumé is, melyekben a források már régen ismereteseek, és újabbaknak föltalálása nem igen remélhető: a tudomány haladása abban áll, hogy következtetésünk az egyes közvetlen adatokból mind logikaibbá, az általános helyzetnek ismerete mind alaposabbá, kiterjedtebbé lévén, sok föltevés és valószínűség, mi az előtt lehetőknek látszott, alapatlannak bizonyúl és elesik.

Nemzetünk viszontagságáról közvetlenül a Duna, Tisza mellé való letelepedés előtt, legtüzetesebben Konstantin császár szól, a bíborban született, ki a X. században 911—959 közt uralkodott Konstantinápolyban. Szerinte a magyarok eleve Lebediában laktak a kozárok szomszédtságában, kiknek fejedelme a mai Astrakan körül székel a Volga-torkolatnál, s a kiknek végvára nyugat felé a Donnál volt. A tartomány tehát Dniepertől keletre feküdt. Innen kiűzték őket a besenyők, és ők Etelközbe menekültek, a melynek folyói közt a Prut és Szeret is szerepelnek. E tartomány tehát a Dniepertől

nyugatra feküdt s egy része a mai Moldvára és Bessarabiára is kiterjedt. Innen is kizavarták őket a bessenyők és akkor jöttek a mai hazába; mely évben? az épen a millenium kérdése. Mert, mint az akadémia is kimondá: előbb fordulhattak és fordultak is már meg magyarok a mai hazában, de bevándorlásról, betelepedésről csak akkor lehet szó, midőn az egész nemzet fölkerekedett Etelközből, hogy azt végkép otthagynván, a Kárpátokon túl keressen magának új hazát.

Vannak jeles tudósok, a kik azt vélik, hogy a bevándorlás nem ekként történt; hogy a magyarok lassanként szivárogtak be, és egy részök már itt lakott, midőn másik részök, a bessenyők által megriasztva, Moldva és Bessarabia síkjait végkép elhagyá. Ezek tagadják Konstantin világos elbeszélését, a nélkül, hogy tagadásukat okokkal támogatnák. A történelemben, mint általában a tudományban nincs csálhatatlan tekintély, de nincs az a tagadásban sem. Nem elég, csak azt mondani valamely történeti forrás állításáról, hogy nem igaz; a tagadásnak okát is kell adni. Egyenes történelmi adatokkal nem lehet Konstantin elbeszélését megtámadni; de mellékörülmenyek sem szólnak ellene, s a dolgok természete támogatja elbeszélését. A magyarban mindig megvolt az erős közszellem és ragaszkodás nemzetéhez. A priebek, hála Istennek, mindig ritka volt közöttünk s olyan sem sok akadt, kit kalandvágy vagy szerencsepróbálás idegen nemzetek sorába vitt volna. Ha pedig mégis történt, nagyon röstelték és fájlalták, mint böcs Leó császár beszéli *Taktikájában*; a névtelen jegyzőből pedig \*) tudjuk, hogy még három száz év múlva is ostoba magyaroknak nevezik Zuard népeit, kik Görögországban járván, véreiktől elszakadva, künn maradtak.

De a szükség sem kényszeríté őseinket, hogy egymástól elválva, egyes töredékekben keressenek magoknak új hazát a Kárpátokon túl. Földmívelő népnél érthető, hogy egyes rajokat bocsát ki, ha földje már elegenden vagy rossz, és jobbat talál, melyet elfoglalhat; de nomádoknál, kik Etelközben épen oly jó és nagy, sőt nagyobb és háborítlanabb legelőt birtak, mint a Tisza mentében, egészen érthetetlen lett volna, hogy egyes kisebb csapatok, távol a nemzet tömegétől, idegen ellenséges népek közé jöjjenek vadászni, halászni és nyájaikkal kóborolni.

\*) Cap. 45.



Bármennyire szerettek is a magyarok a harczt, családjaik és nyájaiknak lehetőleg biztos tanyákat kerestek. A mikor az etelközi síkság nyugalmát megzavarták és fenyegették a bessenyők, ott hagyták; de akkor aztán már az egész nemzet is fölszedte sátorfáját.

Van fölfogás, hogy nem illik be nemzeti örömnünnepnek oly év fordulója, melyről világosan egy nemzeti catastrophát jegyzett föl az egykerü krónika, \*) s egy Salamon Ferencz a magyarokról az etelközi vereség után azt képzeli, hogy: «egy egyenlően szegény, egyenlően család nélküli s csupa fegyverfoghatókból álló had volt, mint egy mai huszársereg». \*\*) De ezt a túlzást még Konstantinnak egy-két erősebb vonása sem igazolja, sőt semmi okunk sincs hinni azt, hogy az etelközi vereség nagyobb volt, mint a lebediai, mely után a magyarok tulajdonképen szervezkedtek, örökös vajdát választottak és minden irányban megkezdek kalandjaikat. Nomád népeknek vereségei nem oly tragicusak. Rendszerint a támadó győz, mint az orosz Grigorjew mondja, a nomádokról írt érdekes értekezésében, \*) mert összeszedte erejét, míg a megtámadott ellenfél messze szét van szórva marháival a legelőkön. A kit a támadó ellenség elér, az igaz, az el van veszve. Levágják, elfogják, marháit zsákmányul ejtik; a megmenekülők azonban nagy területen, mondhatjuk rendszerint a nagy többség, futás közben összeverődnek, csapatokat képeznek és csakhamar ők alakulnak azzá a compact támadó tömeggé, melynek a szomszed elszórt nomád népek, ha útjokat folytatják, nem tudnak ellentállni. Így győzték le az úzok a bessenyőket, így győzték le a megvert és kiüzött bessenyők a magyarokat és lettek rémeik és így lett a magyarokból az a compact, ellenállhatatlan tömeg, mely a kárpátalji síkságon rövid időn minden ellenállást eltiport és ezer évig fönnálló hazát tudott alapítani. Nem is említem, hogy az etelközi vereségnek legkisebb emléke sem maradt fönn hazai kútfoinkben — az tehát oly catastropha, minőnek némelyek képzelik, alig lehetett; maga

---

\*) Salamon Ferencz: *A honfoglalás éve*. 19. lap.

\*\*) Salamon Ferencz: *Századok* 1876, 730. lap.

†) Grigorjew: *Die Nomaden als Nachbarn und Eroberer civilisirter Staaten*, 46. lap.

a honalkotásnak egyszerű ténye legbiztosabb és legteljesebb czáfolata az ily nagvító túlsótét fölfogásnak.

Az etelközi vereséget az egykorúak vagy közel egykorúak közül csak Konstantinus császár említi, hanem évszámot nem mond; csak annyit tudunk, hogy e vereség következménye volt a bolgár-görög háborúnak, melyben a magyarok a görögöket segítették Symeon, bolgár fejedelem ellen, a miért is ez a bessenyőket uszítá rájuk és így az etelközi vereségnek, kívándorlásnak közvetve legalább okozójává lőn. A bolgár háborúnak idejéről azonban már vannak positiv adataink, melyeknek magyarázatára nézve ugyan különbözők a vélemények, hanem azért annak megállapítása nem tartozik a történelmi lehetelenségek közé. A régibb iskola — nevezzük annak, bár a kifejezés nem szabatos, és Katonát például nem lehet hozzá számítani — a 889-ik évre teszi, Symeon magister, byzanti annalista egyik adatát némely újabb krónikának évszámával akarván combinálni. A másik iskola főleg a fuldai egykorú és egészben véve jól értesült német évkönyvekre támaszkodik, melyek szerint a 892. évnek vége felé bolgár fejedelem Landomur volt, kiről pedig tudjuk, hogy Borisnak, a bolgárok első keresztyén fejedelmének fia és Symeonnak testvére és eldődje volt; Symeon trónra lépését tehát, és így a magyaroknak vele folytatott háborúját 893-nál előbbre nem tehetjük; a minthogy a fuldai évkönyvek további folyamukban csakugyan 895. és 896-ik évek alatt beszélnek magyar és bolgár háborúról.

Jeles írónk, Salamon Ferencz, ez újabb iskola elveit vallja a három értekezésben, mely nyomtatásban előttünk fekszik. Az elsőt az akadémia fölszólítására írta: mondjon véleményt a honfoglalás évéről. A másik a *Nemzet* című politikai napilap folyó évi május 27. és 28-iki 144. és 145. számaiban jelent meg; s a harmadik ennek némileg bár nem nagyban módosított külön lenyomata e cím alatt: *A honfoglalás éve*. Mind a három értekezés nagy részben szórul szóra megegyez egymással, de nem hiányzanak az eltérések sem. Látszik, hogy Salamon Ferencz éles eszével megragadta a kérdést és mindig jobban, jobban igyekezett bele hatolni. Az első cikkben még azt hiszi, hogy Árpádot Lebediában választották fővezérre, \*) pedig az kétségtelenül Etelközben történt és a ma-

\*) *Jelentés*, 35. l.

gyaroknak két külön olaszországi hadjáratáról beszél 889-ben és 900-ban; \*) a másik két értekezésben már erről mélyen hallgat. Első értekezésében azt tartja, hogy midőn a magyarok 894-ben Carnomat pusztíták, «Arnulffal közösen működtek» a morvák ellen; \*\*) a harmadikban már ugyan annak a forrásnak — a fuldai évkönyveknek alapján — különben helyesen azt tanítja, «hogy a magyarok nem a morvák, hanem a német telepek ellen működtek.» \*\*\*) A *Nemzetben* még olvasuk a Konstantin császár auspiciumai alatt és részben közreműködésével készült, *Theophanes* folytatása című, görög történelmi műről: «hogy Leo császár uralkodására nevezve csak a Georgius Monachus neve alatti írat a történelmi kútfő, és se Theophanes folytatójának, se Leo Grammaticusnak, se végre Symeon magisternek történelmi értéke nincsen. Ezek csak kivonatai a nevezett szövegnek». †) *A honfoglalás évében* azonban már szelidül ez ítélet: «Georgius Monachus szövege az anyaszöveg s valamennyi többi annak csak variációja». Mi kis különbség! sőt jegyzetben arról is értesülünk, «hogy Georgiusnak nem a bonni kiadásban használt codexei» — tehát nem azok, melyeket ő is használt és idez — «hanem egy vaticambeli, föl nem használt, az anyatextus, melylyel Theophanes folytatója szó szerint egyezik,» ††) vagyis Theophanes szövege az eredeti textus, melyről följebb hallók, hogy semmi történelmi értéke nincs, és csak kivonat. Mindkét véleményre Salamont — úgy látszik legalább — nem önálló szövegkritika, hanem Hirschnek: *Byzantinische Studien*jei vezettek, melyeket először fölületesebben, azután behatóbban olvasott és értelmezett; de azért csak dicsérhetjük benne, hogy a mint az ő fölfogása tisztult, másokat is iparkodott fölvilágosítani. Szintoly haladást tapasztalunk — legalább mi az állítás biztosságát illeti — a végeredményre nevezve, mely az első értekezés szerint az:

«hogy az Etelközből előbb nem költöztek be a magyarok, mint 896 végén vagy 897-ben» †††) és «legvalószínűbb

---

\*) *Jelentés*, 46. l.

\*\*) U. o., 41. l.

\*\*\*) *Honfoglalás éve*, 45. l.

†) *Nemzet*, 145. szám.

††) *Honfoglalás éve*, 29. l.

†††) *Jelentés*, 44. l.

állítani, hogy 898-ban a Dunán aluli országrész meg volt már hódítva». \*) A *Honfoglalás évében* pedig már olvassuk: «hogy a magyarok csak 890 után jöhettek be véglegesen hazánkba, és hogy 899 előtt már bírniok kellett a Dunán túli országrészt». \*\*) A valószínűből tehát 1883 január 6. óta, midőn az első értekezés kelt, folyó év július haváig a leghatározottabb positivum lett. Fájdalom azonban, mi e positivumban sem nyughatunk meg, és nekünk úgy látszik, hogy Salamon Ferencz tévedett, midőn akár mint legnagyobb valószínűséget, akár mint positiv igazságot a bejövetel évének 897-et hirdeti, es a honfoglalás befejezését a 898-ik évre teszi.

Salamon fejtegetéseiben, ha szabad saját kifejezését egy kis licenciával használnunk, «sarkesillagül» a fuldai évkönyv adatát választja a bolgár háborúról. E sarkesillag azonban, úgy látszik, egy kissé pislog és a szemét kápráztatja, mert két év alatt beszél magyar-bolgár háborúról. 895-ben elmondja, hogy «a magyarok a bolgárok határaiba betörvén, körülvetettek és seregöknek nagy része leöletett.» \*\*\*) A következő 896. év során pedig ismét olvassuk, hogy a magyarok a byzantinussokkal szövetséget kötöttek, ezért a bolgárok megtámadták a görögöket és egész Konstantinápolyig dúlták. A görögök a magyarokat szállíták át a Dunán, és azok meg a bolgárokra rohantak és küzdelmöknek — melynek több részletét beszéli el a krónikás — elvégre az lett a vége, hogy a bolgárok a magyarokon véres győzedelmet vettek, de magok is húsz ezer embert vesztek. Világos tehát, hogy itt vagy két külön eseményről van szó, vagy pedig egyről, melyet először röviden jelez az író, azután, a mint több értesülést nyer, bővebben leír. Ha pedig az eset egy: logice nem lehet kétség az iránt, hogy az esemény megtörténtének valódi éve az első — 895-ik év — midőn először szól róla az író, mert képtelenség, hogy már 895-ben érintsen eseményt, mely valósággal csak egy évvel később, 896-ban, történt meg. Mindkét évi följegyzésnek lenyege a magyaroknak betörése a bolgár földre és ottan történt súlyos veresége, annyira megegyez, hogy Salamonnak egyik tekintélye a fuldai évkönyvnek meltatásában Dümmler

---

\*) *Jelentés*, 45. l.

\*\*) *Honfoglalás éve*. 22. l.

\*\*\*) Pertz: *M. G. SS.* I. 411.

a ketszer említett eseményt velünk csak egynek tartja. Mihez még hozzájárul az is, hogy mindkét háborúnak időtája is — úgy szólván — összevág. A 895. évről elbeszélte esemény után a krónikás a júliusban tartott regensburgi gyűlésről szól, 896-ban pedig a háborút megelőzőleg — igaz, hogy az elbeszélés folyamában tovább is anticipálva — oly eseményeket sorol föl, melyek az évnek április és május havában történtek. \*) Én ennél fogva az esemény valódi évének 895-öt tartom, és maga Salamon is beismeri, «hogy e fölfogás valószínűséggel bírna sok más krónikáiról művénel, sőt a fuldai krónika más szakaszaiban is ;» itt azonban el nem fogadja, az eseményekben azonosságot nem lát, sőt szemében «világos a különbség!» \*\*) E különbséget azonban csak a szövegnek önkényes és — úgy hiszem — rossz fordításával képes bizonyítani.

A fuldai évkönyveknek elbeszélése a magyarok 895-iki bolgár hadjáratáról rövid, de világos : «Avari terminos Bulgarorum invadentes ob ipsius prævienti sunt, et magna pars exercitus eorum interfecta ect.» Magyarul: «Az avarok megrohanván a bolgárok határait, általok körülvétettek és seregöknek nagy része leöletett.»

Salamon azonban így fordítja : «A magyarok invasiót intéztek a bolgár határok ellen. De a bolgárok megelőzték őket s a magyarok elvesztették seregök nagy részét.» Világos tehát a különbség — fűzi tovább Salamon — mert 895-ben az van mondva, hogy a bolgárok megelőzték a magyarokat, és úgy szenvedtek vereséget, míg 896-ban a bolgárok nem hogy megelőzték volna a magyarokat, hanem nagyon is későn érkeztek ellenök. \*\*\*) Nyilván való, hogy az egész önkényes fordítás, a határokból való betörésnek a határok ellen irányzott támadássá való devalválása csak azért történik, hogy a «præv venire» szót valamiképp megelőzésnek lehessen fordítani. Nincs kétség, hogy azt jelenti a régi classicus nyelven, de nem jelenti azt a fuldai évkönyvekben ; Salamon Ferencz oly jól tudja, mint mi, hogy a középkornak sajátos latin nyelve volt, s ha egy classicus szótár helyett fölűti Ducange *Glossarium*-át, ott megtalálta volna, hogy «prævienti»-nek nevezik

\*) Pertz: *M. G. SS.* I. 411., 412. l.

\*\*) *Honfoglalás éve*, 15., 16. l.

\*\*\*) *U. o.* 15., 16. l.

átvitt értelemben azokat, kik szörnyet haltak, praevénire egyértelmű volt circum venirevel, vagyis körülfogással, és a Bulgariába betört magyarokat nem «előzték meg», hanem «körülvették», és úgy koncizolták le seregök nagy részét.

De az eseményeknek egésze sem engedi meg a magyarázatot, hogy két külön magyar-bolgár háború lett volna. Igaza van ugyan Salamonnak, «hogy a byzanti íróknak hallgatása ily esetekben nem érv», \*) de az, a mit elbeszélnek, kizárja e kettős háborúnak föltevését. A byzanti írók elbeszéléséből világos és azt Salamon is elfogadja, \*\*) hogy a görög-bolgár háború két évig tartott, s a magyarok támadása, mely az etelközi vereséget és kivándorlást vonta maga után, a második évre esett. Midőn a magyarok a második évben föllépnek: Symeon ott hagyja a görögöket és ellenök fordúl; az első évben azonban akadálytalanul dúlja Thraciát. Gondolhatjuk-e, hogy ekkor is hátában jártak a magyarok? Az első év vereségei után a byzantinusok ajándékokkal nyerik meg a magyarokat szövetségesekül, de azért nem biznak még bennök s kezeseket vesznek tőlök szavok megtartására. Szóval semmi nyoma motivumnak, mely a magyarokat amúgy is boszúra ingerelte volna a bolgárok ellen, minő pedig lett volna a megelőző évek veresége, mely a byzanti politika figyelmét sem kerülte volna el; s azután a byzanti flotta fölmegy a Dunához, hogy őket átszállítsa — valóban fölösleges késleltetés, ha a magyarok már az előtte való évben a byzanti flotta nélkül is át tudtak kelni Bulgariába! \*\*\*) De, mondja Salamon, a fuldai évkönyvek világosan «ugyanazon évben», midőn Formosus pápa meghalt, Sergius és István következtek, vagyis 896-ban mondják történtnek a magyarok nagy vereségét Bulgariában, azt tehát a 895. évvel egynek venni nem lehet. Mi azonban azt hisszük, hogy egy középkori krónikásban minden körülmény közt teljes chronologiai pontosságot föltételezni és adatait minden nehézség daczára csálhatatlanoknak vitatni nem lehet. Maga Salamon — pedig ezúttal nincs igaza — lehetőknek

---

\*) *Honfoglalás éve*, 16. l.

\*\*) *Jelentés*, 46. l. és *Honfoglalás éve*, 28. l., hol korholja Dümmlert, «hogy azzal sem éri be, hogy a bolgár háborút meg 893-ban kezdesse meg, hanem egy füst alatt be is fejezteti».

\*\*\*) Theophanes Cort. 358., Georg. Monachus 853. l.

tartja, hogy az a pannoniai hadjárat, melyet a fuldai évkönyvek, tekintve az események sorát, körülbelül 894 őszére tesznek, a 893—894 közti télen történt; \*) bizonyos pedig az, hogy ugyancsak a fuldai évkönyvek sokkal közelebb eső, rájuk nevezve sokkal érdekesebb eseményeket, mint a magyar-bolgár háborút: Arnulf császár halálát, a magyarok olaszországi hadjáratát a 900-ik évre írják, holott ez eseményekről bizonyos, hogy egy évvel előbb, vagyis 899-ben történtek. És végre — ha a görög-bolgár háború két esztendeig tartott, mit, a mint erintem — maga Salamon is elismer; a fuldai évkönyvek pedig annak kezdetét és lefolyását, a magyarok vereségeig, «ugyanarra az évre», egy évre, teszik; már ez az év vagy az elejére, vagy a végére nézve nem lehet pontos, nem lehet teljesen megbízható, bármily pozitivitással szóljon is a krónikás.

Salamon a fuldai évkönyvek 895-iki támadását olyan határszéli kalandnak tekinti; de ennek az elbeszélés tartalma határozottan ellenmond. Különben is a fölfogás: hogy a német annalista egy kis jelentéktelen összekoczczanásról a magyarok és bolgárok közt tudomással bírt: furcsán hangzik Salamon szájában, ki úgy beszél, mintha a nagy — szerinte — igazi 896-iki vereségről is az évkönyv-író csak Leo császár követétől értesülhetett volna, ki az év vége felé néhány napig Arnulf császárnál tartózkodott. És ezzel eljutottunk a ponthoz, mely Salamonnak véleménye szerint, legerősebb pozitíója, szerintünk pedig tévedésének főoka: értem a 896-ki fuldai adat provenientiájának és minőségének kérdését.

Ha figyelemmel olvassuk az annalista kérdéses helyét, azt találjuk, hogy a görög-bolgár háború okát rosszul tudja; a görögök álnokságát emlegeti; szövetségeseik, a magyarok iránt rokonszenvet nem érez. A görögök hadviseléséről egy szóval sem emlekezik; de igen is tudja, mi történt a bolgárok és magyarok közt, mit csináltak a bolgárok ismételt vereségök után saját táborukban és elvégre, mi volt a veszteségök, midőn végre a magyarokat legyőzték. Ez — legalább véleményem szerint — épen nem mutat arra, hogy görög, hanem inkább, hogy bolgár forrásból merített az annalista, miben nincs lehetlenség, mert hisz a németek a bolgárokkal, épen Arnulf idejében, diplomatai összeköttetésben állottak, és felig-med-

\*) *Honfoglalás éve*, 45. l.

dig szomszédok is voltak. Dümmler azt veli, hogy ez adatokat — mint a múlt 895. évi esemény részleteit — az évkönyv-író «talán» Lázár püspöktől hallotta, de — teszi hozzá — úgy látszik, némelyeket a görög szándékosan költött, mást pedig a német nem jól értett.\*) Salamon részben szintén e nyomon halad. Elismeri, hogy a fuldai évkönyv írójának előadása a háború okára nézve «a szokottnál homályosabb»; «a kitől a fuldai krónika vette a tudósítást, eltitkolta a görög császár hibáját, s talán maga sem tudott érthető indokot mondani. Azt a bajor gondolhatta ki».\*\*) Azonban azért mégis «görög forrás»-nak tartja az elbeszélést. Abból, hogy a fuldai krónikában e szavak állnak: «Leo, görög császár, Lázár nevű püspököt küldött követül ajándékokkal a felséges (Arnulf) császárhoz, kit is ez Regensburg városában kegyesen fogadott, néhány napig ott tartott, s végre kitüntetésekkel halmozva, bocsátott haza;» ebből mondom és semmi másból azt következteti, hogy «elmondja a bajor író maga, honnan meritett, ugyanazon évhez, melyben a bolgár háborút lefolytnak írja».\*\*\*) «A szöveg analysise a bizonyosságok rangjára emeli a Dümmler által érintett lehetőséget.» «Hogy az évkönyv-író a bolgárok keresztényi buzgóságának tulajdonítja győzelmöket, nyilván onnan van, hogy az eredeti kútfő egy püspök szóbeli vagy írásbeli előadása volt.» A következő lapon e szóbeli vagy írásbeli «előadás» már «valóságos byzanti kútfő, még pedig egykorú és közvetlen». A kik a fuldai évkönyv 896-iki egy datumánál ketelkednek, «azok ne hivatkozzanak a fuldai évkönyv egy datumára sem, legalább ebben a kérdésben, ez logikai illetlenség,» melyet, mellesleg mondva, Dümmler, sőt maga Salamon is — a mint láttuk — bár más évre nézve, elkövet; és végre veszszük a figyelmeztetést, hogy abban a «szokottnál homályosabb» szövegben, melyben egy püspök előadása foglaltatik, «ki titkolt, vagy maga sem tudott érthető indokot», melyet részben «a bajor gondolhatott ki», «nem a fuldai évkönyv írójának szavaival, hanem Leo császár követének tudósításával van dolgunk, kinek közvetlen friss tudósítása csak az előbbi hónapok eseményeit tárgyalta, s így éppen az évre nézve téved-

\*) Dümmler: *De Arnulfo rege*, 145., 173., 174. l.

\*\*) *Honfoglalás éve*, 11. l.

\*\*\*) U. o. 12. l.



hetett legkevésbé. Az összes byzanti krónikák ezen korból ennél hitelesebb datumot föl nem bírnak mutatni, s ezt megközelítőt is mentől kevesebbet! \*) Látni való, hogy Salamon Ferencz erősen meg van győződve arról, a mit mond, s az erős meggyőződésben mindig van valami imponáló, de azért a tudományban okul még sem fogadhatjuk el. Nem tartjuk szükségesnek tüzetesen kimutatni, hogy Salamonnak fönti okoskodásában is mennyi «a logikai illetlenség», azaz mi logikai gondolkozáshoz nem illik; csak azt jegyezzük meg, hogy a midőn Salamon ugyan ez okoskodása során vétséggel vádol bennünket, «a történeti hypothesisek általános szabálya ellen», mert a fuldai évkönyvek két helyütt elbeszélt eseményét egynek vesszük; talán nem egészen úgy fogja föl a «hypothesis» fogalmát, mint rendszeren szokták. Hypothesis föltevés, melynek célja megmagyarázni a kétségtelen tényeket. Mi a jelen esetben nem akarjuk megmagyarázni és indokolni a fuldai évkönyv szavait, «eodem anno» a 896-ki évhez, hanem kritikát gyakorlunk irányában, és azt mondjuk, hogy ha a barát azt írta, rosszul írta, mert ez eseményeket hallhatta és hallotta is, bárkitől — mindegy — 896-ban, de azok az általa már a múlt évben hallott és följegyzett eseménynek részletei voltak és tévedett, vagy nem szabatos kifejezéssel élt, midőn 896-iki események gyanánt beszéli el azokat, mint tévedett, midőn Arnulf halálát vagy a magyarok olaszországi hadjáratát is egy évvel későbbre, 900. évre, mondja el.

A bolgár háború azonban magában véve, mint már emlitem, nem adja meg az etelközi kivándorlásnak időpontját. Tudnunk kell még, mikor történt a bessenyők támadása, melyről Konstantin császárnál csak annyit olvasunk, hogy Symeon unszolása következtében akkor történt, mikor a magyarok egy hadjáraton távol voltak. E hadjárat a millenium meghatározásánál a legnehezebb kérdés, és sokan sokféleképp próbálták annak megoldását. A vitában, mely a bevándorlás időpontja tárgyában már ezelőtt két-három évvel Botka és alulirt között folyt, \*\*) alulirt — úgy hiszi legalább — kimutatta, hogy e hadjárat a bolgárországi hadjárat volt; a bessenyők tehát akkor támadtak a magyarokra, mikor azoknak egy része

\*) *Honfoglalás éve*, 12., 13., 17. l.

\*\*) *Századok*, 1880., 1881.

Árpád fiának, Leventének vezérlete alatt, a Dunán túl harczolt, a byzantinusok szövetségeseképp eleve szerencsésen, aztán szerencsétlenül, és e fölfogáshoz csatlakozott Salamon Ferencz is második értekezésében, világosan kimondván: «úgy kell értenünk hát a dolgot, hogy az a hadjárat, melyben a magyar sereg távol volt, a bolgár hadjárat volt». \*) Harmadik értekezésében ugyan már hezitál s nem akarja «ezt a specialis kérdést eldöntötnék tekinteni». \*\*) De legyünk mi következtetesebbek, mint ő. Tegyük föl, hogy az, a mit senki meg nem czáfolt, a mit — a mint látni fogjuk — az események egésze igazol, való, és a bolgár hadjárat és bessenyő támadás egyelőre a fuldai évkönyvek sorrendjéből következtetve, mintegy július vagy augusztus havára esett: s akkor a bejövetelnek is a következő hónapokban kellett megtörténni. Mert a dolog természete szerint a kivándorlásnak gyorsan kellett követni a vereséget; nem lehetvén kedve a magyaroknak, sokáig időzni Etelközben, mikor az megszűnt bátorságos tanyának lenni. Salamon egy helytt maga is elismeri, hogy «a háború végső cselekményeinek gyorsan kellett egymást követniök», értvén ez alatt a bolgár háború befejezését és a magyarok kivándorlását Etelközből, \*\*\*) a következő lapon azonban már azt találja, hogy «az egész nemzet mindenestül való kivándorlása oly gyors nem lehetett, mint a nemzet fegyverviselő hadtestének fölkerekedése egy-egy hadjáratra. †) Mi ellenben azt tartjuk, hogy a lovas férfiak a szekeren járó nők és gyermekek nem sokkal lassabban, hanem gyorsabban kerekedtek föl, midőn oly félelmes ellenség, mint a bessenyők, elől menekülniök kellett, mint a külföldi kalandokra készülők harczfiak, kiket senki sem sarkallt a sietésre. Salamon, hogy a bolgár vereség és a bejövetel közt egy esztendei időt vehessen föl, még az orosz és nemzeti kútfők hagyományára hivatkozik, «hogy kerülő úton éjszának föl húzódva jöttek be a magyarok»; a Kievig való fölmenetel földrajzi képtelenségére gondolván, holott, a mint e forrásokból kétségtelen, a kievi átkelés a Lebediából Etelközbe való kiköltözés idejére esik. Sőt még azt

---

\*) *Nemzet* f. é. május 27-iki 144. szám.

\*\*) *Honfoglalás éve*, 19. l.

\*\*\*) U. o. 18. l.

†) U. o. 19. l.

is hihetőnek tartja, hogy az ősz is beállván, «valahol útközben teleltek», \*) valószínűleg, mert a mai délnyugati Oroszországnak a keleti Galicziának zordon földje arra fölötte alkalmas volt! Ha azonban természetesen vesszük a dolgot, a Dniester körül tanyázó magyarságnak a folyam mentében sietni kellett, hogy épen a tél és a bessenyők miatt, mielőbb a Kárpátoknak biztos védelmi vonalán túl legyen, és az éjszak ellen védett tiszai síkságra lejusson. A Közép-Dniestertől, Choczymtól keletre, Munkácsig mintegy hat földrajzi fok van, mi 90 földrajzi mérföldnek felelne meg. 1771-ben Pallasnak elbeszélése szerint, az oroszországi kalmükök egy törzse, a torgatok — 50,000 család — megunván az orosz uralmat, a Don és Volga közt levő földjéről folkerekedtek, és nyolcz hónap alatt ellenséges népek közt, ismeretlen úton, a középázsiai sivatagon keresztül, Khináig hatott. Útjuk végpontjai tehát alig estek messze egymástól, mint Bordeaux a Dniepertől, \*\*) vagis mintegy 34 földrajzi foknyi, több mint 500 mérföldnyi utat tettek meg, mi, ha a magyarokra a hasonló arányt alkalmazzuk, a mint hogy lehet is alkalmaznunk, körülbelül hét-nyolcz heti útnak felelne meg; úgy tehát, hogy ha a magyarok augusztus végén Etelközből folkerekedtek, akár 895-ben, akár 896-ban, még az év november havában Munkácsnál lehettek, s a következő év tavaszán azután tovább terjeszkedtek a tiszai síkságon, mely akkor semmiféle nagyobb államszerű szervezethez nem tartozott. Szépen összevág ezzel a Salamon «sarkcsillagának», a fuldai évkönyveknek egy 896-ban körülbelül az év őszére eső adata, melyet azonban Salamon hogy hogy nem utolsó értekezésében teljesen ignorál: «hogy a magyarok és bolgárok harca következtében Arnulf Pannoniának és Monorvárnak — Mosaburnak — védelmét Brazlav herczegre — ki a Dráva-Száva közti szlávok fejedelme volt — bízta. \*\*\*) Jártak már a magyarok mint etelközi lakosok, pusztítva Pannoniában; de Arnulf nem látta szükségét valami rendkívüli védelmi intézkedésnek. Midőn most ezt 896-ban tette, kétség kívül nem azért tette, mert a magyarok még Etelközben voltak s ott erejök a bolgárok által még meg is gyöngült, hanem

---

\*) *Honfoglalás éve*, 19. l.

\*\*) Neumann: *Die Hellenen im Skythenlande*. I. 145. l.

\*\*\*) Pertz: *M. SS.* I. 412. l.

mert közeledtek, a Kárpátokon innen megtelepültek és állandó szomszédokká készültek lenni. Ez adat maga elégséges, hogy valószínűtlenné tegye Salamounak állítását — mit Schlözer is vallott — hogy a magyarok csak 897-ben jöttek az országba, sőt az még a 896-ik év ellen is szól, mert ha ekkor lett volna a bolgár háború és utána, késő ősszel, a bevándorlás, Arnulf még hírt is alig vehetett valódi szándékukról, nem hogy oly nevezetes, kétség kívül éretten megfontolt intézkedést tehetett volna, mint Pannonia védelmének Brazlaw herczegre való bízását. Míg ellenben, ha a bevándorlás évet — mint Katona, bár egészen más nyomon indulva, mint mi — 895-re és a tiszai részek elfoglalását a 896-ik évre tesszük; egészen természetesnek, egészen indokoltnak fogjuk találni a fuldai évkönyv elbeszélését.

Azonban Salamon a maga 897-ik évet még Konstantin császárnak azzal az elbeszéléssel is akarja támogatni, hogy a magyarokat 55 évvel azelőtt, mint a császár írt, szoríták ki Etelközből a bessenyők, mi, ha a császár e szavai 952-ből valók, épen 897-nek felelne meg. \*) A császárnak ez 55 éve azonban, melyről nem tudni, hogy honnét számitandók, csak gyaníthatjuk, hogy talán 944-től, — nem az etelközi, hanem a lebediai vereségre vonatkozik. Katona ugyan 105 év előtt szintén e tévedésben volt és a 22 éves Dümmler doctori dissertációjában *De Arnulfo rege* e főczélját tekintve, közönyös és mellekes körülményre nézve követte; de nekünk, kik már Konstantinusnak egész szövegét olvassuk, olvasni kötelesek vagyunk, nekünk már e tévedésbe esnünk nem szabad. Konstantin császár művének, *De Administrando imperio*, 37-dik fejezetében ugyanis a bessenyőkről szól; elmondja, hogy azok az Atel-Volga és Jaik mellett laktak, de az úzok által lakóhelyeikről ötven vagy ötvenöt év előtt, hogy a császár írt, kivevén, bolyongásukban — Szabó Károly fordítását használva — «elerték a mai nap általok bírt földet» s az akkor ott lakott magyarokat kiűzvén, «urai ezen földnek mai napig». A földrajz maga, ha nem is tekintjük azt, mit a császár később mond, bizonyítaná, hogy itt a lebediai vereségről és nem az etelközről, nem arról a földről van szó, hol, mint Salamon véli, «a bolgár háboru előtt a magyarok laktak volt».\*\*) Ké-

\*) *Honfoglalás éve*, 1—6. l.

\*\*) U. o., 4. l.

sőbb a 38. fejezetben a császár már tüzetesen a magyarokról szólván, ismét említi a magyarok e vereségét, és már Lebediát megnevezi; meg is mondja, hogy onnét a magyaroknak zöme Előd vajda alatt hová menekült: Etlközbe, hol most, tudniillik mikor Konstantin írt, a bessenyők laktak. Salamon már most azt következteti, hogy mert Konstantin idejében a bessenyők Etlközben laktak, a 37-ik fejezetben ugyan az időben szintén az övéknek mondott föld csak Etlköz lehet, vagyis más szóval, azt hiszi, hogy a bessenyők Konstantin idejében csak Etlközöt bírták és ezt oly positiv adatnak tartja, melynek ellenére nem is szükséges «másutt keresni a bessenyők akkori hazáját». \*) Honnan üzték tehát ki a bessenyők a magyarokat első támadásuk alkalmával, miről a 37. fejezet szól, s a melyre vonatkozik az ötvenöt év, midőn Etlközből második támadásuk verte ki őket? Azzal Salamon nem gondol; de még a bessenyőkről szóló 37-ik fejezetet sem veszi figyelembe egészen, hanem megáll annak elején az 55-ik év említésénél. Így aztán természetesen ignorálja, hogy a császár e fejezet folyamán elmondja a bessenyők összes birtokait az ő korában. Elmondja, hogy négy törzs a Dniepertől keletre lakott, a kozárok, alanok, úzok fele — vagyis legalább részben, a magyarok Lebediájában; — négy törzs pedig a Dniepertől nyugatra, Magyar-, Bolgár- és Oroszország felé, mi a régi Etlköznek felel meg. Világos tehát ebből, hogy Konstantin idejében a bessenyők nemcsak Etlközöt, hanem Lebediát is bírták, s hogy ennél fogva, ha a császár a hajdan a magyarok által bírt földről azt mondja, hogy az most a bessenyőket uralja, nem következik, hogy az alatt csak Etlköz érthető. Lehet Lebedia, lehet Etlköz; de hogy melyik, az a körülményektől és a szövegtől függ, mely a 37-ik fejezetben nem hagy fönni kétséget az iránt, hogy Konstantinnak 55. éve, a magyaroknak a bessenyőkkel történt első lebediai összeütközésére vonatkozik. Egyébiránt e két támadásnak összezavarása már régi hibája Salamonnak. Regino tudósítását, hogy 889-ben a bessenyők a Tanais vagyis Don mellől vertek ki a magyarokat, *A magyar hadi történethez a vezérek korában* című értekezésében szintén az etelközi veresegre érti; akkor tehát ez eseményről azt hitte, hogy 889-ben és nem 896-ban történt — s ez alkalommal még azt a

\*) *Honfoglalás éve*, 4. lap, 2. jegyzet.

következtetést is vonja, hogy, mert a lotharingi prumi nevelésű Regino e vereségről krónikájában emlékezik, «annak híre (Olaszországig elhatott).»\*)

Még egy kérdést pendít meg Salamon a honfoglalás évének meghatározására, mint nagy fontosságút; mi véleményünk szerint épen nem revelans, és mint idegen elem csak zavaróan hathat, az úgy is sok nehézséggel járó kérdés megoldására. Értem Svatoplug halálát, mely nem csak a fuldai évkönyvek, hanem Regino szerint is 894-ben történt. E kérdés csak úgy volna fontos, ha meg tudnók állapítani, mennyire terjedt Magyarországon Svatoplug birodalma; mennyire volt szükséges Morvaföldnek elfoglalása, hogy a honfoglalás terjedjen és befejeztessék. Ennek fölvilágosítására azonban Salamon kísérletet sem tesz. Értekezéséből absolute nem lehet kivenni, mit tart ő Svatoplug birodalmának. Magában foglalta-e a Duna-Tisza közt? Átterjedt-e Dunán túlra, Pannoniába, mint a német írók velük? s vajon alapos-e véleményök, hogy a Dunántúli birtoklás már Svatoplug halálával megszűnt. Nekünk úgy látszik, hogy nagyjában a mi Anonymusunknak és a jó öreg prágai Kosmasnak van igaza, ki ámbár nagyot akar mondani, Svatoplug birodalmának határát csak a Garamig terjeszti; és Konstantinus elbeszéléséből világos, hogy a tiszai részek hol a Temes, Maros és Körös folynak, nem tartoztak Moraviához. Bármilyen legyen is azonban Svatoplug birodalmának kiterjedése, tény, hogy Morvaország még 901-ben is fennállott; hogy 903—906 közt a morvákról még említés van és birodalmuk csak 906-ban vagy 907-ben enyészett el teljesen. A magyar honfoglalásnak tehát sem kezdetet, sem befejezését nem lehet a morva birodalom sorsával összekötni, legföljebb azt mondhatjuk, hogy a morvák megigázását a magyarok által, mi alatt birodalmuk mostani magyar részeinek elfoglalását kell értenünk, közvetlenül Arnulf császár halála után, tehát 900-ik évre beszéli el Liudprand püspök.\*\*\*) Belátja azt különben Salamon is, mondván: «úgy kell lenni, hogy a magyarok csak a Kárpát-vonalon belüli morva földet foglalták el tőlök», de akkor mire való az egész excursus, melyben egy különösen hangzó nyilatkozattal is találkozunk. «Nem lehe-

\*) Századok. 1876. 729. l.

\*\*) Pertz: M. G. III. 288. l.

tetlen — írja ugyanis Salamon — hogy a Konstantinus által megnevezett Nagy-Moravián kívül, melyet a magyarok elfoglaltak, volt egy kis Moravia», midőn Safarik már több, mint 40 év előtt kimutatta, hogy igen is volt, de nem ott, a hol Salamon véli, a mai Morvaországban, melyre «kis», mint a birodalom magvára nem is illett volna, hanem délre a Dunától, a Morva folyónál, a mai Szerbiában. \*)

Egyébiránt maga Salamon sem köti a honfoglalás befejezését a morva birodalom egyes részeinek, hanem Pannoniának, a Dunán túlnak elfoglalásához, mert — mint helyesen megjegyzi — «addig nem volt Magyarország megalkotva, míg a Dunán túli rész hozzá nem tartozott».\*\*) Kérdés már most, mikor történt e résznek elfoglalása? és Salamon, ki a bejövetel évére nézve a betűhöz ragaszkodik, azt a fuldai évkönyvek egy, saját magokkal és egy Salamon által is elfogadott præmissával ellenkező «sarkesillagának» kifejezésére állapítja, s azzal szemben a tudományos kritikának és combinációnak jogosultságát tagadja: e kérdésben a fuldai évkönyveknek más adatokkal és az események összességével támogatott világos adatait mindenfele combinációkkal arra igyekszik magyarázni, hogy a Dunán túl nem 900-ban, hanem 898-ban került a magyarok birtokába. Pedig ha a bejövetel évére nézve okoskodáshoz, combinatiohoz kell folyamodnunk, hogy a lehető legnagyobb történelmi valószínűséget megállapíthassuk a honfoglalás évére nézve, hiteles források teljes történelmi bizonyosságot nyújtának. Salamon fölfogása szerint a magyarok 897-ben kelvén át a Kárpátokon, már a következő évben elfoglalták Pannoniát, mert a bessenyőktől és bolgároktól felvén, «ketség kívül siettek a bejövetel után mentől előbb átkelni az akkor oly biztos védelmi vonalon, a Dunán.\*\*\*) Ez az okoskodás birna némi plausibilitással, habár nem is Salamon szájában, ki azt tanítja — mint láttuk — hogy az Etelközből kivert magyarok épen nem siettek, még éjszak felé kerültek, sőt a Kárpátokon innen még meg is teleltek, ha az egész magyar nemzet a Dunán túl telepedett volna le, s a Dunától keletre eső vidéket, a tiszai részeket, Erdélyt — a mennyire már akkor is megszállták —

\*) *Honfoglalás éve*, 23. l. Safarik: *Slavische Alterthümer*, II. 212. l.

\*\*) *Honfoglalás éve*, 47. l.

\*\*\*) U. o. 22. l.

pusztán hagyta volna, mert közel esett a bessenyőkhöz és bolgárokhoz. Minthogy azonban ez nem történt, minthogy a nemzetnek egy jó része a Dunántúl elfoglalása után is Dunán innen maradt, s elégnék tartotta a Kárpátoknak erdős hegylánczatát a bessenyők elleni határnak, Salamon okoskodása a kelletténél többet — tehát tulajdonképen semmit sem bizonyít. De, folytatja Salamon, «899-ben már bírniok kellett a Dunán túli országrészt,» mert akkor már Olaszországban jártak s «egy nép keletről Olaszországba menvén egy hosszú hadjáratra, ha tetteleg nem bírta volna is a Dunán túli részt, annak annyira le kellett volna igazva lenni, hogy a hadjáratra menők ne tarthassanak a hátuk mögött való támadástól, ha a visszatérés szándékukban van. Haderőt kellett hagyniok a Dunántúl fődözésére. Szóval tetszésök kérdése volt, hogy Pannonia állandó hazájok legyen. Habár nem volt is ez megállapított tervök, de a történelmi tények logikája szerint ezzel meg volt a végleges honfoglalás.» \*) Ha jól értjük e nem legjobban stylizált helyet, Salamon azt akarja mondani, hogy ha a magyarok nem is szállták talán még meg 899-ben Pannoniát, annyira urak voltak már benne, hogy minden perczben megszállhatták volna. Csak hogy még az ily hadtani megszállás sem következik az olaszországi hadjáratból, mert vajon a mai Krajinát, mely a Dunántúl és Olaszország közt feküdt, s a melyen a magyarok keresztül jöttek, meghódítottak-e ilyenképen? Avagy mikor Bremáig mentek vagy a Loireig, vagy Toulouseig, a pyrenéi hegyek aljáig, vagy Németországon, Lotharingián, Burgundián keresztül az Alpeseiken, át egész Olaszországon, át vissza vagy le Apuliáig, Monte Cassinoig száguldottak, mindig megszállták-e a megjárt közben eső földet? mindig seregeket hagytak magok után Németországban, Franciaországban, Olaszországban? Pedig ott veszedelmesebb népek laktak, mint a minő volt Pannoniának már évek óta kipusztított, sanyargatott szláv és kevés német lakossága?! Hát mikor 894-ben még Etelközből meglátogatták Pannoniát, bírták-e már akkor a mai Magyarország keleti részeit, Erdélytől a Dunáig? Bizonyára nem! s azért «az ellenvetéssel szemben, hogy Etelközben vagyis az Erdély bércein túli vidéken már nem lakhattak őseink 894-ben, mert oly messze földről

\*) *Honfoglalás éve*, 46. l.



nem jöttek-mentek volna idegen viszályokba avatkozni;» egy jeles író helyesen mondja, «hogy ez ellenvetés sok rendbeli nevezetes történelmi ténybe ütközik». Jól ismert események hosszú sora bizonyítja, hogy ugyanazon magyar nemzedék, mely 894-ben Pannoniában járt, később egész életében s itt laktában egyebet sem csinál, mint szint oly messze s még messzebb hadi kalandokra jár ki, meg visszajön, s ezt ismétli untalan! Kitejt volna a magyaroktól, hogy nem a mai Moldvából, hanem Krim tájáról jöjjenek mai hazánk területére, meg visszamenjenek» — s e jeles írora annyival inkább hivatkozhatunk, mert az nem más, mint maga Salamon Ferencz, ki ezeket ugyancsak a *Honfoglalás éve* című értekezésében írja. \*)

De szükséges-e, lehetséges-e tudományosan így erőszakolni a kérdést, hogy a magyaroknak 899-ben már bírniok kellett Pannoniát, s azt ennél fogva 898-ban foglalták el? Ha nezzük a forrásokat, nemmel kell válaszolnunk. Arnulf császár 899 végén, december 8-dikán halt meg. Beteg, testileg-lelkileg törődött ember volt, kiből azonban az erő, a multban szerzett tekintély még teljesen ki nem halt. Egykor szövet-sége a magyaroknak, ezek ugyan az ő korában is pusztiták már 894-ben Pannoniát, de formalis háborút nem viseltek ellene. 899-ben Berengar Olaszországát pusztiták és a 900-ik év tavaszán, tehát már Arnulf halála után, a fuldai evkönyvek szerint «ugyanazon az úton, melyen bementek, Pannonia legnagyobb részét elpusztítván, visszatértek.\*\*) Ez bizonyítja, hogy Pannoniát akkor még nem bírták, mert saját földjüket csak nem pusztítottak volna el. Salamon e helyet úgy akarja magyarázni, hogy «a magyarok Pannonia legnagyobb részéből elkergették a keresztyén papokat, fölégetvén templomukat, †) de ez erőltetett, semmi okkal nem támogatott magyarázat, már csak azért nem állhat meg, mert a leghitelesebb tanúságból a bajor püspököknek épen ez időben a pápához intézett egy leveléből tudjuk, hogy már ezelőtt a morvák «Isten házait fölggyújtották, minden épületet elpusztítottak, úgy, hogy egész

\*) *Honfoglalás éve*, 46. l.

\*\*) Pertz: *M. G. SS.* I. 415.

†) *Honfoglalás éve*, 21. l.

Pannoniában, ebben az igen nagy tartományban, egyetlen egy templom sines többé».\*)

De van Salamonnak még egy magyarázata, ha ez meg nem áll, s a fuldai évkönyvek kérdéses helyét Pannoniának más részeire érti, mint a melyeket a magyarok bírtak. Szerinte ugyanis ez időben a mai Styriát és Ausztriát az Ennsig is Paunoniának nevezték. Kifejté ezt a *Századok* múlt evi évfolyamában egy «kútfő-tanúlmányban» «Mosaburg és megyéje», melyben — mellesleg mondva — egy ily latin mondatot: «Basilicas (sic) dedicatæ sunt» lehetségesnek tart (és egy helynevet jogi műszónak magyaráz),\*\*) de a tudomány — tudommal legalább — conclusióit nem fogadta el, habár nem is czáfolta. Nem tartozik ide, kutatnom ennek okát; engem itt a jelen kérdésben a czáfolat alól fölment több körülmény. Mindenek előtt a földrajz. Nem valószínű, hogy a hegyes és akkor még jobbára kietlen s útjoktól félre eső Styria és Enns alatti Ausztria volna Pannoniának az a legnagyobb része, melyet az Olaszországból «ugyanazon úton, melyen jöttek, visszatérő magyarok elpusztítottak volna.» Továbbá a fuldai évkönyvek egyszerűen Pannoniát említvén, néhány sorral később ugyancsak Pannoniának nevezik azt a földet, melybe a magyarok, miután Bajorországot elpusztították, «az ővéikhez visszatértek», tehát már megszállottak. Nem valószínű tehát, hogy az író úgy szólván egy lélekzetben ugyanazzal a névvel két különböző területet jelöljön meg. És végre: Salamon maga ugyancsak e «kútfő-tanúlmányban» elismeri, hogy a salzburgi egyházmegye keleti Pannoniára, a Rábától délre a Drávaig, vagyis a mai Dunántúl legnagyobb részére is kiterjedett. \*\*\*) Már pedig éppen a salzburgi érsek és suffraganeusai a 900-ik év első felében a pápához írt, már föntebb is említett levelökben védekeznek az ellen, hogy a magyarokkal szövetkeztek; említik pusztításukat, de nem említik, sőt mostan Pannoniáról beszélvén, kizárják azt, hogy diöcesisök nagy részét már a magyarok, mint ellenségek elfoglalták. †) Föltűnő, hogy Salamon a bajor püspökök e levelét teljesen ignorálja, holott az

\*) Fejér: *Cod. Dipl.* I. 233.

\*\*) *Századok*. 1882. évf. 91. l.

\*\*\*) *Századok*. 1882. 118. l.

†) Fejér: *Cod. Dipl.* I. 229. és kk. 11.

annyival fontosabb, mert abban aránylag nagy műveltségű férfiak, egykorúak, úgy szólván szemtanúk, beszélnek hivatalosan oly viszonyokról, oly dolgokról, melyek őket legközelebből érdeklik. Pannonia elfoglalásának tehát e level kelte után kellett történni, de még a 900-ik folyamában, mikor a magyarok Olaszországból visszatérvén, s a keleti frank birodalom trónján egy hat éves gyermek ülven, Pannoniát úgy szólván egy rohammal elfoglalták, sőt még az akkori Ostmarkon is keresztül törven, Bajorország belsejéig pusztítottak, s azután zsákmányukkal visszatértek «övéikhez Pannoniába».\*) Erre az időpontra illik az, mit Liudprand püspök közvetlenül Arnulf halála utáni időre elbeszel, mit azonban Salamon szintén ignorál: hogy a magyarok a bajorok határszéleit — mi alatt csak a pannoniai földet lehet értenünk — elfoglalják.\*\*\*) Ez időtől kezdődnek a magyarok becsapásai a német földre; ekkor építenek a bajorok várat az Enns mellé, országuk védelmére. S a míg 900-nak első felében a bajor püspökök még a legnagyobb elkeseredés hangján szólnak a morva szlávokról, s a németek mint 898-ban, 899-ben még haddal támadnak rájuk; 901-ben már a morvák bekét kérnek, és a németek azonnal — mox, ut pecierunt — megadják és esküvel megerősítik.\*\*\*) «Ob Ungarorum terrorem», «a magyaroktól való félelemből», mint Dümmler igen helyesen megjegyzi.†) Az idők változtak. A magyarok, kik 895 óta mai hazájoknak keleti részében terjeszkedtek, 899-ben, Pannonián keresztül törve, már Olaszországot pusztíták, 900-ban a német főnhatóság alatt álló Pannoniát is megszállták, és most már a németek közvetlen szomszedságából folytatták tovább pusztító kalandjaikat a nyugati országok felé. Világos adatok s az eseményeknek összes folyása bizonyítja tehát, hogy a Dunántúlnak elfoglalása és a honfoglalásnak befejezése 900-ra, még pedig az év második felére esik, míg a nagy műnek megkezdése — a mint fönnebb láttuk — a legnagyobb történeti valószínűséggel, majdnem bizonyossággal, a 895-ik év végére teendő, úgy, hogy 1895-nek végén lesz ezer esztendeje annak, hogy a magyar nemzet hét

---

\*) Pertz: *M. G. SS. I.* 415.

\*\*) U. o. III. 288.

\*\*\*) U. o. I. 415.

†) Dümmler: *De Arnulfo rege*, 158.

törzse Árpádnak vezérlete alatt hazát szerezni a tiszai síkságra leszállott.

Salamon Ferencz még második és harmadik értekezése végen polemizál egy tárgyalás alatt levő akadémiái indítvánnyal, mely bővebb indokolás nélkül 1894-ben akarja megülni a bejövetelnek milleniumát. A kérdés lényegére nézve igaza van, de az év, melyet ő ajánl helyette, még távolabb esik a források tanúságától. Nekünk legalább úgy tetszik, hogy három rendbeli értekezésében sem sikerült bebizonyítania, hogy 897 vagy 898 a honfoglalás valódi éve. Mindegyik értekezésében találunk egy pár jó, sőt genialis megjegyzést — Salamon melyik művében ne találánánk? — de egészben véve mind a háromnak okoskodása gyöngé, mind a három több helytt a tudomány színvonalán alul marad s végeredményre nézve pedig mind a három teljesen téves, úgy, hogy egyikök sem fogja — azt hisszük legalább mi — az érdemekben gazdag szerzőnek tudományos babérait gyarapítani.

PAULER GYULA.

## A MAGYAR ZENE S A FRANCZIA SAJTÓ.

*Mathias Corvin* című egy fölvonásos víg-operámnak a párisi *Opéra Comique*ban folyó év június 18-dikán végbe ment előadatása, nem tekintve minden egyedül személyemet illető következményt, a magyar zene fejlődésére nézve nem egészen érdektelen esemény. Rövid vezérkönyvem elégséges volt arra, hogy a legelőnkebb világitásba helyezze mind azt a sok téves állítást, melynek alapján ítéli meg zenénket a francia sajtó, még a legjobb akarattal írt bírálatokban is. Miután, mint látni fogjuk, ez irányban szerzeményem minősége kérdésbe nem jöhet, nem találom szerénytelenségnek néhány sorban közleni ide vonatkozó megjegyzéseimet, melyeknek elhallgatása vétek volna, mert a magyar zenének a jövőben bizonyára hasznára lehetnek. Közlésök legfőbb nehézsége az, hogy mindig úgy fogóltünni, mintha «pro domo» beszélnek, bár mily távol legyen is ez szándokomtól; de miután Párisban nincs magyar zene-æstheticus, a hazaiak pedig a legjobb akarattal sem éltetik bele magokat az itteni viszonyokba, kénytelen vagyok a fél s az ügyvéd szerepét magam játszani, nehogy elmúljk ez az alkalom is a magyar zene ügyének újból szőnyegre hozatala nélkül. Pedig célunkhoz csak úgy juthatunk, ha Catoként ezerszer ismételjük, hogy lesz a magyar névhez méltó, a zenesztben magas helyet elfoglaló zene-iskolánk! Pedig azon fejességnak, melylyel operám színrehozatalát hat év óta sürgettem, fő oka épen az volt, hogy újabb oldalról is meghányhassuk e náluuk már közönbössé vált nagy témát!

Tegyük föl, hogy *Mathias Corvin* X. magyar zeneszerző tollából került ki; hogy róla Y. magyar zene-kriticus a követ-

kezőket írta volna, s az alábbi sorokat az olvasó megütközés nélkül olvasandja.

## I.

Meg akarván tartani az opera létrehozásának chronologiai rendét, először a szöveggel foglalkozunk.

Alapeszméje Levallois Gyulától származik, ki a híres *Sainte-Beuve* mellett kilencz évnél tovább viselte a titkári tisztelet, s attól annyira elleste az irodalmi művek bonczolásának nehéz mesterségét, hogy ma a legelső kritikusok mellé sorolják. *Corneille inconnu* című műve a francia akadémiától pályadíjat nyert; mint kifogástalan múlttal bíró irodalmi férfiú pedig a jövő hónapban lesz ugvanott megjutalmazandó. Ő azonban æsthetikai tevékenysége mellett időt talál arra is, hogy igen csípős versekben megénekelje a napi események legkiválóbb hőseit, úgy az irodalom, mint a politika terén. «Megénekelje» még pedig nem átvett értelemben, de valójában: kiválaszt egy-egy ismert, könnyű dallamot, gúnyversét annak keretéhez szalja, s azt szűkebb, baráti körben igénytelenül el is dalolja. Hogy ennek következtében a még létező néhány párisi irodalmi szalonban magának koszorúkat bőven arat, az könnyen elképzelhető; ily oldalról ismerkedtem meg vele s e képességénél fogva hittem őt alkalmasnak egy operaszöveg írására. Ajánlatomat nagy örömmel fogadta; úgy látszik, hogy már évek óta gondolt egy ilynemű munkára, mert rögtön egy kész eszmével állt elé: azzal tudniillik, hogy csináljunk oly drámai bonyodalmat, melynek lebonyolítását egy dallam eszközölné. Miután a szöveg alapeszméjének magyar-nak kellett lennie, hogy arra magyar zenét szerezhessenek, megkért: keresnek a magyar történelemben oly momentumot s a magyar irodalomban oly terméket, melyekre terve alkalmazható volna. Természetesen először is Mátyás királyra gondoltam, kiről veghetetlen könnyelműsége mellett is még a francia közönség is tud valamit, s kinek uralkodása alatt érte el Magyarország a középkorban szellemi delpontját. Miután történetíróink legújabb kutatásai következtében annak is tudomására jutottam, hogy Mátyás az olasz énekeseket igen nagy tiszteletben tartotta, fényes ajándékokkal halmozta el: Levallois kívánságát minden nehezség nélkül elégithettem ki; egy

ily zenebarát fejedelem idejében kellett játszani annak az eseménynek, melyben dallam oldja meg a szövevenyt.

Ezt magát főuraink örökös fondorkodásaiból meritettem. Mi lehetett észszerűbb, mint azt gondolni el, hogy egy ily elegendetlen oligarcha a Velenczével vivandó háború közeledtekor fölkeresi az olasz énekeseket s azok között párthiveket toborz? Leereszkedő magatartásának ürügyet kellett találni: az olasznek leánya van, látszólag ennek bájai vonzák a szerény körbe. A leány szíve azonban már másért dobog: atyjának egy rejtelyes tanítványáért, kinek se hazája, se családja. A főúr fondorlatai eszközeül éppen ezt jelöli ki: nála szolgálatkészségre joggal számolhat, mert ő hozta a fiatal embert az énekmesterhez évek előtt, midőn ez a hegyek között pásztorkodott s egy meglepő dallam éneklése által magára vont a mágnás figyelmét. Ilona szerelme viszhangra talált Ridolfó szívében; Amadé erről egy pillanat alatt meggyőződik, ezért is az ifjú énekesnek azt az ajánlatot teszi: bujto-gatná föl az olaszokat az ő érdekében s szolgálatának jutalma a leány keze lesz. Az ifju ösztönszerűleg irtózáttal utasítja vissza e csábító szavakat; ekkor a leálcázott Amadé vesztét határozza el s azt már-már ki is csinálná, midőn egy ismeretlen, ki magát a király barátjának adta ki s a főúr tetteinek ellenőrzése végett jött az énekmesterhez, váratlanul közbe lép. Ő is hallotta Ridolfo meglepő dallamát, ő is érdeklődik az ifju sorsa iránt; most azt kérdi tőle, nincs-e szüleitől maradt talizmánja? Ridolfó csak egygyel bír: egy dallammal, de annak csak a király előtt volna becsé, így hát menthetetlenül elveszett! «Ellenkezőleg bátorodjál föl fiam! kiáltja az ismeretlen, im a király előtt vagy!» s ezzel széttárja köpenyét, elámult környezetének Mátyás képeben jelenik meg, s az ifjút dallamának eléneklésére szólítja föl.

Hogy ennek varázsereje lehessen, azt kellett föltennünk, miszerint tartalma a királyra vonatkozik, még pedig gyermek-ségére, melynek emlékei oly édesek évek után is. Itt úgy szól-ván gépiesen Arany János balladája merült föl lelkemben:

Szilágyi Erzsébet  
Levelét megírta,  
Szerelmes könnyével  
Azt is tele sirta.

Még csak azt kellett kitalálnunk, hogy a balladában micsoda szerepe lehetne Ridolfónak vagy atyjának. «Képzeliük, hogy a holló ki volt tanítva, s hogy azt Ridolfó atya tanította ki; így Mátyás megszabadulását sajátképen csak ennek köszönheti.» Ezt mondja Mátyás is; Ridolfót fiának fogadja, visszaadja neki a villongásokban elveszett grófi rangot s vagyont, a két szerelmezt összeházasítja, a főurat pedig várába internálja, hogy ideje legyen komolyan elmélkedni a történetek fölött! Ha a Mátyás álruhában járására vonatkozó részletet még tőlem származónak állítom, elsoroltam a darabban mind azt, mi nem Milliet Pál műve, ki az adott alapeszmét, Levallois verseit nagy tapintattal öntötte változatos jelenetekbe, s osztotta élénk párbeszédre. Tőle épen ezt vártuk: Massenet *Herodiadé*jának szövegét is ő írta, s legutóbb Boito *Mephistopheles*ét fordította francziára. Nagy segélyünkre volt még az által is, hogy az énekesek kíváratára véghetetlen könnyűséggel bírta a verseket hangzatosakká változtatni: az egyik nem szerette a magas hangokon az *i* s az *ü* magánhangzót, a másik több vagy kevesebb szótagot akart énekelni egy hangesoportra s a fiatal költő, kitől már egy kötet költemény is jelent meg, játszva tett eleget a kelletnél gyakrabban megújuló énekes szeszelynek.

## II.

Ha a zenei részletek taglalásához fogunk, mindenek előtt el kell mondanunk azt is, hogy mily körülmények között jutott színpadra az opera? Így fogjuk megerthetni a bekövetkezett változtatásokat, melyek a darab belső szerkezetét tökéletesen fölforgatták.

Az én képzeletemben *Mathias Corvin* nem víg-opera, hanem inkább lyrai-romanticus opera volt, melyben a víg elem csak mellekes, az énekmeister Zacchi és gazdaasszonya Lisbeth által képviselve. A főúr fényes kísérete, Zacchi tanítványi, festői népesoportok oly keretet adtak volna neki, melyben egy Mátyás is méltóan jelenhetne meg. Minthogy azonban mind ehhez nagy számú öltözék — s a magyar öltözékek a legköltségesebbek — is szükséges lett volna, az *Opera-Comique*



igazgatósága gazdaságosabbnak találta a karok próbáit fölfüggeszteni, s azokat egyszerűen elhagyni. S ez oldalról nem lehet eljárását föltétlenül rossznak. A színház ugyan subventionált — évenként 360,000 frank segélyt nyer a kormánytól, — de független, a mennyiben egy consortium által van kibérelve, melynek az igazgató csak delegatusa. Carvalho tehát kénytelen az általa képviselt érdekeket folyvást szem előtt tartani, ezek pedig nem egyeznek meg azzal, hogy egy egy főlvonásos operára — legyen az bár a legjobb — nagy költségek utalványoztaassanak, mert egy ily kis keretű darab az este fölött nem dönthet, s bármily fényesen üssön is ki, mindig csak egy nagyobb opera *lever de rideau*jaképen szerepelhet. Ilyennel szokták azonban a francia zeneszerzők pályájokat megkezdeni, mert tehetségök bemutatására egy főlvonás is elég, a földolog az levén, hogy a zenész neve s képessége ismeretessé váljék.

Jól megfontolva e körülményeket nehéz szívvel ugyan, de elcsüggedés nélkül, beleegyeztem a karok elmaradásába. Ez baj nem lett volna, mert a víg elem előtérbe tolása által még mindig megmaradt a lehetőség egy határozottan víg-operát írni. De a próbák hevében elfelejtettük számba venni e közbe jött lényeges változást, az alapszín eltörlése után is megtartottuk első világításunkat, melynek árnyalatai azután nagy részben elvesztették hatásukat a közönség előtt, mely a lehetőleg legellenségesebb indulattal jött már különben is az első előadásra.

Nem akarok magamnak azzal hízelegni, hogy sok ellenségem volna, mert a spanyol példabeszéd szerint csak azt a kocsit ugatják az ebek, a melyik sebesen halad; nem is vagyok a tisztán zenészi körökön kívül ismert egyéniség az új Babylonban. A rossz hangulat tehát nem személyem ellen irányult, de idegen létem ellen, kinek az az óriási szerencséje jutott, hogy egy a francia kormány által segélyezett színházban kerüljön színre!

Igen! mert a párisi színházak között van több, könnyen észlelhető fokozat. Hogy csak a zeneiekről beszéljek, a nagy opera, melyet *Académie nationale de musique*nek neveznek, csupán néhány akademicus szerzeményét játszsza vagy oly szerzőit, kit világszerte ismernek. Minthogy ebben a színházban évenként csak egy új darab előadására van kényszerítve az igaz-

gató — szinten egy consortium delegatusa — minden erőfeszítés nélkül ki lehet számítani, hogy csak évek múlva fog előadhatni egyik vagy másik opera. Az *Opéra-Comique* már könnyebben hozzáférhető: évenként 8—10 fölvonásnyi újdonság van reá róva. Ez különösen a volt «római díjasok» színpada. Ehhez tartozik újabban egy Cressent-fele hagyomány is; célja a fiatal szerzőknek kitárni a szentély kapuit, 10,000 frankkal díjazván a vezérkönyvet, s ugyan ennyit tűzvéni ki az előadás költségeire.

A többi jelenlegi zenélő-színházak nem jöhetnek kérdésbe; ezekben az operette uralkodik s bár több jövedelmet hajtanak a szerzőknek, mint a két fönnebbi, tekintélyök elenyészőleg kicsiny. Ezekben játszák Strauss és Suppé francziára fordított operette-eit.

Párisi szempontból tehát előadatás az *Opéra-Comique*-ban csakugyan fölötte nagy kitüntetés, mely után százával hasztalan sovárognak a francia zeneszerzők. Hogy részesülhetett benne operám is, ennek az oka kettős volt: az igazgató már hat év előtt elfogadta zenéjét, az utóbbi két év alatt pedig a francia kormány tagjai vettek pártfogásukba; így Ferry, Gambetta urak. Ezeknek Beust gróf mutatott be, ki az ügyet zenekedvelői minőségében melegen fölkarolta, s kinek általánosan tisztelt személyisége előtt minden akadály magától elsímúlt. Ide járult még az is, hogy tavál a francia festők Bécsben a tárlaton igen jól fogadtattak, a szépművészeti miniszterium államtitkára s a subventionált színházak főnöke, des Chapelles, ennelfogva örömmel ragadta meg az alkalmat, hogy a viszonyosság alapján, velem mint osztrákmagyar alattvalóval előzekenyen foglalkozzék.

Carvalho őszintén bevallotta, hogy daczára zeném iránti előszeretetének, csak ezeknek a magas ajánlatoknak következtében mer engem, idegent, előadni, ismervén a hangulatot s a sajtó szellemét. Számításában azonban tökéletesen csalódott, mert a helyett, hogy e körülmények kiengesztelték volna a zenevilág féltékenységtől már úgy is fölízgatott szenvedélyeit, azokra szító üszkökkent hatottak, a mennyiben a zenébe bele keverték a politikát is. Az ellenzéki lapok fegyvert kovácsoltak a miniszterium ellen *Mathias Corvin*ből, s elfeledve a házi úri kötelességeket, miután bizonyos tekintetben Franciaország

vendége voltam, rajtam boszúlták meg magokat a kabinet tonkini expedíciójáért.

S hogy a chauvinismusnak meghozzák a legfőbb áldozatot, még wagneristának is elkeresztelték, e szóban összegezve mind azt a gyűlöletet, melyet a háború óta az igaz francia az idegen iránt érez, ki az ő szemében mindig legalább is fel-porosz.

### III.

A háttérbe szorított római nagy díjasok, az alattomban áskálódó conservatorium, az *Institut* általam soha nem tömjénezett tagjainak csak egy elégtételt szolgáltatathatott volna *Mathias Corvin*; azt, hogy elmondható legyen róla, ez a zene a cigányokra, a világtárlati «csárdára», a «gulyás»-ra emlékeztet. Így azután az opera «osztályozva» lett volna, természetesen nem a «klassicuskok» oldalára, hanem az exotikus dolgok közé, melyekről egy jóakaró és leereszkedő fej-bólintás után «napi rendre» térhetni. Ezért is nagyon kevés kivétellel az összes kritika a magyartalanságot vetette zeném szemére, meglegedvén azzal a kényelmes systémával, hogy azt bírálja, a minék szerinte ott kellett volna lennie, nem pedig azt, mielőtte volt.

Veleményem szerint egy ily szemrehányás formulázása *Mathias Corvint* kiemeli az egyszerű, történelmetlen operák sorából, mert világosan bizonyítja, hogy e művel oly mozgalomnak kell megindúlnia, mely a magyar zene szellemét véglegesen meg fogja határozni. Operám zenéje ugyanis minden ízében magyar (az egyetlen szám, a tanítványok kara, melynek legalább külseje idegen — hatnyolczad ütey — elmaradt); nem kis nehézségemre szolgált betanítani a francia énekeseket a benne előforduló s előttök egészen ismeretlen rhythmusokra; földolgoztam hozzá két magyar népdalt (*Ez a kis lány, hamis kis lány*, és *Ki volt itt?*); honnan jó tehát a felreértés? Onnan, hogy addig hallgatták a cigányosan elczikornyázott, húzott-vonott magyar népdalokat, magyar tánczenét, hogy végre a czikornyát, a huzást-vonást képzelték magyarnak, melözve a dallam szabását, sajátoságos jellemét. Szóval ez alkalom derítette föl matematikai pontossággal, még pedig Páris-

ban, hogy a magyar zene s a cigány zene két lényegesen különböző dolog, s hogy mi addig ápolgatjuk cigány zenészeinket, míg azok háladatosságból zenénket tönkre muzsikálják.

Nem volt ez rejtély a magyar zene-æstheticusok előtt: Brassai Sámuel és Bartalus István urak már akkor kimondták világosan, midőn Liszt Ferencznek a cigányokról írt könyve először látott napvilágot.

A megczáfollhatatlan érvekre támaszkodó óvástételnek azonban gyakorlati eredménye nem lehetett, mert akkor csak a cigányok tudtak «magyarúl» zenélni, a mi pedig a magyarok által szerzett magyar műzene lett volna, az nem emelkedett föl a művészet kellő színvonalára. Így hát theoreticusaink a halhatatlan Leverrier példáját követve, egy még nem észlelhető, de gyanított zeneiskolának lételet bizonyították, melynek nem léteznie logikai lehetetlenség volna. Szellemökben működve Mosonyi Mihály lépett föl először; ő a kamarai drámai zene terén, a zongora-irodalomban több-kevesebb sikerrel öntudatosan kereste a magyar jelleget, szemben mind azon zeneszerzőinkkel, kik csak magyaros modorban írnak. Lisztet és Erkel Ferenczet külön kell megemlítnünk, mert az első — teoriáiúhoz híven — határozottan a cigányokat utánozza, emez pedig inkább naturalista, ki a kiválólag adományozott szellemek szokásaként a szórakozottság egy nemével futja be pályáját, melyet a magyar opera megalapításával oly fényesen kezdett meg.

Hogy a kérdés élére állítása színhelyeül Párist választottam, nem történt számítás nélkül. Mi magyarok zenei légkörünkben annyira hozzá szoktunk a magyar és cigány zene egybeolvadásához, s mindegyiket külön is ismervén, oly könnyen tudjuk kijelölni köztök a határokat, hogy otthon nem érezhetjük az összekeveredésből eredő veszély nagyságát; a cigányok műveltségi foka, polgári állása is nagy mértékben járul zenei elbizakodottságunk megnöveléséhez. Vajon e részkialtást is nem fogja-e sok jó hazafi fölöslegesnek, túlzottnak tartani? hiszen csak nem rettenünk meg attól a lénytől, ki századokon át előttünk mint gúny tárgya szerepelt, s kiről csak jóakaró szájalommal tudtunk megemlékezni! Szinte bánthatja lovagias érzékünket, hogy azt a népfajt kell bevádolnunk, kinek oly sokáig természetes gyámjai voltunk! De

minthogy ma már velünk egyenjogú polgártársak, elvárhatjuk tőlök jogosan, hogy a haza érdekeit hozzánk hasonlóan tartsak szem előtt!

Nem teszik-e ezt most is? nem nekik köszönhetjük-e kizárólagosan azt, hogy a magyar zene világszerte ismeretes? fogják kérdeni a «hallgatjuk azt a csöndest» imádói, kik közé örömet sorolom magamat bizonyos meghatározott körülmények között. A legnagyobb igazságtalanság volna tagadólagnak felelnünk, a mint legnagyobb dőreség volna az is, ha rögtön nem tennők hozzá, hogy ezzel az eredménnyel megelégedhettünk a múltban, de hogy az jövőre nem felelhet meg többé a megfinomult igényeknek. A francia sajtó kéjelegve emlegette a csárdában hallott dallamokat, mert azok ott helyökön voltak, s egészen más szempontból ítéltettek meg, mint minőből egy víg operát kell megítélni. Nem utasítaná-e vissza a francia is megsértve azt a megjegyzést, hogy Herold vagy Meyerbeer legszebb operái nem francziák, mert nincs bennök francia négyes, vagy épen cancan?

De még egy pillanatra megengedve zenénk korlátoztságát is, nem látom be, miként lehetne azt a cigányoknak engedni át, kiknél előhaladásra hajlam nincs. Zenei képességek inkább physikai ösztön; zenészkedésök kaszt-rendszerből kifolyó foglalkozás, melyet századok óta egy lélekállapotban, ugyanazon eszközökkel hajtának végre. Ha újabb műsoraik kibővítése szempontjából előadási modorukat itt-ott meg is változtatták, a változtatások megtételére önmagok képtelenek voltak: kitanúlt zenészekhez kellett fordulniok, kiknek hangszerelését, többé-kevésbé ügyes összetakolásait szó nélkül elfogadták, betanulták. Ezekre pedig szükségök nem lett volna, ha az országban nem épen csekély számú zeneiskolák tanfolyamait látogatnák, s azokban rendszeresített ismeretekre tennének szert. Ily szellemi disciplinát azonban nem tűrnek meg; a legjobb tanárok kezéből megkisebbedve kerülnek ki, s a helyett, hogy a művészet törvényeibe való beavatztatás előnyükre válnék, a tanulás tehetségöket megbénítja, elgyöngíti.

Az általok ez oldalról fölmutatható vívmány sem nyújt tehát kellő biztosítékot arra nézve, hogy birtokukban zenénk haladásokat tehetne. Kiforgatva hősies, méltóságos, egészséges kedélyű jellegéből a folytonos húzás-vonás, a meg nem szünő

czikornyázás következtében; örökös kiskorúságra kárhoztatva előadói műveltségének hiányos voltánál fogva: elkerülhetetlen sorsa náluk a lassankénti elcsenevészülés lesz a nélkül, hogy fejlődésének tetőpontját csak egy perczig is elérte volna!

## IV.

Azt kell végül föltennünk még, hogy csak talán bennem van a hiba, s hogy a francia sajtó nagyobb elismeréssel szólt volna egy sikerültebb műről, lett volna az az enyémmel sokkal magyarabb. E föltevést örömet megengedem, sőt kívánom is tiszta szívből, hogy mi hamarább igaznak bizonyuljon be. Úgy is véghetetlen korlátoltság volna azzal ámitni magát az embernek, hogy egy maga egy zeneiskolát alapíthatna: erre még nem volt eset s nem is lesz soha. Mint az első csapatnak, mely a sereg zömét előzi meg, nekünk kezdőknek nem lehet föladatunk győzelmet vívni ki. A mi tisztünk egyedül az, hogy kipuhatoljuk az utat, melyen szerencsésebb utódaink fognak minél előnyösebben haladni a dicsőség fele. Nekik fogja nyújtani a halhatatlanság koszorúját a hálás nemzet, nekik nyitandja meg Pantheonát az általok elbűvölt emberiség.

Nem tudom mennyi idő fog lefolyni e várva várt napig; meglehet, hogy e Messiásunk el is már, s Petőfikent «abszolválva» iskoláit, vagy Aranynyal egy félreeső faluban rejtőzve, Vörösmartyval nevelősködve hordja keblében azt a bűbajos hangvilágot, mely kábítólag fog eltölteni egykor mindenkit, ki a két hemisphærában zenével foglalkozik. Félek attól is, hogy a jelenlegi állapot kelleténél továbbra húzódván, még sok viz lefoly a Dunán, mielőtt megszabadulhatnánk idegen észjárású zenetudósainktól, tőlünk elütően érő zenészeinktől, mielőtt mindnyájokat magyar, hazafiasan érző erők pótolhatnák. De legyen holnap vagy egy század múlva — ha holnap lesz, talán en is megérem, ha később, úgy földobbanó poraim fogják üdvözölni, — s meg vagyok győződve teljes lelkemből, hogy e zenei megváltónk előtt művem elnézésre talál, mert az ő remekei is az én gyarlóságom irányát követendik, az az magyar tartalommal, klassicus irányt egyesítnek. Ez az egyetlen mód iskolát alapítani, mint egyetlen módja az új iskola elterjedésének csak a magyar, jól képzett művészek nagy számban

föllépése lehet. A cigányok által eszközölt kivitel akkorra már megszűnik, mert vagy kiirtotta őket a polgáriasodás, vagy föláldozták neki jellegöket. A magyar zene fejlődése csak is ez alternatívát képező két esemény egyikének bekövetkezése után fog legfényesebb korszakába lépni, midőn a magyar művészt a többi népek művészeivel hozzák párhuzamba, nem a pedig cigányokkal, kiknek legfőbb érdeme épen a művésztelenség. Ez elégítette volna ki a francia sajtót egy magyarral szemben, kit e részben való csatlakozása miatt lakoltatott meg leginkább. Lett volna azonban még százszor kiméletlenebb, nem felejtette volna el velem még sem, hogy mennyivel tartozom Franciaországnak vendégszeretetéért. Adja Isten, hogy ezt egy más magyar zeneszerző is mielőbb élvezhesse; ha ebbeli igényének indokolásánál reám is utal, úgy *Mathias Corrin* előadatása nem volt fölösleges!

BERTHA SÁNDOR.

## KÖZGAZDASÁGI SZEMLE.

*Újabb nézetek az agrar-politikáról. — A parasztok helyzete Németországban. — A földbirtok Észak-Amerikában. — A földbirtok Franciaországban. — A jelzálogteher Olaszországban.*

Ha Stein szerint a tudomány nem egyéb, mint a «Weltgeist» gondolkozása önnön maga fölött, akkor bizonyos, hogy e «Weltgeist» gondolkozása most különösen azon problémák által van igénybe véve, melyek a földbirtok legczélszerűbb szervezésével vannak kapcsolatban. Ez a kérdés újra napirendre került, miután régebben akár hányszor fölmerülvén, az illető nép és kor szelleme szerint oldatott még. Mert minden nép és minden kor épen csak a maga számára oldhatja meg a kérdéseket; ez oly igazság, melyet, fájdalom, annyszor elfelejtenek, minek aztán az a következménye, hogy a tudománynak tesznek nem érdemelt szemrehányásokat. Minthogy már előbb is több ízben föladatunkká tettük, hogy e fontos kérdések fejlődési menetét ismertessük, visszatérünk azokra most is, mert néhány újabb jelenség erre alkalmat nyújt és minthogy előbbi ismertetéseinkben különösen olyan írókkal foglalkoztunk, kik a földbirtok szabadságát több irányban korlátozni kívánják, ezennel azon nézeteket akarjuk megismertetni, melyek a földbirtok szabadságának eszméjéhez közelebb állanak. Különös súlyt kölesönöz e nyilatkozatoknak az, hogy az említendő szakférfiak közül ketten az agrárviszonyok legalaposabb ismerői köze tartoznak.

E szakférfiak egyike Inama Sternegg, a középkori német nemzetgazdaság történetírója, az osztrák statisztikai hivatal



főnöke. Inama \*) fejtegetéseiben a régi és az újkori parasztgazdaság különbségi természetéből indul ki. Az új korral a parasztgazdaságban is bevonult a pénzgazdaság és azt teljesen átalakította. Ennek következtében a paraszt boldogulásának feltételei egészen megváltoztak. Értelmiség és tőke most sokkal nagyobb jelentőséggel bírnak nála is, mint azelőtt. Nem kívánatos tehát, hogy a paraszt a régi patriarchális tudatlanságban megmaradjon. Ez biztos tönköt idézne elő és tönkreteljesítése annál gyorsabban következne be, mentől kevésbé venne részt az általános haladásban. Rossz politika volna tehát, a parasztot hagyományos elzártságában visszatartani, melynek saját jóléte és az általános jólét szempontjából már is oly problematicus értéke van. Nem a parasztbirtok bizonyos nagyságának stabilizálása, mely különben is csak határozott és egyformán meglátott üzlet szempontjából helyes, fekszik a mezőgazdaság érdekében. Nem a tőke és hitel igénybe vételének távol tartása képezi a mezőgazdasági birtokállomány biztonságát, hanem a földbirtoknak mozgékonyasága, továbbá bő alkalom arra, hogy a forgó tőke a földdel összeköttetésbe jusson és ez által annak terményeit a piacon versenyképesebbé tegye. Ennyiben helyesen cselekedett a törvényhozás, mely a földbirtok és mezőgazdasági üzlet megköötöttségét eltörölte. A mennyiben azonban a törvényhozás arra szorítkozott, hogy az itt fönnálló akadályokat eltörölte, földadatának csak fele részét oldotta meg. Előmozdította a földbirtok megosztását, mozgalmát és megterhelhetését, de nem nyújtott módot arra, hogy mindezt akadályozza is, hol az kívánatosnak nem látszik. A törvények negatív része mellett hiányzott a pozitív rész, mely ott, hol a megosztás és megterhelhetetés a birtok gazdasági helyzetétől független körülmények miatt bekövetkeznék, azt távol tartsa.

A mezőgazdaságban az álló tőke kiváló nagy fontossággal bírva, igen veszedelmes, ha az az örökösödés külső ténye által állagában megtámadtatik. Azért szükséges, hogy a földbirtok jogi rendezése egész teljességében fölkaroltassék. E rendezés körébe tartozik a földbirtokrend helyes megállapítása is. A mi különösen az örökösödést illeti, az állam hatalmában áll az

---

\*) Zur Reform des Agrarrechts, besonders des Anerbenrechts. (Zeitschrift für das Privat- und öffentliche Recht, 1883. II. Heft.)

örökösödési jog kedvezőtlen hatását elhárítani és pedig a törzsbirtok-örökösödési jog által, melynek behozatala Inama szerint annál inkább elérhető, mivel az állam az illető körökben ez eszme iránt rokonszenvet fog találni. Azonban ilyen külön örökösödési jognak nem szabad a társörökösökre nézve semmi hátránnyal járnai. Inama a törzsbirtok-örökösödésnek semmiféle egyéb előnyt nem akar biztosítani. Hogy pedig a társörökösöknek követeléseit helyzetét ne terheljék, Inama szerint, a társörökösök jogának csak a földjáraadek megfelelő részére szabad irányulnia.

Ehhez vezet elvileg Inama szerint a földbirtok gazdasági tulajdonságainak tekintetbe vétele. Egészen másképp alakul a kérdés gyakorlati szempontból. A törvényhozó mindig tekintetbe fogja venni, vajon a létező állapot nem élte be magát annyira, hogy a gyakorlat ahhoz alkalmazkodott volna, vagy a jogi elv oly alkalmazást talált, hogy nagyobb veszélyek a közel jövőben nem igen fenyegetnek. És e szempontból a törzsbirtok-örökös kérdése nem oly egyszerű. Mindenek előtt hiányzik a biztos statisztikai alap az iránt, miként hatott a régi, miként az új jogrend? Különösen Ausztriára nézve Inama egészben véve kedvező állapotokat constatal, kivételével néhány szláv nemzetiségű tartománynak, a melyekbe a tisztán német szellemű törzsbirtok-örökösség behozatala legalább nagyon saajátságos volna, és melyek arra semmi érintkezési pontot agrárviszonyaikban nem nyújtanak. És ha tovább azt a kérdést fölvetjük, vajon az adott körülmények között a törzsbirtok-örökösödésnek eredménye volna-e, arra is a felelet legalább kétes. A német törzsbirtok-örökösödésnek eredményei sem igen kecsegtetők; Angliában ez intézmény daczára, igen kedvezőtlen agrárviszonyokat találunk; ellenben Franciaországban a parasztok helyzete a szabad fölözthetőség és egyenlő örökösödés daczára eléggé jó. A mennyiben pedig ez által különösen az eladósodás ellen kívánnak gyógyszerzt nyújtani, erre a törzsbirtok-örökösödés csak annyiban alkalmas, ha a törzsbirtok-örökösnek előnyök nyújtatnak. Ez azonban oly kérdés, melynek megoldása a legáltalánosabb társadalmi problémákkal van kapcsolatban, és nem igen valószínű, hogy a jogegyenlőség postulatumával szemben győzhetne oly intézkedés, mely azt annyira megsértené, mint az örökösödési jog illetén szabályozása.

Ezek Inama Sternegg figyelmet érdemlő fejtegetéseinek fő pontjai; ezek szerint Inama elvileg a földbirtok teljes szervezésére súlyt fektet, hanem a törvényes intézkedések szükségét kétségbe vonja.

Egy másik író, Ruhland, ki főleg a földbirtok eladósdásának kérdését teszi tanulmányozása tárgyául, fejtegetéseiben szintén reflectál azon összes eszméirányokra, melyekből az újabb keletű agrártörekvések kiindulnak. Nem bocsátkozhatunk itten azon figyelemre méltó megjegyzések vizsgálatába, melyeket ő a földbirtok-hitelre vonatkozólag tesz. Agrar-politikai programja a következőkben röviden összefoglalt eszmemenethől tűnik ki. Szerinte az újabbkori mezőgazdaság föltétele a technikailag lehető legtökéletesebb művelési mód a szükséges forgó tőkenek segítségével. E föltételt s azon törekvések, melyek a parasztbirtok megkötöttségét és földarabolhatatlanságát kívánják, nem biztosíthatják. Ennek az volna a következménye, hogy a földbirtokban a legnagyobb erőmegfeszítés és intelligentia helyett merevség állana be, mely tunyaságot idézne elő, már pedig ilyen parasztságot senki nem kívánhat. A földbirtok sem egyéb, mint tőke és azért, mint a többi tőkék, úgy ez sem tűrheti a megkötöttséget; ellenkezően, a mezőgazdaság haladásának föltétele az, hogy a kapitalisticus termelés elvei lehetően helyesen a mezőgazdaságban érvényesíttessenek. Elismerendő azonban, hogy a tőkenek e neme bizonyos sajátos tulajdonságokkal bír, már azért is, mert a földbirtok összeségében az államot kepezi. Továbbá, mivel az áralakulás itten nem történhetik csak a szabad verseny hatása alatt. A földbirtokrendszerben bizonyos mérvben érvényesülni kell okvetetlenül a stabilitásnak és a soliditásnak. Hogy ez elérassék, arra nem a földbirtok szabadságának megszüntetése szükséges, melynek annyit köszönünk és mely a tespedésnél minden esetre jobb, hanem a mennyiben annak alkalmazásából bizonyos hátrányok származnak, azon pont meghatározandó, melyen túl e hátrányok mutatkoznak. E pont Ruhland szerint ott fekszik, hol a földbirtok szabadsága következtében a munka a tőke által kizsák-

---

\*) *Gedanken und Vorschläge über die Regulirung der Grundschulden.* (Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft, 1883. II. Heft.)

mányoltatik. De miképen lehetne ezt gyakorlatilag meghatározni? Ruhland szerint, a segítség csak abban rejlik, ha a földbirtokban annak socialis eleme erősebb kifejezést nyer olyképen, hogy a földbirtok ugyan teljesen szabad legyen, de azon esetben, ha az az összeség hátrányára válnék, a község kibékítően közbelépne, mit különösen a földhitel helyesebb szervezése által érhetni el. Ezek után Ruhland szerint az agrar-reform főadata nem állhat abban, hogy a jövőbeli parasztbirtokok nagyságát megállapítsuk vagy a zöld asztalnál a jövő földbirtok fölosztási tervet elkészítsük, mert hiú törekvés volna, a kultura haladásának és az általa dictált követelményeknek útjába állani. Az agrar-reform főadata csak abban állhat, hogy a gazdaság fejlődési folyamatába helyes fermentum hozassék, hogy ez által a birtoknak relativ leghevesebb fölosztása természeti szükségszerűséggel magától bekövetkezzék. A jövőnek cselja pedig nem lehet más, mint nagyobb tőkély és nagyobb függetlenség. Idáig kísérjük Ruhland érdekes fejtegetéseit, föntartván magunknak a jogot, más alkalommal a földhitelre vonatkozó eszméit ismertetni.

Végre fölszólalt újabb időben az agrar-reform ugyanezen táborából a német mezőgazdasági viszonyoknak talán legalaposabb jelenleg élő ismerője, Meitzen, \*) ki különösen azon fölfogás ellen száll sikra, mintha a jelenlegi mezőgazdasági válság a pénztőke és földtőke ellentétéből származnék. Igen tanulságosak azon megjegyzések, melyekkel ő Stein fejtegetéseit az agrar-politikáról kíséri. Kimutatja mindenek előtt, hogy az individualis tulajdonjog sokkal régebb Németországban, mint azt Stein hinni látszik, és hogy ez író ellenmondásba is esik, a mennyiben a köztulajdonnak tulajdonított nagy szerep mellett mégis mindig a germán népek az egész történelmen át érvényesülő egyéni irányzatára és ennek áldásos következményeire utal. Hogy hová vezet pedig azon fölfogás, mely a pénztőke absolut győzelmét a földtőke fölött és ez utóbbinak lenyűgözését hirdeti, ez is néhány nagyon tanulságos megjegyzéssel kellően meg van világítva. Meitzen szerint a nagy válság, mely a német földbirtokot megtámadta, különösen azon

---

\*) *Die Individual-Wirtschaft der Germanen und die drohende Capitalerisis unseres Grundbesitzes (Jahrb. f. N.-Oec. u. Stat., 1883. VI. 1. u. 2. Heft).*

körülményre vezetendő vissza, hogy a lefolyt korszakban a földbirtok ára aránytalanul emelkedett. E válság azonban, mely a földbirtok értékének csökkenését eredményezheti, éppen úgy fenyegeti a pénztőkét, mely az utolsó évtizedekben a mezőgazdaságba átvettettetett, sőt Meitzen szerint csak is azt, míg a földtőke a válság lefolyása után ismét szabadon fog mozogni és újból magasabb árak felé fog irányulni. Az érdekelt pénztőke azonban meg lesznek semmisítve és sokan, a kik a földtőkének előlegek és kölcsönök által segítségére voltak, magok fognak segínyt igénybe venni. E megfontolások által vezérelve, Meitzen nem találja megnyugvását a földbirtok azon Stein által javasolt rendezésében, mely a régi össztulajdonhoz közel áll. Ellenkezően azon nézetnek ad kifejezést, hogy bármily veszélyeket idézzen elő a transatlanticus államok versenye és bármily veszteségek fenyegetnék a pénztőkét, a férfias önségely mindenütt a boldogulás leghatályosabb eszköze lesz.

Míg így a tudomány egyfelől a kérdés elméleti részeivel iparkodik tisztába jönni, addig egy másik irány a tényleges viszonyok alapos földerítésére törekedik. Többször volt már alkalmunk olyan dolgozatokról szólni, melyek minden további vizsgálódásoknak előfeltételelet kepezik. Alig van állam, mely az utolsó években a mezőgazdasági állapotok tisztázására kiváló gondot ne fordított volna, csak nálunk nem bírják, fájdalom, még a legprimitívbb adatokat sem, melyek a tényleges viszonyok iránt, a mint azok különösen a földbirtok tekintetében alakultak, tájékozást nyújthatnának. Már pedig e téren egy positiv, jól észlelt tény gyakran több tanulságot nyújthat, mint a legfényesebb eszmefuttatások. E tényleges viszonyok ismertetésére indult meg újabban egy érdekes vállalat,\*) mely a parasztviszonyokat tárgyalja, a mint azok Németországban az utolsó évtizedekben alakultak. Nem fogunk e helyen ez érdekes munkával bővebben foglalkozni, talán találunk arra máskor alkalmat, de utalni akarunk arra, hogy mennyire előmozdítják hasonlirányú dolgozatok a kutatást, melyek világosságot vetnek a gyakorlati életre és így tapasztalati tények alapján mutatják a parasztsztyál helyzetét, annak törekvéseit, érzületeit, az újabb gazdasági tényezők és intézmények hatását és evvel együtt a további fejlődés valószínű természete-

\*) *Bäuerliche Zustände in Deutschland*. Leipzig, 1883.

tes irányát. («In dem Heute ruhet schon das Morgen!») Nagyon kíváncsot volna, ha nálunk is különösen a gazdasági egyletek, továbbá a közgazdasági előadók közreműködésével oly monographiák készülnének, melyek lehetőleg részletesen ismertetnék a parasztok helyzetét és általában mindazon viszonyokat, melyeket az államnak agrarpolitikai programjának megállapításánál múlhatatlanul ismernie kell.

Legyen szabad itt végül néhány adatot ismertetni, melyek több idegen államra vonatkozólag a földbirtokról és annak megterheltetéséről újabban napvilágra hoztattak.

A földbirtok megoszlásának kérdése igen érdekes megvilágítást nyer azon adatok által, melyek legújabban a nagy amerikai census (népszámlálás) alapján az északamerikai köztársaság birtokviszonyairól közöltettek. Ez adatok szerint volt:

3 aceren alúli gazdaság		4,352
3— 10 acre	«	134,889
10— 20 «	«	254,748
20— 30 «	«	781,474
30— 100 «	«	1,032,910
100— 500 «	«	1,595,983
500—1000 «	«	75,972
1000 aceren fölüli	«	28,578

Látjuk ez adatokból, hogy az északamerikai köztársaságban a középbirtok van túlnyomóan képviselve; sem a törpebirtok, sem a nagy latifundiumok nem találhatunk jelentékeny számban, a mi minden esetre a birtokviszonyok egészszeges alakulása mellett szól. Nem mulaszthatjuk el itt kifejezni, mennyire tanulságos volna, ha az amerikai birtokviszonyokról kimerítő képet nyernénk. A nélkül, hogy a homestead és az execution törvények nagy fontosságát kétségbe vonnók, még sem szabad elfelejteni, hogy a földbirtoknak jogi szervezetet korántsem meritik ki. Így például nagyon tanulságos volna tudni, milyen alkalmazást talál a több államban fennálló azon intézkedés, mely szerint az örökösödés esetében egyenlő részek szerint való fölosztásnak ellensúlyozására, a birtok, ha olyan kicsiny, hogy kár nélkül nem osztható, a bíró az egész birtokot egy örökösnek adhatja át, mely intézkedésről egy alapos ismerője az amerikai viszonyoknak, a ki maga is amerikai, azt mondja, hogy igen bölcs intézkedés.

Az északamerikai köztársaságban az összesen 1880-ban

talált 4.008,907 birtok közül 2.984,306 saját tulajdonosa által műveltetik, 322,357 haszonberbe van adva, 702,244 feles gazdák által műveltetik, különösen a rabszolgák fölszabadítása után terjedt ez utóbbi rendszer, minthogy egyfelől munkások hiányoztak, másfelől azonban a rabszolgák tőkéi hiányában haszonbérletet nem vállalhattak.

Nagy fontossággal bírnak azon adatok, melyek újabban a francia pénzügyminiszterium által a földbirtok eloszlásáról közöltettek. E szerint a földbirtokok száma következő emelkedést mutat:

1826 :	10.296,693
1851 :	12.394,366
1871 :	13.820,655
1881 :	14.298,008.

Ez adatokból látjuk, hogy a földbirtok földarabolása határozottan előrehalad. Különösen nagy arányokban szaporodott a földbirtokok száma 1826-tól 1865-ig, míg 1865-től kezdve, melyben a földbirtokok száma már 14.027,996-ot tett, a szaporodás sokkal csekélyebb. A földbirtokok száma a földbirtokosok számával nem esik egybe; 1861-ben constatálta, hogy a földbirtokosok száma Franciaországban a földbirtokok 63 százalekát teszi, és e szerint 1881-ben a földbirtokosok száma mintegy kilencz millió volna. Összehasonlítva a nepességgel, volt 1000 lakos után:

1826-ban	323 földbirtok
1851-ben	346 „
1861-ben	365 „
1872-ben	384 „
1881-ben	401 „

A földbirtok egyes kategóriái szerint volt:

	1835	1880
a mely 5 franknál kevesebb adót fizet	5.205,411	7.320,778
a mely 5— 10 frank adót fizet	1.751,994	2.190,040
„ „ 10— 20 „ „ „	1.514,251	1.910,204
„ „ 20— 30 „ „ „	739,206	888,817
„ „ 30— 50 „ „ „	684,165	820,772
„ „ 50— 100 „ „ „	553,230	657,943
„ „ 100— 300 „ „ „	341,159	366,576
„ „ 300— 500 „ „ „	57,555	56,261
„ „ 500—1000 „ „ „	33,196	38,173
„ „ 1000 frankon felül „ „ „	13,361	14,774

Vagyis százalékokban:

		1835	1880
a mely 5 franknál kevesebb adót fizet		47.79 %	51.33 %
a mely 5— 10 frank	„ „	16.08 „	15.35 „
„ „ 10— 20	„ „	13.90 „	13.39 „
„ „ 20— 30	„ „	6.78 „	6.23 „
„ „ 30— 50	„ „	6.28 „	5.76 „
„ „ 50— 100	„ „	5.08 „	4.61 „
„ „ 100— 300	„ „	3.13 „	2.57 „
„ „ 300— 500	„ „	0.53 „	0.39 „
„ „ 500— 1000	„ „	0.31 „	0.27 „
„ „ 1000 frankon fölül	„ „	0.12 „	0.10 „

Láthatni ebből, hogy a legkisebb földbirtoktestek mindinkább többségre vergődnek. Érdekes még annak a figyelembevétele, milyen arányban szaporodtak az egyes birtokkathegoriák. És itt azt látjuk, hogy az utolsó 45 év alatt a szaporítás tesz azon birtokoknál, melyek

5 franknál kevesebb adót fizetnek	45.65 %
5— 10 frank adót fizet	25.70 „
10— 20 „ „	26.16 „
20— 30 „ „	20.84 „
30— 50 „ „	20.03 „
50— 100 „ „	18.99 „
100— 300 „ „	7.63 „
300— 500 „ „	2.25 „
500— 1000 „ „	15.15 „
1000 frankon fölül „ „	15.39 „

Tehát legnagyobb a szaporodás a legkisebb osztályú földbirtoknál; csak a 300—500-nyi birtokok száma mutat csökkenést. Ez adatok megítélésénél különben szem előtt tartandó, hogy azokban a városi telkek is befoglaltatnak.

A mezőgazdasági hitel viszonyai és különösen a földbirtok megterhelhetése egyik főfontosságú kérdését képezi az agrarpolitikának. Fájdalom, az erre vonatkozó adatok, különösen azok, melyek nemzetközi összehasonlításokra alkalmassak, nem igen állanak rendelkezésre. Annál gondosabban kell azokat följegyeznünk, melyek tudomásunkra jutnak. Így legújabbán az olasz jelzálog-terhek állapotáról nyertünk fölvilágosítást egy közleményben, melyből a következő adatokat merítjük. Olaszország jelzálog terhe 1880 végén 13,429.455,255 lírát tett. A jelzálog-teher kamatozó része 6,917.052,997 lírát



tesz, míg 6,512.402,258 kamat nélküli. Az egyes tartományok szerint a jelzálogteher következőképen oszlik meg:

Piemont és Liguria	---	1,924.946,600	lirát
Lombardia	---	1,068.128,269	"
Venecze	---	430.957,552	"
Emilia	---	1,201.584,261	"
Toscana	---	1,950.102.169	"
Márka és Umbria	---	1,499.699,754	"
Latium	---	581.128,323	"
Nápoly	---	3,351.482.766	"
Sicília	---	1,305.753,587	"
Sardinia	---	115.671,975	"

Legnagyobb a megterheltség e szerint Nápolyban, legkisebb Sardiniában.

F. B.

## É R T E S Í T Ő.

*Geologia kiváló tekintettel a petrographiára, a vulkáni tűneményekre és a hidrographiára. Írta dr. Szabó József, a budapesti egyetemen az ásvány- és földtan tanára. 700 ábra s 2 chromolithographiai tábla. Budapest, 1882. 745 lap. 5 frt 60 kr.*

Szabó József nemcsak a cathedraja köré seregülő nagyszámú egyetemi ifjúság háláját érdemli ki a czímben foglalt munkával; hanem művelt köreink érdeklődésére is teljes joggal számíthat. mert mai napság, midőn a szünnap i utazások az értelmiségnek hovatovább mind általánosabb szükségeivé válnak: vajon kit ne érdekelnének a föld életjelenségeinek tanulságos magyarázatai? És olyan országban, mint a mienk is, hol őstermeléssel foglalkoznak jobbadán a társadalom előkelőbb rétegei, bizonyára ritka kivételnek volna tekintendő, ha a műveltségi qualificatio megállapításánál jötevé ősanynaknak, a földnek, szerkezetéről, anyagváltozásairól és kor szerinti fejlődéséről, valamint biológiai viszonyairól tartozó ismeretek alól akárki is fölmentést igényelne. De éppen említett viszonyainknál fogva nálunk a geológiai ismeretek megszerzése és terjesztése nemcsak műveltségi kellék, hanem egyúttal nemzetgazdasági jelentőséggel bír, s azért főleg az ifjabb nemzedéknek jobb ajánlatot e mű olvasásánál nem tehetünk.

Szerző ide-tova három évtized óta hasznosítja alapos ismereteit, tágkörű tapasztalatait és olvasottságát a tanteremben és iroda-

lomban egyaránt s nemcsak idehaza tiszteljük benne a jeles tudóst és vezért, hanem tanári és írói tevékenységét a külföld szakköréi is teljes elismeréssel méltányolják s petrographiai bűvárlati módszerét Európaszerte kiterjedt iskola műveli. Ma midőn a hatalmas Angliától a kis Romániáig minden állam gyakorlatilag igyekszik kitüntetni a geológiai ismeretek hasznosságát és az állami kormányzat gépezetébe illesztett testülettel vizsgáltatják területeiket: fölösleges is hangsúlyoznunk, hogy a kiszülőföldünk fölépítő anyagával s az annak létesítésénél közreműködött tényezőkkel bennünket megismertet, tulajdonképen a legbecsesebb culturtörténelmi adalékokat is deríti föl, mennyiben földrajzi és földtani tényezők gyakoroltak világteljesítő és legelhatározóbb befolyást nemcsak egész continenseknek, de egyes országoknak, sőt azok többé-kevésbé individualisalt vidékeinek lakóira s az ott létesült állami, társadalmi intézmények minőségére, úgyszintén a szellemi és anyagi jóllét kialakulására.

Szabó József pedig magából az őstermészet duzzadozó forrásából meríti tanainak legjavát s éles látását, beható ítélő képességét épen a Kárpátok erdős koszorúja által övedzett hazai föld kitartó tanulmányozásában edzette meg legelőször, s azután Európa, sőt Afrika és Amerika különböző pontjaira tett útazásai alatt folytatta gondos megfigyeléseit, ott a nyílt természet ölen lesve el a föld életének törvényeit, egyes jelenségeit és folyamatát. És a mit csak a geologusok hangyaszorgalma a nevezetesebb múzeumokban, vagy a sajtóban összehalmozott: Szabó munkás keze azt is híven megforgatta és czéljaira föl tudta használni; de azért nem a poros foliansok fölött fáradt elme termékét vesszük kezéből, hanem könyvének minden lapjáról tárgyyszeretet s a személyes észlelésen alapuló közvetlenség sugárzik felénk. A stílus tisztán nyelvi oldala talán nem mindenütt felel meg a szigorúbb kívánatoknak, de általában véve az egész könyv világosan, sőt bizonyos elevénységgel van írva.

Midőn tehát az első magyar geológiát végre olvasóinknak e folyóirat encyclopædicus irányához mért rövidséggel bemutatathatjuk, valódi büszke önérzettel tesszük azt, mert nem egy tekintetben valódi nyereségnek nevezhetjük azt irodalmunkra. A tartalomban épenséggel úttörő munkát adott szerző, mert a világirodalom összes ide vágó termékei közül ebben találjuk először túlsúlyra emelve a földkéreg anyagának mineralógiai és histológiai alkatát, arra alapítván úgyszólván a föld rendszeres történelmének megírását. A geológiai történelem nomenclaturájában is ilyen sze-

repet játszik, mert itt találjuk először alkalmazva a Bolognában 1881-ben nemzetközileg megállapított stratigraphiai és chronologiai sorrendet. A stratigraphiai sorrend ehhez képest következő: 1. groupe = csoport a legmagasabb egység egy-egy geologiai korszakban. 2. Sistema az előbbinek alosztálya s a korábbi német formatio, (mely a képződés módjának, mint eruptio, ülepedés stb. jelzésére maradt) és francia terrain helyébe emeltetett. 3. Sectio (= series, Abtheilung) egy alosztály; 4. emelet (etage, piano, piso stufe) további alosztály. 5. szakasz (= assise) még alsóbb alosztály, míg 6. a réteg (Schichte) stratum (couche) a stratigraphia elemi egysége. Az időszakra megállapított sorrend: 1. era a legmagasabb időosztás, 2. periodus megfelel a sistemának, 3. epoch a sectio képződését jelöli, míg 4. kor (age) az emelet létrejöttére vonatkozó időtartam. Így például:

Group.	II. Sistema
I. Ujkori vagy Kenozói	Alluvium
	Diluvium
	Pliocen
	Miocen
	Olygocen
	Eocen
II. Középkori vagy mesozoí	Kréta
	Jura
	Räti
	Trias
III. Ókori vagy paleozói	Dias
	Carbon
	Devon
	Silur
	Cambri
IV. Óskori vagy eozói	Huron
	Laurentian

Es hogy a tárgy földolgozásáról is tájékoztatót nyujtsunk, álljon itt a tartalom rövid áttekintése. Bevezetésében a geologia (földtan) földadatával, beosztásával, segédtudományaival eszközeivel ismertet meg. A különös rész négy nagy czímben öleli föl a dús anyagot, és

pedig az első részben a föld anyagának kül- és belalkatával vagyis a földnek s a rajta levő víz- és levegőnek elterjedésével, physikai saját-ságaival, réteges és tömegesközetek települési mikéntjével foglalkozik.

A második rész petrographia, azaz a föld anyagának minera-logiai alkata. Itt tehát a kőzetképző elemek, ásványok, a petrogra-phiai módszerek (a microscopi vizsgálódás) ásvány-szétválasztási microchemiai módszerek (épen a Szabó-féle lángkísérletek a földpá-tok megállapítására) a kőzetek eredeti s utólagos szerkezete, azoknak egyneműségök és különmeműségök alapján eszközölt részletes leírása kerül sorba. — A harmadik és az olvasót legközvetlenebbül érdeklő rész a föld történelmét, annak egyes korszakaiban uralkodott tele-pülési, biológiai viszonyokat öleli föl, még pedig könnyebb összeha-sonlítás kedvéért a jelenkorból kiindulva, miáltal a geológiát egyfe-lől a geographiával, másfelől az újabb időben annyira föllendült præhistoriával hozta szoros kapcsolatba s egyúttal a geológiai tényezők működésével is megismertet. Minden egyes sistemában elkülönítve szól a stratigraphiáról, azután a vulkáni képződvények-ről s könyvének a rendkívül gazdag és instructiv szövegrajzok által fölötté megkönnyített használhatóságához még az az érdek is járul: hogy saját honi viszonyainkat összehasonlítólág mindannyiszor be-szövi, mi által lapról-lapra jobban leköti figyelmünket s e különben tanulóknak, gazdáknak, bányászoknak, szakembereknek készült könyv ily módon minden gondolkozóra nézve élvezhető olvasmány-nyá alakul. A végső fejezet a föld belsejét tárja elénk, némely általá-nos viszonyok részletezése közben.

E futólagos áttekintésből is kellőképen meggyőződhetik az olvasó, mily derekas munkával ajándékozott meg a kitünő tudós bennünket. Fájdalom mutatványokkal nem szolgálhatunk korlátolt szűk terünkön; de ismételve melegen ajánljuk azt a komolyabb olvasmányok barátjainak, mert nem rideg, fárasztó tankönyvet, ha-nem a föld életének vonzóan írt s mégis a tudomány legújabb állás-pontjáról szóló, valóban nagybecsű rajzát nyerte abban irodalmunk úgyhogy e mű nemcsak adatainak bőségével és frissességével, de cél-szerű beosztásával és előadásával is számíthat a művelt körök figyelmére.

TÉGLÁS GÁBOR.

*A. Legrelle, Louis XIV. et Strasbourg. Essai sur la réunion de Strasbourg à la France d'après des documents officiels et inédits. Paris, Hachette. VIII. és 424 l.*

Kétszáz éve múlt tavaly, hogy XIV. Lajos országához csatolta Strassburg városát. Ez idő alatt Németország publicistái nem szüntek meg e várost és az elzászi tartományt rendszeresen visszakövetelni. Ha hitelt adhatunk a Scherer, Schmidl, Wohlwill, Hutzelmann és társaik recriminációinak, a mióta a világ, nemzet nemzet ellen olyan bünt el nem követhetett, a história évkönyveibe olyan égbe kiáltó igazságtalanságot föl nem jegyzett, mint azt, hogy Lajos «tölök» az illparti köztársaságot «elrabolta». — A legerősebb kifejezéseket \*) nem vélik elég gyalázóknak, hogy azokkal a francziákra átkot, Louvoisra és Montelorra, a rablófőnökökre kígyót-békát szórjanak. A régi hűbéri intézmények bámulóit Strassburg annexiója azért boszantja, mert a régi római szent birodalomnak sérthetetlen bástyaiba francia király ütötte először a végzetes rést. A liberálisok egy autonóm köztársaság elnyomatásáért haragszanak, — mely köztársaságok a democraticus eszméket juttatják szerintök győzelemre a monarchiai állapot elve ellenében, — ha fönn állanak.

A kik pedig se nem feudalisok, se nem szabadelvűek — mert a nép nagy részét nem elvek, hanem a sejtelem és az érzelmek teszik politikai tényezővé — Strassburg elvesztésében egy oly csapást sirattak, mely megszentésítette egy királyságnak suprematíóját a nagyterjedelmű és még mindig véghetetlen tekintélyű császári birodalom fölött. «Mindnyájan megfogadták, a német hazafiak, hogy egyik vagy másik napon visszafoglalják a Vogézek thermopyláját. És esküjüket megtartották.»

És bár ahhoz kétség és vita nem fér, hogy Strassburg mainap hova tartozik, örülünk, hogy Legrelle — a sok kiadást és fordítást ért *La Prusse et la France devant l'histoire* híressé vált szerzője — nem találta fölöslegesnek azon vádak belső értékét kutatni, melyek a porosz csapatokat elvégre Elzászba vezették, hogy hadi erővel adjanak elégtételt a német tudomány sértő revindicációinak. — Kétségtelenül előbb kellett volna megjelenni e könyvnek, mely tudományos szempontból a vitát elv dolgában végleg eldönti (mert úgy tetszik, mintha a kritika ezentúl csak a másodrendű kérdéseken fog javítani valót találni), előbb kellett volna a németek naiv, olykor «perfid»

\*) Minők: Raub, Verrath, Frevel, Übrumpelung, Schandthat, Frechheit stb. I. II. p.

tévedéseit helyreigazítani, mielőtt azok szembe vett czéljokat elérték. De azért szép dolog látni, hogy a szerencsétlenség kegyetlen tapasztalatai közepett akadt Franciaországban elég historicus, kik magasra föntartják a nemzetközi erkölcsiség nagy eszméjét, azon esemény után is, mely egyedül tudott véget vetni azon folytonos izgatásoknak, melyet a német rosszhiszeműség a münsteri és osna-brücki békekötésekből kiolvasott.

Az előttünk fekvő könyv legnagyobb érdemének azt tartjuk, hogy egészen legyőzte a nemzetiségi előítéleteket, és nem foglalja el ezeknek igazságtalan álláspontját. Mint moralista bátran mondja könyve végén Legrelle Arzen: «Nem; Strassburg elfoglalása a közjog és az eszményi igazság szempontjából nem volt egészen correct», hozzáteszi, hogy mint államférfinak, ki jól ismeri az emberiség gyöngye oldalait, elnézőbbnek kell lennie. Ez az egyetlen helyes álláspont.

De ne tekintsük Legrelle munkájának hazafias fontosságát. Fölötte érdekes ez mint részlet Európának diplomatai történetéből.

A szerző Strassburg történetét keltá-román eredetétől fogva vezeti le, és kifejti mint vált germánna, utóbb szabad várossá, köztársassággá. Teljes figyelmünket azonban, azt hiszem, csak akkor érdemli ki e város, mikor a fejlődő francia állam aspirációinak kezdi tárgyát képezni. Ez pedig csak a harmincz éves háború idejében mutatható ki.

Richelieu előtt Strassburg megszerzésére francia államférfi nem igen gondolt. De a mint Franciaország ez időtől fogva folyton hatalmasabb lett, mindinkább bizonyossá vált, hogy «az elzászi városok királynője» nem tarthatja tovább fönn ferde helyzetét, nem folytathatja soká kétszínű viseletét. Mert igen kétszínű volt ez, majd egy századon keresztül. Míg egyrésről igen tetemes összegeket kap a bécsi udvartól, hogy ellentálljon, ugyanakkor szünet nélkül alkudozik a versaillesi kabinettel, és nem szégyel bókolni a francia vezéreknek, valahányszor az osztrákokat megverték. \*) De ezt alig lehetne szemére vetni, mert földrajzi és politikai helyzete kényszerítette arra. A republikák természete szerint szabad akart maradni, holott nagy küzdő felek közé szorúlva, ilyen kis állam neutralitása csak ábránd lehet. Okvetlen egészen francziának, vagy egészen németnek kellett lennie. \*\*) — És ha van ez ügy körül valami, a min méltán

\*) 172. l.

\*\*) Hasonló helyzetben volt Bréma is, melynek területét a vesztfáli béke Svédországnak engedte át.

csodálkozhatni, az nem lehet egyéb, mint hogy mikép volt képes Strassburg a vesztfáli béke után még 30 évig legalább névleges függetlenségét fõntartani, mesteri ügyességgel libegve a szomszéd Seylla és Charybdis mohó torka között. — Az autonom németek panaszkodnak, \*) hogy ez ügyes viselkedés több sikert nem érdemelt, — értenõk, ha tekintetbe nem kellene venni, hogy elvégre is nagy államba való bekebeleztetés a városra elõnyösebb volt azon meddõ tiszteletnél, hogy szabad és birodalmi város marad a neve, és annak elmaradhatatlan következményénél, hogy minduntalan majd a francia királynak, majd a Habsburgnak kellene mindenféle subventiókat fizetnie.

Legszembetûnõbblen a 30 éves háború kezdetén volt Strassburg tanácsa kétszínû viseletû, melyet ha oly igen ügyes nem lett volna, meg kellene vetnünk. Nem lehetett ez máskép egy városnál, mely alkotmányára nézve a birodalomhoz, vallására Svájcához, mûveltségére nézve mindinkább Franciaországhoz szított. Elõnye is végre azt követelte, hogy a nagy háborúban a svédekhez és francziákhoz csatlakozzék. Helyzete Gusztáv Adolf halála és a nõrdlingeni csata után vált végzetessé, és ebbõl máskép nem tudott szabadulni, mint-hogy lassanként egészen Franciaországnak hivatalos védelme alá szegõdött. Nem kis részben Mazarinnek és a fejlõdõ nagy francia diplomatiái karnak volt sikere, hogy a vesztfáli béke által Franciaország oly nagy elõnyökre tett szert: hogy Elzászon kívül a felsõ Rajnának balpartját is megnyerte és Lotharingiát ez által elválasztotta a római monarchia testétõl.

A legnagyobb figyelemmel kell tanulmányozni a münsteri és osnabrüeki negociációkat, melyek a vesztfálinak nevezett békét elõkészítették. Legrelle azokat bőven, de talán nem eléggé világosan bonyolítja le. A discussio a körül forgott oly hosszú idõn keresztül, vajon Franciaország Elzászt hûbérként, vagy teljes souverainitással nyeri-e? — Ez azért volt fontos, mert ettõl függött, vajon lesz-e Franciaországnak szavazati joga a birodalmi diétán vagy nem? — A szászweimari Bernát végrendelete német szempontból elõnyösebbnek vélte az elsõ combinatiót. De a Habsburgoknak eléggé indokolt félelme, hogy tõlük elragadj a Németország politikájának vezetését, elejtette a «cessio in titulo feudi» eszméjét. Franciaország is soká habozott, míg végre a Frondenak nevezett belháború által befolyásolva, belátta, hogy a közbéke szempontjából jobb lesz a szükségkép beálló versengésnek elejét venni.

\*) Spach, *Description du département de Bas-Rhin* I. 243. l.

A Münsterben 1648 október 24-dikén kötött békének 73, 74 és 79. §§-ait tárgyalta idáig a francia és német történetírók a legnagyobb pontossággal. Pedig ezekben aránylag semmi nehézség, mert azokban minden intézkedés a lehetőségig világos és szabatosan kifejezett. Sőt mondhatni, hogy nemzetközi szerződésekben terület az elővigyázatos fogalmazás és gyakori ismétlések oly luxussal még soha sem engedtetett át. Nem csak az osztrák ház az, mely főnökének kezdeményezésére és a családtagok beleegyezésével jogaitól önmagát megfosztja; nem a császár a monarchia nevében, hanem maga a szent római monarchia az, mely a szerződést köti. A császár és a monarchia egyetemben mondanak le, és ruházzák át Franciaországra teljes souverainitásukat, és annak minden tartozékát, mindent, a mit a monarchia és Ausztria a 73. §-ban kijelölt területen bírt, — vagyis felső és alsó Elzászt. Úgy Ausztria mint a monarchia lemond jövőre minden revindicációról, nyíltan kijelentik, hogy a monarchiában érvényes régi közjoggal élni nem fognak. Főfontosságú körülmény, hogy nem pusztá czímeket engednek át Franciaországnak, nem ius in Alsatiá-t, személyi jogokat, a mint utóbb állítani szerették a Rajnán inneni érdekeltek, hanem valóságos ius in Alsatiám, bizonyos területre vonatkozó dologi jogok összességét engednek át örökre: tehát Elzászt városaival, váraival, bányáival, telepeivel, erdeivel és lakóival \*) együtt, semmi jogot fönn nem tartva, átengedve a felsőbbiséget és a souverain hatalmat és a joghatóság minden nemét. \*\*)

Ez ugyan elég világos. De az utókor udvari jogászainak nagy foglalkozására a 73. 74 és 79 cikkek után következik egy olyan, mely az említettekkel állítólag ellenkezésben van. A 87. §-ban ugyanis az van mondva, hogy a francia királynak nem csak a baseli és strassburgi püspököt és az utóbbi várost, hanem azon egyéb elzászi egyházi rendeket is, melyek közvetlenül alávetvék a monarchiának, bizonyos grófokat, bárókat és a nemeseket, valamint a tíz monarchiai várost, az úgynevezett dekapolist, a monarchiához való közvetlenségi viszonyuk és szabadságaik élvezetében kell hagynia.

E megszorítás által az előbbi cikkek intézkedései nem illuzoriusak-e? — A német tudósok azt tanítják, hogy azok. \*\*\*)

A német interpretatio, ha az ellentétet tovább is állítja, a

\*) Omnes vassalli, landsassi subditi homines-t említ a szerződés szövege.

\*\*) „Absque ulla reservatione cum omnimoda virisdictione et superioritate supremoque dominio.”

\*\*\*) 90. lap.



«possessio immedietatis erga Imperium romanum» szavaira támaszkodva, nem figyeli meg az egyes cikkek szerves kapcsolatát és teljesen megöli a békeszerződés szellemét. — Ha a francia monarchia nem gyakorolhatja souverainitását, de még protectióját sem, Strassburg városa és püspöksége, sem a dekapolis, sem Hanau, Lützelstein és Oberstein grófok, meg az elzászi nemesek birtokai fölött, — ugyan mit nyert akkor a Rajna és a Vogézek közti tartományból? — A németek nem restelik egész pontosan kiszámítani, azt állítják, hogy egy negyedét a gazdag síkságnak vagy kétszázezer lakossal. \*) És még ezekkel szemben sem léphet föl a francia király mint souverain, hanem csak mint olyan Landgraf vagy Landvogt, minők az ausztriai főherczegek voltak.

Azon kérdés tolakodik itt elénk: A francziák rászedettek-e a bécsi udvar által, midőn a kérdéses paragraphust beczikkelyezni engedték, vagy nem? — Legrelle nem habozik azt felelni (a 92. lapon), hogy «határozottan rászedettek. Franciaország győzni tudott, de gyanakodni képtelen volt. Éleslátása nem állott hadi szerencséjének magaslatán. A legyőzöttek különben is rosszul játszották volna szerepöket, ha kegyelemből figyelmeztetik Franciaországot, hogy mily törbe ejtettett. Ha Franciaország csalatkozott, ám tulajdonítsa annak, hogy nem volt eléggé ravasz.»

Ha azonban jogi szempontból belemerülünk a viszonyokba, és az előttünk fekvő könyvet figyelemmel olvassuk át, nyilván való lesz, hogy könnyű a józan észnek és a jóhiszeműségnek, — mert szerződészek megítélésénél, köttettek legyen azok magán személyek vagy nemzetek között, a jóhiszeműséget okvetetlen szükségesnek kell elismernünk — a hírheft 73. és 87. cikkek látszólagos ellentétét kiegyeztetni. És e magyarázat egyúttal az osztrák ház diplomatáira is a legjobb világot fogja vetni. A 87. cikkben foglalt intézkedések épen nem teszik tönkre a megállapított sok kivétellel, a 73. és következő cikkekben tág kifejezésekkel formulázott elv következményeit. Célja az, hogy az átengedett tartomány bizonyos területei érdekében különös és kedvező föltételeket szabjon, mert a monar-

\*) Boeckh: *Der Deutschen Volkszahl und Sprachgebiet*, 172. l. és Adolf Schmidt: *Elsass und Lothringen*, 22—23. l. «Nicht das Elsass als solches, mit seinem gesammten territorialen Inhalt und mehr als einer Million Einwohner, wurde in den Paragraphen 73 und 74 des Münster'schen Friedenstractates der Krone Frankreichs abgetreten, sondern nur eben die Landgrafschaft desselben, das heisst die landgrafschaftlichen Rechte und Besitzungen des Hauses Oesterreich im Elsass, welche letzteren nur etwa den vierten Theil des Landes, 295 Gemeinden mit 227,000 Einwohnern umfassten».

chia, vagy mondhatjuk joggal az osztrák ház nem engedhetett át Franciaországnak több jogot, mint a mennyivel rendelkezett. Bizonyos lakókat azon autonomia birtokában kellett hagyni, melyet a feudális közjog «monarchiai immedietas»-nak nevez, és melyet a 30 éves háború folyamán alatt és után alkudozó német diplomaták soha sem mertek föláldozni. A jogi műkifejezésekkel élve, a *supremum dominium*-ból csak az abban befoglalt *superioritas regna* engedtetett át, vagyis az igazságszolgáltatások, a közvetlen kormányzásnak és a közigazgatásba való folytonos beavatkozhatásnak regal-jogai. Ezt jelenti a szabadság szó, mely a monarchiai közvetlenség mellett említetik. \*) Különben is a 87. cikk, mi egyébről biztosíthatta a tíz monarchiai várost, mint hogy hajdani szabadságaik sértetlen maradnak, — miután a 73. cikk őket határozottan és mindenkorra elválasztotta a német népek és osztrák tartományok kötelekéből? — Midőn Osnabrückben azt akarták, hogy Pomeránia a monarchiától tényleges függésben maradjon, akkor a midőn hűbéri birtok czímén a svédeknek azt át kellett engedni, egészen más kifejezéseket használtak, mint a münsteri 87. cikkben, de ott is olyanok a kifejezések, hogy minden kétséget kizárnak. Pomerania átengedése csak in perpetuum et immediatam Imperii feudum történt és mögéje tették, hogy a svéd korona csak pro hereditaris Imperii feudo fogja Pomeraniát bírni. Münsterben ellenben, midőn azt akarták kifejezni, hogy a monarchia és Ausztria minden jogáról lemond, melyet bírt, tágértelmű formulákkal éltek, hogy ezentúl sem császár, sem osztrák főherczeg ne követelhessen soha semmit azon terület és városok tekintetében, melyeket a 73. cikk felsorolt. És ez volt Franciaországra nézve a legfontosabb. A mi a községek szabadalmait és szabadságait illeti, ezekről a császár le nem mondhatott, és azt tőle nem is kérték. A szerződő felek okvetetlen azon nézetten voltak, hogy az már csak Franciaországhoz tartozik, hogy mint fog előbb vagy utóbb Strassburggal a tíz várossal és az elzászi nemességgel megegyezni.

E megegyezés nem volt könnyű föladat,\*\*) és nem történt meg soha szerződés alakjában. Csak miután 30 évvel ezután a nimvégi

\*) « . . . . in ea libertate et possessione immedietatis erga Imperium Romanum, qua hactenus gavisae sunt (nobilitas és civitates) relegione.» — A gavisai vagy gavisae? vitára vonatkozólag l. a 95. lapot.

\*\*) Legrelle szerint Elzász bekebelezetése Franciaországba három ok miatt nem történhetett a vesztfáli béke után, és ezek: a fronde-harcok (1648—1653), d'Harcourt kormányzó kéte hűségű magaviselete és a catholicus propaganda, mely a reformatus lakosokat sértette.

béke (1678 február 2.) ismét megerősítette Franciaországnak Elzászra vonatkozó jogait, határozta el XIV. Lajos, hogy véglegesen hatalmába keríti Strassburgot. «Végre megjött az idő, melyben a diplomácia jóvá teszi hibáját és a continensnek a béke megbecsülhetetlen jótéteményét nyújtja. Hét évi hősies hadakozás után, Valencienne, Cambrai, Freiburg, Gent, Ypres, Saint-Omer és Puyterda bevétele után XIV. Lajos, a legyőzhetetlen, kétségtelenül Európa ura volt. 1678 végén Angolország terveit többé nem zavarhatta, oly kevésbé mint Svédország, mely saját bajaival volt foglaltos. Augusztus 10-dikén Hollandiával békét kötött, szeptember 17-dikén a spanyol királylyal. 1677 május 27-dike óta pedig Erdély fejedelmével volt szövetségben, hogy az kelet felől tartsa elfoglalva a császárt, kinek különben is a nagy magyar fölkelés, mely politikai és vallásos volt egyszersmind, és melyet Tököli indított meg, sok bajt okozott. A népek összeségét tekintve ez időben Franciaország volt a leghatalmasabb, és Ausztriának, mely a vesztfáli béke megkötésekor Spanyolországra gondolva, még megtorlást kísérelhetett meg, most már csak engedelmeskedni volt ereje, engedelmeskedni azon fejedelemnek, kit 1672-ben oly meggondolatlanul megtámadott.»

De még a nimvégi béke megkötése után sem akarta Lajos Strassburgot hadierővel országához fűzni. Louvois, a király híres hadügyminisztere, Créqny maréchalnak, ki Strassburgot 1678 őszén szenvedélyesen ostromolni szerette volna, azt írja: «Őn jól tudja, hogy a király a város elfoglalását csak a legvégső esetben akarja megengedni». (201. l.) És egy hónappal utóbb ismétli uralkodójának veto-szavát. «A király megmarad szándékánál és nem engedi, hogy ön Strassburgot megtámadja.» — Erre nem is volt szükség. A francia kultúra volt már e korban Európában kétségtelenül a legnagyobb és ez Strassburgot, melynek politikája már rég óta Versailles felé gravitált, észrevétlenül meghódította, a legbiztosabb és legnemesebb fegyver — a műveltség által. — Nem volt már szükség aranyra, armányra és íjesztésre, mint Voltaire állította, hogy Louvois Strassburgba vonúlhasson. Bár volt az Ill partján egy autonóm germán párt, de a vesztfáli béke óta mindinkább erősödtek a katholicusok, a francziák. Pártjoknak magvát a káptalan képezte,\*) és a nimvégi béke idején már határozott túlsúlyra került. Arra sem volt szükség, hogy Günzer, mint rosszakarói állították, szülővárosát

\*) Ranke, *Französische Geschichte* III. p. 463.

elárulja. \*) Jól mondja írónk: Louis XIV n'avait que la peine d'enfoncer des portes entrebaillées. (288 l.) Nem találni Louvois és mások levelezéseiben a vesztegetésnek, csalárd csábításnak vagy lélekvásárlásnak semmi nyomát. — Hogy Strassburgba vonúljon, XIV. Lajos nem folyamodott a comptióhoz, a mint annyian számára lobbantották, sem a rábeszéléshez, a mint kívánatos lett volna. «Más szernek köszönte a sikert, — mondja a szerző, kit e helyen elkap a lelkesedés — ereje egyszerű föltüntetésének, hadi hatalma fönséges kifejtésének. «A merészség és megfélemlítés voltak egyetlen szövetségesei, és megint bebizonyult, hogy a győztesnek csak meg kell jelenni, hogy újból győzzön.»

E könyvnek — melynek egyetlen hátránya az, hogy irálya nehéz, hogy az előadást az adatok bősége elnyomja, hogy kerüli az ízlést, mely a francia írók műveit oly élvezetessé teszi (mondják, csak azért, hogy németeknek íze szerint legyen), — e könyvnek egyetlen része, mely nem a diplomatia szövevényes és bonyolult fonalait és szigorú jogi kérdéseket, hanem történeti képet nyújt az olvasónak: Fürstenberg érseknek, majd XIV. Lajosnak pompás és festői bevonulása Strassburgba. A renaissance és a reformatio korának szokásaira gondolunk az ünnepélyességek részleteinél. Ez esemény emlékeül emlékérmeket is vertek. Az egyiken XIV. Lajost láthatjuk trónusán ülve, mint nyújt egy korona muralist, koszorút, minőt a rómaiak adtak annak, ki elsőnek mászta meg az ellenséges vár falát. *Adserta Urbis tranquillitate* van az éremre vésve. — Egy másik érmen jellemzőbb fölírást olvashatnak: *Germanis Clausa Gallia*.

Ezt meghazudtolta a jövő, mint minden dicsekvést. Annyi azonban kétségtelen, hogy Strassburg megszállása által Franciaország sokáig ment maradt a «germán inváziók»-tól, és ennek reménye is lehetett egyik indok, mely a város elfoglalását követelte. Vajon követelni fogja-e ismét?

L. B.

---

\*) Ranke nem hisz Günzer árulásában. De Schmidt, Mobil stb. sötét színekkel festik és rágalmazzák e szegény bűnbakot. Szerencsétlensége az volt, hogy 1681 után vallást változtatott, és hogy áttérését pénzzel fizettette meg. Louvois egy levelében, mely 1681 szeptember 18-dikán kelt, és melyet Legrelle egyebek között fölhoz (a 297. lapon), hogy Günzer ártatlanságát kimutassa, nevezetesen hogy 10 nappal Strassburg elfoglalása előtt erről Günzer még mit sem tudott, ez fordúl elő: «Keresse strassburgi könyvkereskedőknél és ritkaság gyűjtőknél *Magyarországnak részletes térképét* . . . (?) . . . ha Günzer Strassburgban van, bízom, hogy segíteni fogja önt előkerítésében».

*Jó könyvek a magyar nép számára. (9—15.) Kiadják a Révai testvérek.  
Buda-Pest, 1883.*

Újra hét szám jelent meg e füzetes vállalatból, melynek célja jó és olcsó könyveket juttatni a magyar nép kezébe és kiszorítani a ponyvairódmalmát. A cél minden esetre méltánylandó, azonban nem oly könnyen elérhető, mint a vállalat kiadói és írói gondolják. A kik a népnek akarnak írni, jól kell ismerniök gondolkozásmódját, érzelmvilágát s behatóan tanulmányozniok azon irodalmi formát, melylyel leginkább hathatni reá. Úgy látszik, hogy e vállalat írói épen e kettővel gondolnak legkevesebbet. Leereszkednek ugyan a néphez, jól-rosszul utánozni igyekeznek nyelvét, szólásmódjait, de csakis a külsőségeknél maradnak. A benső formára nem igen van gondjuk, sőt azt látszanak hinni, hogy a népnek épen az való, a miben a műveltebbek nem találhatnak gyönyört, pedig az írói és költői művészet alapjában ugyanegy, akár a népnek, akár a műveltebb közönségnek írunk, leginkább csak a tárgy megválasztásában s a forma némely sajátágaiban van a különbség.

A vállalat nagy részt elbeszélések és költői beszélek gyűjteménye. Általában erkölcsi vagy hazafias irányúak, de nem szólnak se a szívhez, se a képzelethez. Különösen hiányzik bennök a jól szőtt kerek mese, mely felkelti, fokozza és kielégíti az érdekeltséget. Példa reá mindjárt Jókai *Puskás Kalárja*, (11. sz.). A költő hangzatos sándor-versben elég jól elbeszél egy székely mondát, de igen kevés benne a lelemény, a monda hősnője pedig, a ki egy maga föltartóztat egy egész tatár csapatot, hetet közülök megöl, azután haza megy, megmosdik, bedagaszt, bevet, vacsorát készít az aratóknak, megmosogat, azután lefekszik és három fiút szül, minden nyögés nélkül, se képzeletünket el nem hiteti, se szívünket meg nem indítja, legföljebb csak mint curiosum hat reánk. Szathmáry Károly *Tanya Jánosa* (12. sz.), a kit a természet megbélyegzett, oly bajokba esik, a melyekbe arca vörös foltja nélkül is könnyen bele eshetett volna, azonban legnagyobb baj az, hogy se küzdelme, se egyénisége nem igen érdekelheti az olvasót. Folyvást a véletlen sodorja bajba, s nem saját lelkieréje, hanem szintén csak a véletlen segíti ki belőle. E mellett inkább csak gondolva van s nem egyszersmind átérve az egész történet. Mayer Miksa *A lutri koldúsa* cím alatt (14. sz.) a lutri mételyéből akarná kigyógyítani olvasóit. Kár, hogy Vámos András uram története nehézkesen, rosszul van elbe-zélve s inkább a morál szüli benne a cselekvényt, mint a cselekvény a morált.

Mayer helyeseu okoskodik, de rosszul rajzol, tiszteletre méltó moralista, de gyöngé költő. Az események logikain folynak egymásból, de a hős csak abstractio, szenvedélyének nincs természetes s költőileg érdekes fejlődése s lelki állapota és az események között, melyek tönkre teszik, csak külső kapcsolat van s nem egyszersmind belső.

Szathmáry és Mayer prózában írták elbeszéléseket, a többi mind verses dolgozat. Rudnyánszky Gyulának *Az áruló guzsalj* (15. sz.) című költői elbeszélése nagyon bőbeszédű a leírásban és mellekeseményekben, de a fődologban meglehetősen hallgatólag. Egy kaczer és kapaszkodó parasztlány történetét beszéli el, a ki egész kisaszszonynya válik, válogat kérdőben és vén leány marad. A morál itt is a cselekvényre van erőltetve s a leány kedélyvilágának rajza egészen elhanyagolva. Aztán azt sem értjük egészen, hogy a leány csak kaczer-e, a ki játszik a legényekkel, mint a macska az egérrel vagy inkább uraskodó, a ki körén kívül keres vőlegényt. A két motívum nem tud egymásba olvadni s inkább az első van hatással a cselekvényre. Egyszerű, de világos, és jól gondolt, erős mesét kedvel a nép, minél kevesebb cifrasággal elbeszélve. S erre törekednek legkevesebb e vállalat írói. Reviczky Gyulának *Edelény a hű szerető* (9. sz.) című költői beszélyében sem találhatni jó mesét. Ez egy rege akar lenni Szent László idejéből. Edelény, egy árva nemes fiú, együtt nevekedik Ilonával, a király leányával; bele szeret, azonban, Ilona Zvojnimir, horvát fejedelemhez megy férjhez. Magának Edelénynek kell őt Zágrábba kísérnie; ott mulat egy darabig a horvát udvarban s midőn a királyné egy este fölkeri, hogy énekeljen neki valamit, egy dalt énekel a szerető szívek boldogságáról, aztán szét-töri kobzát, elbúcsuzik tőle azzal az óhajtással és ígérettel, hogy szerelme soha se teremjen töviset, s ha baja lesz, reá mindig számíthat. Ekkor aztán visszamegy László udvarába, a ki őt, mint a költő mondja, zsíros hivatalba teszi; lassankint sebe begyógyul, mert meggondolja, a költő nem épen költői kifejezése szerint, hogy az élet még sem «oly komisz portéka». Azon közben Zvojnimir meghal, a horvátok föllázadnak, sőt elfogják az özvegy királynét. A hír első részének megörül Edelény, mert most már reménye lehet az özvegy királyné keze megnyeréséhez, de a második rész elbúsítja. Ő is László seregéhez csatlakozik, mely a királyné kiszabadítására indul, sőt megelőzve a serget, mint álbörtönőr, a királyné börtönébe lopózik, hogy jó hírt vigyen neki s oltalmazza. László serge legyőzi a horvátokat, néhány vitéz a királyné börtönébe siet, hogy kiszabadítsa. Edelény, az álbörtönőr, ott alszik a börtön küszöbén, mert a mint a

költő mondja, törődött volt az utazástól. A berohanó vitézek azt híven, hogy valóságos horvát börtönőr, megölik. A szörnyű tévedés csakhamar kiderül. A haldokló Edelény bevallja titkolt szerelmét a királynénak s meghal. A királyné soha sem megy férjhez; Borsod-megyébe vonul s a falut és kastélyt, a holtig hű szerető emlékére, Edelénynek nevezi el.

Íme az egész költői beszélynek alig van valami bonyodalma, inkább külső események sorozata, mint küzdelem szülte fejlődés. Edelény semmit sem hat Ilona királyné sorsára s a királyné is keveset az Edelényére, mert Edelénynyel néma szerelme nélkül is könnyen megtörténhetett volna az, a mi megtörtént, tudniillik véletlen meggyilkoltatása. Edelény az álbörtönőr szerepét lovagiaságból vagy a király iránti hálából is eljátszotta volna. Szerelme csak külső díszítmény, melyben alig hiszünk. Ily sovány és érdektelen mesét csak az előadással lehetett volna valamennyire érdekessé tenni, de Reviczky sehogy sem tudta eltalálni a rege hangját, elbeszélése kellemetlen, verselése gyöngé, népiessége affectált.

Inczédi László *A kocsis és királyleány* (10. sz.) című művében bonyodalmasabb, kerekébb mesére törekszik, népmesei motívumokat dolgozva föl. Azonban csodálkozunk, hogy a magyar népmese-költészet kincstárában nem talált egyebet, mint egy pár színes üvegdarabot. Van ott elég gyémánt és arany is, mely megérdemli az aranyműves munkát. Inczédi népmeseje nem elég érdekes, s nincs is elég jól elbeszélve. Népmeséinkben a paraszt-suhancz, a ki földi vagy tündér királylyá emelkedik, több és érdekesebb kalandokat él át s több részvétet gerjeszt maga iránt. Aztán a népmese kedveli az egyszerű, élénk, de keresetlen elbeszélést, a kevésbbé festői, de annál plasztikaibb rajzot, a naiv nagyítást, a derült humor szikráit, de minden erőlködés nélkül.

Mikszáth Kálmán nem elbeszéléssel kínálja meg a vállalat olvasóit, hanem egy verses életrajzzal, Jókai életrajzával. Nem mondjuk, hogy e kétes becsű műfaj nem való e vállalatba, sőt ha valahol, talán leginkább itt van helyén, de az ilyen, mely tele léhasággal, hízelgéssel és valótansággal, bizonyára nem a nép kezébe adandó. Valóban meg nem foghatjuk, hogy Mikszáth, a ki néhány sikerült rajzával méltán magára vonta a közönség figyelmét, hogyan tudta ide alázni tollát. A mű így kezdődik:

Világverő Mátyás dolgát hallottátok;  
Szent István jobb kezét még most is látjátok;  
Szent László kardjának suhogása hallik  
A felhőkben most is, a mikor baj van itt.

Sokat munkálkodtak, sokat igyekeztek,  
 Tartományokat és fényt, nevet szereztek!  
 Csötlöttek-botlottak ország jóvoltáért,  
 A dicsőségből egy parányi sugárért;  
 S bár hálával mondjuk, legyen nevök áldott,  
 Mégis más volt, a ki az egész világot  
 Meghódítá nekünk, még pedig vér nélkül  
 S nem sugarakat szór ráuk a dicsőségből,  
 Hanem teli kézzel egy-egy fénylő napot  
 S emel a külföld is előttünk kalapot.

E szerint Magyarországnak, mióta áll, csak egy igazi nagy embere volt, s ez Jókai Mór. Elhiszi-e ezt valaki Magyarországon? Bizonyára Mikszáth sem hiszi el, a ki leírta. A léha kezdetnek megfelel a folytatás. A gyermek Jókai nem fojtogat ugyan kigyót bölcsőjében, de egy cigányasszony nagy dolgokat jósol felőle, a melyek természetesen mind beteljesednek. Az ifjúról csak annyit tudunk meg, hogy félbe hagyta az ügyvédséget lágy szíve miatt s egyszerre csak nagy író lett belőle. Már 1848 előtt csak két nagy ember volt Magyarországon, bár fönnebb csak egyről van szó, Kossuth és Jókai:

Ugy beszél az egyik, mint soha senki más,  
 És úgy ír a másik, hogy nagyszerű, csodás.

Aztán áttér Mikszáth Jókai nagy tetteire, melyek a következők: először fölszabadítja a népet, megcsinálja a forradalmat; másodszor az elnyomatás idejében föntartja a nemzeti szellemet, hirdetve a türelmet, reményt és hazafiságot; harmadszor a király szíve hajolni kezdván a magyar nemzethez, Jókai kibékíti vele, reá veszi a száműzöttek hazahívására; negyedszer legyőzi Gorovét a Terézvárosban; ötödször látogatást tesz a királynénál, a ki Magyarország legnagyobb emberét a legnagyobb tisztelettel fogadja, így szólván:

A legislegbelsőbb szobámba vezessék,  
 Hajoljon előtte az egész cselédség  
 S tisztelet okáért lábujjhegyen járjon,  
 Semmin se látszhasnék, hogy ő is jobbágyom.

Ne gondolja az olvasó, hogy tréfálunk; mindez benne van a verses életrajzban; hanem az igazság kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy Mikszáth itt-ott le is von valamit Jókai nagy érdemeiből. Hirdeti ugyan, hogy Jókai az első volt az első között, a kik a népet fölszabadították, de elismeri, hogy a forradalomnak mégis Kossuth volt legfőbb vezére; a kiegészítéshez érve, egy szóval sem említi ugyan Deákot, nem mondja világosan, hogy az Jókai műve, de sejteti, mert egyedül csak Jókaira hallgat a király. Gorove legyőzését, a királynénál tett látogatást roppant nagy dolgoknak kürtöli ugyan,



de nem mondja, hogy egyiknek is másiknak is bármely csekély követezése is lett volna.

Valóban, ha ez is jó könyv, úgy nem tudjuk, hogy mi a rossz. Minden esetre a vállalat fontos s megérdemlené, hogy írói komolyabban vegyék, szerkesztője pedig szigorúbb kritikát gyakoroljon.  
—i.

*Egy nértelen levelei a szerkesztőhöz.*

IV.

Igen tisztelt szerkesztő úr!

Megnyugtatóására mindenekelőtt biztosítani akarom, hogy nem vagyok fürdőben, sőt — mi több — fürdői levelet sem akarok írni. Ezek a fürdői levelek! A mint a holt saison beköszönt — a mely bizony már magában véve is elég unalmas — ott találjuk őket napilapjainkban a tárcza vonala alatt felénk ásítozni. Úgy cultiválva mint nálunk, ijesztő mennyiségénél fogva a fürdői tárczalevél valódi magyar specialitás, akár a paprika, melyet ugyan külföldön is kapni, de csak — patikában. A többnyire rosszul stylizált, jelentéktelen adatokat körmönfont, erőltetett körülírásokban elmondó fürdőtárcza határozottan hamis egy műfaj sajtóirodalmunkban, vagyis inkább azon műfajok egyike, melyeket a legnagyobb tárczaíró, Voltaire kirekesztett az irodalomból, midőn azt mondta: minden genre jó, kivéve az unalmast. Mindenki ugyanazt látja a fürdőben a mit ezer meg ezer ember már előtte látott és minden fürdőlevelező mégis úgy ír, mint Cortez, midőn Montezuma városát fölfedezte és elfoglalta.

Ilyen fürdői levél láttára mindig magam elé képzelem azt a bizonyos fürdőt, melyről a levélíró a tisztelt közönséget értesíteni óhajtja, magam előtt látom a nagyvárosból kirándult tétlen, unott közönségét a mint blasírt arcczal a pázsit közt kígyózó lombos, kavicsos úton jár-ke, mohón lesve minden önálló combination alapuló személyi hírt (vulgo pletykát), érdeklél olvasva könyveket és újságot, melyeket különben meg sem néz, a reggelinél már az ebédre, a mai sétánál a holnapira gondolva. Ennek a társadalomnak a bélyegét látom én ezeken a vízicurás tárczákon.

Őn azonban szerkesztő úr, bizonyára tudja, hogy mi legszigorúbbak vagyunk felebarátaink azon hibái iránt, melyeket önmagunkban is föllelünk. Mi tagadás: én is írtam egyszer fürdői leve-

let; tudom tehát minő lélektani momentumok működnek közre, midőn a különben józan fürdővendég erre adja (a vízcüránál naponként megmosott) fejét. Felvidéki, hegy- és fenyves koszorúzta fürdő volt. Midőn kocsink feléje tartott, a mogorva fenyők közül kaczerán kikandikáló villák és vendéglők fölött már nagy fekete felhő fenyegetődött, mint egy óriási fának égbe nyúló sötét ágai. A mint megérkeztünk, finom permetegeső fonta nedves fátylát a tájképre. Másnap reggel midőn fölébredtem, csak úgy zuhogott az eső, nehéz cseppek kopogtak a födelen és szétfolyva, könnyekként csurogtak le az ablaktáblán. És ez így tartott egyre. Ha az eső néha meg-megszűnt, ólmos borulat lepte az eget: a fürdő völgye csak úgy párolgott a nedvességtől, a hegyek sötétzöld fenyvesei fehér gőz gomolyokat pipáltak, melyek néha a sudaraktól elszakadva, mint papír-foszlányok lebegtek a komor táj fölött. A nyirkos ködtől átfázva, leverve majd az eget néztük, mely néha-néha megrepedve csalfán fényes csíkot engedett látni, majd meg theánál a *Kurirt* lapozgattuk, hogy mikor indulnak a vasúti stáció vonatai? Végre nem bírtam már magammal; fölmentem szobámba és téli kabátomba burkolózva, plaiddel a térdemen kezdtem — fürdő-levelet írni.

Szerkesztő úr tudja — s ha nem ismerne, e levelekből is kiveszi — hogy nem vagyok író: de hát nem is azok írják a fürdőleveleket. Eleget olvastam e fajtából, hogy le tudjam vonni belőlük a szabályokat, melyek szerint a fürdőlevél készül. Íme a recipe.

1. Bevezetés. A fürdőlevelező dicséri az illető fürdő kies, regényes fekvését és egyszersmind czélszerű módon közbe szúrja sajnálatát, hogy nem látogathatják többen.

2. Áttér a főpinczér közreműködése mellett a díszes vendégkoszorúra, melyből (a szokásos) tér szűke miatt csak néhányat említ.

3. Az utolsó, kitünően sikerült bál leírása. Itt okvetlenül föl-  
említendő a tánczoló párok száma, a rendező neve. Erre rövid, de velős magasztalása a jelen volt bájos hölgyeknek. Következik a bájos hölgyek névsora. Először természetesen az a név, melynek leírásánál véred valamivel hevesebben lüktet, tollad gyorsabban karezol, azután a többi.

4. A levelíró reményét fejezi ki, hogy még sokan rándulnak ki e gyönyörű helyre, mely szabott árainál és természeti szépségeinél fogva egyaránt megérdemli a pártolást. (A magyar ember tudniillik még akkor is, ha ő maga fürdik, mást pártol.)

Ez körül-belől az alapváza ama számtalan fürdő-tárczának, melyeket a helyi körülményekhez alkalmazott variációkban a reg-

geli lapokban találunk, a midőn kibontjuk, hogy valami újat olvasunk bennök.

Tárczairodalmunkra egyáltalán rossz idők járnak. Mintha e kedves genre lassanként kihalna. A mi a tárczairodalmat fölvirágoztatja, az úgy sem igen található nálunk: a salon, az élénk társadalmi élet, művelt és szellemes emberek rendes találkozása, hol a talpraesett szó, a bonmot szomszédunknál társát szüli, hol a gondolatok, ellenvetések és bizonyítgatások közt, fényesekké és éleseké csiszolódnak. Elmúlt az idő, midőn oly finom és művelt szellemek mint Kemény, Erdélyi, Salamon, Csengery fontosabb irodalmi és társadalmi problémákat fejtegettek a *Pesti Napló* tárcza-vonala alatt. Mintha a közönségben kiveszett volna az érzék a finomabb stylizálás iránt, a mi különben nem volna csoda oly korszakban, melyben 15,000 szónyi távsürgönyöket kell olvasnia Solymosy Eszter epidermiséről. Valamint közéletünkben a politika ruindent elnyel, úgy a hírlapokban is a vezércikk, a sürgönyrovat a tárczát mindinkább elhanyagoltatja. Ma már inkább csak színházi tárczákat olvasunk a lapokban, legalább a nagyobbakban, különben többnyire olcsóbb regény-fordításokkal pótolják az eredeti közleményeket. És milyen fordításokkal! Nem ritkán még jobb lapjainknál is, mintha a gyorsíró czeruzájával dolgoznának a fordítók: az eredeti minden sajátos színét letörülve, jóízű kifejezéseit ellapítva, finomságait eldurvítva, mintájoknak csak merev körvonalait közelítik meg. Ezek a keservesen siető fordítók nagy részt nem is érnek rá szövegök szépségeibe behatolni, ép oly kevéssé mint a modern utazó a kábító gyorsasággal átrepült tájakat kedve szerint szemügyre venni: ha bámuló szeme előtt ép most föltárul egy verőfényes szépségben úszó tájkép, a vonat egyet füttventve egy alagut sötétségébe ragadja, hol csak a waggon tompa zakatolását hallja, csak a petroleum-méces pislogását látja. Mind a kettőnek jelszava az örök zsidóé Aranyánál: Tovább, tovább!

Igaz, hogy a tárcza formai kellékénél fogva aranylag nagy műgondot és stylizáló munkát igényel, meg igaz az is, hogy a magyar tárczaírók közül nem gazdagodhatik meg senki úgy, mint Párizsban Wolf vagy Sarcey; de az bizonyára csak emelheti íróink büszkeségét, hogy a magyar Parnassusban nincsenek aranybányák.

Belefáradva a fürdőüdösítések sentimentalis természetleírásaiba és bálreporteri adataiba, a *Századok* legújabb számához nyúltam és örömmre láttam, hogy Thaly K. Montecucculi tábornoktól német leveleket közöl, melyek többek közt a XVII. század leggenia-

lisabb magyar férfival, a költő Zrínyivel foglalkoznak. A kis közlemény igen jellemző, de nem annyira Montecucculira, mint inkább — Thalyra.

Thaly K. irodalmunkban kétségkívül az érdekesebb jelenségek közé tartozik. Ha olvassuk műveit, talán ellentmondunk neki, de bőbeszédűsége mellett is el fogjuk ismerni vervét. Thaly, hogy röviden mondjam, az, a mit a művészeknél temperamentumnak nevezünk. Ehhez járul még egy más sajátága, mely a tudós és a történetíró előnyére válik: ritka kitartása. Mai napság, hol fiatal historicusaink néhány év alatt a világtörténelem minden korszakán át keresztül szeretnek gázolni, bizonyára nem kis érdem, ha egy történetíró, mint Thaly, egész tanulmányokban gazdag életét egy korszaknak szenteli és sok részletes ismeretének erejénél fogva mintegy kortársa lesz régmúlt időknek, már porladozó embereknek. Ha egy tündér visszahelyezné őt Rákóczi korába, Thaly mindenhol el bírna igazodni, mindenben *au fait* volna: a kikkel szóba áll, nem is vennék észre, hogy itt a jövő század egy embere áll előttük, oly annyira el tud igazodni a Rákóczi-kor mindennapi apróságaiiban is.

Az azonban, hogy ilyen visszahelyezés lehetetlen, talán nem is válik Thaly kárára; attól tartok, hogy minden jártassága mellett is nagy csalatkozásoknak volna kitéve: ama nagy korszak hősie alakjai nem akarnának kielégítő módon azon jellemzéshez alkalmazkodni, melyet Thaly K. nekünk, a XIX. század elkorcsosodott fiainak bemutatott. Valóban nem tudom meg tudná-e őrizni Thaly személyes érintkezésében Rákóczi Ferenczcel némi kiábrándulás után is azt a föltétlen, fellengző tiszteletet, melylyel műveiben magasztalja. Vagy talán alkalma volna oroszlányszívű Rákóczi Ferencznek tapasztalni, minő a Thaly Kálmán oppositíója: türelmetlen, heves, erőszakos mint egy huszárdandár rohama.

Mind ezek a gondolatok, melyeket Thaly műveinek olvasása keltett bennem, ismét föléledtek, a mint Montecucculi levelezéséhez írt jegyzeteit olvastam. Montecucculi osztrák generalis volt (sőt mi több: generalissimus): elég ok, hogy Thaly kurucz haraggal nézze. Minden objectiv megjegyzésében Thaly rosszakaratot s gúnyt lát; különösen egy mondat az Montecucculi leveleiben, melyben Thaly erősen belekapaszkodik. Eszterházi Jánosnak ugyanis ezt írja Montecucculi 1664-ben: „Aus ihrem Schreiben . . . ist mir lieb zu vernehmen gewesen, dass die vorgenommene *Cavalcada* des Hr. Grafen Zrinj wohl abgehe, es wäre auch sehr gut, dass man zugleich

anderwärts wider den Feind etwas tentiren (valamit megkísérteni) könnte» etc.

Thaly a *cavalcade* szó mellé három fölkiáltójelt tesz (csak!!!) és később ezt jegyzi meg: Kiérzik a kicsinylő, éles gúny Zrínyi ellen, kinek . . . . . diadalmas hadjáratát csúfosan *cavalcad*nak nevezi.

Látjuk, mennyire fölháborodhatott Thaly e tiszteletlenségén, melylyel Montecucculi itt egy Zrínyiről beszél! Pedig Thaly ezikke a valóságban nem azt mutatja, hogyan gúnyolta Montecucculi ellenfelét, hanem csupán azt, hogy Thaly nem ért egy idegen szót és elmulasztotta, hogy arra az incriminált szóra bármely szótarba rányisson. Ha Thaly óvatosabb és kevésbé elfogult, bizonyára meggyőződik, hogy a *cavalcade* katonai műszó is, és mint ilyen lovas hadmenetet jelent, hogy tehát Montecucculi e levelében is ép oly kevésbé használ gúnyt Zrínyivel szemben, mint emlékirataiban. A kis harmatsepp is visszatükrözheti a nagy eget. Jellemzőnek találtam e tévedést Thaly történelmi eljárására egyáltalán. Macaulay azt mondja, hogy az összes tudományok közt a történetírás az, melyhez a legnagyobb intellectualis tulajdonságok szükségesek. Hozzátehetjük, hogy van a történetírónak egy más nehéz kelléke, mely a többi tudományban egyáltalán nem szerepel: az objectivitás. Thaly a pártember szemével vagy mintegy a népdal mediumán át nézi a múltat: ő Rákóczi Ferencznek egy XIX. századbeli kortársa. Hőseinek jellemzésében annyira kiemeli a pártembert, hogy bennök néha az ember elenyészik és csak a párt jut érvényre. Thaly e részben Cloots Anacharsisra emlékeztet, ki magát a francia forradalom alkalmával: Jezus Krisztus személyes ellenségének vallotta. Ily személyes gyűlöletek táplál Thaly azok ellen, kik az általa monopolisált Rákóczi ellentáborában voltak. Talán egyáltalán nem üdvös, ha egy történetíró nagyon is engagirozza magát saját korának politikájában az egyik vagy másik párt mellett: a jelen párthullámai végletekbe ragadhatják, s ha azután látjuk, minő egyoldalúsággal ítélnék történetírók a jelenről, könnyen elveszíthetjük bizalmunkat abban, a mit a múltról elmondanak.

Maradok őszinte

\*\*\* 1883. Augusztus 16.

Névtelenje.

